

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ»
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ 13-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ

ՎԱՆԱԶՈՐ – 2025

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ
13-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ
ՆՅՈՒԹԵՐ

Գիտության մարտահրավերները և
երիտասարդ գիտնականների ներուժը

ՎԱՆԱԶՈՐ
2025

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ,
КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РА**

**ФОНД «БАНАДЗОРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ О. ТУМАНЯНА»**

**МАТЕРИАЛЫ 13-ОЙ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
СТУДЕНЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ**

Проблемы науки и
потенциал молодых ученых

БАНАДЗОР
2025

**RA MINISTRY OF EDUCATION, SCIENCE,
CULTURE AND SPORT**

**“VANADZOR STATE UNIVERSITY
NAMED AFTER H. TUMANYAN” FOUNDATION**

**MATERIALS
OF THE 13TH
REPUBLICAN STUDENT
CONFERENCE**

The challenges of science and the
potential of young scientists

**VANADZOR
2025**

ՀՏԴ 378:001(082)
ԳՄԴ 74.48+72g43
Գ 609

Տպագրվում է
«Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան
պետական համալսարան» հիմնադրամի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Ռ. Ռ. Սահակյան, տեխ. գ. դ. (խմբագրական խորհրդի նախագահ)
Վ. Վ. Հովսեփյան, կ. գ. թ. (խմբագրական խորհրդի նախագահի տեղակալ)
Լ. Ս. Հակոբյան (պատասխանատու քարտուղար)

Խմբագրական խորհրդի անդամներ

Վ. Վ. Բաղդասարյան, տնտ. գ. դ., **Հ. Ա. Ղազարյան**, ք. գ. դ., **Ֆ. Վ. Մովսիսյան**,
պ. գ. դ., **Պ. Հ. Գևորգյան**, մ. գ. դ., **Ս. Մ. Փարսադանյան**, ֆ.-մ. գ. թ.,
Հ. Պ. Հարությունյան, բ. գ. թ., **Վ. Ա. Փիլոյան**, բ. գ. թ., **Լ. Յ. Վարդանյան**, բ. գ. թ.,
Վ. Վ. Հարությունյան, տնտ. գ. թ., **Հ. Կ. Հակոբյան**, արվեստագիտության դոցենտ

Գ 609 ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՌԻՍԱՆՈՂԱԿԱՆ 13-ԸՐ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
/ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն,
«Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան»
հիմնադրամ, Խմբ. խորհուրդ՝ Ռ. Սահակյան և այլք. – Վանաձոր: 2025. –
530 էջ:

Ժողովածուն ամփոփում է «ՎՊՀ» հիմնադրամի 2024 թվականի ապրիլի 8-ին
կայացած ուսանողական հանրապետական գիտաժողովի նյութերը: Հոդվածները
խմբագրական խորհրդի կողմից գրախոսվել, խմբագրվել և երաշխավորվել են
տպագրության:

ISBN 978-9939-1-2076-8

ՀՏԴ 378:001(082)
ԳՄԴ 74.48+72g43

© Հեղինակային խումբ, 2025
© «Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան
պետական համալսարան» հիմնադրամ, 2025

Печатается по решению Ученого Совета
Фонда «Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна»

Редакционный совет

Р. Р. Саакян, д. тех. н. (председатель редакционного совета)

В. В. Овсепян, к. б. н. (заместитель председателя редакционного совета)

Л. С. Акопян (ответственный секретарь)

Члены редакционного совета

В. В. Багдасарян, д. э. н., **Г. А. Казарян**, д. х. н., **Ф. В. Мовсисян**, д. и. н.,
П. О. Геворкян, д. пед. н., **С. М. Парсаданян**, к. физ.-мат. н., **А. П. Арутюнян**,
к. ф. н., **В. А. Пилюян**, к. ф. н., **Л. Ю. Варданян**, к. ф. н., **В. В. Арутюнян**, к. э. н.,
А. К. Акопян, доцент искусствоведения

МАТЕРИАЛЫ 13-ОЙ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ.
/ Министерство образования, науки, культуры и спорта РА, Фонд «Ванадзорский
государственный университет имени О. Туманяна», Ред. совет – Р. Саакян и др. –
Ванадзор. 2025. – 530 стр.

Сборник обобщает материалы республиканской студенческой
конференции, состоявшейся 8 апреля 2024 года. Статьи были рецензированы,
отредактированы и гарантированы печати редакционным комитетом.

© Авторская группа, 2025

© Фонд «Ванадзорский государственный университет имени
О. Туманяна», 2025

Printed by the Resolution of the Academic Council of
“Vanadzor State University after H. Tumanyan” Foundation

Editorial Board

R. R. Saakyan, Doctor of Technical Sciences (Chairman of Editorial Board)

V. V. Hovsepyan, Candidate of Biological Sciences (Deputy Chairman of the Editorial Board)

L. S. Hakobyan (Secretary-in-charge)

Editorial Board Members

V. V. Baghdasaryan, Doctor of Economic Sciences, **H. A. Ghazaryan**, Doctor of Chemical Sciences, **F. V. Movsisyan**, Doctor of Historical Sciences, **P. H. Gevorgyan**, Doctor of Pedagogical Sciences, **S. M. Parsadanyan**, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, **H. P. Harutyunyan**, Candidate of Philological Sciences, **V. A. Piloyan**, Candidate of Philological Sciences, **L. Y. Vardanyan**, Candidate of Philological Sciences, **V. V. Harutyunyan**, Candidate of Economic Sciences, **H. K. Hakobyan**, Associate Professor of Art History

MATERIALS OF THE 13TH REPUBLICAN STUDENT CONFERENCE.

/ RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport, “Vanadzor State University after H. Tumanyan” Foundation. Editorial Board: R. Sahakyan, etc. – Vanadzor. 2025. – 530 p.

The collection summarizes the materials represented during the republican student conference at Vanadzor State University on April 8, 2024. The articles are reviewed, edited and guaranteed to be printed by the editorial staff.

© Author group, 2025

© “Vanadzor State University after H. Tumanyan” Foundation, 2025

ՀԱՅ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ
АРМЯНСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ
ARMENIAN PHILOLOGY

Բաղայան Լուսինե

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հայոց լեզու և գրականություն»,
մագիստրատուրա, 1-ին կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Լ. Պետրոսյան*

Հանգուցային բառեր. բառակազմական կադապար, գոյական, ածական, մակբայ, բայահիմք, արմատ, ածանց, ներշարահյուսական հարաբերություն

1960-ական թթ. բառագիտության մեջ առանձնացվեց մի նոր ոլորտ, որը կոչվեց նորաբանագիտություն (неология)՝ գիտություն նորաբանությունների մասին:

Լեզուն՝ իբրև բարդ, շարունակ փոփոխվող համակարգ, անընդհատ զարգանում, կատարելագործվում, համալրվում է նոր միավորներով: Լեզվի համակարգում ամենից փոփոխվողը բառապաշարն է: Հասարակական-քաղաքական, տնտեսական, մշակութային փոփոխությունների հետևանքով լեզվում շարունակ կատարվում է «համալրում» և «բեռնաթափում»: Այսպիսով՝ առաջանում են նորաբանություններ և հնաբանություններ, որոնք բառապաշարի զարգացումը պայմանավորող փոփոխականցված և փոխլրացնող իրողություններ են:

Նորաբանություններին անդրադարձել են հայոց լեզվի բառագիտությամբ զբաղվող գրեթե բոլոր լեզվաբանները. Հ. Աճառյան, Մ. Աբեղյան, Ա. Մուրվալյան, Ս. Ղազարյան, Հ. Կուսիկյան, Ս. Աբրահամյան, Ս. Էլոյան, Ա. Սուքիասյան, Գ. Ջահուկյան, Լ. Հովսեփյան և այլք: Վերջիններս, տարբեր մոտեցումներով քննելով նորաբանություններն ու նորակազմությունները, առաջադրել են իրենց հեղինակային դասակարգումներն ու սահմանումները:

Է. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»-ում արդեն նորաբանություն բառը ներկայացվում է բառիմաստի որոշակի ընդլայնմամբ. «1. Լեզվի մեջ նոր գործածվել սկսած՝ նոր երևան եկած բառ՝ բառակապակցություն կամ արտահայտություն: 2. Գրավոր կամ բանավոր խոսքի մեջ գործածված այդպիսի բառ՝ բառակապակցություն՝ արտահայտություն: 3. Այդ կարգի բառեր՝ բառակապակցություններ՝ արտահայտություններ գործածելը» [ԱՀԲԲ, 1, 1080]:

Ա. Սուքիասյանը նորաբանություն է համարում «այն բառը կամ դարձվածքային միավորը, որ կազմվում է նոր հասկացություն արտահայտելու կամ նոր առարկա, երևույթ, հատկանիշ և այլն նշանակելու համար» [5, 158]: Ըստ լեզվաբանի՝ նորաբանությունները լեզվում հիմնականում ստեղծվում են մարդու հասարակական գործունեության ընթացքում նոր հասկացությունների երևան գալու կապակցությամբ [5, 158]: Ա. Սուքիասյանը նորաբանությունների մեջ է առնում նաև նորագույն փոխառությունները [5, 158]:

Մեր աշխատանքի նպատակն է ներկայացնել մեր կողմից հայտնաբերված նորաբանությունների բառակազմական կաղապարները Ս. Զորյանի «Տխուր մարդիկ» ժողովածուի պատմվածքներում: Աշխատանքը կատարելիս առաջնորդվել ենք նկարագրական, վերլուծական և համեմատական մեթոդներով:

Հր. Թամրազյանը նկատում է. «Զորյանի պատմվածքները ներկայացնում են հայ իրականության մի ամբողջ ժամանակաշրջան՝ մարդկային հոգսերով ու տագնապներով, հակասություններով ու դրամաներով: Համապարփակ բնութագրման այդ արվեստին Զորյանը հասավ՝ նվաճելով ռեալիզմի բարձրագույն կանոնը՝ բնավորությունների օրենքը, ուր ի մի եկան կենսական մանրամասնություններն ու հոգեկան ներթափանցումը, հազվագյուտ դիտողականությունն ու եղելությունների պատմական իմաստավորումը» [3, 427]: Ըստ Թամրազյանի՝ հայ իրականության մեջ չեխովյան արձակի սկզբունքների ստեղծագործական յուրացումը կապվում է ամենից առաջ Ս. Զորյանի գործի հետ [3, 427]:

Հ. Մկրտչյանը գտնում է, որ «լեզվառճական յուրահատկությունների տեսակետից էլ Ստեփան Զորյանը շարունակում է Բաֆֆու և Մուրացանի ավանդույթները»: Ըստ Մկրտչյանի՝ «Զորյանը գտել է ժամանակի լեզուն, որով վերակենդանացնում է պատմաշրջանը» [4, 344]:

Ս. Զորյանի գրական գործունեությունը չի սահմանափակվում գեղարվեստական արձակով. նա թարգմանել է Տոլստոյի, Տուրգենևի, Գարշինի, Չեխովի, Տվենի, Յվայգի և այլ գրողների ստեղծագործությունները, իսկ հուշագրության մեջ վարպետորեն կերտել է Հ. Թումանյանի, Ղ. Աղայանի, Նար-Դոսի, Վ. Տերյանի և այլոց դիմանկարները:

Ս. Զորյանի «Տխուր մարդիկ» ժողովածուի պատմվածքներում մենք հանդիպել ենք՝

1. **Գոյական նորաբանություններ**, որոնք, ըստ բառակազմական կադապարների, դասակարգվում են հետևյալ կառուցվածքային կադապարներով.

▪ «Արմատ + ածանց + հոդակապ + արմատ + ածանց» – **ամառանոցատիրուհի** գոյականով է բնութագրվել ոմն «պառավ Կատարինե»՝ նշանակելով «ամառանոցի տիրուհի», օրինակ՝ *Այդ հռչակավոր ամառանոցում կա (ես ենթադրում եմ, որ նա հիմի էլ կա, որովհետև նա այդպես շուտ չէր կարող մեռնել) մի, ոչ պակաս հռչակավոր, ամառանոցատիրուհի, որ այնտեղ հայտնի է «Պառավ Կատարինե» անունով* [ՍԶ, ՏԽ, 107]:

▪ «Արմատ + հոդակապ + արմատ + ածանց» կադապարով է կազմվել **ձյունահատիկ** նորաբանությունը, որն ունի սկզբնատիպ անաձանց տարբերակը՝ **ձյունահատ**՝ «*Ձյունի մի հատիկ, փաթիլ*» [ԱՀԲԲ, 1, 926] նշանակությամբ, օրինակ՝ *և մեկ-մեկ մաքրում էր միրուքին թափվող ձյունահատիկները* [ՍԶ, ՏԽ, 51]: Այս դեպքում հեղինակային նշանակություն ունի վերջածանցումը, որը գործածվել է «նվազական» նշանակությամբ: Ա. Սուքիասյանը, խոսելով **-իկ** ածանցի մասին, նշում է, որ նշյալ ածանցը գոյական հիմքերից կազմում է գոյականներ՝ նվազական, փաղաքշական նշանակությամբ, ինչպես՝ *հայրիկ, մայրիկ, պապիկ, մկնիկ* և այլն, և այս կարգի հասարակ որոշ անուններ վեր են ածվել հատուկ անունների, ինչպես՝ *Աստղիկ, Գառնիկ, Քնարիկ* և այլն: Նա նաև նշում է, որ մի քանի գոյական հիմքերից **-իկ** ածանցը կազմվում է ածականներ, ինչպես՝ *աշխարհիկ, բնաշխարհիկ, տոհմիկ* և այլն, սաստկացնում կամ թուլացնում, երբեմն նաև փաղաքշական իմաստ է տալիս ածականներին, ինչպես՝ *մանրիկ, ցածրիկ, փոքրիկ*: Բայափիմքերից կազմում է ածականներ և գոյականներ՝ «*գործողություն կատարող // կատարած*» ընդհանուր բառակազմական նշանակությամբ, ինչպես՝ *շրջիկ, ուռուցիկ, ընթացիկ* և այլն: Կցվում է բարդ բառերին, երբ վերջին բաղադրիչը բայափիմ է, ինչպես՝ *վաղամեղիկ, ջրահեղձիկ, սրտաճմլիկ* և այլն: Կենսունակություն է ցուցաբերում նաև տերմինակազմության մեջ, ինչպես՝ *պղպեղիկ, ոսկերեղիկ, կատվատոտիկ, խնձորիկ* և այլն [5, 283-284]:

▪ «Արմատ + հոդակապ + արմատ» – **ճարպախուլ** «*Ճարպուռուցք*» [ԱՀԲԲ, 1, 939], օրինակ՝ *որովհետև դա մի սովորական ճարպախուլ էր* [ՍԶ, ՏԽ, 150]: **Ոսկրափուշ** «*Ոսկրի փուշ, փշի նման ոսկոր*» [ԱՀԲԲ 2, 1142], օրինակ՝ *և միայն ոսկրափշերն է թողել* [ՍԶ, ՏԽ 29]: **Սովատուն**

«Սովի մատնված տուն» [ԱՀԲԲ, 2, 1319], օրինակ՝ և պատմեց, որ ես, իբր թե, օրհորդ Կաչանյանի ասելով, **սովատնից** դուրս եկածի նման, ճաշին մրգի ամանը ուրիշների առաջից քաշել եմ իմ միրուքի տակ (այսպես էլ ասել է՝ «միրուքի տակ») և արագ-արագ կերել մեջը եղած մրգերը [ՍԶ, ՏԽ, 86]: **Փողապահ** «Փողը պահող, գանձապահ» [ԱՀԲԲ, 2, 1530], օրինակ՝ ես հո քո **փողապահը** չեմ... [ՍԶ, ՏԽ, 71]: **Քնաձայն** «Քնած ժամանակ արձակած շնչառության ձայնը» [ԱՀԲԲ, 2, 1571], օրինակ՝ Լսում է Հակոբը կնոջ **քնաձայնը** և նայում նորից լուսնի շողերին [ՍԶ, ՏԽ, 35]:

▪ **Ճենառ**, օրինակ՝ և քալելիս շարունակ բաց ու խուփ էին լինում ցամաք ձգված **ճենառի** երախի նման [ՍԶ, ՏԽ 118]:

2. **Ածական նորաբանություններ**, որոնք, ըստ բառակազմական կաղապարների, դասակարգվում են հետևյալ կառուցվածքային կաղապարներով.

- «Արմատ + ածանց» – **խփավոր** «Խուփ՝ կափարիչ ունեցող» [ԱՀԲԲ, 1, 619], օրինակ՝ և, մինչև Աբելի գալը, սկսեց դիտել այնտեղ դրված հաստ, միատեսակ **խփավոր** շաքարամանները, որ սովորաբար գործ են ածում միայն գյուղական քահանաները և քաղաքի սարկավազները [ՍԶ, ՏԽ, 40]:
- «Արմատ + հոդակապ + արմատ» – **կաղինաչափ** «Կաղինի չափ, կաղինի մեծությամբ» [ԱՀԲԲ, 1, 676], օրինակ՝ Ինչ վերաբերում է նրա կրծքի խուլին, **կաղինաչափ** փոքրիկ խուլին [ՍԶ, ՏԽ, 150]: **Շահատու** «Շահաբեր, շահութաբեր, օգտակար, շահավետ» [ԱՀԲԲ, 2, 1094], օրինակ՝ ուր անցորդները **շահատու** կամ անշահ հաճախորդներ են [ՍԶ, ՏԽ, 49]: **Ցողալի** «Ցողով լցված, առատ ցողով պատված, ցողաթաթախ» [ԱՀԲԲ, 2, 1479], օրինակ՝ որի մեջ ջահել կինը իբր թե հայտնում էր հաշվապահին, որ ինքը շատ զգացված է թարմ, **ցողալի** ծաղկեփնջից և նրա նվիրական սիրուց [ՍԶ, ՏԽ, 112]:
- «Արմատ + արմատ» – **կնորս** «Կին որսացող, կանանց ետևից ընկնող» [ԱՀԲԲ, 1, 749], օրինակ՝ Մենք այս բանը բացատրում էինք նրանով, որ ջահել կինն ատում է կնամեծար և **կնորս** մարդկանց [ՍԶ, ՏԽ, 108]:
- «Արմատ + հոդակապ + արմատ + ածանց» – **փողոցաշրջիկ**

«1. Փողոցներում շրջող, անտեր, 2. փխբ. շրջմոլիկ» [ԱՀԲԲ 2, 1531], օրինակ՝ *Երբեմն միայն նրան մոտենում էին փողոցաշրջիկ շներ և հոտոտելով՝ անցնում դունչները ցցած* [ՍԶ, ՏԽ, 44]:

3. Մակբայ նորաբանության մեկ օրինակի ենք հանդիպել Ս. Զորյանի «Տխուր մարդիկ» շարքում, ինչպես՝ «արմատ + հողակապ + արմատ» կաղապարով կազմված **շնչագուսպ** «Շունչը զսպած, պահած» [ԱՀԲԲ, 2, 1113] բառը, օրինակ՝ *.... բայց երեխաները շարունակում են դեռ լուռ, շնչագուսպ նայել աստղերին, որ միալար թարթում, ժպտում և աչքով են անում նրանց...* [ՍԶ, ՏԽ, 47]:

Ս. Զորյանի հեղինակային նորաբանությունները հիմնականում կազմությամբ բարդ բառեր են, որոնց ներքին քերականական կաղապարները դասակարգվում են հետևյալ հարաբերություններով.

«Գոյական + գոյական» – այս կաղապարին բնորոշ է «*հատկացուցիչ + հատկացյալ*» ներշարահյուսական հարաբերությունը, ինչպես **ամառանոցատիրուհի, ձյունահատիկ, ոսկրափուշ, ճարպախուլ, կաղինաչափ**:

Այս կաղապարում առանձանում են **սովատուն** և **քնաձայն** բառաբարդումները, որոնցում բառաբաղադրիչները, ընդհանրացված լինելով, կորցրել են ներշարահյուսական հարաբերությունը. բառաբարդման առաջին բաղադրիչները, լինելով վերացական հասկացություններ, արտահայտում են անձնանիշ գոյականի իմաստ:

«Գոյական + բայահիմք» – այս կաղապարով կազմված բառաբարդումներին բնորոշ է «*խնդիր + լրացյալ*» շարահյուսական հարաբերությունը, ինչպես՝ **քնապահ, շահատու, ցողալի, կնորս, շնչագուսպ**: Այս շարքում առանձնանում է **փողոցաշրջիկ** նորաբանությունը, որին բնորոշ է «*տեղի պարագա + լրացյալ*» հարաբերությունը:

Ս. Զորյանի հեղինակային գոյական նորաբանությունները կա՛մ անձնանիշ, կա՛մ իրանիշ գոյականներ են՝ գործածված ենթակայի, ստորոգելիի, սեռի խնդրի, տեղի պարագայի իմաստներով:

Ածական նորաբանությունները, ըստ լրացյալի դասանշության, դասակարգվում են անձնանիշ, իրանիշ և կենդանանիշ ենթատեսակներով: Դրանք, որպես կանոն, որոշիչ լրացումներ են՝ գործածված ուղղակի՝ բառիմաստից ելնող նշանակություններով:

Ս. Զորյանը նորաբանություններ է կազմել հիմնականում բառերի ուղղակի իմաստների հանդիպադրմամբ. այս շարքում եզակի օրինակ է

կնորս նորաբանությունը, որտեղ բառաբաղադրիչները փոխաբերական իմաստով են կապակցվել միմյանց:

«Տխուր մարդիկ» ժողովածուում նորաբանություններ են հանդիպում «Կատակ», «Մայթերի վրա», «Բարեկամներ», «Վերակացուն», «Ճաշ», «Ձմռան գիշեր», «Վճռական մարդը», «Շաքարաման», «Մանուկներ» պատմվածքներում: Դրանք, լինելով հեղինակային մտքի ակնթարթային արտահայտություններ, ունեն եզակի կիրառություններ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. 2, Երևան, 1976, 1642 էջ:
2. Զորյան Ս., Երկերի ժողովածու, հատոր առաջին, Երևան, 1977:
3. Թամրազյան Հր., Սովետահայ գրականության պատմություն, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1980, 688 էջ:
4. Մկրտչյան Հ., Ստեփան Զորյան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1977, 349 էջ:
5. Սուքիասյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2004, 352 էջ:

Համառոտագրություններ

1. ԱՀԲԲ – Արդի հայերենի բացատրական բառարան
2. ՍԶ – Ստեփան Զորյան
3. ՏԽ – Տխուր մարդիկ

Новации С. Зоряна в сборнике «Грустные люди»

Бадалян Лусине

ВГУ, Армянский язык и литература,

магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Л. Петросян

Резюме

Ключевые слова: лексический разбор, существительное, прилагательное, наречие, основа глагола, корень, суффикс, внутрисинтаксическая связь

Большинство неологизмов С. Зоряна представляют собой сложные слова. Авторские новации в области существительных, как правило, являются либо личными, либо конкретными существительными, которые используются в значениях подлежащего, определителя, родового дополнения, обстоятельства места. С. Зорян в основном образует новые слова путём сопоставления прямых значений слов.

Neologisms in S. Zorian's "Sad People" Collection

Badalyan Lusine

VSU, History, MA, 1st year

Academic Supervisor: L. Petrosyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: word formation pattern, noun, adjective, adverb, verb base, root, suffix, intra-syntactic relation

Most of S. Zoryan's neologisms are compound words. The author's innovations in the field of nouns are usually either personal or specific nouns, which are used in the meanings of the subject, determiner, gender complement, adverbial modifier of place. S. Zoryan mainly forms new words by comparing the direct meanings of words.

Անձնանունները Լոռու մարզի 10-17-րդ դդ. վիմագիր արձանագրություններում

Թաղևոսյան Անժեկա

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հայոց լեզու և գրականություն», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Լ. Պետրոսյան

Հանգուցային բառեր. արական և իգական անձնանուններ, կազմություն, բարդ անձնանուններ, բառաբաղադրիչ, ստուգաբանություն

Սույն հոդվածում կանոնադաշտանք Լոռու մարզի 10-17-րդ վիմագիր արձանագրություններում հանդիպած արական և իգական անձնանուններին՝ ուսումնասիրելով դրանց բաղադրիչների ծագումը, կապակցելիական հնարավորությունները, գործածությունը: Աշխատանքը կատարելիս նկատել ենք, որ մի շարք անձնանուններ, որոնք հանդիպում ենք Լոռու մարզի վիմական արձանագրություններում, Հր. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարան»-ում կա՛մ հիշատակված չեն, կա՛մ տվյալ անվան մասին գրված է, որ մեկ անգամ ենք հանդիպում, մինչդեռ հաճախ այդ անվան նույնիսկ ավելի վաղ շրջանի գործածություններ գտնում ենք հենց Լոռու մարզի վիմագրություններում: Բնարկե, սա պայմանավորված է նրանով, որ «Դիվան վիմագրության» երկում ներկայացված արձանագրությունները հայտնաբերվել են հետազայում, և լեզվաբան-հեղինակը դրանց, ամենայն հավանականությամբ, ծանոթ չի եղել:

Վիմագիր արձանագրություններում խաչվում են մշակութային և լեզվաբանական իրողությունները հատկապես հատկանունների ուսումնասիրության ժամանակ, ինչպես՝ միջնադարում տարածված է եղել պատարագ գնելու երևույթը: Պատարագ ստանալու համար նվիրատուները կատարում էին անշարժ կամ շարժական գույքի նվիրատվություններ, կառուցում շինություններ՝ անպայման նշելով նվիրատուների ու արարողակարգի մասնակիցների անունները, ինչպես՝ «ԿԱՄԱԻՆ ԱՅԵՍ՝ ԱՂԵԿԱՃՈՐՏԻ ԵՎ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՀԱԵԹ, Ի ՆԵՂ ԱՌՈՒՐՔ ՇԻՆԵՑԱՔ ԺԺԱՄԱՏՈՒՆՍ ԵՎ ՁԽՈՐԱՆՍ, ԵՎ ՁԽԱԶՍ, ԵՎ ԱՌԱՔ :Ա: (1) ԺԱՄ ԶՎԱՐԴԱԲԱՐԻՆ ԿԻՐԱԿԷՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է: [ԹՎԻՆ] ԶԺԱ (1262)»: Արձանագրություններում անձնանունների վկայությունը վիմագրագիտության մեջ հիմնավորվում է որպես կառուցողի «կենսագրում բարի գործերով հիշվելու գրավական, քանի որ քրիստո-

¹ Արձանագրություններում հատկանունների ընդգծումները մերն են:

նեական ընկալմամբ՝ դատաստանի օրը մարդկանց գործերն են միայն վկայելու նրանց մասին» [6, 193]:

Վիմագրերը արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում նաև նվիրատուների, նրանց կատարած աշխատանքի և ընծաների, մշակութային կոթողների, շինարարական աշխատանքի և այլնի մասին: Բացի պատմամշակութային նշանակությունից՝ սրանց ուսումնասիրությունը արժեքավոր է լեզվի և գրականության, մասնավորապես՝ բանահյուսության հետևյալ ժանրերի՝ անեծք-սպառնալիքների և օրհնանք-բարեմաղթությունների տեսանկյունից:

Անձնանուններում հատկապես հետաքրքիր են կազմությամբ բարդ բառերը, որոնց կառուցվածքային և ստուգաբանական վերլուծությունը պարզում է նաև պատմական տարբեր հարաբերություններ: Ինչպես՝ հատուկ անունների բաղադրիչ մասերը ինչպես հայկական, այնպես էլ պարսկական, արաբական, թուրքական, վրացական, հունական, եբրայական, ասորական ծագում ունեն, իսկ սա, ինչպես գիտենք, պայմանավորված է մեր տարածաշրջանի աշխարհագրական դիրքով և այդ երկրների հետ ունեցած հարաբերություններով: Հատկանուններում հանդիպում ենք կրկնվող բաղադրիչների, որոնք դառնում են հանգուցային բառեր նոր անուններ կերտելու ճանապարհին: Այսպես՝ կազմությամբ բարդ հատուկ անուններում կրկնվող բաղադրիչներ են *շահ, հայր, ար, խաչ, տեր, ալան, ղեղ, տուր, դար* և այլն, որոնք դասակարգել ենք ըստ կապակցվող միավորների ծագումնաբանության:

1. Պարսկերեն «շահ»-ը որպես առաջին բաղադրիչ + թուրքերեն բառ, ինչպես **Շահդուլ** անունը (զմկ նշանակում է «ծառա, ստրուկ»): Արձանագրության մեջ հանդիպում ենք այսպես՝ «...ՋԱԼՆ, ՈՐԴԻ Շ[Ա]ՀՂՈՒԼՈՒՆԻ...»: «Ղուլուն» նշանակում է «քո ծառան, քո ստրուկը»: Հր. Աճառյանը նշում է, որ անունը հանդիպում ենք մեկ անգամ 1544 թվականին Գեղարքունիքում [1, 122]: Բայց այս արձանագրությունը արված է 1676 թվականին Հաղպատում: Այժմ գործածական է անունից կազմված Շախուլյան ազգանունը:

1.1. Պարսկերեն «շահ»-ը որպես առաջին բաղադրիչ + արաբերեն բառ, ինչպես **Շահնազար** արական անունը, որտեղ նազար նշանակում է «հայացք», այսինքն՝ «նա, որի վրա թագավորի հայացքն է ընկել, որ թագավորի հայացքին է արժանացել»: Արձանագրության մեջ Շահնազարի մասին հիշված է, որ ուստա, վարպետ է եղել, ինչպես՝ «ԹՎ ՌՃԺ (1661): ՅԻՇԵՑԷՔ ՈՒՍՍԱՅ ՇԱՀՆԱԶԱՐԻՆ»: Այժմ գործածվում է սրանից կազմված Շահնազարյան ազգանունը:

1.2. Պարսկերեն բաղադրիչ + պարսկերեն «շահ»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Քուրդաշահ, Գունդշահ, Ազատշահ, Ջնդաշահ, Շէրանշահ, Շահանշահ, Խորիշահ**: **Քուրդաշահ** անունը (պարսկերեն քուրդ (kurd) ազգի անունից): Անվան մասին Հր. Աճառյանը չի հիշատակում: Քուրդաշահի անունով խաչքար կա նաև Վաղարշապատ քաղաքի կենտրոնում գտնվող Մայր Աթոռի արևելյան կողմում, որը, հավանաբար, նույն անձն է: **Գունդշահ**-ը հիշատակվում է որպես նվիրատու Հռոմայրի վանքի, սակայն ո՛չ նվիրատվության կաարման ժամանակը, ո՛չ էլ նվիրատուի անունը ո՛չ Հր. Աճառյանի բառարանում, ո՛չ էլ որոնողական աշխատանքի արդյունքում չենք հանդիպել: **Ազատշահ** անվան մասին Հր. Աճառյանը գրում է, որ անսովոր է [1, 54]: Բայց եթե հաշվի առնենք, որ Ազատ անունը 14-րդ դարից գործածական է մինչև այսօր, իսկ «շահ» բաղադրիչն էլ հեշտությամբ էր միանում անուններին, ապա որևէ անսովորություն չկա: **Ջնդաշահ** արական անվան առաջին բաղադրիչը ծագում է Հնդկաստանում գտնվող Սինդ (Sind) գավառի անունից, իսկ անունը նշանակում է «Սինդի երկրի արքա» [1, 211]: Հր. Աճառյանը ասում է, որ մի անգամ է գործածված գտել 13-րդ դարում Արտավազի վանքում, որտեղ իր կնոջ՝ Մարթայի հետ ուխտի է գնացել [1, 211]: Բայց Մարցի եկեղեցում նույնպես հիշատակվում է Ջնդաշահ անունը: Ցավոք, ոչ դարն է նշված և ոչ էլ կնոջ անունը, որ որոշենք նույն մարդն է, թե ոչ՝ «[ՅԱ]ՆՈՒՆ ԱՅ ԵՄ՝ **ՋՆԴԱՇԱՀ** ԵՎ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՄ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ ԵԿԵՂԵ[Յ]ՈՅՍ ԵՎ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ ՊԱՏԱՐԱԳ ՏԱՐԵՆ :Ա: (1) ԱԻՐ ՋԱՏԿԻ: ՈՎ ԽՈՓԱՆԷ ԴԱՏԻ Ի ՏՆԷ»: **Շէրանշահ** արական անունը ծագում է պրս. Šērānšāh անունից, որը նշանակում է «առյուծների թագավոր»: Գոշավանքի անթվագիր արձանագրության մեջ է հիշատակվում անունը [1, 161], բայց 13-րդ դարում կրկին Մշկավանքի Ս. Աստվածածնի եկեղեցու գավթի վրա հանդիպում ենք անունը: Անունն այսօր չի գործածվում: **Շահանշահ** արական անունը ծագում է պրս. Šāhānšāh անունից, որ նշանակում է «արքայից արքա»: Այն ավելի հաճախ գործածում ենք որպես տիտղոսի անուն, իսկ որպես անձնանուն այժմ չի գործածվում: **Խորիշահ** իգականը կազմված է պրս. xūršāh անունից: Պարսկերենում Xūršāh նշանակում է «արև արքա», որն, ըստ Հր. Աճառյանի, հարմար է որպես արական անուն գործածել, իսկ հայերենում Խորիշահ (xōr-i šāh) նշանակում է «թագավորի արևը», հետևաբար ավելի հարմար է որպես իգանուն [1, 544-545]:

1.3. Հայերեն բաղադրիչ + պարսկերեն «շահ»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Արևշահ** և **Վարդաշահ** անունները: «Շահ» և «խան» բառերը աննունների կերտման մեջ ակտիվ մասնակցություն ունեն: **Արևշահ**

անունը գործածվել է 16-17-րդ դարերում [1, 273]: Սակայն Արևշահի մասին վիմագրության մեջ գրված է, որ «Արևշահը և իր ամուսինը, հավանաբար 1180-ական թվականներին, այգի են նվիրել Ս. Կաթողիկե եկեղեցուն՝ ստանալով մեկական պատարագաժամ: Արևշահը հանդիպում է նաև Գողգոթայի արձանագրություններից մեկում իբրև նվիրատու» [4, 354]: Այսինքն՝ 12-րդ դարում ևս անունը գործածական է եղել: **Վարդաշահ** արական անվան առաջին բաղադրիչը ծագում է կա՛մ «Վարդ» անունից, կա՛մ «վարդ» բառից: Անունը հանդիպում ենք 12-րդ դարի արձանագրության մեջ:

2. Պարսկերեն «ջան»-ը որպես առաջին բաղադրիչ + արաբերեն բառ, ինչպես՝ **Ջանազիզ** անուն, որը գործածվել է և՛ արական անուն, և՛ իգականում, տվյալ դեպքում արական անուն է՝ «ԵՍ **ՋԱՆԱԶԻԶՍ**, ԽԱԶՍ ՇԻՆԵԼ ԷՏՈՒ Ի ՅԻՇԱՍ[Ա]Կ ԻՆԶ ԵՎ Կ[ՆՈԶ ԻՄ]»: Բաղադրիչներից ջան-ը (jān) նշանակում է «հոգի, հոգյակ», իսկ ազիզ-ը՝ (azīz) «մաքուր, պատվական, նվիրական»: Անունը գործածվել է 13-17-րդ դարերում: Անվան բաղադրիչներն առանձին-առանձին նույնպես գործածվել են: Սրանցից Ազիզ-ը այսօր էլ որպես անուն գործածվում է, ունենք նաև Ազիզյան ազգանունը: Այժմ դրանք ժողովրդախոսակցական լեզվում հիմնականում որպես հասարակ գոյականներ են գործածվում:

2.1. Թուրքերեն բառ + պարսկերեն «ջան»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Խաթունջան** անունը, որտեղ խաթուն (xatun) նշանակում է «ազնվական տիկին»: Հետաքրքիր է, որ Հր. Աճառյանի բառարանում գտնում ենք որպես իգանուն, բայց արձանագրության մեջ նշված է «պարոն Խաթունջան», ինչպես՝ «**ՄԲԽ[Ա]ԶՍ Տ[Ե]ՐՈՒՆԱԿԱՆ Պ[Ա]Ր[ՈՆ] ԽԱԹՈՒՆԶԱ[ՆԻՆ]** ԹՎ[ԻՆ] ԶԿ Բ (1513)»:

2.2. Արաբերեն բառ + պարսկերեն «ջան»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Ամիրջան** արական անունը, որտեղ ամիր (amīr) նշանակում է «իշխան»: Նախորդի նման Ամիրջան անվան հետ ևս գործածված է պարոն, ինչպես՝ «**ՄԲ Խ[Ա]ԶՍ ԱԻԳՆԱԿԱՆ Պ[Ա]Ր[ՈՆ] ԱՄԻՐԶԱՆԻՆ**: ԹՎ[ԻՆ] ԶԿԷ (1518)»: Ջան բաղադրիչը ակտիվ մասնակցում է անունների կազմությանը, ինչպես՝ Միրիջան, Աղաջան, Նուրիջան, Յակոբջան և այլն: Այժմ գործածվում է սրանից կազմված Ամիրջանյան ազգանունը:

2.3. Պարսկերեն բառ + պարսկերեն բառ, ինչպես՝ **Նարիման, Համագասպ, Հրանուշ, Խոսրովանուշ, Բուրդոխան: Նարիման** (naire-mana) նշանակում է «առնական միտք ունեցող», ապա դարձել է «քաջասիրտ» [1, 25]: Ըստ Աճառյանի՝ անունը արական է և գործածվել ու գործածվում է Պարսկաստանում, Ղարաբաղում [1, 25]: Որոնման արդյունքում պարզել ենք,

որ կիրառվում է նաև որպես իգանուն, և այսօր էլ Հայաստանում գործածական է: **Համազասպ** անվան մասին Հր. Աճառյանը նշում է, որ ծագում է *Hamāzāspa անունից, որ կազմված պիտի լիներ պարսկական *hamāza=սանս. samāja- «հավաքում, խումբ, բազմություն» + aspa- «ասպ, ձի» բառերից, իբր «նա, որ ունի խմբով ձիեր» [1, 15]: Արձանագրության մեջ նշված է անվան ձևը միաժամանակ փ և պ տարբերակներով՝ Համազասպ: Սակայն նույն արձանագրության մեջ հիշատակված է Համազասպա ձևը միայն պ-ով: Քանի որ առաջինը փ տառն է գրված, հետո պ, ենթադրում ենք, որ քանդակողը սկզբում սխալ է գրել և նրան ուղղել են, այդ իսկ պատճառով երկրորդ անգամ արդեն միայն պ տարբերակով ենք հանդիպում: Անունը գործածական է նաև այսօր: **Հրանուշ** անվան «հուր+անուշ» բառերից կազմված լինելը Հր. Աճառյանը կեղծ ստուգաբանություն է համարում, միայն նշում է, որ հրա-ն նաև Հրահատ արական անվան կրճատ ձև կարող է լինել [1, 106]: Այս տեսակետը կարելի է ընդունելի համարել, եթե ընդունենք, որ «անուշ» (անոյշ) բաղադրիչը իգական անուններ կերտող բաղադրիչ է, ինչպես՝ Սահականույշ, Խոսրովանույշ: Անունը գործածական է եղել 9-11-րդ դարերում, հետո դադարել է գործածվել, իսկ այսօր նորից գործածվում է: **Խոսրովանույշ** (Խոսրովանուշ) անունը կազմված է իրանականից փոխառյալ «Խոսրով» և «անույշ» բառերից: Նախորդ օրինակի օրինաչափությամբ այստեղ ևս անույշը իգական անուն կերտող մասնիկ է: **Բուրդուխան** (անվան տարբերակներն են Բուրդուխան, Բորդուխան) իգանունը կազմված է «բուրդ» (burd) «հաղթանակ, շահույթ, օգուտ» և «խան» (xān) բառերից: Կյուրիկե թագավորի թոռնուհին է եղել, Դավթի եղբայրը, որն էլ հիշատակում է նրա անունը վիմագրության մեջ: Այս անվամբ հայտնի է վրաց թագավոր Գեորգի Երրորդի կինը՝ Բուրդուխանը: Հաշվի առնելով այս շրջանում (12-րդ դար) ունեցած հայ-վրացական կապը՝ ենթադրում ենք, որ անունը վերցրել և շրջանառության մեջ են դրել հենց թագուհու անունից:

3. Արաբերեն «Ab» («հայր») բաղադրիչ + արաբերեն բառ, ինչպես՝ **Աբխարիփ, Ապուդամբ, Աբլիասան** անունները: **Աբխարիփ** (Ab-ul-garīb), նշանակում է «հայր Ղարիբի»: Հիշատակվում է անվան «Աբխարիբ, Ապլխարիբ, Ապլխարիպ» տարբերակները [1, 20]: Աբխարիփ ձևը չի հիշատակվում: Կարծում ենք՝ պայմանավորված է գրիչի կամ նվիրատուի գրության չիմացությամբ, հաշվի առնելով, որ արձանագրությունը կարելի է թվագրել 11-րդ դարի 30-40-ական թվականներին, շրջան, որն, ինչպես գիտենք, աչքի չի ընկել գրագիտությամբ: Աբխարիփն իր գործունեությունը հիմնականում իրականացրել է Անիում (այսինքն՝ Արևմտյան

Հայաստանում), իսկ, ինչպես գիտենք, արևմտահայերենում ձայնեղ հնչյունները դառնում են շնչեղ խուլ, տվյալ դեպքում Բ-ն դառնում է փ, և կարծում ենք՝ կամ էլ սրանով է պայմանավորված անվան այսպիսի գրությունը: Անվան մասին հիշատակվում է նաև, որ «արաբական սովորությամբ, մեկն իր վրա է վերցնում այս անունը, երբ Ղարիբ «պանդուխտ, զարմանալի, տարօրինակ» անունով մի որդի է ունենա [1, 20]: Այս անունով հիշատակված են զինվորականներ կամ իշխաններ: Անունը գործածական է եղել 10-13-րդ դարերում, այնուհետև դուրս է եկել գործածությունից: Արձանագրությունն արված է Մանասիինի վանքի Ս. Աստվածածնի եկեղեցու արևմտյան մուտքի ճակատակալ քարի վրա: Մույն արձանագրության մեջ հանդիպում ենք նաև Աբլխարիբի հոր անունը՝ **Ապուղամբ**, որը նախորդի նման պիտի կազմված լինի Abu-yamr «հայր Ղարիբ» ձևից: Այս ձևը, սակայն, ծանոթ չէ Հր. Աճառյանին, միայն նշում է, որ կա արաբերեն Gamr անձնանունը, որի բուն նշանակությունն է «ազնվաբարո, առատաձեռն և շատ համբերատար մարդ» [1, 24]: **Աբլխասան** անունը կազմված է Ab-ul-hasan ձևից, որ նշանակում է «հայր Հասանի»: Հիշատակում է միայն 11-րդ դարում խժկոնից վանքի արձանագրությունում հանդիպող Աբլխասան անունը [1, 23], բայց 14-րդ դարում Ս. Նշան եկեղեցու տապանաքարի վրա նույնպես հանդիպում ենք: Ցավոք, բացի անունից՝ այլ տեղեկություններ չկան գրված: Առանձին Հասան անունը դարձյալ արաբերենից նշանակում է «գեղեցիկ»: Անունը գործածվել է մեզ մոտ 9-16-րդ դարերում [1, 23]: Այսօր Հայաստանում գործածվում է միայն որպես ազգանվան բաղադրիչ, ինչպես՝ Հասան-Ջալալյան կամ հենց Հասանյան, իսկ մահմեդական երկրներում հաճախ գործածվող անուն է: Անունից ունենք նաև դարձվածք՝ քեֆչի հասան:

3.1. Արաբերեն «Ab» բաղադրիչ + եբրայերեն բառ, ինչպես՝ **Աբրահամ** արական անունը, որ եբրայերենից նշանակում է «հայր ազգաց կամ հայր բազմության»: Նախապես կոչվում էր Աբրամ, որ նշանակում է «հայր բարձր» («ab-հայր» և «ram-բարձր»): Եբրայեցիների նշանավոր նահապետի անունն է, որի հետ ուխտ է կապել Եհովան և անունը փոխեց Աբրահամ [1, 27-28]: Անունը այսօր էլ գործածական է ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ աշխարհում: Անունից ունենք նաև Աբրահամյան ազգանունը:

3.2. Հայերեն «հայր» բաղադրիչ + հայերեն բառ, ինչպես՝ **Հայրապետ** անունը, որն առաջացել էլ հյ. հայրապետ «կաթողիկոս, կամ վանահայր» բառից: Անունը սկսվել է գործածվել 10-րդ դարից մինչև այժմ:

3.3. Հայերեն բառ + հայերեն «հայր» բաղադրիչ, ինչպես՝ **Ժամհայր** անունը: Հր. Աճառյանի կարծիքով պետք է նշանակի «եկեղեցասեր մարդ»,

որի իգականն է Ժամխաթուն, և հավելում է, որ անունը հանդիպում ենք մի անգամ Արցախի Հախու գյուղի մոտ [1, 377]: Բայց պիտի հավելենք, որ հանդիպում ենք Սանահինի վանքի Ամենափրկիչ եկեղեցու գավթի վրա նույնպես, և Ս. Բարխուդարյանը իրավացիորեն նշում է, որ Ժամխաթը եղել է գավթի շինարար ճարտարապետ [4, 45]:

4. Արաբերեն «melik (մելիք)»-ը որպես առաջին բաղադրիչ + երբայերեն բառ, ինչպես՝ **Մելիքսեթ** արական անունը, որը եբր. Մելքիսեդեկ անվան ձևափոխված տարբերակն է, նշանակում է «թագավոր արդարության»: Անունը սկսել է գործածվել 12-րդ դարից և այսօր էլ շարունակվում է գործածվել [1, 300]:

4.1. Հայերեն բառ + արաբերեն «melik (մելիք)»-ը որպես վերջին բաղադրիչ, ինչպես՝ **Գոհարմիք** անունը, որը վերականգնում ենք Գոհարմելիք: Քանի որ նշված է, որ Գոհարմելիքը եղել է ճգնավոր, հետևաբար այստեղ արական անուն է: Հր. Աճառյանի բառարանում հանդիպում ենք նաև որպես իգանուն, թեև որպես իգանուն գործածական է եղել նման հնչեղություն ունեցող Գոհարմելիք անունը, որը նույնպես կազմված է հայերեն «գոհար» և արաբերեն melek բառերից (մելեք նշանակում է «հրեշտակ»): Այսօր անունը գործածական չէ, իսկ անվան բաղադրիչներն առանձին-առանձին կիրառվում են, Գոհարն իգանուն է, Մելիքը՝ արական անուն:

5. Արաբերեն բառ + արաբերեն բառ, ինչպես՝ **Նաջմադին**: Անունը ծագում է արաբերեն Najm-ad-dīn անունից, նշանակում է «աստղ կրոնի»: Հր. Աճառյանը նշում է, որ մի անգամ ենք հանդիպում այս անունը և բերում է հենց նույն արձանագրությունը, որը գտնվում է Հաղպատում: Անունն այսօր գործածվում է մահմեդական երկրներում:

6. Հայերեն բառ + թուրքերեն «խաթուն»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Մամախաթուն, Միսխաթուն**: **Մամախաթուն** իգանունը կազմված է հայերեն Մամա անունի՝ խաթուն (թրք., թթր. xatun «ազնվական տիկին») պատվանունով [1, 177]: Նկատելի է, որ ազգակցական անունները հաճախ իբրև անձնանուն են գործածվում: Մամախաթունը եղել է իշխանաց իշխան Վաչե Առաջինի կինը: Նրանք միասին կառուցել են Հովհաննավանքը, Տեղերի վանքը և Սաղմոսավանքը: Անունը հիշատակվում է 12-17-րդ դարերում: Հր. Աճառյանի ներկայացրած ցանկում անունը կրողները եղել են երևելի կանայք: **Միսխաթուն** իգանունը կազմված է Միս քաղաքի անունից և կրկին «խաթուն» բաղադրիչից: Անունը հիշատակված է 13-րդ դարում, այլ հիշատակություններ չկան այս անվան մասին:

7. Պարսկերեն բառ + թուրքերեն «խաթուն»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Արզուխաթուն, Նազխաթուն**: Արզուխաթուն իգանվան մեջ արզու (ārzu) նշանակում է «փափագ, ցանկություն»: Արզուխաթունի և ամուսնու առատաձեռնության մասին վիմագրության մեջ գրված է, որ «թագավորական է», չափազանց ճոխ ու անսովոր (շինեցաք զանգակայտուն, կտրեց սեղանայտան քարն, տվի զիմ հերէնիք տներ, ջաղացն, կուղպակն, արտերն), մի պատկառելի հարստություն, որ չէր կարող մատչելի լինել սովորական շինականին» [4, 315]: Անունը հիշատակված է 13-րդ դարի վերջին, իսկ թե ովքեր են եղել Արզուխաթունն ու ամուսինը, ցավոք, տեղեկություններ չկան: **Նազխաթուն** իգանունը ծագում է պրս. Nāz-Xātūn անունից, որը կազմված է nāz «նազանք» և xātūn «տիկին» բառերից: «Նազ»-ը հանդիպում ենք թե՛ առաջնաբաղադրիչ և թե՛ վերջնաբաղադրիչ, ինչպես՝ Նազ, Նազխաթուն, Նազմելիք, Հերիքնազ և այլն: Մեր ուսումնասիրած արձանագրություններում հանդիպել ենք Նազմելիք անունը, որը կազմված է նույն «նազ» և արաբ. melek «հրեշտակ» բառերից: Անունը հիշատակված է 13-րդ դարում: Երկու անուններն էլ այսօր չեն գործածվում: Բայց այդ Նազ-ը և դրանից ածանցված ու բարդված այլ անուններ այսօր հանդիպում ենք, ինչպես՝ Նազենիկ, Նազիկ, Հերիքնազ և այլն:

8. Արաբերեն բառ + թուրքերեն «խաթուն»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Սիթիխաթուն**: «Սիթի» բաղադրիչը արաբ. «տիկին» է նշանակում, այսինքն՝ երկու բաղադրիչն էլ տիկին իմաստն ունեն: Սիթիխաթունը Աղբուղա Զաքարյանի կինն էր: Անունը հիշատակված է 14-րդ դարում: Ընդ որում՝ Աղբուղան ու Սիթիխաթունը հիշատակված են նաև այլ արձանագրություններում ևս, հետևաբար երևելի մարդիկ են, այդ է վկայում նաև Աղբուղա անունից առաջ պարոն դիմելաձևը:

9. Թուրքերեն «ասլան» բաղադրիչ + թուրքերեն բառ, ինչպես՝ **Ասլանափ (Ասլան ափա) և Ասլանբեկ: Ասլանափ** արական անվան ստուգաբանության մասին հանգամանալից ներկայացնում է Ս. Ավագյանը, որը մեկ այլ արձանագրությունից բերում է օրինակ, որտեղ անվան ուղիղ ձևն է Ասլան ափա, որ հարադրություն է թրք. aslan=«առյուծ» և չայաթ. apa=«մայր» բառերից, նշանակում է «մայր առյուծ» [3, 34]: «Ասլան» և «բեկ» («իշխան») բաղադրիչներով ունենք նաև **Ասլանապեկ (Ասլանբեկ)** անունը: Անունը հանդիպում ենք 13-րդ դարում:

10. Թուրքերեն բառ + թուրքերեն բառ, ինչպես՝ **Մարուխան, Աղբուղա: Մարուխան** արական անունը ծագում է Saruxan անունից, որը նշանակում է «դեղին խան» [1, 465]: Ինչպես թուրքերեն Սարը՝, Մարի անուններն են

«դեղին» նշանակությամբ առանձին գործածվել, այնպես էլ հայերենում «դեղին» բառը գործածվել է որպես արական անուն: Այսօր ավելի հաճախ հանդիպում ենք Սարուխանյան ազգանունը: Սարուխան անունով գյուղ կա Գեղարքունիքի մարզում: **Աղբուղա** արական անունը կազմված է «aq-buğa» բառերից, նշանակում է «սպիտակ ցուլ»: Գործածվել է 13-15-րդ դարերում: Անունը տարածված չի եղել [1, 103]: Աղբուղա անունով գետակ կա Հայաստանի Տավուշի մարզում: Աղբուղ անունով հիշատակվել է նաև հանքային աղբյուր Ելիզավետպոլի նահանգում [5, 167]:

11. Հունարեն բառ + պարսկերեն «դար»-ը որպես վերջին բաղադրիչ, ինչպես՝ **Սիանդար, Աւհանդար** (Օհանդար): Սիան-ը Ալեքսանդր անվան առաջին բաղադրիչի տարբերակներից է, որը նշանակում է «պաշտպանել, պահպանել», իսկ դար (dār) նշանակում է «կրող»: Հր. Աճառյանը Սիան անունը համարում է Սիանոս անվան կրճատ ձևը, սա էլ համարում է Ալեքսիանոս անվան կրճատ ձևը, իսկ Ալեքսիանոս անվան մեկնությունը բերվում է Աղեքսանդր անվան տակ: Ըստ նրա՝ Սիանդար անունը պիտի կարդալ Սքանդար: Սքանդար անվան մեկնության մեջ գրում է, որ արաբ. Iskandar անունից է, որն էլ հուն. Ἀλέξανδρος (Ալեքսանդր) ձևի տառադարձությունն է, հետևաբար ստացվում է, որ և՛ Սիան, և՛ Սքանդար անունները Ալեքսանդր անվան տարբերակներն են: Իսկ եթե առանձին քննում է Սիան անունը, հարկ չկա կապելու Սքանդար անվան հետ և ինք դարձնել, չէ որ երկուսն էլ նույն անվան տարբերակներ են և վիմագրության մեջ, համեմայն դեպս, Սիանդար է: Մյուսը **Օհանդարն** է: Ինչպես գիտենք Օհան անունը Յովհաննես (Հովհաննես) անվան տարբերակներից է, նշանակում է «Տիրոջ շնորհը կամ գթությունը, Աստվածաշնորհ», իսկ դար-ն, ինչպես նշվեց, «կրող» է նշանակում, այսինքն՝ «Տիրոջ շնորհը կրող» կնշանակի: Վիմագրության մեջ **Սիանդար, Աւհանդար** անունների հետ հիշատակված է **Իս(ա)բալ** անունը: Սրանք եղբայրներ են, ինչը մեզ թույլ է տվել, որ անունները ստուգաբանելիս իմաստային կապ գտնենք: Երրորդ անվան ծագման մասին Հր. Աճառյանը գրում է, որ իրեն անհայտ է: Բառարանում հանդիպում ենք Իսադար անունը, որի առաջին բաղադրիչը արաբ. īsa «Հիսուս» է նշանակում: Հնարավոր է, որ վիմագրության մեջ պիտի լիներ հենց Իսադար, քանի որ եղբայրների անունները դար բաղադրիչով են վերջանում: Իսկ եթե Իս(ա)բալ է, ապա առաջին բաղադրիչը նույն իմաստը կունենա, իսկ բալ-ը հնարավոր է թրք. bala «ձագուկ» բառը լինել:

12. Հունարեն բառ + հունարեն բառ, ինչպես՝ **Աթանագին և Փիլաքսոն**: Անձնանունները հանդիպում ենք նույն արձանագրության մեջ:

Առաջինը Աթանագինես հունական անվան տարբերակն է, նշանակում է «Աթենաձին, ծնունդ Աթենաս աստվածուհու», երկրորդը նշանակում է «հյուրասեր»:

13. Ասորերեն բառ + ասորերեն բառ, ինչպես՝ **Աբեթնագով** (Աբեդնագով): Անունը նշանակում է «ծառա Նագովի»: 20-րդ դարում Կովկասում և Պարսկաստանում գործածական է Աբեթնագով ձևը, ուր թ-ն առաջացել է սխալմամբ, շփոթելով բառը Յաբեթ անվան հետ, որ ոչ մի կապ չունի սրա հետ [1, 16]:

14. Վրացերեն բառ + վրացերեն բառ, ինչպես՝ **Մխարգրձել, Աքրոպիլ** (Օքրոպիլ): **Մխարգրձել** արական անունը ծագում է վրացերեն *დსაფგრძელი* (*mkhargrdzeli*, *mkhar*-բազուկ, *grdzeli*-երկար) բառից, որ նշանակում է «երկայնաբազուկ»: Վիմագրության մեջ նշվում է, որ Մխարգրձելը Ջաքարեի որդին է, այսինքն՝ սերում է Ջաքարյանների տոհմից, իսկ, ինչպես գիտենք, Ջաքարյանների տոհմանունը վրաց մատենագրությունում հենց Մխարգրձել է եղել: Այսինքն՝ տոհմի անունից էլ առաջացել է անձնանունը: **Աքրոպիլ** (Օքրոպիլ) անունը կազմված է վրացերեն օկրոս (*ოქროს*) «ոսկի» և *p'iri* (*პირი*) «բերան» բառերից: Այս անվան մասին Պ. Մուրադյանը գրում է, որ գործածական է եղել հատկապես Հյուսիսային Հայաստանում, քանի որ սահմանակից է Վրաստանին [8, 45]: Մեզ հայտնի է Հովհաննես Ոսկեբերանը, որն իր սքանչելի և պերճախոս քարոզների շնորհիվ արժանացել է «Ոսկեբերան» տիտղոսին: Եղել է Ջաքարիա և Իվանե Ջաքարյանների ընծայական գրողը, հավանաբար հենց դրա համար էլ ստացել է այս անունը:

15. Հայերեն «խաչ» բաղադրիչ + պարսկերեն բառ, ինչպես՝ **Խաչգունդ** (հանդիպում ենք նաև Խաչագունդ ձևով) արական անունը: Նշանակում է «խաչվառի և խաչալամի վրայի գունդը» [1, 491]: Հիշատակված է 13-րդ դարում:

15.1. Հայերեն «խաչ» բաղադրիչ + հայերեն բառ, ինչպես՝ **Խաչատուր և Խաչերես** անունները: Խաչատուր նշանակում է «խաչի տվածը»: Այսպես ունենք նաև Աստվածատուր, Տիրատուր, Քրիստոսատուր և այլն: Անունը գործածվել է 11-րդ դարից և այսօր էլ շարունակվում է գործածվել: Անունից ունենք նաև Խաչատրյան ազգանունը: **Խաչերես** անունը հիշատակված է 12-15-րդ դարերում [1, 492]: Սակավադեպ, բայց այսօր էլ գործածվում է:

16. Հայերեն «տեր» բաղադրիչ + հայերեն բառ, ինչպես՝ **Տերտեր, Տիրանուն, Տերավազ** անունները: **Տերտեր** անունը բարդված է հայերեն

«տեր» բառի կրկնությունից: Փաստորեն, հասարակ գոյականը դարձել է հատուկ գոյական: Անվան մասին Հր. Աճառյանի բառարանում տեղեկություններ չկան: Կարծում ենք, որ տարածված անուն չի եղել, հնարավոր է՝ տոհմում քահանաներ են եղել, և դրանով է պայմանավորված անվան գործածությունը: **Տիրանունը** արձանագրության մեջ հիշատակված է, որ երեց է, և Հր. Աճառյանի բերած Տիրանուն անունով հիշատակվածները երեց, քահանա, վարդապետ, կազմարար և մատենագիր են, այսինքն՝ ցածր պաշտոն ունեցողներ են, այսպես ասած՝ տիրոջ ծառաներ, տիրոջ անունը կրողներ: Անունը վերջին անգամ հիշատակված է 15-րդ դարում: **Տերավագ** (Տերաւագ) արական անունը Հր. Աճառյանը գտնում է, որ պիտի լիներ «Տիրավագ» [1, 144]: Տերավագը եղել է կազմողը, անունը հիշված է 13-րդ դարում:

17. Հայերեն բառ + հայերեն «դեղ» բաղադրիչ, ինչպես՝ **Աղբերաղեղ, Խոցաղեղ, Հագարղեղ, Հովաղեղ** անունները: **Աղբերաղեղ** (Աղբերաղեղ, որտեղ աղբեր-ը եղբայր բառի ժողովրդախոսակցական ձևն է) արական անունը Խ. Հարությունյանը անունը բացատրում է իբրև «դեղ կամ մխիթարություն եղբոր համար» [7, 121], բայց կարծում ենք, որ Ս. Ավագյանի բացատրությունն ավելի նախընտրելի է՝ «եղբոր ապավեն» [3, 19]: Ինչպես Խ. Հարությունյանն է նշում՝ «Աղբեր»-ը, իբրև անձնանուն, անի նաև անկախ գործածություն: Ս. Ավագյանը բերում է նաև Եղբայրաղեղ ձևը, որը գործածական է եղել 12-14-րդ դարերում [3, 19]: Անվան մասին հիշատակություն չկա Հր. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների» բառարանում: **Խոցաղեղ** անվան մասին Հր. Աճառյանն նշում է՝ ունենք նաև այս բաղադրիչներով առանձին-առանձին անուններ, որոնցից Խոց-ը իգանուն է, իսկ Խոցիկ և Դեղիկ անունները արական են: Գործածվել է 12-16-րդ դարերում: Հնագույն ձևն է Խոցաղեղ, հետո ա-ն կորչելով դառնում է Խոցղեղ (հնագույն վկայությունը 1386 թ.), ապա ց-ն հաջորդ բաղաձայնի մոտ վերածվելով ս-ի՝ ստացվում է Խոսղեղ (հնագույն վկայությունը 1478 թ.) [1, 547]: **Հագարղեղ** անունը նշանակում է «հագար ցավերի դեղ, ինչպես կա Խոցաղեղ» [1, 10], իսկ **Հովաղեղ** արական անունը՝ իբրև «սրտի հովաքման դեղ կամ ճար» [1, 96]:

17.1. Ասորերեն բառ + հայերեն «դեղ» բաղադրիչ, ինչպես՝ **Աբեղայղեղ**: Առաջին բաղադրիչը (abīlā, awīlā «աբեղա») նշանակում է «վանական, կուսակրոն, կրոնավոր» [2, 74]: Գործածված է մեկ անգամ Շամուտ գյուղից 1,5 կմ արևմուտք գտնվող գերեզմանոցում կանգնեցված խաչքարի

1315 թ. արձանագրության մեջ: Անունը հիշատակված չէ Հր. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների» բառարանում:

18. Հայերեն բառ + հայերեն «տուր» բաղադրիչ, ինչպես՝ **Աստվածատուր** և **Տիրատուր** անունները: Աստվածատուր անվան նման ուրիշ ազգեր նույնպես գործածում են անձնանուններ, որոնք ունեն «Աստծո տվածը» նշանակությունը, ինչպես՝ ասորեստանյան Իլի-Վահաբա, թուրք. Tanriverdi, Xudāverdi կամ Allahverdi, ֆրանս. Daudet կամ Dieudonné, գերմ. Gottgieb, ռուս. Богдан և այլն [1, 233]: Անունն այսօր նույնպես գործածվում է: **Տիրատուր** նշանակում է «Տիրոջ տվածը» և համագոր է Աստվածատուր անվանը [1, 160]: Հր. Աճառյանի բառարանում Տիրատուր անվամբ հիշատակծների ցանկում առաջինը թվագրված է 7-րդ դար: Այսօր գործածվում է սակավադեպ:

19. Հայերեն բառ + հայերեն բառ, ինչպես՝ **Արևձայն, Վարդեգոյն, Ավագտիկին, Խաչալը**: **Արևձայն** անունը Հր. Աճառյանի բառարանում հիշատակված չէ: Կարծում ենք արական է, քանի որ արձանագրության մեջ այսպես է՝ «ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՍԱՆՎԷԼԱ, **ԱՐԵՎԶԱՅՆԻՆ**: ՆԱԻՍ: ԹՎ[ԻՆ] ԶՄ (1301)»: Սովորաբար եթե կին է լինում, նշվում է ամուսին բառը ու անուն: Արև անունը այս շրջանում գործածվել է որպես արական անուն, իսկ իգական դարձնելու համար գործածել են «թագուհի», «տիկին» բաղադրիչները, մինչդեռ «ձայն» բաղադրիչը հիմք չի տալիս անունը իգական դարձնելու: Համենայն դեպս, անվան բաղադրիչների միջև կապը անհասկանալի է մնում: **Վարդեգոյն** անվան է-ն, կարծում ենք, առաջացել է այ երկինյունի հնչյունափոխությունից, քանի որ վիմագրություններում այլ օրինակներ կան, որ է (ե)-ի փոխարեն հանդես է եկել այ երկինյունը, ինչպես՝ Բարայկենդան: Հր. Աճառյանը Վարդեգոյն անվան գործածության մեկ դեպք է հիշատակում (Լազարյան ճեմարանի Ավետարանում), բայց հանդիպում ենք նաև Մշկավանքի Ս. Աստվածածին եկեղեցու գավթի վրա: Վարդագույնը որպես անուն այժմ չի գործածվում, իսկ եթե գործածվի, կարծում ենք՝ միայն որպես իգանուն: **Ավագտիկին** անունը Ավագպարոն անվան իգականն է: Գործածվել է 13-16-րդ դարերում: Այժմ չի գործածվում [1, 326]: **Խաչալը** անունը արձանագրության մեջ հանդիպում ենք որպես իգանուն: Անվան երկրորդ բաղադրիչը կարելի է մի քանի ձևով բացատրել՝ ալը (օր), աուր (օր բառի սեռական) կամ աուր: Անվան մասին հիշատակություն չկա Հր. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների» բառարանում: Անվան ստուգաբանությանն է անդրադարձել Խ. Հարությունյանը, որը սկզբում ենթադրել է, որ օր բառի սեռականից է առաջացել, ապա -աուր (հ. -ե. *bher «կրել, բերել» արմատից) վերջավո-

րության հնչյունափոխված տարբերակից (ո>ու)՝ «խաչակիր, խաչը կրող» իմաստով [6, 207]: Նա քննում է անվան բաղադրիչի միայն աուր կամ աուր ձևերը, բայց բնագրում Խաչաւր է, ընդ որում, երկու անգամ է այսպես հիշատակվում: Ո կամ ու ձայնավորները բաց թողած լինելը այդքան էլ հավանական չէ, քանի որ սովորաբար մի տառի վրա մյուս տառն է ձև ստանում, իսկ Ո-ի վրա Բ գրելու համար ընդամենը վերևի մասնիկը պիտի ավելացնեին: Ըստ իմաստի՝ ավելի հավանական է անվան Խաչաւոր ձևը, բայց չի բացառվում, որ կարող է լինել նաև օր բառը: Խ. Հարությունյանը անվան երկրորդ բաղադրիչով այլ օրինակներ էլ է բերում, ինչպես Թագաւոր, Շնորհաւոր, ապա ավելացնում, որ հանդիպում ենք սրանց փոփոխված ձևերին, ինչպես՝ Թագւոր, Թագոր: Եթե Խաչաւր-ը համարենք Խաչաւոր-ի փոփոխված ձև, ապա պիտի լիներ Խաչւոր կամ Խաչոր, մինչդեռ Խաչաւր է: Բացի այդ օր բառի հետ կապ չունենալու դեպքում պիտի արտասանվեր Խաչավր, որն այդքան էլ բարեհնչյուն չէ: Խաչաւոր անունը վկայված է Հովհաննավանքի ԺԲ դարի մի եղծված վիմագրում՝ «ԵՍ ԽԱՉԱԻՈՐ ԿՐՈՆԱԻՈՐ»: Խաչաւոր անունը հիշատակված է 12-րդ դարում, իսկ Խաչաւր-ը 11-րդ դարում, այսինքն՝ եթե գործածական է եղել Խաչաւոր ձևը, հենց այդպես էլ պիտի հիշատակվեր նաև Ս. Նշան եկեղեցու հարավային պատին:

20. Հայերեն (արևմտահայերեն) բառ + անհայտ ծագման բառ, ինչպես՝ **Աղեկաճորտ**: Աղեկ նշանակում է «լավ, պիտանի, օգտակար, ոչ վնասակար», իսկ ճորտ՝ «ծառա, սպասավոր, փոքրավոր, ձիապան»: Առանձին գործածվել է Աղեակ անունը, որը 10-րդ դարում արական էր, իսկ 15-րդ դարում իգական անուն էր [1, 106]: Արձանագրությունից հասկանում ենք, որ Աղեկաճորտը արական անուն է՝ «ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ **ԱՂԵԿԱՃՈՐՏ** ԵՎ ԱՄՈՒՄԻՆ ԻՄ ՀԱԵԹ...»: Հայերն իգանուն է: Աղեկաճորտ անունը չկար Հր. Աճառյանի բառարանում:

21. Պարսկերեն բառ + պարսկերեն «դուխտ»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Սանդուխտ**: Քանի որ Սանդուխտը Սանատրուկ թագավորի դուստրն է եղել, Սան բաղադրիչը հոր անունից է գալիս, այսինքն՝ կնշանակի «Սանատրուկի դուստր»: Այլ արձանագրությունում հանդիպում ենք նաև անվան Սանդուխթ ձևը, ինչպես՝ «**ՔՄ ՈՂՈՐՄԻ ՄԻԻԹԱՐԱ ԵՎ ՄԱԻՐՆ ԻԻՐ ՍԱՆԴՈՒԽԹԵԻՆ**»: Արձանագրությունն արվել է 1187 թվականին, բայց Հր. Աճառյանը ամենավաղ գործածությունը թվագրում է 1285: Անունն այսօր էլ է գործածվում:

22. Անհայտ ծագման բառ + պարսկերեն «դուխտ»-ը որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ **Շամանդուխ**: Անունը ծագում է Շաման արական

անունից և պրս. duxt «աղջիկ» բառերից: Հր. Աճառյանի համար Շաման անունն անծանոթ է, փորձել է կապ գտնել պարսկերեն šāmān «չափ», šamān «լացող, ողբացող, հևացող» բառերի հետ, սակայն դրանք հարմար չի գտել արական անվան համար [1, 137]: Վիմագրության մեջ նշված է, որ անունը կարդացվել է նաև Շահանդուխտ, բայց ընդունելի են համարել Ս. Ջալալյանցի նշած Շամանդուխտը [4, 194]: Վարկածներից մեկի համաձայն՝ «շաման» բառը ծագում է սանսկրիտ śramana (շրամանա) բառից, որ նշանակում է «թափառող ճգնավոր»: Բուդդայականության տարածման հետ բառն էլ թափանցեց ասիական և եվրոպական լեզուներ [10, 495]: Մեկ այլ վարկածի համաձայն՝ բառը ծագում է տունգուս-մանջուրական «սա» (սա-մի/հա-մի/շա-մի) «իմանալ» և «ման» արմատից, բառացի նշանակում է «իմանալ այն, ինչ ուրիշներին չի տրվում» [9, 49-51]: Կարծում ենք՝ այս բացատրություններն ավելի նախընտրելի են:

23. Անհայտ ծագման բառ + անհայտ ծագման բառ, ինչպես՝ **Հոնավար** (Հոնաւար): Անվան մասին Հր. Աճառյանը գրում է. «Ալիշան, Հին հաւ. 335 կցում է գրադաշտական հոնավար, ahuna-vairya «ամենասուրբ աղոթքը» (Barthol. 283) բառին» [1, 94]: Հոնավար անունը Հաղբատում հանդիպում ենք երեք անգամ (1016, 1023, 1027): Չնայած թվականների մերձավորությանը՝ սրանք տարբեր անձինք են եղել: Առաջին Հոնաւարը Մկան հայրն է, երկրորդը՝ Մկան որդին, իսկ երրորդը՝ Վասիլի հայրը: Հետաքրքիր է, որ մի այլ արձանագրության մեջ Վասիլը հոր անունը հիշատակում է Հոնավարատդա, ինչպես՝ «ՆՀԶ (1027) ԹՎԻՆ՝ ԵՍ՝ ՎԱՍԻԼ, ՈՐԴԻ ՀՈՆԱՎԱՐԱՐԱՏՂԱ...»: Կարծում ենք՝ պիտի լիներ կամ Վասիլ՝ որդի Հոնավարայ, կամ Վասիլ՝ Հոնավարատդա (Հոնավարի տղա):

Այսպիսով՝ բերված օրինակներից պարզ է դառնում, որ անունները կազմված են կա՛մ միայն հայերեն բաղադրիչներից, կա՛մ հայերեն ու օտար ծագում ունեցող բաղադրիչներից (դրանց մի մասը փոխառություններ են), կամ միայն թվարկված լեզուների բառաբաղադրիչներից, որոնք կարող են լինել և՛ հատուկ, և՛ հասարակ գոյականներ, ինչպես նաև ածականներ ու բայեր: Հատկապես պարսկական, արաբական և թուրքական ծագում ունեցող բառերը ակտիվ մասնակցություն ունեն թե՛ արական, թե՛ իգական անունների կերտման հարցում: Ընդ որում՝ նույն բաղադրիչը մի դեպքում արական անվան բաղադրիչ է, մյուս դեպքում՝ իգական, ինչպես՝ Արեշահ-Խորիշահ, Սարուխան-Բուրդուխան, Խաչաւր-Խաչգունդ: Որոշ բառաբաղադրիչներ հատկանուններում կիրառվել են թե՛ որպես առաջնաբաղադրիչ, թե՛ որպես երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես՝ շահ (Շահնագար-

Վարդաշահ), ջան (Ջանագիզ-Ամիրջան), հայր (Հայրապետ-Ժամհայր), մելիք (Մելիքսեր-Գռհարմիք), խաթուն (Խաթունջան-Սիսխաթուն): Իհարկե, այս անունների մի մասն այսօր չի գործածվում, բայց չի բացառվում, որ նորից կենդանություն ստանան՝ պայմանավորված ազգերի փոխհարաբերություններով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աճառյան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատ., 1942-62, հ. 1-5:
2. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1926. հ. 1-4:
3. Ավագյան Ս., Վիմական արձանագրությունների բառաքնություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1978, 360 էջ:
4. Բարխուդարյան Ս., Ղաֆադարյան Կ., Սաղումյան Ս., Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 9, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատ., 2012, 611 էջ:
5. Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ստ., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1986, հ. 1-5:
6. Հարությունյան Խ., Բանբեր Մատենադարան, Նարեկացիական ընթերցումներ. երիտասարդական 3-րդ գիտաժողովի զեկուցումներ, Երևան, Նաիրի հրատ., 2018:
7. Հարությունյան Խ., Մատենադարան, Երիտասարդական 3-րդ գիտաժողովի զեկուցումներ, Երևան, Արմավ, 2018:
8. Մուրադյան Պ., Վրացերեն արձանագրություններ Հայաստանում Պղնձահանք, Երևան, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, № 1, 1973:
9. Горцевская В. А., Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Ленинград, Наука, 1975, том 1-2.
10. Mircea E. Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy, New York, Arkana, 1989, 610 p.

Личные имена в эпиграфических надписях X-XVII веков Лорийской области

Тадевосян Анжела

ВГУ, Армянский язык и литература, 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Л. Петросян

Резюме

Ключевые слова: мужские и женские личные имена, сложные личные имена, компонент слова, этимология

В статье рассматривается структура имён. Анализ показывает, что имена состоят либо только из армянских компонентов, либо из компонентов армянского и иностранного происхождения (некоторые из них являются заимствованиями), либо только из компонентов слов перечисленных языков, которые могут быть как собственные, как нарицательные существительные, так и прилагательные и глаголы. Особо подчёркивается активная роль слов персидского, арабского и турецкого происхождения в формировании как мужских, так и женских имён.

Personal Names in Epigraphic Inscriptions of the 10th-17th Centuries of Lori Region

Tadevosyan Anjela

VSU, Armenian Language and Literature, 4th year

Academic Supervisor: L. Petrosyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: male and female personal names, compound personal names, word component, etymology

The article examines the structure of names. The analysis shows that names are composed of either only Armenian components, or components that have Armenian and foreign roots (some of them are borrowings), or only word components of the listed languages, which can be both special, and common nouns as well as adjectives and verbs. The active role of words of Persian, Arabic and Turkish origin in the formation of both male and female names is particularly emphasized.

Ներդրյալ միավորների իմաստակառուցվածքային առանձնահատկությունները Ալեքսանդր Շիրվանզադեի դրամաներում

Մաշինյան Հասմիկ

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հայոց լեզու և գրականություն», 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Հ. Հարությունյան*

Հանգուցային բառեր. *միջանկյալ արտահայտություններ, արարված, ռճական նշանակություն, ռեմարկային, կետադրություն*

Ներդրյալ միավորների ուսումնասիրությունը հայ քերականագիտության մեջ իր ուրույն տեղն է գրավել դեռ վաղուց: Գիտական գրականության ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ լինում են դեպքեր, երբ միջանկյալ և ներդրյալ միավորները չեն առանձնացվում¹: Այսպես, Մ. Աբեղյանը նախադասության հետ քերականական կապով չկապվող արտահայտությունները խմբավորում է մեկ ընդհանուր անվան տակ և կոչում «Միջանկյալ խոսք» [1, 608]: Իսկ լեզվաբաններ Գ. Գարեգինյանը [4, 371–379], Ս. Աբրահամյանը, Վ. Առաքելյանը, Ա. Քոսյանը [2, 438–444] տարանջատում են ներդրյալ և միջանկյալ միավորները՝ նշելով դրանց համապատասխան սահմանումները: Նրանցից Վ. Առաքելյանը իր «Հայերենի շարահյուսություն» գրքում ներդրյալ նախադասությունը սահմանում է հետևյալ կերպ.

«Այն նախադասությունները, որոնք խոսքի հիմնական շղթայից անջատվում են հնչերանգային կապերով, բայց խոսքի մեջ մտնող որևէ նախադասության համար պարունակում են կողմնակի հաղորդում կամ որևէ առնչությամբ բացահայտում են նրան վերաբերող այլևայլ հանգամանքներ, կոչվում են ներդրյալ նախադասություններ» [3, 448]:

Թեև նախադասության հետ քերականական կապով չեն կապվում ներդրյալ միավորները, սակայն բավականին լայն կիրառություն ունեն, ինչը, իհարկե, պայմանավորված է վերջիններիս՝ ընդհանուր նախադասության հետ ունեցած իմաստային կապով: Մյուս կողմից՝ պակաս կա-

¹ Սույն հոդվածում ուսումնասիրությունն իրականացվում է միայն ներդրյալ արտահայտությունների իմաստակառուցվածքային առանձնահատկությունների շուրջ, ուստի աշխատանքի հիմքում գործում է ներդրյալ և միջանկյալ արտահայտությունների տարբերակման սկզբունքը: Ինչպես նաև ներդրյալ արտահայտությունները նշվում են որպես «ներդրյալ միավորներ»:

րևոր չեն ներդրյալ միավորների՝ լրացուցիչ տեղեկություն, պարզաբանում կամ էլ բացահայտում կատարելու հնարավորությունները:

Ինչպես հայտնի է, ներդրյալ միավորների լայն գործառնությանը կարելի է հանդիպել հատկապես դրամատիկական երկերում, երբ հեղինակը ցանկանում է հավելյալ տեղեկություն հաղորդել գործող կերպարների մասին՝ ներկայացնելով նրանց արտաքին նկարագիրը, գործողությունները, հուզական վիճակը, վերաբերմունքը այս կամ այն երևույթի և կամ էլ կերպարի նկատմամբ, բեմական անցուդարձն ու զարդարանքը և այլն: Երբեմն էլ հեղինակն ինքն է իր վերաբերմունքն արտահայտում ներդրյալ միավորի միջոցով:

Կառուցվածքային առանձնահատկությունների տեսանկյունից ներդրյալ միավորները բազմաբնույթ և բազմազան են: Որպես ներդրյալ միավորներ հանդես են գալիս նախադասություններ (պարզ համառոտ և ընդարձակ, բարդ համադասական և ստորադասական), բառակապակցություններ, բառեր:

Բնագրային ուսումնասիրությունների ընթացքում հանդիպում են ինչպես պարզ, այնպես էլ բարդ նախադասություններ:

Պարզ համառոտ՝ «Օվսաննա. Աստված իմ, աստված իմ, ի՞նչ է պատահում նրան: (*Նստում է*)» [5, 238]²:

Պարզ ընդարձակ՝ «Անտոն. Բայց ես դուրս կկորգեմ նրա միջից այդ զգացմունքը... Ես կոչնչացնեմ նրա մեջ... ես նրան խելքի կբերեմ... Ես... ես...(*Կատաղի կրծոտում է ձեռքերը*)» [108]:

Բարդ համադասական՝ «Եվգինե. Ա՛խ, Մարթան ամեն բան ուշացնում է: (*Մոտենում է սեղանատան դռներին, նայում ներս, հետ դառնում*) Իսկույն» [15]:

Բարդ ստորադասական՝ «Անդրեաս. (*Նոր միայն նկատում է Մարգարիտին, որ ամբողջ ժամանակ, կանգնած ձախ պատի տակ, ուշադիր դիտում է հորը*): Աս, դու ակա՛նջ էիր դնում: Տե՛ր աստված, տե՛ր աստված, մի բուպե հանգստություն չունիմ: Կարծես, ամենքն երդվել են ինձ խելքից հանել» [146]:

Բառակապակցություններից առավելապես գործածվում են գոյականական բառակապակցությունները, ինչպես՝

² Ներդրյալ միավորների այս և մյուս շեղատառ ընդգծումները կատարվել են մեր կողմից: Իսկ բնագրային օրինակների համար այսուհետ կնշվի միայն համապատասխան էջը:

«Աթանես. (*Զսպված կատաղությամբ*): Ոչ ծախել եմ ուզում, ոչ կապալով տալ...» [225]:

Ներդրյալ միավորները բնագրային օրինակներում հաճախ արտահայտվում են ամենատարբեր խոսքի մասերով: Այդպիսիք կարող են լինել ածականները, մակբայները, դերբայները, գոյականները: Ստորև բերված են համապատասխան օրինակները.

«Մարթա (*Մանն*): Հարցրեք աղախնին: (Գնում է)» [43]:

«Վարսամյան. Խղճի խայթո՛ց... (*Հեզնաբար*): Է՛հ, պարոննե՛ր, ո՞ւմ չի հայտնի, թե ինչ է խիղճ ասված բանը ոմանց համար: Նեղն ընկած ժամանակ ամենազգայուն մարդն անգամ իր խղճի առջև դուրս է բերում այնպիսի ճարպիկ կոմպրոմիսներ, որոնք կամաց-կամաց հանգստացնում են նրան ու թմրեցնում» [17-18]:

«Նարգիզ. (*Արհամարհանքով*): Օ՛հ, կարոտե՛լ էի նրանց, որ լույսը նոր բացված վագում են գլխիս» [198]:

«Մամվել. (*Ուրախացած*): Այո՞» [253]:

«Սուրեն. Ես ինչ անեմ, որ դու ինքդ ես ինձ սովորեցրել: Տալիս ես 300, ստանում ես 2 հազարի վեքսիլ, որ հորս մահից հետո վճարեմ, (*Լռությամբ*): Ա՛խ, քեռի, գլուխս սկսեց ցավել...» [152]:

Օրինակները ցույց են տալիս, որ ներդրյալ միավորները թեքվող խոսքի մասերի դեպքում առավելապես բառաձևեր են: Այս դեպքում, մեր կարծիքով, պատճառը ստեղծագործության ժանրային առանձնահատկությունն է:

Ուշագրավ է, որ ներդրյալ միավորներում մեծ մասամբ ենթական բառային-քերականական արտահայտություն չի ստանում: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, ըստ որի՝ նախքան ներդրյալ միավորի կիրառությունը նշվում է, թե ում է վերաբերում ներդրյալ միավորի բովանդակությունը կամ էլ ով է խոսքի հեղինակը: Արդյունքում միանգամայն հասկանալի է լինում գործողություն կատարողի ով լինելը, ուրեմն և հնարավոր է մտովի վերականգնել ենթական: Ներքոհիշյալ օրինակում ակնհայտ է, որ գործողությունն իրականացնողը Միհրանն է: Ինչպես՝

«Միհրան. Աա՛ թափառական, երբեք տանը չի նստում: Բայց եղանակը լավ է, թող ազատ օդ շնչի: Բաա՛, քիչ էր մնում մոռանալի: Սպասի՛ր: (*Մոտենում է սեղանատան դռներին*): Երմոնե՛, Երմոնե՛...» [38]:

Ասվածը, սակայն, չի նշանակում, որ ներդրյալ միավորներում

խապառ բացակայում են ենթակաները: Դեռ ավելին, այն դեպքերում, երբ գործողություն կատարողը խոսքի հեղինակը չէ, ապա գրողը անպայմանորեն նշում է, թե ով է գործողությունն իրականացնողը, այլ կերպ՝ ներդրյալ միավորում բառային-քերականական արտահայտություն է ստանում նախադասության ենթական, ինչպես՝ «Անդրեաս. Ա՛հ, մի՛ հիշիր այս թուպեին աստծու անունը: Նա ավելի կբարկանա մեզ վրա: Հը՛մ, լավ էր, չէ՞, որ ասացի, թե կլուր ենք գնում: Տես ո՛վ կա նախասենյակում: (*Մաղաթելը նայում է դեպի նախասենյակ*): Դռները կողպիր....» [172]:

Նույնը կարելի է ասել ստորոգյալների մասին: Այսպես, «Հերսիլե. (*Չճանաչելով*) Ո՞ւմն եք կամենում» [68] օրինակում թեև ստորոգյալը նշված չէ, այնուամենայնիվ հնարավոր է վերականգնել՝ չճանաչելով հարցնում է կամ ասում է: Սա նույնպես պայմանավորված է ստեղծագործության ժանրային առանձնահատկություններով, ըստ որի՝ դրամատիկական երկերում գործողությունները մեծ մասամբ զարգանում են հերոսների խոսքի միջոցով:

Սպասվածի համաձայն՝ ներդրյալ միավորները առավելապես ռեմարկային բնույթ են կրում, ինչը նշանակում է, որ դրանք կերպարների գործողությունների, անցուղարձի, շարժումների, խոսքի, ձայնի տոնի և այլ մանրամասնությունների վերաբերյալ հեղինակային դիտողությունները, ցուցումներն են արտահայտում: Այս պարագայում ներդրյալ միավորները գրեթե ամբողջությամբ անջատվում են հիմնական նախադասությունից, մինչև անգամ գրվում են նոր պարբերությունից.

«Սուրեն. (Կանգ է առնում): Աա՛, այդ դատարկ բան է: Նա գիտե, որ իմ սիրտը բարի է, լեզուս է միայն չար: Կհաշտվենք, դժվար չէ: Մի քիչ կշոյեմ, կգովեմ գեղեցկությունը, իսկույն կկակղի:

Мрачна душа моя,

Рвется она вдаль...

(*Երգելով անցնում է օրհորդների սենյակը*)» [159]:

Սակավ չեն և այն ներդրյալ միավորները, որոնք կերպարի նկարագրությունն են ներկայացնում: Օրինակ՝ «Ջավադ. (*Հանկարծ ներս է ցատկում պատշգամբից կուրիկական թռիչքով, ջրի ցնցուղը ձեռքին: Ժպտուն, անհոգ դեմքով, վառվռուն աչքերով և սև, հաստլիկ բեղերով: Հագած է կապտագույն արխալուղ, վրեն կինեմոնագույն պիջակ, մեջքին արծաթյա գոտի: Վզով զգած է ժամացույցի մի երկայն արծաթյա շղթա: Խոսելիս ձեռներով, գլխով և մանավանդ ուսերով համապատասխան շարժումներ*

է անում: *Դիմախաղը վերին աստիճանի հարուստ է*: Վա՛յ, բաջի, տունս քանդվեց» [195]:

Ներդրյալ միավորներ են դառնում տարբեր արարվածների կամ տեսիլների սկզբում բեմական հարդարանքի, արդուզարդի մասին տրվող հատվածներում հայերեն բառերի՝ օտար լեզուներով թարգմանությունները: Օրինակ՝

«Աջ կողմում մի օրորվող բազկաթոռ (*качалка*)» [8]: Կամ՝ «Բեմի մեջտեղում հին ձևի թանկագին դրվագյալ (*iucrute, врезной*) սեղան, առանց ծածկոցի, վրեն մի մեծ, սևացած արծաթյա ափսե, մեջն այցետոմսեր» [194]³:

Նշված օրինակներից բացի՝ ներդրյալ միավորներով կարող է արտահայտվել նաև որոշակի հանգամանք, պատճառ կերպարի այս կամ այն գործողության կատարման համար, ինչպես՝ «Սուրեն. (*Նկատելով Աննայի հեզնական ժպիտն իր խոսքերի վրա, գրգռվում է*) Իմ կարծիքով, գեղեցիկ կարելի է համարել միայն այն, ինչ որ այս կամ այն կերպ նպաստում է մեր կյանքի բարօրությանը: Իսկ այդ բարձր լեռներն իրենց ձյունապատ գագաթներով ուրիշ ոչինչ են, եթե ոչ մի-մի խոչընդոտ մեր կյանքի բարօրության համար» [79]:

Ժամանակ առ ժամանակ երևան են գալիս այնպիսի դեպքեր, երբ հիմնական նախադասությունը բացակայում է, և այն ամենը, ինչ պիտի ասվեր կերպարի կողմից, արտահայտվում է զուտ ներդրյալ միավորով: Օրինակ՝ «Մարգարիտ. (*Գլխով բացասական նշան է անում*)» [159]:

Չնայած այն բանին, որ ներդրյալ միավորները քերականորեն չեն կապվում հիմնական նախադասությանը, սակայն որոշ դեպքերում դրանց բացակայությունը կարող է իմաստային անորոշություն առաջացնել: Բանն այն է, որ միևնույն կերպարի խոսքի մի հատվածը կարող է վերաբերել մեկին, իսկ մյուս հատվածը՝ մեկ ուրիշին, իսկ ահա ներդրյալ միավորի միջոցով պարզաբանվում, ճշտվում է, թե ում է ուղղված խոսքը: Օրինակ՝

«Հայրապետ. (*Թամարին*): Իսկ դու մի փչացնիր առանց այդ էլ

³ Ակնառու է, որ ներդրյալ միավորներում թարգմանությունները կատարված են հայերենից ռուսերեն տարբերակով, ինչը կապված է գրողի ապրած ժամանակաշրջանի հետ. չէ՞ որ հայտնի ճշմարտություն է, որ գրողի ստեղծագործական գործունեության վրա ազդեցություն են ունենում թե՛ ապրած ժամանակաշրջանը, թե՛ միջավայրը:

փչացածներին: (*Մերժին*): Ի՞նչ ես այդ քյամանչան կոնատակիդ վագում դեսուդեն, թե՛ սագանդար եմ» [279]:

Հիմնական նախադասության և ներդրյալ միավորի միջև եղած իմաստային առանձնահատկություններից ուշադրության արժանի է այն երևույթը, երբ հիմնական նախադասության մեջ հիշատակվածը բացահայտվում է ներդրյալ միավորով: Ինչպես՝

«Սամվել. Մայրիկ, հարյուր անգամ ասել եմ, որ իմ որդիական սերն էլ, եղբայրականն էլ, բոլոր իմ զգացմունքները այստեղ են, ահա՛: (*Ձեռով զարկում է ջութակի տուփին*)» [229]:

Միայն ներդրյալ միավորի բովանդակությամբ է պարզ դառնում, որ «այստեղ» և «ահա» ասելով նկատի է առնվում հենց ջութակը:

Ավելորդ չենք համարում սույն հոդվածում անդրադառնալ նաև ներդրյալ միավորների կետադրությանը, քանի որ միայն կետադրության փոփոխությամբ ներդրյալ միավորը կարող է դադարել այդպիսին լինելուց և վերածվել նախադասության լիարժեք անդամի: Համեմատենք՝

«Դեպի աջ օրրան (*համակ*), որի վրա մի բարձ և մի անկազմ գիրք» [60]:

Դեպի աջ օրրան՝ համակ, որի վրա մի բարձ և մի անկազմ գիրք:

Նշենք, որ թեպետ ընդունված է ներդրյալ միավորները ընդհանուր նախադասությունից անջատել փակագծերով, այնուամենայնիվ կան քիչ թվով դեպքեր, երբ փակագծերի ավանդական գործածությանը զալիս է փոխարինելու անջատման գիծը: Նման կետադրությունը հեղինակային ոճի առանձնահատկության և յուրահատկության դրսևորման մի օրինակ է: Դիտարկենք հետևյալ օրինակը՝ «....Անպիտանի մեկը նրան մոլորեցրել է համարյա թե մանուկ հասակում – *օրհորդը տասնուհինգ տարեկան է եղել*» [19]: Բավական է անջատման գծից հետո շեղատառ գրված հատվածը ներկայացնել փակագծերի մեջ, և ավելի ակնառու կդառնա վերջինիս լրացուցիչ հանգամանք, հաղորդում կամ էլ հավելյալ բացահայտում կատարելու նշանակությունը: Հետաքրքրական է, որ Վ. Առաքելյանը, խոսելով այս երևույթի մասին, նույնպես օրինակ է ներկայացնում Ալ. Շիրվանզադեի դրամաներից՝ «Մի անգամ – *պատահեց այս հոգեհանգստից ամիս ու կես անցած* – Մագդալինան անջարանում կրտսեր երեխայի համար շապիկ էր կարում (*Շիրվ., V, 303*)» [3, 448]:

Կետադրության տեսանկյունից ուշադրության են արժանի և այն դեպքերը, երբ ներդրյալ միավորը հիմնական նախադասությունից առանձնանում է վերջակետով, օրինակ՝

«Բագրատ. (Մոտենալով, ձեռք դնում է նրա ուսի վրա և կես բարեկամաբար, կես լուրջ): Արի, պատվելի քեռի, խոստովանիր, որ դու շատ կցանկանայիր համոզվել, որ (ձեռք երկինք բարձրացնելով) այնտեղ ոչինչ չկա» [177]:

Այսպիսով, ներդրյալ միավորների իմաստակառուցվածքային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը մեզ բերում է այն համոզման, որ թեև վերջիններիս կապը հիմնական նախադասության հետ քերականական չէ, բայց իմաստային տեսանկյունից այն ունի իր ուրույն տեղն ու դերը կապակցված խոսքում: Ինչպես ցույց տվեցին բնագրային օրինակները, դրանց գործառությունը հատկապես դրամատիկական ստեղծագործություններում երբեմն ունի վճռական նշանակություն: Անվիճելի է այն, որ ներդրյալ միավորները, ի լրումն իմաստային նշանակության, ունեն նաև ոճական նշանակություն: Այս հանգամանքներն էլ արժևորում են ներդրյալ միավորների ուսումնասիրությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, «Միտք» հրատարակչություն, 1965, 700 էջ:
2. Աբրահամյան Ս., Առաքելյան Վ., Քոսյան Ա., Հայոց լեզու, երկրորդ մաս, Շարահյուսություն, Երևան, «Լույս» հրատարակչություն, 1975, 480 էջ:
3. Առաքելյան Վ., Հայերենի շարահյուսություն, հատոր 2, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1964, 468 էջ:
4. Գարեգինյան Գ. Ժամանակակից հայոց լեզու: Բարդ նախադասություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1991, 432 էջ:
5. Շիրվանզադե Ա., Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հատոր չորրորդ, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1987, 512 էջ:

Семантические и структурные особенности вставных конструкций в драмах Александра Ширванзаде

Машинян Асмик

ВГУ, Армянский язык и литература, 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент А. Арутюнян

Резюме

Ключевые слова: вставные выражения, акт, стилистическое значение, ремаркский, пунктуация

Статья посвящена вставным конструкциям, представленным в драмах Александра Ширванзаде для изучения семантических и структурных особенностей. Следующий материал дает возможность более подробно изучить вставные конструкции, особенно в драмах. Результаты показали, что с семантической точки зрения их функция занимает особое место и роль в связной речи.

Semantic and Structural Features of Embedded Units in Alexander Shirvanzade's Dramas

Mashinyan Hasmik

VSU, Armenian Language and Literature, 4th year

Academic Supervisor: H. Harutunyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: embedded expressions, act, stylistic meaning, remarque, punctuation

The article is devoted to the embedded units introduced in Alexander Shirvanzade's dramas for the study of semantic and structural features. The following material provides an opportunity to study embedded units, particularly within dramas, in more details. The results showed that, from a semantic perspective, their function occupies a special role in coherent speech.

Լոռու մարզի էպոնիմ տեղանունների բառակազմական առանձնահատկությունները

Պողոսյան Գայանե

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հայոց լեզու և գրականություն», 4-րդ կուրս,
Գիտական ղեկավար Բ. Գ. Թ., դոցենտ Հ. Հարությունյան*

Հանգուցային բառեր. *հատուկ անուն, տեղանուն, էպոնիմ, էպոնիա-
ցում, լեզու և մտածողություն*

Աշխարհի լեզուների բառապաշարի հնագույն, բայց միաժամանակ
ամենակենսունակ և արտահայտության պլանում ամենաքիչ փոփոխու-
թյունների ենթարկված բառաշերտերից է տեղանունների շերտը, որը
սրանով իսկ արդեն լեզվամշակութաբանական անգնահատելի արժեք է
ներկայացնում:

Հայոց տեղանունները հայկական պատմական հուշարձանների,
հայերեն ձեռագրերի ու գրքերի նման հայ ժողովրդի մշակութային ժա-
ռանգության կարևոր բաղադրիչներից են, որոնց քննությամբ զբաղվում է
տեղանվանաբանությունը (տեղանվանագիտություն, տոպոնիմիկա), որն
ուսումնասիրում է տեղանունները, քննում դրանց իմաստը, ծագումը, կա-
ռուցվածքը, ինչպես նաև նրանց տարածման արեալները [4, 7]: Տեղա-
նունն օժտված է հարուստ բովանդակությամբ և տեղեկատվական մեծ
ներուժով: Տեղանունների ստուգաբանության, բառակազմական և հաս-
կացական ծավալների վերլուծության ընթացքում հնարավոր է բացա-
հայտել տվյալ ազգային լեզվի զարգացման գրեթե բոլոր շրջանների օրի-
նաչափությունները՝ ընդհուպ մինչև նախագրային ժամանակները [3, 4]:

Հ. Բարսեղյանը գրում է, որ հատուկ անունները անվանապես ան-
հատականացնում, կոնկրետացնում են առանձին առարկաներ ու անձեր՝
դառնալով լեզվական միջոց շրջապատի այլ առարկաներն ու երևույթ-
ները տարբերակելու համար: Դրանք լեզվի բառապաշարի ինքնուրույն,
մյուս բառերից տարբերվող և մասամբ էլ բոլոր լեզուների համար ընդհա-
նուր շերտն են կազմում և ժողովուրդների, նրանց մշակույթի պատմու-
թյան կարևոր պատմական աղբյուրներից են [2, 42-43]: Նա առանձնաց-
նում է **հատուկ անվանումներ** և **բուն հատուկ անուններ**: Վերջինի շար-
քում էլ դասում է տեղանուններն ու անձնանունները [2, 60-61]: Անդրա-

դառնալով տեղանունների՝ բառապաշարի մեջ ունեցած դերին՝ հեղինակը նշում է, որ դրանք «տևական են, ինչպես իրենց անվանած օբյեկտները, անցնում են սերնդից սերունդ և ավելի երկարակյաց են»: Չնայած դրան՝ տեղանունները ևս կարող են փոփոխվել, քանի որ «նույն աշխարհագրական օբյեկտը պատմական նույն ժամանակաշրջանում տարբեր ժողովուրդների կողմից կարող է այլ կերպ անվանվել. գալիք սերունդները կարող են այն վերանվանել այլ ըմբռնումներից ու վերաբերմունքից ելնելով» [2, 27]:

Տեղանունների քննությունը էական նշանակություն ունի ինչպես լեզվաբանության համար, քանի որ այն մեզ հնարավորություն է տալիս հասկանալու, թե հնագույն շրջանից սկսած լեզվի բառապաշարի հարստացման համար ածանցման և բառաբարդման ինչպիսի միջոցներ են գործածվել, իսկ իմաստաբանական առանձնահատկությունների քննությունը թույլ է տալիս ընկալելու ժողովրդի լեզվամտածողությունն ու էթնոնկարագիրը: Ահա սրանով իսկ այն դուրս է գալիս լեզվաբանության շրջանակներից և ձեռք է բերում մշակութային հզոր արժեք:

Տեղանվանաբանությունը չի հայտնագործում նորահայտ ու ինքնակերտ բառեր՝ յուրահատուկ բառակազմական կաղապարներով ու քերականությամբ, տեղանունները ծնվում են ընդհանուր խոսակցական լեզվի սովորական բառերից և ենթարկվում համապատասխան ձևափոխությունների: «Տեղանվան իմաստային բովանդակության վերլուծությունը հանգում է երեք ենթաշերտի վերհանման, որոնց դիրքային փոխհարաբերությունները կարելի է արտահայտել եռաստիճան սանդղակով, այսինքն՝ նրանք բխում են մեկը մյուսից: Ա) Ելակետային իմաստ, Բ) բուն տեղանվանական իմաստ, այսինքն՝ քարտեզում ամրագրված որոշակի օբյեկտի նշանակում, Գ) տեղանվանական իմաստ, որը տեղանվան մեջ ձևավորված փոխաբերական իմաստն է: Այն հավելությունն է, բնորոշ ոչ բոլոր տեղանուններին [3, 12]:

Տեղանվանաբանության ուսումնասիրության շրջանակում է նաև էպոնիացման երևույթի դրսևորումը տեղանունների համակարգում:

Էպոնիացման՝ որպես լեզվական երևույթի քննությունն հայ լեզվաբանության մեջ չի կատարվել՝ հակառակ ռուս և արտասահմանյան լեզվաբանության մեջ կատարված լայնածավալ ուսումնասիրությունների: Կարծիք կա, որ «Էպոնիացում» լեզվաբանական տերմինը նշանակում է

«նոր բառերի կազմում հատուկ անունների հիմքերից»: Էպոնիմը, սակայն, տարաբնույթ ընկալումներ ունի, բայց տերմինի բոլոր դիտարկումներում ընդհանուրն այն է, որ այն սկզբնապես եղել է հատուկ անուն և հասարակ անուն է դարձել բառիմաստի փոփոխության արդյունքում [5, 28]:

Էպոնիմացման երևույթի դրսևորման շրջանակները շատ լայն են: «Էպոնիմների քննությունը, հաճախ դուրս գալով զուտ լեզվաբանական քննության ծիրից, ձեռք է բերում միջգիտակարգային բնույթ, քանի որ այն, ըստ էության, առնչվում է հասարակական գործունեության տարաբնույթ ոլորտների՝ տնտեսություն, արվեստ և մշակույթ՝ իր բազմաշերտ դրսևորումներով՝ երաժշտություն, կերպարվեստ, պարարվեստ, նորաձևություն և այլն, գիտություն՝ իր տարբեր ուղղություններով՝ բժշկագիտություն, կենսաբանություն, աշխարհագրություն, մաթեմատիկա, պատմություն, իրավագիտություն և այլն» [5, 29]:

Էպոնիմի սահմանումը տրվում է հետևյալ կերպ. «այն հատուկ կամ հասարակ անունը, որն առաջացել է համանուն հատուկ անվան իմաստասերման կամ վերահատկանվանացման արդյունքում, կոչվում է էպոնիմ» [5, 35]: Տեղանունների համակարգում ունենք բազմաթիվ օրինակներ, երբ մի տեղանքի անունը փոխանցվում է այլ տեղանքի, մասնավորապես՝ մակրոտեղանվան հիման վրա այդ տարածքում անվանակոչվում է ավելի փոքր տարածքային միավոր՝ Լորուտ¹ (համայնք և հանդ), Ահնիձոր (համայնք և հանդ), Թեղուտ (համայնք և հանդ), Ագնվաձոր (համայնք և հանք), Ախթալա (համայնք և կայարան), Թումանյան (համայնք և կայարան) և այլն: Շատ են նաև այն դեպքերը, երբ վանքերը, եկեղեցիներն ու ամրոցներն են անվանակոչվում տվյալ տարածքի անվանումով՝ Օձունի վանք, Ախթալայի վանք, Հաղպատի վանք, Անտառամուտի ամրոց և այլն: Այստեղ դրսևորվում է յուրօրինակ բազմաստիճանություն:

Ինչ վերաբերում է անձնանուններից առաջացած տեղանուններին, ապա դրանք հսկայածավալ խումբ են կազմում և շատ հետաքրքրական են ուսումնասիրության տեսանկյունից, քանի որ բացահայտում են ազգի վերաբերմունքը իր զավակների՝ նշանավոր թագավորների, իշխանների,

¹ Այս և հետագա բոլոր օրինակները քաղված են «Հայաստանի Հանրապետության Լոռու և Տավուշի մարզերի անվանակոչված աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները հաստատելու մասին» որոշումից [6]:

հայորդիների գործունեության նկատմամբ: Քանի որ Հայաստանի Հանրապետության տեղանունների քանակությունը հսկայական է, մենք մեր աշխատանքում անդրադարձել ենք միայն Լոռու մարզի էպոնիմ տեղանուններին, քննել ենք դրանց բառակազմական կաղապարներն ու առանձնահատկությունները:

Կազմությամբ պարզ տեղանունների մասին պիտի նշել, որ դրանք կա՛մ հնդեվրոպական արմատներ են, կա՛մ փոխառություններ են, որոնք մենք չենք կարող բաղադրիչների բաժանել: Հնդեվրոպական արմատներից են՝ *Անդրանիկ/ լեռ*/, *Աղավնո/ լեռ*/, փոխառություններից՝ *Արտեմի/ բլուր*/, *ռուս.*/, *Նիկողոսի/ բլուր*/, *հուն.*/, *Վահագնի/ լեռ*/, *պիլ.*/, *Ստեփանի/ լեռ*/, *հուն.*/, *Պուշկինի/ լեռնանցք*/, *ռուս.*/, *Մինասի/ ձոր*/, *եգիպտ.*/, *Սոկրատի/ ձոր*/, *հուն.*/, *Արտավազի/ ձոր*/, *պրս.*/, *Աղաբեկի/ ձոր*/, *թուրք.*/և այլն:

Պարզ կազմությամբ միաբաղադրիչ տեղանունները շատ հաճախ հանդես են գալիս սեռական հոլովաձևով: Օրինակներ՝ *Արտեմի/ բլուր*/, *Հռոմսիսի/ բլուր*/, *Նիկողոսի/ բլուր*/, *Վահագնի/ լեռ*/, *Աղավնո/ լեռ*/, *Ստեփանի/ լեռ*/, *Գևոյի/ լեռ*/, *Արտեմի/ լեռ*/, *Կարենիս/ լեռ*/, *Վահագնի/ լեռնաբազուկ*/, *Պուշկինի/ լեռնանցք*/, *Մինասի/ ձոր*/, *Սոկրատի/ ձոր*/, *Կառլենի/ ձոր*/, *Ավոյի/ ձոր*/, *Արամի/ ձոր*/, *Արտավազի/ ձոր*/, *Հակոբի/ ձոր*/, *Սերոյի/ ձոր*/, *Ադոյի/ ձոր*/, *Բապիրի/ ձոր*/, *Մուկուչի/ ձոր*/, *Գասոյի/ ձոր*/, *Արոյի/ ձոր*/, *Պասկեհի/ ձոր*/, *Մաթոսի/ ձոր*/, *Պողոսի/ ձոր*/, *Աղաբեկի/ ձոր*/, *Սրկեի/ ձոր*/, *Սիոյի/ ձոր*/, *Թաթոյի/ ձոր*/, *Կոստանդի/ ձոր*/և այլն:

Բաղադրյալ բառերը դասակարգվում են 2 խմբի՝ *բարդություններ* և *ածանցումներ*: *Բարդություններն* էլ իրենց հերթին լինում են 3 տիպի՝ *համադրական*, *վերլուծական (հարադրական)* և *հապավական* բարդություններ: **Համադրական** են կոչվում այն բաղադրությունները, որոնց բաղադրիչները միմյանց միանալով մեկ բառ են կազմում և ստանում են մեկ հիմնական բառային շեշտ [1, 245]: Համադրական բաղությունները դասակարգվում են 2 խմբի՝ կցական և իսկական բարդությունների:

Կցական բարդություններ: Սրանց կառուցվածքային հիմնական հատկանիշն է այն, որ ստացվում են ոչ թե բաղադրական հիմքերի, այլ զանազան կարգի բառակապակցությունների անդամների միավորումով, ըստ որում կազմության եղանակն է կցումը (ազյունիտացիան) [1, 274]:

Կցական բարդությունների օրինակներ են՝ *Ավագիսար /լեռ/, Վահագնասար /լեռ/, Սևորդյացձորի /աղբյուր/, Ռուստամաղբյուր /հանդ/, Հովսեփիթալա /հանդ/, Հակոբիթալա /հանդ/*:

Իսկական բարդություններ: Բուն կամ իսկական բարդությունները բնութագրվում են երկու բաղադրական հիմքերի՝ սերող և բաղադրող հիմքերի անալայման առկայությամբ: Եթե բուն բարդությունների կառուցվածքային հատկանիշը այն է, որ նրանք կազմվում են բաղադրական հիմքերից, ապա կազմության եղանակի էական հատկանիշն է բաղադրիչների համադրումը (սինթեզը) մեկ անբաժանելի միասնության մեջ [1, 271]: Իսկական բարդություն-էպոնիմների օրինակներ են՝ *Վահագնասար /լեռ/, Հայկաձոր /ձոր/, Լեռնասար /լեռ/, Կարապետաձոր /ձոր/, Զարգարաքար /հանդ/, Ոսկանաձոր /քոչատեղի/, Արշակալանջ /հանդ/*:

Վերլուծական բարդություններ: Այս կարգի բարդությունները կազմվում են վերլուծական եղանակով, բաղադրիչները հանդես են գալիս անջատաբար, ունեն մեկ ընդհանուր հիմնական շեշտ, գիտակցվում են իբրև բառային մեկ միավոր:

«Գոյական + գոյական» ձևաբանական կաղապարով տեղանունների ճնշող մեծամասնության դեպքում արտահատվում է **«հատկացուցիչ + հատկացյալ»** և **«որոշիչ + որոշյալ»** քերականական հարաբերություն: *«Հատկացուցիչ + հատկացյալ»* քերականական հարաբերությամբ օրինակներից են՝ *Օվեսի քար /բլուր/, Իսկայրի կապ /բլուր/, Անդրեի դռ /բլուր/, Եդոյի լանջ /բլուր/, Ռուստամի քար /ժայռ/, Կարոյի քար /ժայռ/, Սամվելի քար /ժայռ/, Մելիքի քար /ժայռ/, Սարիբեկի թումբ /լեռ/, Արշակի քար /լեռ/, Վարդանի լանջ /լեռ/, Գալուստի սար /լեռ/, Ադոյի քար /լեռ/, Հարությունի յաթաղ /լեռ/, Գոլոյի սար /լեռ/, Խորոյի քարափ /քարարնձավ/, Թաթուլի այր /քարանձավ/, Սաղաթելի այր /քարանձավ/, Խորենի բույն /քանանձավ/, Ղազարանց աղբրակներ /աղբյուր/, Աղաբեկի ձոր /աղբյուր/, Սուրբկարապետի ջուր /գետ/, Հովհաննեսի դռեր /արոտավայր/, Դանելանց ջրաղաց /դաշտ/, Արզումանի բացատ /հանդ/, Բունյանի հեղեղատ /հանդ/, Իվլի հեղեղատ /հանդ/, Արտավազդի ուրթ /հանդ/, Մերուժի ուրթ /հանդ/, Զաքարի թալա /հանդ/, Գեոյի թալա /հանդ/, Մքոյի թալա /հանդ/, Վարուժանի թումբ /հանդ/, Պողոսի բացատ /հանդ/, Սողոմոնի թախտ /հանդ/, Ուսուբի բինա /Հովսեփի տնակ / հանդ/*:

«Որոշիչ - որոշյալ» քերականական հարաբերությամբ օրինակներից

են՝ Սուրբ Գևորգ/բլուր/, Սուրբ Սարգիս/լեռ/, Սուրբ Գաբրիել/լեռ/, Սուրբ Հովհաննես/լեռ/, Փոքր Թողոր/լեռ/, Սուրբ Նշան/քարանձավ/, Սուրբ Սարգիս/աղբյուր/, Սուրբ Գևորգ/հանդ/, Սուրբ Սարգիս/հանդ/, Սուրբ Սարգիս/ամրոց/, Վերին Վանագնի/գյուղ/, Սուրբ Սահակ/գյուղ/, Զորավար Անդրանիկի/հուշարձան/:

Ածանցում: Ածանցումներն այն համադրական բաղադրություններն են, որոնք իրենց կազմում ունեն մեկ կամ ավելի ածանցներ (երկրորդական բառակազմական ձևայիններ): Բնականաբար, էպոնիմ-տեղանունների մեջ հաճախադեպ գործածություն ունի ազգանունների կազմության մեջ գործածվող **-յան** ածանցը: Ածանցավոր կազմությունների հետևյալ օրինակների ենք հանդիպել՝ Վանյան/լեռ/, Անտոնյանների/աղբյուր/, Մաժինյանների/աղբյուր/, Թամրազյանի/աղբյուր/, Ղևոնդյանների/աղբյուր/, Վասիլյանի/աղբյուր/, Խնկոյան/լիճ/, Դեմիրճյանի/հանդ/, Թումանյանի/հանդ/, Թումանյան/կայարան/, Խնկոյանի/եկեղեցի/, Զաքարյանների/խաչքար/, Միկոյանի/հուշաղբյուր/, Թումանյանի/հուշաղբյուր/, Վահրամյանների/հուշաղբյուր/, Կիրակոսյանների/հուշաղբյուր/, Շահումյան/քոչատեղի/, Բողոյան/քոչատեղի/, Խնկոյան/գեոդեզ. կետ/, Խնկոյանի/գերեզմանոց/, Շահումյանի/գերեզմանոց/, **-յուն** Հարությունի/աղբյուր/:

Շատ մեծ տարածում ունեն նաև **-անք, -ենք, -ոնք** ածանցներով ձևավորված հավաքական գոյականները, որոնք, սակայն, հանդես են գալիս սեռական հոլովաձևով:

-Անք-ածանցով գոյականներ՝ Այվազանց/լեռ/, Սահականց/ձոր/, Ենոքանց/ձոր/, Խաչատրանց/ձոր/, Ղուկասանց/ձոր/, Քոչարանց/ձոր/, Իսպիրանց/քարանձավ/, Ղուրնանց/աղբյուր/, Թումասանց/աղբյուր/, Ղադոյանց/աղբյուր/, Նազարանց/աղբյուր/:

-Ենք ածանցով գոյականներ՝ Ավետենց/լեռ/, Գիգոլենց/լեռ/, Սպոյենց/աղբյուր/, Հայկոյենց/աղբյուր/և այլն:

-Ոնք ածանցով գոյականներ՝ Համցոնց/բացատ/:

Բառակազմական քննությունը ցույց է տալիս, որ Լոռու մարզի՝ անձնանուններից առաջացած էպոնիմ տեղանունները հանդես են գալիս բառակազմական հետաքրքիր կադապարներով: Դրանք պատահականորեն չեն ստեղծվել և բազմաթիվ օրինաչափությունների վրա են հիմնված: Կազմությամբ պարզ տեղանունների մասին պիտի նշել, որ դրանք կա՛մ հնդեվրոպական արմատներ են, կա՛մ փոխառություններ են, որոնք մենք չենք կարող բաղադրիչների բաժանել: Իսկ բաղադրյալ կազմությունների

մեջ կան և՛ համադրական, և՛ վերլուծական բարդություններ: Համադրական կազմությունների մեջ հանդիպում են և՛ ածանցումներ, և՛ կցական ու իսկական բարդություններ: Վերլուծական բարդությունները հիմնականում հանդես են գալիս «գոյական+գոյական» ձևաբանական կաղապարով, ինչ էլ արտահայտվում է «հատկացուցիչ+հատկացյալ», «որոշիչ+որոշյալ» քերականական հարաբերություններով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1984, 372 էջ:
2. Բաքսեղյան Հ., Հատուկ անուն, Երևան, 1964:
3. Դիրարյան Ն., Պատմաաշխարհագրական և լեզվական գործոնները հայերենի տեղանուններում, Երևան, «Հայաստան», 2001, 48 էջ:
4. Եսայան Ջ., Հայոց տեղանունները. Թուրքական այլափոխումներ: Մենագրություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, 140 էջ:
5. Арутюнян А., Сантоян А., Калашян М., Понятие «эпоним» в современной лингвистике: динамика концептов и дефиниций, Վանաձորի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր, հումանիտար և հասարակական գիտություններ 1, Վանաձոր, 2024
6. «Հայաստանի Հանրապետության Լոռու և Տավուշի մարզերի անվանակոչված աշխարհագրական օբյեկտների անվանումները հաստատելու մասին» որոշում (<https://www.irtek.am/views/act.aspx?tid=39053>), (հասանելի է 24. 03. 2024):

Словообразовательные особенности эпонимных топонимов Лорийской области

Погосян Гаяне

ВГУ, Армянский язык и литература, 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент А. Арутюнян

Резюме

Ключевые слова: *имя собственное, топоним, эпоним, эпонимизация, язык и мышление*

Одним из древнейших, но в то же время наиболее жизнеспособных и наименее измененных в плане выражения словарных слоев языков мира является слой топонимов, который уже этим представляет неоценимую лингвокультурологическую ценность. Сфера применения явления эпонимизации широка. Словообразовательная экспертиза показывает, что эпонимические топонимы, образованные от личных имен Лорийской области, представляют собой интересные словообразовательные шаблоны.

Word-formation Features of Eponymous Toponyms of the Lori region

Poghosyan Gayane

VSU, Armenian Language and Literature, 4th year

Academic Supervisor: H. Harutunyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *proper name, toponym, eponym, eponymization, language and thought*

One of the oldest and most enduring layers of vocabulary in the world's languages is toponyms—place names—which have remained relatively unchanged over time and hold significant linguistic and cultural value. The phenomenon of eponymization, where place names are derived from personal names, is widespread. A word-formation analysis of toponyms in Armenia's Lori region reveals interesting patterns in how such names are created.

Նորաբանությունները «Առակք Սողոմոնի» երկում

Միմոնյան Աննա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հայոց լեզու և գրականություն»,
մագիստրատուրա, 1-ին կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Լ. Պետրոսյան*

Հանգուցային բառեր. բառակազմական կադասայար, գոյական, ածական, բայ, փոխառություն, արմատ, ածանց, պարզ, ածանցավոր, բարդ, անձնանիշ, իրանիշ

Լեզուն՝ իբրև բարդ, շարունակ փոփոխվող համակարգ, անընդհատ զարգանում, կատարելագործվում, համարվում է նոր միավորներով՝ ձեռք բերելով իր անցյալը, ներկան ու ապագան: Լեզվի համակարգում ամենից փոփոխվողը բառապաշարն է:

Նորաբանություններին անդրադարձել են հայոց լեզվի բառագիտությանը զբաղվող գրեթե բոլոր լեզվաբանները՝ Հ. Աճառյան, Մ. Աբեղյան, Ա. Մուրվալյան, Ս. Ղազարյան, Հ. Կուսիկյան, Ս. Աբրահամյան, Ս. Էլոյան, Ա. Սուքիասյան, Գ. Ջահուկյան, Լ. Հովսեփյան և այլք: Վերջիններս, տարբեր մոտեցումներով քննելով նորաբանություններն ու նորակազմությունները, առաջադրել են իրենց հեղինակային դասակարգումներն ու սահմանումները:

Ա. Մարգարյանը նորաբանությունը համարում է լեզվի շարունակական զարգացման արդյունք, որը ոչ միայն արատացողում է ժողովրդի հասարակական-տնտեսական, հոգևոր-մշակութային, այլև «լեզվի կյանքում» կատարվող զանազան փոփոխությունները՝ բառային-բառույթային, իմաստային, անհատական-հեղինակային արտահայտություններով:

Գրաբարյան երկերի, մասնավորապես «Աստուածաշունչ» մատյանի լեզվական քննությունը բացահայտում է 5-րդ դարի լեզվական իրականությունը: «Աստուածաշունչ» մատյանում լեզվական հետաքրքիր արտահայտություններով, խորքային բովանդակությամբ աչքի է ընկնում «Առակք Սողոմոնի Դավթի թագաւորի Իսրայէլի» գիրքը, որտեղ բառային միավորները գործածվել են հիմնականում փոխաբերական կամ ենթատեքստային նշանակություններով:

Առակները «Աստուածաշունչ» մատյանի Հին Կտակարանի կանոնի գիրքն է [1], որ ամփոփում է իմաստալից ասույթներ և ուսուցողական խրատներ: Այստեղ արծարծված իմաստությունները կարող ենք բնութա-

գրվել *հավերժական* որոշչով, քանի որ բոլոր ժամանակների համար էլ արդիական են *արդարություն, հիմարություն, հարստություն, աղքատություն, ծուլություն, նենգություն* հասկացությունները: Սողոմոնի առակները հայ ընթերցողին ծանոթ են որպես հայերեն տառերով գրված առաջին նախադասություն. «*Ճանաչել զհիմաստութիւն և զկրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ*» [ԱՌ 1, 2]:

Սողոմոնի առակներում ինքնատիպ արտահայտություններ ունեն կազմությամբ բաղադրյալ բառերը, որոնց բառարանային ուսումնասիրությունից պարզ դարձավ, որ դրանք եզակի օրինակներ են հայ հին գրականության էջերում, ուստի մենք դրանք կարող ենք համարել թարգմանիչ հեղինակների կողմից ստեղծված լեզվական արտահայտություններ՝ նորաբանություններ, որոնք իրենց բաղադրյալ գույզահեռներն ունեն նաև հունարենում, ինչպես՝ *հանդարտասիրտ – πραῖθυμος, ընդերկարութիւն – Μήκος, սանդատոն – Υπερον, ինքնահալած – Ατόμολος, վնասաւեր – Φιλαμάρθιμον, խորագիտագոյն – Πανουργότερος, ընդմտատար – Αισθητική, հրապարականէծ – Δημοκαταρά, անզգամեցուցանեմ – Φάσλον ποιέω*:

«Առակք Սողոմոնի» երկի նորաբանությունները, ըստ բառակազմական կաղապարների, դասակարգվում են պարզ, ածանցավոր, բարդ և բարդաձանցավոր կազմությունների, որոնք, ըստ խոսքիմասային պատկանելության, խմբավորել ենք հետևյալ խմբերով և ենթախմբերով:

1. Գոյական նորաբանություններ, որոնք, ըստ բառակազմական կաղապարների, դասակարգվում են հետևյալ կառուցվածքային կաղապարներով:

- Պարզ կազմությամբ նորաբանություն է *կոպիճ* «*խիճ*» [ՆՀԲ 1, 1117] բառը, որը Հ. Աճառյանի վկայությամբ փոխառություն է՝ կատարված վրացերենից [ՀԱԲ 2, 636]: Առակներում նորաբանությունը գործածվել է գործիական հոլովով, ինչպես՝ *Քաղցրացաւ առն հայ ստութեան, և լցցի բերան նորա կոպճով* [ԱՌ 20, 17]:

- «Ածանց + արմատ + ածանց» – *ընդերկարութիւն* «*Երկարութիւն, երկայնութիւն ժամանակի*» [ՆՀԲ 1, 771], օրինակ՝ *Ձի ընդերկարութիւն կենաց, եւ ամբ կենդանութեան և խաղաղութեան յաւելցին քեզ* [ԱՌ 30, 2]:

- «Արմատ + հոդակապ + արմատ» – *լերդակողմն* «*Կողմն լերդի*» [ՆՀԲ 1, 884], օրինակ՝ *...կամ իբրն գեղջիւրու հարեալ նետիւ ընդ լերդակողմն* [ԱՌ 7, 23]: *Հանդարտասիրտ* «*Անդորրամիտ, հլու, հեզ, անխռով*

նգով» [ՆՀԲ 2, 40], օրինակ՝ *Լաւ է հանդարտասիրտն խոնարհութեամբ, քան զայն որ բաժանէ աւար ընդ թշնամանօղս* [ԱՌ 16, 19]:

▪ «Արմատ + արմատ» – **անձնդիր** «Փափկակեաց, բարեկեցիկ, դատարկասեր, թուլամորթ» [ՆՀԲ 1, 195], օրինակ՝ *Ամենայնի որ հոգայ՝ մի ինչ աւելի է, իմաստութիւն, իսկ անձնդիրն և անհոգն ի կարօտութեան եղիցի* [ԱՌ 14, 23]: **Սանդատոռն** «Տոփան ծեծելոյ գիրա ի սանդի» [ՆՀԲ 2, 693], օրինակ՝ *Ապա թէ՛ ի տաշտս և ի բաժակս արձակիցես զաչս քո, յետոյ շրջիցիս մերկագոյն ևս քան զսանդատոռն* [ԱՌ 23, 31]: Վերջին նորակազմությունը հայ հին մատենագրության մեջ գործածվում է **սանդիտոռն** [ՆՀԲ 2, 693] նախդրավոր բառաբարդմամբ:

2. Ածական նորաբանություններ, որոնք, ըստ բառակազմական կաղապարների, դասակարգվում են հետևյալ կառուցվածքային կաղապարներով:

▪ «Ածանց + արմատ» – **անկապուտ** «Որ ոչն կապտի» [ՆՀԲ 1, 170], օրինակ՝ *Ձի Տէր դատի գղատաստանս նորա, և փրկեսցէ անկապուտ զանձն քո* [ԱՌ 22, 23]: **Անհգոր** «Անգոր, անարի, տկար, ոչ հգոր» [ՆՀԲ 1, 186], օրինակ՝ *Եւ ճագար՝ ազգ անհգոր, որ արարին ի վէմս գղադարս իւրեանց* [ԱՌ 30, 26]:

▪ «Արմատ + ածանց + հոդակապ + արմատ» – **թշնամանագիր** օրինակ՝ *Ձերծ ի նմանէ զհանդերձ նորա, զի անձ թշնամանագիրն*. քանզի նա զայլոյն ապականեր [ԱՌ 27, 18]: Նորաբանությունը գրաբարի բառարաններում վկայված չէ. ելնելով բառակազմական կաղապարից և շարահյուսական գործառնությունից՝ կարող ենք արձանագրել, որ այն անձնանիշ գոյականներին բնութագրող հատկանիշ է՝ «թշնամանանք գրող» նշանակությունը:

▪ «Արմատ + հոդակապ + արմատ» – **ինքնահալած** «Ինքնին հալածական, անձամբ փախստեայ՝ առանց վարելոյ ուրուք» [ՆՀԲ 1, 859], օրինակ՝ *Ապա թէ անդանդաղ լինիցիս, հասանիցէ իբրն զաղբեր ամառն քո, և կարօտութիւն իբրն այր մի չար ինքնահալած լինիցի* [ԱՌ 6, 11]: **Վնասասէր** «Որ սիրէ վնաս այլոց, չարասէր, մեղսասէր» [ՆՀԲ 2, 828], օրինակ՝ *Եւ վնասասէրն խնդայ ընդ կռիւ. բարձրացուցանէ զտուն իւր՝ եւ խնդրէ զբեկումն* [ԱՌ 17, 19]: **Չորձաբեր** «Որ բերէ յիւր մէ գնիւթ ի պէտս ձորձոյ» [ՆՀԲ 2, 160], օրինակ՝ *Ձի եղիցին քեզ ոչխարք ձորձաբերք* [ԱՌ 27, 2]: **Հպարտախօս** նորաբանությունը նույնպես վկայված չէ գրաբարի բառարաններում: Առակներում այն գործածվել է ստորոգելիի շարահյուսա-

կան գործառնությունը՝ բնութագրելով **թագաւոր** գոյականը, ինչպես՝ *...և թագաւոր՝ որ հպարտախօս լինի ի մէջ ազգաց* [ԱՌ 30, 31]: Այս դեպքում նույնպես ելնելով ներքին և արտաքին շարահյուսական կիրառություններից՝ կարող ենք պատկերացնել բառի նշանակությունը՝ «հպարտությամբ խոսող»:

▪ «Արմատ + հողակապ + արմատ + ածանց» – **խորագիտագոյն** «Առաւել կամ յոյժ խորագէտ, իմաստնագոյն» [ՆՀԲ 1, 971], օրինակ՝ *Ի տուժել անխրատի խորագիտագոյն ևս լինի անմեղն* [ԱՌ 21, 11]:

▪ «Ածանց + արմատ + հողակապ + արմատ» – **ընդմտատար** «Ընդ միտս տարող զիմն՝ հոգալով, հոգած, խնամոտ, յն. զգայուն» [ՆՀԲ 1, 772], օրինակ՝ *Միրտ առն ընդմտատարի՝ տրտմութիւն է անձին իւրոյ* [ԱՌ 14, 10]:

▪ «Արմատ + արմատ» – **հրապարականէծ** «Հրապարակաւ յամենեցունց անիծեալ» [ՆՀԲ 2, 137], օրինակ՝ *...և որ ճշտէ զցորեան՝ հրապարականէծ լիցի* [ԱՌ 11, 26]:

3. Բայ նորաբանություններ, որոնք, ըստ բայակազմական կաղապարների, պատճառական ածանցով կազմություններ են, օրինակ՝ **անզգամեցուցանեմ** «Անզգամ առնել՝ կացուցանել» [ՆՀԲ 1, 143], օրինակ՝ *Արդարութիւն պահէ զանմեղս ճանապարհաւ զամպարիշտս անզգամեցուցանեն մեղք* [ԱՌ 13, 6]: **Նողկտացուցանեմ** «Փսխել, ժայթքել» [ՆՀԲ 2, 439], օրինակ՝ *...զի նողկտացուցանէ զնա* [ԱՌ 23, 18]:

4. Մակբայ նորաբանության մեկ կազմություն ենք հանդիպել՝ «արմատ + հողակապ + արմատ» կաղապարով, օրինակ՝ **քրքմացան** «Ցանել քրքմով, ցանելով զքրքում» [ՆՀԲ 2, 1018], ինչպես **Քրքմացա՛ն պատրաստեցի զանկողինս իմ. եւ զտուն իմ կինամոմով խնկեցի** [ԱՌ 7, 17]:

«Առակք Սողոմոնի» երկում եզակի կիրառություն ունեցող կազմությունները, ըստ խոսքիմասային պատկանելության, դասակարգվում են գոյական, ածական, բայ և մակբայ տեսակներով:

Վեց գոյական-նորաբանություններից չորսը, ըստ շարահյուսական կիրառության, ենթականեր են, մեկը միջոցի անուղղակի խնդիր է, իսկ մյուսը՝ կապի խնդիր, որի միջոցով ձևավորվել է տեղի պարագա լրացում:

Ըստ իմաստի՝ գոյական-նորաբանությունները դասակարգվում են անձնանիշ և իրանիշ խմբերի, վերջիններս էլ ենթադասակարգվում են թանձրացական և վերացական տարատեսակներով:

Որպես ածական-նորաբանությունն առանձնացրել ենք տասը բառ, որոնք գործածվում են որոշչի և ստորոգելիի շարահյուսական պաշտոններով: «Առակք Սողոմոնի» երկում գործածված ածականները, ըստ դասանշության, դասակարգվում են անձնանիշ, իրանիշ և կենդանանիշ տեսակներով:

Բայ-նորաբանությունները անձնանիշ ենթակաառու են՝ գործածված առաջին դեմքով: Դրանցից առաջինը կազմվել է սոսկածանցավոր չեզոք սեռի բայից, երկրորդը՝ բազմապատկական բայից: Վերջին դեպքում նորաբանությանը հատուկ է բայակերպի երկու իմաստ՝ բազմապատկական և պատճառական:

Մակբայ նորաբանությամբ բնութագրվել է **պատրաստեմ** ներգործական սեռի անձնանիշ ենթակաառու բայը՝ կիրառվելով որպես ձևի պարագա լրացում:

«Առակք Սողոմոնի» երկում գործածված կազմությամբ բարդ և բարդաձանցավոր կազմությունները կազմված են հայերենի ներքերականական կազմություններին համապատասխան:

Այսպես՝ «գոյական + գոյական» մասնակաղապարով նորաբանություններին հատուկ է «հատկացուցիչ + հատկացյալ» շարահյուսական հարաբերությունը, ինչպես՝ **լերդակողմն, սանդատոռն:**

«Ածական + գոյական» կաղապարին բնորոշ է «որոշիչ + որոշյալ» շարահյուսական հարաբերությունը, ինչպես՝ **հանդարտասիրտ:** «Առակք Սողոմոնի» երկի նորաբանություններում հանդիպում է նաև այս շարահյուսական հարաբերության շրջուն տարբերակը, ինչպես՝ **անձնդիր:**

«Գոյական + բայահիմք» կաղապարին բնորոշ է «սեռի խնդիր + լրացյալ» շարահյուսական հարաբերությունը, ինչպես՝ **թշնամանագիր, վնասասեռ, ձորձաբեր, ինքնահալած, քրքմացան:** Սրան զուգահեռ հանդիպում է նաև բնության խնդրի իմաստով բառաբաղադրիչ, ինչպես՝ **ընդմտատալ:** Գոյական առաջնաբաղադրիչը արտահայտում է նաև պարագայական իմաստ, ինչպես՝ **հրապարականեծ:**

«Մակբայ + բայահիմք» կաղապարին բնորոշ է «պարագա + լրացյալ» շարահյուսական հարաբերությունը, ինչպես՝ **հպարտախօս, խորագիտագոյն:**

«Առակք Սողոմոնի» երկում գործածված նորաբանությունները գրաբար մատենագրության մեջ չեն հանդիպում՝ ըստ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» երկհատորյակի: Մակայն դրանց մի մասը շարունակվում է

գործածվել ժամանակակից հայերենում, ինչպես **հանդարտասիրտ, կռպիճ, անձնոր, անկապուտ, ինքնահալած, հպարտախօս:**

«Առակք Սողոմոնի» երկի նորաբանությունները հիմնականում հունարենից կատարված բառապատճենումներ են, որոնք ունեն իրենց հունարեն տարբերակները. վերջիններս նույնպես գրառված են «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» երկհատորյակում, ինչպես՝ **հանդարտասիրտ – πρᾶϑθυμος, ընդերկարութիւն – Μήκος, սանդատտոն – Υπερον, ինքնահալած – Ατόμολος, վնասաւէր – Φιλαµάρθιμον, խորագիտագոյն – Πανουργότερος, ընդմտատար – Αισθητική, հրապարականէծ – Δημοκαταρά, անզգամեցուցանեմ – Φάλλον ποιέω:**

«Առակք Սողոմոնի» երկի նորաբանությունների լեզվական վերլուծությունը բացահայտում է միջմշակութային հարաբերություններ ինչպես հունարենի և հայերենի, այնպես էլ գրաբարի և ժամանակակից հայերենների միջև: Դրանց բառակազմական և կիրառական վերլուծությունը պարզաբանում է եզակի հանդիպող բառերի իմաստային առանձնահատկությունները, որոնց քննությունից պարզ են դառնում հեղինակային խոսքերի՝ «դարձվածս բանից» նրբիմաստները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աստվածաշունչ, «Առակք Սողոմոնի» երկ, <https://hycatholic.ru/pro/biblia-grabar/zohrapean/text/part0048.html#idParaDest-26>: (Հասանելի է 25.03.2024)
2. Հայր Գաբրիել Աւետիքեան, Հայր Խաչատուր Միրմէլեան, Հայր Մկրտիչ Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1837, 2235 էջ:
3. Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հայկական ՄՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1969-1980, 2763 էջ:
4. Մարգարյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1993:

Համառոտագրություններ

1. ԱՌ – «Առակք Սողոմոնի» երկ
2. ՆՀԲ – Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի

Новації в створенні «Притчі о Соломоне»

Симонян Анна

ВГУ, Армянский язык и литература,

магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Л. Петросян

Резюме

Ключевые слова: *лексический разбор, существительное, прилагательное, глагол, заимствованное слово, корень, суффикс, простой, производный, сложный, одушевленный, неодушевленный*

Неологизмы, использованные в «Притче о Соломоне», не встречаются в литературной библиографии, согласно двухтомному «Новому словарю хайказского языка». Однако некоторые из них продолжают использоваться в современном армянском языке. В произведении «Притчи о Соломоне» Неологизмы представляют собой в основном словесные копии с греческого языка, имеющие свои греческие варианты.

Neologisms in the “Parables Of Solomon”

Simonyan Anna

VSU, Armenian Language and Literature, MA, 1st year

Academic Supervisor: L. Petrosyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *word formation pattern, noun, adjective, verb, loanword, root, suffix, simple, derivative, compound, animate, inanimate*

The neologisms used in the “Parables of Solomon” are not found in literary bibliography, according to the two-volume “New Dictionary of the Haikaz Language”. However, some of them continue to be used in modern Armenian. In the work “Parables of Solomon” neologisms are mainly verbal copies from the Greek language, having their own Greek variants.

Նախադասության երկրորդական անդամների ուսուցման խնդիրները տարրական դասարանների մայրենի լեզվի դասագրքերում

Վարդանյան Մանյա

«ՎՊՀ» հիմնադրամ,

*«Տարրական մանկավարժություն և մեթոդիկա», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Շ. Հարությունյան*

Հանգուցային բառեր. նախադասություն, գոյականական անդամի լրացումներ, բայական անդամի լրացումներ, որոշիչ, հատկացուցիչ, բացահայտիչ, խնդիր, պարագա

Շարահյուսական գիտելիքների ուսուցումն աստիճանական գործընթաց է, և գործնական աշխատանքների ճիշտ կատարումը երեխաներից պահանջում է որոշակի գիտելիքներ, կարողություններ և հմտություններ [1, 264]: Նախադասության ուսուցման գործընթացում երեխաները ծանոթանում են նախադասության գլխավոր և երկրորդական անդամներին: Վերջիններս լինում են 2 տեսակ՝ բայական անդամի լրացումներ և գոյականական անդամի լրացումներ: Նախադասության երկրորդական անդամները ճշգրտում, կոնկրետացնում, լրացնում են ինչպես գլխավոր, այնպես էլ երկրորդական անդամները, օգնում ավելի լիարժեք և ճշգրիտ նկարագրել շրջակա իրականության առարկաները և երևույթները, հարստացնում մեր խոսքը [2, 212]:

Տարրական դասարաններում երկրորդական անդամների յուրացումը կնպաստի կրտսեր դպրոցականի ճիշտ և գրագետ խոսքի կառուցման հմտությունների ձևավորմանը, ուստի սրանց ուսուցմանը առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել: Այդ աշխատանքը դպրոցում սկսվում է դասագրքերից:

Հետազոտության նպատակն է՝ ուսումնասիրել երկրորդական անդամների ուսուցմանը հատկացվող դասանյութերի բովանդակությունը և ծավալը տարրական դասարանների մայրենի լեզվի դասագրքերում:

Հոդվածի շրջանակներում անդրադարձել ենք մի քանի հարցերի.

- մատչելի՞ են ներկայացված դասագրքերում երկրորդական անդամներին վերաբերող վարժությունները, բացատրությունները,
- երեխաները այդ նյութի միջոցով կարո՞ղ են հարստացնել իրենց գիտելիքները, բառապաշարը և զարգացնել խոսքային-խոսողական հմտությունները,

- կսովորեն՝ երեխաները ճիշտ հարցադրումներ կատարել և ճիշտ պատասխանել իրենց (կամ ուսուցչի) տված հարցերին դասագրքերում տեղ գտած վարժությունների միջոցով,
- մատչելի՝ է ներկայացված նյութը տվյալ տարիքային խմբի համար,
- մայրենի լեզվի դասագրքերում երկրորդական անդամներին վերաբերող վարժությունների իրականացումը կհեշտացնի՝ դրանց հետագա ուսուցման ու յուրացման գործընթացը:

Այս հարցերի պատասխանները տալու համար ուսումնասիրել ենք «Այբբենարանը» և 1-4-րդ դասարանների մայրենի լեզվի դասագրքերը (հեղինակ՝ Վ. Ա. Սարգսյան): Ներկայացնենք այս դասագրքերի ընդհանուր բովանդակությունը՝ խոսելով դրանցում առկա երկրորդական անդամներին վերաբերող վարժությունների բնույթի մասին:

«Այբբենարանը» երկրորդական անդամների ուսուցման համար նախատեսված հիմնական աշխատանքը «կատարում է» այնտեղ ներառված նկարների, պատկերների միջոցով: Երեխաներն առարկաների, մարդկանց նկարներ են տեսնում, հյուսում տարբեր պատմություններ դրանց շուրջ, որոնք հիմնականում կազմված են լինում 2-3 նախադասությունից, ամեն նախադասություն՝ 2-3 բառից [2, 49]: Փաստորեն երեխաները տարական ունակություններ են ձեռք բերում առարկաները բնութագրելու գործում:

«Այբբենարան»-ին հաջորդելու են գալիս մայրենի լեզվի դասագրքերը: Առաջին և երկրորդ դասարանների դասագրքերում երեխաները որոշ չափով նախապատրաստվում են երկրորդական անդամների ուսուցմանը: Հարկ է նշել, որ առանձին անդրադարձ չի կատարվում այս անդամներին: Երեխաները այդ եզրույթներին անվանումներ չեն տալիս, դասագիրքը նրանց քերականական տերմիններով չի ծանրաբեռնում, սակայն մի շարք վարժություններ նպաստում են դրանց հետ հետագա աշխատանքի արդյունավետ իրականացմանը: Այսինքն՝ աշակերտները միայն բացահայտում են երկրորդական անդամների էությունը: Նշենք՝ առաջին դասարանի դասագրքերում հիմնականում հանդիպում են որոշիչը, հատկացուցիչը, տեղի, ժամանակի պարագաները, խնդիրներից՝ ուղիղ խնդիրը, իսկ բացահայտիչը հազվադեպ է: Քերականական աշխատանքները վարժությունների տեսքով սկսում են հանդիպել արդեն «Մայրենի 1» դասագրքերի սկզբներում [4, 30]: Երկրորդ դասարանի դասագրքում ներմուծվում է արդեն «բառակապակցություն» եզրույթը [5, 49],

որի մասին երեխաները գիտեին դեռևս առաջին դասարանում: Երեխաները սրանց միջոցով վարժվում են հարցադրումներ անելու գործում, կառուցում են «որոշիչ-որոշյալ» և «հատկացուցիչ-հատկացյալ» զույգեր՝ չանվանելով դրանք իրենց անուններով, բառակապակցության գերադաս անդամին ավելացնում են պարագա և խնդիր լրացումներ: Կարելի է ասել՝ բառակապակցություններ կազմելու հմտության յուրացումը աշակերտների կողմից օգնում է հետագայում երկրորդական անդամների ուսուցման և յուրացման գործում:

Նշենք նաև, որ շատ հետաքրքիր են մտածված դասագրքում այն վարժությունները, որտեղ սկզբից տրվում է որևէ առարկայի մասին հանելուկ՝ նրան բնութագրող հատկանիշներով, իսկ մի քանի դաս հետո երեխաներին է հանձնարարվում հորինել հանելուկ՝ նշելով առարկան: Օրինակ՝ «Հորինի՛ր մի հանելուկ հեռախոսի մասին»: Երեխաները կարող են նշել հեռախոսի էական հատկանիշները՝ օգտագործելով թե՛ գոյականական, թե՛ բայական անդամների լրացումներ: Ստորև նշված է մեր հորինվածքը.

*Ուղղանկյուն և հարթ պատկեր է,/ Դաս անելիս մեզ լավ ընկեր է:/
Խոսում, գրում, հաղորդակցվում,/ Մի շարք հարցեր ես նրան ուղղում
(պատ.՝ հեռախոս):*

«Մայրենի 2»-ում տեղ է գտել նաև հետևյալ վարժությունը.

«Պատասխանի՛ր հարցերին այնպես, որ պատասխանները լինեն գոյականներ.

Գրել (ի՞նչ), հպարտանալ (ու՞մո՞վ, ինչո՞վ), հանդիպել (ո՞ւմ), զբոսնել (որտե՞ղ), հեռանալ (ու՞մի՞ց, ինչի՞ց)»:

Ինչպես «Թելադրում է» չափորոշիչը, աշակերտը երրորդ և չորրորդ դասարաններում պետք է կարողանա տարբերակել նախադասության գլխավոր և երկրորդական անդամները (ըստ սովորողին ներկայացվող նվազագույն պարտադիր պահանջների), [3, 51] որոնց հետ որպես եզրույթներ նա ծանոթանում է արդեն երրորդ դասարանի դասագրքի կեսերում, աշխատանք տանի նախադասության շուրջ, որոշի դրա տեսակը՝ ըստ կազմության (պարզ, բարդ, պարզ համառոտ, պարզ ընդարձակ), ճանաչի ուղղակի խոսքն ու կոչականը: Արդեն երրորդ դասարանում՝ ենթական և ստորոգյալը որպես եզրույթներ անցնելուց հետո անդրադարձ է կատարվում երկրորդական անդամներին, որոնց, ինչպես 1-2-րդ, այնպես էլ հաջորդող 3-4-րդ դասարաններում, երեխաները կոնկրետ տեքստներով չեն անվանում: Երկրորդական անդամներին երեխաները

ծանոթանում են դասագրքերում ներառված այլ խոսքի մասերի միջոցով՝ ածական, դերանուն, գոյական, բայ: Օրինակ՝ անձնական դերանունների միջոցով յուրացնում են հատկացուցիչը: Անցնելով ածականների ուսուցմանը՝ դասագրքում արդեն սկսում են հանդիպել վարժություններ, որտեղ երեխաները պետք է տեքստից դուրս գրեն ածականները, գրեն դրանց հականիշները, կազմեն «ածական+գոյական» զույգեր: Մրանով երեխաները, կարելի է ասել, ծանոթանում են որոշյի գործառնություն, սովորում են հարցադրումներ կատարել և այլն: Երեխաները ուսուցչի անմիջական ղեկավարմամբ լրացումներ են ավելացնում գոյականներին, լրացնում բաց թողնված բառերը, հոլովում անձնական դերանունները, որոնց միջոցով կազմում են «հատկացուցիչ-հատկացյալ» կապակցություններ (ես, դու, նա, մենք, դուք, նրանք- իմ, քո, նրա, մեր, ձեր, նրանց):

Ելնելով կատարված վերլուծությունից՝ կարող ենք արձանագրել, որ, մեր կարծիքով, գրքում գոյականական անդամի լրացումների հիմնովին բացատրություն չի տրվում այս տարիքի երեխաների համար: Հիմնական գործը կատարում է ուսուցիչը՝ մեթոդների ճիշտ ընտրությամբ: Գիրքը տալիս է միայն վարժություններ, որտեղ այս կամ այն գոյականական կամ բայական անդամի լրացումը հնարավոր է բացատրել՝ անգամ առանց քերականության մեջ ընդունված տերմինը կիրառելու:

Բայական անդամի լրացումներին վերաբերող բոլոր վարժությունները կազմված են հարցադրման տեսքով: Մինչ երկրորդական անդամներին քերականական բացատրություն տալը՝ շատ ու շատ վարժությունների միջոցով կատարվում է նախապատրաստում դրան: Դասագրքերում տեղ են գտել թե՛ ուղղակի բանավոր վարժություններ՝ հարցերի տեսքով, թե՛ գրավոր վարժություններ, որոնց պատասխանելիս և որոնք կատարելիս երեխաները կիրառում են մի շարք պարագաներ, խնդիրներ՝ կազմելով պարզ ընդարձակ նախադասություններ, հաճախ նաև բարդ: Օրինակ՝ բնագրից հետո նշվում են հարցերը՝ «Ո՞ր էին գնում պալատականները և ի՞նչ նպատակով»: «Առանձն ինչպե՞ս դիմավորեց պալատականներին» («Անահիտ», Ղազարոս Աղայան) [7, 134] և այլն: Կամ՝ «Արամի պապն ինչո՞վ էր զարմացնում երեխաներին»:

Գրավոր վարժությունները հիմնականում կատարվում են նախադասությունների ընդարձակման ճանապարհով: Օրինակ՝ ներքևում ներկայացված վարժության միջոցով փաստորեն երեխան նախադասություններում կիրառում է թե՛ գոյականական, թե՛ բայական անդամի լրացումներ՝ որոշիչ, տեղի պարագա, ձևի պարագա:

Վարժությունը հետևյալն է. տրված է նախադասության գծապատկեր, և երեխայի առջև խնդիր կա՝ կազմել համառոտ նախադասություն Արաբառով: «Ընդարձակի՛ր երկրորդական անդամներով՝ գծապատկերի վանդակներին համապատասխան.

Արան- ի՞նչ արեց: Ինչպիսի՞ Դրան- ի՞նչ արեց: Ինչպիսի՞ Դրան- ի՞նչ արեց- որտե՞ղ: Ինչպիսի՞ Դրան- ինչպե՞ս- ի՞նչ արեց- որտե՞ղ» [6, 144]:

Կամ դասագրքում տեղ գտած քառաբաժան մեթոդի շնորհիվ երեխաները կազմում են նախադասություններ ուղիղ, վերաբերության խնդիրներով, ինչպես՝ Ի՞նչ տեսար, ի՞նչ լսեցիր/, ի՞նչ զգացիր./ ինչի՞ մասին մտածեցիր./ ի՞նչը կուզենայիր, որ փոխվեր:

Կամ երեխաներին ներկայացվում է բառաշարք (դանդաղաշարժ, հզոր, արագ, շնչակտուր, անգոր), որտեղից նրանք պետք է ընտրեն համապատասխան բառերը և տեղադրեն նախադասության մեջ՝ (Ո՞ր) առյուծը (ինչպե՞ս) վազում էր եղջերուի հետևից [7, 98]:

Բայական անդամի լրացումները բացատրելու համար ուսուցիչը հիմնականում կիրառում է հարցադրման, զրույցի, բացատրության, գծապատկերի, խաղի մեթոդները:

Այսպիսով՝ կարող ենք խմբավորել նշված դասագրքերում երկրորդական անդամների ուսուցմանն առնչվող լեզվանյութերի՝ մեր կողմից նկատված դրական և բացասական կողմերը:

Դրական

- Բավականին մատչելի է շարադրված նյութը: Հաշվի են առնված երեխաների տարիքային առանձնահատկությունները: Դրական է այն, որ երկրորդական անդամներն իրենց անուններով (քերականական եզրույթներով) չեն ներկայացված: Դա լավ է նրանով, որ երեխաների մոտ ձևավորվում է էական գիտելիքը, դրվում են դրանց հետագա ուսուցման, ըստ չափորոշչի նրանց համար նախատեսված գիտելիքների յուրացման նպաստավոր հիմքերը՝ առանց այդ գործընթացը բարդ ձևակերպումներով ծանրաբեռնելու:

- Հստակ ձևակերպված դիպուկ հարցերը և վարժությունները հեշտացնում են ուսուցչի աշխատանքը: Նա ունի մի շարք պատրաստի օրինակներ, որոնք հիմք են ծառայում իր կողմից մշակված մեթոդների կիրառման համար:

- Թե՛ «Այբբենարանում», թե՛ մայրենի լեզվի դասագրքերում տեղ գտած ամեն նախորդ վարժություն, որ վերաբերում է երկրորդական անդամների ուսուցմանը, հող է նախապատրաստում հաջորդի համար: Դրավառ ապացույցն է այն, որ քերականական նյութը տեղին է բաշխված դա-

սագրքերի մեջ. սկզբից սովորեցնում է՝ որոնք են առարկա, գործողություն, հատկանիշ ցույց տվող բառերը, ապա սահուն անցում է կատարվում բառակապակցություններին՝ օգնելով երեխաներին կազմել «ածական-գոյական», «դերանուն-գոյական», «բայ-գոյական» և այլ գույգեր: Բոլոր դասագրքերում երկրորդական անդամների ուսուցման հիմքը հարցադրումն է:

- Վարժությունները նպաստում են երեխաների խոսքի, ստեղծագործական մտածողության, երևակայության, նկարագրական հմտությունների զարգացմանը:

Բացասական

Ինչքանով էլ դասագիրքը առատ է վարժություններով, մեթոդի կիրառման համար կմախք հանդիսացող հանձնարարություններով, ուսուցչի առջև բաց են մնում բավականին դժվար խնդիրներ՝ անընդհատ կիրառել ստեղծագործական միտք, մի շարք մանրակրկիտ մտածված մեթոդներ, վարժությունները օգտագործել հմտորեն, 45 րոպեի մեջ հասցնել արդյունավետ անցկացնել դասապրոցեսը, որտեղ ժամանակ պիտի տրամադրվի երեխաների մոտ ժամանակի, տեղի, առարկաների ձևի, չափի, այս ու այն հատկանիշների ընկալմանը: Իսկ դասագիրքը անգամ չի տալիս ո՛չ նախադասության գլխավոր, ո՛չ երկրորդական անդամների մասին բավարար բացատրություն: Եթե «Մայրենի 3» դասագրքում որոշակի անդրադարձ է կատարվում նախադասության գլխավոր անդամներին [6, 151], ապա երկրորդական անդամների մասին խոսք չի գնում ընդհանրապես: Պետք է հաշվի առնել, որ ուսուցիչը, միևնույն է, անդրադառնում է քերականական նյութին՝ լինի դա նախատեսված ծրագրով, թե ոչ, ուստի շատ լավ և դրական քայլ կլինի քերականական գիտելիքների ուսուցմանը առանձին ժամի և դասագրքում նախադասության լրացումներին տեղի հատկացումը: Այս ամենին գումարվում է նաև որոշ դասանյութերի և համապատասխան վարժությունների անհամապատասխանելությունը, դրանց ոչ հստակ և լիարժեք ձևակերպումները: Այդ է պատճառը, որ ուսուցիչները օգտվում են լրացուցիչ նյութերից, հիմնականում՝ «Պատկերազարդ քերականությունից», ինչը ծրագրով նախատեսված չէ և լրացուցիչ ջանք է պահանջում: Հենց այս տեսակետից էլ, մեր կարծիքով, տարրական դասարանների դասագրքերը վերանայման կարիք ունեն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղաջանյան Զ., Հայոց լեզվի ուսուցման և խոսքի մշակույթի ձևավորման մեթոդիկա, Երևան, 2021:
2. Գյուլամիրյան Զ., Հայոց լեզվի տարրական ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, 2006, 326 էջ:
3. Տեր-Գրիգորյան Ա., Քերականության մեթոդիկա, «Լույս» հրատարակչություն, Երևան, 1977, 199 էջ:
4. Սարգսյան Վ. Ա., Մայրենի 1, Երևան, «Մանմար», 2022, 63 էջ:
5. Սարգսյան Վ. Ա., Մայրենի 2, Երևան, «Քվանտ», 2023, 175 էջ:
6. Սարգսյան Վ. Ա., Մայրենի 3, Երևան, «Մանմար», 2020, 157 էջ:
7. Սարգսյան Վ. Ա., Մայրենի 4, Երևան, «Մակմիլար Արմենիա», 2009, 175 էջ:

Представленность второстепенных членов в учебниках начальных классов родного языка

Варданян Маня

ВГУ, «Педагогика начального обучения и методика», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент А. Арутюнян

Резюме

Ключевые слова: предложение, дополнения к существительным, дополнения к глаголам, определение, распределение, разоблачение, дополнение, обстоятельство, метод

Несмотря на то, что учебник богат упражнениями, заданиями, являющимися “скелетом” применения метода, перед учителем остаются достаточно трудные задачи: постоянно применять творческое мышление, применять ряд тщательно продуманных методов, использовать упражнения умело, эффективно провести занятие за 45 минут, где необходимо уделить время восприятию детьми времени, места, формы, размера и других характеристик предметов.

Ко всему этому добавляется противоречивость некоторых учебников и соответствующих упражнений, их неясные формулировки и неясные требования. С этой точки зрения, на наш взгляд, учебники для начальной школы нуждаются в пересмотре.

Representation of Secondary Parts in Primary School Textbooks of the Native Language

Vardanyan Manya

VSU, “Elementary Pedagogy and Methodology”, 4th year

Academic Supervisor: H. Harutunyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *sentence, complements to nouns, complements to verbs, definition, distribution, exposure, addition, circumstance, method*

The article addresses the challenges faced by primary school teachers in effectively implementing educational methods, despite the availability of exercise-rich textbooks designed to support methodological application. Teachers are required to engage in creative thinking, employ carefully planned strategies, and skillfully manage lessons within a limited time frame – typically 45 minutes – while also considering children's perception of time, space, form, size, and other object characteristics.

Compounding these difficulties are inconsistencies within textbooks, unclear instructions, and vague exercise requirements. The analysis highlights the need for a comprehensive revision of primary school textbooks to better align content with practical teaching demands.

Ստորոգյալի ուսուցման մեթոդաբանական մոտեցումները չորրորդ դասարանում

Ֆիդանյան Մերի

«ՎՊՀ» հիմնադրամ,

«Տարրական մանկավարժություն և մեթոդիկա», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Շ. Հարությունյան

Հանգուցային բառեր. քերականական գիտելիքներ, նախադասու-
թյուն, նախադասության գլխավոր անդամներ, ստորոգյալ, ստորոգյալի
ուսուցում, բաղադրյալ ստորոգյալ

Վերջին տարիներին տարրական դասարանների ուսուցիչների առջև
բացվում է գործունեության լայն դաշտ՝ որոնելու, ստեղծագործելու, փոր-
ձարարելու և գտնելու ուսուցման իդեալական տարբերակ: Դասի ընթաց-
քում երեխաների ուշադրությունը պահպանելու և գործուն մասնակցու-
թյունն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է մշակել և գործադրել այն-
պիսի դասապլան, որը դասաժամը կդարձնի հետաքրքիր, ակտիվ՝ հնա-
րավորինս շատ աշակերտների ներգրավելով դասապրոցեսին: Կրթու-
թյան կազմակերպման մեթոդների և ձևերի փնտրտուքը մանկավար-
ժության մեջ հանգեցրեց նոր եզրույթի ստեղծման՝ ժամանակակից դաս:
Ժամանակակից դասի էական բաղադրիչ դարձավ նրանում նորագույն
մեթոդների և տեխնոլոգիաների ներառումը, որն էապես նպաստում է
աշակերտի աշխարհաճանաչողության ընդլայնմանը, դասը հետաքրքիր
և գրավիչ դարձնելուն: Այսօր թվային գործիքները, ինչպիսիք են համա-
կարգիչը, պլանշետը և բջջային հեռախոսը, մեր հասարակության կենսա-
գործունեության անբաժան մասն են դարձել: Փոխվել է նաև սովորելու
միջոցը, սովորելու հնարավորությունները և թվային մանկավարժության
առաջացումը նման փոփոխությունների հետևանքներից մեկն է:

Ժամանակակից մանկավարժական նոր մոտեցումների հիմքում
դրվում են դասավանդման աշակերտակենտրոն, փոխգործուն, համագոր-
ծակցային համակարգեր: Դպրոցական ծրագրերի ոչ մի առարկա այնքան
հարցեր չի առաջացնում, որքան մայրենին, ի՞նչ դասավանդել, ի՞նչ ծա-
վալով, ի՞նչ նպատակներ դնել ուսուցչի և աշակերտի առջև, ինչպե՞ս
հետաքրքրություն սերմանել մայրենիի ուսումնասիրության նկատմամբ,
ինչպե՞ս գրագետ դարձնել երեխային, որ նա կարողանա ճիշտ արտահայ-
տել իր մտքերը թե՛ բանավոր, թե՛ գրավոր [4, 16]:

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել 4-րդ դասարանում

ստորոգյալի ուսուցման ինչպես ժամանակակից, այնպես էլ ավանդական արդյունավետ մեթոդները, ստորոգյալի ուսուցմանը վերաբերող բացերը:

Քերականական գիտելիքների ուսուցումը տարրական դպրոցում միշտ եղել է թե՛ դասվարների աշխատանքի խոցելի կողմը, թե՛ ուսումնական գործընթացում աշակերտների կրած դժվարությունների մեջ գերակշռողը: Այս երևույթը, մեր կարծիքով, հիմնավորվում է ոչ թե տարրական դասարանների ուսուցիչների՝ հայոց լեզվի քերականության անբավարար իմացությամբ կամ կրտսեր դպրոցականների՝ նշված դասընթացի ծրագրային նյութը յուրացնելու համար անհրաժեշտ կարողությունների բացակայությամբ, այլ քերականության դասընթացի ուսուցման մեթոդական համակարգի անկատարությամբ, ավելի կոնկրետ՝ դպրոցական պրակտիկայում դրա ոչ ճիշտ կիրառմամբ:

Հետազոտության խնդիրներն են՝ 4-րդ դասարանում ստորոգյալի ուսուցման փորձի և գործադրված մեթոդների ուսումնասիրումը, ստորոգյալի ուսուցման խնդիրների բացահայտումը:

Պատահական չէ, որ դեռևս գրաճանաչության նախապատրաստական շրջանում աշխատանք է կատարվում սովորողների կողմից նախադասության ընկալման շուրջ: Գրաճանաչության նախապրբենական շրջանում աշակերտները ոչ միայն տարրական պատկերացում են կազմում նախադասության մասին, այլև կարողանում են կազմել պարզ նախադասություններ, իսկ ուսուցման հաջորդ փուլում «Նախադասություն» թեմային դարձյալ անդրադարձ է կատարվում, որպեսզի երեխաներն ըստ ամենայնի յուրացնեն նախադասության առանձնահատկությունները: Արդեն երրորդ և չորրորդ դասարաններում սովորում են նախադասության գլխավոր, ապա նաև երկրորդական անդամները, ծանոթանում են ենթակայի և ստորոգյալի հիմնական հատկանիշներին:

Դպրոցում ընդհանրապես սովորեցնում են, որ ստորոգյալը ցույց է տալիս, թե ի՞նչ է անում կամ ի՞նչ է լինում ենթական: Շատ ուսուցիչներ այս սահմանումից այն կողմ չեն անցնում: Այնինչ երեխաներին պետք է բացատրել նաև, թե ի՞նչ դեր է կատարում ստորոգյալը նախադասության մեջ, ի՞նչ բան է ստորոգումը: Ստորոգյալի ուսումնասիրությունը ևս պետք է սկսել երեխաների միջոցով կազմված կամ պատրաստի ձևով առաջադրված նախադասությունների շուրջ տարվող նախապատրաստական վարժություններով, ընդ որում՝ այդ նախադասությունները կարող են սկզբում առաջադրված լինել նկար-նախադասությունների ձևով և ապա վերաժվել իսկական նախադասությունների, կարող են հենց սկզբից նեթ պատրաստի ձևով գրվել գրատախտակին, իհարկե, հաշվի առնելով դա-

սարանի պատրաստվածության մակարդակը: Նախապատրաստական վարժության համար պետք է վերցնել նաև այնպիսի նախադասություններ, որոնց մեջ ստորոգյալն արտահայտում է եղելություն, վիճակ, հատկանիշի վերագրում ենթակային և այլն, որպեսզի ստորոգյալի մասին երեխաների ստացած գիտելիքը հնարավորին չափ լայն ու ամբողջական լինի:

Մասկելը բժիշկ է, Վարդանը հիվանդ է, օրը ցուրտ է, տերևը դեղին է համանման և այլ նախադասությունների տրամաբանական ու քերականական պարզ վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս երեխաներին որպես ստորոգյալ գործնականորեն ճանաչել տալ նաև բաղադրյալ ստորոգյալը, ստորոգյալը ճանաչել իր բովանդակությամբ և ոչ ձևաբանական հատկանիշով, ինչպես մինչև այժմ է արվել:

Ստորոգյալի մասին այս տեղեկությունները կարելի է տալ աստիճանաբար, որպես առանձին գիտելիքներ՝ իրենց մատուցման ու ամրապնդման վարժությունների որոշակի համակարգով, ինչպես այդ արված է քերականության դասագրքերում, կարելի է տալ նաև միանգամից, որպես ստորոգյալի քերականական հասկացության բաղադրիչներ: Այս մեթոդական ձևերից յուրաքանչյուրն ունի իր դրական և բացասական կողմերը. առաջին ձևը լավ է նյութը հեշտընկալ դարձնելու տեսակետից, սակայն այն թերությունն ունի, որ ստորոգյալ հասկացությունն ամբողջական է դառնում շատ ուշ, գրեթե այն ժամանակ, երբ այդ թեմայի ուսումնասիրությունն ավարտվում է, որը հնարավորություն չի տալիս հաղորդված գիտելիքները զուգորդել մի ամբողջության մեջ և ամրապնդել որպես այդպիսին: Երկրորդ ձևը յուրացման տեսակետից բարդ է, սակայն այն մեծ առավելություն ունի այնքանով, որ ամրապնդման բոլոր վարժությունների մեջ ստորոգյալը միշտ վերցվում է որպես մի ամբողջություն, տարբերակվում, ճանաչվում ու վերլուծվում է թե՛ բովանդակության, թե՛ կազմության և թե՛ ձևաբանական արտահայտության տեսակետից: Այս երկու ձևերն էլ հավասարապես գործադրելի են թե՛ դասագրքերում և թե՛ մանկավարժական պրակտիկայում: Երբեմն, եթե դասարանն ուժեղ է, կարելի է գաղափար տալ նաև ստորոգյալի ձևաբանական արտահայտության մասին: Ստորոգյալների համեմատության ու հակադրման միջոցով կարելի է ցույց տալ, որ ստորոգյալը սովորաբար արտահայտվում է «գործողություն» ցույց տվող բառով, սակայն երբեմն այն կարող է արտահայտված լինել նաև առարկա և հատկանիշ ցույց տվող բառերով և օժանդակ բառերով [5, 325-330]:

Ձ. Գյուլամիրյանը առաջարկում է նախադասության գլխավոր ան-

դամների՝ ենթակայի և ստորոգյալի հիմնական հատկանիշներին ծանոթանալու նպատակով գրատախտակին գրել մի պարզ ընդարձակ նախադասություն (ենթակայի և ստորոգյալի մասին հասկացության ձևավորումը նպատակահարմար չէ պարզ համառոտ նախադասության կաղապարի վրա իրականացնել, որովհետև այս դեպքում նրանց գլխավոր լինելն ակնառու չէ): Տվյալ նախադասությունը վերլուծելուց, ենթական և ստորոգյալը գտնելուց հետո երեխաները կատարում են ամփոփում.

- Ենթական նախադասության այն գլխավոր անդամն է, որի մասին խոսվում է նախադասության մեջ:
- Ենթական նախադասության գործողություն կատարող անդամն է:
- Ենթական պատասխանում է ո՞վ, ովքե՞ր, ի՞նչ, ինչե՞ր հարցերին:
- Ստորոգյալը նախադասության այն գլխավոր անդամն է, որը ցույց է տալիս, թե նախադասության մեջ ինչ է ասվում ենթակայի մասին:
- Ստորոգյալը մտքով կապված է ենթակայի հետ:
- Ստորոգյալը պատասխանում է ի՞նչ է անում, ի՞նչ է լինում, ի՞նչ կամ ինչպիսի՞ն է ենթական հարցերին:

Շարահյուսական այս հասկացություններն ամրակայվում են վարժություններով: Դրանց առաջադրանքների համաձայն երեխաները պետք է գտնեն տրված նախադասությունների ենթականերն ու ստորոգյալները, լրացնեն բաց թողնված գլխավոր անդամները, կազմեն նախադասություններ և հարցերի միջոցով որոշեն դրանց ենթականերն ու ստորոգյալները [1, 235]:

Ստորոգյալի ուսուցումը տարրական դասարաններում երեխաների համար ավելի հետաքրքիր դարձնելու նպատակով 21-րդ դարի ուսուցիչը պետք է օգտագործի իրեն հասանելի բոլոր գործիքները, կիրառի փոխգործուն մեթոդներ, ինչը հետագայում կտա ցանկալի արդյունք:

Հայաստանի Հանրապետության դպրոցներում «Մայրենի» առարկան դասավանդվում է երկու տարբեր դասագրքերով: Երրորդ դասարանում ենթակայի և ստորոգյալի ուսուցումը տրված է «Մայրենի 3» դասագրքում (հեղ.՝ Վ. Ա. Սարգսյան, Հ. Խաչատրյան, Կ. Թորոսյան, Ե. Ջիլավյան), իսկ Դ. Գյուրջինյանի և Ն. Հեքեքյանի հեղինակած դասագրքերում վերը նշված թեմաների ուսուցումը տեղ է գտել «Մայրենի 4» դասագրքում հետևյալ հերթականությամբ՝ գոյական, ածական, նախադասություն, նախադասության անդամներ, թվական, բայ:

Այն բառը, որը ցույց է տալիս ենթակայի կատարած գործողությունը, կոչվում է ստորոգյալ [3, 88]:

Այսպես է բացատրվում ստորոգյալ տերմինը «Մայրենի 4» դասագրքում, մինչդեռ ավելի նպատակահարմար է կիրառարել Ջ. Գյուլամիրյանի առաջարկած սահմանումը՝ *ստորոգյալը նախադասության այն գլխավոր անդամն է, որը ցույց է տալիս, թե նախադասության մեջ ինչ է ասվում ենթակայի մասին*:

Ինչպես հոգեբան Մ. Ֆ. Ժույկովն է նկատում, աշակերտները նախադասությունից առանձնացնում են նրա գլխավոր անդամները՝ առանց դրանց անունները տալու: Ենթական ճանաչում ու առանձնացնում են որպես «այն, որի մասին խոսվում է նախադասության մեջ, իսկ ստորացյալը՝ որպես այն, ինչ խոսվում է...»: Հարցերի տեսակետից, ինչպես նաև քերականական իմաստով, դրանք սովորաբար համընկնում են «առարկա» և «գործողություն» ցույց տվող բառերի հետ, որովհետև թե՛ մանկավարժական պրակտիկայում և թե՛ նույնիսկ դասագրքերում հաճախ ձևաբանական ու շարահյուսական հարցերը շփոթվում են և, եթե նախադասության միևնույն անդամը արտահայտությամբ հաճախ է համընկնում միևնույն խոսքի մասի հետ, ակամա երեխաների մեջ դրանց նույնականության սխալ պատկերացում է ստեղծվում, որից պետք է խուսափել: Դրա լավագույն միջոցը ձևաբանական ու շարահյուսական հարցերի որոշակի տարբերակումն ու ճիշտ օգտագործումն է: *Սեղանը կոտրվեց* նախադասությունը ձևաբանական վերլուծության ենթարկելիս *սեղան* բառին առաջադրվում է *ի՞նչ* հարցը, իսկ *կոտրվեց* բառին՝ *ի՞նչ լինել* հարցը: Շարահյուսական վերլուծության ժամանակ նույն *սեղան* բառին, որն այս դեպքում հանդես է գալիս որպես ենթակա, առաջադրվում է *կոտրվեց ի՞նչը* հարցական նախադասությունը, իսկ կոտրվեց բառին, որն այս դեպքում հանդես է գալիս որպես ստորոգյալ, առաջադրվում է *սեղանն ի՞նչ եղավ* հարցը: Այդպիսի հարցադրումը մի դեպքում առանձին բառերի քերականական իմաստն է պարզաբանում, իսկ մյուս դեպքում՝ նախադասության մեջ այդ բառերի փոխադարձ կապն ու պաշտոնը [5, 315]:

Ինչպես արդեն նշեցինք, շարահյուսական այս հասկացությունները ամրակայվում են տարբեր վարժությունների և առաջադրանքների միջոցով: Հայտնի է, որ Մայրենիի դասաժամի ընթացքում հիմնական քերականական աշխատանքը կատարվում է բնագրերի շուրջ:

Նախադասության գլխավոր անդամներից ստորոգյալի մասին գիտելիքները համակարգելու և ամրակայելու նպատակով առաջարկում ենք համադրել ժամանակակից և ավանդական մի շարք մոտեցումներ, որոնք

մենք կփորձենք ներկայացնել «Կենդանիների լեզուն» թեմայի ուսուցման շրջանակում:

Դիտարկենք ուսուցման մեկ այլ եղանակ: Տրվում է երեք նկար-նախադասություն: Նկարները կարելի է ընտրել այնպես, որ բխեն բնագրի բովանդակությունից: Հետո երեխաները ըստ տրված նկարների որոշում են, թե ի՞նչ է անում մեղուն, ինչպիսի՞ն է մեղուն, ի՞նչ վիճակում է մեղուն: Այս հարցերի պատասխանները (*Մեղուն նեկտար է հավաքում: Մեղուն աշխատասեր է: Մեղուն զայրացած է:*) գրում են գրատախտակին, որպեսզի հետո համեմատեն նախադասությունները: Այս նախադասությունների մեջ երեխաները հեշտությամբ կարող են գտնել *հավաքում է, աշխատասեր է, զայրացած է* ստորոգյալները և երկու գծով ընդգծել դրանք, սակայն պետք է իմանան, որ նախադասության էությունը ոչ միայն առարկան է իր կատարած գործողությամբ (*Մեղուն նեկտար է հավաքում*), ինչպես տրված է դասագրքում, այլև առարկան է և իր հատկանիշը, որը վերագրվում է նրան (*Մեղուն աշխատասեր է*), առարկան է և իր վիճակը (*Մեղուն զայրացած է*): Այս և նմանատիպ լուսանկարներ երեխաները կարող են դիտել համակարգչի միջոցով, նաև անիմացիաների տեսքով: Կարելի է նաև փոխել առաջադրանքի բնույթը: Ուսուցիչը կարող է ցուցադրել մեկ նկար և երեխաներից յուրաքանչյուրին հանձնարարել կազմել մեկական նախադասություն: Նախադասությունները, բնականաբար, կլինեն բազմաբնույթ և կպարունակեն բաղադրյալ ստորոգյալներ:

Ներկայիս տարրական դասարանների դասագրքերի ծրագրերից դուրս են մնացել բաղադրյալ ստորոգյալի վերաբերյալ տեղեկությունները, որը կարող է շփոթություն առաջացնել աշակերտների մոտ, քանի որ ունենալով բավարար գիտելիներ *եւ*՝ օժանդակ բայի մասին, իմանալով, որ *եւ*՝ օժանդակ բայը «կանգնում է» բայերի կողքին, «օգնում, օժանդակում է» նրանց, և տեսնելով, որ մի շարք բնագրերում *եւ*բայը հանդես է գալիս այլ խոսքի մասերի հետ, օրինակ՝ *կրակ էք, վեհ է, անշեշ է* և այլն, երեխաների մեջ կարող են առաջանալ շատ հարցեր: Այստեղ ուսուցիչը պետք է բացատրի, որ դրանք նույնպես ստորոգյալներ են, որովհետև ցույց են տալիս այն, ինչ ասվում է ենթակայի մասին: «Կենդանիների լեզուն» բնագիրը նույնպես պարունակում է տարբեր բնույթի ստորոգյալներ: Բնագրի շուրջ քերականական աշխատանք կատարելու ժամանակ կարելի է նախ հանձնարարել երեխաներին T-աձև աղյուսակի միջոցով դուրս գրել ենթակաները և ստորոգյալները, այնուհետև ավելի մանրամասն կանգ առնել յուրաքանչյուր ստորոգյալի վրա: Ինքնուրույն աշխա-

տանք կատարելիս երեխաների համար դժվարություն կարող են առաջացնել մի շարք բաղադրյալ ստորոգյալներ, ինչպիսիք են՝ **զարմանալի է, ձայնային է, տեսողական է, շոշափողական է, մութ է, հետաքրքիր է, հստակ է**, քանի որ դրանք ցույց չեն տալիս առարկայի կատարած գործողությունը, ինչպես բացատրված է դասագրքում: Հենց այս և նմանատիպ հարցերին պետք է ուշադրություն դարձնեն տարրական դասարանների ուսուցիչները և ոչ թե հանձնարարեն միայն անգիր սովորել սահմանումները:

Ստորոգյալի ուսուցման ժամանակ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել մեկ այլ հանգամանքի ևս: Ինչպես գիտենք, ստորոգյալը կարող է արտահայտվել դիմավոր բայով և եմ օժանդակ բայով, օրինակ՝ **խոսում են**, կամ բայափոխով և դիմաթվային վերջավորությամբ, օրինակ՝ **ունեն**:

Ստորոգյալի այս դերը ցույց տալու համար կարելի է գրատախտակին գրել երեք նախադասություն, որոնցում արտահայտված լինեն պարզ ստորոգյալներ և բաղադրյալ ստորոգյալներ: Ասենք՝ **Վարուժանն ու Միամանթոն սառը ջրով լիքը դույլը մոտեցրին Գոմիտասին: Գոմիտասը մտածում էր: Նա շատ տխուր էր:** Այս օրինակների վրա բացատրում ենք, որ երկրորդ և երրորդ նախադասություններում հատկանիշները ենթականերին են վերագրված **են** բայի անցյալ ժամանակի եզակի երրորդ դեմքով (**էր**): Այս ստորոգումը ցույց տալու համար կարդալ ենք տալիս նախադասությունը առանց **էր** բայի՝ **Գոմիտասը մտածում, նա շատ տխուր:** Աշակերտները կտեսնեն, որ սրանք չկապակցված բառախմբեր են, միտք չեն արտահայտում, ինչ-որ բան պակասում է. այդ պակասը ցույց ենք տալիս՝ կարդալ տալով նախադասությունները **էր** բայով: Այնուհետև բացատրվում է, որ նախադասությունը խաղերի կապակցական մի շղթա է, երբ մի օղակը չկա, շղթան կտրված է, միտք չի արտահայտվի: Տվյալ դեպքում այդ շղթան միացնող օղակը **էր** բայն է: Հետո պետք է կարդալ տալ առաջին նախադասությունը՝ ձեռքով ծածկելով խոնարհված բայի (մոտեցրին) դիմային վերջավորությունը՝ **Վարուժանն ու Միամանթոն սառը ջրով լիքը դույլը մոտեցր Գոմիտասին:** Աշակերտները դարձյալ կտեսնեն, որ միտք չի արտահայտվում, նախադասությունը թերի, կիսատ է մնում: Այնուհետև բացել բայի ծածկված մասը՝ դիմային վերջավորությունը, ու նորից կարդալ տալ [2, 262-263]:

«Կենդանիների լեզուն» բնագրից ուսուցիչը կարող է դուրս գրել հետևյալ նախադասությունը՝ **Փեթակ մտնելուց հետո լուր տանող մեղուն իր վայելած նյութից բաշխում է ընկերներին, որպեսզի նրանք էլ լցնեն**

բջիջների մեջ: Այնուհետև նախ կարող է փակել օժանդակ բայը և կարդալ տալ՝ **Փեթակ մտնելուց հետո լուր տանող մեղուն իր վայելած նյութից բաշխում ընկերներին, որպեսզի նրանք էլ լցնեն բջիջների մեջ:** Աշակերտները կտեսնեն, որ կապակցությունը թերի է և կբացեն թաքնված **է** օժանդակ բայը: Հետո ուսուցիչը փակում է **լցնեն** բայի դիմաթվային վերջավորությունը և կարդալ է տալիս: Կրկին առաջանում է թերի կապակցություն, որն ամբողջանում է միայն վերջավորության առկայության դեպքում: Ստորոգյալի այս առանձնահատկությանը նույնպես անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել:

Նախադասության գլխավոր անդամների ուսուցման ժամանակ որոշակի հետաքրքրություն ու լեզվական արժեք են ներկայացնում մեթոդների տարբեր տեսակներ՝ գծագրական դասակարգիչներ, խաղային մեթոդներ, զննական մեթոդներ, ինքնուրույն աշխատանքի մեթոդներ:

Կշռադատման փուլում կարող ենք օգտվել գծագրական դասակարգիչներից, կարևոր է նաև շարահյուսական խաղերի դերը, որոնց հիմքում ընկած են նախադասության կազմության, նախադասությունները համառոտելու կամ ընդարձակելու, նախադասության մեջ բառերի շարադասությունը փոխելու պահանջներ: Սրանք լեզվական այնպիսի աշխատանքներ են, որոնց կատարման համար երեխաներից լուրջ քերականական գիտելիքներ է պահանջվում, և որոնց կատարումը նրանց մեջ սովորածը գործնականում կիրառելու խիստ օգտակար ու արժեքավոր կարողություններ է մշակում [5, 295]:

Եթե ուշադրություն դարձնենք բնագրից հետո տրված հանելուկներին, կտեսնենք, որ դրանք նույնպես ունեն բաղադրյալ ստորոգյալներ: Հանելուկը հետևյալն է.

Թե ունի, թոչուն չէ,

Միջատ է, մրջյուն չէ:

Աշխատում է օրնիբուն,

Բերքը տալիս է մարդուն [3, 94]: Դուրս գրենք ստորոգյալները՝ **ունի, թոչուն չէ, միջատ է, մրջյուն չէ, աշխատում է, տալիս է:** Այստեղ պետք է նշել, որ **ունի, աշխատում է, տալիս է** ստորոգյալները ցույց են տալիս ենթակայի կատարած գործողությունը, իսկ մնացածը՝ ենթակայի ինչ լինելը:

Այսպես՝ ստորոգյալով կարող է դրսևորվել.

- ենթակայի կատարած գործողությունը,
- ենթակայի ով կամ ինչ լինելը,
- ենթակայի ինչպիսի լինելը, նրա որակական հատկանիշը,

▪ **Էնթակայի վիճակը:**

Այսպիսով տարրական դասարաններում շարահյուսական գիտելիքներից ստորոգյալի ուսուցման փորձի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ժամանակ առ ժամանակ գերազնահատվել կամ թերազնահատվել է լեզվական նյութի ծավալը տարրական դպրոցում, մասնավորապես՝ չեն հստակեցվել շարահյուսական գիտելիքների չափը և ուսուցման մոտեցումները:

Ստորոգյալի վերաբերյալ տեղեկությունները երեխաները պիտի ձեռք բերեն ոչ թե սահմանումների, կանոնների սերտման ճանապարհով, այլ նրանց էական հատկանիշների դիտարկման, ճանաչման, համեմատման, ամբողջական ընկալման և կիրառման տեսանկյունով: Տրված գիտելիքները ամրակայելու նպատակով անհրաժեշտ է նաև ամեն դասի ընթացքում կատարել քերականական աշխատանք դասագրքի բնագրերում առկա նախադասությունների շուրջ, որովհետև շարահյուսական գիտելիքների տիրապետման հիմքն ու բանալին նախադասությունն է, և նախադասության մասին ստացած այս տեղեկությունները ոչ միայն լեզվական նախագիտելիքներն ամփոփելու և որոշակի համակարգի բերելու, այլև երեխաների մեջ կապակցված խոսք կառուցելու կարողության զարգացման միտում ունեն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գյուլամիրյան Զ., Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, «Ձանգակ», 2018, 344 էջ:
2. Գյուլբուդադյան Ս. Վ., Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Երևան, «Լույս», 1987, 336 էջ:
3. Գյուրջինյան Դ., Հեքեքյան Ն., Մայրենի 4, Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2022, 187 էջ:
4. Սարգսյան Շ. Հ., Փոխգործուն մեթոդները որպես Մայրենիի դասագրքերի թեմատիկ խմբերի ամփոփման արդյունավետ միջոց, Գյումրի, 2022, 25 էջ:
5. Տեր-Գրիգորյան Ա.Ե., Հայոց լեզվի մեթոդիկա: Տարրական դասարաններ: Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, «Լույս», 1980, 564 էջ:

Методические подходы к обучению сказуемого в четвертом классе

Фиданян Мери

ВГУ, «Педагогика начального обучения и методика», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент А. Арутюнян

Резюме

Ключевые слова: грамматические знания, предложение, главные члены предложения, сказуемое, обучение сказуемого, составное сказуемое

Изучение опыта обучения сказуемого из синтаксических знаний в начальных классах показало, что время от времени объем языкового материала в начальной школе переоценивался или занижался, в частности, не уточнялся объем синтаксических знаний и подходы к обучению.

Дети должны получать информацию о сказуемом не путем изучения определений и правил, а путем наблюдения, распознавания, сравнения, полного понимания и применения их существенных особенностей. Для закрепления данных знаний необходимо также на каждом уроке проводить грамматическую работу над предложениями в текстах учебника, поскольку предложение является основой и ключом к усвоению синтаксических знаний. Полученная информация о предложении имеет тенденцию не только обобщать лингвистические предзнания и приводить их в определенную систему, но и развивать у детей умение строить связную речь.

Methodological Approaches to Teaching Predicates in the Fourth Grade

Fidanyan Mery

VSU, "Elementary Pedagogy and Methodology", 4th year

Academic Supervisor: H. Harutunyan

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *grammatical knowledge, sentence, main members of the sentence, predicate, predicate teaching, compound predicate*

A study of predicate teaching from syntactic knowledge in primary school showed that from time to time the volume of language material in primary school was overestimated or underestimated, in particular, the volume of syntactic knowledge and approaches to teaching were not specified. Children should obtain information about predicates not by studying definitions and rules, but by observing, recognizing, comparing, fully understanding and applying their essential features. To consolidate this knowledge, it is also necessary to carry out grammatical work on sentences in the texts of the textbook at each lesson, since the sentence is the basis and key to mastering syntactic knowledge. The information received about the sentence is important not only for communicating linguistic knowledge and bringing it into a certain system, but also for developing the ability to construct coherent speech among children.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ИСТОРИЯ

HISTORY

Ճամբարակ համայնքի վերաբերյալ վաղ հիշատակությունները և պատմամշակութային հուշարձանները

Ասլանյան Արմինե

*ԳՊՀ, «Պատմություն», 2-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Հայրապետյան*

Հանգուցային բառեր. *Ճամբարակ, մշակույթ, եկեղեցիներ, խաչքարեր, բնակավայր, մոլականներ*

Հայաստանի յուրաքանչյուր բնակավայր, տարածաշրջան ժողովրդական մշակույթի կենսատու բջիջ է, ուստի մեր հինավուրց գավառներից ամեն մեկի պատմությունն ու մշակույթն այն աղբյուրներից են, որոնցից կառուցվում է հայոց ժողովրդական մշակույթի, պատմության բազմազանությունն ու հարստությունը: Հատկանշական է, որ հատկապես վերջերս սկսել են հրատարակվել աշխատություններ, որոնք նվիրված են մեր երկրի այս կամ այն բնակավայրերի համակողմանի ներկայացմանը, ուստի այս առումով արդիական է նաև Ճամբարակ հնագույն հայկական բնակավայրի պատմության, պատմամշակութային հուշարձանների ուսումնասիրումն ու հանրահռչակումը:

ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Ճամբարակ քաղաքը կազմավորվել է երեք հարևան գյուղերի՝ Կրասնոսելսկի (նախկինում՝ Միխայլովկա, 1920-1972 թթ. Կարմիր, 1972-1991 թթ.՝ Կրասնոսելսկ, 1991-ից՝ Ճամբարակ), Ներքին և Վերին Ճամբարակի միացումից [5, 272]:

Պատմական աղբյուրները հավաստում են, որ համայնքն ընդգրկող ողջ տարածքը հնուց ի վեր եղել է Մեծ Հայքի Ուտիք, ըստ այլ տեղեկությունների՝ Արցախի աշխարհի Գարդման գավառի մի մասը [3, 207]: Բնակավայրը ի սկզբանե եղել է գուտ հայաբնակ ու էթնիկ միատարր տարածք, պատմության ընթացքում այն դարձել է մի քանի ազգերի խառնարան:

Դարերի ընթացքում օտարազգի տարրի հայտնվելն այստեղ հետևանք է թուրք-սելջուկների (XI դար), թաթար-մոնղոլների (1236 թ.), Լենկ-Թեմուրի (1386 թ.), վերջինիս մահից հետո կարա-կոյունլու, ակ-կոյունլու թուրքմենական ցեղերի ավերիչ արշավանքների, Օսմանյան Թուրքիայի և Սեֆյան Իրանի գերիշխանության օրոք հայակործան քաղաքականության և ռուս-պարսկական պատերազմների պատմաժողովրդագրական տեղաշարժումների: Պատմական այս իրողությունների հետևանքով երբեմնի հայաշունչ այս տարածքում աստիճանաբար ամա-

յացան և մոռացության մատնվեցին հնամենի հայկական բնակավայրերը, եկեղեցիները, վանքերն ու մատուռները, պատմամշակութային արժեք ներկայացնող հնավայրերն ու կառույցները: Հիշատակություն կա, որ այս ավերումները կապված են նաև 12-րդ դարի վերջին տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժի հետ [3, 210]:

Ճամբարակի մասին հիշատակություններ է տալիս նաև Ղևոնդ Ալիշանն իր «Միսական, Տեղագրություն Սյունյաց աշխարհի» գրքում՝ հիմք ընդունելով Կիրակոս Գանձակեցու և Սիմեոն Երևանցու աշխատությունները: Ղևոնդ Ալիշանը հիշատակում է հատկապես Ճամբարակի շրջանի՝ Զիլ, Շորժա, Դրախտիկ գյուղերը: Նա Զիլ գյուղը նշում է երկու անունով՝ Ճիլ կամ Զիլ՝ Սևանա կղզուց չորս մղոն հեռավորության վրա: Ղևոնդ Ալիշանը Սևանա կղզու մոտ Գետիկ գետի հյուսիսային ափին հիշատակում է Շորժա կամ Շուրճա գյուղը՝ որպես ռուսաբնակ գյուղ: Գետիկ գետի հյուսիսարևմտյան ափին նա նշում է նաև անջրդի և անշեն Դրախտիկ գյուղը, որը, ըստ արձանագրության, Հովհաննես Աբեղյան կոչել է. «Դրախտիկ ի դանութեան Ալվանդ փաշային ԶԽԹ (1500 թ.) թվականին» [6, 76]:

Ռուսական տիրապետության շրջանում, Եկատերինա 2-րդի (1762–1796 թթ.) քաղաքականության արդյունքում ռուս ազգային կրոնական համայնքները՝ որպես ռուսական իշխանության հենապուն, հայտնվեցին այս տարածաշրջանում: 1835-1840-ական թվականներին այս տարածաշրջանում Ռուսաստանի Սամարայի և Սարատովի նահանգներից վերաբնակեցված ռուս մոլականները ձևավորեցին Միխայելովկա գյուղը, որը հետագայում անվանակոչվեց Կրասնոյե-սելո, ապա՝ Կարմիր գյուղ: 1971 թ. բնակավայրը վերածվեց քաղաքատիպ ավանի՝ Կրասնոսելսկ անվամբ՝ իր մեջ ներառելով Ներքին Ճամբարակ և Վերին Ճամբարակ բնակավայրերը, որոնք խորհրդային տարիներին գտնվում էին ՀԽՍՀ Դիլիջանի շրջանի կազմում: 1991 թ. ապրիլի 3-ին քաղաքատիպ ավանը վերանվանվել է Ճամբարակ, իսկ արդեն 1995 թ. դեկտեմբերի 4-ից դարձել է առանձին վարչատարածքային շրջան [10; 3]:

Ճամբարակ համայնքը կազմավորվել է Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին ՀՀ օրենքում 09.06.2017 թ. ՀՕ-93-Ն կատարված փոփոխության արդյունքում՝ ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Ճամբարակ քաղաքային, Այգուտ, Անտառամեջ, Գետիկ, Դպրաբակ, Թթուջուր, Կալավան, Ձորավանք, Մարտունի, Վահան գյուղական համայնքների և Արծվաշեն բնակավայրի միավորումից: Համայնքի կենտրոնը Ճամբարակ քաղաքն է [9]:

Ճամբարակը եղել է պատմական հնավայր հնուց ի վեր, ինչի վկայությունն են ուրարտական կիկլոպյան ամրոցների մնացորդները: Դրանցից պահպանվել են երկու ամրոց՝ Դաշտալեռ և Արտանիշ գյուղի ամրոցները, որոնք անմիջապես լճի արևելյան ափին են:

Դաշտալեռ ամրոցը: Ճամբարակ համայնքի Արտանիշ գյուղից հինգ կիլոմետր դեպի հարավ ու Ջիլ գյուղից դեպի հյուսիս, միջանկյալ հատվածում, ճանապարհից 500 մետր դեպի Սևանա լիճը նկատվում է մի առանձին բարձունք, որն իր շրջապատից բարձր է շուրջ 100 մետր, և այդ բարձունքի վրա գտնվում է հնագույն Դաշտալեռ ամրոց-շենք: Բարձունքն իր ստորոտներից մինչև գագաթը խիստ քարքարոտ է, նրա լանջերը գրեթե միատեսակ դյուրամատչելի են: Լանջերը, հատկապես արևելյան և հարավային, անընդմեջ ծածկված են կացարանների ավերակներով:

Բերդ-շենի պարիսպները կառուցված են ոչ մեծ քարերից, որոնք անտաշ ու առանց միացնող շաղախի դրված են միմյանց վրա: Բարձունքի գագաթը շրջանաձև է, 2000 մ² տարածությամբ ներփակված է պարիսպներով՝ մուտք ունենալով դեպի հարավ-արևմուտք: Ենթադրվում է, որ սա եղել է ամրոց-շենի միջնաբերդը և, ի տարբերություն մյուս ամրոցների, որոնց միջնաբերդը գտնվում է ամրոցի այլ բարձրադիր մասում, սրա միջնաբերդը գտնվում է ամրոց-շենի կենտրոնում: Նրա շրջապատը ծածկված է կացարանների ավերակներով և 20-50 մետր երկարությամբ անցնում է երկրորդ պարիսպով, որն իր հարավային մասով միանում է երրորդ պարսպին: Այս երկու պարիսպների միջև նույնպես կան կացարաններ: Ամրոց-շենի չորրորդ, ոչ լրիվ պարիսպը սկսվում է երրորդ պարսպի հյուսիս-արևելյան մասից և շրջանցելով ամրոցը արևելյան կողմով՝ շարունակվում է դեպի հարավ և վերջանում Ժայռերի մոտ: Այս պարիսպը չի միանում որևէ պարսպի հետ:

Ամրոց-շենը գտնվում է Սևանա լճի հյուսիսարևելյան կողմում գտնվող հովտում՝ լճի մյուս ափին, Նորատուս գյուղին մոտ: Դաշտի լեռ ամրոցը հավանաբար պահակային հենակետ է եղել լճի արևմտյան ափում, ուրարտական աղբյուրներում հիշատակվող Վելիքուխի երկրի ցեղերի կողմից հարձակումները կանխելու համար: Ամրոցի շրջապատը հարուստ է ջրառատ առուներով [7, 45]:

Արտանիշ գյուղի ամրոցը: Ամրոցը գտնվում է Ճամբարակ համայնքի համանուն գյուղի արևմտյան ծայրամասում գտնվող բարձունքի հարավային լանջում: Գրավում է մոտ մեկ հեկտար տարածություն: Նրա ներսում ու դրսում նկատելի են կացարանների հետքեր:

Ամրոցի պարիսպների լայնությունը երեք մետր է, կացարանների

պատերն ավելի նեղ են, չնայած կառուցման տեխնիկան նույնն է: Ամրոցի մակերեսը պատերով բաժանված է երեք մասի, որից երկուսը հավասար մեծություն ունեն, մեկն ավելի մեծ է և գրավում է բարձունքի առավել բարձր մասը ու հավանորեն միջնաբերդի դեր է խաղացել, իսկ մյուս երկուսը եղել են որպես բնակելի հատվածներ, որոնք ընդհանուր պատնեշով միացվել են միմյանց հետ: Ամրոցի մուտքը արևելյան մասում է: Չնայած ամրոցի տարածքում կան խեցեղենի մանր բեկորներ, սակայն նրանց միջոցով որոշել ամրոցի ժամանակաշրջանը շատ դժվար է: Միայն պարիսպները, որ շարված են կոպիտ, անտաշ, ճեղքված բազալտ ժայռաբեկորներից, առանց միացնող շաղախի և մանր քարերի լիցքի, ենթադրել են տալիս, որ այս ամրոցը ավելի վաղ ժամանակների՝ մ. թ. ա. II հազարամյակի առաջին կեսի կառույց է:

Ամրոցից դեպի հարավ բարձունքի ստորին լանջերը և ստորոտը ծածկված են միջնադարյան հայկական գերեզմաններով, իսկ նրանից էլ դեպի հարավ, Սևանա լճի ցամաքած մասում հայտնաբերվել է մի մեծ դամբարանադաշտ, որը, հնարավոր է, կապված է ամրոցի հետ:

Ամրոցից դեպի հյուսիս, մեկ ու կես կիլոմետր հեռու գտնվող սարահարթի վրա, որը ավելի բարձր է, քան նշված ամրոցը, պահպանվել է մի առանձին կիկլոպյան կառույցի հետք: Այս կառույցը հավանորեն եղել է դիտակետ: Այն ունի կիսաշրջանաձև, երկու մետր լայնությամբ, ավելի մանր քարերով շարված պատեր, որոնց երկու ծայրերը միանում են հյուսիսարևելյան կողմից բարձրացող անառիկ ժայռաբլրին: Պատերից պահպանվել է միայն մի շարքը: Ամրոցի, ինչպես նաև դիտակետի շրջակայքում ջուր չկա [7, 46]:

Քրիստոնեության ընդունումից հետո ճամբարակում կառուցվել են մի շարք եկեղեցիներ, որոնցից առավել հայտնի են Հին Գետիկ կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ վանքը, Շավարշավանքը, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին:

Հին Գետիկ կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ վանք: Գետկավանք, Հին Գետիկ կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ վանական համալիրը IX-XII դարերի հայկական ճարտարապետական հուշարձանախումբ է, գտնվում է ճամբարակի շրջանի Մարտունի գյուղում՝ Գետիկ գետի ձախ ափին: IX-XII դարերում կառուցված համալիրը Հայաստանի հոգևոր մշակութային նշանավոր կենտրոններից մեկն է համարվել, որտեղ ժամանակին իր գործունեությունն է ծավալել Մխիթար Գոշը [4, 410]: XII դարի վերջին տեղի ունեցած երկրաշարժի պատճառով Գետիկ վանքը էապես վնասվում է, Մխիթար Գոշը ներկայանում է Իվանե մեծ իշխանին՝ Ձաքարեի եղբորը,

թույլտվություն է խնդրում մի ուրիշ տեղ նոր վանք կառուցելու համար: Իվանեն թույլ է տալիս, որ հարմար տեղ որոնի և նոր վանք կառուցի: Մխիթար Գոշը, վանքի համար հարմար տեղ որոնելով, հավանում է Տան-ձուտի ձորը և այդտեղ է որոշում նոր վանք կառուցել [3, 210]:

Սկզբում կառուցել է տալիս մի գեղեցկաշեն փայտակերտ եկեղեցի և օծելով՝ անվանում է Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի եկեղեցի [2, 8-9]: Ըստ հիշատակությունների՝ օծմանը ներկա են լինում Խաչատուր Տարոնեցի վարդապետը և Հաղարծին վանքի առաջնորդը [3, 211]:

Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ կամ Հին Գետիկի վանական համալիրը կառուցված է հիմնականում վարդագույն քարերից, որի պատճառով էլ հիշատակվում է նաև Կարմիր եկեղեցի անվամբ: Հին Գետիկի վանական համալիրը բաղկացած է երկու ժամատնից, միաբանության շենքերից և այլ կառույցներից: Հին Գետիկ հուշարձանախմբի ամենավաղ կառույցը խաչաձև հատակագծով, չորս ավանդատներով, կոպտատաշ քարով շարված գրեթե կանգուն եկեղեցին է: XII դ. սկզբներին կառուցված գլխավոր եկեղեցին երկաստիճան գետնախարսիի վրա հաստատված, չորս անկյուններում կրկնահարկ ավանդատներով զմբեթասրահ է, երեսապատված բազմագույն սրբատաշ քարերով: Պեղումների արդյունքում բացվել են երկու մուտքերը՝ հյուսիսային և արևմտյան: Հյուսիսային ճակատը մշակված է հովհարաձև ավարտով պսակված եռանկյունաձև երկու խորշով: Արտակարգ շքեղությամբ առավել ուշագրավ է եկեղեցու արևմտյան մուտքը, որի միակտուր քարից կողերի և դրանց հաջորդող դեկորատիվ զույգ որմնասյուների միջև որմի մակերեսը մշակված է շեղանկյուն քարե սալիկներով: Եկեղեցուն արևմուտքից կից է կոպտատաշ քարից մի շինություն, հավանաբար՝ ժամատուն: Հայտնաբերվել են եկեղեցու արտաքին և ներքին հարդարանքի բազմաթիվ բեկորներ, շինարարական և նվիրատվական արձանագրությունների մասեր, X– XIII դդ. գեղաքանդակ խաչքարեր: Եկեղեցու մի քանի քարերի վրա փորագրված է քարգործ վարպետի անվան «Խ» սկզբնատառը: Հին Գետիկի ճարտարապետն է Հովասափը [4, 410]:

Շավարշավանք: Շավարշավանքը գտնվում է Ճամբարակի շրջանի Մարտունի գյուղում: Կառուցել է վարպետ Ռուբեն Մարտիրոսյանը 1991-1992 թթ. Շավարշ Խաչատրյանի հովանավորությամբ: Գտնվում է «Վերի Թաղ» կոչվող թաղամասում [8]:

Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի: Եկեղեցին գտնվում է Վերին Ճամբարակի թաղամասի հյուսիսային եզրին: Անմշակ քարերով շարված և եռանավ բազիլիկ հորինվածքով եկեղեցին կիսավեր ու վթարային վի-

ճակում է, մասնավորապես՝ մասնակի կանգուն են արևելյան խորանն ու գմբեթադրը, զույգ ավանդասենյակները, արևմտյան և հյուսիսային պատերը: Միակ մուտքը հարավային կողմից է եղել, որից գրեթե ոչինչ չի պահպանվել: Այն, որ եկեղեցին քանիցս նորոգվել ու վերաշարվել է, վկայում են որմերի տարբեր հատվածներում օգտագործված, ժամանակագրորեն X-XIII դդ. բնորոշ մեկ տասնյակից ավելի խաչքարերը, որոնք թերևս XVII-XVIII դդ. արդեն դիտվել են իբրև շինաքարեր՝ առանց կարևորելու խաչքարի՝ սրբազան կոթողի նշանակությունը: Երբեմն թեք ու հակառակ դիրքերով պատերին ագուցված լինելու հանգամանքը, իսկ շատերի կոթունների (պոչերի) առկայությունը հուշում է, որ դրանք նախապես ոչ թե պատերին ագուցված, այլ պատվանդաններին կանգնեցված խաչքարեր են եղել: Քանդակային-հորինվածքային տեսանկյունից Մուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու որմերին ագուցված, ավագ խորանին կանգնեցված կամ պատերին հենած խաչքարերը տարաբնույթ են՝ վաղ խաչքարերին բնորոշ պարզունակ լուծումներից մինչև հիմնախորանում կրկնախաչ հորինվածքով, խաղողի ողկույզներով ու խաչքուռերով համակցված խաչքարեր:

1993 թ. ճամբարակցի Ազատ Զազյանի նախաձեռնությամբ և մի խումբ տեղացիների աջակցությամբ եկեղեցին մաքրվել է հողալիցքից, սակայն կառույցն այսօր դարձյալ անմխիթար վիճակում է, ամրակայման ու բարեկարգման կարոտ [5, 273]:

Արտանիշ գյուղի խաչքարեր: Ճամբարակ համայնքի Արտանիշ գյուղի տարածքում կանգնած են բազմաթիվ խաչքարեր՝ շինված բնական սալքարերից: Կալատեղում կանգնած է երկու մետր բարձրությամբ մի գեղեցիկ խաչքար: Գյուղից 3 կիլոմետր հեռու լճափին, Ալթի Սարալ կոչված բլրի վրա կան եկեղեցու և խուցերի ավերակներ: Եկեղեցու պատերի մեջ և բակում կան մի քանի խաչքարեր՝ գետնի մեջ խրվածներից մեկի վրա գտնվել է ՆՕԸ (1009) 459 թվականը:

Գյուղի արևելյան կողմում, բարձր բլրի գագաթին մի եկեղեցու ավերակ գավթի մեջ, պատվանդանի մոտ կա մի խաչքար, որը գանձախույզները տապալել են և բաժանել են երեք մասի, երբ փորել են պատվանդանի հիմքը: Խաչքարը կարմիր տուֆից է և թվագրվում է ՌԿԵ (1216) 665 թվականով [1, 381-382]:

Զիլ գյուղի խաչքարերը: Զիլ գյուղում կա մեկ արձանագիր խաչքար, որը գտնվում է գյուղի հյուսիսարևմտյան եզրին գտնվող գերեզմանատանը:

1988-1989 թթ. Խորհրդային Ադրբեջանի Դաշքեսանի շրջանի Խաչա-

կապ գյուղի հայ բնակիչներն իրենց հետ Ջիլ են տեղափոխել 1606 թ. արձանագիր մի խաչքար և «Թարգմանչաց» վանքի խաչը: Այժմ խաչքարն ու վանքի խաչը տեղադրված են գյուղ տանող ճանապարհի աջ հատվածում՝ «Խաչի ծառ» կոչվող վայրում [11]:

Շողակաթ գյուղի խաչքարերը: Շողակաթ գյուղի խաչքարերը գտնվում են գյուղի արևելյան եզրին, բլրի վրա կանգնած, անտաշ քարերով շինված մի փոքր մատուռի կողքին: Նույն բլրի ստորոտում էլ նման ձևով շինված է մի փոքրիկ եկեղեցի, որի մուտքը հարավարևմտյան անկյունից է: Եկեղեցու դիմաց տարածված է գյուղի գերեզմանատունը:

Եկեղեցու մուտքի առաջ, քիվին և հյուսիսային կողմին կան խաչքարեր [1, 384]:

Վերին Ճամբարակի թաղամասի խաչքարերը: Վերին Ճամբարակի թաղամասի հյուսիսային եզրին գտնվող Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ կիսավեր եկեղեցու հարավային կողմում կանգուն է մնացել IX-X դդ. բնորոշ մի արձանագիր խաչքար: Այն աչքի է ընկնում քանդակային արվեստի ինքնատիպ լուծումներով, մասնավորապես՝ հիմնախաչի վերին հատվածում վարպետը ստեղծել է Խաչելությունն ու Երկրորդ գալուստը խորհրդանշող երկնային համայնապատկեր, որտեղ ներկայացված են երկնային լուսատուները՝ արևը, լուսինն ու աստղերը: Այս երկնային լուսատուները խորհրդանշում են հին (հեթանոսական) ու նոր (քրիստոնեական) հավատի փոխակերպումը, երբ հին ոչնչացումից ճառագեց նորն իբրև արև, ինչպես նաև սրանք կապվում են Ահեղ դատաստանի և Աստծու հաստատուն վիճակի հետ (արև)՝ ի հակադրություն սատանայի (լուսին) փոփոխականության: Խաչքարի ներքևում փորագրված է արձանագրություն՝ 4 տողով, իսկ թվականը՝ խաչաքանդակի հորիզոնական թևի ձախ կողմի ներքևի արանքում է փորագրված [5, 274-276]: Ըստ քառատող վիմագրի՝ 989 թ. Պաղոս երեցն իր հոգու փրկության համար եկեղեցի է կառուցել և այդ առթիվ Ս. Գրիգորի անունով խաչքար կանգնեցրել [5, 282]:

Ամփոփելով հոդվածը՝ կարող ենք փաստել, որ Ճամբարակի վերաբերյալ հիշատակությունները և նրանում առկա պատմամշակութային հուշարձանները կենդանի վկայությունն են, որ Ճամբարակը եղել է հին հայկական բնակավայր դեռևս նախաուրարտական ժամանակաշրջանից և միշտ բնակեցված է եղել հայերով: Հոդվածը կարող է լինել որպես հիմք այսօրվա մեր հարևան պետությունների և նրանց կողմից հովանավորվող պատմագիրների կողմից պատմական կեղծարարությունների դեմ պայքարելու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բարխուդարյան Ս., Դիվան հայ վիմագրության, պրակ IV, Գեղարքունիք, Կամոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններ, Երևան, 1973, 529 էջ:
2. Լալայան Ե., Գոշայ վանք կամ Նոր Գետիկ. Պատմական, X գիրք, Թիֆլիս, 1903, էջ 5-17:
3. Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան 1961, 428 էջ:
4. Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Հին Գետիկ, հատոր VI, Երևան, 1978, էջ 410:
5. Հարությունյան Ա., Վաղխաչքարային արվեստի եզակի նմուշ Ճամբարակից, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 2, 2020, էջ 272-284:
6. Ղևոնդ Ալիշան, Սիսական, Տեղագրություն Սյունյաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, 563 էջ:
7. Միքայելյան Գ., Սևանի ավազանի կիկլոպյան ամրոցները. Հայաստանի հնագիտական հուշարձաններ, բրոնզեդարյան հուշարձաններ, պրակ I, Երևան, 1968, 183 էջ:
8. Դեպի Մարտունի <https://arevikgevorgyan2004.wordpress.com/2021/05/14/1648/> (հասանելի է 09. 03. 2024):
9. Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին ՀՀ օրենքում 09. 06. 2017 թ. ՀՕ-93-Ն կատարված փոփոխության մասին <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=59732> (հասանելի է 01. 03. 2024):
10. Ճամբարակ համայնքի անձնագիր՝ <https://shorturl.at/kntKW> (հասանելի է 26. 02. 2024), 8 էջ:
11. «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն <https://hushardzan.am/archives/29421> (հասանելի է 06. 03. 2024):

Древние упоминания и историко-культурные памятники общины Чамбарак

Асланян Армине

ГГУ, "История", 2-й курс

Научный руководитель: К. Айрапетян

Резюме

Ключевые слова. Чамбарак, культура, церкви, хачкары, резиденция, молокане

Цель данной статьи – представить древние упоминания об общине Чамбарак, как древнего армянского поселения, и находящиеся в ней историко-культурные памятники. На основании имеющихся древних армянских памятников истории и культуры в статье утверждается, что поселение всегда, начиная с доурартского периода, было заселено армянами. Статья может послужить основой для борьбы с историческими фальсификациями со стороны наших сегодняшних соседей и историографов, которых они спонсируют.

Earliest Mentions and Historical-Cultural Monuments of Chambarak Community

Aslanyan Armine

GSU, "History", 2nd year

Academic Supervisor: Q. Hayrapetyan

Summary

Key words. Chambarak, culture, churches, khachkars, settlement, Molokans

The aim of this article is to present the earliest references to the Chambarak community as an ancient Armenian settlement, as well as to examine the historical and cultural monuments located within its territory. Drawing on evidence from ancient Armenian historical and cultural monuments discovered in the area, the article asserts that the settlement has been continuously inhabited by Armenians since the pre-Urartian period. This study may serve as a valuable foundation for countering historical falsifications propagated by neighboring states and their affiliated historians.

Մասոնները և 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումը

Ավետիսյան Հասմիկ

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն»,

մագիստրատուրա, 2-րդ կուրս

Գիտական ղեկավար՝ պ. գ. դ., պրոֆեսոր Ֆ. Մովսիսյան

Հանգուցային բառեր. 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջում, մասոնական կազմակերպություններ, Լենին, Տրոցկի, Կերենսկի, Ռազմահեղափոխական կոմիտե, բոլշևիկներ

Ցարի գահից հրաժարվելուց անմիջապես հետո միջազգային մասոնական կազմակերպությունները հատուկ նամակ են ուղարկել Ժամանակավոր կառավարությանը, որում շնորհավորել են ընդհանուր նպատակին՝ ռուսական պետական համակարգի կործանմանը հասնելու համար։ Մասոն դավադիրները ուրախացան. ինչպես գրում է «ազատ մասոնը»՝ Վ. Նագրոդսկին, «1917 թվականի հեղափոխությունը ոգեշնչեց եղբայրներին» [1, 355]։

Մարտին դավադիրների կողմից ցարին ստիպեցին հրաժարվել գահից, իսկ ապրիլին Մոսկվայում հավաքվում է Համառուսաստանյան մասոնական կոնգրեսը։ Դրանում հարավային մասոնական օթյակների պատվիրակներն առաջարկում են Ռուսաստանը հռչակել մասոնական տերություն և իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկել մասոնական այլ տերություններ։ Այնուամենայնիվ, կոնգրեսի մեծ մասը, որը հիմնականում բաղկացած էր հին մասոններից, դեմ արտահայտվեց «ֆրամասոնության բաց գոյությանը» և առաջարկեց պահպանել լիակատար գաղտնիություն։ Ինչպես ավելի ուշ նշել է Նագրոդսկին, մասոնական գործունեությունը չօրինականացնելու ավագ «եղբայրների» որոշումը և նրանց վախերը «ճիշտ են ստացվել» [1, 356]։

Մասոնական օթյակներում կազմված ցուցակները «ազատ մասոնների» կողմից առաջարկված կառավարական պաշտոններ զբաղեցնելու համար «հարմար նոր վարչակազմին» [1, 357], դարձան ժամանակավոր կառավարության ձևավորման և նախարարությունների ու գերատեսչությունների առանցքային պաշտոնների, ինչպես նաև ժամանակավոր կառավարության տեղական հանձնակատարների ձևավորման ուղեցույց։ Նրա բոլոր անդամները (բացառությամբ Կարտաշևի) պատկանում էին մասոնական օթյակներին։ Նույն 1917 թվականի գարնանը մասոնական «Մայակ» ընկերությունը վերափոխվեց մասոնական երիտասարդական

YMCA կազմակերպության մասնաճյուղերից մեկի: Գլխավոր քարտուղար Հեքերտի հանձնարարությամբ 200 ամերիկացի քարտուղարներ գալիս են Ռուսաստան՝ երիտասարդների և դեռահասների շրջանում մասոնական աշխատանք հաստատելու համար [1, 358]:

Իրենց նպատակ դնելով ռուսական օրինական կառավարության վերջնական ոչնչացումը՝ մասոնական դավադիրները ստեղծում են Ժամանակավոր կառավարության արտահերթ քննչական հանձնաժողով՝ հետաքննելու ցարական կառավարության պաշտոնյաների «պաշտոնավարության անօրինական» գործողությունները: Հանձնաժողովը հավաքվել է մասոն Կերենսկու (Արդարադատության նախարար) հովանավորությամբ: Հանձնաժողովի նախագահ է նշանակվել մասոն, մոսկվացի իրավաբան Ն. Կ. Մուրավյովը: Հանձնաժողովը ներառում էր հայտնի «ազատ մասոնների»՝ Վ. Մ. Զենզիևով, Ս. Ֆ. Օլդենբուրգ, Պ. Ե. Շչեգոլյով, Ֆ. Ի. Ռոդիչև, Ն. Դ. Սոկոլով: Հանձնաժողովն անում է ամեն ինչ՝ ցարի շրջապատի և ցարի նախարարների վերաբերյալ մեղադրական ապացույցներ հավաքելու համար: Ճանապարհին մասոնական դավադիրներն ամեն ինչ անում են՝ ոչնչացնելու իրենց հակապետական գործունեության հետքերը: Ոստիկանության վարչության արխիվը վերահսկում են մասոն «եղբայրները»՝ ֆոնդերից հանելով նրանց մեղադրող փաստաթղթերով թղթապանակները: Մասնավորապես, այնտեղ «աշխատել են» մասոններ Շչեգոլյովն ու Կանդաուրովը (վերջինս դա նույնիսկ խոստովանում է իր գրառման մեջ): Գահից հրաժարվելուց անմիջապես հետո մասոնները նոր փորձ կատարեցին սպանել ցարին հանուն «հեղափոխության խորացման»: Այն իրականացրել է մասոն, գնդապետ Մստիսլավսկին (Մասլովսկի):

«Ցարական գերության գրեթե սկզբում տեղի ունեցավ հետևյալ դրվագը. որոշ զինված զինվորների կամ կամավորների մի փոքր ջոկատ Պետրոգրադից շտապ երկաթուղով ժամանեց Ցարսկոյե, ըստ երևույթին շատ եռանդուն «գնդապետի» գլխավորությամբ (Մստիսլավսկի՝ Մասլովսկի – Օ.Պ.): Նրանց տրամադրության տակ ունեին նաև երեք գնդացի»:

Մստիսլավսկին հայտարարեց, որ ինքը և իր «ընկերները» իրավասու են ընդունել ցարի պահակախմբին և ուղեկցել նրան Պետրոպոլիսյան ամրոց: Ավելի հավանական է, – գրում է Կարաբչևսկին, նկատի ունենալով ցարի թիկնազորի պետի հետ զրույցը, – որ նրանք նկատի են ունեցել ցարի սպանությունը «հեղափոխությունը խորացնելու» կարգախոսի անվան տակ» [1, 359]:

Նույն Կարաբչևսկին, որը 1917 թվականին Պետրոգրադի ժյուրիի

խորհրդի նախագահին էր, խոսում է Կերենսկու հետ մեկ հանդիպման մասին, որտեղ նա թույլ է տվել բացահայտել իր մտադրությունները ցարի և թագուհու ճակատագրերի վերաբերյալ: Կերենսկին Կարաբչևսկուն առաջարկում է սենատորի պաշտոն, և նրանց միջև տեղի է ունենում հետևյալ երկխոսությունը.

«– Չէ, Ալեքսանդր Ֆեդորովիչ, թույլ տուր, որ մնամ այնպիսին, ինչպիսին կամ իրավաբան, ես դեռ օգտակար կլինեմ որպես պաշտպան...

– Ո՛ւմ,– ժպտալով հարցրեց Կերենսկին,– Նիկոլայ Ռոմանովը:

– Օ՛, ես պատրաստակամորեն կպաշտպանեմ նրան, եթե որոշես դատել նրան:

Կերենսկին, գրում է Կարաբչևսկին, հենվեց աթոռի մեջքին, մի վայրկյան մտածեց և ձախ ձեռքի ցուցամատը պարանոցի երկայնքով անցնելով, եռանդուն շարժում արեց դեպի վեր: Ես և բոլորը հասկացանք, որ սա կախվելու ակնարկ էր:

– Երկու, երեք գոհ երևի պետք է,– ասաց Կերենսկին՝ իր խորհրդավոր կամ կիսակույր հայացքով մեր շուրջը նայելով՝ շնորհիվ աչքերի վրա ծանր կախված վերին կոպերի» [2, 360]: Պատրաստելով ցարին նման ճակատագրի, Կերենսկին անում է ամեն ինչ, որպեսզի ցարի ընտանիքը չկարողանա փախչել. նա անձամբ վերահսկում է բանտի ռեժիմը: Մարտի 11-ին Կերենսկու անձնական հրամանով մասոն դավադիրների կողմից դաժանաբար սպանվել է թագավորական ընտանիքին ամենամոտ մարդը՝ Գրիգորի Ռասպուտինը: Կերենսկին իմացավ, որ միապետական կազմակերպությունները պատրաստվում են ազատ արձակել ցարին և փախչել արտասահման Ֆինլանդիայի սահմանով, և հետո նա որոշեց թագավորական ընտանիքին տանել մի վայր, որտեղից նրանք այլևս չեն կարողանա փախչել:

Որպես այդպիսի վայր է ընտրվել Տոբոլսկը, որտեղ գավառական կոմիսարը (նահանգապետը) Կերենսկու հին ընկեր Պինյատին էր: Թագավորական ընտանիքի ուղեկցությունը վստահված է երկու մասոնների՝ Վերշինինին և Մակարովին: Տոբոլսկ մեկնելու նախապատրաստական աշխատանքներն ընթանում են բացարձակ գաղտնիության պայմաններում: Պարզվում է, որ թագավորական ընտանիքի փախուստի կազմակերպումը գտնվել է մասոն դավադիրների գաղտնի հսկողության տակ, որոնք ամեն ինչ արել են դա կանխելու համար:

Վերահսկողությունն իրականացվել է երկու ուղղությամբ. նախ, մասոնական գործակալ, հայտնի բժիշկ, Ի. Ի. Մանուխինի կողմից, ում բնակարանում, ի դեպ, թաքնվում էր Լենինը 1917 թվականի հուլիսին [2, 362]:

Երկրորդ՝ վերահսկողությունն իրականացվել է մասոններ Կառլ Յարոշինսկու և Բորիս Սոլովյովի միջոցով [2, 363]: Կ. Յարոշինսկին խոշոր բանկիր է, որը հայտնի է ռազմական հիվանդանոցներին իր նվիրատվություններով, Բ. Սոլովյովը նրա համար քարտուղարի պես էր, բայց նա ցարի ընտանիքին ավելի հայտնի է որպես Գրիգորի Ռասպուտինի դստեր ամուսինը: Փաստորեն, հունվար-փետրվարին մասոն Սոլովյովը թագավորական ընտանիքը հանձնեց բոլշևիկ գրոհայինների՝ պրոֆեսիոնալ մարդասպանների ձեռքը, բայց միննույն ժամանակ շարունակեց հետևել թագավորական ընտանիքին, մինչև այն ուղարկվեց Եկատերինբուրգ: Կարելի է որոշակի վստահությամբ խոսել Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից առաջ մասոնների կապերի մասին բոլշևիկների հետ: Ռուսաստանում հեղափոխության մասին զեկույցի ամփոփագրում, որը պատրաստվել է Ֆրիմասոն Բուրիշկինի կողմից Astrea օթյակի հանդիպման ժամանակ, հաղորդակցության ողջ շղթան կառուցված է.

«Բոլշևիկները գիտեին, թե ինչ են ուզում: Տրոցկի – Կիշկին – Բուրիշկին – Սկվորցով: Մենք որոշեցինք ապստամբել» [2, 364]:

Հանրապետական, հիմնականում կոսմոպոլիտ և հակամիապետական սպիտակ շարժումը՝ մասոնական առաջնորդների գլխավորությամբ, իր հակազգային էությամբ առանձնապես չէր տարբերվում Լենին-Տրոցկու միջազգային հանրապետությունից, որը սերտորեն համագործակցում էր նաև համաշխարհային մասոնության հետ: Վերջին հաշվով խոսքը գնում էր երկու հակառուսական ուժերի միջև իշխանության համար պայքարի մասին, որոնցից յուրաքանչյուրի հաղթանակը ոչ մի լավ բան չէր խոստանում ռուս ժողովրդին: Ներքին մասոնական աղբյուրների համաձայն, մինչ բոլշևիկների իշխանության գրավումը Ռուսաստանում, գործում էր մասոնական կազմակերպության 28 օթյակ, որն իրեն անվանում էր Ռուսաստանի ժողովուրդների մեծ արևելք: «Եղբայրների» մոտ կեսը մեկնել է արտերկիր: Ֆրիմասոն Կանդաուրովի խոսքով՝ իրենք փորձում են հարաբերությունների մեջ մտնել օտար մասոնական օթյակների հետ: Փարիզում ստեղծված ռուսական մասոնության քաղաքական կենտրոնը՝ ի դեմս Ժամանակավոր կոմիտեի, համակարգում էր մասոնների ընդհատակյա «աշխատանքը»՝ փորձելով սպիտակ շարժմանը տալ հանրապետական-կոսմոպոլիտ բնույթ՝ դարձնելով այն Անտանտի հնազանդ գործիքը, և Ֆրանսիայի և Անգլիայի մասոնական շրջանակների փաստը: Մասոնների մեկ այլ քաղաքական կազմավորում՝ «Հայրենիքի փրկության և հեղափոխության կոմիտե» (ստեղծվել է 1917 թվականի հոկտեմբերի 26-ին), որտեղից էլ առաջացել է այսպես կոչված «Ռուսաստանի վերածննդի

միությունը» [3, 381]: Այս միավորումը ոչ մի ընդհանուր բան չունեւ Ռուսաստանի իրական վերածննդի հետ. խոսքը միայն մասոնական ժամանակավոր կառավարությանը իշխանությունը վերադարձնելու մասին էր: Այս կազմակերպության ղեկավար կորիզը կազմված էր հին մասոններից (Ն. Դ. Ավքսենտս, Ա. Ա. Արզունով, Ն. Ի. Աստրով, Ն. Մ. Կիշկին, Դ. Ի. Շախովսկոյ, Ն. Վ. Չայկովսկի և այլք): Այս մասոնական «միություն» մասնաճյուղեր կային Մոսկվայում, Պետրոգրադում, Արխանգելսկում, Վոլոգդայում և մի շարք գավառական քաղաքներում: Փաստորեն, նրանք ակտիվ գործողություններ սկսեցին 1917 թվականի հոկտեմբերի 24-ին (հին տոմարով), բայց մինչև վերջին պահը չկարողացան վերջնական որոշում կայացնել: Եվ չնայած դեռ հուլիսին բոլշևիկների նպատակը զինված ապստամբությունն էր ժամանակավոր կառավարության դեմ, որը երկիրը ղեկավարում էր մարտ ամսից, կոնկրետ քայլեր չձեռնարկվեցին: Աշնանը՝ Կոռնիլովի ելույթից հետո, կտրուկ ավելացավ դժգոհությունը ժամանակավոր կառավարությունից: Մասնավորապես, շատերը կարծում էին, որ նրա նախարար-նախագահ Ալեքսանդր Կերենսկին Կոռնիլովի հանցակիցն է: Սեպտեմբերին բոլշևիկները և արմատական սոցիալական բարեփոխումների այլ կողմնակիցները հաղթում են խորհրդային ընտրություններում, իսկ մենշևիկները և սոցիալիստ հեղափոխականները, ովքեր հանդես էին գալիս կառավարության հետ համագործակցության օգտին, պարտվում են: Մայրաքաղաքի Պետրոգրադի խորհրդի նոր նախագահը՝ Լեոն Տրոցկին, դառնում է բոլշևիկ.[4,382]

Այդ պահից Լենինը, ով թաքնվում էր Ֆինլանդիայի իշխանություններից, սկսեց պնդել իշխանության դեմ զինված ապստամբություն սկսելու մասին: Բոլշևիկյան Կենտկոմի մյուս անդամները կարծում էին, որ իշխանությունն ինքը կգնա կուսակցության ձեռքը: Հոկտեմբերի 25-ին Պետրոգրադում պետք է բացվեր Սովետների երկրորդ համառուսաստանյան համագումարը, որին մասնակցելու եկան պատվիրակներ ամբողջ երկրից: Կուսակցության ղեկավարությունը հույս ուներ, որ իրենց օգնությամբ որոշում կկայացվի հեռացնել ժամանակավոր կառավարությունը: Այնուամենայնիվ, Տրոցկին և Պետրոգրադի սովետի մյուս բոլշևիկ անդամները չէին կարծում, որ կառավարությունը խաղաղ ճանապարհով կզիջի իշխանությունը: Նրա կողմից դիմադրության դեպքում հոկտեմբերի 16-ին ստեղծվեց Ռազմահեղափոխական կոմիտե, որի կազմում ընդգրկված էին Խորհրդի նախագահության անդամներ, զինվորականներ, Բալթյան նավատորմի ներկայացուցիչներ, երկաթուղայիններ, կապիտալ ձեռնարկություններ, արհմիություններ և այլ կազմակերպություն-

ներ: Ռազմահեղափոխական կոմիտեի կոմիսարները ուղարկվել են ռազմավարական նշանակության օբյեկտներ՝ զենքի պահեստներ, երկաթուղային կայաններ, էլեկտրակայաններ և գորամասեր՝ վերահսկելու իրավիճակը [4, 391]:

Հոկտեմբերի 24-ին նախարարները, ովքեր վախենում էին հեղաշրջումից, հրաման տվեցին իշխանություններին հավատարիմ զորքեր հավաքել Ձմեռային պալատում: Որոշվել է նաև կամուրջներ բարձրացնել Նևայի վրայով, փակել ընդդիմադիր թերթերը և ձերբակալել Ռազմահեղափոխական կոմիտեի անդամներին: Ի պատասխան՝ բոլշևիկներն ու նրանց դաշնակիցները գործուն քայլեր ձեռնարկեցին: Հոկտեմբերի 24-ի լույս 25-ի գիշերը Ռազմահեղափոխական կոմիտեի զինված ստորաբաժանումները, որոնք բաղկացած էին զինվորներից և բանվորներից, գրավեցին երկաթուղային կայարանները, հեռախոսային կայանները, հեռագրական գրասենյակը և Պետրոգրադում գտնվող այլ կարևոր օբյեկտներ: Այս ամենը տեղի ունեցավ գործնականում առանց կառավարական զորքերի դիմադրության: Պետրոգրադը շարունակում էր ապրել իր կյանքով. թատրոնները, խանութները բաց էին, տրամվայները աշխատում էին: Միայն հոկտեմբերի 25-ի ուշ երեկոյան զինված զինվորների և նավաստիների պիկետները սկսեցին խանգարել քաղաքի կենտրոնում երթևեկությանը: Այդ ժամանակ ժամանակավոր կառավարությունը վերահսկում էր միայն Պալատի հրապարակը և Ձմեռային պալատը, որտեղ գտնվում էին հենց նախարարները: Երեկոյան ժամը տասին մոտ նրանք լսեցին «Ավրորա» հաժանավից դատարկ կրակոց. սա ազդանշան էր, որ շենքը շուտով գնդակոծվելու է [4, 395]: Այնուհետև կառավարությունը պաշտպանող զորքերի մեծ մասը հրաժարվեց շարունակել պաշտպանությունը և հեռացավ Պալատական հրապարակից: Կարճ գրոհից հետո Ձմեռային պալատը գրավեցին Ռազմահեղափոխական կոմիտեի զորքերը, իսկ նախարարները ձերբակալվեցին: Միայն Ալեքսանդր Կերենսկին կարողացավ խուսափել այս ճակատագրից. նա նախապես լքեց քաղաքը և գնաց ճակատ, որտեղ ակնկալում էր գտնել զորքեր, որոնք հավատարիմ մնան ժամանակավոր կառավարությանը:

Հոկտեմբերի 26-ի ուշ երեկոյան Սմոլնի ինստիտուտի շենքում բացվեց Սովետների երկրորդ համառուսաստանյան համագումարը, որն ուղեկցվում էր Նևայից եկող հրետանու թնյունով: Ի նշան բոլշևիկների գործողությունների դեմ բողոքի՝ չափավոր սոցիալիստները լքեցին նիստերի դահլիճը: Մնացած պատվիրակները հրամանագրեր ընդունեցին իշխանությունը Խորհրդային Միությանը փոխանցելու և նոր կառավա-

րություն ձևավորելու մասին: Պետրոգրադում հեղաշրջումը տևեց գրեթե երկու օր: Բախումները շարունակվեցին ևս մի քանի օր Ռազմահեղափոխական կոմիտեի և այն զորքերի միջև, որոնք Կերենսկին առաջնորդեց մայրաքաղաք [5, 125]:

Չնայած հեռագրի առկայությանը, հեղաշրջման մասին լուրը շատ դանդաղ տարածվեց ամբողջ երկրով մեկ, և նոր կառավարության հաստատումը տևեց մինչև 1918 թվականի գարուն: Օրեխովո-Ջուկովում, Իվանովո-Վոզնեսենսկում, Կոստրոմայում, Տվերում, Ռյազանում, Յարոսլավլում և այլ խոշոր արդյունաբերական քաղաքներում սովետները շատ արագ իշխանություն ստացան՝ հոկտեմբերի քսանականների վերջին, և առանց դիմադրության: Որոշ մարզերում դրան նախորդել է երկարատև, արյունալի պայքար: Օրինակ, Մոսկվայում մեկ շաբաթ տևեցին մարտերը տեղի Ռազմահեղկոմի և նրա հակառակորդների միջև: Դոնում և Կուբանում, ինչպես նաև Օրենբուրգի մարզում, արդեն 1917 թվականի հոկտեմբերին բախումները վերածվեցին քաղաքացիական պատերազմի: Բայց սա ավելի շուտ բացառություն է. ընդհանուր առմամբ, իշխանափոխությունը տեղի ունեցավ համեմատաբար արագ և անարյուն, այդ թվում՝ շնորհիվ բոլշևիկների դաշինքի մյուս արմատական ձախ կուսակցությունների հետ՝ ձախ սոցիալիստ հեղափոխականներ, մաքսիմալիստ սոցիալիստ հեղափոխականներ, անարխիստներ և այլն: Հոկտեմբերի 25-ին Լենինը Սմոլնիի ամբիոնից հայտարարեց. «Ընկերներ, աշխատավոր-գյուղացիական հեղափոխությունը, որի անհրաժեշտության մասին միշտ խոսում էին բոլշևիկները, տեղի ունեցավ»: «Հոկտեմբերյան հեղափոխություն» արտահայտությունը բառացիորեն հայտնվեց հաջորդ օրերին [5, 132]: Նաև խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին օգտագործվում էին Պրոլետարական հեղափոխություն, Բանվորների և գյուղացիների հեղափոխություն կամ պարզապես հոկտեմբեր անունները:

ՓՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Платонов О.А. Терновый венец России. История масонства 1731-2000 (Изд. 3-е, исправл. и дополн., Москва, русский вестник, 2000).
2. Платонов О.А. Терновый венец России. Тайная история масонства 1731-1996 (Москва: родник, 1996).
3. Платонов О.А. Терновый венец России. Заговор цареубийц (Москва: родник, 1996).
4. Никалаевский Б. Русские масоны и революция, Москва, 1990.
5. Брачев В.С. Масоны и власть в России, Москва, 2002.

Масоны и октябрьский переворот 1917 года

Аветисян Асмик

ВГУ, История, магистратура, 2-й курс

Научный руководитель:

доктор исторических наук, профессор Ф. Мовсисян

Резюме

Ключевые слова: октябрьский переворот 1917 года, масонские организации, Ленин, Троцкий, Керенский, военно-революционный комитет

В работе представлен Октябрьский переворот, который явился следствием Февральской революции и основывался на ней. Переворот возглавили большевики во главе с Владимиром Лениным. Среди них были и масоны, которые сыграли важную роль и внесли свой вклад в переворот.

Freemasons and the October Revolution of 1917

Avetisyan Hasmik

VSU, History, MA, 2nd year

Academic Supervisor: F. Movsisyan

Doctor of Historical Sciences, Professor

Summary

Key words: October upheaval of 1917, Masonic organizations, Lenin, Trotsky, Kerensky, military revolutionary committee

The October upheaval, which was a consequence of the February Revolution is presented in the work. The Bolsheviks, led by Vladimir Lenin, controlled the upheaval. Among them were the Freemasons, who played a significant role and contributed to the upheaval.

Հանգուցային բառեր. Աղզիբիր, Պարսկական տիրապետություն, Կարափափախ ցեղ, արևմտահայեր, Վարդաձոր, Լճափ

Պատմական ակնարկ

Լճափ գյուղ գտնվում է Գեղարքունիք մարզում (Մեծ Հայքի Սյունյաց նահանգ), Սևան-Գավառ ավտոմայրուղու վրա, մարզկենտրոն Գավառից 20 կմ հյուսիս-արևմուտք՝ Ծովագարդ և Հայրավանք գյուղերի միջև: Բնակավայրը գտնվում է ծովի մակերևույթից 1930 մ բարձրության վրա [9, 61]: Գյուղից արևմուտք գտնվում է Սևանա լիճը և իր անունն ստացել է լճի ափին գտնվելու շնորհիվ: Տարբեր ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզ է դարձել, որ մինչև Լճափ կոչվելը ունեցել է մի շարք անուններ՝ Աբուլքենդ, Աբուլքենդի, Ախջիբիր, Աղզիբարա, Աղզիբիր, Աղջիբիր, Կզըլջըկ, Կիզիլջիկ, Ղզըլջըկ, Ղզըլջըք, Ղարաօղլի-քենդ անունները և հիմնադրվել 1831 թ. [5, 68; 7, 95; 6, 15, 173, 593]: Սակայն ուսումնասիրելով գյուղի պատմամշակութային վայրերը, նրանց թվագրումները՝ պարզ է դառնում, որ գյուղը հայաբնակ է եղել մինչև 1700-ական թվականները: Դրա վառ ապացույցներն են՝

- 5-7 դդ. եկեղեցու ավերակները, որը գտնվում է կենտրոնական բլրի միջնաբերդում [18]: Ավերակ եկեղեցուց պահպանվել է հողաթումբ և քարերով ծածկված մի փոքրիկ խուց:
- 1274 թ. պահպանված խաչքար: Խաչքարի մասին առաջին տեղեկություններ ստանում ենք Մեսրոպ Մաբադյանցից: Հետագայում այն չի վրիպել նաև Մեղրակ Բարխուդարյանի ուսումնասիրություններից: Խաչքարը գտնվել է Աղզիբիրի և Աղկալա գյուղերի մեջտեղում, որի վրա գրված է. «Ի ԹՎԻՄ :ՁԻԳ (1274 թ.) ԵՍՄՈՒԱՏԱՅՍ ԿԱՆԿՆԵՅԻ ԶԽԱԶՍՈՐՔ ԵՐԿԻՐ ՊԱԳԱՆԷՔ ԱԾ. ՈՂՈՐՄԻ ԱՍՍԱՏԷՔ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՅ ԻՄՈՑ» [14, 432; 3, 116]:
- 1288 թ. վիմագիր արձանագրություն¹:

¹ 2023 թ. տվյալներով, գյուղում այս արձանագրությունը չկա, և դրա մասին այլ աղբյուրներում չի խոսվում բացառությամբ՝ Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Երևան, 1991, էջ 593:

- Գյուղի տարբեր մասերում գտնվող տասներեք խաչքարեր, որոնք թվագրվում են 15-17-րդ դարեր:
- Մատուռ և նրա շուրջը եղած գերեզմանոց «խաչեր», որոնք թվագրվում են 16-18-րդ դարեր[18]:

1700-ական թթ. հետո գյուղում չենք հանդիպում հայկական մշակույթին վերաբերվող նմուշներ: Ըստ այդմ գյուղը լքվել է հայերիս կողմից: Ենթադրվող պատճառը հետևյալն է. 1639 թ. կնքվեց թուրք-պարսկական՝ Կասրե-Շիրինի պայմանագիրը, որի համաձայն Արևելյան Հայաստանը մնաց Պարսկաստանի տիրապետության տակ: Արևելյան Հայաստանը դարձավ Պարսկաստանի խանություններից մեկը: Իր հերթին այն բաժանվեց 15 մահալների, ընդ որում Գյոկչայի մահալին էր պատկանում ամբողջ Սևանի ավազանը: Հատկանշական է, որ այս հատվածներում պարսկական ուժերը ամենուր սկսում են բռնություններ և ավերիչ գործողություններ հայ բնակչության նկատմամբ: Այս իրադարձությանը որպես փաստ է ներկայացվում 1724 թ. Գյոկչայի մահալի 30 գյուղերի բնակիչների անունից նամակ-խնդրագիր Պետրոս Մեծին, որպեսզի օգնություն ցուցաբերի Պարսկաստանի լծի տակ տառապող հայերին՝ վերցնելով իր հովանավորության տակ: Նման պայմաններում սկսվում է այս տարածքներից զանգվածային արտագաղթ, որը խորը հետք թողեց Գյոկչայի մահալի բնակչության էթնիկ նկարագրի վրա [7, 25-29]: Հետագայում՝ 1813 թ., Սևանի ավազան է այցելում Ջեյմս Մոյերը՝ ներկայացնելով, որ այստեղ ոչ մի բնակեցված վայր չկա: Լիճը շրջապատված է վայրի լեռներով և բնակչություն չունի [7, 25-29]:

Այսպիսով՝ Պարսկաստանը ոչ միայն ռազմակալեց Արևելյան Հայաստանը, այլ նաև մեծ ազդեցություն գործեց էթնիկական նկարագրի վրա՝ զգալիորեն նվազեցնելով հայ բնակչության թիվը: Ակնհայտորեն՝ դրա դրսևորումներից մեկն էլ հենց խնդրո առարկա Լճափ գյուղի հայաթափվելը:

19-րդ դ. սկզբներին Պարսկաստանը ձեռնարկել է խանություններում նոր բնակիչների բնակեցումը: Այդ ուղղությամբ արված միջոցառումների թվում էր այն, ըստ 1814 թ. շահի կարգադրությամբ Երևանի վերջին սարդարը՝ Հուսեյն խանը սահմանամերձ մահալները բնակեցնում է թուրք-թաթարական ցեղերով: Գյոկչայի մահալում բնակեցվում են կարափափախ² ցեղերը [16, 449-450]: Ըստ երևույթին, գյուղի Աբուլ-քենդ անվա-

² Այս ցեղերի մասին հիշատակությունները սկսվում են դեռևս 11-րդ դարից՝ որպես թուրքմենական ցեղախմբեր, որոնք տարածված են եղել Փոքր Ասիայում:

նումը կապված է Սարդար Հուսեյն խանի քաղաքականության հետ. Քենդ-նշանակում է կայանատեղի, այսինքն, պարզվում է այն եղել է Աբդուլայի կայանատեղին [15, 233-234]:

Գյուղի տարածքը, ի տարբերության այժմյանի, այլ է եղել, ինչը պայմանավորված էր լճի մակարդակի բարձր լինելու հետ: Դրա հետ է կապված եղել Աղզիբիր անունը: Այսինքն՝ մինչև լճի մակարդակի իջեցումը գյուղի եզրին եղել է թերակղզի, որը մեկ մուտք ունենալու պատճառով կոչվել է Աղզիբիր: Ըստ այդմ՝ Աղզիբիր նշանակում է մեկ բերան, միաբերան (գյուղացիների խոսակցական ձևով): Գյուղը այսպես են անվանել այստեղ հաստատված թուրք-թաթարական ցեղախումբի բնակիչները [2; 10, 6]: Գյուղի վերաբերյալ ուսումնասիրություններ կատարելիս նկատում ենք, որ Աբուլ-քենդ, Ղզլիք (Քիզիլջիկ), Ղարառողի քենդ և Աղզիբիր անվանումները հիշատակվում են միասին: Դա հավաստում է այն մասին, որ գյուղը նույն ժամանակահատվածում մի քանի անվանում է ունեցել [5, 68; 7, 95]:

Խոսելով գյուղի բնակչության մասին՝ նշենք, որ 1814 թ. մինչև 1831 թ. անցկացված մարդահամարների մասին տեղեկություններ բացակայում են: Արևելյան Հայաստանում այն կատարվել է Ռուսական տիրապետության տակ անցնելուց հետո՝ 1831 թվականին: Բավականաբար դա վերաբերեց նաև Գյոկչա մահալի Ղզլիք կամ Աբուլ-քենդ գյուղին:

Ուսումնասիրելով 19-րդ դարի վերջին գյուղական հասարակությունները՝ կտեսնենք, որ դրանք կազմել են ոստիկանական շրջաններ: Օրինակ՝ Նոր Բայազետի գավառը բաժանված է եղել ոստիկանական չորս շրջանների, որոնցից երկրորդը, որի կենտրոնատեղին էր Նոր Բայազետ քաղաքը, միավորել է երեք գյուղական հասարակություն, դրանից մեկը՝ Աղզիբիրն է, որտեղ և գտնվել է գյուղական հասարակության դատարանը [8, 11; 4, 124]:

1814-1916 թթ. թուրք-թաթարական ցեղերի տևական ներկայության պայմաններում նաև վտանգի առաջ հայտնվեցին պատմամշակութային հուշարձանները: Այս մասին վկայություններ է թողել 19-րդ դարի վերջին գյուղ այցելած Մ. Սմբատյանցը, ով նշում է, որ գյուղում կանգուն ոչինչ չգտան, ո՛չ եկեղեցի և ո՛չ էլ խաչքար, շնորհիվ անշնորհք թուրքերի: Միայն բավականին առաջանալով գտնվել է կոտրված խաչքար, որը թվա-

Այստեղից էլ տարբեր ժամանակներում ներխուժել են Հայաստանի տարածք: Տե՛ս Հարությունյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 22:

գրված է՝ 1274-ով [14, 432]: Գյուղի մասին տեղեկություններ է գրի առել նաև 20-րդ դարի սկզբին այստեղ այցելած հայ ազգագրագետ, բանահավաք, հնագետ Երվանդ Լալայանը, ով գրում է. «Գյուղում ուշադրության արժանի ոչինչ չկար, բացի այն, որ այստեղ է գտնվում այս գյուղական հասարակության դատարանը»: Այնուհետև վկայություն է տալիս բնակչության վերաբերյալ. «Գյուղի այժմեան բնակիչները թուրքեր են. 116 տուն, 413 արական, 342 իգական, միասին 755 հոգի: Պարապում են երկրագործությամբ և անասնապահությամբ» [4, 124]:

Գյուղի մասին բավականին տվյալներ վերաբերում են 1916 թ.: Ձմռան ամիսներին ըստ երևույթին թուրք-թաթարական այս ցեղախմբի բնակիչները որպես գոյամիջոց զբաղվել են ձկնորսությամբ: Այն չարաշահելու և լճում ձկան սակավ պաշարներ լինելու պատճառով 1916 թ. դեկտեմբերի 5-ին Երևանի հողագործության և պետական գույքի վարչության որոշմամբ Աղզիբիրում և ևս ութ տեղամասերում արգելվեց ձուկ որսալ [8, 119]:

1917 թ. փետրվարի 27-ին Ռուսաստանում տեղի ունեցավ հեղափոխություն, որի արդյունքում իշխանությունը անցավ Ժամանակավոր կառավարությանը՝ Գ. Լվովի գլխավորությամբ: Լուրը տարածվեց նաև Անդրկովկասում: Այսպիսով մարտի 17-ին ՕԶԱԿՈՄ-ը (Այսրկովկասյան հատուկ կոմիտե) կարգադրություն հրապարակեց, համաձայն որի՝ Այսրկովկասում ստեղծվեցին գավառային, քաղաքային և գյուղական գործադիր կոմիտեներ: Ձանգեզուրում այդ բոլոր մարմիններում ղեկավար դիրք գրավեցին ՀՅԴ Սյունիքի կոմիտեի նշանակած մարդիկ և մուսավաթական վերադաս մարմինների կողմից երաշխավորված թուրքեր և քրդեր: Այն պատճառ է հանդիսանում ազգամիջյան հարաբերությունների սրմանը, որը հանգեցնում է թուրք-քրդերի կողմից հայերի սպանությունների և երթևեկության դադարեցմանը: Այս պայմաններում հայերիս մնում էր միայն ինքնապաշտպանական գործողություններ ձեռնարկել: Շարունակական պայքարներից հետո 1918 թ. սկզբին Թիֆլիսում գնդապետ Միքայել Բեկ Մելիք-Շահնազարյանի հրամանատարությամբ կազմավորվում է Շուշվա գունդը, որը ճանապարհ է ընկնում Ղարաքիլիսահիլիջան-Նոր Բայազետ-Դարալագյազ-Ձանգեզուր գծով՝ Արցախ անցնելու համար: Մինչ կհասնեին վերը նշված վայր, այս գունդը մի քանի տեղ ընդհարումներ ունեցավ թուրքերի հետ: Այդ դեպքերից ամենածանրը Հաջի-Մուխան (Փովազարդ, այն գտնվում է Լճափ՝ Աղզիբիր գյուղի հարևանությամբ) գյուղի իրադարձությունն է, որի արդյունքում թուրք-

թաթարական բնակիչները հանկարծակի հարձակումով սպանում են զինվորներից շատերին: Մարտի 18-ին Նոր Բայազետի քաղաքագլուխ Վահան Աֆրիկյանը, կոմիսար Ս.Թագայանը և շրջանի գործակալ Եզնիկ վարդապետը Նոր Բայազետից այցելեցին լճափնյա խճուղու վրա ընկած Այրիվանք, Աղզիբիր, Հաջիմուլսան և մի քանի այլ թուրքաբնակ գյուղեր՝ համոզելու բնակչությանը, որ չխանգարեն (Շուշի) գնդի առաջխաղացմանը: Սակայն թուրքերը, թշնամաբար տրամադրված լինելով, այն թույլ չէին տալիս: Այն պատճառ հանդիսացավ, որ հայկական Շուշվա գունդը հարձակման անցնի վեց թուրքական գյուղերի վրա, այդ թվում նաև Աղզիբիր: Գյուղի թուրք բնակիչների հիմնական մասը սպանվում է, իսկ մյուս մասը՝ փախչում [13, 288-290]: Այս դեպքերից հետո գյուղի ավերակ լինելու վերաբերյալ տեղեկություն ենք ստանում վարդապետ Գյուտի՝ դեկտեմբերի 7-ի գրությունից: Այստեղ ասվում է. «Ըստ ցուցակի Նոր Բայազետի շրջանի Աղզիբիր գյուղում միղասյա դպրոց պիտի բացվի, սակայն այդ գյուղը, որը թուրք ազգաբնակչություն ուներ, այժմ ավերակ է, ... ուստի և Աղզիբիրի դպրոցի համար որոշված դասատուին փոխադրել են Գյոզալդարա» [8, 372-373]:

Գյուղի բակչության ժողովրդագրական նկարագրի շարժնթացը

19-րդ դ. առաջին տասնամյակներում տեղի ունեցած աշխարհաքաղաքական իրադարձությունների արդյունքում հերթական կարևոր փոփոխություններ կատարվեցին տարածաշրջանի ժողովրդագրական նկարագրում: 1828 թ. ապրիլին սկսվեց հերթական ռուս-թուրքական պատերազմը: Ռազմական գործողությունները ընթանում էին երկու ուղղությամբ՝ Բալկանյան և Կովկասյան: Կովկասյան ճակատում ռուսական զորքը կարողանում է գրավել Արևմտյան Հայաստանի տարածքից Կարսը, Ախալքալաքը, Ախլցխան, Բայազետը, Դիադինինը, Ալաշկերտը, Օլթին, Քղին, Մուշը, Խնուսը, Էրզրումը: Թուրքիան, չդիմադրելով Ռուսաստանի առաջխաղացմանը, 1829 թ. հաշտություն է խնդրում: Արդյունքում 1829 սեպտեմբերի 2-ին կնքվում է 16 հոդվածից բաղկացած Ադրիանապոլսի հաշտության պայմանագիրը, որի համաձայն Ռուսաստանը Թուրքիային հետ է վերադարձնում Արևմտյան Հայաստանում գրավված տարածքները, փոխարենը Ռուսաստանին են անցնում Սև ծովի Կովկասյան ափերը, Ախալքալաքը և Ախալցխան: Արևմտահայությանը վերաբերվող 13-րդ հոդվածի համաձայն թույլատրվում է, ըստ ցանկության, 18 ամսվա ընթացքում իրենց ընտանիքներով, դրամագլուխներով ու շարժական գույքով վերաբնակվել կամ այն վաճառել և անարգել անցնել ռուսա-

կան սահմանները [12, 41-53; 17, 79]: Դրա հետևանքով 1829-1830 թթ. Կարսից, Կարինից, Բայազետից, Բիթլիսից և այլ բնակավայրերից սկսվում է զանգվածային ներգաղթ: Ըստ պրոֆեսոր Համլետ Հարությունյանի հաշվարկների՝ Սևանի ավազանում հաստատվել են 8537 գաղթականներ: Ուշագրավ է, որ նրանց մեծ մասը (Ալաշկերտից 4800 մարդ, որից 73-ը՝ մշեցիներ) հաստատվում է այժմյան Մարտունու և Վարդենիսի ենթաշրջանների տարածքում [8, 83]:

Լճափ գյուղի տեղաբնիկների նախնիները եղել են Ալաշկերտի և Մշի գաղթականներ, որոնք հաստատվել են Մարտունու շրջանի Աղամխան³ գյուղում (այժմ Վարդաձոր), կազմելով 169 բնակիչ (գյուղը մինչև այդ բնակչություն չի ունեցել) [1, 8-37]: Հետագա տարիներին Վարդաձորից/Աղամխան սկսվում է բնակչության արտագաղթ: Լճափ են տեղափոխվում Գրիգորի (Գևորգյան), Հովեի (Հովհաննես, ում տոհմը նաև կարելի է կոչել Բաղդոյ-Բաղդասարի), Պողեի (Պողոս) և Տեր-Մխիթարի (Հովսեփյան) տոհմերը: Հաստատվելով Լճափում՝ նրանք պատճառ են հանդիսացել էթնիկ նկարագրի փոփոխմանը [2]: Հայտնի են նաև այդ տոհմերի հետ կապված որոշ մանրամասեր:

Գևորգյանների տոհմ. մեր կողմից գրի առած բանավոր զրույցները մատնանշում են, որ այս տոհմը սերել է Սասնո՝ Գելիեզուզան գյուղից: Բազմիցս ենթարկվելով թուրքաքրդական բռնությունների՝ գաղթել են Ալաշկերտ⁴ (այս մասին ճշգրիտ ժամանակաշրջան չի նշվում):

1829 թ. կնքված պայմանագրի համաձայն այս տոհմը բռնեց արտա-

³ Աղամխան գյուղը հիշատակվում է դեռևս ուրարտական ժամանակահատվածներից: Գյուղի արևելյան մասում Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սմբատյանցի կողմից հայտնաբերվել է Սարդուրի երկրորդ թագավորի գահակալման տարիների արձանագրություն, ըստ որի՝ այն ուրարտական ժամանակահատվածում եղել է քաղաքատիպ բնակավայր: Գյուղը նաև հարուստ է պատմամշակութային վայրերով: Աղամխանի այժմյան բնակչության հիմնական զբաղմունքը անասնապահությունը, հացահատիկի, կարտոֆիլի և կերային կուլտուրաների մշակումն է: Տե՛ս Ավետիսյան Վ., Վարդաձոր, Երևան, 2008, էջ 8-37:

⁴ Ալաշկերտը որպես գավառակ մտնում էր Էրզրում նահանգի Բայազետի գավառի մեջ: Գավառակը մինչև 1903 թ.՝ թուրք-քրդական ավերածությունները, ունեցել է 32 եկեղեցիներ և Ս. Հովհաննես վանքը: Բնակչության հիմնական զբաղմունքը եղել է անասնապահությունը, հողագործությունը և առևտուրը: Տե՛ս Հակոբյան Թ., Պատմական Հայաստանի քաղաքները, Երևան, 1987, էջ 26-30, Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Սո., Բարսեղյան Հ., նշխ. աշխ., էջ 63-64:

գաղթի ճամփա⁵: Գրիգորը, ով այս տոհմի նախահայրն էր, իր կնոջ և որդիների՝ Հակոբի, Աղասի, Մերոբի հետ սայլերով, եզներով, ձիերով ուղևորվել են դեպի Արևելյան Հայաստան: Մենք ենթադրում ենք, որ Վահան Ավետիսյանի աշխատությունում ներկայացված Գրիգոր Ղազարովի տոհմը (կինը՝ Մինամ, որդիները՝ Հակոբ, Ղազար, եղբայրը՝ Մերոբ, քույրը՝ Սևգյուլ, մայրը՝ Մարգարիտ [1, 23]), նույն Գևորգյանների նախահոր ընտանիքն է, քանի որ ժամանակի ընթացքում բանավոր խոսքով փոխանցվելիս գուցե եղել են փոփոխություններ: Մերոբը, որը ներկայացված է որպես Գրիգորի որդի, աշխատությունում նշված է Գրիգորի եղբայր: Սակայն համընկնում են ընտանիքի մյուս անդամների անունները և այն, որ Գրիգորի տոհմը շատ հարուստ է եղել, գաղթելիս իր հետ բերել է մեծ թվով ոչխարներ, կովեր և ձիեր: Տոհմը հաստատվել է Մարտունու շրջանի Վարդաձոր գյուղում: Ինչպես Սասունում, այստեղ ևս սկսել են զբաղվել գյուղատնտեսությամբ և անասնապահությամբ: Հասկանալի է, որ տվյալ ժամանակահատվածում Արևմտյան Հայաստանի տարբեր բնակատեղիներից եկածները միանգամից չէին հարմարվի մեկը մյուսի հետ, ինչը հանգեցնում էր ընդհարումների: Այս եղավ պատճառը, որ 1918 թ. տոհմը բռնեց արտագաղթի ճամփա: Աշնանը տոհմի քսան ձիավորներ ուղևորվել են Նոր Բայազետ, այստեղից էլ հյուսիս-արևմուտք: Լճափ գյուղի տեղանքը նպատակահարմար գտնելով անասնապահության և երկրագործության համար, ունենալով բերքատու դաշտեր և գտնվելով Սևանա լճին՝ ապահովված էր խմելու ջրով և ձկնեղենով: Սակայն գյուղում հաստատվելը այդքան էլ հեշտ չէր: 1918 թ. նախորդ ենթավերնագրում նշված իրադարձությունները պատճառ բերելով՝ գյուղից փախած և հետ վերադարձած թուրք-թաթար ցեղերը թույլ չեն տվել հայերի մուտքը գյուղ: Բալոն (Բալաբեկ Գևորգյանը՝ Գրիգորի տոհմից) իր եղբայրների հետ կազմակերպում է գյուղի ազատագրումը: Սկզբում զննելով ամբողջ տեղանքը՝ տեղակայվել են այժմյան Հայրավանքից Լճափ եկող ճանա-

⁵ Շիրակ Կ., Լճափ-ում, Երևան, 2014, էջ 11 աշխատությունից և դաշտային ազգագրական նյութերը մեզ տալիս են այլ տվյալներ, ինչպիսիքն են՝ Ռուսական զորքը 1823 թ. Թուրքիայի հետ կռվում հետ է քաշվում Վանի, Կարսի տարածքներից: Հայերը, ովքեր չէին ցանկանում մնալ թուրքերի տիրապետության տակ, ռուսական զորքի հետ գալիս են Թիֆլիս, այստեղից էլ՝ Վարդաձոր: Բայց, քանի որ պատմական տվյալ ժամանակաշրջանում մենք չենք հանդիպում նման գաղթերի կամ տեղեկատվության, այդ պատճառով տվյալ փաստերը հավաստի համարել չենք կարող:

պարհի Ազատամարտիկների փողոցի Հագոյի դար (Հագո-Հակոբ՝ Գրիգորի որդու պատվին) կոչվող մասում: Կեսգիշերին Բալոյի գլխավորությամբ որսորդական զենքերով հարձակում են գործել թուրք-թաթարների վրա, ովքեր հանկարծակի գալով, զոհեր տալով փախել են դաշտերը: Այսպիսով Գևորգյան տոհմը հաղթանակ է տանում, իսկ թուրք-թաթարական բնակիչներից ողջ մնացածները հաշտություն խնդրելով հետ են վերադառնում գյուղ [2]: Այն, որ գյուղում թուրքեր-թաթարական բնակիչների թիվը կտրուկ նվազել է, դրա մասին փաստում են Ջավեն Կորկոտյանի տված հաշվարկները: Ըստ նրա՝ գյուղը 1919-ին ուներ 150 բնակիչ [5, 143]:

Հովեի տոհմ (Մարգարյան, Բաղդասարյան). Մուշից⁶ 1829 թ. 60-ամյա Պողոսը կնոջ՝ Սնգյուլի (58 տարեկան) և միակ որդու՝ Հովհաննեսի (20 տ.) ընտանիքով (կինը՝ Սնգյուլ (16 տ.), աղջիկը՝ Նազլու (2 տ.), տղան՝ Մարգար) բռնում են գաղթի ճանապարհ՝ իրենց հետ վերցնելով 1 ձի, 6 կով և 10 ոչխար [1, 19]: Մերունդների վկայությամբ՝ կտրվելով իր հայրենի բնօրրանից՝ որպես հուշ, Հովհաննեսը իր հետ է վերցնել երկու արկղեր իրար մեջ դրած, իսկ ներսում աղոթքներից բաղկացած Սուրբ Գիրքը⁷: Անցնելով երկար ու տաժանելի ճանապարհ՝ Հովհաննեսը շալակած Սուրբ Արկղերը և միակ որդուն՝ Մարգարին, հանգրվան են գտել Վարդաձորում (այստեղ է ունենում նաև մյուս որդուն՝ Բաղդասարին): Հաստատվելով գյուղում՝ զբաղմունքի և օրվա հացը վաստակելու միակ միջոցը դառնում է անասնապահությունը և երկրագործությունը: Հովեի տոհմը այստեղ բնակվել է մինչև 1918-1920-ական թվականները: Գյուղի հողա-

⁶ Մուշ քաղաքը գտնվում է Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիս նահանգում, Մշո գավառում: Մշո դաշտի հարավային մասում, Մեղրագետի ձախակողմյան վտակի Մուշ գետի ափերին, Հայկական Տավրոս լեռնաշղթայի հյուսիսային մասում: Մուշ քաղաքը հայտնի է IX-X դարերից, որը հայերիս համար եղել է արհեստի և առևտրի, երկրագործության, ծխախոտագործության քաղաք: Հայտնի է եղել Ս. Փրկիչ և Ս. Մարինե եկեղեցիներով: Կրթական և մշակույթային կարևոր դեր են խաղացել Մուրատ-Մխիթարյան վարժարանը, օրիորդաց դպրոցները, Միացյալ ընկերության կենտրոնական վարժարանը: Արևմտյան Հայաստանում կատարված 1915 թ. ցեղասպանության հետևանքով Մշո հայերի մեծ մասը զոհ են դառնում թուրք ոստիկների ծրագրին: Տե՛ս Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Սո., Բարսեղյան Հ., նշխ. աշխ., էջ 892-893, Հակոբյան Թ., նշխ. աշխ., էջ 196-201:

⁷ Սուրբ Գիրքը պահպանվել մինչև 1990-ական թվականներ, այնուհետև այն գողացվել է այլ անձանց կողմից: Մնացած Սուրբ Արկղերի հիման վրա 2019 թ. սերունդների կողմից կառուցվում է Հովեի Հմայիլ եկեղեցին: Տե՛ս Բաղդասարյան Ռ., Լճափ, 2023:

տարածքի քիչ լինելու, դժվար ապրելակերպի պատճառով որոշները տեղափոխվել են Երևան, Թիֆլիս և հիմնական մասը՝ Աղզիբիր (ներկայիս Լճափ): Այստեղ նրանց ճանաչում են որպես Մարգարյաններ և Բաղդասարյաններ [2; 1, 190]:

Տեր-Մխիթարի տոհմ (Հովսեփյաններ). Գաղթել են Արևմտյան Հայաստանի Սշո Էրզրի Դարաբո գյուղից: Սկզբնական շրջանում Տեր-Մխիթարը իր որդիների՝ Մնացականի և Սանուսի հետ հաստատվել է Մարտունու շրջանի Վերին Գետաշենում, այնուհետև տեղափոխվել Վարդաձոր: Որոշ ժամանակ անց՝ 1918-1920-ական թվականներին, տեղափոխվել են Լճափ գյուղ [2]:

Պողեի տոհմ (Պողոսյաններ). Պողեի տոհմը սերում է Արևմտյան Հայաստանի Բայազետի գավառի Ալաշկերտի գավառակից: Այս տոհմը եղել է Ռուստամի (Ռշտոյ, Ռշտունի) սերունդները: 1829 թ. Ասատուրը (Աստվածատուր) իր եղբայրներ Պողոսի (Պողեի), Մնացականի և Հարությունի ընտանիքների հետ բռնում են գաղթի ճանապարհի դեպի Արևելյան Հայաստան⁸: Պողոսի տոհմը հաստատվել է Աղամխանում, ուր իրենց հետ էին բերել 10 կով և 15 ոչխար: Հարմարվելով նոր միջավայրին լծվում են գյուղական աշխատանքին՝ մշակելով վայրի, անմշակ հողակտորները: Մկրտիչը, Մանուկը, Հովհաննեսը, Բաղդասարը այստեղ են ամուսնանում և առանձին կազմում ընտանիքներ [10, 10-11; 2; 1, 19]:

1915 թ. ապրիլից երիտթուրքերի կողմից կազմված գաղտնի ծրագրի համաձայն Օսմանյան կայսրության բոլոր հայաշատ վայրերում իրականացվեց եղեռն [12, 366]: Ժողովրդի մի մասը փորձեց կատարվածի մեջ մեղադրել նաև դաշնակցական կուսակցությանը: Այս քաղաքական իրադարձությունները վատ անդրադարձան նաև Պողոսի ազգության վրա: Նրա որդին մեղադրվեց դաշնակցական կուսակցությանը հարելու մեջ, որը պատճառ հանդիսացավ 1920-ական թթ. նրանց տոհմի հեռանալուն դեպի Լճափ գյուղ [1, 78]:

Էթնիկ կազմի փոփոխությունը գյուղում նկատվեց միանգամից: Ուսումնասիրելով Զավեն Կորկոտյանի՝ Աղզիբիրի վերաբերյալ տվյալները՝ վեր է հանվել հետևյալը. 1919 թ. Աղզիբիրը ամբողջությամբ հայա-

⁸ Եղբայրներից միայն Ասատուրը և Հարությունն ունեին ընտանիք: Ասատուրի կինը՝ Ռինդելը, իրենց չորս որդիների՝ Մանուկի, Մկրտիչի, Հովհաննեսի, Բաղդասարի և աղջկա՝ Չուգզուտի հետ էր: Հարությունը հավանաբար նոր էր ամուսնացել Գուլեի հետ և մոր Բրանի հետ է բռնում գաղթի ճամփա: Տե՛ս Ավետիսյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 19:

բնակ է եղել՝ 150 հոգի բնակչությամբ, ինչը փաստում է այն մասին, որ Շուշվա գնդի և Գևորգյան տոհմի կողմից գյուղի ազատագրումը տվել էր իր արդյունքը:

Այսպիսով Լճափ գյուղը ոչ թե հիմնադրվել է կարափափախ՝ թուրք-թաթարական ցեղերի կողմից, այլ գյուղը արդեն իսկ գոյություն է ունեցել, բնակեցված լինելով հայերիս կողմից, այս փաստը հիմնավորելով պահպանված մշակութային արժեքներով: Եզրահանգում ենք, որ մի ամբողջ հարյուրամյակ՝ 1814 թ. Սարդար Հուսեյն խանի կողմից կարափափախ ցեղի բնակեցումից մինչև 1918 թ. Շուշվա գնդի և Գևորգյան տոհմի ձեռքով գյուղի ազատագրումը, հայաբնակ գյուղը ենթարկվել է էթնիկ օտարացման և վտանգի առաջ դրել այստեղ գտնված հայկական պատմամշակութային արժեքները: Ի վերջո կրկին այն դարձավ հայաշատ, ուղղակի պետք է նկատի ունենալ, որ բոլոր նման գործընթացների արդյունքում որոշակի փոփոխություններ են տեղի ունենում ինչպես այս, այնպես էլ ցանկացած այլ բնակավայրի մշակութային նկարագրի առանձին դրվագներում՝ բարբառային, տարազի, զբաղմունքների և այն: Ամեն դեպքում կարևոր է, որ գյուղում հայ բնակչության թվականակը գերակշռող է դառնում թուրքերի նկատմամբ:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական, ռազմական անկայուն իրավիճակով պայմանավորված հարևան պետությունները՝ մասնավորապես Ադրբեյջանը, տարածքային պահանջ ներկայացնելով Հայաստանին, նաև կեղծ փաստարկների հիմնավորմամբ պնդում են, որ ՀՀ պետական տարածքների մի մասը՝ Սևանի ավազանում գտնվող բնակավայրերը, հնագույն ժամանակներից իրենց նախնիներին է պատկանել: Այսպիսով՝ գյուղը եղել է հայկական, այս փաստը հիմնավորելով պահպանված մշակութային արժեքներով, որոնք կանգուն են մինչ այսօր (2024 թ.):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ավետիսյան Վ., Վարդաձոր, Երևան, 2008:
2. Բաղդասարյան Ռ., Դաշտային ազգագրական նյութեր, 2023:
3. Բարխուդարյան Ս., Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 4-րդ, Գեղարունիք Կամոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններ, Երևան, 1973:
4. Լալայան Ե., Ազգագրական հանդես, XVIII գիրք, (1908) № 2, Ոստիկանական շրջան. Աղվիբիրի գյուղական հասարակություն:
5. Կորկոտյան Զ., Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1931-1931), Երևան, 1932:
6. Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Երևան, 1991:
7. Հարությունյան Հ., Նոր Բայազետի գավառը 1828-1913 թթ., Երևան, 2008:
8. Հարությունյան Հ., Նոր Բայազետի Գավառը 1914-1920 թթ., Երևան, 2012:
9. Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008:
10. Մկրտչյան Բ., Կյանքիս ճանապարհով, Երևան, 2005:
11. Շիրակ Կ., Լճափ-ում, Երևան, 2014:
12. Պարսամյան Վ., Հայ ժողովրդի պատմություն (1801-1978), Երևան, 1979:
13. Սիմոնյան Ա., Զանգեզուր գոյապայքարը 1917-1920թթ.:
14. Սմբատյանց Ս, Տեղեկագիր Գեղարքունիքի Ծովագարդ գավառի, որ այժմ Նոր-Բայազետ գավառ, Վաղարշապատ, 1895:
15. Тунян В., Наджафли Г. Предпосылки создания государства для армян на землях Азербайджана. 2019, N 3.
16. Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской-области в эпоху ея присоединения к Российской империи. Санкт-Петербург, 1852.
17. Юзефович Т. Договоры России с востоком, Санкт-Петербург, 1869.
18. Հայաստանի հանրապետության կառավարություն, ՀՀ պատմության և մշակույթի անշաժ հուշարձաններ, թիվ 80, 9 հունվարի 2003
URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=37837> (հասանելի է 11. 11. 2023):

Село Лчап до 1920 года

Багдасарян Регина

ГГУ, "История", 5-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент А. Погосян

Резюме

Ключевые слова: Ахзибир, персидское правление, племя карапапах, западные армяне, Вардадзор, Лчап

В связи с нестабильным политическим и военным положением Республики Армения, соседние государства, в частности Азербайджан, предъявляющий территориальные претензии к Армении, также на основе ложных аргументов претендуют на часть территорий государства РА, населенные пункты, расположенные в Севане, бассейн, принадлежавший их предкам с древнейших времен. Село было армянским, что подтверждается сохранившимися до наших дней (по состоянию на 2024 год) культурными ценностями.

Village Lchap Before 1920

Baghdasaryan Regina

GSU, "History", 5th year

Academic Supervisor: A. Poghosyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: Akhzibir, Persian rule, Karapapah tribe, Western Armenians, Vardadzor, Lchap

Due to the unstable political and military situation in the Republic of Armenia, neighboring countries, particularly Azerbaijan, which has territorial claims against Armenia, also based on false arguments, to certain areas of the Republic of Armenia. These include settlements located in the Sevan region and its basin, which they assert belonged to their ancestors since ancient times. However, the village in question was historically Armenian, as evidenced by cultural monuments that have been preserved to this day (as of 2024).

Արմենակ Ղազարյանի (Հրայր Դժոխք) գործունեությունը 1894 թ. մինչև 1904 թ.

Բավեյան Նարինե

ԳՊՀ շրջանավարտ

Գիտական դեկավար՝ պ. գ. թ. Բ. Պետրոսյան

Հանգուցային բառեր. *Ֆիդայական շարժում, ազատագրություն, գաղափարական պայքար, Հրայր Դժոխք, Հրայրյան շրջան, ազգային կուսակցություն*

Սույն հաղորդմամբ փորձել ենք անդրաբառնալ 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ ազգային-ազատագրական պայքարի ամենանշանավոր դեմքերից մեկի՝ Հրայր Դժոխքի գաղափարական պայքարին, նրա նախապատրաստական աշխատանքներին համընդանուր ապստամբության կազմակերպման գործում, հատկապես նկարագրվում է նրա գործունեությունը 1894 մինչև 1904 թթ.:

Թեման այսօր ևս արդիական է, քանի որ աշխարհաքաղաքական փոփոխությունները հայ ժողովրդին անընդհատ ստիպում են պայքարի նոր ուղիներ գտնել՝ ինչպես ռազմավարական, այնպես էլ գաղափարական: Այս առումով առաջնային է ուսումնասիրել և վերհանել հայոց պատմության ամենանշանավոր գործիչների գործունեությունը:

Ուսումնասիրության նպատակն է համապատասխան գրականության ուսումնասիրության արդյունքում ներկայացնել հայդուկային շարժման ամենանշանավոր դեմքերից մեկի՝ Հրայր Դժոխքի կուսակցական ու գաղափարական, ազգային-ազատագրական գործունեությունը 1894-1904 թթ., վերջինիս ներդրումն ազգային-ազատագրական պայքարում: Ուսումնասիրության խնդիրներն են՝ վերհանել Հրայր Դժոխքի կուսակցական գործունեությունը, գաղափարական պայքարը: Ներկայացնել նրա ընտրած մեթոդաբանությունը ժողովրդի զինման գործում:

Հայ ժողովուրդը դարեր ի վեր բազմիցս ենթարկվել է բնաջնջման, ոչնչացման, ձուլման, այլազգի ենթակայության ծանր լծի տակ գոյատևելու և հազարավոր նման փորձությունների, բայց այս ամենի հետ մեկտեղ պետք է փաստել, որ հայի անկոտրում ոգին հաղթահարել է վերը նշածները, այս ամենի առհավատչյան՝ 21-րդ դարում անկախ պետությունում ապրելն ու արարելն է:

Հայ ժողովուրդը ծանր ժամանակներ էր ապրում նաև 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին, Օսմանյան կայսրությունը գնալով ավելի էր ամրապնդում իր տեսակետը, թե երկրի ապագան բոլոր մուսուլմանների միավորման և միատարր պետության ստեղծման մեջ է: Այս ամենին զոհ էին գնում բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները և հատկապես հայերը, որոնք սեպի պես խրված էին նրանց ճանապարհին: Հայերը հասկանում էին, որ ինչ-որ ճանապարհներ պետք է փնտրեին բնաջնջվելուց խուսափելու համար. այս ծանր լուծը իրենց վրա են վերցնում հայդուկները և հայ ազգային կուսակցությունները: Նրանք բազմիցս միանալով կազմակերպում էին ցույցեր (Գում-Գափու), ապստամբություններ (Սասունի 1894 թ., Սասունի 1904 թ.) [2, 354]:

Ազգային-ազատագրական պայքարը հնարավոր չի պատկերացնել առանց հայդուկային շարժման ամենանշանավոր գործիչներից մեկի՝ Արմենակ Ղազարյանի (Հրայր Դժոխքի):

Արմենակ Մամբրեի Ղազարյանը (Հրայր Դժոխք, Ուրվական¹) ծնվել է 1864 թ. Սասնո Խուլբ գավառակի Ահարոնք գյուղում, հոգևորականի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է հոր՝ Մամբրե Ղազարյանի մոտ [6, 8]: 1880 թ. Մամբրեի ընտանիքը հարկադրված թողնում է հայրենի գյուղը և բնակվում Տարոնի Ղզլաղաձ գյուղում (1880 թ. սոսկալի բռնությունների և սովի տարի էր) [1, 14]: Արմենակը կրթությունը շարունակում է Տարոնի Ղզլաղաձ գյուղի Մշո Ս. Կարապետ վանքին կից գործող դպրոցում և Մշո հռչակավոր Միացյալ ընկերության կենտրոնական վարժարանում:

Արմենակը եղել է ուսուցիչ, քաջածանոթ էր Սասունի ու Տարոնի հայերի վիճակին: Նա ամուսնացած էր, ուներ երկու երեխա, բայց ինչպես վայել է իսկական ֆիդայուն, թողնում է ընտանիքը օրինակ ծառայելու համար և նվիրվում հայրենիքի ազատագրության գաղափարին [5, 200]:

Հրայրը 1893 թվականին դառնում է Հնչակյան կուսակցության անդամ, անգամ Սասունում և Տարոնում Հնչակյան կուսակցության հիմնադիր-ղեկավարն էր, այդ կուսակցության հանրաճանաչ գործիչների՝ Մեծն

¹ Հրայրը Ուրվական անունը ստացել է գիշեր ու ցերեկ շրջելով Հայաստանի գավառներով մեկ և հսկել իր հիմնած հայդուկային խմբերի աշխատանքները: Նրան գրեթե ոչ ոք չէր կարողանում տեսնել: Նրա այցելության մասին իմանում էին միայն իր հեռանալուց հետո: Դրա պատճառով էլ ժողովրդի շրջանում նա ստացել էր Ուրվական մականունը:

Մուրադի (Համբարձում Պոյաճյան) և Միհրան Տամատյանի գործընկերը [7, 320]²:

Հրայր Դժոխքը սկսում է մեծ գործունեություն տարածել, նա մեծ մասնակցություն է ունենում Սասունի 1894 թ. ապստամբությանը. ապստամբության ձախողումից հետո Հրայրն անցավ լայնածավալ քարոզչական և նախապատրաստական աշխատանքների:

Սասունի ապստամբության ձախողումից հետո Հրայրը 1895 թ. անցնում է Կովկաս, որպեսզի անդամակցի Հայ հեղափոխական դաշնակցությանը: Չնայած Հրայրն անդամակցում էր Հնչակյան կուսակցությանը, բայց նրա կարծիքը Սասունի ապստամբության մասին այլ էր: Նրա և Հնչակյան անդամների գաղափարախոսությունը այլևս չէր համընկնում, Հրայրը որոշեց անդամակցել Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցությանը և սկսեց համագործակցել կուսակցության անդամների հետ: Հրայրին ՅՅԴ-ն գրավում է նաև իր նշանաբանով. «Ամեն ինչ Երկրի համար, և ամենից առաջ՝ զենք» [6, 17]:

Հրայրը ճանաչում էր մեկ շարժում՝ հայոց ազատագրական շարժումը, և ինքն էլ 1894 թ. ներկայանում է որպես այդ շարժման ղեկավարներից մեկը [6, 18]: Նա Կովկասից մեկնեց Ռումինիա, կազմակերպեց հայ գաղութը, նոր ուժեր հավաքագրեց, իսկ 1895 թ. կրկին Կովկասում էր: Հրայրի ջանքերի արդյունքում հայրենիքին օգնելու նպատակով նրան են միանում պանդխտության մեջ բախտ որոնող 50 մարտիկներ: Խմբերը պատրաստվեցին և մաս-մաս Երկիր անցան [1, 52]:

Հրայրը հանդիպում է Անդրանիկ Օզանյանին և Աղբյուր Մերոբին: Նրանք սկսում են գործել համատեղ: 1895 թ. սկզբին Հրայրը ձեռնարկում է Բասենի կազմակերպման գործը, որպեսզի ռուսական սահմանից սկսած Բասենը, Ալաշկերտն ու Խնուսը կանոնավոր կազմակերպվեն, հաստատուն թիկունք դառնային Երկրի հեղափոխական շարժումների համար և կարողանային հանգիստ զենք փոխադրել:

ՅՅԴ ղեկավարները Թիֆլիսում քննարկում են Արևմտյան Հայաստան նոր խմբերով վերադառնալու հարցը: Թիֆլիսից խումբ է ժամանում Ալեքսանդրապոլ, որը բաժանվում է երկու մասի: Առաջին խմբի ղեկավարն է դառնում Հրայրը, երկրորդինը՝ ախլաթցի Մերոբը:

1895 թ. ամռանն այդ երկու խմբերն անցնում են Արևմտյան Հայաս-

² Ըստ Կարո Սասունու՝ Հրայրը Հնչակյաններին միացել է առանց «անպայման» Հնչակյան հռչակվելու: Հետագայում, ասվում է, որ Հրայրը մի հայտարարություն-նամակի մեջ նշել է, թե երբեք Հնչակյան կուսակցության անդամ չի եղել:

տան: Կարինում չՅԴ կոմիտեի որոշումով Սերոբի խումբը բաժանվում է երկու մասի. առաջին մասը (17 հոգի) Սերոբի և Տուրբախի (Հարություն Կիրակոսյան) գլխավորությամբ պիտի գնար Խնուս, այդտեղից Բիթլիս և Մուշ: Մյուս մասը սկզբում մնալու էր Բասենում, որոշ ժամանակ հետո միանալու էր առաջինին: Այս ծրագիրը իրագործվում է: Երբ Սերոբի խումբը Բասենում էր, լուր եկավ, որ Հրայր Դժոխքի խումբը (40 հոգի) [4, 323] ևս մտել է Արևմտյան Հայաստան:

Բասենում Հրայրն ու Թաթուլը (Արամ Արամյան) դարձել էին շրջանի հեղափոխական պայքարի ոգին: Այդ օրերի իր տրամադրվածությունը ցույց տալու համար 1895 թ. նոյեմբերի 28-ին Կարսի ընկերներին Հրայրը գրում է. «Վստահ եղեք, որ գիշեր ու ցերեկ անքուն կշրջիմ, որ գտնեմ մի փոքր հարմարություն, անդադար պիտի գործիմ մինչև վերջին շունչս» [7, 352]:

Սակայն 1895 թ. վերջին, երբ Կարսից պետք է անցնեին Բասեն, Հրայրն ու Թաթուլը ձերբակալվում են: Թաթուլին կախաղան են բարձրացնում: Հայրենասեր հայորդին մեռնելու պահին, կախաղանի վրա գոչում է. «Կեցցե՛ Հեղափոխությունը, կեցցե՛ Անկախությունը. Այս կախաղանով կսպանեք միայն ինձ, բայց չեք կարող սպանել Ազատությունը և Հեղափոխությունը: Այս կախաղանի միջոցով դուք պիտի տարածեք միայն իմ գաղափարներս» [1, 56]:

Հրայրի գործունեությունը դադարում է մի քանի ամսով՝ մինչև բանտից ազատվելը: Մի քանի ամիս էրգրումի բանտում անցկացնելուց հետո 1896 թ. ընդհանուր համաներման ժամանակ Հրայրն ազատվում է բանտից [3, 564]:

Հրայրը շրջում էր հայկական գաղթօջախներում, կազմակերպում մահապարտների խմբեր և անցկացնում Արևմտյան Հայաստան: Այդ խմբերից մեկի անցկացման ժամանակ էլ Դալիբաբայում 1896 թ. քրդերի հետ տեղի է ունենում մարտ: Երկու տասնյակ հայդուկներ փայլուն հաղթանակ են տանում քրդական 500 հոգանոց գերակշիռ ուժերի դեմ [4, 323]:

Հրայրը ոչ միայն հայության շրջանում էր ճանաչված որպես Ուրվական, Դժոխք անուններով, այլև բոլորի ուշադրության կենտրոնում էր, հատկապես թուրքական կառավարության, և նրանց աչքում ևս նա դժոխք էր: Նազըմ փաշան Հրայրի մասին գրում է. «Սարսափելի մեկը, որը կկոչվեր Արմենակ» [8]:

Սասունի ապստամբությունից հետո ֆիդայիները սկսեցին զգուշավոր գործել, Հրայրն առավել ևս: Նա անգամ թուրքական կառավարության

և ոստիկանության ուշադրությունը շեղելու նպատակով, բանտից դուրս գալուց հետո, հաստատվում է իր գյուղում՝ Ղըզլադաճում, զբաղվում ծխախոտի մշակությամբ և վաճառքով, սակայն պարտավորվում է պարբերաբար գնալ Մուշ և ներկայանալ կառավարությանը [6, 30]:

Զգուշավորության պայմաններում Հրայրը նամակագրական կապ է հաստատում մյուս ֆիդայիների հետ: Նրա հիմնական նպատակն էր Սասունի դեպքերից հետո դաս քաղել և զինել ժողովրդին և՛ զենքով, և՛ գաղափարապես: Նա կարծում էր, որ ժողովուրդը դեռ պատրաստ չէ համագլխի ապստամբության, և նրա մեջ պետք է սերմանել ինքնապաշտպանության գաղափարը: Եվ հենց ինքն էլ այդ գործով էր զբաղվում՝ իր և հարակից գյուղերում ժողովրդին քարոզելով դիմել ինքնապաշտպանության:

Քանի որ ֆիդայիները փորձում էին աննկատ գործել, որպեսզի աչքի չընկնեին, եղան մարդիկ, ովքեր դավաճանության ուղին բռնեցին, սկսեցին տեղեկացնել նրանց գործունեության մասին կառավարությանը: Հրայրն ամենաշատը չէր սիրում դավաճանությունը, պատժում էր դավաճաններին: Մատնիչներն այս քայլով վնասում էին ոչ միայն հայդուկներին, այլ նաև ժողովրդին, որի վիճակն առանց այն էլ բարվոք չէր: Լսելով, որ հայդուկները փորձում են զինել ժողովրդին, նրանց դաժան հալածանքների էին ենթարկում: Ժողովուրդն այս ամենից ավելի հուսալքվեց: Հրայրը, հասկանալով իրավիճակը, չնայած գաղտնի գործելուն, փորձեց հուսալքված վիճակից հանել ժողովրդին: Նա գրում է. «Հաջողության հասնելու համար պետք է դուրս գալ զգուշավորության սահմաններից և ահաբեկել երես առած ահաբեկիչներին» [5, 177-178]:

1897-1899 թթ. Հրայրը կառավարության հսկիչ աչքի առաջ գաղտնի գործում էր ժողովրդական լայն խավերի մեջ: Մինչդեռ այս շրջանում դեկավար դեմք էր Ադբյուր Սերոբն իր խմբով: Նա Սասունում և մյուս այլ շրջաններում կուսակցական-կազմակերպչական գործեր էր կատարում, ինչպես նաև հեղափոխական կոիվներ էր մղում: Այդ ժամանակաշրջանի հայդուկային շարժումը կարելի է բնորոշել որպես «Սերոբյան շրջան»:

Ադբյուր Սերոբի մահից հետո Հրայրի պարտականություններն ավելի են մեծանում: Նա նախ ջանքեր պետք է գործադրեր Սերոբի մահից հետո առաջացած հուսալքումը կանխելու ուղղությամբ [6, 33]: Այդ նպատակով իրենց անելիքը որոշելու համար Դուրան-Բարձրավանդակում հրավիրում է ՀՅԴ կազմակերպությունների ժողով: ՀՅԴ ընդհանուր որոշումների քննարկման ընթացքում որոշում են ընդունում նաև ասպատակային խմբերի վերաբերյալ, այն է՝ վերջ տալ մասնակի կոիվներին,

ուշադրություն դարձնել ամբողջ ժողովրդի նախապատրաստության վրա:

Հրայրի հետևողական աշխատանքների արդյունքում հաջողվում է հայդուկային շարժմանը տալ ավելի կազմակերպված բնույթ՝ այն համապատասխանեցնելով մարտական-զինամարզական խմբերին [3, 572]: Իհարկե, այս որոշումը չէր կարող ընդունվել բոլոր հայդուկների կողմից: Առանձնապես չի ընդունվում Անդրանիկ Օզանյանի կողմից: Այստեղ լարվում են Անդրանիկի և Հրայրի հարաբերությունները, այս հարցի շուրջ նրանց տեսակետները տարբեր էին. Հրայրը կողմնակից էր համագգային շարժման և դեմ՝ հայդուկային կռիվներին, իսկ Անդրանիկը՝ նույնի հակառակը: Անդրանիկը Հրայրից պահանջում էր բարձրանալ լեռները և գլխավորել հայդուկային խմբերը, գործնականորեն ղեկավարել ֆիդայական շարժումը: Հրայրն ի պատասխան ասում էր. «Կդառնայի պարզ ֆիդայի, բայց հեղափոխության գործը կպահանջի լայն աշխատանք տանել ժողովրդական զանգվածների մեջ, ինչը որ ինքը կարող էր, երբ փախստական չէր. և հետո, ըստ Հրայրի՝ ֆիդայական խմբերը, հեղափոխական թռուցիկ գորամասեր էին, որը կարող էին կազմակերպել շրջանները և օգտագործվել պատեհ առիթով: Իսկ հեղափոխության հիմնական գործը ամբողջ ժողովրդին ոտքի հանելն է, ընդհանուր ապստամբության պատրաստելը» [6, 35]:

Հրայրն անդրդվելի էր և երբեք չհրաժարվեց իր գործելառճից: Նա բազմաթիվ ջանքեր գործադրեց, որպեսզի հաշտեցնի մասնատված խմբերին [6, 35]:

Հրայրի և Անդրանիկի տեսակետը տարբեր էր նաև քրդերի հետ համագործակցության վերաբերյալ: Սկզբում անդամակցելով Հնչակյան, ապա ՀՅԴ կուսակցություններին՝ Հրայրը տեսնում էր համագործակցություն այլ ազգերի, օրինակ՝ քրդերի հետ և փորձում էր հակաթուրքական պայքարում զարգացնել հայ-քրդական դաշինքը: Հրայրը գտնում էր, որ քրդերը կարող էին դառնալ իրենց դաշնակիցը և արդեն համատեղ ուժերով պայքարեին թուրքերի դեմ: Նա ջերմ կողմնակից էր հայ-քրդական բարեկամությանը և այդ ուղղությամբ բավականին ջանքեր էր գործադրում: Հրայրը քաղաքական բարեկամություն էր մշակում քուրդ աշիրապետների հետ, բայց մյուս կողմից կիրահանգեր շրջանների Դաշնակցական կազմակերպություններին իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնել գյուղացիների և հպատակ քրդերի կազմակերպելու վրա, նրանց համակրությամբ կապելու հայ հեղափոխության հետ, բոլորի աստելությունը ուղղելով ընդհանուր թշնամու՝ թուրքի դեմ [6, 41-42]:

Անդրանիկը համաձայն չէր այս տեսակետի հետ. նա գտնում էր, որ քրդերի և ընդհանրապես այլազգիների հետ համագործակցելը բարդացնելու էր իրենց խնդիրը:

Տվյալ ժամանակաշրջանում պատմական իրադրությունը հաշվի առնելով՝ հարկ է նշել, որ այդ համագործակցությունը իրատեսական չէր, հատկապես քրդերի հետ, քանի որ նրանք, գտնվելով թուրքական իշխանության տակ, համագործակցում էին նրանց հետ և շատ անգամ թուրքերի հրահրմամբ կովում էին հայերի դեմ:

Հայ-քրդական դաշինքը ստեղծելու գաղափարը ավելի սրեց Հրայրի և Անդրանիկի հարաբերությունները: Հրայրն այս շրջանում բավականին նեղություններ կրեց: Բազմաթիվ անգամներ ստիպված խմբերից ունանց զինաթափ արեց: Անգամ մի անգամ Սասունում զինաթափեց Անդրանիկին, քանի որ վերջինս գենքն ուղղել էլ Հրայրի վրա: Սասունցիների համար Հրայրը հեղինակություն էր, նրանք հարձակվում են ֆիդայիների վրա և զինաթափում նրանց [5, 224]: Բայց այս ամենից Հրայրը երբեք չհիասթափվեց, շարունակեց հավատարիմ մնալ իր գաղափարին և կատարել իր առջև դրված խնդիրը:

Այս ամենից հետո Արմենակը թողնում է Դուրան-Բարձրավանդակը և անցնում դեպի Սալնո Ձոր և Վասպուրական [5, 224]:

1899-1904 թթ. ընկած ժամանակաշրջանը պատմագրության մեջ հայտնի է որպես Հրայրի տիրապետության շրջան: Ռուբենն այդ ժամանակաշրջանը իրավամբ անվանում է «Հրայրեան շրջան»: Այս անվանումը պատահական չէր, Հրայրի տասնամյա գործունեությունն ընդգրկում էր Երկրի ընդարձակ շրջանները [5, 36]:

Առաջին ձեռքակալությունից հետո Հրայրը փորձում էր աննկատ մնալ, բայց երբ երկրորդ անգամ 1898 թ. ձեռքակալվեց կարճ ժամանակով, իսկ 1901 թ. հասկանալով, որ այլևս հնարավոր չէ «խաղաղ աշխատանքը», քանի որ օրեցօր սաստկանում են կառավարության կեղեքումներն ու հալածանքները, թողեց «խաղաղ աշխատանքը» և ամբողջովին նվիրվեց հեղափոխությանը [7, 353]:

Թողնելով Դուրան-Բարձրավանդակը՝ Հրայրը հասնում է Ախլաթ և տեսնում, որ Գուրգենի և Սերոբի մեծագույն ճիգերով ստեղծված Սալնո Ձոր կենտրոնական կոմիտեի միայն բեկորներն են մնացել, ֆիդայիները չկան, սպանվել են կամ հեռացել, կոմիտեները կազմալուծվել, մնացել են մի քանի փոքրիկ խմբեր, ժողովուրդը հուսալքված է ամենածանր ճնշումներից և բռնություններից [5, 235]:

Տեսնելով այս ծանր վիճակը՝ Հրայրը որոշում է Վասպուրական գնա-

լու փոխարեն դեռևս մնալ Սալնո Ձորում: Կենտրոն դարձնելով Ախլաթ գավառը՝ նա նամակ է գրում, բացատրում Դուրան-Բարձրավանդակից իր հեռանալու պատճառը և զենք ու օգնություն պահանջում: Մինչև պատասխանի ստանալը, անցնում է կազմակերպչական աշխատանքների: Հրայրին ոչ ոք չէր կարող խանգարել իր ծրագրած ձևով խարխլված կազմակերպությունը վերականգնելու գործում: Մեծ արագությամբ նա վերակազմում է Սալնո Ձորի Կ. Կոմիտեությունը, ամենուրեք ստեղծում մարտական և օժանդակ խմբեր [5, 236]:

Հրայրը գտնում էր, որ պետք չէ շտապել, այլ որոշ ժամանակ պետք է խուսափել կռիվներից, համառ և դանդաղ պայքար մղել: Նա ասում էր. «Տոկվալն ու համբերելը նույնքան անհրաժեշտ զենքեր են, որքան հարկ եղած ժամանակ զենքով կռվելը և արյուն թափելը: Համբերության և տոկունության ժամանակաշրջանին պետք է պայքարել խելքով և աշխատանքով, իսկ կռվի պարագայում պետք է պատրաստ լինել հերոսի նման» [5, 235-236]:

Մինչ Հրայրը զբաղված էր Ախլաթի, Բուլանըխի, Բիթլիսի, Դատիկի, Կեաւառի կազմակերպումով, Պարսկաստանի վրայով Վան է անցնում Վահանը (Վահան Սանուկեան): Գրեթե միաժամանակ, Վարդգեսի հրավերով Հրայրը թողնում է Սալնո Ձորը և Կարճվանի վրայով անցնում Վան [5, 236-237]:

1901 թ. Վանում Վարդգեսի հետ Հրայրը մշակում է Տարոնի և Վասպուրականի գործունեության և կազմակերպման համար ընդհանուր Կանոնագիր-Ծրագիր [7, 353], որը սակայն չհասցրեց իրականացնել: Խորհրդակցությունը որոշում է միավորել Վահանին և Հրայրին, որոնք կուսակցության ընդհանուր գործերը ղեկավարելու համար պետք է գնային Դուրան-Բարձրավանդակ:

Հրայրն ու Վահանը նույն կարծիքն ունեին, որը կուսակցության ղեկավարումը ավելի էր հեշտացում: Հրայրը միաժամանակ ամեն ինչ արեց, որ Դուրան-Բարձրավանդակում ժողովրդի աչքին բարձրացնի Վահանի կերպարը [5, 236-237]:

1902 և 1903 թթ. հեղափոխության կազմակերպման ամենահաջող շրջանն էր, և դա կապված էր Հրայրի ու Վահանի անունների հետ, որոնք այդ շրջանում հեղափոխական ամենակարկառուն դեմքերն էին: Նրանք կարողացան հայ ժողովրդին ազատել ստույգ մահվանից, այդ երկու տարիները նրանց շնորհիվ Դուրան-Բարձրավանդակի հայության համար խաղաղության և վերաշինության շրջան էին:

Հրայրն ամբողջովին գիտակցում էր պատասխանատվության ծան-

րությունը՝ թե՛ հաղթանակի, և թե՛ առավել ևս պարտության: Վահանին թողնելով Սասունում՝ Հրայրն անցավ Մշո դաշտ, Ախլաթ, Բուլանիս, Վարդո և Խնուս՝ ժողովրդին կազմակերպելու, իր գաղափարները քարոզելու նպատակով:

Հրայրի ժամանակ է, որ վերջնականապես ձևակերպվեցին Դուրան-Բարձրավանդակի շրջանի կուսակցական վարչական բաժանումները: Ստեղծվեցին երեք գլխավոր շրջաններ՝ Բարձրավանդակ, Դուրան, Սալնո Ձոր [5, 241-246]:

Կառավարական գորքերը պատրաստ էին յուրաքանչյուր պահի հարձակվել և հայերին բնաջնջել: Այս ամենը հասկանալով՝ ՀՅԴ-ն աշխատում էր, որպեսզի առիթ չտար կառավարությանը հարձակման համար: Հայությունը ևս, հասկանալով իրավիճակը, փորձում էր առիթ չտալ, ժամանակին վճարել հարկերը, բռնություններին դիմադրություն ցույց չէր տալիս, կարծես ամեն ինչ խաղաղ էր: Ժողովուրդը տնտեսապես տուժում էր, բայց չէր ցանկանում ապստամբություն բարձրացնել, հլու հնազանդ ենթարկվում էր, բողոքներ չունեիր: Այլ կերպ ասած, գործուն դիմադրության փոխարեն՝ հայությունը բռնել էր կրավորական դիմադրության ճամփան:

Այս ամենը հաջողություն ունեցավ, նման միջոցներով Հրայրին հաջողվում է ծանր պատասխանատվությունից ազատվել՝ անվտանգ պահելով ժողովրդին 1902 թ., հակառակ նրան, որ համոզում կար, թե ամեն ինչ կորած է: Սա փոքրիկ ձեռքբերում էր, որ ժողովուրդն ունեցավ Հրայրի քաղաքականության շնորհիվ [1, 102]:

Ժողովրդական կազմակերպության հետ միասին նաև առաջ էր տարվում ինքնապաշտպանության գործը: Ամսավճարներով, տուգանքներով հավաքած գումարը օգտագործում էին զենք գնելու համար, զենքը բաժանում էին խմբերի չքավոր անդամներին, հարուստներին պարտադրում իրենց գումարներով զենք գնել և զինվել: Այս տարբերակով ժողովրդի մեծ մասը զինվեց: Բայց գումար չլինելուց բացի, այլ խնդիր էր զենքի գնումը. ըստ կարգի՝ ոչ ոք իրավունք չունեիր զենք վաճառել հայերին: Վաճառելու դեպքում դա դիտարկվում էր որպես հանցանք, որի դեպքում սովորական էր գնդակահարությունը կամ 101 տարվա բանտարկությունը:

Զենքի գնման և փոխադրման ծանր գործը իրենց վրա են վերցնում ՀՅԴ գործիչները, հատկապես Հրայրը: Սասուն զենք տեղափոխելու նպատակով նա գնում է Խնուս՝ քաջ գիտակցելով, թե ինչպիսի վտանգների առաջ է կանգնելու արտասահմանից զենք փոխադրելու ժամանակ: Հրայրը կարգադրում է, որ փոխադրության գիծն անցնի Կարսից մինչև

Խնուս, Բասեն և Էրզրումի վրայով, և Երևանից մինչև Ախլաթ [1,102-103], [5, 252-253]: Այս երկու ճանապարհների գիծը հսկելու էր Մենակը (Եգոր Արստամեան):

Հաղորդակցության երկրորդ գիծը Կովկասի և Դուրան-Բարձրավանդակի միջև անցնում էր Ախլաթի և Ալատաղի վրայով դեպի Երևան: Այս գիծը բացվեց Սլաքի (Արմենակ Հոխիկյան) և Քղեցի Պողոսի (Թոխմախ) ջանքերով [5, 254]:

Վերլուծելով Հրայրի այս շրջանի գործունեությունը՝ կարելի է փաստել, որ նրա գաղափարները համընկնում էին իր գործելառձին: Նա անձնուրաց պայքար էր սկսել հայ ժողովրդին ազատագրելու, որոշ չափով նրա բեռը թեթևացնելու համար: 1902-1903 թթ. նա անում էր ամեն ինչ հայությանը նախապատրաստելու, նրան վերահաս վտանգներից զերծ պահելու համար, որը որոշ ժամանակ նրան հաջողվեց: 1899-1904 թթ. ընկած ժամանակաշրջանը պատմագրության մեջ հայտնի է որպես Հրայրի տիրապետության շրջան: Ռուբենն այդ ժամանակաշրջանը իրավամբ անվանում է «Հրայրեան շրջան»:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աւօ, Հրայր Դժոխք, Պէյրուք, 1985, 142 էջ:
2. Հայոց պատմություն, Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, Դասագիրք բուհերի համար (Մ. Ա. Կատվայյան, Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Է. Գ. Մինասյան և ուրիշներ), պրոֆ. Հր. Ռ. Միմոնյանի խմբագրությամբ, Երևան, 2012, 874 էջ:
3. Հայոց պատմություն, ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա, Պատմության ինստիտուտ, հ. 3, գ. 1, Երևան, 2010:
4. Պողոսյան Ս. Կ., Պողոսյան Կ. Ս., Ինձ բաժն տվեք, Երևան, 1990, 448 էջ:
5. Ռուբեն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, հատ. Ա., Գ., Թեհրան, 1982, Երևան, 1990, 375 էջ:
6. Սասունի Կ., Հրայրի դերը հայ ազատագրական շարժման մեջ, Պէյրուք, 1964, 44 էջ:
7. Վրացեան Ս., Յուշապատում Հ.Յ.Դաշնակցութեան 1890-1950, Հ.Յ.Դ. Բիւրո, Բոստոն, 1950:
8. «Ուրվական. Հրայր Դժոխք», <https://www.youtube.com/watch?v=mq5UiOyWQjE> (դիտվել է՝ 19.02.2023):

Активность Арменака Казаряна (Грайр Джохк) 1894 до 1904

Бавеян Нарине

Выпускница ГГУ,

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент К. Петросян

Резюме

Ключевые слова: *фидаянское движение, освобождение, идеологическая борьба, Грайр Джохк, национальная партия*

В работе представлена деятельность Грайра Джохка, одного из самых выдающихся деятелей армянской национально-освободительной борьбы конца 19 и начала 20 веков. Тема актуальна, поскольку геополитические изменения и развитие 21 века постоянно ставят перед армянским народом новые вызовы и требуют разработки и реализации стратегии борьбы. В статье сделан анализ соответствующих источников и литературы.

The Activities of Armenak Ghazaryan (Hrayr Djokhk) 1894 to 1904

Baveyan Narine

Graduate of GSU

Academic Supervisor: Q. Petrosyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *Fidai movement, liberation, ideological struggle, Hrayr Dzhokkhk, national party*

This work examines the activities of Hrayr Djokhk, one of the most insightful and influential figures in the Armenian national liberation movement of the late 19th and early 20th centuries. The topic is highly relevant, as the geopolitical changes and developments of the 21st century continuously present new challenges to the Armenian people, highlighting the need for the development and implementation of an effective strategy for resistance. This analysis is based on a study of relevant sources and literature.

Մանկան քառասունքի ծեսերն ու ավանդույթները հայոց մեջ

Գալստյան Հասմիկ

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն», 3-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ Բ. Գասպարյան

Հանգուցային բառեր. սովորույթներ, հավատալիքներ, ծննդկան, չար ողիներ, նորածին, տատմեր

Հայ իրականության մեջ ծեսերն ու ավանդույթները բազմաթիվ ու բազմազան են եղել: Հայ ժողովուրդն իր պատմության մեջ առանձնահատուկ վերաբերմունքն է դրսևորել կենցաղում կիրառվող ծեսերի և ավանդույթների նկատմամբ: Վերջիններիս շարքում ուրույն տեղ ունեն նորածնի խնամքին առնչվող բազմաթիվ սովորություններն ու դրանց մաս կազմող հետծննդյան քառասունքին առնչվող ծեսերը: Մերնդեսերունդ փոխանցված պաշտամունքն ու հավատալիքները մշտապես կարևորվել են հոգևոր մշակութային առումով, ուստի ուսումնասիրելով տարբեր շրջաններին բնորոշ քառասունքի ծեսերն ու ավանդույթները՝ փորձել ենք ներկայացնել, թե ի՞նչ նշանակություն ունի քառասունքը մոր և մանկան համար և ինչքանով են պահպանվել դրա հետ կապված ծեսերն ու ավանդույթները:

Հայ պատմագրության մեջ համեմատաբար քիչ են ուսումնասիրվել հայկական ավանդական ծեսերն ու ավանդույթները, ուստի սույն հոդվածում փորձել ենք մանրամասնորեն ներկայացնել մանկան քառասունքին վերաբերվող ծեսերն ու ավանդույթները, որը նպաստում է պատմական հիշողության պահպանմանը:

Մեր օրերում ևս կարևորվում են նորածնի խնամքին և նրա դաստիարակությանը վերաբերող սովորությունները՝ մեծ նշանակություն ունենալով ոչ միայն կենցաղային մշակույթի, այլ նաև անձնավորության ձևավորման և զարգացման տեսանկյունից:

Հետծննդյան շրջանը հայտնի է «Քառասունք» անվամբ, որը ժողովրդի դարավոր փորձի հիման վրա դիտվել է որպես ծննդկանին¹ ու նորամանուկին իրական ու սնոտիապաշտական միջոցներով հնարավոր վտանգից պաշտպանելու կարևոր փուլ: Քառասունքը քրիստոնեական ծեսերի մեջ է անցել հեթանոսական սովորություններից, որոնք ծագել են կնոջ

¹ Ծննդկանին անվանել են նաև տղոցկան, երկուհոգավոր, երեխով, մնացական:

առողջական վիճակը վերականգնելու իրական ու գործնական փորձից: Բացի այն, որ այդ ընթացքում մորն ու մանկանը մեկուսացնում էին և նրանց նկատմամբ հատուկ խնամք տանում, միաժամանակ խիստ ուշադրություն էր դարձվում նաև հատուկ ծիսակարգի կատարմանը, քանի որ քառասունքն ինքնին ընկալվում էր որպես վտանգաշատ ժամանակամիջոց [4, 102]:

Քառասունքը, իր մեջ կրելով բազմաթիվ սնահավատություններ, այնուամենայնիվ խորհրդանշական իմաստ ուներ: Այն կապված էր կնոջ առողջության, ուժերը վերականգնելու, երեխայի՝ նոր կյանքին հարմարվելու հետ:

Աղձնիքում մանկան ծնվելուց երկու օր հետո ազգական և հարևան կանայք գալիս էին ծննդկանի «բարձին» և բերում էին գաթա, եփած հավ, հալվա, մեղր, շաքար, իսկ երեխայի համար՝ հագուստ: Սովորաբար ծննդկանի ուսեստն էին կազմում կաթնովը, խավիժը, ձվածեղը, ձեթով կամ յուղով տապակած ավելուկը և այլն, որոնք ունեն առողջությունը վերականգնող հատկություններ: Առաջին 40 օրը մանկան լվացած շորերը արևի տակ չէին չորացնում, այլ տան ներսում, որպեսզի երեխան փորագավ չունենար: Ըստ ժողովրդական պատկերացումների՝ չարքերը 40 օր մշտապես պտտվում էին մանկան գլխավերևում [6, 58]: Մեր ժամանակներում ծննդկանները այս սովորույթներից շատերին հետևում են իրենց երեխաների առողջության համար:

Հայաստանի բոլոր շրջաններում ընտանիքի ամեն մի անդամի ծնունդը դառնում էր համայնքի ուշադրության առարկան: Համայնքը ողջունում էր իր նոր անդամի աշխարհ գալը և մանկան ու մոր խնամքն ու հոգատարությունն իր վրա էր վերցնում մինչև վտանգավոր շրջանի անցումը [6, 58]:

Քառասունքի ընթացքում ծննդկանը պետք է պահպաներ զանազան արգելքներ. չէր կարող դուրս գալ արևի տակ, չպետք է մութ սենյակում մնար, իսկ գիշերները ճրագը միշտ վառած պետք է լիներ, բարձի տակ Ավետարան պետք է դնեին: Միաժամանակ արգելվում էր կենակցելը և տնային ծանր աշխատանքներ կատարելը: Նա տնից դուրս էր գալիս, երբ արեգակը մայր էր մտնում, այն էլ՝ ձեռքին մի շամփուր կամ դաշույն բռնած: Կարող էր կտորի վրա կամ բակում ման գալ, բայց հարևանի տուն գնալու իրավունք չուներ: Երեխային ևս քառասունքի ընթացքում դուրս չէին բերում, իսկ գիշերները դուրս հանելիս կրծքին մի կտոր հաց էին դնում, շեմն անցնելիս «Հիսուս Քրիստոս» ասում, որպեսզի չարքերը

չմոտենան մորը և մանկանը [5, 115]: Կարող ենք ասել, որ մեր օրերում ծննդկաններից շատերը այս արգելքներից պահում են մի որոշ մասը միայն՝ դրանք համարելով սնոտիապաշտություն:

Տարոնում երեխային բարուրելուց հետո տատմերը կրծքին մի դանակ էր դնում, իր ձեռքում մի շիշ բռնած դուրս էր գալիս, շրջվում դեպի արևելք, խաչակնքում, աղոթում, ապա ներս մտնում, բարուրը դնում օրորոցի մեջ, վերցնում էր ջրի կուժն ու մի հաց և գնում աղբյուրի մոտ: Այստեղ հացը թրջում էր, երկու կտոր անում, դնում աղբյուրի գլխին և հետո կուժը ջուր լցրած գալիս էր տուն [2, 183]՝ նպատակ ունենալով իրենց բարիքը թողնելով այնտեղ օրհնված ջուր տանել:

Աղձնիքում մինչև քառասունքը լրանալը երեխային լողացնելու ժամանակ գլխին օձառի փոխարեն քսում էին ձվի դեղնուց, որպեսզի «խոշորուկ» (դիխթեզ) հիվանդությունից զերծ մնա: Ընդ որում, ջանադիր կերպով տրորում էին մեջքն ու գլուխը, երկու ոտքը մի ձեռքով բռնած՝ գլխիվայր կախում ու թափահարում, ապա երկու ձեռքով բռնելով գլուխը, վեր էին բարձրացնում ասելով՝ «Օրն այսքան մեծանաս»: Այնուհետև տատմերը բարուր էր անում մանկանը, բարուրի վրա խաչակնքում երեք անգամ և մաղթանք անում ասելով՝ «Ուրախ բարուր լինի, հորով-մորով լինի» [6, 59]: Ժողովրդական պատկերացումների համաձայն՝ մաղթանքների միջոցով երեխայից կարող էին վանել չար ուժերին:

Եթե քառասունքի մեջ գտնվող երեխայի վիզն ուժեղ չլիներ, և գլուխն այս ու այն կողմ ընկներ, հավ էին մատաղ անում, և վիզը խփում սեղանի ծայրին, հավատալով, որ մինչև հավի վիզը չորանալը՝ կուժեղանա նաև երեխայի վիզը [2, 183]:

Բաղեշի Խուլթիկ գյուղում քառասունքի շրջանում ծննդկանին տանը մենակ չէին թողնում, որպեսզի նրան և մանկանը չայցելեին «քաջքեր» և «փերիներ» կոչված չար ոգիները: Քառասունքի ընթացքում ծննդկանը չպետք է կատարեր տնային գործեր, կրակ վառեր, մաքրեր կահկարասին, այլապես կենթարկվեր չարքերի ներգործությանը: Կար պատկերացում, թե իբր «քաջքերն» (արական ոգիներ) ու «փերիները» (իգական ոգիներ) մարդկային ծագում ունեն, ու թեև աստվածային անեծքի տակ են գտնվում, այդուհանդերձ վեր են կանգնած մարդկանցից, ուստի կոչվել են «մեզնե (մենե) աղեկներ»: Ըստ դիարբեքիցիների՝ սրանք փոխում էին երեխաներին՝ առողջ ու գեղեցիկ մանուկների փոխարեն օրորոցի մեջ դնելով իրենց հիվանդ ու տգեղ երեխաներին, որոնք երկար ապրել չէին կարող: Նրանց հնարավոր էր կենդանի բռնել, եթե կարողանային ասել

խրել մարմնի մեջ, կգրկվեին աներևութանալու ունակությունից: Այդ ամենից գերծ մնալու համար ծննդկանի գլխավերևը Նարեկ, իսկ մանկան գլխի տակ հաց էին դնում [5, 115]:

Երբ նորածինը շատ նիհար էր լինում, կարծում էին, թե «մենե աղեկները» փոխել են մանկանը: Մայրն այդպիսի երեխային տանում էր գերեզմանատուն, մի կողմ դնելով՝ դարան էր մտնում: Որևէ անցորդ երեխայի լացի ձայնը լսելով՝ հարցնում էր, թե ո՞ւմն է տղան: Մայրն անմիջապես դուրս էր գալիս թաքստոցից, գրկում էր նրան՝ իբրև իր նախկին երեխայի [8, 315]: Ժողովրդի պատկերացմամբ՝ այս կերպ կարող էին ազատվել մենե աղեկներից և իրենց առողջ երեխաներին հետ վերադարձնել:

Ծննդկան կնոջ ամենավտանգավոր թշնամիները համարվում էին ալ կամ այլ կոչված չար ոգիները: Դրանք պատկերվում էին կես-կենդանական, կես-մարդկային կերպարանքներով: Այդ չար ոգիները շատ հաճախ կարող էին կերպարանափոխվել և դառնալ պառավ կին, ձի, այծ և այլն [1, 95]: Ալի պառավը ներկայացվում էր որպես ջադու՝ սարսափելի դեմքով, գլխին գլխարկ, որի մեջ էր կենտրոնացած ամբողջ ուժը. եթե որևէ մեկին հաջողվեր գողանալ այն, ալի պառավը կդառնար հլու-հնազանդ [7, 51]: Դրա դեմ պայքարելու համար ծննդաբերությանը հաջորդող մի քանի գիշերները լույսն անշեջ էին պահում, տաք ջրով լի ամանները տան մեջ երկար ժամանակ չէին թողնում, ինչպես նաև ծննդկանի մոտ 40 օր երկաթ չէին դնում, նրա ջրի բաժակի մեջ ասեղ էին գցում, մոր և մանկան շորերի վրա ասեղ էին շուլալում, մանկան կրծքին հաց էին դնում՝ մտածելով, որ այս միջոցներով կարող են կանխել դևերի կողմից երեխային փոխելը [5, 116]:

Քառասունքի ընթացքում կարծեցյալ չար ուժերի հասցրած վնասը կոչվում էր «կոխ», որը ժողովուրդը համարում էր յուրօրինակ հիվանդություն: Կոխի պատճառներ կարող էին լինել չար աչքը, չբեր կամ մարմնի մեջ «թալըդ» կոչվող չար ոգի մտած կանայք, ննջեցյալները, տուն միս բերելը, քառասունքի ընթացքում մանկանը լողացնելուց հետո ջուրը ոտքի տակ թափելը, ինչպես նաև քառասունքը չլրացած երկու ծննդկանների փոխայցելությունը՝ քառասունքը խառնվելը [4, 103]: Քառասունքը չլրացած երկու ծննդկանների փոխայցելության ժամանակ երեխաներին մոտեցնում էին միմյանց, ամեն մի ծննդկանը գրկում էր մյուսի երեխային և կերակրում:

Եթե տանը քառասունքի մեջ երեխա կար, և տուն միս էին բերում,

ապա նախ երեխային պետք է դուրս հանեին տնից, հետո թույլատրվեր միսը բերել տուն: Նորածնին դնում էին մսի վրա և երեք անգամ բարձրացնում: Եթե այդ կանոնը չկատարվեր, և երեխան դրա պատճառով քառասունքակոխ լիներ, նորածնին լողացնում էին բերված մսի մի կտորի հետ՝ երեք անգամ: Նորածնի «կոխի» պատճառ կարող էր հանդիսանալ նաև այն, որ հայրը ներս մտներ ծննդաբերության ժամանակ [5, 118], այնինչ ժամանակակից իրականության մեջ տեսնում ենք հակառակ պատկերը, որ հայրը լուսանկարչի հետ ներկա է լինում ծննդաբերությանը:

Եթե երեխան «կոխ էր ընկնում», փորձում էին ամեն կերպ ձեռք բերել չար աչք ունեցող մարդկանց շորերից ու դրանք վառել նորածնի ոտքերի մոտ: Բաղեշի շրջակա գյուղերում կոխի պատճառը գուշակելու համար յոթ տնից դրամ էին մուրում և մոմ գնում: Մոմը հալելով իլիկի գլխի անցքի միջով՝ թափվում էր ջրով լի ամանի մեջ: Եթե հալված մոմը մեռելի ձև ստանար, համարում էին, որ երեխան կոխն ստացել էր ննջեցյալից, և նրա գերեզմանի վրա լողացնում էին [6, 717-118]: Ամենայն հավանակամությամբ մտածում էին, որ այդպես երեխային կհանեն «կոխից»:

Երեխային «կոխից» փրկելու համար գողանում էին մեկ ուրիշի հավի ճուղը, այն եփում էին բրնձի, սոխի հետ՝ կափարիչը փակ կաթսայում: Եփելուց հետո ամանը մոտեցնում էին երեխայի դեմքին, վերցնում կափարիչը, գոլորշին ծածկում էր մանկանը, ապա ուտեցնում էին միսն ու ջուրը: «Չորեքմուտին», «ուրբաթմուտին», «կիրակնամուտին» «կոխ» ստացած երեխային լողացնում էին մաղի տակ դրված սև կատվի վրա՝ կարծելով, որ հիվանդությունը կփոխանցվի կատվին, կամ էլ դնում էին մաղի մեջ և փողոցներում ման ածում [5, 119]: Ժողովուրդը, կատվին համարելով Աստծո կենդանի, փորձել է երեխաներին փրկել չարքերից կատվի միջոցով:

Համայնքում ննջեցյալ լինելիս արգելվում էր լողացնել մանկանը, քանի որ այդ օրը «մեռելի Բաժին» էր համարվում: Եթե տան կողքով ննջեցյալ էին տանում, մանկանը բարձրացնում էին տեղից և դուրս հանում, որպեսզի «մեռելակոխ» չլիներ: Եթե երեխան քնած էր լինում, դուրս էին տանում նրա շորերը և թափ տալիս մեռելի հետևից [7, 614]: Ժողովրդի պատկերացմամբ՝ ննջեցյալը երեխայի վրայից իր հետ կտաներ բոլոր չարքերը:

Որպեսզի նորածինը չմահանար, 7 տնից «մուրում» էին 7 տարբեր գույնի կտորներ, որոնք պատարագի ժամանակ օրհնել էին տալիս, ինչը

բաղեռացիներն անվանում էին «ըխտել»: Մանկանը 7 տարի այդ կտորներից կարված շոր էին հագցնում, 7 տարի էլ մագերը չէին կտրում: Մանկան՝ 7 տարեկանը լրանալուց հետո «մատաղ» էին անում, որտեղ էլ կտրում էին մագերը՝ սրբավայրին գոհաբերելու համար [5, 120]:

Մանկանը անվնաս ու անվտանգ պահելու համար գործադրվող բազմաթիվ ու բազմաբնույթ միջոցներից հարկ է առանձնացնել հատկապես կրոնական-եկեղեցական բնույթ ունեցողները: Ավետարան ունեցող տերտերի մոտ էին տանում սև հավ, որի արյունով և փետուրով գիր էին անում գառան մատաղի ոսկորի վրա: Այնուհետև նույն հավի փետուրով և արյունով «թուղթ» ու գիր» էին անում՝ չարքերին «կապելու» համար: Սև հավը, սև կատուն, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, տեսնում են «չարը» և զգուշացնում դրա մոտենալու մասին: «Թուղթ» ու գիրը» կարում էին նորածնի շապիկի աջ թևի վրա, սև թելով կապված եռանկյունի ծավված կապույտ շորի մեջ: Մատաղի ոսկորը մանրացնում էին փոքր ամանի մեջ, թեժ կրակ անում և ոսկորը շաղ տալիս կրակի վրա, դրա վրա երեխային մերկ վիճակով պահում՝ կրակի ծուխն ու ջերմությունը շնչելու համար: Կամ էլ երեխայի շապիկի վրա կարմիր ու կապույտ թելերով խաչ էին գործում: Սրբատեղում աղոթողին աղի և երեխայի վրա աղոթք կարդալ էին տալիս, որպեսզի երեխան օրհնված լինի [5, 120]:

Քառասունքից հանելու ծեսերը կատարվում են քառասունքի վերջին օրը՝ նպատակ ունենալով ծննդկանին և նորածնին ազատել քառասնօրյա արգելքներից [9, 87]:

Քառասունքը լրանալիս ծննդկանը լողանում և գլուխը լվանում էր ծղոտի վրա: Այնուհետև այդ ծղոտը վառում էին, որպեսզի քաջքերի հետքերը չմնան: Երեկոյան հավաքվում էին բարեկամներն ու հարևանները, մորն ու երեխային եկեղեցի տանում, ուր քահանան կատարում էր քառասունքի ծեսը: Դրանից հետո ծննդկանը արդեն ազատորեն կարող էր դուրս գալ տնից [3, 125]:

Քառասունքից դուրս էին գալիս մորն ու մանկանը լողացնելով, որի ընթացքում «քառսընքաթասով» քառասուն անգամ ջուր էին լցնում երկուսի գլխին: Դրանից հետո իրավունք ունեին մանկանը ծննդկանի անկողնուց տեղափոխել օրորոց: Այս ծեսը խորհրդանշում էր բարու հաղթանակը՝ հոգուտ արարչագործության հաստատման: Երեխային օրորոց տեղափոխելիս նախ նրան դուրս էին հանում, ապա օրորոցը ներս բերում: Նախքան երեխային օրորոց դնելը նրա մեջ կատու էին դնում, որպեսզի մանկանը վնասող չարքերն ու չար ազդեցությունները անցնեին

կատվին: Դատարկ օրոքոցը չէին օրոքում, որպեսզի ընդմիջտ դատարկ չմնա [5, 121]:

Հետծննդյան ծիսաշարում կարևոր տեղ ունեւ մանկան մկրտությունը: Երեխայի կնունքը տեղի էր ունենում ծննդյան յոթերորդ օրը լրանալուց հետո՝ ութերորդ օրը, եկեղեցում, տոհմական քավորի և ազգականների ներկայությամբ [4, 101]:

Աղձնիքում մանկան պաշտպանության և խնամքի կարևոր պայմաններից էր նրան հուռութենրով ապահովելը: Քառասունքը լրանալուց հետո նրան տեղափոխում էին օրոքոցի մեջ: Չար աչքից հեռու պահելու միտումով օրոքոցի կամարից կախում էին խաղալիք-հուռութենր, չարոց ուլունք կամ աչքաուլունք: Այն սովորաբար կապույտ էր լինում: Մեկ այլ տեսակ էլ լինում էր սև սաթից՝ սիլան, կարմիր սաթից՝ մրջան ուլունք [8, 127]: Երեխայի հանգիստ քնելու համար «քնիլուն» (քնաբեր ուլունք) էին կախում վզից: Օրոքոցից կախում էին նաև պղնձե զանգուլակ և ոչխարի 40 ճան: Մանկան բարձի տակ պահում կամ զգեստի թևին կարում էին օձի շապիկ, ձկան խաչաձև ոսկոր և պայտ [10, 302]: Որոշ վայրերում տարածված էր օրոքոցից խոզի դունչ կախելու սովորությունը, որը վախեցնում և վանում էր բոլոր չար ուժերին: Ժողովրդական պատկերացումներով՝ նման գործողությունները կարող էին հետծննդյան քառասունքի ընթացքում մորն ու մանկանը զերծ պահել հիվանդություններից, չար աչքից և «կոխ» ընկնելուց:

Այսպիսով, առավել մանրամասն ուսումնասիրելով հետծննդյան քառասունքին վերաբերվող ծեսերն ու ավանդությունները՝ կարող ենք փաստել, որ այն հայ ժողովրդի կյանքում շատ մեծ նշանակություն է ունեցել ոչ միայն կենցաղային մշակույթի, այլև մոր և մանկան վերականգնման և առողջության պահպանման համար: Ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում, որ գրեթե բոլոր ազգագրական շրջաններում հետծննդյան քառասունքին, ինչպես նաև մանկան ծննդյանը վերաբերող ծեսերն ու սովորությունները մշտապես փոխանցվել են սերնդեսերունդ և պահպանվել հավատալիքների միջոցով: Ժամանակակից իրականության մեջ տեսնում ենք հակառակ պատկերը. ծեսերի մի մասը կամ չի պահպանվում՝ համարելով դրանք սնոտիապաշտության մնացորդներ, կամ էլ պահպանվում են մասամբ ու խեղաթյուրված: Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ փորձել ենք հնարավորինս վերհիշել և ներկայացնել հետծննդյան քառասունքին վերաբերող մոռացված ծեսերն ու ավանդությունները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբեղյան Մ., Հայ ժողովրդական հավատքը, Երկեր, հ. է, Երևան, 1975, 102 էջ:
2. Լալայան Ե., Մուշ-Տարօն, Ազգագրական հանդես, Հ. XXVI, Թիֆլիս, 1916, էջ 148-194:
3. Լալայան Ե., Երկեր, հ.2 , ՀՍՍՀ ԳԱ. Հնագիտական և ազգագրական ինստիտուտ, Երևան, 1988, 264 էջ:
4. Նահապետյան Ռ. Ա., Որդեծնության սովորություններին ու ծեսերին առնչվող հավատալիքները հայոց մեջ XIX դարի վերջին – XX դարի սկզբին (ըստ աղձնիքահայերի ազգագրական նյութերի), «Էջմիածին» ամսագիր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, Բ-Գ, 2006, էջ 94-107:
5. Նահապետյան Ռ. Ա. Հետծննդյան քառասունքին առնչվող սովորություններն ու ծեսերը Աղձնիքում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի» 2008, թիվ 3 (126), Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 114-123:
6. Նահապետյան Ռ. Ա., Մանկածնությանն առնչվող արարողությունները Աղձնիքում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», թիվ 1 (124), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2008, էջ 51-60:
7. Նահապետյան Ռ. Ա., Նախապաշարումներ և սովորութիւններ Սղերդի մէջ ու շրջակայքը, Երևան, «Բիւրակն», 1899, թիվ 38-39, 1900, թիվ 21, 4, էջ 315, 614-615, 51:
8. Նահապետյան Ռ. Ա., Նորածնի խնամքին առնչվող սովորությունները աղձնիքահայերի ընտանիքում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», թիվ 2 (128), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 122-130:
9. Ոչ նյութական մշակութային ժառանգություն. դասակարգումն ու չափորոշիչները, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, ՀՀ մշակույթի նախարարություն, Երևան, 2009, 128 էջ:
10. Кагаров Е.Г. Культ фетишей, растений и животных в древней Греции, Санкт-Петербург, 1913, 326 с.

Обычаи и традиции детских смотрин у армян

Галстян Асмик

ВГУ, “История”, 3-й курс

Научный руководитель: К. Гаспарян

Резюме

Ключевые слова: *обычай, суеверие, роженица, злые духи, новорожденный, пробабушка*

Обряды и традиции, направленные на защиту рождения ребенка и его жизни, всегда ценились у армян. Среди них особое место занимают обычаи и ритуалы, связанные с сорока днями новорожденного. Цель работы – представить послеродовые обряды разных этнографических регионов, связанные с празднованием сорока дней новорожденного, показать их сходство и различие, а также степень их сохранности в наши дни.

Newborn's Rites and Traditions of 40 Days among Armenians

Galstyan Hasmik

VSU, “History”, 3rd year

Academic Supervisor: Q. Gasparyan

Summary

Key words: *customs, beliefs, woman in labour, evil spirits, newborn, midwife*

The rites and traditions aimed at protecting the childbirth and its life have always been valued among Armenians. Childbirth customs and rituals related to forty days' celebrations rank significantly among them. The aim of the paper is to present the post-birth rites of different ethnographic regions, show their similarities and differences along with the degree of preservation nowadays.

«Մեղու» և «Մասիս» պարբերականների համեմատական վերլուծություն

Եղիազարյան Անի

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն»,

մագիստրատուրա, 1-ին կուրս

Գիտական դեկավար՝ պ. գ. թ., դոցենտ Մ. Բրուտյան

Հանգուցային բառեր. «Մեղու», «Մասիս», գաղափարներ, նմանություններ, տարբերություններ, Օսմանյան կայսրություն, ազգային-ազատագրական շարժում, լուսավորություն, կրթություն

Հայոց պատմության մեջ իր բացառիկ դերն ու նշանակությունն ունի հայ պարբերական մամուլը, որի պատմությունն անխզելիորեն կապված է հայ հասարակական մտքի զարգացման հետ: Հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ կարևոր է XIX դարի արևմտահայ մամուլի անցած ուղին, որի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել արևմտահայ պարբերական մամուլի հասարակական-քաղաքական ու մշակութային արժեքները, որոնք ավելի ամբողջական են դարձնում տվյալ ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի ազգային նկարագրի բնորոշ գծերը:

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել XIX դարի արևմտահայ պարբերական մամուլում, մասնավորապես հայ հասարակական մտքի պատմության մեջ իրենց մնայուն հետքը թողած երկու պարբերականների՝ «Մեղուի» և «Մասիսի» գաղափարական նմանություններն ու տարբերությունները, որոնք վերաբերում էին ազգային հարցին, կրոնին, կրթությանն ու դաստիարակությանը, ինչպես նաև ազգային-ազատագրական շարժումներին:

Այսօր կարևոր է վերը նշված պարբերականների որդեգրած գաղափարները դիտարկել, վերլուծել և քննել ինչպես տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական և հասարակական ընկալման տեսանկյունից, այնպես էլ ժամանակակից ընկալմամբ, ինչը և հանդիսանում է մեր հոդվածի արդիական կողմը:

Մինչ այժմ հայ պատմագրության մեջ քիչ է անդրադարձ կատարվել պարբերականների փոխհարաբերություններին, ինչպես նաև նրանց գաղափարական նմանություններին և տարբերություններին: Սույն հոդվածում, թեև պարբերականների հայացքների տարբերությանը, փորձել ենք վեր հանել խնդրո առարկա պարբերականների գաղափարների հասա-

րական-քաղաքական բովանդակությունը, ինչպես նաև բացահայտել պարբերականների առանձնահատուկ դերն ու նշանակությունը հայ մտավոր մշակույթի մեջ, ինչն ինքնին նորույթ է:

XIX դարի արևմտահայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ իրենց ուրույն ներդրումն ունեցան «Մեղու» և «Մասիս» պարբերականները: Առանձնահատուկ դեր ունեն «Մեղուն», որն արևմտահայ դեմոկրատական մտքի առաջատարն էր 1850-1870 թվականներին: Արևմտահայ մամուլի և հասարակական մտքի պատմության մեջ մի նոր փուլ է բացվում 1852 թվականին «Մասիսի» հիմնադրմամբ: Պարբերականն ուներ լիբերալ-լուսավորական հայացքներ: Իր գոյության երկարատև շրջանում (1852-1908) թերթը բարձրացրեց ազգային կյանքի բազմիմաստ հարցեր [1, 231]: «Մասիսը» ձգտում էր նպաստել արևմտահայության քաղաքական հայացքների ձևավորմանը և գեղագիտական ճաշակի բարձրացմանը: Թեև այս երկու պարբերականներն ազգային-ազատագրական պայքարի, հայ ժողովրդի ինքնավարության ձեռքբերման վերաբերյալ նույնական դիրքորոշում ու հայացքներ չունեին, սակայն նրանց միջև հիմնական նմանություններից կարելի է առանձնացնել ազգի, կրթության, ազգային լուսավորության և դաստիարակության գաղափարները: Թե՛ «Մեղուն», թե՛ «Մասիսը» ազգի բարեկեցության և առաջընթացի հիմնական նախապայմանը համարում էին լուսավորվելը՝ շեշտը դնելով կանանց և աղջիկների կրթություն ստանալու վրա, ինչը նորույթ էր տվյալ ժամանակաշրջանի հայության համար:

Հարկ է նշել, որ «Մասիսի» խմբագիր Կարապետ Ություճյանը և «Մեղուի» խմբագիր Հարություն Սվաճյանն ունեին տարբեր հայացքներ. առաջինը լիբերալ էր, իսկ երկրորդն արմատական դեմոկրատ, և դա էր այն հիմնական պատճառը, որ ինչ-ինչ հարցերում նրանք մեկը մյուսին հակադրվում էին՝ գրելով բանավիճային հոդվածներ¹:

«Մեղու» և «Մասիս» պարբերականների միջև գոյություն ունեցող գաղափարական հիմնական տարբերություններից կարող ենք առանձնաց-

¹ Հարություն Սվաճյանն ակտիվ գրչապայքար ծավալեց «Մասիսի» դեմ՝ Բանդրմայի դեպքերը մեկնաբանելու խնդրում՝ հակամարտության մեջ մտնելով Կարապետ Ություճյանի հետ: «Պանտրմայի առաջնորդը չուզողները ի՞նչ մարդիկ են», «Պանտրմայի ժողովրդեան խռովութիւնը», «Դարձեալ Պանտրմայի խռովութեան վերջին անցքերը» հոդվածներում Սվաճյանը պաշտպանում էր հարստահարիչների դեմ պայքարող բանդրմացիներին՝ ի տարբերություն Կարապետ Ություճյանի (Մեղու, 1859, թիվ 19, 20, 21):

նել հետևյալը. եթե «Մեղուն» ներքին երկպառակությունների պատճառ էր համարում ազգային միասնականության բացակայությունը, ապա «Մաս-խը»՝ կրոնական բախումները:

Տուրք տալով հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակա-խոս, «Մեղվի հովանավոր» Գրիգոր Օտյանի լուսավորական լիբերալիզ-մին՝ Հարություն Սվաճյանը 1856-1858 թվականներին առաջարկում էր առկա խնդիրները լուծել ազգային համերաշխության ճանապարհով [1, 27]: Ազգի, ազգային միասնության գաղափարն արծարծված է «Մեղուի» հենց առաջին համարներում, որոնք կարմիր թելով շարունակվում էին նաև հաջորդ հոդվածներում:

Ուշադրության կենտրոնում պահելով ազգային միասնության գաղա-փարը՝ պարբերականը հրատարակման առաջին օրերից իր էջերում մեծ տեղ ու կարևորություն է տվել այդ գաղափարին՝ փորձելով այն սերմանել իր ընթերցողի մտայնության մեջ՝ բարձրացնելով ազգային ինքնագիտակ-ցությունը: Հարություն Սվաճյանը գտնում էր, որ ազգի թերությունները անկողմնակալ ներկայացնելու համար ինչպես իր ժամանակին, այնպես էլ հետագայում շատերը կմեղադրեն իրեն «ազգատյացության» մեջ. «Ես ալ որովհետեւ հրապարակախօս ըլլալու պաշտօն մը առած եմ վրաս, ես ճշմարիտ ազգասիրութեամբ կ'ըսեմ, ուրիշները թող ազգատեցութեամբ ըսեն, պիտի ջանամ անկողմնասէր ոգով ամեն բան դիտելու, ազգային յառաջադիմութեան եւ լուսաւորութեան արգելքներն ու անոնք դնողներն համարձակ, այլ ո՛չ անխոհեմութեամբ յայտնելու եւ ըստ իմ կարեաց անոնք վերցնելու ճամբայներն ալ ցուցնելու՝ գործադրութիւնն Ազգին կամացը յանձնելով» [8, 78]: Մինչդեռ Սվաճյանի նպատակը դրանից հետևություն անելն ու դասեր քաղելն էր:

Ազգային միասնության գաղափարին էին ուղղված նաև այն հոդված-ները, որոնք մատնանշում էին, թե ինչ դժվարությունների միջով է անցել հայ ազգը՝ չկորցնելով հավատն ապագայի նկատմամբ, որը պետք է կերտվեր սեփական անխոջ աշխատանքով: Հեղինակն իր հոդվածներում հավասար կարևորության մեջ էր պահում և՛ պայքարը, և՛ լուսավորու-թյունը, և գտնում էր, որ մեկի չափից շատ օգտագործումը կհանգեցնի մյուսի անկմանը: Հեղինակը բերում էր օրինակներ, երբ արվեստի և գիտության զարգացման փոխարեն, ստեղծված պայմաններում հայերը ստիպված էին երկաթից դաշույն ու սուր պատրաստել, որն էլ ունենում էր իր ցավալի հետևանքերը. «Հայերը աւելի մարտիկ ընելու աշխատեցան քան մարդիկ. ուստի անոնք ալ անոնց օրովը երկաթը աւելի սուր, դաշոյն

եւ այլն շինելու զբաղեցան, քան թէ արորի, մանգաղի, մուրճի, սղոցի եւ այլն գործածեցին. հետեւաբար արուեստներն ու գիտութիւնները բաց ի թողի մնացին, Հայաստան ալ օր օրի իր անկմանը կը դիմէր» [6, 12]:

Ազգային միաբանության ու միասնության մասին գրելով՝ թերթը օրինակ էր բերում այլ ազգերին. «Իրենց մէջ այնքան բաժնւրված էին զի օտար թշնամւոյն դէմ երբէք չը կրնային միաբանիլ. եւ Հայաստանի բոլոր շրջակայ ազգերը միաբանած...» [6, 12]: Այս մտքերի միջոցով «Մեղուն» կոչ էր անում ազգի համախմբմանը՝ միասնական գործելուն և դրանով իսկ սպասված արդյունքին հասնելուն: Հեղինակը սուր քննադատության էր ենթարկում նրանց, ովքեր ազգը բաժան-բաժան էին անում՝ հանուն իշխանության և փառասիրության, դառնում էին ազգի անկախության, ազատության ու պետականության անկման հիմնական պատճառը:

Ըստ թերթի, հայրենիքից դուրս՝ Կիլիկիայում հայոց թագավորության վերականգնումը ևս չմիավորեց ազգին. «Թէպէտ Բագրատունեաց անկմանէն անմիջապէս ետքը վերջին թագաւորին ցեղէն ազնուական մը Կիլիկիոյ մէջ թագաւորութիւն հաստատեց, բայց Հայաստանի մէջ եղող հայերը աւելի աղէկ համարեցին Ասիայէն ելնելը քան թէ հոն երթալ ու անոր իշխանութեան տակը ժողովրդիլ եւ անոր զօրութիւնը բազմապատկելը, որով հոն եղող հայերը հազիւ քանի մը հանգիստ օրեր կրցան վայելել» [6, 28]: «Մեղուն» ցույց էր տալիս ստեղծված հնարավորությունները միավորվելու և միասնական գործելու համար, որոնք, սակայն, ոչ միշտ են օգտագործվում:

Պարբերականը չէր կարողանում թաքցնել իր հիասթափությունն ազգային անմիաբանությունից, երբ եղբայրն էր եղբոր դէմ դուրս գալիս, իսկ այն փոքրաթիվ մարդիկ, որոնք հանուն միաբանության պայքարում էին, չէին կարողանում իրենց ձայնը լսելի դարձնել: Խռովությունը, ատելությունն ու երկպառակությունը համակել էր ողջ ժողովրդին. «Ատելութիւն մեծամեծաց մէ, կոիւ, երկպառակութիւն, ատելութիւն ժողովրդին մէջ, խռովութիւն ընտանեաց մէջ, ատելութիւն եղբարց մէջ...» [8, 81]: Հարություն Սվաճյանը և պարբերականի մյուս թղթակիցները փորձում էին անցյալում թույլ տված սխալները ներկայացնելով կանխել դրանց կրկնությունը ներկայում և ապագայում՝ դասեր քաղելով անցյալից. «Հայ Ազգին անցեալին եւ ներկային քննութենէն սա կը գտնենք գլխաւորաբար» [9, 97]:

Այնուամենայնիվ, լավատեսությամբ համակելով իր ընթերցողին, «Մեղուն» կոչ էր անում արևմտահայերին ապագան կապել իրենց մտավոր և տնտեսական զարգացմամբ, որ անցյալում և ներկայում կորցրած-

ները կարողանան վերականգնել. «Ուրեմն բարեկամք, աշխատինք. անցեալին ու ներկային մէջ կորուսածնիս, գոնէ ապագայէն պահանջելու կարօղ ընենք ինքզինքնիս» [9, 102]: Այս ամենին հասնելու համար պետք էր մի կողմ դնել գոյություն ունեցող հակասություններն ու ատելությունը և դրան հակառակ, ձեռք ձեռքի տալով, նպաստել ազգի առաջադիմությանը, որպեսզի վեհ ճակատով և պարզ երեսով զարմացնենք աշխարհին և հարգանք վայելենք. «Մենք ալ աշխատած ենք ատոր այդչափ յառաջ դիմելուն, մեզ ալ գովեցէք, մեզ ալ սիրեցէք» [9, 102]:

Ազգային միասնության վերաբերյալ այլ դիրքորոշում ունեն «Մասիսը», որն անմիաբանության հիմնական պատճառ էր համարում կրոնական բախումները: Դա ներկայացված էր ինչպես Կարապետ Ություճյանի, այնպես էլ հետագայում՝ Գրիգոր Զոհրապի հոդվածներում. «Կը բաղձանք, որ ազգին մէջէն այս նոր տարւոյն մէջ կրօնական կոիւր բոլորովին վերնայ, որքն որ այս լուսաւորեալ դարոյս մէջ ժամանակադարձ մը կը համարուի» [15, 1]: Բացի համիդյան հայակուլ քաղաքականությունից, ոչ պակաս վնասակար դեր էին կատարում օտարերկրյա կրոնական գործակալությունները, հատկապես կաթոլիկ ճիզվիտները, որոնք օգտագործում էին «մարդորսության» նպաստավոր հանգամանքները՝ կոտորածը և դրան անխուսափելի հաջորդող սովը, իրենց նենգ նպատակների իրականացման համար [2, 38]:

Մեկը սրով, մյուսը ազգային ինքնագիտակցությունը բթացնելով, լեզուն մոռացնել տալով, ըստ էության կատարում էին միևնույն գործը՝ հայ ժողովրդին տանում էին դեպի կործանման: «Պար» խմբագրականում հույժ քննադատական և ժխտական վերաբերմունք էր դրսևորվում կրոնափոխության դեմ: Այստեղ խստորեն քննադատվում էին Մխիթարյանները, «որոնք պապականությունը տարածելու համար ազգային գրականության մեջ իրենց ստացած հեղինակությունը» շահագործում էին և ճգնում ապացուցել, որ հայ եկեղեցին ի սկզբանե պապական է եղել («Ոչկաթողիկէ»), բողոքում է հայ երեխաների այլասերման դեմ («Սորսորում») [2, 41]: Թերթը Մխիթարյանների մասին գրում էր. «Յիրաւի կը տեսնենք, որ Մխիթարեանք ալ բեւեռական աստղը, մանաւանդ թէ բեւեռացոյցը (բուսուլան) խառնափնդորեցին» [16, 1]: «Մասիսի» այս քննադատական դիրքորոշումը Մխիթարյանների հանդեպ պայմանավորված էր կաթոլիկ եկեղեցու նկատմամբ ունեցած բացասական վերաբերմունքով, քանի որ վերջինս համարվում էր լուսավորության և քաղաքակրթության մահացու թշնամին:

Թերթը ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու ճիշտ ճանապարհը գտնում էր հայոց ազգային եկեղեցուն հավատարիմ մնալով, որի մասին հորդորներն իրենց ուրույն տեղն էին գտել «Կրօնաթերթ մը» խմբագրականում. «Մեր ուղղութիւնը մեր Սուրբ և Առաքելական և Ուղղափառ Եկեղեցւոյ ուղղութիւնն է ըստ ամենայնի» [19, 6] և որ դա է ներքին գորությունը:

Կաթոլիկ եկեղեցու պառակտիչ գործողությունները, ըստ Գրիգոր Զոհրապի, սկսվում էր դպրոցից, երբ տարրական օղակում երեխաների մտայնության մեջ դրվում էին կաթոլիկության գաղափարները, քանի որ «մատաղ սերնդի հոգին ու միտքը ավելի դյուրին էր վարակել ճիզվիտության թուլով» [2, 39]: «Ազգային կրթության վրա լուրերը տխուր կը հասնէին – գրում էր Զոհրապը 1898 թ.,– ճիզվիթներու դպրոցները կը ծաղկին և հայ տղաքներով կը զեղուն ամեն տեղ, իսկ մեր վարժարանները կամայանան, կը փակվին հետզհետե» [2, 39]: Ըստ հեղինակի, ճիզվիտական դպրոցներից դուրս էին գալու այնպիսի պատանիներ, որոնք չգիտէին սեփական լեզուն, մշակույթն ու պատմությունը, կուրանային սեփական ծնողներին, իսկ հայրենիքին ուրանալն ավելի դյուրին կլիներ նրանց համար: Զոհրապը խստորեն դատապարտում էր այն ծնողներին, որոնք պատրաստում էին, այսպես կոչված «ֆրանկներ», անազգ, անհայրենիք աշխարհաքաղաքացիներ, այլ խոսքով՝ բարոյական հաշմանդամներ, մեղադրում էր այն ծնողներին, որոնք անամոթաբար գողանում էին իրենց զավակների որևէ ազգի պատկանելու, նրա կյանքով ապրելու, նրա մշակույթի զարգացմանը նպաստելու հպարտությունն ու ուրախությունը [2, 40]:

Խոսելով ազգային բնավորության խեղաթյուրման և նրա օտարամոլ հատկանիշների մասին՝ պարբերականները սեփական ազգային հավաքական ուժի նկատմամբ անվստահության, ազգային գաղափարի թուլացման մեջ, ինչպես նաև ազգային դժբախտությունների համար մեղադրում էին պաշտոնյաններին և հարուստներին:

Անհանդուրժելի համարելով անձնական շահերն ազգայինից վեր դասելը՝ «Մեղուն» ազգային դժբախտությունների հիմնական պատճառներից էր համարում պաշտոնյաների օկարամտությունը, գոռոզությունն ու իշխանություն ունենալու անհագուրդ ծարավը, որը զալիս էր դեռևս նախորդ հարստությունների ժամանակաշրջանից. «վասն զի այս նախարարները Բագրատունեաց անգոր իշխանութեան օրովը, վատ ազնուապետութիւն մը հաստատած էին...» [7, 26]:

Հաջողությունների հասնելու համար պետք էր ազգասեր լինել, բայց ոչ միայն անունով՝ այլև գործով, որն ավելի գովելի է. «Միայն անունով ազգասեր ըլլալը դիրքին է նե՛ ավ՝ երբեք գովելի չէ. և անանկ շուտ կը ճանչըրվի» [11, 218]: Պարբերականը ճիշտ է նկատում, որ անձնական փառասիրությունն ազգի մոլորության պատճառներից մեկն է:

«Մասիսը» ազգային դժբախտությունների մեջ մեղադրում էր իր ժամանակի հարուստներին, որոնք նախկինում նպաստել էին ազգային արժեքների պահպանմանը: Ըստ պարբերականի՝ նախկինում հարուստներն իրենց նյութական միջոցները չէին օգտագործում միայն անձնական կարիքների ապահովման համար, այլ նպաստում էին նաև ազգային մշակույթի ամրապնդմանն ու զարգացմանը: Նրանք միջոցներ էին տրամադրում և՛ եկեղեցաշինության, և՛ դպրոցաշինության համար. «Կար ժամանակ մը որ մեր հարուստները եկեղեցիներ կը շինէին ու երբեմն ալ եկեղեցիին յարակից դպրոցներ այս տեսակ բարերարութիւն մը, գերազանցն էր իրենց համար բոլոր բարերարութիւններուն» [22, 108]: Սա էլ անկման հիմնական պատճառներից էր, որի դեմն առնելու համար պետք էր հստակորեն գործել՝ ապագայում սպասված արդյունքի հասնելու համար. «Անհատներու դժբաղդութեան ատեն յաճախ նկարագիրները կը կազմուին: Ու մենք որ ներկայ օրերուս, յարատեւ անկումի մը ենթարկուած ենք, պէտք է գիտակցինք մեր կացութեան ու առաջքը առնենք մեր անկումին» [22, 109]:

Սկզբնական շրջանում ինչպէս Կարապետ Ություճյանը, այնպես էլ նրա խմբագրակազմը կարծում էին, թե արևմտահայերի ազգային հարցը կլուծվի Օսմանյան կայսրությունում իրականացվելիք բարենորոգումների շրջանակներում [3, 19]: Դրան հակառակ Սվաճյանը քննադատում էր Ազգային, Կրոնական ու Սահմանադրական ժողովներին, Ազգային վարչությանը և Պատրիարքարանին՝ չափավոր պահանջներ ներկայացնելու համար:

Սկզբնապես «Մասիսը» հույսը կապում էր թուրքական բարենորոգումների հետ, բայց ժամանակի ընթացքում թերթը սկսեց հույսեր կապել Եվրոպայի միջամտության հետ: Վերջիններիս կողմից «սրտացավ» վերաբերմունքն օսմանահպատակ ժողովուրդների նկատմամբ ուժեղացավ հատկապես Ղրիմի պատերազմի տարիներին (1853-1856), և դրանից ոգևորված պարբերականի խմբագիրները սկսեցին հույսը դնել նրանց օգնության վրա:

Ոգևորող էր «Հաթթի-Շերիֆը»՝ սուլթանական բարձրագույն հրովար-

տակը, ըստ որի «հպատակ» քրիստոնյա ժողովուրդներին խոստանում էին կյանքի ապահովություն և դավանանքի ազատություն, իսկ այն մահմեդականները, որոնք չէին ենթարկվի հրովարտակին, կպատժվեին: Արտաքնապես այն և՛ խոստումնալից էր, և՛ համոզիչ. «Օգոստոս 26ին մայրաքաղաքիս մեջ հրատարակուած կայսերական Խաթթի-Շերիֆը բոլոր Եւրոպայի ուշադրութիւնը գրաւեց, և լրագիրները արդարացի գովեստներ կ'ընեն անոր վրայ» [17]: Ըստ էության այն ոչ թե հպատակ քրիստոնյա ժողովուրդների վիճակի բարելավմանն էր ուղղված, այլև Եվրոպայի ուշադրությունը գրավելու և իրենց ժողովրդավար ներկայացնելու համար, որը լուսաբանված էր թերթի հաղորդումներում. «Օրինաց առջև քրիստոնէից քաղաքական հաւասարութիւնը, ամեն քաղաքական ու զինուորական պաշտօններու անոնց հասնիլը, գլխահարկի տուրքին ջնջուիլը արդէն որոշուած են: Մեծ արտօնութիւններ կը շնորհուի տէրութան քրիստոնէայ հպատակներուն» [17]:

Թուրքական բարենորոգումների անհրաժեշտ լինելու և իբրև թե «հպատակ» քրիստոնյաների վիճակի բարելավման համար հաստատված հրովարտականքի ու օրենքների անկատար լինելու մասին էին վկայում պարբերականի հետևյալ հաղորդումները զինվորական հարկերի մասին. «Մահմեդական չեղող հպատակները՝ որ աս պարտաւորութեան մասնակից չէին ըլլար, ընդհանուր տուրքէն զատ յատուկ հարկ մը կը վճարէին խարաճ) անունով: Այսուհետեւ նոյն հպատակներն զինուոր պիտի տան, որուն թիւը կառավարութիւնը պիտի որոշէ» [18]:

Օսմանյան կայսրությունում անողորմաբար շարունակվում էր հայահալած քաղաքականությունը, որի մասին էր վկայում արևմտահայության սոցիալ-քաղաքական ծանր վիճակը, բռնաճնշումներն ու անպաշտպան դրությունը, նաև այն հուսահատ ջանքերը, որոնցով հայությունը փորձում էր գտնել փրկության ելքեր:

«Մեղու» և «Մասիս» պարբերականների համաժամանակյա հոդվածներից պարզ է դառնում, որ նրանք տարբեր վերաբերմունք ունեին Ձեյթունի 1862 թվականի ապստամբության վերաբերյալ՝ պայմանավորված ունեցած հայացքներով:

«Մեղուի» թղթակիցները անդրադառնում էին ազգային-ազատագրական պայքարի անհրաժեշտությանը և նյութեր էին տպագրում իտալական ազգային-ազատագրական շարժման, մասնավորապես Գարիբալդիի գործունեության մասին: Մանրամասնորեն ներկայացնելով Ձեյթունի 1862 թվականի ապստամբությունը՝ փառաբանում էին մասնակիցներին

որպես ազատատենչ հայորդիների, բացի այդ՝ Սվաճյանը երանելի էր համարում հանուն ազգի ազատագրության նահատակվելը, որը հմտորեն քողարկված էր նրա երգիծական հոդվածներում (գրաքննության գոհ չդառնալու համար): Սվաճյանը զենքի էր կոչում արևմտահայությանը, խրախուսում այդ մեթոդով օգնել Ձեյթունի եղբայրներին [5, 17]: Ներկայացվող նյութերը ընթերցողին պատկերացում էին տալիս ազգային-ազատագրական շարժումների բուռն թափի ու ընթացքի, ինչպես նաև դրանց հետագա զարգացման մասին:

«Մասիսի» խմբագիր Կարապետ Ությունյանը ներկայացնում էր 1850-1860-ական թվականներին եվրոպական երկրներում, մասնավորապես Իտալիայում, Հունգարիայում, Լեհաստանում թափ առած ազգային-ազատագրական շարժումները, բայց նա կողմ չէր հեղափոխության կամ արյուն թափելու միջոցով ազգային հարցի լուծմանը հասնելուն: Նա պաշտպանում էր բարեփոխումների և բանակցությունների միջոցով փոխըմբռնման հասնելու տարբերակը [3, 19]:

«Մասիսը» հեղափոխությունների նկատմամբ համակրանք չունեւ, և գերադասելի էր համարում բանակցությունների և սահմանադրական արտոնությունների միջոցով փրկության ելքը որոնելը, և որպես օրինակ ներկայացնում էր իտալական, հունգարական ու լեհական ազգային ազատագրական շարժումները:

Ձեյթունի 1862 թվականի ապստամբության նկատմամբ «Մասիսն» ուներ զգուշավոր վերաբերմունք. կանխել արյունահեղությունը և վերահաստատել խաղաղություն, քանի որ դրանից էր կախված ժողովրդի հետագա ճակատագիրը: «Մասիսի»՝ ազգային-ազատագրական շարժման նկատմամբ ոգևորվածություն չունենալը պայմանավորված էր ոչ միայն նրա լիբերալ-լուսավորական հայացքներով, այլև թուրքական կառավարությանն ու ամիրայական դասին դուր գալու դիտավորությամբ [5, 19]. եթե առաջինի դեպքում նրանք վախենում էին խիստ գրաքննությունից, ապա երկրորդի պարագայում՝ ֆինանսավորում չստանալուց, որոնք կհանգեցնեին պարբերականի հրատարակման դադարեցմանը:

«Մեղուն» ազգային, տնտեսական և մշակութային խնդիրների լուծումը հնարավոր էր համարում ժողովրդին կրթելու և լուսավորելու միջոցով: Դա ներկայացված էր պարբերականի առաջին համարներում, մասնավորապես նրա նպատակներում. «Անանկ դարի մը մէջ ուր գիտութեանց լոյսը իր ճառագայթներն արձակելով, Աշխարհի ամեն կողմէն տգիտութեան խաւարը հալածական վանելու կը ճգնի. անանկ ժամանակի մը

մէջ, ուր միտքերու եւ սիրտերու մէջ թափանձելով, միտքերն ու հոգիները կը կրթէ. անանկ ատեն մը, ուր գիտուլինք բաղդին ձեռքէն կամաց կամաց առնելու կ'ըսկսին փառք եւ բարեկեցութեան բաշխելու եւ շնորհելու իշխանութիւնը, մեր Ազգն ալ ուզեց կամայ կամ պարտաւորեցաւ ակամայ զանոնք ճանաչելու եւ իր գիրկը հրաւիրելու» [6, 4]:

Թերթը գրում էր, որ իր հիմնական նպատակն ազգին անթիվ օգուտներ տալն է՝ գիտութեանը ծանոթացնելը, և որպէս օրինակ օտար ազգերի գործության, փառքի ու հարստության աղբյուր համարում էր կրթությունն ու գիտութեանը ծանոթ լինելը. «Իմ նպատակս բարեկամ ահա այս է. Ազգին ճանչցնել գիտութեանց անհատնում օգուտները եւ անոնցմէ գուրկ ըլլալը. ճշմարիտ ազգասէրի մը սրտով առանց շողոքորթելու կամ սանկ ըսեմ խաբելու իր պակասութիւնները իրեն գիտցնել» [6, 5-6]:

«Մեղու» պարբերականի թղթակիցները համակրում էին բարոյական կատարելությունը՝ գերծ մոլորություններից և լի առաքինություններով. խոսքը գնում էր ազգի հոգևոր և մտավոր կրթության բարձրացման մասին, ինչը կլինէր կատարյալ հասարակության գրավականը: Ըստ Սվաճյանի՝ կրթությունը միջոց է, որպէսզի մարդիկ կարողանան տարբերակել բարին ու չարը. «Խելքը մեր հոգւոյն մէջ նոյն տեսակ տրադորթիւն մը կը դնէ: Մարդ մը որ կը ճանչէ ինչ որ բարի է եւ պարկէշտ, իր բաղդէն գոհ կլլայ» [10, 198]:

«Մեղվի» թղթակիցներն արևմտահայ հասարակության մէջ իրենց գաղափարները տարածելու համար համեմատականներ էին անցկացնում մարդկանց և կենդանիների միջև, որի բուն նպատակը ընթերցողների գիտակցության մէջ կրթության և դաստիարակության կարևորությունը սերմանելն էր, որով էլ բանական մարդը տարբերվում էր կենդանուց. «Սակայն Աստուած մարդս անասուններուն նմանելու համար չստեղծեց, և ստեղծած ժամանակնալ, անանկ զգացումներով զարդարեց որոնք մեզ իրեն նման կընեն. Ով մարդ, դուն այն միջոցը միտքդ չես բերեր, ու աշխար քիս վրայ քեզի յատկացեալ բարձր տեղէն ուզելով կիջնաս անասուններուն կարգը» [12, 339]:

Համեմատականներ անցկացնելով անցյալի և ներկայի միջև՝ Սվաճյանը հանգում էր նրան, որ ազգը հեռացել է իր նախկին կերպարանքից և փոփոխությունները միայն արտաքուստ են: «Մեղուն» այդ մասին գրում էր, որպէսզի ցույց տա առկա թերություններն ու բացթողումները. «Հայոց ազգը արտաքին երևոյթին կամ մարմնաւոր մասին համար շատ աշխատեցաւ, բայց իր ներսը այսինքըն հոգին անըզզաց և ծածկած մնաց» [13, 362]:

«Մեղուն» դրական վերաբերմունք էր ցուցաբերում և մեծ ուշադրության արժանացնում դաստիարակության հարցին: Թերթը գրում էր, որ մարդկանց մեջ կա մի թյուր մտայնություն, որ մարդիկ դաստիարակվում են դպրոցում՝ կրթություն ստանալու պահից, մինչդեռ անհրաժեշտ է մեծ տեղ տալ ընտանիքին և շրջապատող միջավայրին՝ որպես դաստիարակված հասարակության երաշխիք:

Համոզված լինելով, որ հայ իրականության մեջ ասելիք ունեն նաև կանայք, «Մեղուն» կարևորեց կանանց և աղջիկների կրթություն ստանալը, ինչը կնպաստեր դաստիարակված ու բանիմաց հասարակություն ունենալուն. «Ո՛վ կրնայ, վերջապես մօրմէ մը անելի այս կակուղ մօմին գեղեցիկ ձև մը տալ» [13, 366]: Ըստ էության, սա կարող էր նպաստել տգիտության և բռնության սահմանափակմանը: Կանանց լուսավորության հարցը «Մեղուն» դիտեց դյուցազներ և լուսավոր ու հերոսական սերունդ-քաղաքացի դաստիարակելու հայեցակետից [4, 66]: Այդ կապակցությամբ «Մեղուն» գրում էր. «Հայ կիններուն ձեռքն է Ազգին ապագան և անոնցմէ կ'ըսպասվի Ազգին կենդանութիւնն ու մահը. կանգնումն ու գլորումը» [14, 7]:

«Մեղուն» ճիշտ է նկատում, որ կանանց և աղջիկներին լուսավորելը դաստիարակված և կիրթ հասարակություն ունենալու գլխավոր և հիմնային նախապայմաններից մեկն է: Ուստի դրան էին ուղղված Սվաճյանի «Միություն և զմյուռնացի հայեր», «Ազգային պարտք», «Կամ տպագրական օրենք կամ հրաժարական» հոդվածները և «1862 և սկզբի վեցերորդ շրջանին Մեղուի» առաջնորդողին: Վերջինս լուսավորականությունը դիտարկում էր ստրկությունից և բռնապետությունից ազատագրվելու կարևոր գաղափարաբանություն [4, 67]: Իր հոդվածներում «Մեղուն» լուսավորությունը միաձուլեց ազատական պայքարի հետ՝ փորձելով ոտքի հանել հասարակ ժողովրդին, որով կվերանար նաև տգիտություն կոչվող չարիքը:

«Մասիսում» ևս մեծ տեղ ու կարևորություն էր տրվում կրթության ու լուսավորության զարգացմանը՝ զերծ օտարամուտ ազդեցություններից: Ազգային խնդիրների լուծման համար առաջնային նշանակություն էր տրվում կրթության կազմակերպմանը. «ազգային խնդիրներու առաջին կարգին վրա դնելու կրթական խնդիրը, վասնզի հոն է միայն ճշմարիտ օգուտը» [21]:

Կրթության ու լուսավորության զարգացման գործում էական դեր ունեւր ինչպես ընտանիքը՝ հասարակության ձևավորման կարևորագույն

տարրերից մեկը, այնպես էլ դպրոցը՝ համընդհանուր կրթության կազմակերպման հաստատությունը, իսկ դրանցից հետո կարևորվում էր մամուլի և տպագրության դերը հասարակության կյանքում. «Մտաւորական կեանքի մը հիմունքը ընտանիքը և դպրոցներն են, իսկ ընտանիքէն և դպրոցներէն ետքը տպագրութիւնն ու մամուլը ժողովրդի մը համար այն միջոցներն են, որով անհատները իրենց մտքի արտադրութեան հետ ամբողջ հասարակութիւնը, յարաբերութեան մէջ կը դնեն» [20]: Ժողովրդի տգիտությունը թերթի խմբագիրները կապում էին ծուլության հետ, որը դառնալու էր բազմաթիվ մոլորությունների պատճառը. «Տգէտ ժողովուրդ. մը ծոյլ Ժողովուրդի մը պէս մոլութիւններու որրանը միայն կրնայ ըլլալ» [20]: Դրան հակառակ Զոհրապը գրում էր, որ գիտությունն ու արվեստն ամեն վայրկյան նորոգում ու վերաշինում են աշխարհը:

Ամփոփելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ հայ պարբերական մամուլի և հասարակական մտքի պատմության մեջ, գաղափարական նմանություններով և տարբերություններով հանդերձ, իրենց ուրույն ներդրումն ունեցան ինչպես դեմոկրատական «Մեղուն», այնպես էլ լիբերալ-լուսավորական «Մասիսը»: Պարբերականների հիմնական նմանություններից էր այն, որ նրանք կարևորում էին լուսավորվելը, հասարակությանը կրթելը՝ շեշտը դնելով կանանց և աղջիկների կրթություն ստանալու վրա: Թերթերը տարբեր վերաբերմունք ունեին ազգային-ազատագրական շարժումների, մասնավորապես Զեյթունի 1862 թվականի ապստամբության նկատմամբ: Պարբերականների և՛ գաղափարները, և՛ հաղորդած տեղեկությունները, տվյալ ժամանակաշրջանի արևմտահայ իրականության մասին, անգանահատելի դեր ու նշանակություն ունեն տարաբնույթ հարցերի լուսաբանման համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայ պարբերական մամուլի պատմություն XVIII-XIX դարեր, խմբ. կող., Խառատյան Ա., Գևորգյան Լ., Մխիթարյան Մ., հ. 1, Գահիրե, 2006, 701 էջ:
2. Հյուսյան Մ., Գրիգոր Զոհրապ. կյանքը և ստեղծագործությունը, Երևան, Հայպետհրատ, 1957, 376 էջ:
3. Հովսեփյան Մ., Արևմտահայ մամուլի պատմություն (1832-1915), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, 90 էջ:
4. Բազյան Ս., Հարություն Սրվաճյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ), Երևան, «Բանբեր Երևանի համալսարանի» 1(46), 1982:
5. Ղազարյան Հ., Զեյթունի 1862 թ. ապստամբության արձագանքները 19-րդ դարի 60-ական թվականների հայ իրականության մեջ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1962:
6. «Մեղու», 1856, սեպտեմբեր 15, թիվ 1:
7. «Մեղու», 1856, հոկտեմբեր 8, թիվ 2:
8. «Մեղու», 1856, հոկտեմբեր 31, թիվ 4:
9. «Մեղու», 1856, նոյեմբեր 15, թիվ 5:
10. «Մեղու», 1857, հունվար 15, թիվ 9:
11. «Մեղու», 1857, հունվար 31, թիվ 10:
12. «Մեղու», 1857, ապրիլ 15, թիվ 15:
13. «Մեղու», 1857, մայիս 15, թիվ 16:
14. «Մեղու», 1861, հունվար 10, թիվ 121:
15. «Մասիս», 1853, հունվար 7, թիվ 1:
16. «Մասիս», 1853, հունվար 14, թիվ 2:
17. «Մասիս», 1854, հոկտեմբեր 14, թիվ 142:
18. «Մասիս», 1855, մայիս 4, թիվ 171:
19. «Մասիս», 1896, հունիս 1, թիվ 1:
20. «Մասիս», 1898, դեկտեմբեր 5, թիվ 1:
21. «Մասիս», 1898, մարտ 1, թիվ 33:
22. «Մասիս», 1899, հունվար 23, թիվ 4:

Сравнительный анализ периодических изданий «Мегу» и «Масис»

Егизарян Ани

ВГУ, История, магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент М. Брутян

Резюме

Ключевые слова: «Мегу», «Масис», идеи, сходства, различия, Османская империя, национально-освободительное движение, образование

В истории армянской прессы XIX века два журнала «Мегу» и «Масис» занимали свое особое место. В данной статье представлены идеи, которые имели как сходства, так и различия. Это факт, что в армянской историографии не так уж много информации о взаимодействиях журналов, об их сходствах и различиях, однако в данной статье, несмотря на различия их идеологий, мы попытались возвысить эти идеи и раскрыть их роли и значения в армянской культуре. Стоит подчеркнуть, что данный подход является чем-то новым. Вся информация о западно-армянской действительности того времени и идеи, передаваемые этими журналами, имеют неоценимую роль в освещении различных тем.

Comparative Analysis of “Meghu” and “Masis” Periodicals

Yeghiazaryan Ani

VSU, History, MA, 1st year

Academic Supervisor: M. Brutyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: “Meghu”, “Masis”, similarities, differences, Ottoman Empire, national liberation movement, enlightenment, education

In the history of 19th-century Armenian press, the periodicals *Meghu* and *Masis* occupy a significant place. Today, it is crucial to examine and analyze the ideologies presented by these periodicals, not only from the social and political perspectives of their time but also from a contemporary viewpoint. It is a fact that Armenian historiography contains limited information about the ties between these periodicals, as well as their similarities and differences. In this article, we aim to explore the socio-political aspects of these ideas and uncover their roles and significance in Armenian culture. It is important to note that this approach offers a fresh perspective.

«Մասիս» ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի մասին

Թորոսյան Տաթևիկ

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն» 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ պ. գ. դ., պրոֆեսոր Ֆ. Մովսիսյան*

Հանգուցային բառեր. «Մասիս», Հյուսիս, Հարավ, պատերազմ, իշխանություն, համաձայնություն, ստրկություն, Աբրահամ Լինքոլն

Նախաբան

ԱՄՆ քաղաքացիական պատերազմը նոր աշխարհի ամենաերկարատև և ամենաարյունալի պատերազմն է: Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի արդյունքում գոհվել է ավելի շատ ԱՄՆ քաղաքացի, քան որևէ այլ պատերազմներում, այդ թվում առաջին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմները: Պատերազմը Հյուսիսի և Հարավի հակասությունների սրման արդյունքն էր, որը իսկ 20-րդ մեկ միլիոն մարդու կյանք: Այդ պատերազմին Հյուսիսի բանակի շարքերում մասնակցել են նաև Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում բնակվող սակավաթիվ հայ համայնքի անդամներից 30-ը և զորակոչված 1 շարքային զինվոր [4; 2]:

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմը չվրիպեց հայ պարբերական մամուլի ուշադրությունից, որոնք լուսաբանեցին ԱՄՆ-ում ծավալվող իրադարձությունները: Այդ պարբերականներից մեկը պոլսահայ «Մասիս»-ն է:

Շաբաթաթերթը հիմնվել է 1852 թ. փետրվարի 2-ին, Կարապետ Ուլոուձյանի խմբագրությամբ: Թերթի հիմնադրումը նոր փուլ բացեց արևմտահայ մամուլի և հասարակական մտքի պատմության մեջ: «Մասիս» ամբողջությամբ հավատագրված էր լիբերալ-լուսավորական գաղափարախոսությանը: Ըստ իրենց բովանդակության՝ թերթի նյութերը զետեղվում են հինգ բաժիններում՝ ազգային, քաղաքական, տնտեսական, բանասիրական, խառը լուրեր: Թերթը խուսափում է կրոնական բնույթի հրապարակումներից: «Մասիս»-ին աշխատակցել են Ժամանակի գրեթե բոլոր նշանավոր դեմքերը՝ Նիկողայոս Զորայանը, Մատթեոս Այվաթյանը, Մատթեոս Մամուրյանը, Հակոբ Ոսկանյանը, Սրապիոն Հեքիմյանը, Մաղաթիա Գարագաշյանը, Թովմաս Թերգյանը [1, 92]:

«Մասիսի» խմբագիրը բացահայտ համակրանքով է գրում ճնշվող ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարի մասին:

Այդ տեսանկյունից կարևոր է թերթի վերաբերմունքը իտալական, հունգարական և լեհական ազգային-ազատագրական շարժումներին և ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմին:

«Մասիս» ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի առաջին փուլի մասին

«Մասիս»-ի հիմնադիր և խմբագիր Կ.Ութուճյանը չափավոր լիբերալ էր իր հրապարակումների մեջ և շատ զգուշավոր: Նա երբևէ չէր հրապարակում այնպիսի նյութեր, որոնք կարող էին խնդիրներ առաջացնել պարբերականի հետագա գործունեության համար: Այս մասին փաստում են նրա ժամանակակիցներն ու հետնորդները, ովքեր նրա մասին խոսելիս ոչ առանձին սիրով են նշում Ութուճյանի հենց այդ հատկանիշը [2, 233]:

Խմբագիրը քաջատեղյակ էր Եվրոպայում տեղի ունեցող իրադարձություններին, հետևում էր եվրոպական մամուլին: Պարբերականում վերաշարադրելուց բացի եվրոպական մամուլի նյութերը, նա դրանք վերլուծում է իր տեսանկյունից:

«Մասիս»-ը ուշադրությամբ հետևում էր ԱՄՆ քաղաքացիական պատերազմի ընթացքին: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Հյուսիսի և Հարավի հակասությունների մասին պարբերականը նշում է դեռևս պատերազմի սկսվելուց առաջ. «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգացի հարաւային երկիրներուն մէջ ժամանակէ մը ի վեր տեսնուած բաժանման ջանքերը՝ վերջին լուրերուն նայելով՝ այն աստիճան առաջ գացեր են, որ յիշեալ մեծ հասարակապետութեան քայքայում կ'սպառնան» (տե՛ս № 467, չորեքշաբթի, 18 յունվար 1861 թ.): Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի պատճառները չափազանց հակասական են և բազմակողմանի: «Մասիս»-ը Հյուսիսի և Հարավի հակասությունների հիմնական պատճառը համարում է ստրկության խնդիրը և դրանից բխող ֆինանսական անհավասարությունը, առևտրական, քաղաքական խնդիրները, որոնք ավելի սրվեցին ստրկությունը ԱՄՆ-ում վերացնելու նախագահի հրամանագրից հետո: Հարավի հսկայական պլանտացիաները, հիմնականում՝ ծխախոտ, բամբակ, շաքարավազ, բրինձ, մշակվում էին իրավագուրկ ստրուկների կողմից: Հյուսիսում ստրկություն գոյություն չուներ: Սևամորթներից ոմանք այնտեղ նույնիսկ փոքրիկ ֆերմաներ ունեին, երբեմն խանութներ և արհեստանոցներ, որոնք, սակայն, այցելում էին միայն սևամորթները [5, 57]:

«Մասիսը» քաղաքացիական պատերազմը համարում է Հյուսիսի և Հարավի անմիաբանության արդյունք: ԱՄՆ քաղաքացիական պատերազմը տարբերվում է այդ ժամանակներում Եվրոպան ցնցած լեհական, հունգարական ազգային-ազատագրական պայքարից, բայց իր կարևորությամբ չի զիջում դրանց:

Շատ երկրների հասարակագետների ուշադրությունը գրավվում է

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի վրա: Նույնիսկ պատերազմի առաջին փուլում՝ 1862 թ. հոկտեմբերին, հասարակագետները մատնանշում են, որ ԱՄՆ-ում տեղի ունեցող իրադարձությունները համաշխարհային նշանակություն ունեն [5, 103]: Թերթը չի սխալվում, երբ նշում է, որ Եվրոպան անուշադիր չի մնա ԱՄՆ-ի խռովություններին: «Ամերիկայի գործերուն շահագրգռութիւնը Եւրոպիոյ ուրիշ կարելոյ խնդիրները մոռացութեան մէջ թողուց: Բոսալիա, Հունգարիա, Ռուսիա, Լեհաստան, նաեւ Գաղիա՝ այս վերջին երկու շաբթուանս մէջ՝ Ամերիկայի գործերուն հետ ունեցած յարաբերութիւններէն զատ՝ հազիւ թէ յիշուեցան» (տե՛ս № 473, չորեքշաբթի, 10 մարտ, 1861 թ.): Պարբերականը հետաքրքրություն է հայտնում Անգլիայի հետագա գործունեության վերաբերյալ: Ծովային հսկա 2 պետություններից մեկը պառակտված է, իսկ ինչպես դրանից կօգտվի երկրորդը: «Անգլիա չէզոք հանդիսատես մնալու է, ինքը մաս մը ունենալու չէ վէճին մէջ» (տե՛ս № 483, չորեքշաբթի, 10 մարտ 1861 թ.): «Մասիսը» կռահում է, որ Անգլիան մեծամեծ կորուստներ է կրելու այդ պատերազմի պատճառով, հատկապես բամբակի հարցում: Ավելի ուշ՝ «Մասիսն» իր գոհունակությունն է հայտնում Անգլիայի և Միացյալ Նահանգների հարաբերությունների կայունության մասին՝ «խաղաղութեան յարսնութիւնը առ այժմ ապահովցուց և բոլոր Եւրոպիոյ կատարեալ ու բերկրալից գոհութիւն մը պատճառեցաւ» (տե՛ս № 508, չորեքշաբթի, 1 նոյեմբեր 1861 թ.):

Թերթը գրում է ռազմական գործողություններում յուրաքանչյուր կողմի հաջողությունների մասին: Մանրամասն նկարագրում է տվյալ ժամանակաշրջանում ուժերի հարաբերակցությունը: Այս մասին թերթը սոսկ վերջին տվյալներն է հայտնում և համակրանք չի տաժում կողմերից որևէ մեկի նկատմամբ, դեռ մի բան էլ մեղադրում է արյունակից ժողովրդի արյունը թափելու և նրանց թշնամացնելու համար: Բայց հյուսիսի հասարակությունը կողմ էր պատերազմին: «Նրանք հատուկ նպատակի համար են պայքարում: Ժողովուրդը չէր ուզում զիջումներ անել և պահանջում էր պատերազմն անխնա առաջ տանել հարավային նահանգների դեմ: Բոլոր կողմնակիցները՝ հասարակապետության այս ծանրակշիռ վիճակի առջև իրենց անհամաձայնությունները մի կողմ թողնելով միաբանվել են ստրկությունը վերացնելու համար: Խոշոր ճակատամարտերը փոխել էին մարդկանց հոգեբանությունը: Նրանց համար արդեն ծիծաղելի էր կրակոցներից դողացող վիրավորներին նայելը: Մարդկանց սրտերը լցված են դաժանության, վախկոտության, ցինիզմի զգացումներով» [5, 107]:

Հյուսիսի տարած վերջին հաջողությունները հուշում են նրա հաղթա-

նակը: Հյուսիսի բանակի զինվորները հոգնել են պատերազմից և «խռովութիւն կը հանեն»: Իսկ «հարաւայինք ընդհակառակն գունդ գունդ զինուորութեան կը դիմեն, և պատերազմին շարունակիլը կուզեն»: Հյուսիսի թիկունքում, ռազմաճակատ շտապող հազարավոր կամավորականների մեջ մեծ թիվ էին կազմում դիվերսանտները: Հարավում այս երևույթը ավելի քիչ էր տարածված [5, 105]:

Թերթը նշում է, որ ստեղծված իրավիճակում շատ բարդ է լինելու փոխհամաձայնության գալ և կանգնեցնել պատերազմը:

Պատերազմի առաջին փուլի վերաբերյալ վերջին հրապարակումը վերաբերում է նախագահ Լինքոլնի այն հայտարարությանը, թե «հարաւային ապստամբեալ նահանգաց մէջ գտնուած միլիտանտը սև գերիներուն ազատութիւն կը շնորհէ» (տե՛ս № 518, հինգշաբթի, 11 յունուար, 1862 թ.): Այս հայտարարությամբ «հարաւանոց մէջ հիւսիսայնոց դէմ աստելութիւննին աւելի զայրացաւ և հետևաբար հաշտութեան յոյսերը բոլորովին կորան» (տե՛ս № 518, հինգշաբթի, 11 յունուար 1862 թ.):

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմը լուսաբանելիս Մասիսը առաջ է տանում այն միտքը, որ պատերազմի շարժիչ ուժը ստրկության խնդիրն է: Բայց երբևէ չի ներկայացնում Հարավի ստրուկների վրճակը պատերազմի օրերին: 1863 թ. հունվարին Լինքոլնի հրամանով ստրկությունը բոլոր նահանգներում հայտարարվում է վերացված: Բացի այդ՝ 1862 թ. մայիսին կոնգրեսի որոշմամբ ընդունվում է օրենք, որով հյուսիսի բանակին անդամագրված յուրաքանչյուր քաղաքացի իրավունք է ստանում որոշակի գումար վճարելու դիմաց ԱՄՆ արևմտյան մասում հող ձեռք բերել: Սա մեծ հարված էր հարավի ստրկատերերին, ովքեր չէին կարող հողերի տեր դառնալ: Ստեղծված պայմաններում Հարավը ոչ թե զիջումների գնաց, այլ որոշեց շարունակել պատերազմը: 1863 թ.-ից Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմը նոր թափով թևակոխեց երկրորդ փուլ:

«Մասիս» ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի երկրորդ փուլի մասին

Անդրադարձ կատարելով Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի երկրորդ փուլին՝ «Մասիսը» շարունակում է ընդգծել ստրկության խնդրի ունեցած դերը պատերազմի մեջ: «Լինքոլն նախագահը փետրվարի 22-ին հրովարտակաւ մը Ամերիկայի մէջ գտնուած բոլոր գերիներն ազատ պիտի հրատարակէ առանց բացառութեան» (տե՛ս № 636, շաբաթ, 4 ապրիլ, 1864 թ.): Սրանով բոլորին հասու է դառնում, որ ստրկությունը ողջ Ամերիկայում վերանում է, և Հարավի նահանգները Հյուսիսի դեմ

պատերազմելուց բացի ստիպված էին պայքարել նաև իրենց ստրուկների դեմ: «Մասիսը» պատերազմը եղբայրասպան և անօգուտ է համարում: Հյուսիսի և Հարավի հարաբերությունները օր օրի սրվում են, ինչը լավ բան չի խոստանում: «Ամերիկայի եղբայրասպան պատերազմը տակալին մի և նոյն կատաղությամբ կը շարունակե՝ ինչպես անցեալ տարի, և հետզհետե յերևան եկած դեպքերը հաշտութեան ակնկալութիւնները խաբեցին» (տե՛ս № 672, շաբաթ, 26 դեկտեմբեր, 1864 թ.):

Թերթը շարունակում է ուշադրությամբ հետևել ԱՄՆ-ում տիրող իրավիճակին, ներկայացնում է երկու կողմերի ռազմական գործողությունները, ծրագրերը, զորքի շարժը: Ամերիկայից եկած լուրերը հայտնում են, որ գարնան սկզբին պատերազմը նորից սաստկացել է: Ամերիկյան «Թայմս»-ից վերաշարադրելով՝ «Մասիսը» գրում է. «Հիւսիսային բանակին ընդհանուր հրամանատար Կրէնթ զօրապետը Մաք Քլեյան և Ֆրէմօն զօրապետերը նորէն պաշտօնի կանչել է» (տե՛ս № 636, շաբաթ, 26 դեկտեմբեր 1864 թ.):

Թերթն անդրադառնում է նաև պատերազմի ժամանակ երկու կողմերի տված զոհերի և վիրավորների թվին: «Վերջին լուրերը կը ծանուցանեն թէ երեք մեծ պատերազմ եղել է առանց վճռական արդյունքի: Հիւսիսայինք 40000 հոգի կորուսեր են, իսկ Հարաւայնոց կորուստն յայտնի չէ» (տե՛ս № 641, շաբաթ, 23 մայիս, 1864 թ.):

Թերթը նաև հայտնում է, որ երկու կողմերն էլ հանդես են գալիս որպէս պատերազմի հաղթողներ և իրենց հայտարարություններով անորոշության մեջ են պահում Եվրոպան: Անգլիան և Ֆրանսիան անգործության մատնված չէին: Նապոլեոն կայսրը Ամերիկայի գործող վիճակին ստույգ ծանոթանալու համար որոշում է 2 պատգամավոր ուղարկել Ամերիկա մեկը քաղաքական, մեկը զինվորական: ԱՄՆ-ում շարունակվող պատերազմը շոշափում է եվրոպական երկրների տնտեսական շահերը. «Անգլիա, Գաղղիա երկու պատերազմող կողմանց մէջ մտնելով պատերազմին վերջ տալու փորձ պիտի ընեն: Անգլիա՝ որ ասկէ առաջ մերժած էր Նաբօլէոնի այս առաջարկութիւնը՝ այս անգամ պիտի ընդունի կամ աջակցի անոր, կամ եթէ աջակցի, ինչ հիման վրայ խաղաղութիւն պիտի առաջարկեն, և թէ Միացեալ Նահանգաց երկու հակառակամարտ կառավարութիւններն ալ պիտի ընդունեն իրենց առաջարկութիւնը: Այս խնդրոյ լուծումն ապագայն պիտի յայտնէ, եթէ իրոք միջամտութեան միտք կայ» (տե՛ս № 656, շաբաթ, 5 սեպտեմբեր, 1864 թ.):

Պատերազմի երկրորդ փուլի սկզբնական շրջանում Հարավը հաջողությունների կարողացավ հասնել: ԱՄՆ իրադարձություններին վերա-

բերող հերթական լուրերը «Մասիսի» շուրջ 5-6 համարներում սկսվում էին հետևյալ նախադասությամբ՝ Ամերիկայեն եկած վերջին լուրերը ձախորդ են Հիւսիսայնոց համար: Բացի ռազմական անհաջողություններից՝ Հյուսիսում ավելանում էին խաղաղության կողմնակիցներն ու նախագահին մեղադրողները: «Լինքոլն նախագահին դեմ ժողովրդեան հակակրօթինն օր քան զօր աւելանալու վրայ է՝ ամբաւ արիւնհեղութեանց, աւերմանց և անդարմանելի վնասուց պատճառ ըլլալուն համար» (տե՛ս № 656, շաբաթ, 5 սեպտեմբեր, 1864 թ.):

«Մասիսը» հույս է հայտնում՝ «Ամերիկայի մէջ խաղաղութեան կողմնակիցներն օր քան զօր շատանալու վրայ ըլլալով, մօտ ժամանակէն խաղաղութիւն ըլլալու յոյսերը կը զօրանան»: Եվրոպայից եկած պատգամախոսները լուր են բերում, որ նախագահ Լինքոլնն իր առջև 4 կարևոր հարցի լուծում է դրել՝ ստրկության վերացումը, պատերազմի շարունակությունը, ֆինանսական վիճակը և Միության արտաքին քաղաքականությունը:

Կ. Յուրուճյանը լավ էր հասկանում իրավիճակը և շատ ճիշտ մեկնաբանություններ է տալիս: Նա նշում է, որ ինչքան էլ դժգոհություններն ավելանան և շատանան խաղաղության կողմնակիցները, մեկ է, պարզից պարզ է, որ Հարավն առանց անկախության հաշտություն չի ընդունի, իսկ Հյուսիսը անկախություն չտալու համար կշարունակի պատերազմը: Նրանց այս չարագուշակ վիճակը կշարունակվի այնքան, մինչև կողմերից մեկը լիովին ուժասպառ լինելով անձնատուր կլինի, կամ երկու կողմերն էլ, չնայած իրենց մեծամեծ կորուստներին, ձեռնունայն կմնան:

1864 թ. նախագահական ընտրությունների նախօրեին ամերիկյան թերթերը նոր բան չեն գրում պատերազմի ընթացքի մասին: Լրագրերի թղթակիցները Պ. Լինքոլնի վերստին նախագահ ընտրվելու առթիվ կատարված հանդեսի նկարագրությամբ էին զբաղված: Դժբախտաբար նախագահի փոխանորդ Էնդրյու Ջոնսոնը «իր աստիճանին արժանի անձ մը չերկիր, և ասոր վրայօք Ամերիկայի լրագիրները խիստ կծու յօդածներ գրած են» (տե՛ս № 671, շաբաթ, 19 դեկտեմբեր, 1864 թ.):

Ամերիկայի պատերազմն արագութեամբ իր վախճանին է մոտենում: Հետզհետե եկած հեռագրերը հարավցիների նորանոր պարտության լուրերն են բերում: Հյուսիսի բանակը հասել է Ռիչմոնդ, իսկ Լի զորապետը ետ է քաշվել: Այս տեղեկությունից շատ չանցած թերթը հայտնում է Ա. Լինքոլնի սպանության մասին; Թերթը մեծ ափսոսանքով է խոսում Լինքոլնի մահվան մասին: «Ամերիկացիք մեծ կորուստ մըրին Պ. Լինքոլնի և Պ. Միլլրոտի ըսպանութեամբ» (տե՛ս № 672, շաբաթ, 26 դեկտեմբեր, 1864 թ.):

Լինքոլնի սպանությունը ցնցեց ինչպես ԱՄՆ-ն, այնպես էլ Եվրոպան: Քաղաքական բոլոր լուրերն այդ ընթացքում կենտրոնացած էին նախագահի սպանության վրա: Ժամանակի հետ Պ. Լինքոլնի սպանության պատճառած տխուր տպավորությունը մեղմացավ, և ամեն մարդ դարձյալ իր ուշադրությունը Ամերիկայի քաղաքացիական պատերազմին դարձրեց:

Պատերազմը Միացյալ Նահանգների վրա խիստ ծանր նստեց, և նրա դառը պտուղները երկու կողմն էլ ճաշակեցին: «Մասիսը» նշում է, որ նախագահի պաշտոնում Ա. Լինքոլնին փոխարինած Է. Ջոնսոնը ընդառաջ է գնում խաղաղությանը: «Է. Ջոնսոն, ժողովրդին կը բխի և ժողովրդեան համար եղած է, և ոչ ժողովուրդը կառաւարութեան համար»: Խմբագիրը հույս է հայտնում, որ Է. Ջոնսոնը «Միջինն առաւել ևս կ'ամրապնդի»:

Եզրակացություն

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմին ուշի ուշով հետևող «Մասիսը» ԱՄՆ-ում տեղի ունեցող իրադարձությունները որակում է որպես խռովություն, եղբայրասպանություն, երկպառակտություն: Պատերազմը անկողմնակալ դիրքերից լուսաբանող պարբերականը հանդես է գալիս հոգուտ խաղաղության, միաբանության, համերաշխության: Ազգային միասնական գաղափարի կողմնակից «Մասիսը» ինչպես բոլոր ժողովուրդների, այնպես էլ ամերիկացիների անհաղթահարելի ուժը տեսնում է նրանց միասնության մեջ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Խառատյան Ա., Արևմտահայ պարբերական մամուլը և գրաքննությունը Օսմանյան Թուրքիայում (1857-1908), Երևան, 1989, 380 էջ:
2. Խառատյան Ա. և ուրիշներ, Հայ պարբերական մամուլի պատմություն. 18-19-րդ դարեր, հ. 1, Գահիրե, 2006, 704 էջ:
3. Մասիս (Կ.Պոլիս) 1861, 1862, 1863, 1864, 1865:
4. Մովսիսյան Ֆ., Մայաց աղավնին Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի մասին, 2022, էջ 22:
5. Бурин С. На полях сражений войны в США, 1988, 122 с.

«Масис» об Американской гражданской войне

Торосян Татевик

ВГУ, «История», 4-й курс

Научный руководитель:

доктор исторических наук, профессор Ф. Мовсисян

Резюме

Ключевые слова: «Масис», Север, Юг, власть, рабство, война, согласие, Авраам Линкольн

Гражданская война в США, проходившая в 1861-1865 годах, является самой кровопролитной и продолжительной войной современности. «Масис», как и многие другие журналы, освещал эту войну. Журнал издавался в 1852-1908 годах. Основателем и редактором был Карапет Утучян. Журнал «Масис» подробно представил события в Америке, войну с консервативной позиции. Газета является сторонником мира и единства и описывает происходящие в США события как беспорядки, братоубийство.

“Masis” on the American Civil War

Torosyan Tatevik

VSU, “History”, 4th year

Academic Supervisor: F. Movsisyan

Doctor of Historical Sciences, Professor

Summary

Key words: “Masis”, North, South, power, slavery, war, consent, Abraham Lincoln

The American Civil War, which took place from 1861 to 1865, is considered the bloodiest and longest war of modern times. The Armenian periodical *Masis*, published between 1852 and 1908 under the editorship of its founder Karapet Utuchyan, also covered this war. *Masis* provided detailed accounts of the events unfolding in America and approached the conflict from a conservative standpoint. Advocating for peace and national unity, the magazine characterized the war as a series of riots and acts of fratricide.

**Գեղարքունիքի մարզի Մարտունու շրջանի
միջնադարյան վանական համալիրները և դրանց
կրոնամշակութային նշանակությունը**

Խաչատրյան Լենա

*ԳՊՀ, «Պատմություն», 2-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Բ. Հայրապետյան*

Հանգուցային բառեր. *Մարտունի, Կոթավանք, Մարիամ, իշխանուհի, Շողագավանք, կրթամշակութային, եկեղեցի*

Ուսումնասիրության առարկան ներկայիս Մարտունու տարածաշրջանի եկեղեցիներն ու վանական համալիրներն են:

Հայ առաքելական եկեղեցին հայ ժողովրդի կյանքում միշտ էլ կարևոր և բացառիկ դեր է ունեցել: Պետականության բացակայության պայմաններում եկեղեցու վրա են դրված եղել պետական շատ գործառույթներ՝ կրթություն, դաստիարակություն և այլն: Պատահական չէ, որ միջնադարում այն բնակավայրերը, որոնք ունեցել են եկեղեցի, վանական համալիր, առանձնացել են որպես ոչ միայն հոգևոր կենտրոններ, այլև կրթամշակութային օջախներ: Այս տեսանկյունից հետաքրքրական է Մարտունիի տարածաշրջանն՝ իր միջնադարյան եկեղեցական համալիրներով, որոնք նպաստել են ոչ միայն բնակավայրի կրթադաստիարակչական կյանքի զարգացմանը, այլև բնակավայրը գրավիչ են դարձրել յուրօրինակ պատմամշակութային, միջնադարյան ճարտարապետության իրենց լուծումներով:

Հոդվածում անդրադառնում ենք Մարտունու տարածաշրջանի եկեղեցական համալիրներին, նրանց դերակատարմանը տարածաշրջանի զարգացման գործում:

Գեղարքունիքի մարզը հարուստ է միջնադարյան եկեղեցիներով և վանական համալիրներով՝ շնորհիվ Մարիամ իշխանուհու:

Մարիամ իշխանուհին հայոց թագավոր Աշոտ Առաջինի դուստրն էր, Սյունիքի իշխանության գահերեց տիրակալի՝ Վասակ Գաբուռի կինն էր [4, 139; 6, 13]:

Մարիամ իշխանուհին աչքի է ընկել եկեղեցաշինությամբ, որոնք ոչ միայն ի շնորհակալություն էին Աստծո բարեխնամությանը, այլև կառուցվում էին ի հիշատակ ամուսնու: Ժամանակի ընթացքում Մարիամ իշխանուհու կառուցած եկեղեցական համալիրները դառնում են դպրության

կենտրոններ՝ զարկ տալով կրթամշակութային կյանքին: Առավել աչքի են ընկել Վանեվանի վանքը, Շողագավանքը, Կոթավանքը:

Վանեվանի վանք: Վանեվան վանական համալիրը գտնվում է Մարտունու տարածաշրջանի Արծվանիստ գյուղում, Ալուչալու գետի աջ ափին, շրջապատված բարձր լեռներով: Արծվանիստը հնում փոքր գյուղ է եղել և Ստ. Օրբելյանի վկայությամբ կոչվել է Վանեվան, ապա Կթանոց, հետագայում՝ Ալուչալու, այժմ Արծվանիստ [3, 51]:

Վանական համալիրը կառուցվել է 903 թվականին, որի մասին է վկայում վանքի տարածքում հայտնաբերված արձանագրությունը:

Համալիրում աչքի է ընկնում միջին մեծություն ունեցող մի եկեղեցի, որը կոչվում է Սուրբ Գրիգոր: Ներքուստ խաչաձև է, ունի 8 կողմանի գմբեթ: Միակ մուտքը հարավից է [3, 51]:

Վանական համալիրը վնասված է, բայց փլատակների մեծ մասը կանգուն են մինչև օրս: Բացի գլխավոր եկեղեցուց՝ նրա հարավային մասում կա գավիթ, որի արևելյան մասում կան կառուցված մի քանի խցեր:

Գլխավոր եկեղեցուց բացի մյուսների պատերին արձանագրություններ չկան, և դրանց ժամանակագրությունը անհայտ է: Վանքի գերեզմանատունը գտնվում է արևելյան հատվածում գտնվող բարձր լեռան վրա. այդտեղ մինչև օրս պահպանվել են մի քանի խաչքարեր և գերեզմանաքարեր [2, 119]:

Շողագավանք: Շողագավանքը գտնվում է Ձորագյուղ գյուղի արևմտյան մասում, լեզվաձև բլրի վրա, կառուցվել է IX դարի վերջին տասնամյակներում՝ Գեղարքունիի մեծ տիկին, շինարար Մարիամի հովանավորությամբ:

Վանքի կառուցման մասին կա հետաքրքիր պատմություն, ըստ որի՝ Վասակ Գաբուռ իշխանը երիտասարդ հասակում վախճանվում է: Այնուհետև Երանելի Մարիամ տիկինը, նրա դին զարդարելով թագավորական զարդերով, շատ մեծ թափուրով Ձաքարիա կաթողիկոսի հետ տանում և թաղում է իր նախնիների գերեզմանոցում: Այս ժամանակաշրջանում Սևանա կղզում հռչակված առաքինությամբ փայլում էր երանելի Մաշտոցը: Մեծ տիկին Մարիամը գալիս է սուրբ Մաշտոցի մոտ, բազում թախանձանքներով նրան համոզում է և կառուցում է տասնյակ եկեղեցիներ, այդ թվում՝ Շողագավանքը: Շողագավանքը իր անվանումը ստացել է համանուն գյուղի անվանումից: Մարիամը արաբներից գնում է Շողվագ (Շողագա) գյուղը, աշխարհական բոլոր հարկերից ազատ նվիրում է եկեղեցուն՝ որպես եկեղեցապատկան կալվածք: Վանքը հոգևոր առաջնորդ է

ունեցել մինչև XVII դարի վերջերը: Այժմ ավերակ է: Կիսավեր վիճակում մնում են հյուսիսային, արևելյան և արևմտյան պատերը միայն [6, 13]: Ավերվելուց հետո վանքից շատ քարեր տարել և օգտագործել են Մասրուց անապատի, գյուղական եկեղեցու և այլ շենքերի մեջ՝ որպես շինանյութ:

Ունեցել է արձանագրություն, որը հին սովորությամբ, մի տողով տեղավորված է պատերի վերին մասերում: Պատմագիր Ստ. Օրբելյանը օգտագործել է այդ արձանագրությունը Մարիամ իշխանուհու գործունեությունը շարադրելիս:

Եկեղեցու արևմտյան կողմում կա մատուռ, որը, հավանաբար, Մարիամ իշխանուհու դամբարանատեղին է [2, 241; 1, 75]:

Կոթավանք: Կոթավանքը կամ Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին Գեղարքունիքի մարզի միջնադարյան նշանավոր հուշարձաններից մեկն է: Այն կառուցվել է IX-րդ դարի վերջին՝ Սյունի նախարարական տոհմի Հայկազուն ճյուղի իշխանանիստ պատմական Կոթ քաղաքում: Կոթավանքը կառուցել է Գրիգոր Սուփան իշխանը՝ Սյունիքի տեր Վասակ Գաբուռի և Հայոց թագավոր Աշոտ Բագրատունու աղջկա՝ Մարիամի որդին: Այն գտնվում է ներկայիս Մարտունու տարածաշրջանի Ներքին Գետաշեն գյուղում [2, 264; 10]:

Արտաքուստ ուղղանկյուն, ներքուստ եռակոնք, արևմուտքից ուղղանկյուն խաչաթևով, երկհարկ ավանդատներով գմբեթավոր կառույց է: Արևելյան ավանդատների մուտքերը հյուսիսային ու հարավային աբսիդներից են, արևմտյան ավանդատներինը՝ ուղղանկյուն խաչաթևից: Արևելյան ճակատին եռանկյունաձև հատվածքի զույգ «հայկական խորշեր» են: Կառուցված է կոպտատաշ և ձեղքված բազալտով, որոշ հանգույցներ՝ մեծադիր, մշակված քարերով:

Մուտքերն արևմուտքից և հարավից են, ունեցել են պարսպափակ բակ՝ կառուցված, ըստ արձանագրության, դեռևս եկեղեցուց առաջ: Սա վկայում է, որ մինչև նշված եկեղեցու ստեղծումն էլ այստեղ հուշարձան է եղել: Բակում կան վանական խցերի և այլ շենքերի ավերակներ: Քանդված են գմբեթը և ծածկերը:

Եկեղեցու հարավարևելյան ավանդատան մուտքի առջև դրված է IX-րդ դարի առաջին կեսին պատկանող մի խաչքար, որը նվիրված է սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի հիշատակին:

Եկեղեցու արևելյան կողմում կա գեղեցիկ քանդակներով շրջապատված մի մեծ խաչքար 2,16 մետր բարձրությամբ և 1,32 մետր լայնությամբ, որի առջև դրված է գերեզմանաքար 2,16 մետր երկարությամբ, 0,90 մետր լայնությամբ և 0,20 մետր հաստությամբ:

Գրիգոր անունը կրող մի գեղեցիկ խաչքար էլ կանգնած է Կոթ գյուղի կենտրոնում՝ Ժայռի վրա [4, 144]:

Հուշարձանների պահպանության և օգտագործման գլխավոր վարչության կողմից 1980-ական թվականների վերջերին նախաձեռնվել և սկսվել են եկեղեցու նորոգման աշխատանքներ: Նորոգվել են եկեղեցու պատերը և գմբեթի մի մասը, սակայն 1990 թվականից աշխատանքները դադարեցվել են [9]:

Մասրուց Անապատ: Գեղարքունիքի մարզի նշանավոր հուշարձաններից է Մասրուց Անապատը, որը գտնվում է Մարտունու տարածաշրջանի Ձորագյուղ գյուղում: Միջնադարյան Հայաստանում «Անապատ» են կոչվել այն եկեղեցիները, որտեղ ճգնել և ապրել են կուսակրոն քահանաները: Եկեղեցու կառուցման ստույգ ժամանակը հայտնի չէ, սակայն իր ճարտարապետական հորինվածքով շատ նման է Բագրատունյաց շրջանի Սյունյաց աշխարհի IX-X դարերի եկեղեցիներին, հավանաբար այն կրկին կառուցվել է Մարիամ իշխանուհու կողմից:

Արտաքինից ուղղանկյուն, ներսից եռաբսիդ, անկյուններում չորս ավանդատներով գմբեթավոր ոչ մեծ կառույց է: Պատերը շարված են կոպիտ մշակված քարերից: Հիմնովին վերակառուցվել է միայն հարավարևմտյան ավանդատունը: Մասրուց Անապատի՝ որպես Սևանավանքի թեմին պատկանող եկեղեցու մասին վկայություններ են պահպանվել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Սիմեոն Երևանցու «Ջամբո» և Մխիթարյան միաբան Ղևոնդ Ալիշանի «Միսական» աշխատություններում [2, 241; 10]:

Բացի Մարիամ իշխանուհու ավանդից՝ Մարտունու տարածաշրջանում եկեղեցիների կառուցման առումով, այստեղ ժամանակի ընթացքում կառուցվել են այլ եկեղեցական համալիրներ, որոնք իրենց գեղեցկությամբ և յուրօրինակությամբ չեն զիջում Մարիամ իշխանուհու համալիրներին: Առավել աչքի ընկնողներն են՝ Ծաղկեվանքը, Սուրբ Գրիգոր, Սուրբ Գևորգ եկեղեցիները:

Ծաղկեվանք: Ծաղկեվանքը մի փոքրիկ մատուռ է, որը գտնվում է Մարտունու համայնքի Լիճք գյուղում: Մատուռի ծածկի ու պատերի մի մասը փլված են:

Մատուռի ներսում կան վեց խաչքարեր, որոնցից 3-ը պատկանում են նույն ժամանակաշրջանին: Խաչքարերի վրա առկա են արժեքավոր արձանագրություններ: Դրանք համարվում են հնագույն հուշարձաններ, որոնցից առաջինը թվագրված է 1284 թվականով [2, 134]:

Գյուղի մեջ կա ևս մի մատուռ, որը, ի տարբերություն նախորդի,

առանց արձանագրությունների է: Գյուղից դեպի հարավ-արևմուտք գտնվում է «Պողոսի գեղ» անունով մի գյուղատեղի, ուր կանգուն է Ս. Հռիփսիմե անունով մի փոքրիկ մատուռ, որի խաչքարերից մեկը թվագրվում է 1313 թվականով [9]:

Սուրբ Աստվածածին եկեղեցի (Ծաղկեվանք): Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է Ծաղկեվանք գյուղից 30 կմ հեռավորության վրա: Շինված է ձեղքած քարերով և փայտածածկ է: Սուրբ Աստվածածինը 14-րդ դարի կառույց է, գտնվում է շրջապարսպի հյուսիսային եզրին, պատերն ու տանիքը կիսափլված են: Եկեղեցու բեմի ներսի կորույթյան մեջ ագուցված են բազմաթիվ խաչքարեր, որոնցից ամենահինը թվագրվում է 1456 թվականին: Բեմի վրա առկա է արամերեն արձանագրություն, որը պատկանում է Արտաշեսյան ժամանակաշրջանին:

2012 թ. եկեղեցում վերականգնողական-շինարարական աշխատանքներ են իրականացվել [9]:

Սուրբ Աստվածածին եկեղեցի (Վաղաշեն): Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է Վաղաշեն գյուղում: Եկեղեցու բակում կան 3-4 խաչքարեր, որոնք վերաբերում են X-XIII դարերին: Տեղական ավանդության համաձայն՝ գյուղն ավերվել է լեզգիների արշավանքի ժամանակ և Մանուշակ անունով մի աղջնակ փրկվել է՝ թաքնվելով եկեղեցում [2, 178]:

Սուրբ Աստվածածին եկեղեցի (Երանոս): Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին ոչ հին եկեղեցի է, որը գտնվում է Երանոս գյուղում: Եկեղեցու կենտրոնական հատվածում վեր են խոյացել երկու խաչքարեր, մեկը Վեմ քարի փոխարեն՝ բեմի վրա՝ 1212 թվականին թվագրվող և մյուսը՝ պատի տակ, թվագրվելով 1337 թվականին: Երկու խաչքարերն էլ ներկայումս չեն պահպանվել: Բակը ընդարձակ է: Վանքի տարածքն աչքի է ընկնում նաև խաչքարերի և տապանաքարերի առատությամբ, որոնցից ամենավաղը թվագրվում է 1518 թ.-ին [2, 178]:

Սուրբ Գրիգոր եկեղեցի (Վարդենիկ): Սուրբ Գրիգոր եկեղեցին գտնվում է Վարդենիկ գյուղում: Եկեղեցին փոքր է, շինված մեծ ու ձեղքված քարերով: Երեք մետր երկարություն ունեցող նեղ դահլիճի կենտրոնում դրված են երեք միակտուր և ներքևից վերև լայնացող քարե սյուներ, որոնց վրա նույնպես միակտուր քարե հեծաններ են:

Եկեղեցու հարավային մուտքի առջև եղել է փոքրիկ գավիթ, որի հիմնապատերը կանգուն են մինչև օրս: Եկեղեցու ստեղծման ժամանակը հայտնի չէ, սակայն երեսպատման սալիկների վրա եղած հնագույն արձանագրությունը վերաբերում է 1291 թվականին [2, 148]:

Սուրբ Գրիգոր եկեղեցի (Օովասար): Համաձայն ճարտարապետական հորինվածքի վերլուծության՝ եկեղեցին IX-X-րդ դարերի կառույց է: Եկեղեցին կենտրոնագմբեթ, եռախորան է: Խաչաթևերն արտաքինից ուղղանկյուն են: Գմբեթն արտաքինից ութանիստ է, իսկ ներքուստ՝ շրջանաձև: Կառուցված է կոպտատաշ, գորշ բազալտից՝ կրաշաղաղով, իսկ խաչաթևերի միացման հանգույցները, կամարները և գմբեթը՝ սրբատաշ բազալտից:

Ըստ եկեղեցու հարավարևելյան անկյունաքարի վրա պահպանված արձանագրության՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը նորոգվել է 1286 թ. [9]:

Սուրբ Պողոս-Պետրոս եկեղեցի: Սուրբ Պողոս-Պետրոս եկեղեցին գտնվում է Աստղաձոր գյուղի կենտրոնում, որի ծածկը քանդված է: Պատերի մեջ օգտագործված են հին հուշարձաններ, ունի բակ, որն ամբողջությամբ վերածվել է գերեզմանատան, կան բազմաթիվ խաչքարեր և տապանաքարեր, որից ամենահինը թվագրվում է 1426 թվականով [2, 168]:

Սուրբ Գևորգ եկեղեցի: Զուլաքարում է գտնվում Սուրբ Գևորգ եկեղեցին: Շրջակայքում են գտնվում «Թուխ Մանուկ» և Սուրբ Դավիթ (XIII դ.) սրբավայրերը: Զուլաքար գյուղից 15 կիլոմետր դեպի հարավ, Ակնախաչ լեռան գագաթին՝ 3299 մետր բարձրության վրա է գտնվում Գեղարքունիքի մարզի ամենաբարձր քրիստոնեական հուշարձանը՝ Սարի Սուրբ Հովհաննես մատուռը: Այն թվագրվում է XV-րդ դարով, սակայն տարածքում նկատվող որոշ տարրեր խոսում են շատ ավելի վաղ ժամանակների օգտին: Մատուռը վերակառուցվել է 2005 թվականին:

Սարի Սրբի դիմացի հարավային թևում՝ Զանգատներ կոչվող ժայռախմբերի կատարին, տարածվում է Հասոյի քոռ կոչվող «ամրոցը», որի պարիսպները ձգվում են մի քանի հարյուր մետր երկարությամբ: Սարի Սրբի չորս կողմում, մի քանի տասնյակ կիլոմետր հեռավորությամբ պահպանվել են բազմաթիվ բնակավայրերի, կիկլոպյան ամրոցների, սրբավայրերի հետքեր [8]:

Սուրբ Գևորգ եկեղեցի: Գերեզմանատան մեջ է գտնվում գյուղական Ս. Գևորգ եկեղեցին՝ շինված ձեղքված քարերով, որը մեծ նորոգումների է ենթարկվել Ալաշկերտից ներգաղթածների կողմից: Պատերի մեջ որպես շինանյութ օգտագործվել են խաչքարեր և տապանաքարեր:

Գերեզմանատունն ընդարձակ է, այնտեղ կան բազմաթիվ խաչքարեր և տապանաքարեր՝ մեծ մասը միջնադարյան լավագույն վարպետների գործեր: Նշանակալից է և այն, որ նրանց մեծ մասի վրա քանդակներից բացի կան վարպետորեն կատարված կենցաղային տեսարաններ: Ամենահին թվագրված խաչքարը 1451 թ.-ի է:

Գյուղից արևմուտք՝ գետակի ձախ ափին՝ բարձր բլուրի գագաթին, մնում են բերդի պարիսպների ավերակներ, որին տեղացիք Ալբերտ են անվանում: Հավանաբար սա հենց այն բերդն է, որը նույն անունով հիշատակված է Ասողիկի կողմից, Թեոփիլոս կայսեր արշավանքի առնչությամբ՝ IX դարի առաջին կեսում: Բերդից հարավ կա մի մատուռ Սուրբ Մամաս կամ Թուխմանուկ անունով: Ըստ վկայությունների՝ այստեղ 353 թ. գետեղվել են Սուրբ Մամասի մասունքները: Մատուռը նորոգվել է 1997 թ. տեղաբնակ Պողոսյան եղբայրների կողմից և օծվել նույն թվականի հուլիսի 5-ին ՆՍՕՏՏ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռամբ [5]:

Ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ Մարտունու տարածաշրջանը միջնադարում հանդիսացել է կարևորագույն կրթամշակութային, լուսավորչական կենտրոն: Տարածքը ոչ միայն հարուստ էր վանական համալիրներով, այլև գտնվելով կարևոր առևտրային ճանապարհների վրա՝ նպաստել է տարածաշրջանի զարգացմանը: Դրա փայլուն ապացույցն է Կոթավանքը, որը, գտնվելով կարևորագույն առևտրային ճանապարհների վրա, Սյունիքը կապել է հարակից շրջանների հետ՝ միաժամանակ հանդիսանալով նաև հյուսիսը հարավին կապող օղակ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ալիշան Դ., Սիսական, Վենետիկ, 1893:
2. Բարխուդարյան Ս., Դիվան հայ վիմագրության, Պրակ IV, Երևան, 1973:
3. Լալայան Ե., Ազգագրական հանդես, հատ. XXVIII, Երևան, 1908:
4. Լալայան Ե., Ազգագրական հանդես, հատ. XXIV, Երևան, 1906:
5. «Պատմական հայրենագիտություն» առարկայի դասախոսություններ:
6. Սարգսյան Դ., Շողագա, հատոր 4, Երևան, 2002:
7. Օրբելյան Ս., Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986:
8. Զոլաքար՝ <https://hy.m.wikipedia.org/wiki/> (հասանելի է 21. 02. 2024):
9. Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն՝ <https://hushardzan.am/> (հասանելի է 21. 02. 2024):
10. Նոր Բայազետ ֆեյսբուքյան էջ՝ <https://www.facebook.com/share/p/KqsMtZhE2p2K2idt/?mibextid=oFDknk> (հասանելի է 21. 02. 2024):

Средневековые монастырские комплексы Мартунинской области Гегаркуникского региона и их религиозно-культурное значение

Хачатрян Лена

ГГУ, "История", 2-й курс

Научный руководитель: К. Айрапетян

Резюме

Ключевые слова. Мартуни, Котаванк, Мариам, княжна, Шогагаванк, культурно-образовательный, церковь

Цель статьи – представить средневековые церкви и монастырские комплексы Мартунинской области. Армянская Апостольская Церковь всегда играла важную и исключительную роль в жизни армянского народа. Неслучайно, что в средние века те поселения, где были церкви, выделялись не только как духовные, но и как культурно-образовательные центры. С этой точки зрения, Мартунинская область интересна её средневековыми церковными комплексами, которые не только способствовали развитию образовательно-воспитательной жизни поселения, но и сделали поселение привлекательным своими уникальными историко-культурными решениями, средневековой архитектурой.

Medieval Monastery Complexes of Martuni, Gegharkunik Region and Their Religious and Cultural Significance

Khachatryan Lena

GSU, "History", 2nd year

Academic Supervisor: Q. Hayrapetyan

Summary

Key words: *Martuni, Kotavank, Mariam, princess, Shoghagavank, educational and cultural, church*

The aim of this article is to present the medieval churches and monastic complexes of Martuni. The Armenian Apostolic Church has always played a vital and indispensable role in the life of the Armenian people. It is therefore not surprising that, during the Middle Ages, settlements with a church often functioned not only as spiritual centers but also as centers of education. This characteristic is especially evident in Martuni, where the medieval ecclesiastical complexes contributed not only to the development of local educational life but also enhanced the appeal of the settlement through their unique historical, cultural, and architectural features.

Հակոբյան Լիլիթ

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն», 3-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ պ. գ. թ., դոցենտ Վ. Խաժակյան*

Հանգուցային բառեր. *մահապատիժ, օրենք, մեղք, հավատք, կաթոլիկ, auto-da-fé, դատապարտյալ*

Հոդվածի նպատակն է մասնագիտական գրականության և օտար հեղինակների աշխատանքների ուսումնասիրության հիման վրա վերլուծել իսպանական ինկվիզիցիայի ունեցած դերը միջնադարյան Իսպանիայում, հասկանալ իսպանական ինկվիզիցիայի առաջացման պատճառները և հասարակության վրա դրա ունեցած հետևանքները: Հոդվածը թույլ է տալիս համակարգային պատկերացում կազմել միջնադարյան Իսպանիայում տեղի ունեցած ինկվիզիցիոն գործընթացների և պետական կառավարման վրա դրանց ունեցած ազդեցության մասին:

Իսպանական ինկվիզիցիան, որն առաջացել է XIII դարում՝ որպես հարավային Ֆրանսիայի ժամանակակից իրադարձությունների արձագանք, XV դարի վերջում վերածնվում է նոր թափով, կազմակերպվում նորովի և ստանում քաղաքական մեծ նշանակություն: Իսպանիան ներկայացնում էր ինկվիզիցիայի զարգացման ամենաբարենպաստ պայմանները: Մավրերի հետ դարավոր պայքարը նպաստեց ժողովրդի մեջ կրոնական մոլեռանդության զարգացմանը, որը հաջողությամբ օգտագործեցին այդտեղ հաստատված դոմինիկյանները:

Նախքան իսպանական ինկվիզիցիային անցնելը անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ե՞րբ է առհասարակ առաջացել ինկվիզիցիան: Ուսումնասիրողներից անգլիացի գրող, վիպասան Ռաֆայել Մաբատինիի մոտ պահպանվել է Տոլեդոյի հոգևորական և ինկվիզիտոր Լուիս դե Պարամոյի տեսակետը ինկվիզիցիայի առաջացման վերաբերյալ, ով նշում է. «Աստված ինքն է եղել առաջին ինկվիզիտորը, և որ առաջին «հավատքի ակտը» գործադրվել է Ադամի ու Եվայի վրա, և որ նրանց վտարումը դրախտից, ըստ էության, նախադեպ է հերետիկոսների հանդեպ ինկվիզիցիա կիրառելու համար» [10, 2]: Սակայն դա խիստ սուբյեկտիվ տեսակետ է, և ինկվիզիցիայի ծագումը հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիմել պատմական խոր անցյալին: Ինկվիզիցիան ստեղծվել և զարգացել է կաթոլիկ եկեղեցու հովանավորությամբ, և դրա առաջացումը ամենևին ինքնանպատակ չի եղել, այլ ծառայել է որպես որոշակի եկեղեցական ու աշխարհիկ

քաղաքականության գործիք: Այդ քաղաքականությունը՝ և՛ եկեղեցու, և՛ պետության, շատ հաճախ թելադրված է եղել նյութական շահերով, թեև «գաղափարական ծածկույթը», անշուշտ, կրում էր եկեղեցական բնույթ: Հռոմի պապերը, խորհուրդները և ինկվիզիտորները, թեև ուղղակիորեն չէին իրականացնում բուն ինկվիզիցիայի գործողությունը, բայց կենսականորեն շահագրգռված էին աշխարհիկ իշխանություններին մահապատժի համար հանձնված հերետիկոսների պատժով: Ուսումնասիրողներից Բուդուրի մոտ մեջբերված է ֆրանսիացի վանահայր, ինկվիզիցիայի պատմաբան Է. Վականդարի կարծիքը ինկվիզիցիայի մասին, որտեղ մասնավորապես ասվում է. «Անկասկած փաստերով և փաստաթղթերով ապացուցված է, որ եկեղեցին, ի դեմս իր պապերի, օգտագործել է իր տրամադրության տակ եղած բոլոր միջոցները, այդ թվում՝ արտաքսումը, և ստիպել է աշխարհիկ իշխանություններին մահապատժի ենթարկել հերետիկոսներին»: «Ինկվիզիցիա» բառը թարգմանվում է որպես «որոնում», «հետաքննություն» [3, 1]: Ինկվիզիցիան ստեղծվել էր հերետիկոսության դեմ պայքարելու նպատակով, իսկ ինկվիզիցիա բառը ծագում է ինկվիզիտ բառից. դա եղել է իրավական ընթացակարգի որոշակի ձև, որը առաջացել է վաղ հռոմեական պրակտիկայից, բայց իր տեղը գտել միջնադարյան եվրոպական եկեղեցիներում [14, 11]: Եկեղեցին միշտ հալածել է հերետիկոսներին՝ նրանց, ովքեր, պաշտպանելով իրենց տեսակետները, ընդդիմանում էին հավատքի անսասան դոգմաներին [3, 1-3]: Ժամանակագրական առումով ինկվիզիցիայի բաժանման վերաբերյալ պատմաբանները տարրակարծիք են: Ըստ ընդունված տեսակետերից առաջինի՝ ինկվիզիցիայի պատմությունը բաժանվում է երեք փուլի՝

1. նախադոմինիկյան փուլ – հերետիկոսների հալածանքների շրջան մինչև XII դարը, 2. դոմինիկյան փուլ – եկեղեցու ինկվիզիցիայի իրական ժամանակաշրջանը, որն իր «հետհաշվարկը» սկսում է Թուլուզի տաճարի ժամանակներից՝ 1229 թ., 3. իսպանական ինկվիզիցիա [3, 1-3]:

Իսկ ըստ երկրորդ տեսակետի՝ ինկվիզիցիան բաժանվում է 4 հիմնական փուլերի. 1. 1480-1520 թթ., երբ ինկվիզիցիայի հիմնական թիրախը այլ կրոն դավանողներն էին, մասնավորապես հրեաները, 2. 1520-1630 թթ., երբ ինկվիզիցիայի հիմնական թիրախն էր լյութերականությունը, 3. 1650-1720 թթ., երբ ինկվիզիցիայի թիրախն էին համարվում «ճշմարիտ» կրոնից բոլոր շեղվածները, 4. չորրորդ փուլը համարվում է ինկվիզիցիայի դիրքերի թուլացման և անկման շրջան [17, 41-42]:

Նախադոմինիկյան ժամանակաշրջանում հերետիկոսները դատվում էին եպիսկոպոսների կողմից, ովքեր իրենց առջև խնդիր չէին դնում իրենց

լայնածավալ հալածանքների համար, և ովքեր չէին իրականացնում եկեղեցու դոգմաներից շեղվածների նպատակային որոնում: Ամենադաժան պատիժն այն ժամանակ եկեղեցուց հեռացումն էր: Սակայն կարճ ժամանակ անց փոխվում են և՛ ինկվիզիտորների կազմը, և՛ ինկվիզիցիա իրականացնելու մեթոդները: Պատմաբանները 1184 թ. համարում են ինկվիզիցիայի կամ առնվազն ինկվիզիցիոն վարույթի սկիզբը, չնայած որոշ ուսումնասիրողներ էլ այն կապում են Բնոկենտիոս III պապի անվանն հետ, ով հրաման է արձակել, հատուկ հանձնարարությամբ վանականներ ուղարկել՝ հետաքննելու այն տարածքները, որտեղ նրանք ենթադրում էին հերետիկոսների և նրանց համայնքների առկայությունը: Այս հանձնակատարներն առաջին եպիսկոպոսական ինկվիզիտորներն էին: Բայց բուն պապական ինկվիզիցիան սկսվեց առաքելական լեգատներից, որոնց Հռոմի Բնոկենտիոս III պապը ուղարկեց Լանգեդոկ (գտնվում է Ֆրանսիայի հարավում): Ապստամբությունը ջախջախվեց արտասովոր դաժանությամբ՝ 200 մարդու այրեցին կրակի վրա: Արդեն XIII դարում ստեղծվեցին ինկվիզիցիայի մշտական տրիբունալները (դատարանները), իսկ Դոմինիկյան ու Ֆրանցիսկյան եկեղեցական միաբանության անդամները սկսեցին զբաղվել հերետիկոսների հետաքննությամբ և հետապնդմամբ [3, 1-3]: Ինկվիզիցիան իր զարգացման «բարձրակետին» հասավ Իսպանիայում: Իսպանիայում ինկվիզիցիայի նպատակն էր արմատախիլ անել բոլոր կեղծ քրիստոնյաներին, իսկ այլ կրոն դավանողներին դարձնել քրիստոնյա [12, 18]: Իսպանական ինկվիզիցիան դարձավ օրինակ նույն տեսակի հաստատությունների համար ողջ քրիստոնեական աշխարհում: Ուշագրավ է այն փաստը, որ Կաստիլիայում մինչև XV դարի երկրորդ կեսը ինկվիզիցիան որպես մշտական հաստատություն ընդհանրապես գոյություն չուներ [6, 229]: Բայց արդեն 16-րդ դարի կեսին Կաստիլիայում և Արագոնում հաշվվում էին 18 տարբեր ինկվիզիտորական դատարաններ [17, 65]: Սա բացատրվում է նրանով, որ Կաստիլիան, որը դարեր շարունակ գլխավորում էր Իսպանիայի՝ մավրիտանական գերիշխանությունից ազատագրելու պայքարը՝ ռեկոնկիստան, չէր կարող իրեն թույլ տալ ունենալ «սուրբ» տրիբունալ, որի արյունալի գործողությունները ոչ միայն չէին ուժեղանա, այլ էապես կթուլացնեին իր դիրքերը հակառակորդի նկատմամբ: Արագոնում առաջին ինկվիզիտորական տրիբունալը ստեղծվեց Բեռնար Էպիսկոպոսի կողմից Լերիդայում 1233 թ., սակայն պաշտոնական ինկվիզիցիայի հիմքերը այստեղ դրվեցին միայն 1238 թ., որը հատկապես ակտիվորեն գործում էր Ֆրանսիային հարող թեմերում՝ Ուրգել, Բարսելոնա, Ժիրոնա և այլուր: Արագոնական ինկվիզիտորի դերում

աշխատել է դոմինիկյան միաբանության անդամ Նիկոլաս Էյմերիկը, որն անխնա հալածում էր հոգևորականներին, հերետիկոսներին, հուդայականներին, վիուկներին և եկեղեցու այլ իրական և երևակայական թշնամիներին: Էյմերիկը պատմության մեջ մտավ որպես աստվածաբանների կողմից երբևէ գրված ամենազարհուրելի գրքերից մեկի՝ Directorium inquisitorum-ի հեղինակ, որը դարձավ երկրորդ Աստվածաշունչը իսպանական «սուրբ» տրիբունալի աշխատակիցների և «բարեկամների» համար: XV դարում հատկապես ակտիվանում է Արագոնական ինկվիզիտորների գործունեությունը: Նրանք շատ եռանդուն էին Վիկլիֆի և այլ «հերետիկոսական ուսմունքների» հետևորդներին որսալու և նրանց հետ համապատասխանաբար վարվելու հարցում: Այնուամենայնիվ Արագոնում և առավել ևս Կաստիլիայում այս դարաշրջանում հերետիկոսությունը զանգվածային չափեր չստացավ: Ըստ երևույթին դա պայմանավորված է իսպանական ֆեոդալիզմի յուրօրինակ բնույթով, ճորտատիրության բացակայությամբ, թագավորական սահմանափակ իշխանության, ազնվականության ուժի, քաղաքների ազատությունների և մավերի հետ դարավոր պատերազմի պատճառով, որը կլանեց իսպանացիների ողջ ուժն ու էներգիան, քանի որ այդ պատերազմում ընդգրկված էին հասարակության բոլոր խավերը, ընդհուպ՝ ամենաաղքատները: Իրավիճակը կտրուկ փոխվեց XV դարի վերջին քառորդում հիմնականում երեք իրադարձությունների ազդեցության տակ.

1. Արագոնի միավորումը Կաստիլիային՝ իսպանական թագավորության մեջ, որին կցված էին սիցիլիական թագը և Նավարան: 2. Պիրենեյան թերակղզու հարավային մասի ազատագրումը մավրիտանական (արաբական) տիրապետությունից՝ Գրանադա կենտրոնով և այդ հողերի վերամիավորումը Իսպանիայի հետ: 3. Ամերիկա մայրցամաքի հայտնաբերումն ու նվաճումը և այս իրադարձության արդյունքում Իսպանիայի վերափոխումը աշխարհի առաջին և ամենամեծ գաղութատիրության, ծովերի տիրուհու, անթիվ գանձերի տիրոջ [7, 228-230] և «կայսրության, որտեղ արևը մայր չի մտնում»:

Իսպանիայում ինկվիզիցիայի հիմնումը կապվում է ***Ֆերդինանդ II Արագոնացու և Իզաբելա I Կաստիլացու*** անվան հետ: Սկզբնական շրջանում նրանց միասին գործունեությունը, մեղմ ասած, արդյունավետ չէր. Ֆերդինանդը Կաստիլիայի կառավարմանը մասնակցում էր միայն որպես Իզաբելլայի ամուսին և ոչ թե Իսպանիայի թագավոր, բայց այդ ամենը ժամանակավոր էր, և կարճ ժամանակ անց նրանք սկսում են գործել ավելի միասնական [2, 136]: Հզորացած Իսպանական արքունիքը նույնացնում

էր իր շահերը եկեղեցու շահերի հետ, որոնց վարդապետությունն օգտագործում էր իր դիրքերն ամրապնդելու համար: Գրանադայի մավրերին վտարելուց հետո իսպանացի միապետի տիտղոսներին ավելացավ «կաթոլիկ» տիտղոսը: Բողոքականության դեմ գաղափարական պայքարի առավելագույն սրման պայմաններում ինկվիզիցիայի գործունեությունը հատկապես հրատապ նշանակություն ստացավ եկեղեցու համար: Եվ քանի որ թագավորը Իսպանիայում հակաբարեփոխումների փաստացի առաջնորդն էր, ինկվիզիցիան շարունակեց հաջողության հասնել՝ հաղթելով և՛ եկեղեցու թշնամիներին, և՛ թագավորի թշնամիներին [6, 230]: Իսպանիայում ինկվիզիցիայի անսխադեպ զարգացումը բացատրվում է նրանով, որ թագավորական իշխանությունը ինկվիզիցիան օգտագործում է որպես հուսալի գործիք իր հակառակորդներին ճնշելու և վախեցնելու համար և իր «հավատարիմ դաշնակցից» չի բաժանվում մինչև XIX դարի կեսերը: Կաթոլիկ միջնադարյան գաղափարախոսությունը, որն ընդունվել է իսպանական միապետության կողմից, թույլ չի տվել կրոնական հանդուրժողականություն: Գերիշխող եկեղեցին պահանջում էր ողջ բնակչության բացարձակ հպատակեցումը կրոնական պաշտոնական ուսմունքից ցանկացած շեղում համարելով «հիմքերը խաբիւող»: Այն սանձազերծեց ռեպրեսիվ միջոցների իր ողջ հզոր ցանցը մեղավորների և հերետիկոսության մեջ կասկածվողների վրա: Միայն Ռեֆորմացիային հաջորդած կրոնական պատերազմներից հետո պապությունը համաձայնեց համեմատաբար խաղաղ «համակեցության» բողոքականների հետ, այն էլ միայն այն երկրներում, որտեղ կաթոլիկ կուսակցությունը չէր կարող ռազմական հաղթանակ տանել իր գաղափարական հակառակորդների նկատմամբ: Իսպանիայում ստեղծված այս «պատժիչ ցանցը» անվանվեց «նոր ինկվիզիցիա»: Նոր ինկվիզիցիան ստեղծվել է 1478-1483 թթ.: Իսպանիայում ինկվիզիցիան իր ողջ սարսափներով խիստ կապված է Թոմաս Տորկվեմադոյի անվան հետ: Նա համարվում է իսպանական ինկվիզիցիայի իսկական ստեղծողն ու գաղափարախոսը: Նա ղեկավարել է Ինկվիզիտորական տրիբունալը դրա ստեղծումից հետո առաջին 18 տարիների ընթացքում [6, 237]: Տորկվեմադոն գործունեության սկզբում եղել է Իսպանիայի թագավորի և կարդինալի խոստովանահայրը [10, 31]: 1483 թ. թագուհի Իզաբելան լծվել էր Իսպանիայում վերքաննիչ դատարան ստեղծելու գործին, և թույլատվություն ստանալու նպատակով նա ակտիվ նամակագրության մեջ էր Հռոմի Սիքստոս IV պապի հետ: Թույլտվությունը չի ուշանում, և 1483 թ. մայիսի 25-ին Վատիկանից ստացված նամակում նրանց թույլատրում են ստեղծել վերաքննիչ դատարան, միննույն

ժամանակ նրանց հորդորում էին «լինել նախանձախնդիր հավատքի հարցերում», այսինքն՝ հետևողական լինել հերեթիկոսներին պատժելու հարցում: Ստեղծվող այս նոր կառույցի ղեկավար է նշանակվում Թոմաս Տորկվեմադոն, քանի որ նա «հայտնի էր իր արդար ապրելակերպով, Աստծուն անկեղծ և անձնուրաց ծառայությամբ, փայլուն մտքով և կրակոտ պերճախոսությամբ» [10, 32]: Արդեն իր իշխանության հենց սկզբում «մեծ ինկվիզիտորը» երեք հարյուր մարդ ցցի հանեց և մոտ հարյուր հերետիկոսների դատապարտեց բանտերում հավերժական բանտարկության: Եվ նրա «ի նպաստ եկեղեցու և պետության գործունեության» ընթացքում այրվել է ավելի քան 10. 000 մարդ: Սա կազմում էր Իսպանիայում ինկվիզիցիայի եռանդուն աշխատանքի ընթացքում այրված բոլոր հերետիկոսների մեկ երրորդից էլ քիչ: Տորկվեմադոյի հրամանով այրվել են ոչ միայն մարդիկ, այլև «վնասակար գրքեր», միայն մեկ քաղաքում այրվել են տարբեր հեղինակների վեց հազար գրքեր: Նրա օրհնությամբ կրակը այրեց թագավորական արքայազնի հսկայական գրադարանը [9, 48]: Այս պաշտոնում նա իրավունք ուներ ընտրել, ազատել և փոխարինել ստորին ինկվիզիտորներին, իսկ նրանց գործողություններում նրանք ենթարկվում էին միայն Տորկվեմադոյին [10, 32]: Իր նշանակումից անմիջապես հետո նա սկսեց վերակազմավորել ինկվիզիցիոն դատարանը այնպես, որ այն համապատասխանի միապետների ցանկություններին [10, 33]: Տորկվեմադոյի անմիջական միջամտությամբ քաղաքացիական դատարանները մտան եկեղեցու իրավասության տակ: Այն դատավորները, ովքեր համաձայն չէին Տորկվեմադոյի հետ, դատապարտվեցին հերետիկոսության համար և ենթարկվեցին հրապարակային, թեև ոչ շատ խիստ պատիժների [11, 37]: Նրան օգնելու համար նշանակվեցին իրավաբաններ Խուան Գուտիերես դե Լագավեալը և Տրիստան դե Մեդինան, և հիմնեց չորս մշտական տրիբունալ [10, 33]: Տորկվեմադոն ստեղծում է հատուկ օրենսգիրք: Օրենսգրքի հիմնական դրույթները հանգում էին նրան, որ ինկվիզիցիան հայտարարվեց գաղտնի դատարան՝ առաջին և վերջին աստիճանը, որը քննում էր հերետիկոսների գործերը: Գաղտնի դատարանի որոշումները համարվել են վերջնական և վերանայման ենթակա չեն եղել: Ինկվիզիցիայի կողմից հերետիկոսության մեջ մեղադրվող և մեղավոր չճանաչված անձինք դատապարտվում էին մահապատժի: Հերետիկոսության մեջ մեղադրվողը կարող էր իրեն փրկել պատժից միայն իր մեղքի լիակատար խոստովանությամբ, հանցակիցների մասին հայտնելով, հերետիկոսական հայացքներից հրաժարվելով և «սրբազան» տրիբունալի կամքին լիակատար ենթարկվելով [6, 238-239]: Ուսումնասիրողներից Ռ. Սաբատի-

նին նշում է, որ չնայած Իսպանիայում գործում էր Տորկվեմադոյի օրենսգիրքը, բայց ինկվիզիտորների համար առաջին ձեռնարկը գրվել է ավելի վաղ, մոտ 1320 թ.: Խոսքը դոմինիկացի վանական Բեռնար Գեյի աշխատության մասին է՝ «Practica Inquisitionis Haeretice Pravitatis – Bernardo Guidonis Ordinis Fratrum Predicatorum», որը ձևակերպել է հարյուր տարվա ընթացքում Ֆրանսիայի հարավի ինկվիզիտորների կուտակած փորձը [9, 33]: Ամենայն հավանականությամբ Տորկվեմադոն իր օրենսգիրքը գրելիս օգտվել է նաև Բեռնար Գեյի աշխատությունից: Տորկվեմադոյի օրենսգիրքը մեղադրյալի հետաքննության և դատաքննության համար որևէ ժամկետ չէր սահմանում: Ինկվիզիցիան իրավասու էր իր զոհերին անժամկետ պահել նախնական կալանքի տակ [6, 239]: Շատ հաճախ բանտարկյալներին մի քանի օր, նույնիսկ մի քանի ամիս պահում էին խցերում մինչև դատավարության կայանալը [14; 16]: Եղել են դեպքեր, երբ բանտարկյալները տասնամյակներ շարունակ կալանքի մեջ են եղել ինկվիզիցիայի զննաններում՝ նախքան դատապարտվելը: Քահանա Խոսե Բունոն դե Վերտիսը ձերբակալվել է 1649 թ. և մահացել բանտում 1656 թ.: Նրա գործով որևէ որոշում երբեք չի կայացվել: Դոմինիկյան վանական Գաբրիել Էսկոբարը 15 տարի (1607-1622 թթ.) եղել է բանտում, որտեղ էլ մահացել է՝ չարժանանալով ինկվիզիցիայի դատավճռին: Նմանատիպ դեպքեր շատ են եղել [6, 239-240]: Օրենսգիրքը բազմիցս թարմացվել է նոր հրահանգներով, բայց դրա էությունը դրանից չի փոխվել: Օրենսգիրքը ինկվիզիտորներին օժտել է անսահմանափակ ուժով. իրենց գործողության ժամանակ նրանք զեկուցել են միայն գլխավոր ինկվիզիտորին և զերագույն ղեկավարությանը, որոնք իրենց հերթին հաշվետու էին միայն թագի առաջ: Օրենսգիրքը ընդլայնեց ինկվիզիցիայի կազմակերպչական կառուցվածքը: Ի լրումն Ինկվիզիցիայի Գերագույն խորհրդի՝ գլխավոր ինկվիզիտորի ղեկավարությամբ, օրենսգիրքը նախատեսում էր տեղական մշտական տրիբունալների ստեղծում (ստեղծվել է այդպիսի 17 տրիբունալ) և արտակարգ տրիբունալներ, որոնք կարող էին ստեղծվել ցանկացած վայրում և ցանկացած ժամանակ՝ կապված դրա անհրաժեշտության հետ [6, 240]: Տորկվեմադոյի օրենսգրքի վերջին հավաքածուն լույս է տեսնում 1498 թ. մայիսին. այն բաղկացած էր տասնվեց կետերից, դրանցից հատկապես հետաքրքրական էին հետևյալ կետերը. 1. Յուրաքանչյուր դատարանում պետք է լինի երկու ինկվիզիտոր, և նրանցից մեկը պետք է լինի իրավաբան, իսկ մյուսը՝ աստվածաբան: Նրանք պետք է գործեն համաձայնեցված դատավճիռ կայացնելիս և խոշտանգումներ իրականեցնելիս: 2. Ոչ ոք չի կարող ձերբակալվել առանց մեղքի ողջամիտ

ապացույցների, և դատավարությունները պետք է իրականացվեն որքան հնարավոր է արագ, դատավարությունը չպետք է երկար ժամանակ ձգձգվի: 3. Ինկվիզիտորները պետք է նաև հոգ տանեն, որ ձերբակալությունից հետո իրենց մեղքերը խոստովանողները անկեղծորեն զոջան: Միևնույն ժամանակ հետաքննությունը չպետք է շատ երկար լինի, իսկ մեղքերը չպետք է լինեն օրենքին բացահայտ անհնազանդություն, և կալանավորները պետք է հստակ տեղյակ լինեն: 4. Ինկվիզիցիան պետք է խստորեն և հրապարակայնորեն պատժի բոլոր կեղծ վկաներին [11, 39]:

Ինկվիզիտորական հիերարխիայի կարևոր օղակ էին այսպես կոչված ֆամիլիարեսները (հարազատները) և ֆիսկալները՝ նրա աշխարհիկ աշխատակիցները, ովքեր կատարում էին տեղեկատուների, խաբեբաների և սադրիչների պարտականությունները, ինչպես նաև նրանց օգնականները, նրանց պարտականությունն էր կազմակերպել *auto-da-fé* [6, 240]: Ֆիսկալները ստացել են ինկվիզիցիայի գոհերից բռնագրավված ունեցվածքի մի մասը, չեն ենթարկվել աշխարհիկ դատարանների իրավասությանը և գործել են լիակատար անպատժելիությամբ: Նրանց մեծ մասը քրեական տարրեր էին, սակայն նրանց հետ միասին այս «կալվածքում» ներկայացված էին բնակչության բոլոր շերտերից ներկայացուցիչներ: Ֆիսկալների թվում են նաև հայտնի գրողներ և պետական գործիչներ: «Ֆամիլիարեսների» թիվը շատ մեծ էր: Այսպես, օրինակ, Տոլեդոյի տրիբունալում կար 805 «ֆամիլիարես», Գրանադայում՝ 554, Սանտյագոյում՝ 1009, Սարագոսայում՝ 1215, Բարսելոնայում՝ 905: Նրանց ընդհանուր թիվը, դատելով առկա տվյալներից, գերազանցել է 15 հազարը [6, 240]: Տորկվեմադոյի և այլ մեծ ու փոքր ինկվիզիտորների բոլոր հենց թվարկված «բարեգործական» գործերը հետապնդում էին երկու նպատակ՝ «փրկել սպանված հերետիկոսների հոգիները» և համալրել եկեղեցու ու կառավարության քսակը: Ի վերջո բանտարկվածների և մահապատժի դատապարտվածների ունեցվածքը բռնագրավվել է, և փոքր մեղքերի համար գանձվել են տարբեր չափերի տուգանքներ, և այդ եկամուտների երկու երրորդը, ըստ Տորկվեմադոյի ղեկավարությամբ մշակված կանոնադրության, բաժին է ընկել եկեղեցուն, իսկ մեկ երրորդը՝ թագավորական գանձարան: Գույքի բռնագրավման ժամանակ խորհուրդ է տրվել ոչ մի կարեկցանք չունենալ մեղավորների երեխաների նկատմամբ, քանի որ, ինչպես ասվում է ինկվիզիտորների ցուցումներից մեկում, «Աստվածային և մարդկային բոլոր օրենքների համաձայն՝ երեխաները պատժվում են իրենց հայրերի մեղքերի համար» [10, 88]: Ինկվիզիցիայի անբաժան մասն էր կազմում *auto-da-fé* կոչվող գործընթացը: Դա իրականացվում էր

Ֆիսկալի կողմից: Քաղաքի գլխավոր հրապարակում տոնական օրերին իշխանությունների և ամբոխի ներկայությամբ տեղի էր ունենում Auto-da-fe: Auto-da-fé-ի բուն նպատակը հարցաքննվողից ցուցմունք կամ խոստովանություն կորզելն էր: Auto-da-fe իսպաներեն բառացի նշանակում է «հավատքի ակտ» [10, 65]: Սկզբից հրապարակում է հավաքվում ամբոխը, տոն օրերին գալիս են նաև թագավորն ու թագուհին: Հետո մի քանի շարքով գալիս են դատապարտյալները: Առջևի շարքերում գալիս են նրանք, ովքեր «հաշտվել են եկեղեցու հետ» Պետք է նշել, որ նրանց մեծ մասը խոստանում է ուխտագնացություն կատարել «սուրբ վայրեր»: «Հաշտվածներին» հետևում են՝ նույն խղճուկ հագուստով, դատապարտյալները, ովքեր դատապարտված էին խարազանման կամ ցմահ բանտարկության: Ամենամուտք տեսարանը ներկայացնում էին մահապատժի դատապարտվածները: Դատապարտյալների ամբոխի մեջ նրանք վերջինն են, որոնց սկզբից խեղդամահ են անում, հետո այրում: Երթի վերջում գալիս են գերագույն դատարանի ինկվիզիտորներն ու խորհրդականները: Նրանք բոլորը ձիու վրա են, և նրանց մեջ, բազմաթիվ պահակներով շրջապատված, շքեղ մանուշակագույն հագուստով, գալիս է ինքը՝ Մեծ ինկվիզիտորը: Մոտենալով հարթակին՝ ինկվիզիտորներն ու դատապարտյալները զբաղեցնում են իրենց տեղերը: Հետո հնչում է զանգը, սկսվում է ժամերգությունը, որին հաջորդում է դատապարտյալների վերջնական պատիժը [9, 149]: Ինկվիզիտորները ունեին իրենց գրադարանները, որտեղ պահում էին բոլոր քննված գործերը, ինչպես նաև իրենց կողմից մշակված կանոնադրությունները, որոնց հիման վրա նրանք գործում էին [15, 269]: Առաջին հրամանը, որն արձակում է ինկվիզիցիայի Սբ. Տրիբունալը, ուղղված էր բոլոր աշխարհիկ իշխանություններին՝ 15 օրվա ընթացքում ձերբակալել իրենց բնակավայրը փոխած մավրերին և հրեաներին, տանել նրանց Սևիլիա և բռնագրավել նրանց ունեցվածքը: Կաստիլիայի բոլոր մասերից գտնում են նման մարդկանց և տանում Սևիլիա, որտեղ նրանց տեղավորում են վանքերում և Տրիանա կոչվող ամրոցում: Շուտով հաջորդեցին զանգվածային մահապատիժները: Ձերբակալվածները, ովքեր հրաժարվեցին իրենց մեղքն ընդունելուց, հեռացվեցին և ուղարկվեցին ցցի [6, 231-232]: Հատկապես ծանրացավ հրեաների վիճակը՝ սկսած 1492 թ. մարտի 31-ի թագավորական հրամանագրի ընդունումից, որով հրամայվեց բոլոր հրեաներին կրոնափոխ անել կամ վտարել: Այս շրջանի հետ կապված թվերը խիստ անորոշ են, բայց ամենայն հավանականությամբ 15-րդ դարի ընթացքում Իսպանիայի հրեա բնակչության մեկ երրորդից ավելին դարձել է քրիստոնյա [14, 12]: Կարճ ժամանակ անց ինկվիզիցիան սկսում

է մեծ թափով գործել: Մահապատիժների առատությունը ստիպեց ինկվիզիտորներին կատարելագործել մահապատիժների տեխնիկան: Դաշտում՝ քաղաքից դուրս, որտեղ տեղի էին ունենում մահապատիժները, կառուցվել էր հարթակ (տաբլադա), որն անվանում էր այն վայրը, որտեղից արտասանվում էին դատավճիռները, իսկ մոտակայքում կառուցվում էր մահապատժի վայր: Այս փայտամածը կոչվում էր կեմադերո՝ դիակիզարան, որը տարբերվում էր ժամանակակից դիակիզարանների կառուցվածքից, քանի որ ներկայիս դիակիզարաններում այրում են այն մարդկանց դիակները, որոնք մահացել են բնական մահով, իսկ կեմադերոներում ողջ-ողջ այրում էին հերետիկոսներին: Հետաքրքիր է հատկապես կեմադերոյի կառուցվածքը. դրա վրա բարձրանում էին աստվածաշնչյան մարգարեների չորս մեծ քարե արձաններ, որոնք կառուցվել են նախանձախնդիր կաթոլիկների նվիրատվություններով: Դրանց վրա կապում էին հերետիկոսներին, որոնք ինկվիզիցիայի կողմից դատապարտված էին այրվելու: Չնայած աննախադեպ վերելքին՝ ինկվիզիցիան ունենում է նաև որոշ հետընթաց: Օրինակ՝ Սևիլիայում ինկվիզիցիայի թափը կոտրվում է ժանտախտի համաճարակի արդյունքում: Բանտերի գերբնակեցումից բնկվեց ժանտախտի համաճարակ: Ինկվիզիտորները ստիպված էին լքել քաղաքը, և նրանց բացակայությունից օգտվելով՝ բանտերից փախչում են հազարավոր հերետիկոսներ: Բայց երբ համաճարակը ետ նահանջեց, ինկվիզիտորները վերադարձան քաղաք և շարունակեցին իրենց արյունոտ գործը, և քանի որ նրանց «հաճախորդները» խիստ կրճատվել էին, նրանք հանում են մահացածներին գերեզմաններից, դատում նրանց աճյունը և խլում ժառանգությունը դատապարտյալների հարազատներից [2, 232-233]: Իսպանական ինկվիզիցիան, մեղմ ասած, վատ էր տրամադրված «նոր քրիստոնյաների» մարանների հանդեպ: Ուսումնասիրողներից ոմանք արդարացնում են այս «նոր քրիստոնյաներին»՝ գտնելով, որ նրանք հեռու են եղել քրիստոնեության սխալ ըմբռնումներից, մինչդեռ այլ ուսումնասիրողներ պնդում են հակառակը՝ նրանց դասելով հերետիկոսների շարքին: Իսպանական ինկվիզիցիայի հիմնական թիրախը հանդիսանում էին մարանները («նոր քրիստոնյաները»), մավրերը և հրեաները [6, 237]: Հրեաները, մավրերն (արաբները), ու այս «նոր քրիստոնյաները» արժանանում էին գրեթե նույն պատժին: Հրեաները վտարվում են Արագոնից, նրանց արգելվում է իրենց հետ վերցնել «ոսկի, արծաթ, մետաղադրամներ և առարկաներ, քանի որ դրանք ենթակա չէին երկրից արտահանման»: Ամենաշատ ճշտված տվյալներով՝ Իսպանիայից արտագաղթել է 165 հազար հրեա, 50000-ը մկրտվել է՝ դառնալով կաթո-

լիկ հավատքի հավատացյալ, իսկ 20000-ը դարձել է ինկվիզիցիայի գոհ: Նույն վերաբերմունքին էին արժանանում մավրերը. նրանց մի մասը բռնի կերպով ընդունեց քրիստոնեություն. միայն 1499 թ. մկրտվել է 50000 մավր, մի մասը աքսորվեց, մի մասն էլ դարձավ ինկվիզիցիայի գոհ [8, 148-152]: Այժմ անդրադառնանք հերետիկոսներին պատժելու փուլերին և տարրաբնույթ մեթոդներին: Մեղադրյալին պահում էին մի փոքրիկ խոնավ և մռայլ խցում՝ 5 քայլ երկարությամբ և 4 քայլ լայնությամբ, որտեղ նստած էին վեց կամ ավել բանտարկյալներ: Տղամարդիկ և կանայք պահվում էին նույն խցում, և նրանք քնում էին միասին՝ կա՛մ հատակին, կա՛մ կեղտոտ ծղոտի վրա, կա՛մ դրված երկհարկանի մահճակալների վրա: Նրանց նկատմամբ կիրառվում էին բոլոր տեսակի խոշտանգումները ու բռնությունները: Ամենափոքր բողոքի դեպքում նրանց մերկացնում ու խարազանում էին: Նրանց զնդանից դուրս էին բերում միայն հարցաքննության համար: Եթե բանտարկյալը հարցաքննության ժամանակ չընդուներ իր մեղքը, համառել, ապա սկսվում էր դատավարության երկրորդ պահը՝ խոշտանգումները [9, 88]: Ընդ որում նախնական 3 լսումների ժամանակ եթե ինկվիզիտորները չստանային իրենց անհրաժեշտ տեղեկությունները, ապա նրանք իրավասու էին մեղադրյալին խոշտանգել [14; 16]: Խոշտանգումները նույնպես տարբեր էին՝ կախված կատարված հանցանքի աստիճանից: Ինկվիզիտորները հորինել էին հնարամիտ միջոցներ պատիժները ավելի դաժան եղանակով իրականացնելու համար: Եվ դրանք կիրառվել են ոչ թե պատահական, այլ ծրագրված: Սկզբում ինկվիզիտորները դրսևորում էին որոշակի «բարեսրտություն»՝ բանտարկյալին ցույց էին տրվում խոշտանգման գործիքները և հորդորում խոստովանել [9, 88, 90]: Գործընթացը սկսվում է «հեզ հորդորներով» և «հայրական խորհուրդներով»: Դրանից հետո մեղադրյալից փորձում էին մեղքերի խոստովանություն կորզել: Այնուհետև մեղադրյալին մերկ կանգնեցնում էին խոշտանգման գործիքների առջև և «ծանոթացնում» իրեն սպասվող պատիժներին, եթե չխոստովանի իր մեղքերը: Այնուհետև գալիս է «ծանր փորձության» հերթը, որը իրականացվում էր հատուկ խոշտանգման գործիքի միջոցով: Ըստ էության այդ խոշտանգման գործիքը աշխատում էր այսպես. վերևում ամրացված էր լինում ճախարակ, որից կախված էր պարան. այն կապում էին մարդու թևերին, միննույն ժամանակ ոտքերն էլ կապում էին գետնին, և պտտում ճախարակը: Դա տևում էր այնքան, մինչև մեղադրյալը կցանկանար խոստովանել իր մեղքերը, իսկ եթե հրաժարվում էր, այնքան էին պտտում, մինչև կմահանար: Իսկ եթե մեղադրյալը ցանկանում էր ցուցմունք տալ, բայց նրա ցուցմունքները չէին

բավարարում ինկվիզիտորներին, նրանք անցնում էին խոշտանգման հաջորդ փուլին: Մա արդեն «ջրով փորձությունն» էր: Հերետիկոսին ամուր կապում էին սեղանին, հետո թաց կտորով ծածկում, բերանն ու քիթը դանդաղ ու երկար ջուր լցնում: Սովորաբար այս «փորձությանը» հերետիկոսները չէին կարողանում դիմանալ և խեղդվում էին: Իսկ եթե ողջ էին մնում, բայց չէին խոստովանում, ապա նրանք «կրակով դատավարություն» էին անում: Այս անգամ արդեն մարդուն բարձրացնում էին խարույկի վրա: Քչերն էին փրկվում այս վերջին փորձությունից, իսկ եթե հազիվ ողջ էին մնում, հանձնվում էին իրենց դատավորների «ողորմածությանը»: Այս տանջանքներից հետո ողջ մնալով՝ նրանք դատապարտվում էին, մեկը՝ հավերժական բանտարկություն, մյուսը՝ խեղդամահ լինելու, երրորդը՝ խարույկի վրա այրվելու: Լինում էին ինկվիզիցիայի այնպիսի «ընտրյալներ», որոնց, ըստ դատավճռի, նախ խեղդամահ էին անում, ապա այրում [9; 88]: Խիստ դաժան լինելու և մեղադրանքներից խուսափելու համար ինկվիզիցիոն դատարանը ինքը չի կատարել իր պատիժները, այլ հրահանգել է դա կատարել աշխարհիկ իշխանության ներկայացուցիչներին՝ կեղծավոր կերպով հայտարարելով. «որքան կարող ենք՝ մեղավորների հետ ողորմածորեն վարվեք»: Աշխարհիկ իշխանությունը այդ ողորմությունը ըմբռնեց այսպես. «սպանել առանց արյուն թափելու». մեղադրյալին պատժում էին կամ խեղդամահ անելով կամ խարույկի վրա այրելով [9, 89]: Հետաքրքրական է նաև այն, որ այս շրջանում Իսպանիան համարվում էր եվրոպական բժշկության առաջատար երկրներից մեկը, քանի որ շատ հաճախ ինկվիզիցիոն դատարանի դատապարտյալները հանդիսանում էին բժշկական փորձերի թիրախ [16; 13]:

Ինկվիզիցիայի գոհերն էին դառնում մեծաթիվ կանայք. նրանք հաճախ էին մեղադրվում «կախարդ» լինելու և «Մատանային ծառայելու» մեջ: Այս «վիուկների որսը» տարածված էր ամբողջ Եվրոպայում, և դա հաճախ հասնում էր սարսափելի չափերի: Նրանք կասկածվում էին նաև «վիուկ լինելու և կախարդությամբ զբաղվելու» մեջ: Նրանց փորձում էին դարձի մտրակի հարվածներով: «Վիուկներին» պահում էին եկեղեցու գնդանում և եկեղեցու զանգերին զուգընթաց մտրակում այնքան, մինչև նրանք դարձի կգային [9; 121; 141]: Հատկանշական է այն, որ այլ երկրներում վիուկների և կախարդների պատիժները տարբեր էին, և սահմանված էին այլ պատիժներ, մինչդեռ Իսպանիայում դրանք դիտվում էին նույն հարթության վրա, համարվում էին նույնանման հերետիկոսություն, և սահմանված էր նույնանման պատիժ թե կախարդների, թե վիուկների համար [5; 8]:

Իսպանական ինկվիզիցիան գործում էր նաև «նոր աշխարհում»՝ նոր քաղաքացիական Ամերիկա մայրցամաքում նույն վայրագություններով և սխտեմով [8]: Իսպանիայում բնակվողները կարող էին ունենալ քաղաքական և կրոնական տարբեր տեսակետեր, բայց նրանք պետք է դա պահեին իրենց մեջ և բարձրաձայնելու դեպքում նրանք ճանաչվում էին հասարակության համար վտանգավոր տարրեր և անկասկած հայտնվում իսպանական ինկվիզիցիայի դատարանում, քանի որ երկրում տիրող կարգերը բխում էին հավատքի անսասան հիմքերից [18; 16]: Ռեֆորմացիոն շարժման ծավալմանը զուգահեռ Իսպանիան գնալով վերածվում էր հակառեֆորմացիայի գլխավոր կենտրոններից մեկի և բուռն պայքար ծավալում ռեֆորմացիայի դեմ: Այդ հակառեֆորմիստական քաղաքականության գոհերն են դառնում ժամանակի նշանավոր մտածողները: Օրինակ՝ Միգել Սերվետը, ով իսպանացի մտածող էր, գիտնական և բժիշկ, ծնվել է 1509 թ. Արագոնի Վիլանուևա քաղաքում: Ստացել է բժշկական աստիճան և հաստատվել Փարիզում: Նա իրեն նվիրել էր փիլիսոփայության և աստվածաբանության ուսումնասիրությանը, այդ թեմատիկայով գրքեր գրելուն, որտեղ քննադատեց քրիստոնեական ուսմունքի հիմքերը: Նա մերժում էր Սուրբ Երրորդության դասական հայեցակարգը, իսկ հանրային վեճերում մարտահրավեր էր նետում Փարիզի համալսարանի աստվածաբաններին: Իր տեսակետների համար նա հետապնդվում է ինկվիզիցիայի կողմից, դիմում փախուստի դեպի Ժնև, որտեղ հանդիպեց Ժան Կալվինին և սկսեց կիսել նրա գաղափարները: Չնայած փախուստին, այնուամենայնիվ 1553 թ. Սերվետը ձերբակալվեց ինկվիզիցիայի կողմից և ենթարկվեց մահապատժի [1, 59-60]: Իսպանական ինկվիզիցիային զոհ է գնացել նաև Անտոնիո Հերոզելլոն, ով իրավաբան էր և աստվածաբան: Նա բողոքականություն էր դավանում և ռեֆորմիստական քարոզ կատարում Կաստիլիայում, որն էլ դառնում է պատճառ ինկվիզիցիայի կողմից մահապատժի ենթարկվելու համար [19, 96]:

Այսպիսով՝ իսպանական ինկվիզիցիան, ի սկզբանե նպատակ ունենալով վերադարձնել բոլոր հերետիկոսներին ճշմարիտ ուղի, դարձավ դաժան զենք, որը յուրացվեց միապետների կողմից: Նրանք դա օգտագործեցին որպես զանձարանը համալրելու, ինչպես նաև իրենց քաղաքական իշխանությունը մեծացնելու, ընդդիմությանը թուլացնելու, հրեաներին և մահմեդականներին ճնշելու նոր միջոց: Այս բոլոր նպատակներին ծառայած ինկվիզիցիան դարձավ աղետաբեր հասարակ ժողովրդի համար, քանի որ նրանք ենթարկվում էին ամենատարբեր տեսակի ճնշումների:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Авадяева Е., Зданович Л., Сто великих казней, Москва, 1999, 260 с.
2. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании в 2-х томах Москва, 1951, 161 с.
3. Будур Н. В. Повседневная жизнь инквизиции в средние века, Москва, 2010, 384 с.
4. Гергей Е. История Папства, Москва, 1996, 357 с.
5. Горелов Н. Бич и Молот. Охота на ведьм в XVI-XVIII веках, Санкт-Петербург, 2005, 512 с.
6. Григулевич И. Инквизиция, Москва, 1976, 448 с.
7. Григулевич И. Р. Преступления инквизиции в Испанской Америке (XVI-XIX вв.). - Новая и новейшая история, Москва, 1966, № 6, № 7.
8. Кудрявцев А. Е. Испания в средние века, Москва, 2018, 288 с.
9. Ревяко Т. И. Тюремь и наказания: Инквизиция, тюрьмы, телесные наказания, казни, Санкт-Петербург, 1996, 575 стр.
10. Сабатини Р. Торквемада и испанская инквизиция, Санкт-Петербург, 1999, 320 с.
11. Холт В. Испанская инквизиция Москва, 2002, 433 с.
12. Acworth R. J. A Brief History of the Inquisition, Georgia, 28 p.
13. Wininger J. A Comparative Historical Analysis of the Spanish Inquisition and the Holocaust, South Orange USA, 2022, 228 p.
14. Kagan L. R. Inquisitorial Inquiries: Brief Lives of Secret Jews and Other Heretics, 2011, Baltimore, 248 p.
15. Kras P. The System of the Inquisition in Medieval Europe, Lausanne, 2020, 518 p.
16. Martinez-Vidal A. Victims and Experts: Medical Practitioners and the Spanish Inquisition, Valencia, 17 p.
17. Mason S. A History of the Holy Catholic Inquisition, Philadelphia, 1835, 212 p.
18. Maistre J. D. Letters on the Spanish Inquisition: A Rare Work, and the Best Witch has Ever Appeared on the Subject, Boston, 2018, 184 p.
19. Charles L. H. A History of the Inquisition of Spain, vol. 3, New York, 1907.

Инквизиция в средневековой Испании

Акопян Лилит

ВГУ, “История”, 3-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент В. Хажакян

Резюме

Ключевые слова: смертная казнь, закон, грех, католик, *Auto-da-fe*, осужденный, вера

Цель статьи – проанализировать роль испанской инквизиции в средневековой Испании на основе изучения научной литературы и произведений зарубежных авторов, понять причины испанской инквизиции и ее влияние на общество. В статье дается системное осмысление инквизиционных процессов, происходивших в средневековой Испании, и их влияние на государственное управление.

Inquisition in Medieval Spain

Hakobyan Lilit

VSU, “History”, 3rd year

Academic Supervisor: V. Khazhakyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: death penalty, law, sin, Catholic, belief, *Auto-da-fe*, convict

The main aim of the article is to analyze the role of the Spanish Inquisition in medieval Spain based on the study of professional literature and works of foreign authors, understanding the causes of the Spanish Inquisition and its social impacts. The article provides a systematic understanding of the inquisitional processes that took place in medieval Spain and their impact on state administration.

Մխիթարյան միաբանները ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի մասին

Հովնիկյան Վիկտորյա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն» 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ պ. գ. դ. պրոֆ., Ֆ. Մովսիսյան*

Հանգուցային բառեր. *Մխիթարյաններ, «Բազմավեպ», «Եվրոպա»,
Ղևոնդ Ալիշան, Գաբրիել Այվազովսկի, ազատություն, հանրապետու-
թյուն, խռովություն, ստրկություն, Միացյալ Նահանգներ*

Հայ պարբերական մամուլի զարգացման վրա մեծ ազդեցություն ունեցան Մխիթարյան միաբանության անդամները: Հայագիտական, գրա-
կան-գեղարվեստական գործունեություն ծավալելուց զատ, միաբանները
զբաղվում էին նաև արևմտյան երկրներում տեղի ունեցող կարևոր իրա-
դարձությունների լուսաբանմամբ և մեկնաբանմամբ:

Նման իրադարձությունների շարքում է ԱՄՆ-ում ծավալված քաղա-
քացիական պատերազմը, որը թերևս ամենածանր արհավիրքն էր «Նոր
աշխարհի» ողջ պատմության ընթացքում: Սակայն պետք է նշել, որ
Մխիթարյան միաբանների մոտեցումը տվյալ հիմնահարցին համարժեք
լուսաբանված չէ:

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմը, որը տևեց շուրջ չորս
տարի, իր տեսակով ու բնույթով աննախադեպ երևույթ էր «Նոր աշ-
խարհի» ողջ պատմության ընթացքում: Հարավում համադաշնության
ստեղծումը և Միությունից անջատումը առաջին քայլը եղավ քաղաքա-
ցիական պատերազմի սկսվելու համար [8, 229-230]: Այս պատերազմը
անսովոր դրամատիկ էր: Նույնիսկ Երկրորդ համաշխարհային պատե-
րազմում, Արևմտյան Եվրոպայի, Ասիայի, Օվկիանիայի և Հյուսիսային
Աֆրիկայի ճակատներում ԱՄՆ-ը չի կրել այնպիսի զգալի կորուստներ,
որքան քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ, որը իլեց ավելի քան
600 հազար կյանք [7, 3]: Պատերազմի պատճառների վերաբերյալ կան
տարբեր տեսակետեր: Ուումնասիրողներից շատերը պատերազմի հիմ-
նական պատճառը համարում են ստրկության խնդիրը, սակայն այս տե-
սակետը դեռևս վիճահարույց է: Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազ-
մի լուսաբանմամբ զբաղվել են նաև Մխիթարյան միաբանության անդամ-
ները, իրենց հրատարակած «Բազմավեպ» և «Եվրոպա» պարբերականնե-

րում: Ըստ էության Մխիթարյանների կողմից հրատարակված բոլոր պարբերականները ներկայացնում էին հայ պարբերական մամուլի պահպանողական հոսանքը: Նկատենք, որ «Բազմավեպը» հրատարակում էին Վենետիկի Մխիթարյանները, իսկ «Երոպան»՝ Վիեննայի Մխիթարյանները:

Միաբանությունը ստեղծվել է 9 հոգուց բաղկացած հայազգի հոգևորականների կողմից՝ Մխիթար վարդապետ Մեբաստացու (1676-1719) գլխավորությամբ 1717 թ. սեպտեմբերի 8-ին Իտալիայի Վենետիկ քաղաքից հարավ գտնվող Սուրբ Ղազար կղզում [5, 54]: Մխիթարյանների հրատարակած առաջին պարբերականներն էին՝ «Տարեգրություն», «Եղանակ Բյուզանդյան» և «Դիտակ Բյուզանդյան» [6, 106-107]: Սակայն հայ հասարակական-մշակութային կյանքում չկարողացան կատարել այն դերը, ինչն իրականացրեց «Բազմավեպը»: Այն իր բնույթով պաշտոնաթերթ էր, միաբանության ձայնափողը, բայց և շատ խնդիրներում ընթանում էր դաշն ու հարազատ իր օրերի հայության ակնկալիքներին և տրամադրություններին [2, 192]:

Նոր պարբերականի առաջին խմբագիր (1843-1848) Գաբրիել Այվազովսկին հայտնի դեմք էր Մխիթարյան միաբանների շարքում: Վանական-գրագետները և մանավանդ աչքի ընկնող երիտասարդ Ղևոնդ Ալիշանը ակտիվ կերպով օժանդակել են Այվազովսկուն: Այվազովսկու հրաժարականից հետո «Բազմավեպի» խմբագիր է նշանակվում Ղևոնդ Ալիշանը (1849-1851): Հանդեսի ուղղությունը մնում է գրեթե միևնույնը: Այվազովսկուց և Ալիշանից հետո խմբագիրներ են նշանակվել Օքսենտիոս Գուրգենյանը (1852-1853), Գրիգոր Ճելալյանը (1854-1856, 1858-1861, 1863-1866), Հմայակ Պապիկյանը (1856-1857, 1876-1878) և այլք [6, 186]:

Սկզբնական էտապում (մինչև 1858 տարին) «Բազմավեպը» երկշաբաթաթերթ էր: Հետագայում այն դառնում է ամսագիր: Ավելի ուշ՝ 1873-ից հետո, սկսում է լույս տեսնել որպես եռամսյա պարբերական: Հետագայում նորից դառնում է ամսագիր [6, 187]: «Բազմավեպը» դիմադարձ է լինում գրաբարից և իր ընթերցողի հետ հաղորդակցվելու համար ընտրում է արևմտահայերենը [5, 70]: «Բազմավեպի» առանձին աշխատակիցներ տեսնում էին արևմտյան երկրներում կատարվող նոր պրոցեսները և բավականին նշանակալի դիտողություններ են անում այդ պրոցեսների մասին [6, 202]:

Անդրադառնալով ԱՄՆ-ում սկսված քաղաքացիական պատերազմին՝ «Բազմավեպը» գրում է. «Եւրոպիոյ ընդհանուր անստոյգ վիճակի մէջ և Բոսալիոյ զարմանալի յաջողութեանցը մէջ ոչինչ ընդհատ ամենուն զարմանքի և ուշադրութեաննիւթ եղած է Միացեալ Նահանգաց մէջ ծագած խռովութիւնն և անոնց այլ և այլ հասարակապետոյթանց պատակտումը, որուն ինչ պատճառէ առաջ գալը դեռ որոշ չիմացուիր: Այսչափս հայտնի է որ խռովութեան գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ է 1860-ին եղած աշխարհամարը» [տե՛ս, 1861, № 4]:

«Բազմավեպի» խմբագրի տված տեղեկությունների համաձայն կարելի է ուղղակիորեն թերահավատություն հայտնել այն տեսակետին, թե ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմը ծագել էր դասակարգային պայքարի արդյունքում: Այս մոտեցումը կարող ենք մեկնաբանել՝ բերելով ԱՄՆ-ում անցկացված երկու մարդահամարի տվյալները՝ 1850 և 1860 թվականներին, ստացվում է հետևյալ պատկերը. «Ըստ 1860-ի աշխարհամարին, ընդ գերի և ընդ ազատ, 31մլն 648,496 հոգի համրուած է, որ 1850-ին 23 միլիոն 191,570 էր, ուրեմն տասը տարուան մէջ 8 միլիոն 456,926 աճեր է, որ է ըսել 100-ին 36 հոգի: Գալով ժողովրդեան երկու մեծ բաժանմանը, այսինքն գերեաց և ազատաց, այս համեմատութիւնս կը տեսնենք.(նկ..1) [տե՛ս 1861, № 4]:

	1850	1860
Ազատը	49,987,574	27,648,643
Գերիք	3,203,999	3,999,853
Գումար	23,191,570	31,648,496

Նկար 1. Միացյալ Նահանգների բնակչության թվակազմը ըստ 1850 և 1860 թվականների մարդահամարների

Քանզի եթե դիտարկենք առանձին նահանգների մարդահամարի տվյալները, կտեսնենք, որ թվակազմով ազատները ավելի արագ են աճել, քան ստրուկները, «Օրինակի համար Վիրժինիա՝ որ ամենէն շատ գերի բնակիչ ունեցող Նահանգն է, հազիւ թե տասը տարուան մէջ 5 առ 100 գերի բնակիչը բազմացաւ, և ընդհակառակն ազատ ժողովուրդը աճեցաւ ազատ ժողովուրդը աճեցաւ 15 առ 100» [տե՛ս 1861, № 4]: Ավելին, կան նահանգներ, որտեղ գերիների թիվը աճելու փոխարեն նվազել էին, կամ

փոփոխության չէին ենթարկվել. «Կան նաև մեկ երկու Նահանգներ ալ ուր որ գերիները բնաւ չեն աճած: Մերիլլընտի մեջ, գերիք՝ որ թէպէտ արդէն իսկ քիչ են, 61 առ 100 նուագեցան. Տելաուերի մեջ ալ նոյնպէս պակսեցաւ՝ 34 կամ 35 առ 100» [տե՛ս 1861, № 4]: Վերջնական արդյունքի բերելով մարդահամարի տվյալները՝ կարելի է ասել, որ թերևս դասակարգային պայքարը արժանահավատ տարբերակ չէ քաղաքացիական պատերազմի պատճառների հիմքերում թողնելու համար: Իրականում Հյուսիսի և Հարավի մեջ խնդիրներն ավելի խորքային բնույթ էին կրում: Ստրկության խնդիրը կարևոր էր, բայց հիմնարար բնույթ չէր կրում: Այն ավելի շուտ բխում էր Հյուսիսի և Հարավի քաղաքական և տնտեսական շահերի շատ ավելի կարևոր խնդիրներից [8, 224]: Հարավի և հյուսիսի հակասությունները արդեն դուրս էին եկել քաղաքական և միանձնյա պայքարի շրջանակներից: Ուստի իրադրությունը պետք է թևակոխեր զինված պայքարի փուլ, որը պետք է որոշեր երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման հետագա ուղիները [9, 393]:

Քաղաքացիական պատերազմի թեմային միաբանները կրկին անդրադառնում են հաջորդիվ հրատարակված «Եւրոպա» պարբերականում (1847-1863): Այն խմբագրում էր միաբանների մի խումբ, իսկ 1863 թ.՝ պատասխանատու խմբագիր նշանակված Վարդան Հստկարյանը: Շաբաթաթերթի հրատարակությանը լուրջ մասնակցություն են բերել միաբանության անդամներ, լեզվաբան Ղևոնդ Հովնանյանը և պատմաբան Եփրեմ Չազրճյանը, որոնք աշխատանքի բերումով ևս կապված էին հրատարակչական գործի հետ: Հովնանյանը միաբանության տպարանի տնօրենն էր 1846-1854 թթ., իսկ Չազրճյանը՝ 1856-ից հետո [5, 71-72]:

«Եւրոպան» աչքի ընկնող տեղ է գրավում 40-60-ական թվականներին հրատարակված հայ պարբերականների մեջ: Այն լույս էր տեսնում շաբաթը մեկ անգամ: Բացի արևմտյան քաղաքական գործիչների բանախոսություններից քաղված հատվածներից՝ այդտեղ տպագրվում են նաև կարևոր քաղաքական լուրերը, վիպակներ, պատմական և գիտական հոդվածներ: «Բազմավեպից» հետո «Եւրոպան» միակ հանդեսն էր, որ հնարավորություն էր տալիս հայ ընթերցողներին ավելի մանրակրկիտ կերպով հետևել արևմտյան երկրներում կատարվող մեծ դեպքերին և մշակութային շարժումներին [6, 337]:

Երբ Ամերիկայում բռնկվում է քաղաքացիական մեծ պատերազմը, «Եւրոպան» մի ընդարձակ ուսումնասիրություն է տպագրում պատերազ-

մի պատճառների, ընդհանուր ընթացքի, նշանակության, ինչպես նաև ամերիկյան ժողովրդի պատմության որոշ էջերի մասին: Հեղինակը իդեալիստ-պատմաբան էր և համոզված, որ պատմության ընթացքը որոշում ու տնօրինում են «գաղափարները»: Քաղաքացիական պատերազմի նյութական-տնտեսական պատճառների մասին նա ամենահեռու ակնարկ անգամ չի անում: Պատերազմի թատերալայրում տեսնում է միմիայն բարի և չար մարդկանց: Միամիտ խոհերով և մեկնաբանություններով լեցուն է ամբողջ հոդվածաշարքը [6, 348-349]: Խոսելով պատերազմի բնույթի և նպատակների մասին՝ «Եւրոպայի» խմբագիրը գրում է. *«Աս Ամերիկեան պատերազմը՝ հասարակօրէն իբրև պարզ ռազմապետական ձեռնարկութիւն մը կը նկարագրուի, որուն վախճան ըլլայ՝ դաշնակցութեան ամէն նահանգներուն մէջ քաղաքային իրաւանց հաւասարութիւն խոթել, ամէն անձի հաւասար ազատութիւն տալ, և ստացուածոց կողմանէ ու մարդկային ընկերութեան մէջ պատուական համարուած իրերուն նկատմամբ հաւասար մասնակցութիւն հաստատել»* [տե՛ս 1862, № 15]: Իդեալիստ-պատմաբանի կողմից տրված նման բնորոշումը հասկանալի էր, քանզի վերջինս լիարժեքորեն չէր կարող ըմբռնել հարավի պլանտատորների և հյուսիսի արդյունաբերական շրջանակների միջև ծավալվող գործընթացների բուն էությունը: Բայց ներկայացված տեղեկությունների բնույթի մեջ մի գիծ կա, որը չենք կարող մատնել անուշադրության: Խմբագիրը նշում է, որ քաղաքացիական պատերազմը համաշխարհային նշանակություն ունի, և դրա ելքից է կախված հասարակության զարգացման հետագա ընթացքը: «Եւրոպայի» խմբագիրները իրենց համարներում խոր համակրանք էին արտահայտում «ազատության ջահակիրների» նկատմամբ՝ աջակցելով հյուսիսցիներին:

Նրանք նաև շատ կարևոր էր համարում եվրոպական երկրների վերաբերմունքը քաղաքացիական պատերազմին: *«Աս ստույգ է, որ այսպիսի պատերազմի մը մէջ, ուր խնդիրը՝ գերության վերցվելուն կամ չվերցվելուն վրա կդառնա, բոլոր Եվրոպայի ազգաց համակրությունն արդար, իրավացի ու ազնվական բանի մը համար արյուն թափող հյուսիսային գավառներուն ավելի կհակի...»* [տե՛ս 1862, № 21]: Այստեղ կարելի է գուտ տեսնել վաթսուհանգյակյան թվականների ազգային-ազատագրական շարժումների շատ խուլ արձագանքը: Տեղի ունեցողը կարելի է գուցահեռել Եվրոպայում տեղի ունեցող քաղաքական դեպքերի հետ [6, 350]: Սակայն այդքան էլ ճիշտ չէ, թե եվրոպական ազգերը ամբողջության մեջ

վերցված մեծապես համակրում էին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցող իրադարձություններին. անգլիական բուրժուազիան, մասնավորապես, բացասաբար էր վերաբերվում «Հյուսիսային Նահանգներին»: Սա պայմանավորված էր զուտ տնտեսական հանգամանքով, թե հարավի տնտեսական արտադրանքը, մասնավորապես բամբակը, ինչ դերակատարում ուներ անգլիական տնտեսության մեջ: Ռեակիցիոն Եվրոպան չէր թաքցնում իր իրական դիրքորոշումը: Հեղափոխական Եվրոպան էր միայն ձայնակցում «Հյուսիսային Նահանգներին» [6, 351]:

Սակայն սա հարցի մոտեցումն էր «Եւրոպայի» խմբագիրների տեսանկյունից: Անգամ քաղաքացիական պատերազմի գլխավոր նպատակը համարելով զուտ ստրկության հարցը, պարբերականի համարներում խոսք անգամ չկա «Հյուսիսային Նահանգներին» աջակցող բանվորական շարժումների, առաջավոր արևմտյան գործիչների ելույթների, արևմտյան պետությունների ինտերվենցիոն ծրագրերի մասին: Սակայն այստեղ մի հանգամանք չպետք է անտեսել, որ «Եւրոպան» հրատարակվում էր մետերնիխյան Ավստրիայի մայրաքաղաքում [6, 352]: Ուստի պետք է նշել, որ պարբերականի խմբագիրը փորձում էր իր հնարավորության սահմանում հասցնել ընթերցողին այն, ինչ ինքը կարողացել էր ըմբռնել տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին:

Եզրակացություն

Այսպիսով, չորս տարի տևած ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի ընթացքին հետևող Մխիթարյան միաբանները ավելի վաղ հրատարակված «Բազմավեպ», իսկ հետագայում նրա սկզբունքները հետևողականորեն շարունակող «Եւրոպա» պարբերականներում զարգացնում են այն տեսակետը, թե Հարավի պլանտատորների և Հյուսիսի արդյունաբերողների միջև սկսված հակամարտության գլխավոր պատճառը ստրկության խնդիրն էր: Պատերազմի նյութական-տնտեսական խնդիրների մասին ակնարկ անգամ չանելով՝ միաբանները նշում էին, որ իրադրության ելքը ըստ երևույթին պետք հանգեցնէր քաղաքացիական իրավահավասարության, ազատության հաստատմանը: Խմբագրական անձնակազմը հայտնում է այն կարծիքը, թե քաղաքացիական պատերազմը համաշխարհային նշանակություն ունի, և դրա ելքից է կախված մարդկային հասարակության զարգացման հետագա ընթացքը: «Եւրոպայի» խմբագիրը պաշտպանում է ստրուկների ազատության դատը առաջ տանող հյուսիսային նահանգների առաջավոր գործիչներին, բախվող կողմերից

մեկին ըստ էության համարելով՝ «ազատության ջահակիր», իսկ մյուսին՝ «բռնակալության պաշտպան»։ Մակայն այս մոտեցման շրջանակներում անգամ միաբանները չեն գնում պատերազմի ամբողջական մեկնաբանման. այստեղ միանշանակ պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ Մխիթարյանները հայ պարբերական մամուլի պահպանողական հոսանքի հետևորդներ էին, և ընթերցողին փորձում էին հասցնել այն, ինչ կարողացել էին ըմբռնել տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին։

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Բազմավեպ» (Վենետիկ), 1861, թիվ 4, 97-128 էջ։
2. «Բազմավեպ» հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, թիվ 1-4, Վենետիկ, 1992 թ., 362 էջ։
3. «Եւրոպա» (Վիեննա), 1862 թիվ 15, 113-120 էջ։
4. «Եւրոպա» (Վիեննա), 1862 թիվ 21, 161-168 էջ։
5. Խառատյան Ա. և ուրիշներ, Հայ պարբերական մամուլի պատմություն, XVIII-XIX դարեր, հ.1, Գահիրե, 2006, 704 էջ։
6. Կարինյան Ա., Ակնարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության, հ. 2, Երևան, 1960, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., 635 էջ։
7. Бурин С. Н. На полях сражений гражданской войны в США. Москва, «Наука», 1988, 132 с.
8. Иванян Э. А. История США. «Дрофа», 2008, 576 с.
9. История США, т. 1, 1607-1877, отв. ред. Н. Н. Болховитников. Москва, «Наука», 687 с.

Мхитаряны об американской гражданской войне

Овникян Виктория

ВГУ, "История", 4-й курс

Научный руководитель:

доктор исторических наук, профессор Ф. Мовсисян

Резюме

Ключевые слова: Мхитаряны, «Базмавеп», «Европа», Гевонд Алишан, Габриэль Айвазовский, свобода, рабство, США

Мхитаряны оказали большое влияние на развитие армянской периодической печати. Помимо изучения арменоведения, прихожане также следили за событиями, происходящими в странах Запада и Америки. Одним из важных событий, произошедших в XIX веке, является гражданская война в США, ставшая самой страшной катастрофой за всю американскую историю, унесшей жизни около 600 000 человек. Ссылаясь на гражданскую войну в своих периодических изданиях «Базмавеп» и «Европа», Мхитаряны заявляют, что основной причиной войны была проблема рабства, и не упоминают материальных и экономических проблем гражданской войны.

The Mekhitarists on the American Civil War

Hovnikyan Viktorya

VSU, "History", 4th year

Academic Supervisor: F. Movsisyan

Doctor of Historical Sciences, Professor

Summary

Key words: the Mekhitarists, "Bazmavēp", "Europe", Ghevond Alishan, Gabriel Aivazovsky, freedom, slavery, United States

The Mekhitarists had a great impact on the development of the Armenian periodical press. In addition to studying Armenology, the Mekhitarists were also following the events unfolding in Western countries and America. One of the most important events taken place in the 19th century was the civil war in the USA which was the tragic catastrophe ever in America's history as 600,000 people were killed during the war. Referring to the civil war, the Mekhitarists stated in the periodicals of "Bazmavēp" and "Europe" (published by themselves) that the main cause of the war was the problem of slavery and they don't make any reference to the material-economic problems of the civil war.

Եկեղեցաշինությունն Արցախում XVII դարում

Հովսեփյան Արմեն

«ԵՊՀ» հիմնադրամ, «Հայոց պատմություն»,

մագիստրատուրա, 2-րդ կուրս

Գիտական դեկավար՝ պ. գ. թ., դոցենտ Ն. Մարումյան

Հանգուցային բառեր. *Արցախ, արձանագրություն, եկեղեցի, եկեղեցաշինություն, զանգակատուն, հայկականություն, վանք*

XVI դ. սկզբից մինչև XVII դ. 30-ական թթ. վերջը քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմանների հետևանքով Հայաստանում գրեթե դադարել էր մշակութային կյանքի բնականոն զարգացումը: 1639 թ. Կասրե Շիրինի պայմանագրի կնքումից հետո որոշակի առաջընթաց է նկատվում ճարտարապետության, կերպարվեստի, դեկորատիվ-կիրառական արվեստի տարբեր բնագավառներում և հատկապես եկեղեցաշինության ոլորտում: Չնայած ներքին և արտաքին արգելակիչ գործոններին՝ Արցախում գործող վանքերին և եկեղեցիներին զուգահեռ շարունակում էին վերակառուցվել և ստեղծվել ճարտարապետական նոր հիասքանչ կոթողներ: Իրենց ինքնատիպությամբ առանձնանում են XVII դարում Արցախի տարբեր վայրերում կառուցված եկեղեցիները: Ընդգծենք, որ հատկապես քննարկվող ժամանակաշրջանում Արցախում հիմնականում կառուցվում էին բազիլիկ տիպի, առանց գմբեթի եկեղեցիներ [4, 116]: Գյուլիստանի Ամենափրկիչ վանքը (տե՛ս նկար 1) կառուցվել է 1641 թ.: Այն գտնվում է գյուղից ոչ հեռու, դեպի հարավ-արևմուտք, Աղսու կոչված վտակի ձախ ափի մոտ, մի անտառապատ ձորակում: Վանքի մասին ուշագրավ հիշատակություն ունի Ե. Լալայանը. «Տաճարը շինուած է անտաշ քարով, չորս բուրակ սիւների վրայ և ունի 23 մետր 50 սանտիմետր երկարութիւն և 10 մետր լայնութիւն: Միակ, հարաւային դուռը այժմ քանդուած է, այս պատճառով էլ տաճարը թուրքերի անասունների ապաստարան է դարձած: Աւագանի մօտ, որ նոյնպէս կիսով չափ քանդուած է, կայ ՌՂ (1641) թուականը: Տաճարի արևմտյան կողմում եղել է երկու թաղակապ (կամարակապ, թաղածածկ), որոնցից մեկի դռան վրա գրված է. «ԹՎ ՌՃԿԴ. Յիշատակ է այս օթաղս Եղիա վարդապետին» [3, 245]: Ի մեծ բարեբախտություն համայն հայության և ընդհանրապես ողջ քաղաքակիրթ մարդկության՝ 1994 թ. մայիսից ի վեր Սբ. Ամենափրկիչ վանքը գտնվում էր հայկական կողմի իրավասության ներքո, ուստի և այն ոչ միայն զերծ էր մնացել անխուսափելի ավերումից, այլև որոշ չափով նորոգվել էր հայ զինվորականության ջանքերով:

Նկար 1. Գյուլիստանի Ամենափրկիչ եկեղեցին

Թողանի եկեղեցու (տե՛ս նկար 2) արձանագրություններից մեկի համաձայն՝ եկեղեցին 1647 թ. կառուցել է Տեր Եղիասը իր կողակից Բեդադի-նի հոգու հիշատակի համար: Ղ. Ալիշանը հիշատակում է այդ արձանագրության մասին. «Աստծու կամքով ես՝ Տեր Եղիաս, շինեցի այս սուրբ եկեղեցին՝ Առտի բեգի որդի, իմ կողակից Բեդադի-նի հոգու հիշատակի համար, Մուլթուղոլի խան Թաղուլդի իշխանութեան օրոք և Գանձասարի կաթողիկոս Տեր Գրիգորիսի կաթողիկոսութեան ժամանակ...» [1, 106]:

Նկար 2. Թողանի եկեղեցին

Խաչմաչ գյուղի Սբ. Ստեփանոսի թաղակապ եկեղեցին (տե՛ս նկար 3) ունի փոքր զանգակատուն: Մուտքի բարավորի վրա փորագրվել էր 1 տող արձանագրություն, որում նշված էր եկեղեցու կառուցման թվականը՝ 1651 թ, (թվին ՌՃ): Եկեղեցու մուտքի արևելյան կողմի արձանագրության մեջ նշվում է, որ «ուստա Հուսեփը ոմն Գևորգի հետ որպես հիշատակ կառուցել է այդ եկեղեցին, և տեսնողները թող ասեն՝ Աստված ողորմի» [2, 259]: Գյուղի եկեղեցին և հարակից տարածքները բարեկարգվել են բարերար Սեյրան Կարապետյանի միջոցներով 2007 թ., ինչի մասին վկայում է եկեղեցու մուտքի մոտ՝ պատին ամրացված գրությունը: Վերանորոգման ժամանակ ամրացվել է եկեղեցու ամբողջ կառույցը՝ ներառյալ տանիքը, սակայն պատերն ամբողջությամբ երեսպատվել են սպիտակ սրբատաշ սալաքարերով, իսկ ստորին շարքերը՝ բազալտով, ինչը փոխել և խաթարել է կառույցի պատմական տեսքը: Տանիքին գտնվող հին զանգակատան կառույցը ապամոնտաժվել է, տեղում կառուցվել է նորը: Հին զանգակատունը ներկայումս տեղադրված է եկեղեցու բակի մուտքի մոտ: 2020 թ. 44-օրյա պատերազմի ժամանակ Խաչմաչ գյուղը տուժել է ուժեղ կոծորությունից, սակայն եկեղեցու կառույցը մնացել է անվնաս [5]:

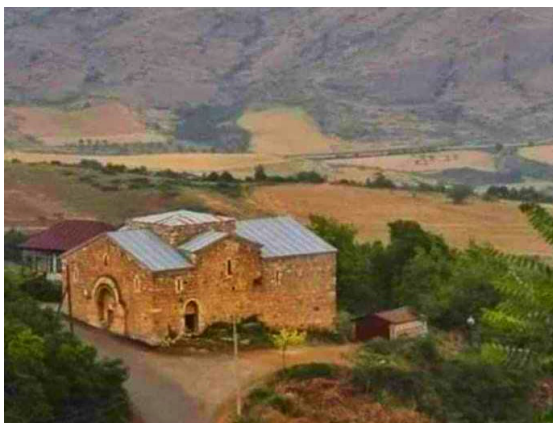
Նկար 3. Խաչմաչ գյուղի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցին

Ճարտարապետական ինքնատիպությամբ առանձնանում է Շոշ գյուղի Մբ. Ստեփանոս եկեղեցին (տե՛ս նկար 4)՝ կառուցված 1655 թ: Մուրբ Աստվածածինը հորինվածքով ուղղանկյուն հատակագծով միանալ սրահ է: Այն կառուցված է փոքր ու միջին չափերի սպիտակավուն, անմշակ ու կիսամշակ կրաքարով: Սրբատաշ են միայն մուտքի, լուսամուտների եզրաքարերը և պատերի անկյունաքարերը: Մուտքը հարավային կողմից է: Եկեղեցին ունի ցածրիկ բեմ և երկու ավանդատուն [2, 146]: Եկեղեցին թեև չի տուժել Արցախյան պատերազմների ժամանակ, սակայն մինչև վերջին իրադարձությունները գտնվում էր վթարային վիճակում, առկա էին խոշոր ճաքեր պատերին, տանիքին փլվածքի հետևանքով անցք էր գոյացել [6]:

Նկար 4. Շոշ գյուղի Մբ Ստեփանոս եկեղեցին

Վարանդայի Հերիեր գյուղի Մբ. Գրիգորիս եկեղեցին (տե՛ս նկար 5) կառուցվել է Պետրոս Խանձքեցի կաթողիկոսի կարգադրությամբ և Բարսեղ արքեպիսկոպոսի ղեկավարությամբ: Վ. Հարությունյանը հիշատակում է, որ այս եկեղեցու ճարտարապետական նկարագրի վրա ազդել է այն հանգամանքը, որ Հերիերը եղել է Ամարասի վանքի միաբանների ամառանոցը, Վարանդայի ու Քոչեզի վիճակների կենտրոնը [4, 119]: Խորհրդային շրջանում Մբ Գրիգորիս եկեղեցին տասնամյակներ շարունակ որպես պահեստ օգտագործելու պատճառով բեմն ամբողջովին քանդվել էր: Հետխորհրդային շրջանում այն մաքրվել էր, վերականգնվել էր գմբեթատակ քառակուսուց գմբեթին անցման հիմքը, որը ծածկվել է թիթեղապատ տանիքով: Թիթեղապատվել էին նաև եկեղեցու չորս ճակտոնների տանիքները: Արցախյան երկրորդ պատերազմի ընթացքում և հետո եկեղեցին փոփոխությունների չէր ենթարկվել [4, 119]:

Նկար 5. Հերիեր գյուղի Սբ. Գրիգորիս եկեղեցին

Խանձք գյուղի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցին (տե՛ս նկար 6) կառուցվել է 1673 թ.: Մուտքի ճակատաքարին փորագրված է հետևյալ արձանագրությունն. «Ի :ՌՃԻԲ: (1673) թուին ես Պետրոս կաթողիկոս Ադուանից ի գեղջես Խանցկայ, հայրն իմ Մանկասար, մայրն Աղխանն և աւաք եղբայրն իմ Իշխանն և իւր որդիքն Ովանէսն, Պապաջանն և իւր թոռ Մանկասարն և տատ Խաթունն շինեցաք զեկեղեցիս յիշատակ մեզ և ննջեցելոց մերոց» [2, 143]: Եկեղեցին Արցախյան պատերազմների ժամանակ չի տուժել: Խորհրդային տարիներին, ինչպես և Արցախի բազմաթիվ այլ գյուղական եկեղեցիները, ծառայել է որպես պահեստ: Ներկա վիճակի մասին տեղեկություններ չկան [7]:

Նկար 6. Խանձք գյուղի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցին

Հնատիպ ոճով աչքի է ընկնում Խաչեն գավառի Առաջածոր (Առջածոր) գյուղի Մր. Աստվածածին եկեղեցին (տե՛ս նկար 7), որը կառուցվել է 1668 թ., Դավիթ քահանայի կողմից: Շինարարական աշխատանքներին օժանդակել է Յաղուբ բեկը, որն այդ ժամանակ գյուղի ավագն էր: Այդ մասին վկայում է եկեղեցու հարավային պատին արված արձանագրությունը [2, 143]: Եկեղեցին Արցախյան պատերազմների ժամանակ չի տուժել: Խորհրդային տարիներին այն օգտագործվել է որպես պահեստ, լայնացվել են լուսամուտները՝ հարավային և արևելյան ճակատում, քանդվել մուտքի բարավորը, եկեղեցու տանիքը ծածկվել էր թիթեղյա ծածկով: 2023 թ. սեպտեմբերի 19-21-ի Ադրբեջանի կողմից իրականացված ռազմական ագրեսիայի արդյունքում օկուպացված է Ադրբեջանի կողմից: Եկեղեցու ներկա ճակատագիրն անհայտ է [8]:

Նկար 7. Առաջածոր գյուղի Մր. Աստվածածին եկեղեցին

1639-1700 թթ. կառույցներից իր պատմական նշանակությամբ աչքի է ընկնում Երից Մանկանց վանքը (տե՛ս նկար 8): Վանքը գտնվում է Ջրաբերդի մոտ (պատմական Արցախ նահանգի Մեծ Կուենք կամ Մեծ Կվենք գավառում), Թրդի գետակի ձախ ափին: Երից Մանկանց վանքը եղել է Աղվանից հակաթոռ կաթողիկոսների նստավայրը [1, 79]: Ուշագրավ է նաև եկեղեցու արձանագրություններից մեկում Երից Մանկանց վանքի վերաբերյալ հետևյալ հիշատակումը. «Մեր աշխատանքը ավարտի հասցրինք՝ աստվածասերների ու ողորմածների միջոցով ու օգնությամբ. սուրբ Դանիել մարգարեի և երեք սուրբ Մանուկների պատվական նշխարքները, որոնք դրված են այստեղ, մեծամեծ հրաշագործություններ են կատարում: Այստեղ այն կառուցվեց մեր փրկության, մեր բազում մեղքերի թողության, մեր հոգևոր ու մարմնավոր ծնողների, ինչպես նաև

բոլոր աշխատողների համար. մեզ և վանքի միաբաններին հիշեցե՛ք ձեր սուրբ աղոթքների մեջ»: Արցախյան առաջին պատերազմից հետո Երից մանկանց վանքում սկսվել էին մասնակի վերականգնման աշխատանքները: Ընթացքի մեջ էր եկեղեցու տանիքի սալերի նորոգման և ճակատների ամրացման գործընթացը: Դրանք ընդհատվել են երկրորդ արցախյան պատերազմի իրադարձություններով պայմանավորված: Ադրբեյջանին սահմանամերձ լինելու հանգամանքը խոչընդոտում էր վանքի համալիրի հետազոտությամբ զբաղվելու գործին [9]:

Նկար 8. Երից Մանկանց վանքը

XVII դարում կառուցված եկեղեցիների շարքում իրենց ինքնատիպությամբ առանձնանում են Ավետարանոց գյուղի Սանա եղցի վանքը և Կուսանաց անապատ եկեղեցին, Բանագուր գյուղի Սբ Աստվածածին եկեղեցին, Թաղուտ գյուղի Սբ Հովհաննես եկեղեցին, Խանձաձոր գյուղի Կատարո վանքը և Սբ Հովհաննես եկեղեցին, Ծակուռի գյուղի Ծաղկավանք եկեղեցին, Ծամձոր գյուղի Սբ Աստվածածին եկեղեցին, Հաղորոթ քաղաքի Սբ Հարություն եկեղեցին, Հակակու գյուղի Սբ Աստվածածին եկեղեցին, Մեծ Թաղեր գյուղի Մարիսաթուն եկեղեցին, Ջրաբեդ գյուղի Սբ Աստվածածին կամ Սբ Կիրակի եկեղեցին, Սարիշեն գյուղի Շախկախի եկեղեցին, Վանք գյուղի Սպիտակ Խաչ վանքը, Վրդնաշատ գյուղի Սբ Հռիփսիմե եկեղեցին, Թաղասեռ գյուղի Սբ Սարգիս կամ Հին Թաղասեռ եկեղեցին, Տոդ գյուղի Սբ Հովհաննես եկեղեցին, Տումի գյուղի

Մբ Հովհաննես եկեղեցին, Յոր գյուղի Մբ Ամենափրկիչ եկեղեցին, Քյուրաթաղ գյուղի Մբ Աստվածածին եկեղեցին, Վերին Թաղավարդ գյուղի Մբ Հովհաննես եկեղեցին, Եղցի գյուղի եկեղեցին, Երիցուշեն գյուղի եկեղեցին, Բճանց գյուղի եկեղեցին, Հակ գյուղի Մբ Մինաս եկեղեցին, Հոչանց գյուղի Մբ Ստեփանոս եկեղեցին, Ճապկուտ գյուղի եկեղեցին, Մազրա գյուղի եկեղեցին, Շալվա գյուղի Մբ Պողոս-Պետրոս եկեղեցին:

Այսպիսով, քննարկվող ժամանակաշրջանում եկեղեցաշինության մասին առկա տվյալները փաստում են Արցախի մշակութային արժեքավոր կոթողների հնության և հայկանության մասին: Այսօր աղբրեջանական իշխանությունների կողմից շարունակվում է հայկական պատմա-ճարտարապետական կառույցների բռնալուրացման քաղաքականությունը: Վերը թվարկված վանքերի և եկեղեցիների որոշ մասը մինչև 2023 թ. սեպտեմբերյան Արցախի էթնիկ գտումը ավերված կամ խոնարհված էին, իսկ վերջին իրադարձություններից հետո ամբողջությամբ անցել են աղբրեջանական ուժերի վերահսկողության տակ, և նույնիսկ վտանգի տակ է դրված նրանց երբեմնի գոյությունը: Այսօր արդեն Աղբրեջանը բացեիբաց խոսում է հայերիս կողմից իրականացված «անօրեն» շինարարությունների մասին, այսպիսով հող նախապատրաստելով իր հետագա քայլերի համար: Սա այն դեպքն է, երբ անպատժելիությունը ծնում է նոր հանցանքներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ալիշան Ղ., Արցախ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1993, 124 էջ:
2. Դիվան հայ վիմագրության, Պրակ V, Արցախ, Կազմեց Բարխուդարյան Ս., ՀՍԱՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՍԱՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1982, 274 էջ:
3. Լալայան Ե., Երկեր, հատոր երկրորդ, Երևան, ՀՍԱՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1988, 502 էջ:
4. Հարությունյան Ս., Եկեղեցաշինությունն Արցախում 1639-1700 թթ., Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 1, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատարակչություն, 2016, էջ 116-125:
5. <https://monumentwatch.org/hy/monument>. (հասանելի է 15. 02. 2024)
6. <https://monumentwatch.org/hy/monument>, (հասանելի է 19. 02. 2024)
7. <https://monumentwatch.org/hy/monument>, (հասանելի է 23. 02. 2024)
8. <https://monumentwatch.org/hy/monument/>. (հասանելի է 25. 02. 2024)
9. <https://monumentwatch.org/hy/monument>. (հասանելի է 27. 02. 2024)

Церковное строительство в Арцахе в XVII веке

Овсепян Армен

ЕГУ, “История Армении”, магистратура, 2-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент Н. Сарумян

Резюме

Ключевые слова: *Арцах, надпись, церковь, церковное строительство, монастырь, фронтальный камень*

В статье предпринята попытка осветить церковное строительство в Арцахе в XVII веке. Несмотря на последствия турецко-персидских войн, в Арцахе не только продолжали действовать многочисленные монастыри и церкви, но именно XVII век ознаменовался расцветом церковного строительства. В статье также рассматриваются значимые церкви и монастыри, построенные в XVIII веке, приводятся факты и свидетельства, связанные с их историей.

Church Construction in Artsakh in the XVII century

Hovsepyan Armen

YSU, “History of Armenia”, MA, 2nd year

Academic Supervisor: N. Sarumyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *Artsakh, records, church, church building, templs, headstone*

This paper attempts to present an overview of church construction in 17th-century Artsakh. Despite the devastation caused by the Turco-Persian wars, numerous churches and monasteries in Artsakh remained active. Moreover, the 17th century marked a renewed wave of church building. The article also explores the history of several significant churches and monasteries constructed during this period, supported by historical records and evidence.

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի արձագանքը «Արշալույս Արարատյան» պարբերականում

Հագարյան Մերի

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար պ. գ. դ., պրոֆեսոր Ֆ. Մովսիսյան*

Հանգուցային բառեր. *Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ, Հյուսիս, Հարավ, Քաղաքացիական պատերազմ, Աբրահամ Լինքոլն, Արշալույս Արարատյան, պարբերական, ստրկություն, պառակտում*

«Արշալույս Արարատյան» պարբերականում ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի լուսաբանումը և դրան տրված թերթի գնահատականը հայ պատմագրության մեջ հանգամանորեն ուսումնասիրված չէ: Հոգվածի նպատակն է պարզել պարբերականի արձագանքը Նոր աշխարհում մղված ամենամեծ պատերազմին:

Նույնիսկ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում, Արևմտյան Եվրոպայի, Ասիայի, Օվկիանիայի և Հյուսիսային Աֆրիկայի ճակատներում ԱՄՆ-ը չի կրել այնպիսի զգալի կորուստներ, որքան քառամյա քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ, որը խլեց ավելի քան 600 հազար կյանք [6, 1]:

«Արշալույս Արարատյան» պարբերականը լույս է տեսել 1840-1884 թթ.: Այն զմյուռնահայ գաղութի առաջին տպագիր պարբերականն էր: Հիմնադիրն ու խմբագիրը (մինչև 1878 թ.) Ղուկաս Պալդազարյանն էր: 1878-1884 թթ. ամսաթերթը խմբագրել է Հ. Կ. Սըվաճյանը: Արդեն գործող հայկական տպարանում օգոստոսի 10-ից սկսեց լույս տեսնել թերթը [2, 158]:

Ղ. Պալդազարյանի խմբագրության օրոք «Արշալույս Արարատյանը» արտահայտում էր պահպանողական տեսակետներ:

«Արշալույս Արարատյանը» կարևորում էր ազգային միասնության ու համախմբման, ազգապահպանության և հայրենիքի վերածնության գաղափարները: Պարբերականը միջազգային իրադարձություններին և արտաքին աշխարհին անդրադառնում էր առավելապես լրաքաղի ձևով և հաղորդումներով՝ դրանք վերցնելով արտասահմանյան մամուլից և թարգմանաբար արտատպելով իր էջերում [3, 51]:

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմը տեղի է ունեցել 1861-1865 թթ., տևել է չորս տարի և համարվում է ԱՄՆ պատմության ամենաողբեր-

գական էջերից մեկը, որը խլել է շուրջ մեկ միլիոն խաղաղ բնակչի և զինվորի կյանք [4, 1]:

«Արշալույս Արարատյան» երկշաբաթաթերթը աշխատել է լուսաբանել Միացյալ Նահանգներում կատարվող անցքերը և նրանց մասին տեղեկություններ հաղորդել իր ընթերցողներին: Թերթի գրեթե բոլոր համարներում գետեղված են հաղորդագրություններ քաղաքացիական պատերազմի ընթացքի և երկրում տեղի ունեցող մյուս կարևոր իրադարձությունների վերաբերյալ: Նրա էջերում այդ նույն հարցերի մասին հաճախ թարգմանաբար տպագրվել են հոդվածներ անգլիական ու ֆրանսիական թերթերից և մասնավորապես Լոնդոնի «Թայմս»-ից ու «Մորնինգ Պոստ»-ից [5, 54]:

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի պատճառները, որը բռնկվել է 1861 թվականի ապրիլին, չափազանց հակասական են և բազմակողմանի: Պարբերականը պատերազմի հիմնական պատճառը համարում է ստրկության խնդիրը: Պատերազմի արդյունքներից մեկը դարձավ 1865 թ. հունվարի 31-ի ԱՄՆ-ի սահմանադրության մեջ 13-րդ փոփոխությունը, որի համաձայն ստրկությունը վերանում էր: Բնարկել, ստրկության խնդիրը համարվում էր պատճառներից մեկը քաղաքացիական պատերազմի, բայց ոչ հիմնական պատճառը: Ամերիկայում ձևավորվել էր սոցիալական հիերարխիա երկու տեսակով՝ հյուսիսային և հարավային: Հարավում այն գլխավորում էր պլանտատորական հարուստ դասը: Հարավի հսկայական պլանտացիաները՝ հիմնականում ծխախոտը (18-րդ դարի վերջից՝ բամբակ), ինչպես նաև շաքարավազը, բրինձը մշակվում էին սևամորթ ստրուկների կողմից՝ զրկված որևէ իրավունքից: Հյուսիսային Ամերիկայում սևամորթների պատմությունն այնպես է զարգացել, որ, լինելով պաշտոնապես ազատ (հյուսիսում), նրանք, 17-18-րդ դարերի բոլոր սպիտակամորթ ամերիկացիների տեսանկյունից, ամենացածր դասին էին պատկանում, և հարավցիները՝ ընդամենը կենցաղային իրեր, համր կենդանիներ, որոնք տարբերվում են կովերից կամ ձիերից միայն ֆունկցիոնալ օգտագործման մեջ [7, 235]:

Ստրկության հարցը կարևոր, բայց ոչ որոշիչ տեղ էր զբաղում անջատվող պետությունների պահանջներում, հատկապես, որ Լինքոլնի վարչակազմը ի սկզբանե կասկածի տակ չէր դնում ստրկության հարցը երկրի հարավում: Առավել կարևոր էին ֆինանսական, հարկային ու առևտրատնտեսական հարցերը, որոնք, հարավցիների համոզմամբ, «հյուսիսի յանկիները» իրականացնում էին ի վնաս հարավի շահերի:

Հարավի կողմից արտահանվող գյուղմթերքի ծավալը կազմել է արժեքային արտահայտությամբ 213 մլն դոլար տարեկան, մինչդեռ Հյուսիսի արտադրանքը կազմում էր 47 մլն. դոլար: Ամբողջ հարավային նավահանգիստներից արտահանումն իրականացվել է հյուսիսային նահանգների նավատերերին պատկանող նավերով [7, 235]:

Իրականում պատերազմը առաջին հերթին հարավի և հյուսիսի մեջ տնտեսական լծակները պահպանելու խնդիր էր: Հյուսիսը զարգանում էր արդյունաբերական զարգացման ուղիով, հարավը՝ ստրկատիրական: Հյուսիսի հիմնական նպատակը այն էր, որ հարավը նույնպես գնա արդյունաբերական զարգացման ուղիով, իսկ հարավը դիմադրում էր:

Պարբերականը նշում է, որ Ամերիկայից հասած վերջին լուրերի հիման վրա պատերազմը արդեն շատ մոտ էր, և կառավարությունը արդեն պատերազմական նավեր էր ուղարկում հարավ (տե՛ս № 650, շաբաթ, 3 յունիս, 1861 թ.):

Հարավը չունեւ բավական դրամ և զինվոր, իսկ հյուսիսային նահանգները դրամով և զորքով ավելի շատ էին և արդեն մի քանի հաղթանակներ էին տարել (տե՛ս № 652- շաբաթ, 1 յուլիս, 1861թ.):

Հյուսիսային Միացյալ Նահանգները Կենտուկիում գլխավոր հաղթանակը տարան Հարավային զորաբանակի դեմ (տե՛ս № 669, 24 փետրուարի, 1862 թ.):

Ամերիկայի Հյուսիսային Միացյալ Նահանգները թեպետ հաղթող են ցամաքում և օր օրի առաջ էին գնում, սակայն նոր տոմարի մարտի 8-ին և 9-ին Նյու Յորքի Նյուս նավահանգիստում՝ Մօնրօե բերդի մոտ, ծովային նշանավոր պատերազմի ժամանակ Հարավային Միացյալ Նահանգների նավախումբը մի մեծ հաղթանակ տարավ Հյուսիսի զորքերի նկատմամբ:

Այսուամենայնիվ Հարավային Միացյալ Նահանգները չէր կարող երկար դիմանալ, եթե օտար տերությունների կողմից օգնություն չլիներ (տե՛ս № 672, 7 ապրիլ, 1862 թ.):

Անգլիան, Ֆրանսիան, գուցե նաև Ռուսաստանը իրենց միջնորդությունն էին առաջարկում Հյուսիսային միացյալ նահանգների կառավարությանը, որպեսզի բանակցություններ սկսեն հաշտության պայմանագիր կնքելու համար և ճանաչեն Հարավային Միացյալ Նահանգների անկախությունը: Եթե այս առաջարկությունը չընդունվի Ամերիկայի Հյուսիսային դաշնակցության կողմից, այդ ժամանակ արդեն այդ տերությունները պետք է անմիջապես ճանաչեն Հարավային Միացյալ Նահանգների անկախությունը (տե՛ս № 686, 20 հոկտեմբեր, 1862 թ.):

Ամերիկայից հասած հեռագրական նյութերը վերաբերում են հունվարի 8-ին, որտեղ նշվում է, որ մի քանի մանր բախումներ եղան, սակայն որոշիչ պատերազմ և հաղթանակ այդպես էլ չեղավ (տե՛ս № 693-26, յունուար, 1863 թ.):

Այս օրերին Ֆրանսիական կառավարությունը խաղաղասիրական առաջարկություն արեց Ամերիկայի Հյուսիսային և Հարավային դաշնակցություններին: Ֆրանսիական կառավարությունը Ամերիկային առաջարկում էր բանակցություններ սկսել և կնքել հաշտություն: Ժողով է գումարվում և այդ ժողովի ժամանակ քննվում են երկու կողմերի գանգատները: Խոսվեց, թե արդյոք հնարավոր է միաբանել Հյուսիսը և Հարավը: Սակայն քիչ հույս կար, թե պիտի Ֆրանսիայի կառավարության առաջարկությունը ընդուներ Ամերիկան (տե՛ս № 694-9, փետրուար 1863 թ.):

Ամերիկայի Հյուսիսային դաշնակցությունը պաշտոնական կերպով բացասական պատասխան է տալիս Ֆրանսիական կառավարությանը և շնորհակալություն հայտնում մարդասիրական օգնության համար: Հյուսիսային դաշնակցության ծերակույտը զինվորական ծառայության մասին օրենք հաստատեց, որով յուրաքանչյուր 20-45 տարեկան քաղաքացի պարտավոր է ծառայել իր հայրենիքին (տե՛ս № 696-9 մարտ 1863 թ.):

Կարևոր է նշել այն հանգամանքը, որ Հարավը հույս ուներ ստանալ Անգլիայի և Ֆրանսիայի աջակցությունը: Հյուսիսի նկատմամբ հարավի հաղթանակի դեպքում ԱՄՆ-ն տնտեսական առումով կրկին կդառնար Մեծ Բրիտանիայի գաղութը: Իսկ Ֆրանսիան ԱՄՆ-ում ուներ իր շահերը, Նապոլեոն III-րդ կայսրը հույս ուներ ԱՄՆ-ում վերականգնել իր գաղութները՝ Լուզիանիայից մինչև Նեբրասկա: Բացի այդ՝ Հարավը մտածում էր, որ Անգլիայի տնտեսությունը առանց Հարավի բամբակի չի կարող գոյություն ունենալ:

Անգլիան ու Ֆրանսիան, միջամտելով ամերիկյան գործերին, առաջին հերթին առաջնորդվում էին իրենց տնտեսական և քաղաքական շահերով: Երբ Անգլիայում հայտնի դարձավ ԱՄՆ-ում ստրկությունը վերացնելու Ա. Լինքոլնի որոշումը, ստրկատիրական հարավի ճանաչման խնդիրը կառավարությունն իր օրակարգից հանեց: Հակառակ անգլիական կաբինետի որոշման՝ Ֆրանսիան հարավի օգտին հանդես գալու նոր փորձ արեց [4, 10]:

Պատերազմը շարունակվում էր, և դժբախտաբար խաղաղության նշաններ չէին երևում: Պարբերականը անդրադարձել է նաև Վիքսբերգ քաղաքի ճակատամարտին, որը տեղի է ունեցել 1863 թ. հուլիսի 4-ին և

ավարտվել է հյուսիսի հաղթանակով (տե՛ս № 703- 15 յունիսի, 1863 թ.):

Նյու Յորքում օգոստոսի 12-ին գրված լուրերը ծանուցանում էին, թե Վաշինգտոնում հասարակապետական մեծ ժողով պետք է տեղի ունենար և մտածում էին, թե արդյոք հարավային նահանգները կարող են միավորվել հյուսիսային նահանգների հետ, եթե ստեղծվեն նպաստավոր պայմաններ:

Մյուս կողմից Հարավային Միացյալ Նահանգների կառավարությունը մտածում էր զենք տալ սևամորթ ժողովրդի ձեռքը՝ դեմ դուրս գալու հյուսիսային զորաբանակի հարձակմանը:

Հյուսիսային Ամերիկայի Նյու Յորք Հիբեյտ օրագիրը նշում էր, որ «ձայն մի տարածուեցաւ, թէ միստր Քասիոս Քլէյ, որ Միացեալ Նահանգաց դեսպանն է ի Բեզեսպուրկ դաշնագրութիւն մի ստորագրեց Ռուսիոյ հետ, որով Ամերիկան պատերազմ պիտի հայտարարէ Անգլիոյ և Գաղիոյ դէմ ի դիպուածի որ պատերազմ մի ծագի Եւրոպայի մէջ» (տե՛ս № 708- 24 օգոստոսի, 1863 թ.):

Պատերազմը շարունակվում էր, ու երբեմն Հյուսիսային նահանգների զորաբանակը և երբեմն էլ Հարավային Միացյալ Նահանգների զորաբանակը հաղթանակներ էին տանում, բայց ընդհանուր վիճակը պատերազմի ընթացքում նույնն էր, և անգամ հույս էլ չկար, որ որևէ փոփոխություն կլիներ (տե՛ս № 711 – 5 հոկտեմբերի, 1863 թ.):

Զմյուռնիայում հրատարակվող հայկական պարբերականը հաճախ կրկնում էր անգլիական ու ֆրանսիական հետադեմ թերթերի հորինած, իրականությանը չհամապատասխանող լուրերն ու մտքերը: Բնորոշ է այդ տեսակետից այն, որ հակառակ փաստերին, հակառակ այն բանին, որ ակնհայտ էր Անգլիայի ու Ֆրանսիայի թշնամական դիրքը Ամերիկայի նկատմամբ, նա գրում էր, իբր թե Անգլիան ու Ֆրանսիան չեզոք դիրք են բռնել և չեն ցանկանում խառնվել Միացյալ Նահանգների ներքին գործերին՝ քաղաքացիական պատերազմին: «Գաղիան, որ շատ ժամանակ չկա փորձ մի փորձեց բարեկամական միջնորդություն մը ընելու ի նպաստ հաշտության և չհաջողեցավ, այժմ կամա ակամա բոլորովին հեռու կմնա այսպիսի ընթացքն մի:

Անգլիան նմանապես կուզե մեծ ճշտությամբ հաստատուն պահել յուր չեզոքությունը և ամեննին չվշտացնել Հյուսիսային Միացյալ Նահանգաց կառավարությունը, ինչպես հայտնապես գրուցեց Մեծին Բրիտանյո արտաքին գործոց տեսուչ լորտ Ճոհն Ռասել՝ մոտերս ըրած հրապարակական ատենախոսության մը մեջ» [5, 55]:

Անգլիական նույն թերթերին էր կրկնում «Արշալույս Արարատյանը», երբ հրապարակում էր հետևյալ հաղորդագրությունը. «Կըսվի թե Ռուսիո տերության և Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց հասարակապետության մեջ գաղտնի դաշնակցություն մի հաստատված է: Այս դաշնակցությամբ Ռուսիան կիսոստանա օգնական ըլլալ Միացյալ Նահանգաց ի դիպվածի, որ պատերազմ մի ունենան Գաղիո և Անգլիո հետ: Ռուսիո կառավարությունը արդեն նավատորմիդ մը ուղարկած է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, ուր վաթսուն հատ զրահավորյալ շոգենավեր ևս շինել կուտա կըսեն: Այն նավերը պիտի լըմընան և պիտի հանձնվին իրեն՝ ներկա տարվույս վերջը և հընթացո առաջիկա ամսին» [5, 56]:

Հյուսիսային գորաբանակը մեծ հաղթանակներ էր տանում Հարավի նկատմամբ, 7000 հոգի գերի էր բռնել, 60 թնդանոթ և շատ այլ զինվորական պաշարներ, բայց նման գործողությունները որոշիչ չէին, քանի որ Հարավային գորաբանակը ուներ անհրաժեշտ բոլոր միջոցները Հյուսիսին հակահարված տալու համար (տե՛ս № 716 – 14 դեկտեմբերի, 1863 թ.):

Նյու Յորքից հասած լուրերը ծանուցանում էին, թե Հարավային Միացյալ Նահանգների զորքերը մի քանի հաղթանակներ են տարել Հյուսիսային գորաբանակի նկատմամբ Միսիսիպի գետի եզերքին և ուրիշ մի քանի տեղանքներում: Հարավային դաշնակցության մայրաքաղաքը թեև ռմբակոծվեց, բայց անձնատուր չեղավ և դիմադրեց:

Նախագահ Լինքոլնը, որի նախագահության պայմանաժամը 1865 թ.-ին լրանում էր, ամեն ջանք և ամեն հնար գործի էր դնում, որպեսզի հաջողեր երկրորդ անգամ նախագահ ընտրվել (տե՛ս № 721 – 22 փետրուարի, 1864 թ.):

Գտնելով, որ Աբրահամ Լինքոլնը դեմ է հաշտության գաղափարին, թերթը բացասաբար է արտահայտվում նախագահի մասին: «Իւր նպատակը յառաջ տանելու համար Լինգոլն նախագահը կոթնած է այն զօրաւոր կուսակցութեան վերայ, որ պատերազմին սաստկութեամբ շարունակուիլը կուզէ և ամեննին ականջ չկախեր բարեկամական կարգադրութեան և հաշտութեան առաջարկութեանց: Այս կերպիւ մասնաւոր օգուտները և գահասիրութիւնները մեծ վնաս կըպատճառեն ընդհանուր օգտից, անվերջանալի պահելով այս Համազգային դժբաղդ ու ցաւալի պատերազմը» [5, 54]:

Ամերիկայից հասած լուրերը վերաբերում են մայիսի 6-18-ին և ծանուցանում են, թե 10-15 օր արյունահեղ կռիվներ են տեղի ունեցել Հյուսի-

սային և Հարավային գորաբանակների մեջ: «Հիւսիսայնոց զօրքը հրամանատարութեամբ Կրէնդ զօրապետին Ռիչմոնտի վերայ յարձակելով, որ Հարաւայնոց մայրաքաղաքն է, մեծամեծ խառնէր կրեցին, և 40 հազար հոգիի չափ կորսնցուցին: Իսկ Հարաւայնոց զօրքը ամուր բերդերու մէջ ապաստանեալ՝ պաշտպանողական դիրքի մը մէջ կը գտնուէին և այս պատճառաւ իրենց թշնամոյն չափ վնաս չկրեցին:

Հասած լուրերը քիչ մը շփոթ են. այսինքն ոմանք կըսեն թէ Հարաւայինք յաղթական գտնուեցան և ուրիշներն ալ Հիւսիսային զօրաբանակին կընծայեն զյաղթութիւնը» (տե՛ս № 728 30 մայիս, 1864 թ.):

Հյուսիսային և Հարավային նահանգների մէջ եղան ոչ պաշտոնական բանակցություններ հաշտություն կնքելու համար, որը եղավ Հարավային միացյալ նահանգների կողմից: Սակայն նախագահ Լինքոլնը պատասխանեց, թե երկու նահանգների մէջ կարող է հաշտություն լինել միայն այն ժամանակ, երբ Հարավային նահանգները համաձայնվեն միանալ Հյուսիսային նահանգներին: Սակայն լսելով նախագահի այս պատասխանը, Հարավային նահանգները հրաժարվեցին մտնել բանակցությունների մէջ: Երկու հակառակորդ կողմերը սկսեցին էլ ավելի մեծ պատրաստություններ տեսնել պատերազմը շարունակելու համար: Լինքոլնը 500000 կամավոր զօրք ուղարկեց ճակատ և հրամայեց, որ հնարավոր բոլոր միջոցներով կամավորների թիվը պետք է ավելացնել (տե՛ս № 733- 8 օգոստոս. 1864 թ.):

Նախագահի նկատմամբ թերթի վերաբերմունքը երևում է նաև, երբ հետևյալ դատողություններն էր անում. «Ամերիկայէն հասած լուրերը կծանուցանեն, թե Հյուսիսային Միացյալ Նահանգաց գահերեց միստր Լինկոլն 400 հազար քվեից առավելությամբ վերահաստատվեցաւ իր նախագահական բարձր պաշտոնին մէջ, հետևաբար հաշտության հույսը առայժմ բոլորովին անհետ եղավ, վասնզի հայտնի է, որ միստր Լինկոլն պատերազմի շարունակությունը կուզէ ամենայն զորությամբ, մինչև որ հարավային նահանգները պարտավորվին միությունը ընդունելու: Սակայն հարավը ամենևին չուզեր միանալ հյուսիսայնոց հետ և յուր գերիները զինվոր կգրէ այնու պայմանով, որ եթէ ժամանակ մը ծառայելու ըլլան, իրենց ազատությունը ստանան: Չեմք գիտեր թե այս կերպիվ հարավայինք բավական զորություն պիտի ստանան, որպեսզի կարող ըլլան հյուսիսայնոց վերա որոշիչ հաղթություն մը ընելու: Հասարակ անոր են չկարծվիր, բայց ցավալին այն է, որ հարավայնոց այս եղանակով քիչ մը զորանալը պատճառ պիտի ըլլա պատերազմին երկար ժամանակ դիմանալուն» (տե՛ս № 741- 28 նոյեմբեր 1864 թ.):

Դեկտեմբերի 10-ի հասած լուրերի համաձայն հյուսիսային գորաբանակը պարտվում էր, սակայն նախագահ Լինքոլնը իր հայտարարությունների մեջ նշում էր, որ հյուսիսային գորաբանակը անհրաժեշտ բոլոր միջոցները ուներ պատերազմը դեռ երկար ժամանակ շարունակելու համար (տե՛ս № 743 – 26 դեկտեմբեր, 1864 թ.):

Հավատարիմ իր այն տեսակետին, թե քաղաքացիական պատերազմը վնասակար ու կործանարար է, «Արշալույս Արարատյանը» մի այլ կապակցությամբ գրում էր.

«Ամերիկայի մեջ համազգային պատերազմը կը շարունակվի հյուսիսային և հարավային դաշնակցությանց մեջ, և մինչև ցայսօր տակավին որոշիչ հաղթություն մի տեղի չունեցավ ո՛չ մեկ կողմեն և ո՛չ մյուս կողմեն: Գաղիո տերության ըրած խաղաղասիրական առաջարկության ի՛նչ ազդեցություն ըսելը և ի՛նչ վախճան ունենալը դեռ հայտնի չէ: Այսուամենայնիվ հաջող վախճան մի չկրնար հուսացվիլ, վասնզի երկու ընդդիմադիր կողմանց գրգռությունը, դժբախտաբար, երթալով կավելնա ու զինվորական զորությունն ալ գրեթե հավասար է թե՛ հյուսիսային և թե՛ հարավային կողմը: Ուստի այս պատճառով է, որ պատերազմը կերկարի ի կործանումն համազգային ժողովրդոց և ի մեծ վնաս բոլոր աշխարհին» [5, 55]:

Թերթը իր էջերում զետեղել է մանրամասն տեղեկություններ 1864 թ. նախագահական ընտրությունների մասին: Միացյալ Նահանգների երկու քաղաքական կողմերի ընտրական ծրագրերը նա հետևյալ կերպ էր պատկերում. «Հասարակապետության նոր նախագահին ընտրությունը վրայոք ծանր երկպառակություն կա Ամերիկայի հյուսիսային նահանգաց մեջ Ռամկապետական (դեմոկրատական – Մ. Ն.) կուսակցությունը, որ գորավոր է ու օրըստօրե զորանալու վրա է, Մաք-Քլեյեն գորապետը ընտրեցին իբրև ապառնի նախագահ հասարակապետության: Այս կուսակցությունը կփափաքի, որ հաշտությունը օր առաջ ի գործ դրվի և հետևաբար խաղաղության պաշտպան հռչակված է. սակայն կպահանջե, որ Հարավը Հյուսիսին հետ միավորվելով հաշտություն ըլլա... Հասարակապետական (հանրապետական – Մ. Ն.) կուսակցությունը, որուն հետ են զինվորականները, կուզեն, որ այժմյան Լինկոլն նախագահն վերստին ընտրվի: Այս կուսակցությունը, որ պատերազմասեր համարված է և քիչ ազդեցություն չունի, ըստ որում իշխանությունը յուր ձեռքն է այժմ, ամեննին չուզեր որ որևէ կերպիվ զիջում մի ընել հաշտությունը ձեռք բերելու համար, այլ կպահանջե, որ պատերազմը ամենայն սաստկու-

թյամբ հառաջ երթա, մինչև որ հարավային նահանգները հաղթվին և պարտավորվին գերությունը ջնջել ու առաջվան պես միավորվիլ հյուսիսայնոց հետ» [5, 55]:

Քաղաքացիական պատերազմի վերջին մարտերը տեղի ունեցան ապրիլյան օրերին: Ապրիլի 3-ին արդեն ընկավ Հարավային համադաշնության մայրաքաղաք Ռիչմոնտը:

1865 թ. ապրիլի 14-ին Վաշինգտոնում՝ «Ֆորդ» թատրոնում Ա. Լինքոլնը դերասան Ջոն Բուրի կողմից մահացու վիրավորվեց և հաջորդ օրը գիտակցության չգալով մահացավ [7, 248]:

Արդեն Մայիսի 3-ին, ըստ նոր տոմարի, Նյու Յորքից հասած լուրերը հայտնում են, որ Հարավային զորաբանակը անձնատուր է լինում: Հյուսիսային միացյալ նահանգների զորաբանակը արդեն 400000-ից ավելի զոհ էր տվել: Հարավային նահանգների արտաքին առևտրի վրա դրված արգելքները վերացան, հատուկ պաշտոնատար անձ ուղարկվեց Ռիչմոնտ, որ դատական, մաքսային և նմանատիպ այլ խնդիրներ կարգի բերեր (տե՛ս № 753, 15 մայիս, 1865 թ.):

Նախագահ Լինքոլնի սպանության գործով չորս մարդ դատապարտվեց մահվան և հուլիսի 7-ին կախաղան բարձացվեց: Մահվան դատապարտվածներից մեկը կին էր՝ մադամ Սյուրբեթ անունով (տե՛ս № 758, 24 յուլիս, 1864 թ.):

Թերթը նշում է, որ պատերազմը բազմաթիվ դժբախտություններ պատճառեց հարավային նահանգներին: Երկիրը գտնվում էր տառապյալ և դժբախտ վիճակում: Ըստ թերթի տվյալների՝ չորս տարվա պատերազմի ընթացքում զոհերի թիվը հասավ 660000-ի:

Եզրակացություն

Մեր ուսումնասիրությունների արդյունքում եկանք այն եզրահանգմանը, որ «Արշալույս Արարատյան» պարբերականը մանրամասն ներկայացրել է Ամերիկայում կատարվող իրադարձությունները: Թերթի գրեթե բոլոր համարներում զետեղված են հաղորդագրություններ քաղաքացիական պատերազմի ընթացքի և երկրում տեղի ունեցող մյուս կարևոր իրադարձությունների վերաբերյալ: Քաղաքացիական պատերազմը թերթը համարում էր դժբախտ և ցավալի երևույթ և դատապարտում էր բոլոր նրանց, ովքեր ցանկանում են շարունակել այն ու չեն ուզում համաձայնության գալ և հաշտություն կնքել: Սրանով էր պայմանավորված բացահայտ բացասական վերաբերմունքը Աբրահամ Լինքոլնի նկատմամբ: Պարբերականը պատերազմի հիմնական պատճառը համարում էր

ստրկության խնդիրը: Այս առումով կարող ենք նշել, որ ստրկության վերացման խնդիրը բազմաթիվ խնդիրներից մեկն էր միայն: Բացի այդ՝ կարող ենք նկատել պարբերականի զգուշավոր դիրքորոշումը: Պետք է նկատել մի հանգամանք, որ պարբերականը տպագրվում էր Ձմյունհիսյում և բնականաբար ամեն հողված տպագրելիս, որդեգրում էր զգուշավոր կեցվածք: Անգամ մի ոչ ճիշտ մտածված արտահայտությունը կարող էր մեծ վնաս հասցնել արևմտահայությանը: Պարբերականը ներկայացրել է նաև պատերազմից հետո երկրում ստեղծված ծանր դրությունը: Նշում էր, որ Միացյալ Նահանգների մեկ երրորդ մասը քանդվել էր, ամեն օր կռիվներ և սպանություններ էին տեղի ունենում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արշալույս Արարատյան (Ձմյունհիս) 1861, 3 Յունիս № 650, 1861, 1 Յուլիս № 652, 1862 24 Փետրուարի № 669, 1862, 7 ապրիլ № 672, 1862, 20 Հոկտեմբեր № 686, 1863, 26 Յունուար, № 693, 1863, 9 Փետրուար № 694, 1863, 9 Մարտ, № 696, 1863, 15 Յունիսի, № 703, 1863, 24 Օգոստոսի, № 708, 1863, 5 Հոկտեմբերի, № 711, 1863, 14 Դեկտեմբերի, № 716, 1864, 22 Փետրուարի, № 721, 1864, 30 Մայիս, № 728, 1864, 8 Օգոստոսի, № 733, 1864, 28 Նոյեմբեր, № 741, 1864, 26 Դեկտեմբեր, № 743, 1864, 24 Յուլիս, № 758, 1865, 15 Մայիս, № 753:
2. Խառատյան Ա. և ուրիշներ, Հայ պարբերական մամուլի պատմություն, XVIII- XIX դարեր, հ. 1 , Գահիրե 2006, 704 էջ:
3. Հովսեփյան Մ., Արևմտահայ մամուլի պատմություն (1832-1915 թթ.) Երևան, 2014, 92 էջ:
4. Մովսիսյան Ֆ., «Մասյաց աղավին» Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի մասին, 2022, 22 էջ:
5. Ներսիսյան Մ. Գ., Քաղաքացիական պարբերականը Ամերիկայում հայ պարբերական մամուլի լուսաբանմամբ, ՊԲՀ, N2:
6. Бурин С. Н. 1988, На полях сражений гражданской войны в США. Москва: «Наука», 176 с.
7. Иванян Э. А. История США «Дрофа», 2008, 576 с.

Американская гражданская война в оценке еженедельной газеты «Аршалуйс Араратян»

Казарян Мери

ВГУ, "История", 4-й курс

Научный руководитель:

доктор исторических наук, профессор Ф. Мовсисян

Резюме

Ключевые слова: США, Юг, Север, Гражданская война, Авраам Линкольн, «Аршалуйс Араратян», рабство, разделение

Гражданская война в США проходила в 1861–1865 годах и считается крупнейшей войной, развернувшейся в Новом Свете. Периодическое издание «Аршалуйс Араратян» обращалось к теме этой войны. Журнал выражал консервативные взгляды и подробно освещал события, происходившие в Америке. Почти в каждом номере содержались материалы о ходе гражданской войны и других значимых событиях в стране. Занимая в целом сдержанную позицию, издание рассматривало войну как трагическое и болезненное явление, осуждая тех, кто стремился продолжать её и не желал пойти на соглашение и мир. Именно этим объясняется открытое негативное отношение к Аврааму Линкольну. Основной причиной войны периодическое издание называло проблему рабства.

The Reaction of the American Civil war in the Periodical “Arshaluys Araratyan”

Ghazaryan Mary

VSU, “History”, 4th year

Academic Supervisor: F. Movsisyan

Doctor of Historical Sciences, Professor

Summary

Key words: United States of America, North, South, civil war, Abraham Lincoln, Arshaluys Araratyan, slavery, disruption

The American Civil War took place in 1861-1865 and is considered the largest war fought in the New World. The “Arshaluys Araratyan” periodical referred to the war. The magazine expresses conservative views and presents the events in America in detail. Almost all issues of the newspaper contain reports on the course of the civil war and other important events taking place in the country. The periodical mainly expressing a cautious position, considered the civil war an unfortunate and painful phenomenon and condemned all those who want to continue it and do not want to come to an agreement and make peace. This was the reason for the openly negative attitude towards Abraham Lincoln. The periodical considered the issue of slavery to be the main cause of the war.

Մարիոն թագուհու դերը Կիլիկիայի պատմության մեջ

Մաղաքեյան Հերիք

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն», 3-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ պ. գ. թ., դոցենտ Մ. Բրուսյան*

Հանգուցային բառեր. *Այսա նավահանգիստ, թագապահական խորհուրդ, Վենետիկ, պետական հեղաշրջում, Սուրբ Հակոբի տաճար*

XIV դարի երկրորդ կեսին Կիլիկիայի Հայկական թագավորությունն ապրում էր իր անկման ժամանակաշրջանը: Կիլիկիայի համար ճակատագրական այդ շրջանում հանդես են գալիս մի շարք գործիչներ, որոնք իրենց հետքն են թողել Կիլիկիայի պատմության մեջ. նրանցից մեկն էլ Մարիոն¹ թագուհին էր: Պատմագիտության մեջ քիչ է անդրադարձ կատարվել այս շրջանում արքայուհի Մարիոնի գործունեությանը: Սույն հոդվածի նպատակն է ամբողջության մեջ ներկայացնել թագուհու գործունեությունը և իր կրկնակի կառավարման շրջանին վերաբերող դեռևս շատ քիչ ուսումնասիրված անցքերը:

Այսօր էլ մեզ համար կարևոր է Կիլիկիայի անկման շրջանի պատմության լուսաբանումը, պատճառների և հետևանքների ճիշտ դիտարկումը և այդ պատմության համատեքստում Մարիոն թագուհու գործունեության վերլուծությունը: Քննության առնելով մի շարք սկզբնաղբյուրներ և մասնագիտական գրականություն՝ փորձել ենք նորովի ներկայացնել թագուհուն՝ վերաբերող մինչ այժմ չշոշափված մի շարք հարցեր՝ կապված նրա դիվանագիտական գործունեությանը, Կիլիկիայի անկումից հետո նրա հետագա ճակատագրի հետ, որոնք հնարավորություն կտան յուրովի ըմբռնել Մարիոնի կերպարը:

XIV դարի երկրորդ կեսին Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը գտնվում էր ներքին և արտաքին քաղաքական ճգնաժամի մեջ: 1335 թ. Արևելք են հասնում հնարավոր խաչակրաց արշավանքի լուրերը, որոնք ավելի են վրդովում մահմեդականներին և վերջ դնում համեմատական անդորրի ժամանակաշրջանին. նույն թվականին տեղի է ունենում կարամանների արշավանքը դեպի Կիլիկիա, որին հաջորդում է մամլուքների

¹ Թագուհին տարբեր զեկույցներում հանդես է գալիս տարբեր անուններով՝ Մարիոն, Մարիոն, Մարիա, Մարիամ: Սույն հոդվածում օգտագործել ենք Մարիոն տարբերակը:

խոշոր արշավանքը 1336 թ. [13, 465]: 1337 թ. Մելիք Նասրի և Լևոնի միջև հաշտություն է կնքվում, որի համաձայն Լևոնը Եգիպտոսի սուլթանությանը զիջում է Այասը և ամբողջ մնացած տարածքը՝ մինչև Զահան (Պյունամոս) գետը [12, 464], հայ-եգիպտական այս հերթական պայմանագրի արդյունքում Այասի կորուստը հանգեցրեց Գիլիկիայի տնտեսական անկմանը:

Հետագայում Գիլիկիան որևէ առաջընթաց չի ունեցել թե ներքին, թե արտաքին քաղաքական կյանքում, իսկ եգիպտական մամլուքների հարձակումներն ավելի հաճախակի էր դառնում: 1360 թ. եգիպտական զորքերին հաջողվեց գրավել Դաշտային Գիլիկիան [7, 253], որի արդյունքում հայկական թագավորությունը մեկուսացավ Լեոնային Գիլիկիայի մի քանի գավառներում՝ փորձելով պահել եղածը:

Իրադարձությունների ժամանակագիր Հ. Դարդելը, ով Գիլիկիայի վերջին թագավոր Լևոն V-ի խոստովանահայրն էր, թեև նշում է, որ Կոստանդին Նորեցուն² իր մահից անմիջապես հետո հաջորդել է Կոստանդին II-ը, սակայն առկա աղբյուրների համաձայն 1363-1364 թթ. Հայոց գահին մեկ տարի տիրել է Մարիոն թագուհին՝ Կոստանդին Նորեցու կինը, որ, ի դեպ, մեկ տարի էլ գահակալել է 1373-1374 թթ. [3, 50; 14, 554- 555]: Նախքան Մարիոն թագուհու կատարած գործունեության մասին խոսելը՝ առաջնային է նախ պարզել, թե արդյո՞ք 1363-1364 թթ. նա իսկապես տիրել է գահին: Հետազոտողներից ոմանք ենթադրել են, որ 1363-1365 թթ. միջև ընկած խառնակ ժամանակահատվածում հայոց գահին տիրել է մի այլ թագավոր՝ Լևոն անունով: Այս հարցի շուրջ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ներկայացնում է XVII-XVIII դդ. ժամանակագիր Ավետիք Տիգրանակերտցու և XV դ. առաջին քառորդի կիպրացի ժամանակագիր Լեոնիտոս Մախերասի վկայությունները: Ըստ Ավետիք Տիգրանակերտցու՝ «Ի Ը (8) ամին Կոստանդեա Հայոց թագաւորի եղեւ թագաւոր Լեւոն մ'այլ, խոչընդակ Կոստանդեա, եւ խռովութիւն ոչ սակաւ ընդ միմեանս» [14, 573]: 1360 թ. իրադարձությունների կապակցությամբ Լ. Մախերասը նույնպես հիշատակում է Լևոն անունով մի թագավորի՝ նշելով ժամանակագրության համապատասխան հատվածը. «Երբ, Կոռիկոսի ժողովուրդը տեսավ, որ թուրքերն ամեն օր հարձակվում են իրենց վրա՝ առաջանալով մի տեղից մյուսը, հափշտակելով արվարձաններում գտնվող տներն, այ-

² Կոստանդին Նորեցին Պադուին մարաջախտի որդին էր, ով Գվիդոն Լուսինյանի մահից հետո հայ իշխանների ընտրությամբ դարձավ Գիլիկիայի թագավոր:

գիներն ու շատ այլ բաներ, ինչպես նաև գրավելով քաղաքը, քրիստոնյաներից ոմանք փախան Կիպրոս ... երբ հայոց թագավորը տեսավ այդ ամենը, նա լքեց երկիրը և մեկնեց իր հարազատների մոտ՝ Ֆրանսիա» [14, 439]: Եթե ժամանակագիրն իր վկայության մեջ չնշեր Լևոնի Ֆրանսիա գնալու մասին, կարելի էր հստակ ասել, որ խոսքն իրոք այդ թվերին իշխած Լևոնի մասին է, բայց այն փաստը, որ Կիլիկիայի վերջին արքա Լևոնն էր մեկնել Ֆրանսիա, ժխտում է այս վարկածը և հիմք տալիս՝ հաստատելու Մարիոնի առաջին գահակալությունը:

Հաշվի առնելով Մարիոնի կողմից երկրորդ անգամ գահին տիրելու փաստը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ նա ոչ միայն մեծ հեղինակություն է ունեցել, այլև առաջին կառավարման շրջանում կարողացել է որոշակի հաջողությունների հասնել:

1365 թվականին իշխանների որոշմամբ հայոց թագավոր է ընտրվում Կոստանդին Նորեցի Հեթումյանը [5, 77], որի թագավորության ժամանակ Կիլիկիայի մեծ մասը, բացի Լեոնային Կիլիկիայից և Սսից, գրավված էր մամլուքների և թուրքմենների կողմից: Ծովային Կիլիկիայում, բացի Կոռիկոս նավահանգստից, իր տիրապետությունն էր հաստատել Եգիպտոսը [8, 780]: Ստեղծված ծանր պայմաններում կրկին պետական գործերում իր մասնակցությունն է ունենում Մարիոն թագուհին, ում գլխավորությամբ մի շարք ֆրանկասեր իշխաններ փորձում են գահագուրկ անել Կոստանդինին և նրա փոխարեն գահին նստեցնել կա՛մ Լևոն Լուսինյանին, կա՛մ Կիպրոսի թագավոր Պետրոս I-ին: 1368 թ. հայ իշխանների ստվար զանգվածը Կոստանդինից ծածուկ փորձում է եզրեր փնտրել Պետրոս I-ի հետ, քանի որ թեն ձախողել էր Այասը վերագրավելու փորձը, բայց այդ ժամանակ կարողացել էր ետ մղել Կոռիկոսի դեմ թուրքմենների արշավանքը, ինչպես նաև բանակցություններ էր սկսել մամլուքների սուլթանի հետ [5, 81-82]: Բացի այդ՝ Այասը վերատիրելու փորձը ձախողվել էր հենց Կոստանդին III-ի պատճառով: Նույն թվականի աշնանը Պետրոսը Վենետիկում հանդիպում է հայ պատգամավորներին և տեղեկանալով հայ ավագանու պլանների մասին՝ շտապում է Վենետիկից Կիպրոս, որտեղ էլ այդ ժամանակ հասվում են «Պետրոս Հայոց թագավոր» մակագրությամբ դրամները: Իրադրությունը փոխվում է, երբ 1369 թ. հունվարի 1-ին Պետրոսը սպանվում է իր խռովարար բարոնների ձեռքով [3, 51; 4, 115-116]: Պետրոսի մահով հայ իշխանները իրենց հայացքն ուղղում են դեպի Եվրոպա: Նույն թվականին Մարիոն թագու-

հին օգնության նամակով դիմում է Վենետիկի դոժին: Պատասխան նամակում դոժը խոստանում է թագուհուն, թե այն պայմանագրում, որ Վենետիկը Ջենովայի հետ համատեղ մտադիր է կնքել Եգիպտոսի սուլթանության հետ, կներառի Գիլիկիայի հայկական թագավորության խաղաղությունն ապահովող մի հատուկ կետ [12, 479; 2, 32]: Սակայն այդպես էլ պայմանագիր չի կնքվում: Մինչ Մարիոն թագուհին դիվանագիտական կապեր էր հաստատում եվրոպական երկրների հետ, Մերձավոր Արևելքում մամլուքները 60000-անոց բանակով Հալեպի Իշեկ Թամուր և Տարսուհի Մանչում ամիրանների գլխավորությամբ նոր արշավանք են կազմակերպում՝ հարվածն ուղղելով Սսի դեմ: 1371թ. Մարիոն թագուհին դեսպանություն է ուղարկում Գրիգորիոս XI պապի և Տուրենի իշխան Ֆիլիպի մոտ՝ օգնության խնդրանքով [8, 782]: Գրիգորիոս XI պապը Ֆիլիպին իր հերթին հղած նամակում գրում է. «Մենք տեսնում ենք, որ բոլոր քրիստոնեական ժողովուրդները ... ներքաշված են պատերազմների շրջապտույտի մեջ և հնարավորություն չունեն շտապ օգնություն ցույց տալ թագուհուն» [8, 781-782]: Հաջորդ տարի Հռոմի պապը առաջարկում է Ֆիլիպին Մարիոնին ամուսնացնելու իր եղբոր՝ Օթոն Բրունսֆիքցու հետ, որին պետք է հաջորդեր Կոստանդինի գահազրկումը [4, 117; 5, 83]:

Մարիոն թագուհու ակտիվ մասնակցությունը երկրի գործերին, նրա ջանքերը պետականության պահպանման համար ցույց են տալիս, որ Կոստանդինն այդքան էլ մտահոգված չէր պետության ճակատագրով: Հ. Դարդելը Կոստանդինին մոայլ գույներով է ներկայացնում՝ ելնելով նրա նկատմամբ ունեցած հակակրանքից. առկա փաստերը տանում են նրան, որ Կոստանդինն իրոք այդքան մեծ հեղինակություն ու ուժ չուներ երկիրը կառավարելու համար: 1373 թվականի ապրիլին Կոստանդինը սպանվեց իշխանների ձեռքով: Սպանությունը տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ նա. «Դաշն կոեաց ընդ սուլթանին Բաբելոնի և խոստացաւ տալ ի ձեռն նորա զթագաւորութիւն, գաշխարհն եւ զքրիստոնեայս համօրէն, միայն զի ապրեցուսցէ զանձն իւր եւ զամենայն ստացուածս» [3, 57; 5, 85]: Կարելի է եզրակացնել, որ իրականում Կոստանդինի սպանությունը նախապես մտածված էր հայ իշխանների կողմից, ովքեր ամեն կերպ փորձում էին նրան հեռացնել գահից: Դրանում հատկապես պետք է շահագրգռված լիներ Վասիլ մարաջախտը, ով նաև անձնական խնդիրներ ուներ Կոստանդինի հետ և փորձում էր Գիլիկիայի առջև ծառացած խնդիրները

լուծել գահակալի փոփոխությամբ [4, 120]: Հաշվի առնելով Մարիոն թագուհու աշխույժ նամակագրությունը Հռոմի և արևմտանվրոպական արքունիքների հետ Կոստանդին III-ի կենդանության ժամանակ՝ կարելի է պնդել, որ 1373 թ. ապրիլի պետական հեղաշրջումը կազմակերպվել է նրա ղեկավարմամբ [6, 33]:

Կոստանդինի սպանությունից հետո հայ իշխանները երկրի ժամանակավոր կառավարիչ, թագապահ³ են նշանակում կրկին Մարիոն թագուհուն, մինչև որ գահի իրական ժառանգորդը՝ Լևոն Լուսինյանը, կկարողանար գալ Կիլիկիա [14, 455; 2, 41]: Սա Կիլիկիայի պատմության մեջ աննախադեպ երևույթ էր, երբ երկրի խնամակալությունը հանձնվում էր թագուհի մի կնոջ, ինչը վերջինիս ունեցած մեծ հեղինակության արդյունք էր: Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ներկայացնում է Անանուն ժամանակագրի այն վկայությունը, որտեղ տվյալ ժամանակահատվածում Մարիոն թագուհին ոչ թե խնամակալ է եղել, այլ ուղղակի տիրել է գահին [14, 555], որոշ տվյալների համաձայն էլ նա, օգտագործելով իր ազգակցական կապերը, արևմուտքի աջակցությամբ Կիլիկիո գահին տիրելու հավակնություն է դրսևորել դեռևս Կոստանդին III-ի կենդանության օրոք՝ 1369-1372 թվականներին [1, 544]: Փաստացի Մարիոն թագուհին գահին տիրելու իր ցանկությունը ի վերջո իրականացրեց Կոստանդինի մահվանից հետո և, օգտագործելով Ֆիլիպ Անժուացու թոռը լինելու հանգամանքի շնորհիվ Արևմուտքում ունեցած իր կապերը՝ պետական կառավարման լծակները կրկին կենտրոնացրեց իր ձեռքում:

Մարիոնի գահակալության երկրորդ շրջանը հետաքրքիր է նրա օրինական լինելու տեսանկյունից, քանի որ Կոստանդին III-ի այրին՝ Մարիամը, գահի օրինական հավակնորդը, ողջ էր [15, 221]: Ստանձնելով երկրի ժամանակավոր կառավարությունը՝ Մարիոնը քայլեր ձեռնարկեց Լևոն Լուսինյանին գահին բազմեցնելու ուղղությամբ. Հայոց Արքունի աստյանը Մարիոն թագուհու, կաթողիկոսի, երկրի պարոնների ու ասպետների անունից պատգամավորներ ուղարկեց Կիպրոսի թագավոր Պետրոս II-ի և Լևոնի մոտ [14, 455]: 1374 թվականի պայմանավորվածություններից հետո Լևոնը վերջապես կարողացավ հասնել Սիս և սեպտեմբերի 14-ին Սսի Սուրբ Սոֆիա տաճարում թագադրվեց [3, 90; 15, 221-222]:

Անցնելով իշխանության գլուխ՝ Լևոնը սկսում է պետական կառա-

³ Կ. Բասմաջյանը 1373-1374 թթ. Մարիոն թագուհուն պաշտոնավարության տեսանկյունից որպես թագապահ է ներկայացնում:

վարման համակարգում փոփոխություններ իրականացնել: Իր հետ եկած Մոհիեր Դյուկարտին ամուսնացնում է իր հորեղբայր Բոհեմունդի այրու՝ թագապահական խորհրդի անդամ տիկին Ռեմիերի հետ և նրան տալիս մարաջախտի պաշտոնը, այնուհետև իր մյուս զինակցին՝ Մաթեո դե Շապին, ամուսնացնում է Կոստանդին III-ի այրու՝ Մարիամի հետ և նշանակում թագավորության դիվանագետ [3, 90; 4, 125]: Այսպիսով, պետական կառավարման համակարգից դուրս են մնում Մարիոն թագուհին, Վասիլ մարաջախտը, ինչպես նաև մինչև Լևոնի Սիս վերադառնալը Արքունի Ասոյանում տեղ գտած մի շարք նախարարներ: Ավելին, Սիս ժամանելուց հետո Լևոնը հաշվետվություն է պահանջում այն չորս խնամակալներից, որոնց ինքն էր նշանակել դեռևս Կիպրոսում գտնվելու ժամանակ, արդյունքում Վասիլ մարաջախտին հեռացնում է պաշտոնից և բանտարկում՝ պատճառաբանելով, թե արքունի գանձարանը հափշտակվել է նրա կողմից [14, 458; 3, 86; 4, 125], հաշվի չառնելով տնտեսության զարգացման գլխավոր աղբյուր Այաս նավահանգստի կորստի փաստը:

Իշխանության գալուց հետո Լևոնի կատարած քայլերը կարելի է բացատրել հետևյալ կերպ. իրականում Լևոնը ցանկանում էր գահի հավանական հավակնորդներին հեռացնել իր ճանապարհից՝ այդպիսով փորձելով իրեն վերջնականապես ապահովել Կիլիկիո գահին, և պետական գանձարանի դատարկ լինելու հանգամանքը լոկ պատճառ էր:

1374 թ. ամռանը, երբ Լևոն Լուսինյանը իշխանության գլուխ անցավ, Կիլիկիայի հայկական թագավորության տարածքը սահմանափակվում էր Սսով, Անարգաբա և Վահկա բերդերով ու Լեռնային Կիլիկիայի մի քանի շրջաններով [12, 485; 8, 783]: Պարզ էր, որ կենտրոնը հանդիսացող Սսին անհրաժեշտ պարենը պետք է բերվեր Սարոս և Ջեհան գետերի հովիտներից, որոնք, սակայն, գրավվել էին մամլուքների կողմից: Մինչ Լևոնի ժամանումը, Մարիոն թագուհու գլխավորությամբ թագապահական խորհուրդը հարցը լուծում էր՝ Սարոսի և Կյուդնոսի գետահովիտներին տիրող մամլուք Դաուդ բեյ և Աբուբեքիր իշխանների հետ որոշակի վճարի դիմաց համաձայնության գալով [4, 126]:

Սակայն շուտով Դաուդ բեյը չեղյալ է համարում նախկին համաձայնությունը. արդյունքում եռամսյա ռազմական գործողությունները ավարտվում են հայոց թագավորի հաղթանակով: Հակառակորդը հետ է մղվում Սսի մատույցներից և վերականգնվում է նախկին համաձայնությունը [3, 92-93]:

Հատկանշական է, որ մինչև Լևոնի Կիլիկիա ժամանելը, Մարիոն թագուհին կարողանում էր մամլուքների հետ համաձայնության միջոցով խաղաղ պայմաններում պահպանել իրենց ձեռքում մնացած տարածքները, հատկապես՝ Սիսը, որի գրավումով կարելի էր վերջ դնել Կիլիկիայի հայկական թագավորության գոյությանը:

1375 թ. մամլուքների կողմից Սիսը գրավելիս Լևոնը պահակային փոքր խմբի հետ տեղափոխվում է Մարիոնի նստավայր, որը գտնվում էր այսպես կոչված երկրորդ ամրոցում: Շուտով Մարիոնի ամրոցում Լևոնին են միանում Սոհիեր Դյուկարտը և մի քանի զինվորական խմբեր: Ամրոցը, որը թագավորի պաշտոնական նստավայրն էր, ժամանակին գրավել էին հեղաշրջման նախաձեռնողները: Մարիոնի գլխավորությամբ հայ իշխանները չեն ցանկացել այն վերադարձնել Լևոնին, չնայած վերջինիս ի սկզբանե խաղաղ, իսկ ավելի ուշ՝ ռազմական ճանապարհով վերականգնելու փորձերին [15, 223]: Նույն թվականի ապրիլի 22-ին թագավորական զերինների խումբը, որի մեջ էին Մարիոնը, Պողոս կաթողիկոսը, Սոհիեր Դյուկարտը և նրա կոմսուհին՝ տիկին Ռեմիերը, ինչպես նաև Սիս քաղաքից հայ բարոններ և ազնվականներ, ընդհանուր՝ քսան հոգի, Մելիք ամիրայի ուղեկցությամբ լքեցին Սիսը: Ապրիլի վերջին նրանք մոտեցան Հալեպին, բայց անմիջապես չմտան քաղաք, քանի որ քաղաքը դեռևս պատրաստ չէր զերինների հանդիսավոր մուտքին [12, 489; 1, 560; 15, 223]: Հուլիսի 9-ին զերինները Իշիկ-Թեմուրի ուղեկցությամբ ժամանեցին Կահիրե, որտեղ Լևոնը, հանդիպելով սուլթանին, հավատափոխության առաջարկ ստացավ, սակայն մերժեց: Կահիրեի հայկական համայնքի խնդրանքով Լևոնը Կահիրեից չհեռանալու պայմանով ազատ արձակվեց, իսկ Մարիոն թագուհին, Սոհիեր Դյուկարտն ու տիկին Ռեմիերը մեկնեցին Երուսաղեմ: Ինչ վերաբերում է մնացած գերեվարված հայ ազնվականներին, ապա նրանց հաջողվեց շուտով հայրենադարձվել Սիս՝ Կոստանդին կաթողիկոսի գլխավորությամբ [2, 55-57; 3, 116-118]:

Համաձայն վերոնշյալի՝ 1377 թ. սուլթան Ալ-Աշրաֆը որոշակի ազատություն էր շնորհել Մարիոնին, գերեվարությունից հետո թույլ տալով հեռանալ Կահիրեից և իր կամքով տեղափոխվել Երուսաղեմ՝ «Արձակի դշխոյն Մարիամ և երթալ բնակել յԵրուսաղեմ» [3, 118; 1, 560]: Թեև Երուսաղեմը գտնվում էր մամլուքների վերահսկողության տակ, սակայն Մարիոն թագուհին չի ապրել այնտեղ որպես բանտարկյալ: Թագուհին մինչ իր մահը (1377թ. հուլիս) կրոնական կյանք է վարել Սուրբ քաղաքում, ինչն

ապացուցում է նրան Սբ. Հակոբի վանքում հուղարկավորելու հանգամանքը. «Մեծ թագուհին Հայոց Մարին յԵրուսաղեմ մեծավ առաքինի ճշմարտությամբ ... վասն զի յոյժ ողորմած էր և աղքատասէր, սա թաղեցաւ առաջի դռան սուրբ Հակոբայ ...» [9, 101; 10, 201; 11, 39]: Սբ. Հակոբի տաճարում, Գլխադիրի սրբավայրի կողքին կանգնեցված սյունը նշվում է որպէս Մարիոն թագուհու թաղման վայր⁴ [15, 232-233]: Վերոհիշյալ վկայությունները փաստում են Երուսաղեմում Մարիոն թագուհու վարած կրոնական կյանքի և վայելած մեծ հեղինակության մասին:

Այսպիսով, ավելի մանրամասն ուսումնասիրելով Կիլիկիայի հայկական թագավորության այս վերջին ժամանակաշրջանը, հստակ կարելի է ասել, որ իրար հաջորդող գահակալներից Մարիոն թագուհին առաջնակարգ դերակատարում է ունեցել, ինչն ապացուցում է նրան երկու անգամ Կիլիկիո գահը վստահելու հանգամանքը: Փաստացի XIV դարի վերջին Կիլիկիայի հայկական թագավորությունն անկման եզրին էր, և Մարիոն թագուհին այն անձն էր, ով կրկնակի կառավարման ընթացքում՝ Եվրոպայի հետ դիվանագիտական հարաբերություններում հանդես գալով նախաձեռնողի դերում, կարողացել է ժամանակ շահել, պահել գահը օրինական գահակալի համար: Պետական գործերում իրեն ճիշտ երևան հանելու արդյունքում թագուհին մեծ հեղինակություն է ձեռք բերել, ինչն էլ նպաստել է Երուսաղեմում նրա նկատմամբ ունեցած մեծ հարգանքին:

⁴ Սուրբ Հակոբոս Մեծի նահատակության մատուռը, որ նաև հայտնի է որպէս Գլխադիրի մատուռ, Սուրբ Հակոբ տաճարի ամենահայտնի ուխտատեղին էր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ալիշան Ղ. Պ., Սիսուն, համագրություն հայկական Կիլիկիո և Լևոն Մեծագործ, Վենետիկ, 1885, 592 էջ:
2. Բասմաջյան Կ. Յ., Լևոն Ե Լուսինյան, վերջին թագավոր հայոց, Փարիս, 1908, 166 էջ:
3. Դարդել Հ., Հայոց ժամանակագրություն, գրաբարից աշխարհաբար թարգմանությունը և առաջաբանը՝ Գ. Բ. Թոսունյանի, Երևան, «Զանգակ» հրատ., 2013, 168 էջ:
4. Թինոյան Դ. Ֆ., Կիլիկիո հայոց թագավորությունը և ինքնիշխան կազմավորումները 1320-1424 թթ., Երևան, 2011, 193 էջ:
5. Թինոյան Դ. Ֆ., Կիլիկիայի Հայկական թագավորությունը 1365-1373 թթ., Հայոց պատմության հարցեր, 2009, հ. 10, էջ 77-87:
6. Թինոյան Դ. Ֆ., Լևոն Լուզինյանի գահակալումը և Սսի գրավումը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2009, № 1, էջ 33-39:
7. Թինոյան Դ. Ֆ., Կոստանդին 2-րդ ի կերպարը Ժան Դարդելի Ժամանակագրության մեջ, Հայոց պատմության հարցեր, 2005, № 6, էջ 248-256:
8. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. III, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, 1976, 1024 էջ:
9. Հակոբյան Վ. Ա., Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIII դդ., հ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1951, 453 էջ:
10. Մաթևոսյան Ա. Ս., Հեթում Ախտուց տիրոջ և Վասիլ մարաջախտի ժամանակագրությունները, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1963, № 4, էջ 183-202:
11. Մաթևոսյան Կ. Ա., Հեթում Պատմիչ Կոռնիկոսցին և նրա ժամանակագրությունը, Երևան, «Մուղնի» հրատ., 2011, 112 էջ:
12. Միքայելյան Գ. Գ., Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2007, 552 էջ:
13. Մուրաֆյան Կ. Զ., Կիլիկիան կայսրությունների խաչմերուկում, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2001, 632 էջ:
14. Տեր-Պետրոսյան Լ. Հ., Խաչակիրները և հայերը, հատոր Բ, Երևան, 2007, 672 էջ:
15. Grigoryan G. S., Mariun: An Exiled Queen's Pilgrimage and Death in Jerusalem. The Journal of Middle East Medievalists, Vol. 29, 2021.

Роль королевы Марион в истории Киликии

Магакелян Эрик

ВГУ, "История", 3-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент М. Брутян

Резюме

Ключевые слова: Порт Айас, королевский совет, Венеция, государственный переворот, Собор Святого Иакова

В самый трудный период в качестве дипломатического посредника в вопросе сохранения Киликийского царства выступила королева Марион. Цель этой статьи – осветить период двойного правления королевы. Выступив в качестве инициатора, Марион временно удалось спасти королевство от распада. После падения Киликии (1375) Марион поселилась в Иерусалиме и после своей смерти была похоронена в соборе Святого Иакова.

The Role of Queen Marion in the History of Cilicia

Maghakelyan Herik

VSU, "History", 3rd year

Academic Supervisor: M. Brutyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: Port Ayas, the Royal Council, Venice, state coup, St. James Cathedral

Queen Marion played a great role in diplomatic activities during the difficult period of the preservation of the Armenian Kingdom of Cilicia. The main goal of this article is to highlight the period of the Queen's dual reign. Marion saved the kingdom from destruction as an initiator for the time being. Marion settled in Jerusalem after the fall of Cilicia (1375). She was buried in St. James Cathedral after her death.

Մայիսյան իրադարձությունները Ֆրանսիայում 1968 թ.

Պետրոսյան Կարեն

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն»,
մագիստրատուրա, 2-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Ա. Բերնեցյան*

Հանգուցային բառեր. Շառլ դը Գոլ, Ջին Շարպ, 1968 թ. մայիս, ընդդիմություն, Նանտեր համալսարան, Ֆրանսուա Միտտերրան

Մայիսյան իրադարձությունները Ֆրանսիայում, որոնք հայտնի են «Կարմիր մայիս» կամ Մայիս 1968 անուններով, այն ժամանակաշրջանն է, որի ընթացքում տեղի ունեցան մի շարք իրադարձություններ (ցույցեր, գործադուլներ, զանգվածային անկարգություններ) 1968թ. մայիս-հունիս ամիսներին։ Իրադարձությունները սկսել են Փարիզի ուսանողները, որոնց հետագայում միանում են նաև բանվորները։ Մայիսյան իրադարձությունները հետագայում դարձան խոշորագույն շարժում 20-րդ դարի Ֆրանսիայի պատմության մեջ։ Իրադարձությունները սկսվում են մարտի 22-ին։ Այդ օրը տեղի ունեցած դեպքերը կազմակերպվում և իրագործվում էին այնպիսի փոքր խմբերի՝ ինչպիսիք էին, օրինակ, անարխիստները, սիտուացիոնիստները և Ռենե Ռիեսելն իր «կատաղած» կողմնակիցների կողմից, որոնք մարտի 22-ին գրավեցին Նանտեր համալսարանի ադմինիստրատիվ աշտարակի վերջին հարկում գտնվող կոնֆերանս-դահլիճը [2, 2]։ Նրանց հիմնական պահանջը բողոք էր՝ ընդդեմ երկու օր առաջ Վիետնամի պատերազմի դեմ ցույցի դուրս եկած ուսանողների ձերբակալությունների։ 1968 թվականի մայիսի 2-ին Նանտերի համալսարանում կազմակերպվեց «հակաիմպերիալստական օր», որը պատճառ դարձավ Ռենե Ռենմոնդի դասախոսության ընդհատմանը։ Այնուհետև դեկան Պիեռ Գրաֆֆին որոշում է փակել ֆակուլտետը, ինչը հաջորդ օրը հանգեցնում է բողոքի ակիբի տարածմանը Փարիզի Լատինական թաղամասում և Սորբոնի համալսարանում, որն էլ ըստ էության դառնում է Մայիսյան իրադարձությունների սկիզբը։ Այն ինքնաբուխ ապստամբություն էր, որն ուղղված էր կապիտալիզմի, ամերիկյան իմպերիալիզմի, այդ ժամանակաշրջանում ֆրանսիական հասարակությունում առկա սոցիալ-տնտեսական խնդիրների, ավանդական արժեքների և Շառլ դը Գոլի իշխանության դեմ։ Իրադարձությունները մեծ հետք թողեցին ոչ միայն քաղաքական, այլև սոցիալական և մշակութային ոլորտներում։ Զարմանալի

է, սակայն, որ այս ճգնաժամը տեղի ունեցավ տասնամյակի աննախադեպ տնտեսական աճի ֆոնին: Այդ ժամանակաշրջանում Ֆրանսիայի բնակչության կենսամակարդակը աշխարհում ամենաբարձրերից էր: Սակայն մայիսյան դեպքերից մի քանի ամիս առաջ սկսեց նկատվել երկրի տնտեսության անկում: Չորրորդ հանրապետության գոյության երկրորդ տարում՝ 1948 թ., Ֆրանսիայի արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը գերազանցեց նախապատերազմյան ծավալը: Չորրորդ հանրապետությունը կյանքի կոչվեց այն ժամանակ, երբ սկսվել էր սառը պատերազմը Արևմուտքի և Արևելքի միջև, որի մթնոլորտում էր ընթանում քաղաքական ուժերի պայքարը [6, 135]: Սակայն Չորրորդ հանրապետության կյանքը եղավ համեմատաբար կարճ: Նրան բաժին ընկան ամենադժվարին ներքին և արտաքին քաղաքական խնդիրները: Այդ ժամանակաշրջանի հետ են կապված Ֆրանսիայի հիմնական կողմնորոշումները՝ մասնակցությունը ԳԴՀ-ի ստեղծմանը, ՆԱՏՕ-ն, եվրոպական տնտեսական համագործակցության հիմնադրումը, պարտությունը Հնդկաչինում, համակերպվելը գաղութային կայսրության քայքայմանը, Սուեզի արկածախնդրությունը, պատերազմն Ալժիրում և այլն [6, 142]: 1958 թ. դեկտեմբերին Շարլ դը Գոլը ընտրվում է Ֆրանսիայի նախագահ: Նոր սահմանադրությունը նրան տալիս էր լայն լիազորություններ: Նախագահն ընտրվում էր 7 տարով, անուղակի քվեարկության բարդ համակարգով: Նա պետության գլուխն էր, գերագույն գլխավոր հրամանատարը: Իսկ 1962 թվականին դը Գոլը փոփոխություններ է մտցնում 1958 թ. Սահմանադրության մեջ: Հանրապետության նախագահին պետք է այնուհետև ընտրեին ուղղակի քվեարկությամբ: Արտաքին քաղաքականության մեջ դը Գոլը վերցրեց Ֆրանսիայի ազգային շահերից բխող անկախ գործողությունների նոր կուրս՝ նպատակ ունենալով հասնել Ֆրանսիայի հեգեմոնիային եվրոպական մայրցամաքում՝ նրա պաշտպանության կովանը դարձնելով ֆրանսիական միջուկային ուժերը: 1968 թ. զարնանը դասակարգային հակասությունների սրվելը հասցնում է մեծ պայթյունի: Եվ դրա խթանն են հանդիսանում ուսանողական շարժումներն ու հուզումները: Այդ ժամանակ ուսանողական շարժումն իրենից մեծ ուժ էր ներկայացնում: 1945 թվականից ի վեր ուսանողների թիվը մի քանի անգամ աճել էր և դարձել 650 հազար, ընդ որում նրանց միայն 12 տոկոսն էր, որ գյուղացիների և բանվորների երեխաներ էին [5, 296]: Մայիս ամիսը չտեսնված էր այդ շրջանում տեղի ունեցած լայն իրադարձությունների

շնորհիվ: Այդ ամսին ուսանողները գրավեցին բազմաթիվ համալսարանական շինություններ: Եվ դրան ի պատասխան համալսարանի դասախոսները դիմեցին ոստիկանությանը, որոնք իրականացրին ուսանողների ձերբակալություններ և ծեծ: 1968 թ. մայիսի 13-ին արհմիությունների կոչով սկսվում են ոստիկանության զազանությունների դեմ գործադուներ: Մայիսի 13-ին համընդհանուր գործադուլ սկսվեց, որը կաթվածահար արեց երկիրը: Դրան մասնակցեց մոտ 10 մլն մարդ (մոտ 50,5 մլն բնակչության պարագայում): Ի տարբերություն ուսանողների, բանվորները որոշակի պահանջներ էին ներկայացնում «40-60-1000» բանաձևով (աշխատանքային շաբաթը նվազեցնել 40 ժամի, թոշակի տարիքը՝ 60, նվազագույն աշխատավարձը՝ 1000 ֆրանկ), ինչպես նաև հանդես էին գալիս նախագահ Շառլ դը Գոլի հրաժարականի պահանջով: Ցույցեր տեղի ունեցան նաև Մարսելում, Թուլուզում, Բորդոյում, Լիոնում և ուրիշ քաղաքներում: Մայիսի 24-ին ֆրանսիացիներին ռադիոյով դիմեց նախագահ դը Գոլը: Նա խոստացավ քննարկել գործադուլավորների պահանջները և բարեփոխումներ անցկացնել: Մայիսի 25-ին սկսվեցին արհմիությունների և ձեռնարկատերերի կազմակերպությունների բանակցությունները կառավարության հետ: Իշխանությունները և ձեռնարկությունների ղեկավարները զիջումների գնացին (մասնավորապես աշխատավարձը բարձրացավ միջինը 14 տոկոսով, աշխատանքային շաբաթի տևողությունը 45 ժամից կրճատվեց 40 ժամի) [5, 298]: Արհմիությունների հետ համաձայնություն կնքելուց հետո գործադուլի շարժումը սկսեց մարել: 1968 թ. հունիս ամսին տեղի է ունենում Գրենեյան համաձայնագրի կազմումը, որի ընթացքում որոշում է կայացվում հաշվի առնել բանվոր դասակարգի պահանջները: Ինչպես և վերը նշվել է: Բանվորների և ծառայողների մի քանի դասեր ստացան հանգստի լրացուցիչ օրեր: Կառավարությունը պարտավորվեց օրենք ընդունել, որը կերաշխավորեր ձեռնարկություններում արհմիությունների իրավունքները: Մայիսի 30-ին դը Գոլը հայտարարեց խորհրդարանի արձակման և արտահերթ ընտրությունների անցկացման մասին: Փարիզում 500-հազարանոց ցույց տեղի ունեցավ ի պաշտպանություն կառավարության: Եվ հետո միայն հունիսի 12-ին արգելվեցին բոլոր ձախական կազմակերպությունները [5, 298]: Հունիսի 14-ից ոստիկանությունը սկսեց դուրս մղել ուսանողներին իրենց գրաված բուհերից և բանվորներին ձեռնարկություններից, որոնք չէին դադարեցնում գործադուլը: Հուլիսին տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտ-

րությունները հաղթանակ բերեցին դը Գոլի «Հանրապետության պաշտպանության միությանը»՝ որպես մի կուսակցության, որը դիմակայում է քառսին ու անարխիային: Մակայն 1969 թ. ապրիլին՝ տարածաշրջանային բարեփոխման ձախողված հանրաքվեից հետո, նախագահ դը Գոլը վաղաժամկետ հեռացավ իշխանությունից: 1968 թ. դեպքերը համեմատում են հեղափոխության հետ, որը թեպետ չհանգեցրեց պետության փլուզման, բայց վճռական ազդեցություն ունեցավ իշխանության ու հասարակության փոխակերպման առումով: Կառավարությունը, տեսնելով ձախ տարրերի անկարգությունները, դիմում է գործողությունների: Դրան ի պատասխան՝ Դը Գոլը հանդես է գալիս ճառով, որտեղ նա պնդում էր, թե Ֆրանսիային շուտով կարող է քաղաքացիական պատերազմ և կոմունիզմ սպառնալ: Ցուցարարներին ցրելու համար կիրառվում է արցունքաբեր գազ, մի քանի հարյուր մարդ վիրավորվեց, ավելի քան հազարը ձերբակալվեցին: Իշխանությունների գործողությունների դեմ ձերբակալվածներին ազատելու և իրենց հարցերը բավարարելու պահանջներով հանդես եկան արհմիությունները, սոցիալիստները, կոմունիստները և ձախ արմատական կազմակերպությունները: Գործազուրկների թվում էին գլխավորապես երիտասարդները: Գործազրկության դեմ պայքարելու համար ստեղծվեց Զբաղվածության պետական ծառայությունը (ֆր.՝ Agence nationale pour l'emploi), որի կատարած աշխատանքը զգալի էր 1966-1967 թթ: Երկու միլիոն աշխատավոր ստանում էին նվազագույն աշխատավարձ: Այս խումբը հիմնականում կազմված էր բանվորներից, կանանցից և ներգաղթյալներից: Բանվորները սկսեցին անհանգստանալ իրենց աշխատանքային պայմանների համար: Արհմիությունները դեմ արտահայտվեցին 1967 թվականին ընդունված սոցիալական ապահովության ծրագրին: Նույնիսկ բարձր դասի ներկայացուցիչները մտահոգվելու առիթ ունեին: Բարձրագույն կրթություն ստանալու համընդհանուր ցանկությունը առաջ քաշեց բազմաթիվ խնդիրներ: Առաջացան երթևեկության հետ կապված խնդիրներ, նվազեց ուսումնական հաստատություններին տրվող նյութական օգնությունը: 1967-1968 թթ. կառավարությունը որոշում է բարդացնել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունվելու կարգը, որը հանգեցրեց ուսանողների անհնազանդությանը: 1968 թ. մայիս-հունիս ամիսների իրադարձությունները ցույց տվեցին բանվոր դասակարգի հսկայական ուժը և խորը ցնցեցին Հինգերորդ հանրապետության ամբողջ պետական կառուցվածքը: Միաժամանակ այդ

ցույցերը ամրապնդեցին միասնության գաղափարը և ուժեղացրին այն վախը, որ կարող է քաղաքացիական պատերազմ տեղի ունենալ: 1968 թ. պառլամենտական ընրություններում, որ անց են կացվում համընդհանուր գործադուլներից հետո ՅՈՒՆՈ-ի կուսակցությունը, որ հանդես եկավ որպես կարգ ու կանոնի կուսակցություն, լրացուցիչ ստացավ 1.200000 ձայն և պառլամենտում նվաճեց բացարձակ մեծամասնություն: Իսկ արդյունքը եղավ այն, որ կոմունիստական կուսակցությունը կորցրեց 600 հազար ձայն, բայց պահպանեց որպես առաջին կուսակցություն իր դիրքերը [5, 299]: Չնայած կառավարության համար ընտրությունների նպաստավոր արդյունքներին, գեներալ դը Գոլը հասկանում էր, որ 1968 թ. մայիս-հունիսի շարժումը վկայում էր կապիտալիստական սիստեմից աշխատավորների խոր դժգոհության մասին: Ֆրանսիայի Նանտեր համալսարանում 40 տարի առաջ փողկապներով և բոբբի գուլպաներով ֆրանսիացի ուսանողները սալաքարեր էին նետում ոստիկանության ուղղությամբ և պահանջում, որ փոխվի կարծրացած հետպատերազմյան համակարգը: 1968-ի մայիսը ջրբաժան էր ֆրանսիացիների կյանքում. շատերի համար ազատագրման սուրբ պահ էր, երբ երիտասարդությունը համախմբվեց, բանվորները միացան նրանց, իսկ դը Գոլի ֆրանսիական կիսաթագավորական կառավարությունը ահաբեկվեց: Սակայն մյուսների, այդ թվում՝ Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի համար, որն այդ ժամանակ ընդամենը 13 տարեկան էր, 1968-ի մայիսը իրենից ներկայացնում է անարխիա և բարոյական հարաբերականություն, սոցիալական ու հայրենասիրական արժեքների ոչնչացում, որն, ինչպես նա նշեց, կոպիտ ասած «պետք է լիկվիդացվի»: Մայիսյան իրադարձությունները երկրում հնարավորություն են տալիս խոսքի և մամուլի ազատությանը: Քննարկումներին շատ հաճախ մասնակցում էին նաև շատ հայտնի արվեստագետներ: 1968 թվականին Ֆրանսիայում տեղի ունեցած իրադարձությունները շատ հաճախ անվանում են նաև ձախողված հեղափոխություն ու չնայած նախկին ֆրանսիական հեղափոխությունների հոետորաբանության և խորհրդանիշների՝ բարիկադների սև և կարմիր դրոշների լայն տարածմանը, Մայիս 68-ի դեպքերում մենք չտեսանք ոչ մի փորձ պետական հեղաշրջման, քաղաքացիական պատերազմի՝ չհաշված մի շարք հեղափոխական կազմակերպությունների և շարժումների, կոմունիստների և անարխիստների, որոնք ակտիվորեն պայքարում էին շարժման համար և իրենց մասնակցությունն ունեին դրա կազմակերպման մեջ: Ճգնաժամի

ինքնաբուխ բռնկումը հանկարծակիի բերեց իշխանություններին, ինչպես նաև գործնականում բոլոր ընկերություններին, կուսակցություններին և կազմակերպված արհմիություններին: Իշխանական ճամբարը այլևս միասնական չէր: Ճգնաժամը պետության վերնախավում խորացնում է տարաձայնությունները գեներալ դը Գոլի և այլ պաշտոնյաների միջև: Այդ ժամանակահատվածում Ֆրանսիայի վարչապետը՝ Ժորժ Պոմպիդուն, նախընտրում է մեղմ և հանդուրժող քաղաքականություն վարել՝ թողնելով շարժմանը գնալ իր հունով, կարծելով, որ ուշ թե շուտ շարժումը կսպառի իրեն և քիչ-քիչ կմարի: Կենտրոնական և ձախակյան ուժերը (Պիեռ Մենդես, Ֆրանսուա Միտտերրան) դժվարությամբ, սակայն փորձում էին ստեղծել դրգուլական վարչակարգին հակադիր մի այլընտրանքային վարչակարգ, հակաբռնապետական շարժումը հիմնականում անտարբեր էր վերաբերվում իշխանություն վերցնելու հարցին: Պատմաբանները իրադարձությունները պայմանականորեն բաժանել են երեք փուլի: Թե՛ 1968 թ. մայիսին Փարիզում տեղի ունեցած լայնածավալ ցույցերը, թե՛ արդեն իսկ 2018 թ. հայկական թավշյա հեղափոխությունը պատմական խոշոր նշանակություն են ձեռք բերել, յուրաքանչյուրն իր աշխարհաքաղաքական ու ժամանակային կոնտեքստում: Այս երկու իրադարձությունների ժամանակ օգտագործվել են պաստառներ՝ որպես հասարակության տրամադրությունների խոսնակներ: Դրանց ու որոշ պատկերային արտադրանքի բովանդակային, իսկ երբեմն ձևառճական քննմամբ, դրանցում բարձրացված խնդիրների համեմատությամբ փորձ է արվում դուրս բերել երկու հեղափոխությունների տարբեր ելքերի պատճառները: Համաշխարհային պատերազմից հետո սկսված ժողովրդագրական փոփոխությունների ու ծնելիության աճի հետևանքով Ֆրանսիայում աճել էր ուսանողության ու երիտասարդության թիվը, համալսարաններում սովորում էին աննախադեպ թվով երիտասարդներ, սակայն, ըստ այդ ուսանողների՝ համալսարանները և առհասարակ Ֆրանսիան շարունակում էր կառավարվել իրենց նախորդ սերնդի արժեքներով ու կանոններով [1]: Դը Գոլի կառավարությունը շարունակում էր մնալ ավտորիտար, հիերարխիկ կառուցվածքով, պահպանողական ու ավանդույթակենտրոն: Չնայած նրա կառավարման տասը տարիների ընթացքում տնտեսության կայուն զարգացմանն ու բնակչության բարեկեցության աճին՝ հասարակության ամենալայն շերտերում դժգոհություններ կային դը Գոլի կառավարությունից, որի հետևանքով 1968 թ. սկսվեցին լայնածավալ ցույցեր

ուսանողության մեկնարկով, որը, սակայն, չավարտվեց իշխանափոխությանը, բայց ունեցավ հսկայական ազդեցություն: Իր հերթին, Հայաստանում 21-րդ դարի երկրորդ տասնամյակում հայկական իշխանություններից դժգոհությունները մեծ թափ էին ստացել: Աղքատության, գործազրկության, կոռուպցիայի, արտագաղթի, արտաքին պարտքի մակարդակի աճը, տնտեսության վատթար վիճակը ու մի շարք այլ գործոններ այս դժգոհությունների աղբյուրն էին ու պատճառ հանդիսացան **թավշյա հեղափոխության** համար: Թե՛ Հայաստանում, թե՛ 60-ականների Ֆրանսիայում պաստառները նյութականացրել են այդ դժգոհությունները, թե՛ ժացրել շարժումները պատկերային ու տեքստային հավելումներով: Դրանք այս երկու շարժումների խոսուն վկաներն էին, դիսկուրսների ծավալման հարթակները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գալկին Ի. Մ., Նորագույն պատմություն. 1939-1973 թթ., Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1987, 296 էջ:
2. Հակոբյան Հ. Վ., Նորագույն պատմություն, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 1998, 135 էջ:
3. Մոլչանով Ն., Գեներալ Դը Գոլ, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1979, 601 էջ:
4. Մարջանյան Ա., 21-րդ ԴԱԸ, թիվ 3 (43), Երևան, «Նորավանք» հրատ., 2012:
5. Артушин Ю. Н. Идеологическая борьба и молодежь капиталистических стран, Москва, Мичиганский университет, 1976, 299 с.
6. Большаков В. Над пропастью во лжи, Москва: Молодая гвардия, 1981, 208 с.

Цветная революция во Франции в 1968 году

Петросян Карен

ВГУ, «История», магистратура, 2-й курс

Научный руководитель: А. Бернецян

Резюме

Ключевые слова: Шарль де Голль, Джин Шарп, май 1968 г., оппозиция, Нантский университет, Франсуа Миттерран

Несмотря на устойчивое развитие экономики и рост благосостояния населения за десять лет его правления, в самых широких слоях общества было недовольство правительством де Голля, в результате чего в 1968 году начались широкомасштабные студенческие демонстрации, которые, однако, не закончились сменой власти, но оказали огромное влияние. В свою очередь, во втором десятилетии 21 века в Армении недовольство армянскими властями приобрело большой размах. Рост бедности, безработицы, коррупции, уровня внешнего долга, ухудшение экономической ситуации и ряд других факторов стали источником и причиной бархатной революции. Как в Армении, так и во Франции 60-х годов плакаты материализовали это недовольство, подогрели движение с помощью графических и текстовых дополнений.

The Color Revolution in France 1968

Petrosyan Karen

VSU, History, MA, 2nd year

Academic Supervisor: A. Bertnetsyan

Summary

Key words: Charles de Gaulle, Jean Sharp, May 1968, opposition, University of Nantes, Francois Mitterran

Despite the economic development and the improvement in the population's welfare during his ten years in power, there was widespread dissatisfaction with de Gaulle's government among various segments of society. This dissatisfaction led to large-scale student demonstrations in 1968, which, although did not result in a change of government, had a profound impact. Similarly, in the second decade of the 21st century, discontent with the Armenian authorities grew widespread in Armenia. Factors such as rising poverty, unemployment, corruption, emigration, the increasing external debt, and the deteriorating economic situation contributed to this discontent.

Գավառի երկրագիտական թանգարանի բուսաճաղկային գորգերի հավաքածուն

Պողոսյան Լուսինե

«ԳՊՀ» հիմնադրամ, «Պատմություն»,

մագիստրատուրա, 1-ին կուրս

Գիտական դեկավար՝ պ. գ. թ., դոցենտ Ա. Պողոսյան

Հանգուցային բառեր. գորգագործական մշակույթ, ծաղկանախշ, Գեղարքունիք, բուսաճաղկային հորինվածք, զարդանախշ, գեղազարդման համակարգ

Սույն աշխատանքի նպատակը Գավառ քաղաքի երկրագիտական թանգարանի գորգերի հավաքածուում եղած բուսաճաղկային հորինվածքով խմբին պատկանող գորգերի առանձնացումը և դրանց գեղազարդման համակարգերի առանձնահատկությունների հետ կապված այլ մանրամասերի բացահայտումն է:

Աշխատանքի խնդիրներն են՝

- ներկայացնել Գեղարքունյաց գորգագործական մշակույթի համառոտ նկարագիրը,
- ներկայացնել Գավառի երկրագիտական թանգարանում պահվող բուսաճաղկային հորինվածքով գորգերի հավաքածուն ու կատարել դրանց տիպաբանումը:

Թեմայի արդիականության առումով կարևորում ենք այն, որ երկրագիտական թանգարանների գորգերի հավաքածուների ուսումնասիրումը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել տվյալ տարածաշրջանին բնորոշ գորգագործական մշակույթի գեղազարդման և տեխնոլոգիական մանրամասների մասին:

Հայոց մշակութային համալիրների համակարգում առանձնակի տեղ է զբաղեցնում գորգագործական մշակույթը: Գորգը մեր ինքնության ճանաչողության ձևերից է, որն արտահայտված է զարդանախշերի, զարդամոտիվների տեսքով: Գորգարվեստը Հայաստանում հայտնի է հնագույն ժամանակներից: Պատմական Հայաստանում գորգագործությունը հատկապես զարգացած էր Այրարատում, Վասպուրականում, Արցախում, Սյունիքում, Բարձր Հայքում: Գորգագործական մշակույթը դեռևս վաղ ժամանակներից վկայված է եղել նաև Սևանի ավազանում, այդ թվում՝ Գեղարքունյաց աշխարհում: Այս տարածաշրջանը նշանավորվում է գորգագործական մշակույթի ինքնատիպ պատմությամբ: Դրա մասին հպան-

ցիկ վկայություններ կան հայոց միջնադարյան գրավոր սկզբնաղբյուրներում ու մանրանկարներում, տարածաշրջանի գորգագործական մշակույթի մասին որոշակի պատկերացում են հաղորդում Նորատուսի հայտնի տապանաքարերի գորգապատկերները [5, 46]: Գեղարքունյաց գորգագործական մշակույթի վերաբերյալ առանձնակի կարևոր և տեղեկատու աղբյուրներ են հանդիսանում ուշ շրջանում իրականացված վիճակագրական բնույթի ուսումնասիրությունները: Այս առումով պետք է ընդգծել Ա. Տեր-Մարկարովի կատարած դիտարկումները (1880-90-ական թթ.): Ըստ նրա տեղեկությունների՝ գորգագործական հայտնի կենտրոն է եղել Գյոզալդարան (ներկայումս Վարդենիկ), որտեղ վկայվում են գործվածքի բազում տեսակներ՝ գորգեր, կարպետներ, իսկ տներում եղել են հատուկ պահոցներ՝ ծալքեր, որտեղ պահել են գորգեր և տարատեսակ գործվածքներ [8, 107-117]: Գեղարքունյաց գորգագործական մշակույթի՝ գորգերի տեսակների, գործման ոլորտների, գեղագարդման յուրահատկությունների վերաբերյալ բավականաչափ կարևոր աղբյուր են հանդիսանում Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատեանցի տեղեկությունները: Նույն աղբյուրի համաձայն՝ Նոր Բայազետում գորգը կազմել է ինչպես հարսանյաց արարողության, այնպես էլ հարսի օժիտի անբաժան մասը:

20-րդ դարի սկզբին խնդրո առարկա տարածաշրջանում գորգագործության առաջընթացին խթանելու համար մի շարք միջոցառումներ էին ձեռնարկվում մասնավորապես տեղական բրդի հումքը գորգագործության զարգացմանը ուղղելու համար: Այս առումով խոշոր ձեռքբերում էր 1901 թվականին Նոր Բայազետում ստեղծված ընկերությունը, որը հիմնում է գորգագործական մանուֆակտուրաներ՝ բրդի պաշարները օգտագործելու և գորգագործությունը զարգացնելու նպատակով [6, 190]: Դրանով հնարավորություն է ստեղծվում ընդլայնել արտադրության ծավալներն ու այդ ոլորտում զբաղվածների քանակը, մյուս կողմից էլ որոշակիորեն կանոնակարգվում է դրանում ներգրավված տնտեսվարողների համագործակցությունը: Արտադրված գորգերը գնվում էին նորաստեղծ ընկերությունների կողմից, ապա իրականացվում հետագա վաճառքի գործընթացը: Գլխավոր գնորդ-առևտրականներից էր Նոր Բայազետի մեկենաս Հայրապետ աղա Խաչատրյանը (Կոլոտ Հայրապետ) [7]: Ըստ պահպանված վիճակագրական տվյալների՝ 1913 թվականի դրությամբ այդ մանուֆակտուրաներում աշխատող գորգագործուհիների թիվը հասնում էր շուրջ 710-ի [3, 216]:

Հարկ է նշել, որ տարածաշրջանում կատարված ժողովրդագրական զարգացումներն, անշուշտ, առանցքային նշանակություն են ունեցել Գե-

դարձրեց աշխարհի մշակութային համալիրների ձևավորման գործընթացում: Սևանի ավազանի, այդ թվում Գեղարքունիքի, հայերով վերաբնակեցումը սկսվեց 1830-ական թվականներին: Տարածաշրջանում բնակություն հաստատեցին Բայազետից, Դիաղինից, Ալաշկերտից տեղափոխված հազարավոր հայ ընտանիքներ, ովքեր շարունակեցին զարգացնել իրենց բնորոշ գորգագործական և կարպետագործական ավանդույթները [2, 29]: Հին Բայազետից տեղափոխվածները բնակություն հաստատեցին ներկայիս Գավառ քաղաքի շրջանում՝ բերելով իրենց պատմամշակութային ավանդույթները:

Ընդհանուր առմամբ, այս տարածաշրջանի գորգերի ուսումնասիրման և տիպաբանման արդյունքում Սևանի ավազանի գորգագործական կենտրոններում ընդունված ավանդույթները տարանջատվում են ըստ երկու հիմնական խմբերի՝

1. *տեղական վաղ ավանդույթներ* (գորգերի գեղազարդմանը վերաբերող այն սկզբունքները, որոնք կային տարածաշրջանում նախքան բնիկների հեռանալը),

2. *Արևմտյան Հայաստանից բերված ավանդույթներ* [6, 190]:

Հատկանշական է, որ գորգագործական մշակույթի ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ առավել իրար մոտ գտնվող գորգագործական կենտրոններում սովորաբար գործվել են նույն տիպին պատկանող գորգեր և կարպետներ ու դրանց տարբերակներ: Գորգեր գործում էին Նոր Բայազետի գավառի համարյա բոլոր գյուղերում (42 գյուղ): Գորգագործությամբ զբաղվող տնտեսությունների թիվը հասնում էր 537-ի: Մինչ խորհրդայնացումը տեղացի վարպետները գործել են տներում՝ իրենց ձեռքով պատրաստած տորք-ոստանի վրա: «Գորգարտելը» Նոր Բայազետում սկսեց գործել 1933 թվականից: Գործում էր նաև արհեստանոց: Հիմնադրման աշխատանքներն իրականացնում էր «Գորգմիության» գլխավոր մասնագետ հրահանգիչ Դանիել Մեֆիլյանը: 1942 թվականից Նոր Բայազետի շրջանում ճանաչված գորգագործուհի էր Վարսենիկ Մարդոյանը [4, 175-179]:

Գեղարքունյաց աշխարհի գորգագործական մշակույթի լավագույն նմուշները հանգրվան են գտել Գավառ քաղաքի երկրագիտական թանգարանում Շուրջ յոթանասուն տարվա պատմություն ունի թանգարանը, որը ամփոփում է Սևանի ավազանի հինգհազարամյա պատմությունը: Ընդհանուր առմամբ Գավառ քաղաքի երկրագիտական թանգարանում տեղ գտած գորգերի հավաքածուն պատկերացում է տալիս ինչպես հայոց գորգագործական մշակույթի, այնպես էլ Գեղարքունիքի ու Սևանի ավա-

զանի գորգերի հիմնական տիպերի ու գորգագործական ավանդույթների մասին:

Թանգարանում պահվում է գորգ՝ 65 միավոր, կարպետ՝ 104, ջեջիմ՝ 37, խուրջին՝ 17 և այլ բնույթի նմուշներ: Ձեռքբերումների մեծ մասը իրականացվել է 1980-ականների երկրորդ կեսին [4, 175]:

Թանգարանում պահվող գորգերից յուրաքանչյուրի ձեռքբերումը իր մեջ կրում է հետաքրքրական մի դրվագ ու պատմություն: Դրանցից յուրաքանչյուրի գեղագարդման համակարգում կան որոշակի առանձնահատկություններ, դրանց ակունքները հասնում են մինչև Գեղամա լեռներում հայտնաբերված ժայռագիր պատկերներ: Բրոնզե իրերի զարդանախշերը անցել են գորգերին, և դրանց համարժեքները ձեռք են բերել հետևյալ անունները. խոյ-պոգեր, կենաց ծառ, սանրանախշ, ալիք-գիգգագ (ջուր), կենդանապատկերներ և այլն: Թանգարանում զգալի թիվ են կազմում որոշակի անուն չունեցող գորգերը, սակայն դրանք էլ իրենց հերթին որևէ պատկերով, զարդանախշով ընդգծելի արժեքներ են ներկայացնում:

Գավառի երկրագիտական թանգարանում զգալի թիվ են կազմում բուսածաղկային հորինվածք ունեցող գորգերը, որոնք հարուստ են աճի և պտղավորման գաղափարը կրող զարդամոտիվներով:

Բուսածաղկային խմբում ներառվում են այն գորգերը, որոնց գեղագարդման համակարգում հիմնական ու գլխավոր նշանակություն ունեն հենց բուսածաղկային բնույթի նախշերը՝ ծառանախշերն ու ծաղկանախշերը, ինչպես նաև դրանցով կազմվող հորինվածքները: Ներառված են նաև այն տիպերը, որոնց գեղագարդման համակարգի հիմնական հորինվածքը վարդակ է՝ բուսանախշ հորինվածք, որը բազմաթերթ է և ունենում է շրջանաձև ուրվագիծ, այն կարող է հանդես գալ ինչպես իրական, այնպես էլ երկրաչափականացված տեսքով: Սովորաբար ներկայացվում են կանոնակարգված շարքերի տեսքով, վանդակում կամ առանց դրա, ինչպես նաև ծածկում է ողջ գորգադաշտը:

Ընդհանուր առմամբ բուսածաղկային հորինվածքներով բնորոշվող գորգերի թվում են ստորև ներկայացվածքները

- Նշանախշ,
- Կենաց ծառ,
- Արմավենյակ,
- Ուտիք,
- Ծաղկանախշով,
- Լիլահան,
- Պարտեզային,

- Մավոնիր,
- Բերդաձոր,
- Զարդ աշխարհի,
- Ամարաս,
- Աղբակ [9, 66-81]:

Հատկանշական է, որ բուսածաղկային հորինվածքների միջոցով են խորհրդանշվել և արտահայտվել մեր նախնիների ունեցած պատկերացումները բնության հավերժության, արգասավորության ու պտղաբերության հետ կապված հնամենի ծիսապաշտամունքային կերպավորումների մասին:

Դիտարկենք Գավառ քաղաքի երկրագիտական թանգարանում տեղ գտած բուսածաղկային հորինվածքով գորգերն ըստ առանձին տիպերի.

1. Գորգ՝ բուսածաղկային խոշոր վարդակներով (նկ.1): Թվագրված է 19-րդ դարի վերջով, ըստ պահպանված տեղեկությունների՝ ձեռք է բերվել Նոր Բայազետի բնակիչ Գ. Սարգսյանից:

Գորգադաշտի կենտրոնական հատվածում ներկայացված է կապույտ հիմնագույնով խոշոր շեղանկյունատիպ շրջանակ, որում ամփոփված է կարմիր ու կապույտ երանգներով բազմաթերթ բուսածաղկային մի բարդ հորինվածք:

Այդ հորինվածքի վերին ու ներքին ծայրերում պատկերված են շրջանաձև ուրվագծով շրջանակում ամփոփված մանր երկրաչափական զարդեր ու վարդակներ: Գորգադաշտի ազատ մնացած տարածքները ծածկված են նշանախշերով և այլ մանրանախշերով ու ոճավորված պատկերներով, որոնց թվում առանձնահատուկ են մարդակերպ ոճավորումները: Երիզված է մեկ լայն գոտիով և ներքին ու արտաքին նեղ գունաշերտերով: Լայնը սպիտակ հիմնագույնով է և ամբողջությամբ ծածկված է իրար կցված քառաթերթ մանր վարդակներով, որոնք լրացված են շեղանկյունատիպ զարդերով: Շրջագոտին լայն է, գեղազարդված է փոքրիկ վարդակների ու երկրաչափականացված ծառաճյուղերի շարանով: Հիմնական գույներն են կարմիրը, կապույտը, սպիտակը և դեղինը:

2. Գորգ՝ (Պարտեզային), Լիլահան-Բուրվար, հյուսիս-արևմտյան Պարսկաստան): Թանգարանում եղած վավերագրերի համաձայն այն գործել են 1940-ական թթ.: Գնվել է Նոր Բայազետի բնակիչ Ա. Գարեյանից (նկ. 2): Գորգի երկու միանման նեղ գոտիների մեջտեղով անցնում է ևս մեկ մուգ կապույտ դաշտով լայն ծաղկագոտի: Այդ նեղ գոտիների միջոցով գորգադաշտը բաժանված է 18 քառակուսի վանդակների, որոնց մեջ գործված են տարբեր գույնի ճյուղատառած «կենաց ծառ» հորինվածք-

ներ: Այդ ամենը լրացված են մանր ծաղկանախշերով: Գորգադաշտը երիզված է մեկ լայն և երկու նեղ գոտիներով: Լայն գոտու հիմնագույնը մուգ կապույտ է ու գեղազարդված է բազմաթերթ մանր վարդակներով: Նեղերը ծածկված են գալարանախշով: Գերակշռում են կարմիրը, սպիտակը, կապույտը: Գորգերի այս տիպը առավելապես բնորոշ է Պարսկաստանի հյուսիսարևմտյան գորգագործական կենտրոններին, այդ թվում հայաբնակ Չհարմահալ և Բուրվար գավառներին:

Նկար 1. Գորգ բուսածաղկային խոշոր վարդակներով, Նոր Բայազետ

Նկար 2. Գորգ «Պարսեզային» (Լիլահան-Բուրվար)

3. Գորգ՝ Ծաղկանախշով (նկ. 3): Գորգադաշտը ամբողջությամբ ծածկված է ծաղկաշղթաներով ձևավորված վանդակներում ամփոփված վարդակներով և ծաղկանախշերով: Բավականին հարուստ գեղազարդումով աչքի է ընկնում այս գորգի լայն եզրագոտին: Բուսածաղկային հորինվածքով այս գորգը Գավառի երկրագիտական թանգարանին է նվիրվել Կամոյի (այժմ Գավառ) քաղաքի գորգագործական մասնաճյուղի կողմից, ենթադրվում է, որ գործել են 1960-ական թվականներին: Գորգը գտնվում է բավականաչափ լավ վիճակում, ամբողջական է:

4. Գորգ Վարդակներով (նկ. 4): Մասնագիտական գրականության մեջ հայտնի է «Սուրահանի» անվանումով: Թվագրվում է 19-րդ դ. վերջին քառորդով: Թանգարանում եղած արխիվային վավերագրերի համաձայն ձեռք է բերվել Ի. Մելոյանից, 1991 թվականին: Գորգադաշտի հիմնագույնը կապույտ է և գեղազարդված է ուղղաձիգ գծանախշերով իրար կցված վարդակներով: Անկյունները դեղնավուն երանգավորումով են և նույնպես

գեղագարդված են վարդակներով: Երիզված է երեք գոտիով, որոնցից լայնը ծածկված է մեկընդմեջ ներկայացված տերևանախշերով և աստղագարդերով: Գեղագարդման այս սկզբունքները բնորոշ են նաև Արցախի ու մերձակա գորգագործական կենտրոնների գեղագարդման ավանդույթներին: Գորգի եզրամասերը մասամբ մաշված են, մի ծայրը թերի է, տեղ-տեղ խավը մաշված է:

*Նկար 3. Գորգ (հատված)
Ծաղկանախշով, Գեղարքունիք*

*Նկար 4. Գորգ վարդակներով,
հարավարևելյան Կովկաս*

5. «Կենաց ծառ», Զանգեզուր (նկ. 5): Գործել են 20-րդ դարի սկզբներին, Նոր Բայազետում: Ձեռք է բերվել Կամո (այժմ Գավառ) քաղաքի բնակչուհի Ա. Գոգեյանից: Գորգադաշտը կարմիր է ու ամբողջությամբ ծածկված է կենաց ծառ նախշի մի ինքնատիպ տարբերակով, որն առավել բնորոշ է Զանգեզուրի գորգագործական կենտրոններին: Գորգադաշտի ազատ տարածքները լրացված են երկրաչափական մանր՝ շեղանկյունատիպ զարդերով ու վարդակներով: Գորգը ունի մեկ լայն և երկու նեղ եզրագոտի: Բավականին ինքնատիպ և ուշագրավ է լայն եզրագոտին, որի սպիտակ հիմնագույնի վրա պատկերված են իրար կցված «օձագալար» ոճավորումներ: Հիմնական գույներն են կարմիրը, կապույտը, սպիտակը և քիչ չափով դեղինը:

6. Գորգ «Նշանախշով» (նկ. 6): Պահպանված արխիվային նյութերի համաձայն գործել են Երևանում, 20-րդ դարի սկզբին: Ձեռք է բերվել 1979 թվականին, Երևան քաղաքի բնակիչ Ա. Մուշեղյանից: Նշանն նախշերով գորգ է: Նշանն մոտիվը լայն տարածում ունի հայոց գորգերի կոմպոզիցիաներում և իր տեսքով որոշ կապ է պահպանում «անմահության հյույթ»

պարունակող առասպելական «կենաց ծառի» պտղաբեր կոկոնի հետ [1, 103]: Առհասարակ գորգերի գեղազարդման համակարգում նման նախշը ունի համահայաստանյան տարածում: Գորգադաշտը պատված է վանդակում գտնվող կենաց ծառով, որն իր մեջ կրում է աճի և պտղավորման խորհուրդ:

**Նկար 5. Գորգ «Կենաց ծառ»,
Չանգեզուր**

**Նկար 6. Գորգ Նշանախշով,
Արցախ**

Այսպիսով, սահմանափակվելով այսքանով, հարկ է նշել, որ Սևանի ավազանի գորգագործական կենտրոններում ստեղծված նմուշները, որոնք մեծամասամբ հանգրվան են գտել Գավառ քաղաքի երկրագիտական թանգարանում, թույլ են տալիս պատկերացում կազմել ինչպես առհասարակ բուսածաղկային հորինվածքով գորգերի և դրանց զարդամոտիվների, այնպես էլ կոնկրետ տարածաշրջանին բնորոշ գորգերի մասին: Գավառի երկրագիտական թանգարանում մի քանի տասնյակ են կազմում ծաղկային, բուսանախշերով հարուստ գործվածքները՝ սկիզբ առած կենաց ծառի գաղափարից: Գեղարքունյաց խմբի գորգերը բնորոշվում են երկրաչափական, գծային գույս նախշերով՝ եռանկյուն, շեղանկյուն, բազմանկյուն: Պետք է ընդգծել, որ գեղազարդման արվեստում հենց բուսածաղկային մոտիվների միջոցով են արտահայտում գտել բնության հավերժության, գեղեցկության, արգասավորության և պտղաբերության գաղափարները: Միաժամանակ հենց այդ հորինվածքի միջոցով է պատկերագրվել բնությունն իր բազմազանությամբ, չար և բարի ուժերի անձնավորմամբ, գորգերի վրա արտացոլում են գտել հայոց հնագույն պատկերացումները, հավատալիքները, պաշտամունքը, կրոնը: Հատկապես այս զարդանախշերից շատերը կապված են պտղաբերության և ջրից արգա-

սավորվելու հնագույն հավատալիքների հետ: Հատկանշական է, որ գորգերի գեղագարդման արվեստում արտահայտված կերպով, գորգարվեստին հաստուկ հնարքներով խտացված է ժողովրդի ճաշակը, ազգային ոճը՝ զարդանախշերի ու գույների ընտրության միջոցով:

Հայոց գորգը հայի ինքնության, հնամենի պատմության ամենախոսուն վկան է, այն պետք է պահվի և պահպանվի իբրև սրբություն սրբոց: Հայոց գորգը դարեր ի վեր եղել և շարունակում է լինել հայի ազգային կերպն ու նկարագիրը հավերժացնող պատմամշակութային անկրկնելի արժեք, որն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում հայոց մշակույթի համընդհանուր գանձարանում իր ուրույն ոճով ու զարդարվեստով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Թեմուրճյան Վ., Գորգագործությունը Հայաստանում, Երևան, 1955, 230 էջ:
2. Խոջաբեկյան Վ., Հայաստանի բնակչությունը և նրա զբաղվածությունը, Երևան, 1979, 394 էջ:
3. Հարությունյան Հ., Նոր Բայազետի գավառը 1828-1913 թթ., Երևան, 2008, 294 էջ:
4. Հովեյան Հ., Իմ Պայազատը, Երևան, 2013, 259 էջ:
5. Մկրտչյանի արխիվ, Գեղարքունիքի գիտարշավ 1986-87: Տետր 3, էջ 46:
6. Պողոսյան Ա., Մկրտչյան Ս., Գեղարքունիքի գորգագործական մշակույթի ավանդույթների մասին/ Գիտական հոդվածների ժողովածու ԳՊՀ, Երևան, 2011, 666 էջ:
7. «Մշակ», 1906, 27 հունվարի, N19:
8. Тер-Маркаров А. Село Гезалдара, Тифлис, 1893, 107-117 с.
9. Poghosyan A. Rug weaving Culture of Artsakh. Historico-Ethnographic illustrated study, Yerevan, 2015, 162 p.

Коллекция цветочных ковров гаварского геологического музея

Погосян Лусине

ГГУ, История, магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, доцент А. Погосян

Резюме

Ключевые слова: *культура ковроткачества, цветочный орнамент, Гегаркуник, растительно-цветочный орнамент, орнамент, система декорирования*

Этой работой сделана попытка исследовать ковры с растительно-цветочным орнаментом, нашедшие место в коллекции ковров Гаварского геологического музея. Около пятнадцати ковров, принадлежащих этой группе, хранятся в музее: шесть из этих ковров мы упоминаем в этой работе. В результате исследования можно подчеркнуть, что цветочная композиция типична как для всей системы украшений армянских ковров в целом, так и для Гегаркуникской области и центров ковроткачества Севанского бассейна.

The Floral Rugs Collection of Gavar Geological Museum

Poghosyan Lusine

GSU, History, MA, 1st year

Academic Supervisor: A. Poghosyan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *rug weaving culture, flower ornament, Gegharkunik, floral ornament, ornament, decoration system*

This work is an attempt to study the floral rugs in the collection of rugs of the Gavar Geological Museum. About fifteen carpets belonging to this group are kept in the museum, and six of the are studied in this article. As a result of the study, we can emphasize that the floral composition is typical for the whole system of decoration of Armenian rugs in general, as well as for the Gegharkunik region and the rug weaving centers of the Sevan basin.

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

Պետական գաղտնիքի պաշտպանության իրավակարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Ասատրյան Գայանե

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Իրավագիտություն», 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Բ. Ղազարյան

Հանգուցային բառեր. պետական գաղտնիքի իրավական ռեժիմ, գաղտնիքի պահպանման ժամկետ, միջգերատեսչական լայն իրավասություններ, գաղտնիքի պահպանությանն ուղղված ֆինանսավորում

Հոդվածի թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ ազգային անվտանգության ապահովումը եղել և մնում է պետության կարևորագույն գործառնություններից մեկը: Պետական գաղտնիքը պետական անկախության կարևոր հատկանիշներից մեկն է, ինքնիշխան պետականության պարտադիր տարրերից մեկը: Պետական գաղտնիքի իրավական ռեժիմը ուղղված է պետության անվտանգությունը ապահովելուն, որի ապօրինի տարածումը վտանգավոր և անբարենպաստ հետևանքներ կարող է առաջացնել պետության համար:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական դաշտում առկա են մի շարք խնդիրներ ու բացեր՝ կապված հենց պետական գաղտնիքի իրավական կարգավորման և պետական գաղտնիքի պաշտպանության հետ, ուստի անհրաժեշտություն կա կատարելագործելու պետական գաղտնիքի ռեժիմի իրավական կարգավորմանն ուղղված աշխատանքները՝ պետական գաղտնիք կազմող տեղեկատվության պաշտպանության արդյունավետությունը բարձրացնելու և երկրի անվտանգությունն ապահովելու համար:

Պետական գաղտնիքի պաշտպանությունը ցանկացած պետության ինքնիշխանության ապահովման միջոց է և անմիջականորեն առնչվում է նրա գործառնություններին ու շահերին, հետևաբար պետական գաղտնիքի պաշտպանությունը և իրավակարգավորումը պահանջում են բազմակողմանի, համապարփակ մոտեցում ոչ միայն տեսական, այլև գործնական տիրույթում:

Սույն հոդվածում ներկայացված են պետական գաղտնիքի վերաբերյալ առկա իրավական կարգավորումները, վեր են հանվել օրենսդրական դաշտում առկա մի շարք խնդիրներ և բացեր, որոնց համար առաջարկվել են դրանց հնարավոր լուծման տարբերակներ:

«Պետական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 3-րդ

հողվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ պետական գաղտնիքը (պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկություններ) Հայաստանի Հանրապետության ռազմական կամ արտաքին հարաբերությունների կամ տնտեսության, գիտության և տեխնիկայի կամ հետախուզական, արտաքին հետախուզական, հակահետախուզական, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության բնագավառների այն տեղեկություններն են, արտադրանքը կամ նյութերը, որոնք, սույն օրենքի համաձայն, պահպանվում և պաշտպանվում են պետության կողմից, և որոնց տարածումը կարող է վնաս հասցնել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությանը կամ շահերին [2; 3]:

Սույն հոդվածում ուսումնասիրության առարկա ենք դարձնում պետական գաղտնիքի պաշտպանության ոլորտում լիազորված մարմնի բացակայությանը, որն անդրադառնում է պետական գաղտնիքի ոչ լիարժեք պաշտպանության կազմակերպման վրա:

Պետական մարմինները, ձեռնարկությունները, հիմնարկները և կազմակերպությունները ապահովում են պետական գաղտնիք կազմող տեղեկատվության պաշտպանությունը՝ իրենց վերապահված խնդիրներին համապատասխան և իրենց իրավասության սահմաններում:

Կախված պետական գաղտնիք կազմող տեղեկությունների կիրառմամբ աշխատանքի ծավալից՝ պետական մարմինների, ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների ղեկավարները ստեղծում են պետական գաղտնիքների պաշտպանության կառուցվածքային ստորաբաժանումներ, որոնց գործառույթները սահմանում են այդ ղեկավարները՝ ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ:

Պետական մարմիններում, ձեռնարկություններում, հիմնարկներում և կազմակերպություններում պետական և ծառայողական գաղտնիք կազմող տեղեկությունների պաշտպանության կազմակերպման պատասխանատվությունը դրվում է դրանց ղեկավարների վրա:

Այն, որ պետական գաղտնիքի պաշտպանության կազմակերպումը երկրի բարձրագույն իշխանության խնդիրն է, վկայում են նաև պետական գաղտնիքի մասին այլ երկրների օրենսդրությունները: Օրինակ՝ Լատվիայի Հանրապետության «Պետական գաղտնիքի մասին» օրենքի 7-րդ հոդվածով սահմանված է՝ «պետական գաղտնիքի պաշտպանության կազմակերպումը դրվում է նախարարների կաբինետի վրա»:

Պետական գաղտնիքի կարևորությունից ելնելով, դրա պաշտպանությունը իրականացվում է երկրի բարձրագույն իշխանությունների կողմից՝ պետական գաղտնիքի պաշտպանության միջոցառումների իրականաց-

ման համար հատկացված ֆինանսավորմամբ, ոլորտին վերաբերող նորմատիվ իրավական ակտերի ընդունմամբ և կարգավորմամբ, ծրարգերի իրականացմամբ և այլ ձևերով:

Պետական գաղտնիքի պաշտպանության կազմակերպման հարցում կա խնդրահարույց մի հարց, որին անդրադառնում ենք ստորև:

Պետական գաղտնիքի պաշտպանության կազմակերպումը հանդիսանում է պետության բարձրագույն իշխանության մարմինների կարևորագույն խնդիրը: 2002 թվականին օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում տեղեկությունները պետական գաղտնիքի շարքը դասող և դրանց պաշտպանության ոլորտում լիազորություններ ունեցող սուբյեկտների ցանկից հանվել է ՀՀ Ազգային ժողովը, որը այնքան էլ նպատակահարմար և հիմնավորված չէ, քանի որ դա պայմանավորված է նրանով, որ կառավարությունը բյուջեն, որը վերաբերում է պետական գաղտնիքի պաշտպանության ոլորտում արված ծախսերին, ներկայացնում է Ազգային ժողովի հաստատմանը, մինչև ժամանակ նշված հարաբերությունների օրենսդրական կարգավորում իրականացնող և այդ հարաբերություններում Ազգային ժողովը անմիջական մասնակցություն ունեցող, հետևապես նաև պատասխանատվություն ստանձնող մարմինն է, հետևաբար առավել նպատակահարմար կլիներ, որ օրենսդրական հետագա փոփոխությունների ընթացքում ուշադրությունը հրավիրվեր այս խնդրին և Ազգային ժողովին իբրև երկրի բարձրագույն իշխանության մարմին, կրկին ներառել տեղեկությունները պետական գաղտնիքի շարքը դասող և դրանց պաշտպանության ոլորտում լիազորություններ ունեցող սուբյեկտների ցանկում:

Հաջորդ կարևորագույն հիմնախնդրներից է նաև պետական գաղտնիքի պաշտպանության բնագավառում հատուկ մասնագիտացված մարմնի բացակայությունը:

Ակնհայտ է, որ պետական գաղտնիքի պաշտպանությունը բավականին բարդ գործընթաց է, որն իր հերթին առնչվում է տարաբնույթ խնդիրների քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական և այլ ոլորտների հարցերին: Կարծում ենք, որ անհերքելի է նաև այն, որ նշված խնդիրները հնարավոր է ճիշտ համադրել և լուծել միայն ինքնին պետական գաղտնիքի և դրա պաշտպանության հարցերում պատշաճ գիտական մոտեցում դրսևորելու և մասնագիտական պատրաստվածություն ապահովելու պարագայում: Ասվածն առավել կարևորվում է պետական գաղտնիքը որպես պետության գործառույթ դիտարկելու տեսանկյունից: Մինչդեռ Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինների համակարգում չկա պետական գաղտնիքի պաշտպանության ուղղակի գործառույթներով

օժտված համապետական որևէ մասնագիտացված մարմին կամ պաշտոն, իսկ Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգը գործող որևէ մարմնի կամ պաշտոնատար անձի համար չի սահմանում այնպիսի լիազորություններ, ինչպիսիք են պետական գաղտնիքի պաշտպանության ոլորտում առանձին հիմնարկությունների գործունեության համաձայնեցումն ու համակարգումը, ոլորտի օրենսդրության կատարելագործումը, կառավարության կողմից ծրագրերի, նորմատիվ իրավական ակտերի մշակմանը մասնագիտական օժանդակություն ցուցաբերելը, ինչպես նաև պետական գաղտնիքի պաշտպանության հետ անմիջականորեն չառնչվող այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են պետական գաղտնիքի տարածման հետևանքով պատճառված վնասի որոշումը, ինչն առ այսօր լուծված չէ, կադրերի պատրաստման կազմակերպումը, ուսումնական ծրագրերի մշակումը և բազմաթիվ այլ հարցեր, որոնք կարիք ունեն մասնագիտական մոտեցման: Միանշանակ հասկանալի է, որ կառավարության վրա չենք կարող նման պարտականություն դնել, քանի որ կառավարությունը, հանդիսանալով քաղաքական մարմին և համալրված լինելով քաղաքական պաշտոններով, վերոհիշյալ խնդիրներն իրականացնել չի կարող, և նրա համար նման լիազորություններ սահմանված էլ չեն [1; 12]:

Մի շարք երկրներում՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում, Վրաստանի Հանրապետությունում, Մոլդովայի Հանրապետությունում, Ուրկախնայում, գործում են պետական գաղտնիքի պաշտպանության հատուկ մասնագիտացված մարմիններ: Որոշ երկրներում, որոնց թվին են դասվում Ուկրաինան, Մոլդովան, անգամ գործում են պետական գաղտնիքի պաշտպանության հարցերով հատուկ փորձագետների ինստիտուտներ, իսկ երկրի անվտանգության ծառայությունն էլ օժտված է միջգերատեսչական լայն իրավասություններով, մասնավորապես՝ համակարգում է վերոնշյալ փորձագետների գործունեությունը, վերահսկում է գաղտնիության ռեժիմի ապահովումը և այդ նպատակով իրականացնում հակահետախուզական գործունեություն: ՀՀ պետական մարմինների համակարգում չկա պետական գաղտնիքի պաշտպանության ուղղակի գործառնություններով օժտված համապետական որևէ մասնագիտացված մարմին կամ պաշտոն, ավելին ՀՀ իրավական համակարգը գործող որևէ մարմին կամ պաշտոնատար անձի համար չի սահմանում այնպիսի լիազորություններ, ինչպիսիք են պետական գաղտնիքի պաշտպանության ոլորտում առանձին հիմնարկ-ձեռնակությունների գործունեության համաձայնեցումն ու համակարգումը, ոլորտի օրենսդրության կատարելագործումը, կառավարության կողմից ծրագրերի, նորմատիվ իրավական ակտերի մշակմանը մասնագիտական օժանդակություն ցուցաբերելը, ինչպես նաև պետական

գաղտնիքի պաշտպանության հետ չառնչվող այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են պետական գաղտնիքի տարածման հետևանքով պատճառված վնասի որոշումը, ինչն առ այսօր լուծված չէ, կադրերի պատրաստման կազմակերպումը, ուսումնական ծրագրերի մշակումը և բազմաթիվ այլ հարցեր, որոնք կարիք ունեն մասնագիտական մոտեցման:

Հայաստանում այս ինստիտուտը չի գործում, սակայն պետական գաղտնիքի պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով առաջարկում ենք հետագա օրենսդրական փոփոխությունների ընթացքում անդրադարձ կատարել նաև այս հարցին:

Կարևոր խնդիր է հանդիսանում նաև ֆինանսական միջոցների ծախսման նկատմամբ վերահսկողության իրականացման բացակայությունը:

Օրենքի 27-րդ հոդվածով սահմանվում է՝ պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների պահպանությանն ուղղված միջոցառումների ֆինանսավորման կարգը, այն է՝ պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների պահպանությանն ուղղված միջոցառումների ֆինանսավորումն իրականացնում են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները՝ իրենց բյուջետային միջոցների հաշվին, իսկ սույն օրենքին համապատասխան պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների օգտագործմամբ աշխատանքներ կատարող ոչ պետական կազմակերպությունները, իրավաբանական անձինք՝ իրենց միջոցների հաշվին [2, 27]:

Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական գաղտնիքի պաշտպանության միջոցառումների իրականացման համար հատկացված ֆինանսական միջոցների ծախսման նկատմամբ իրականացվում է վերահսկողություն [3, 29], մինչդեռ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական դաշտում այդ հարցը դեռևս իր կարգավորումը չի ստացել:

Բոլոր ժամանակներում ցանկացած երկրի գլխավոր շահերից մեկը եղել և շարունակում է լինել պետական գաղտնիքի պաշտպանությունը հավանական հակառակորդների և մրցակիցների ուշադրությունից: Սակայն այսօր տեղեկատվության պահպանման ու փոխանցման միջոցների լայն հնարավորությամբ պայմանավորված՝ ավելի է կարևորվում պետական գաղտնիքի անվտանգության հարցը:

Այսպիսով, պետական գաղտնիքի պաշտպանությունը պետության կարևորագույն գործունեությունն ու գործառույթն է, որը պարտադիր է կատարման բոլոր սուբյեկտների կողմից: Պետական գաղտնիքի պաշտպանության և իրավական կարգավորման հիմնախնդիրների առնչությամբ մեր նկատառումները. կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանի Հանրապետության ներպետական իրավական համակարգում առկա են

մի շարք իրավական խնդիրներ, որոնք սահմանադրական և օրենսդրական հետագա կանոնակարգումների ընթացքում առնվազն պետք է քննարկման առարկա դառնան:

Անհրաժեշտություն կա՝ Ազգային ժողովին կրկին ներառել տեղեկությունները պետական գաղտնիքի շարքը դասող և դրանց պաշտպանության ոլորտում լիազորություններ ունեցող սուբյեկտների ցանկում:

ՀՀ-ում գործող իրավական համակարգում ներդնել պետական գաղտնիքի պաշտպանության ուղղակի գործառնություններով օժտված համապետական որևէ մասնագիտացված փորձագիտական ինստիտուտ, որը պետական գաղտնիքի տարածման հետևանքով պատճառված վնասի չափը կարող է որոշել:

Վերահսկողություն իրականացնել պետական գաղտնիքի պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների իրականացման համար հատկացված ֆինանսական միջոցների ծախսման նկատմամբ:

Սույն հոդվածում արվում են կոնկրետ առաջարկներ հասարակական հարաբերություններում պետական գաղտնիքի դերի և նշանակության բարձրացման ուղղությամբ:

Վերը նշվածի արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ պետական գաղտնիքի իրավակարգավորման բնագավառում դեռևս տեսական և գործնական ոլորտներում կան մի շարք բացեր, թե՛ օրենսդրական մակարդակով, թե՛ գործնական կիրառության բնագավառում: Նմանօրինակ ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել նշված բացերի հաղթահարմանը և պրակտիկայի համալրմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ենգիբարյան Գ., Պետական գաղտնիքի պաշտպանության կազմակերպման խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2011:
2. Պետական գաղտնիքի մասին ՀՀ օրենքը, Երևան, 01.03.2023:
3. Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին ՀՀ օրենքը, Երևան, 03.12.1996:
4. Պետական գաղտնիքի մասին ՌԴ օրենքը, Մոսկվա, 1993:
5. Мартышин М. Ю. Государственная тайна как объект конституционно-правового регулирования, Москва, 2009, 26 стр.
6. Защита государственной тайны (<https://is.astral.ru/services/zashchitainformatsii/zashchita-gosudarstvennoy-tayny/>) (հասանելի է 12. 06. 2024)

Проблемы защиты государственной тайны и правового регулирования в Республике Армения

Асатрян Гаяне

ВГУ, «Юриспруденция», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат юридических наук К. Казарян

Резюме

Ключевые слова: правовой режим государственной тайны, срок ее сохранения, межведомственная широкая юрисдикция, финансы, направленные на защиту секретности

Подводя итог нашим соображениям по вопросам защиты государственной тайны и правового регулирования, можно констатировать, что во внутренней правовой системе Республики Армения существует ряд правовых проблем, которые должны как минимум обсуждаться в ходе дальнейшего конституционного и законодательного регулирования. Вносятся конкретные предложения по повышению роли и значения государственной тайны в общественных отношениях. Результаты исследования, высказанные нами соображения и поднятые вопросы могут быть использованы в работах и законодательных инициативах, направленных на совершенствование правового регулирования государственной тайны.

The Problems of State Secret Protection and Legal Regulation in the Republic of Armenia

Asatryan Gayane

VSU, "Jurisprudence", 4th year

Academic Supervisor:

Ch. Ghazaryan, Candidate of Juridical Sciences

Summary

Key words: legal regime of state secret, term of keeping secret, interdepartmental broad jurisdiction, finance aimed at the protection of secrecy

Summarizing our considerations on the issues of protecting state secrets and legal regulation, we can state that in the internal legal system of the Republic of Armenia there are a number of legal problems that should at least be discussed in the course of further constitutional and legislative regulation. Specific proposals are made to increase the role and importance of the state secrets in public relations. The results of the study, the considerations we expressed and the questions raised can be used in works and legislative initiatives aimed at improving the legal regulation of state secrets.

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու կանոնների առանձնահատկությունները քաղաքացիական դատավարությունում

Ասրյան Մանե

*«ԿՊՀ» հիմնադրամ, «Երավագիտություն», 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ պ. գ. թ. Ա. Կոխլիկյան*

Հանգուցային բառեր. *հայցվոր, պատասխանող, ապացուցման առարկա, ապացուցման բեռ, ապացուցողական կանխավարկած, ապացուցում*

Քաղաքացիական դատավարության իրավունքում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ապացուցման գործընթացը, սակայն դատական պաշտպանության ընթացակարգում առանցքային դեր և նշանակություն ունեցող ապացուցման պարտականությունը բաշխելու կանոնները չեն կարգավորում պրակտիկայում հանդիպող բազմաթիվ խնդիրներ՝ դրանց լուծումը թողնելով գործն ըստ էության լուծող դատարանի հայեցողությանը: Թերևս դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ գործնականում հաճախ հանդիպում են դեպքեր, երբ վերադաս դատական ատյանները բողոքարկվող եզրափակիչ և միջանկյալ դատական ակտերը բեկանում են այն հիմնավորմամբ, որ այդ ակտերը կայացնելիս դատարանը գործին մասնակցող անձանց միջև սխալ է բաշխել ապացուցման պարտականությունը՝ կողմերից մեկի վրա դնելով այնպիսի փաստի ապացուցման բեռ, որի պարտականությունը նա չէր կրում:

Նշված խնդրով պայմանավորված՝ գտնում ենք, որ թեման արդիական է և բխում է արդի հասարակական հարաբերությունների համապարփակ իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունից: Հոդվածի շրջանակներում փորձել ենք վեր հանել ապացուցման պարտականության բաշխման ընդհանուր և հատուկ կանոնների կիրառման առանձնահատկությունները, ապացուցման գործընթացի շուրջ պրակտիկայում առաջացող խնդիրները և դրանց հնարավոր լուծումները:

Դատավարագիտության և քաղաքացիական դատավարական իրավունքում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում դատական գործընթացում ապացուցումը և ապացույցների հիմանահարցերը: Այդ առանձնահատկությունն առաջին հերթին պայմանավորված է քաղաքացիական դատավարության սկզբունքներից երկուսի՝ տնօրինչականության և

մրցակցության պայմաններում ապացուցողական գործունեության կիրառական նշանակությամբ: Քաղաքացիական դատավարության հիմքում ընկած մրցակցության սկզբունքի պայմաններում հայցվորը կարող է ակնկալել իր խախտված իրավունքների դատական պաշտպանություն միայն այն դեպքում, երբ դատավարական օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ապացուցում է իր հայցի (դիմումի) հիմքում ընկած և գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող փաստերի առկայությունը: Նույն տրամաբանությամբ էլ պատասխանողը պետք է ապացուցի ներկայացված պահանջի դեմ իր առարկությունների և հակընդդեմ պահանջների հիմքում ընկած փաստական հանգամանքները: Գործի քննության արդյունքում կայացվելիք վճռի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը պայմանավորված է առաջին հերթին դատարանի և գործին մասնակցող անձանց ապացուցողական գործունեության ճիշտ կազմակերպման և իրագործման հետ:

ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք [9]:

Սահմանադրությունից բխող արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքը իր արտացոլումն է գտել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ հոդվածում, որի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարանը քաղաքացիական գործը հարուցում է միայն հայցադիմումի կամ դիմումի հիման վրա [10]:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ գործին մասնակցող անձն իրականացնում է իր դատավարական իրավունքները, տնօրինում է դատական պաշտպանության միջոցները և եղանակները սեփական հայեցողությամբ՝ օրենքով սահմանված կարգով [10]:

Նույն օրենսգրքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիական դատավարությունն իրականացվում է գործին մասնակցող անձանց մրցակցության հիման վրա, բացառությամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերի [10]:

Զնայած նրան, որ դատաքննության հավասարության և մրցակցության սկզբունքները հստակ ամրագրված չեն Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) կողմից՝ 6-րդ հոդվածում նշված «արդարացի լուումներ» հասկացության մեկնաբանությունների արդյունքում ձևավորվել է նախադեպ, համաձայն որի՝ լուումների արդա-

րացիության տարրերից են դատավարության *կողմերի հավասարությունը* և *մրցակցային դատավարությունը*, որոնք սերտորեն կապված են միմյանց հետ: ՄԻԵԴ-ը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջը համարելով դատավարության մրցակցության և հավասարության սկզբունքներ՝ հետևողականորեն իր վճիռներում բացահայտել է նաև այդ սկզբունքների բովանդակությունը, ըստ որի՝ «կողմերի հավասարությունը» նշանակում է, որ դատավարության յուրաքանչյուր կողմին պետք է ընձեռվի պատշաճ հնարավորություն՝ ներկայացնելու իր գործը, ներառյալ ապացույցները, այնպիսի պայմաններում, որոնք նրա համար մյուս կողմի համեմատությամբ չեն ստեղծի անբարենպաստ վիճակ [5, 30-35]:

Դատարանի առջև հավասարության և մրցակցության սկզբունքները սերտորեն փոխկապված են, և միայն դատարանի առջև հավասարության սկզբունքի իրացման պայմաններում է հնարավոր ապահովել մրցակցության սկզբունքի լիարժեք իրացումը: Քաղաքացիական դատավարությունում կողմերի իրավահավասարության սկզբունքը՝ կողմերի միջև արդարացի հավասարակշռության իմաստով, հանդիսանում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված արդար դատաքննության հիմնական տարրերից մեկը և պահանջում է, որ յուրաքանչյուր կողմին տրամադրվի ողջամիտ հնարավորություն՝ ներկայացնելու իր գործն այնպիսի պայմաններում, այդ թվում՝ ապացույց ներկայացնելու, որոնք նրան իր հակառակորդի նկատմամբ չեն դնի էականորեն նվազ բարենպաստ վիճակում [4, 66]:

Արդար դատաքննության իրավունքի վերաբերյալ ՄԻԵԴ-ի արտահայտած իրավական դիրքորոշումը իր արտացոլումն է գտել ՀՀ ներպետական օրենսդրությունում, մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք [9]:

Ինչպես իրավացիորեն նշել է Ս. Մեղրյանը, դատական ապացուցումը ճիշտ կազմակերպելու, ապացուցողական նյութի լրիվությունը, վարույթի ուղղվածությունն ու կանոնավոր ընթացքն ապահովելու համար կարևոր է ոչ միայն այն հարցը, թե ով պետք է վկայակոչի գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերը, այլ նաև այն, թե ով պետք է դատարանին ներկայացնի որոնվող փաստերի առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող փաստական տվյալներ, այսինքն՝ այն հարցը, թե դատավարության մասնակիցներից ում վրա է ընկնում ապացուցման

ծանրությունը (լատիներեն «onus probandi» եզրույթից, որը թարգմանաբար նշանակում է «ապացուցման բեռ») [1, 84]:

«Փաստ վկայակոչողը պետք է ապացուցի դրա գոյությունը» ընդհանուր սկզբունքը ելակետային է մասնավոր-իրավական գրեթե բոլոր հարաբերությունների իրավական կարգավորման համար: Պատմականորեն այն սկիզբ է առնում հռոմեական մասնավոր իրավունքից և ներկայումս հատուկ է իրավունքների պաշտպանության մրցակցային բնույթ ունեցող բոլոր ընթացակարգերին (դատական, վարչական, արբիտրաժային, հաշտարարական և այլն): Ս. Պերետերսկին, անդրադառնալով Հուստինիանոսի Դիգեստներում առաջ քաշված հարցերին, նշում էր, որ դեռևս Հուստինիանոսի ժամանակաշրջանում «ապացուցման բեռը դրվում է նրա վրա, ով պնդում է, այլ ոչ թե ժխտում» [2, 361]: Հռոմեական իրավունքից ռեցեպցիայի ենթարկված տվյալ կանոնը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր կողմ ապացուցում է այն, ինչ պնդում է, այսինքն՝ «իր» կողմից առաջադրված թեզը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը պարտավորեցնում է, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված ու գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերը, եթե այլ բան նախատեսված չէ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով կամ այլ օրենքներով [10, 62]: Միաժամանակ սահմանված է, որ եթե բոլոր ապացույցների հետազոտումից և գնահատումից հետո վիճելի է մնում փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը, ապա դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման պարտականությունը կրող անձը [10, 62]:

Վերոնշյալ իրավակարգավորումներից բխում է, որ պահանջներ կամ առարկություններ ներկայացնող գործին մասնակցող անձը կրում է ոչ միայն դրանց վերաբերյալ փաստեր վկայակոչելու, այլ նաև այդ փաստերի առկայությունը հաստատող ապացույցներ ներկայացնելու պարտականություն, որի չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման համար վրա են հասնում որոշակի անբարենպաստ իրավական հետևանքներ:

Ապացուցման պարտականության՝ որպես անհրաժեշտ վարքագծի բովանդակությունը այն է, որ իր իրավունքը պաշտպանելու ցանկություն ունեցող կողմը պետք է ապացուցի իր պահանջների կամ առարկությունների հիմքում ընկած փաստերը [10, 62]: Սակայն այն, թե ինչպիսի միջոցներով և ինչ ապացույցներով նա պետք է ապացուցի, արդեն վերաբերում

է հնարավոր վարքագծի՝ սուբյեկտիվ իրավունքի ոլորտին: Այլ կերպ ասած՝ ապացուցման պարտականությունը կատարվում է ապացույցներ ներկայացնելու իրավունքի իրացմամբ [1, 85]:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ օրենսդիրը չի սահմանում ապացուցման պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար պետական հարկադրանքի (սանկցիա) կիրառում: Իր իրավունքների անարգել իրացման և տնօրինչականության սկզբունքների հիմքով անձը չի կարող ենթարկվել պատասխանատվության իր դատավարական որևէ իրավունքից չօգտվելու, այն չիրականացնելու կամ ոչ պատշաճ իրականացնելու համար: Մեր կարծիքով, սակայն, դա չի կարող անհետևանք մնալ. ապացուցման պարտականություն կրող անձի կողմից այդ պարտականության չկատարումը կամ ոչ պատշաճ կատարումը հանգեցնում է իրավական բնույթի այլ անբարենպաստ հետևանքների (օրինակ՝ փաստի հաստատված չհամարվելը, հայցի (պահանջի) բավարարումը կամ մերժումը):

Ամբողջ վերոգրյալից հետևում է, որ ապացուցելու պարտականությունը դատավարագիտության մեջ դիտարկվում է որպես պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած և գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող ապացույցներ ներկայացնելու անհրաժեշտություն, որն ապահովված է որոշակի անբարենպաստ հետևանքների առաջացման սպառնալիքով [1, 86]:

Եթե գործին մասնակցող անձի կողմից ներկայացրած ապացույցները բավարար են գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող որևէ փաստը հաստատված համարելու համար, ապա դատարանի համար վճիռ կայացնելիս ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտության վրա հիմնված ներքին համոզմունք ձևավորելու հետ կապված որևէ խնդիր չի առաջանում, և դատարանը, վկայակոչելով կիրառելի իրավունքի նորմերը, առանց որևէ խոչընդոտի կայացնում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ:

Սակայն այլ է իրավիճակն այն դեպքում, երբ գործին մասնակցող անձը չի ներկայացնում կամ ոչ պատշաճ է ներկայացնում անհրաժեշտ ապացույցներ գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող որևէ փաստի հաստատման համար, որի ապացուցման պարտականությունը կրում է ինքը: Միանշանակ, դատարանը չի կարող ապացույցների անբավարարության հիմնավորմամբ հրաժարվել եզրափակիչ դատական

ակտի կայացումից, ուստի օրենսդիրը սահմանել է, որ եթե բոլոր ապացույցների հետազոտումից և գնահատումից հետո վիճելի է մնում որևէ փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը, ապա դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման պարտականությունը կրող անձը:

Վերոնշյալի համատեքստում, մեր կարծիքով, կարևորագույն տեղ է զբաղեցնում ապացուցման պարտականության ճիշտ բաշխումը: Այս դատավարական գործողությամբ դատարանը գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձի համար որոշակիացնում է իր կողմից կատարման ենթակա ապացուցողական գործողության ծավալը, մատնանշում է գործին մասնակցող այն անձին, որը կրում է տվյալ փաստի ապացուցման պարտականությունը: Դրանով էլ դատարանը կատարում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 13-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված պարտականությունը (գործին մասնակցող անձանց նրանց իրավունքները և պարտականությունները պարզաբանելը, դատավարական գործողությունները կատարելու կամ չկատարելու հետևանքների մասին նախազգուշացնելը):

Քանի որ գործի հարուցման և նախապատրաստման ընթացքում ո՛չ գործին մասնակցող անձինք և ո՛չ էլ դատարանը չեն կարող իրական ու վերջնական պատկերացում ունենալ գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող ապացույցների բավարար լինելու մասին (տվյալ հարցը լուծում է դատարանը ապացույցները գնահատելիս և վճիռ կայացնելիս), գործը դատաքննության նախապատրաստելիս օրենքով սահմանված որոշակի կանոնների պահպանմամբ գործին մասնակցող անձանց միջև ապացուցման պարտականությունը բաշխելը պետք է դիտարկվի դատարանի կարևորագույն խնդիրներից մեկը [1, 89]:

Քաղաքացիական գործերով դատարան դիմող անձը՝ Հայցվորը, պետք է ապացուցի իր պահանջների հիմքում ընկած փաստերը, քանի որ նա է պնդում, վկայակոչում դրանց գոյությունը, կապում որոշակի իրավահարաբերության առաջացումը, փոփոխումը, դադարումը: Եթե պատասխանողը չի ընդունում իր դեմ ներկայացված հայցապահանջը և ունի առարկություններ դրա դեմ, ապա նա պարտավոր է ապացուցել իր առարկությունների հիմքում ընկած փաստերի առկայությունը:

Վ. Բաուլինը իրավացիորեն գտնում է, որ ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը կարելի է դիտարկել որպես

հայցի հիմքի և առարկությունների հիմքի փաստերի բացակայության մասին ենթադրություն, որի ուժով փաստը համարվում է գոյություն չունեցող, քանի դեռ այն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված միջոցներով և կանոններով [3, 200]:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերլուծությունից հետևում է, որ եթե որևէ նյութական կամ դատավարական օրենքի կոնկրետ նորմով այլ բան սահմանված չէ, ապա ապացուցման ենթակա որևէ փաստի ապացուցման պարտականությունը կրում է այն վկայակոչող գործին մասնակցող անձը:

Գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող փաստերի շրջանակը՝ ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանը ղեկավարվում է ոչ միայն կողմերի ներկայացրած պահանջներով և առարկություններով, այլ նաև նյութական իրավունքի նորմի բովանդակությամբ և անհրաժեշտության դեպքում կարող է ապացուցման առարկայի մեջ ներառել այնպիսի փաստեր, որոնք, թեև գործին մասնակցող անձանց կողմից չեն վկայակոչվել, սակայն գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն: Այս տրամաբանությամբ էլ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասը ազդարարում է, որ գործին մասնակցող անձը պետք է ապացուցի իր կողմից վկայակոչված ցանկացած փաստ, այլև իր պահանջների կամ առարկությունների հիմքում դրված և գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը:

Վերոնշյալի վերաբերյալ Ս. Մեդրյանը գտնում է, որ ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը բանաձևելիս չափազանց կարևոր է հաշվի առնել այն, որ կողմը չի կրում այն փաստի բացակայությունն ապացուցելու պարտականություն, որը, նյութական օրենսդրության համաձայն, իր համար ունի իրավախոչընդոտող (իրավադադարեցնող) նշանակություն [1, 98]:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով սույն ուսումնասիրությանը բարձրացված հարցին, արձանագրել է, որ «(...) Ապացուցման բեռի բաշխման ընդհանուր կանոնի հիմքում դրված բանաձևի բացահայտման և յուրաքանչյուր քաղաքացիական գործով նշված բանաձևի կոնկրետացման նպատակով անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել գործին մասնակցող անձի կողմից վկայակոչվող փաստերի բնույթին և իրավաբանական նշանակությանը: Այսպես, գործին մասնակցող անձը պետք է ապացուցի ոչ թե իր կողմից վկայակոչված բոլոր հանգամանքները, այլ իր համար իրավաստեղծ, իրավափոփոխիչ կամ իրավադադարեցնող նշանա-

կությունն ունեցող իրավաբանական փաստերը և դրանց հաստատմանն ուղղված ապացուցողական փաստերը: (...)» [7]:

Օրենսդիրը չի կարող սահմանել, թե կոնկրետ քաղաքացիական գործով դատարանը ինչպիսի որոշում պետք է կայացնի ապացուցման պարտականությունը գործին մասնակցող անձանց միջև բաշխելու վերաբերյալ, քանի որ այն կապված է յուրաքանչյուր կոնկրետ գործի փաստերի առանձնահատկություններից: Սակայն քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը կոնկրետացրել է 62-րդ հոդվածում, մասնավորապես. (...)

2. Գործին մասնակցող անձի պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված փաստը ժխտող անձի վրա չի կարող դրվել այդ փաստի բացակայությունն ապացուցելու պարտականություն, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված դեպքերի:

3. Պարտավորության բովանդակությունը կազմող գործողությունը կատարված լինելու փաստն ապացուցելու պարտականությունը կրում է պարտապանը: Պարտավորությունը ոչ պատշաճ կատարված լինելու փաստը պետք է ապացուցի այդ փաստը վկայակոչող գործին մասնակցող անձը:

4. Եթե գործին մասնակցող անձի վկայակոչած փաստի վերաբերյալ ապացույցն օրենքի կամ այլ իրավական ակտի ուժով գտնվում է միայն գործին մասնակցող այլ անձի մոտ, ապա վկայակոչված փաստը համարվում է հաստատված, քանի դեռ գործին մասնակցող համապատասխան անձը հակառակը չի ապացուցել:

(...)

Ապացուցման բեռը բաշխելու ընդհանուր կանոնի անկյունաքարերից մեկը «չի ապացուցում նա, ով ժխտում է» կանոնն է: Անդրադառնալով նշված կանոնին՝ Ս. Մեդրյանը գտնում է, որ կանոնի կարգավորիչ նշանակությունը այն է, որ այն բացառում է հակառակ կողմի վկայակոչած (նրա պահանջի կամ առարկության հիմքում դրված) փաստի բացակայությունն ապացուցելու պարտականությունը: Այն դեպքերում, երբ գործին մասնակցող անձն առարկում է պահանջի կամ մյուս կողմի ներկայացրած առարկության հիմքում դրված փաստերի դեմ՝ պարզապես դրանք ժխտելով, առանց այլ իրավաբանական կամ ապացուցողական փաստեր վկայակոչելու, նրա վրա չի կարող դրվել տվյալ փաստի բացակայությունն ապացուցելու պարտականություն [1, 101]:

Ինչ վերաբերում է 62-րդ հոդվածի 3-րդ մասին, ապա այս նորմը սահ-

մանելիս օրենսդիրը հիմք է ընդունել այն հայեցակարգը, որ պարտավորությունը, դրա բաղադրիչներից յուրաքանչյուրը կատարելու փաստն ապացուցելու պարտականությունը պետք է դրվի այն կատարելու պարտականությունն ունեցող անձը (վաճառողը, մատակարարը, կապալառուն, ծառայություն մատուցողը և այլն), քանի որ կատարածի դիմաց կատարում պահանջելիս նա է վկայակոչում պայմանագրով սահմանված գործողությունը իր կողմից կատարված լինելու փաստը և դրա համար հատուցում ստանալու իր իրավունքի ծագման փաստը: Ինչ վերաբերում է ստանձնած պարտավորությունը պարտապանի կողմից ոչ պատշաճ կատարելու հարցին, ապա ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնի տրամաբանությամբ այդ փաստի ապացուցման բեռը կրում է այն վկայակոչող գործին մասնակցող անձը:

Քննարկված ընդհանուր կանոնից բացի՝ նյութական և դատավարական օրենսդրության նորմերով սահմանվում են ապացուցողական կանխավարկածներ: Դրանք ապացուցման առարկայի մեջ մտնող որոշակի փաստերի գոյության կամ բացակայության վերաբերյալ իրավական ենթադրություններ, որոնք հերքելու պարտականությունն օրենքով դրված է դատավարության կոնկրետ մասնակցի վրա, նաև ապացուցողական կանխավարկածները ամրագրված են առավելապես նյութաիրավական նորմերում, և եթե դատարանը պարզում է, որ տվյալ նորմերը կիրառելի են վիճելի իրավահարաբերության նկատմամբ, ապա պետք է հաշվի առնի, որ

1) գործին մասնակցող անձը, ում օգտին օրենքով սահմանվում է ապացուցողական կանխավարկածը, որոշակի փաստի կամ փաստերի ապացուցման դեպքում ազատվում է ենթադրվող փաստն ապացուցելու պարտականությունից,

2) հակառակն ապացուցելու պարտականությունը կրում է օրենքում նախանշված կողմը,

3) ենթադրվող փաստը համարվում է հաստատված և դրվում է վճռի հիմքում, եթե հակառակն ապացուցելու ծանրությունը կրող կողմը չի կատարում ապացուցման պարտականություն, և գործով չի հաստատվում ենթադրությունը հերքող որևէ այլ փաստ [1, 104-105]:

Ապացուցման պարտականության բաշխման հատուկ և հստակ կանոն է սահմանված, օրինակ, աշխատանքային վեճերով: Աշխատանքային պայմանագրի փոփոխման, լուծման և աշխատողին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հետ կապված անհատական

աշխատանքային վեճերի քննության կարգը սահմանվել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 24-րդ գլխով:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 213-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վիճարկվող անհատական իրավական ակտի հիմքում ընկած, ինչպես նաև տվյալ անհատական իրավական ակտի ընդունման օրենքով, այլ նորմատիվ կամ գործատուի ներքին իրավական ակտերով սահմանված կարգը պահպանված լինելու փաստերն ապացուցելու պարտականությունը կրում է պատասխանողը [10]:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատասխանողը վիճարկվող անհատական իրավական ակտի իրավաչափությունը հիմնավորող ապացույցներ կարող է ներկայացնել միայն ապացույցները պահանջելու որոշման կատարման ընթացքում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հիմնավորում է ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով [10]:

Վերոգրյալ իրավանորմերից հետևում է, որ աշխատանքային վեճերի լուծման դեպքում, նկատի ունենալով աշխատողների խոցելի կարգավիճակը, քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսվել է նաև ապացուցման պարտականության բաշխման ընդհանուր կանոնից տարբերվող՝ ապացուցման պարտականության բաշխման հատուկ կանոն: Այսպես, օրենսդիրը հստակեցրել է, որ աշխատանքային վեճերով վիճարկվող անհատական իրավական ակտի իրավաչափությունը հիմնավորելու փաստն ապացուցելու պարտականությունը կրում է գործատուն: Ըստ այդմ էլ սահմանվել է նաև, որ վիճարկվող անհատական իրավական ակտի իրավաչափությունը հիմնավորող ապացույցը գործատուի կողմից, որպես ընդհանուր կանոն, կարող է ներկայացվել միայն դատարանի կողմից ապացույցներ պահանջելու վերաբերյալ որոշման կատարման ընթացքում, ինչը ենթադրում է այդ որոշումը գործատուի կողմից ստանալուց հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում: Հակառակ պարագայում, գործատուն պարտավոր է հիմնավորել իրենից անկախ պատճառներով ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ աշխատանքային վեճերով ևս ապացուցման պարտականություն կրող անձը՝ գործատուն, պարտավոր է ապացուցել գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը: Հակառակ պարագայում, երբ փաստը մնում է վիճելի, դրա բացասական հետևանքները պետք է կրի դրա ապացուցման պարտականությունը կրող անձը, այն է՝ գործատուն [6]:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով աշխատանքային վեճերով ապացուցման պարտականության բեռի բաշխման հարցին, գտել է, որ անկախ այն հանգամանքից, որ աշխատանքային հարաբերություններում օրենքով գործատուի վրա է դրված անհատական իրավական ակտի հիմքում ընկած փաստերը ապացուցելու պարտականությունը, այնուամենայնիվ օրենսդիրը, հաշվի առնելով աշխատանքային վեճերով գործերի քննության առանձնահատկությունները, դատարանի վրա դրել է ապացուցման պարտականությունը բաշխելու և ապացույցներ պահանջելու պարտականություն: Ավելին, Վճռաբեկ դատարանը ևս մեկ անգամ ընդգծում է, որ աշխատանքային վեճերով դատարանը կաշկանդված չէ կողմի ներկայացրած գործի փաստական հանգամանքներով, ինչպես նաև դրանք հիմնավորելու նպատակով ներկայացված ապացույցներով, և իրավասու է առաջարկել վեճի կողմերին համալրելու ոչ բավարար փաստական տվյալները, ինչպես նաև ներկայացնելու գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ ապացույցներ [8]:

Այսպիսով, ամփոփելով վերը նշվածը, կարող ենք եզրակացնել, որ նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերով սահմանված են ապացուցողական կանխավարկածներ, որոնք բավականին ընդհանրական են, և գտնում ենք, որ կատարելագործման կարիք ունի ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոնների ողջ համակարգը: Դատական պրակտիկայում ձևավորված և լայնորեն կիրառվող ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մի շարք հատուկ կանոններ պետք է օրենսդրական մակարդակում հստակորեն ամրագրվեն, ինչը գործնականում կբացառի միմյանց հակասող դատական ակտերի կայացումը և կխթանի դատավարական իրավունքի զարգացմանը: Դատական գործի ճիշտ լուծման համար դատարանը և գործին մասնակցող անձինք պարտավոր են անշեղորեն պահպանել և կիրառել նյութական և դատավարական օրենսդրությամբ սահմանված նորմերը, մասնավորապես՝ դատական ապացուցման գործընթացին վերաբերող նորմերը: Օրինական և հիմնավորված վճռի կայացումը և խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների դատական պաշտպանության իրականացումը ուղղակիորեն կախված է վերջիններիս կողմից ապացուցողական գործունեության ճիշտ կազմակերպումից և իրականացումից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մեղրյան Ս., Ապացուցումը և ապացույցները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում, Երևան, Արդարադատության ակադեմիա, 2020:
2. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана: Избранные фрагменты. М., 1984, էջ 361
3. Баулин О.В. Время доказывания при разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. М., 2005, էջ 200,
4. Անկերլը ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով ՄԻԵԴ-ի 23. 10. 1996 թվականի որոշում, կետ 38-րդ:
5. Դոմբո Բեհիրն ընդդեմ Նիդեռլանդների գործով ՄԻԵԴ-ի 17. 10. 1993 թվականի վճիռ, 30-35:
6. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՐԱԴ/1385/02/18 քաղաքացիական գործով 27. 08. 2020 թվականի որոշում:
7. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՔԴ/1096/02/13 քաղաքացիական գործով 22. 04. 2016 թվականի որոշում:
8. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՐԴ/3808/02/18 քաղաքացիական գործով 02. 12. 2021 թվականի որոշում:
9. ՀՀ Սահմանադրություն, <https://www.arlis.am/> (հասանելի է 05. 06. 2024):
10. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, <https://www.arlis.am/> (հասանելի է 05. 06. 2024):

Особенности правил распределения бремени доказывания в гражданском процессе

Асрян Мане

ВГУ, «Юриспруденция», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, А. Кохликян

Резюме

Ключевые слова: истец, ответчик, объект доказывания, бремя доказательства, доказательная предположение, доказывать

Для правильного разрешения судебного дела суд и люди, участвующие в деле, обязаны последовательно соблюдать и применять нормы, определенные материальным и процессуальным законодательством, в частности нормы связанные с процессом доказывания в суде. От правильной организации и осуществления ими доказательной деятельности напрямую зависит вынесение законного и обоснованного решения и осуществление судебной защиты нарушенных или оспариваемых прав.

Features of the Rules for Allocating the Burden of Proof in Civil Proceedings

Asryan Mane

VSU, "Jurisprudence", 4th year

Academic Supervisor:

A. Kokhlikyan, Candidate of Historical Sciences

Summary

Key words: plaintiff, respondent, object of proof, burden of proof, evidentiary presumption, prove

For a fair and lawful resolution of a court case, the court and all participants involved are required to consistently follow and apply the provisions of both substantive and procedural law, particularly those governing the process of judicial evidence. The ability to issue a legal and well-founded judgment, as well as to ensure judicial protection of violated or disputed rights, directly depends on the proper organization and execution of evidentiary procedures by the parties involved.

Վկայի ցուցմունքը որպես ապացույցի առանձին տեսակ քրեական դատավարությունում

Եղջատյան Միլենա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Իրավագիտություն», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Տ. Թադևոսյան*

Հանգուցային բառեր. *ապացուցում, քրեական վարույթ, հակընդդեմ հարցման իրավունք, դատավճիռ*

Թեմայի արդիականությունը: Քրեական դատավարությունում, ինչպես և ընթացակարգային իրավունքի մյուս ճյուղերում՝ քաղաքացիական, վարչական դատավարություններում, դատարանի խնդիրն է քրեական վարույթի ճիշտ և արագ քննությունն ու լուծումը: Այդ նպատակով գործին մասնակցող անձինք և դատարանը պետք է ապացուցողական գործունեություն ծավալեն՝ ձեռք բերեն, ներկայացնեն, հետազոտեն և գնահատեն վեճի հիմքում (քրեաիրավական, քաղաքացիաիրավական և այլն) ընկած փաստերը հաստատող կամ ժխտող ապացույցներ: Այս իմաստով ապացույցները և ապացուցման ինստիտուտը ցանկացած երկրի քրեական դատավարության իրավունքի կենտրոնական ինստիտուտներից է:

Ապացուցումը դատական գործունեության ամենադժվարին մասն է, քանի որ այն կապված է անցյալ ժամանակի գործողությունների հետ, որոնք ենթակա են ճիշտ վերարտադրման: Ապացույց հասկացությունը ապացույցների տեսության հիմնական (եվակետային) տարրն է: Այն էականորեն ազդում է քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների վրա և անմիջականորեն կապված է այնպիսի խնդիրների հետ, ինչպիսիք են ապացուցման առարկան, ապացույցների վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը, ապացույցների հետազոտությունը և գնահատումը: Ապացույցների ձեռքբերման և հետազոտման օրենքով սահմանված կարգի պահպանումը ապահովում են նաև վճիռների օրինականությունը և հիմնավորվածությունը: «Դատավճիռը պետք է լինի օրինական և հիմնավոր» [2, 347, մաս 2]:

Քրեադատավարական օրենսդրությունը, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի, ՀՀ սահմանադրական դատարանի և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) դատական պրակտիկայի առաջընթացը պահանջում են քրեական դատավարությունում ապացուցման միջոցների

օրենսդրական կարգավորումների անընդհատ վերանայում և կատարելագործում՝ հաշվի առնելով նաև արտասահմանյան երկրների փորձը և դրա հնարավոր ազդեցությունը ներպետական իրավունքի համապատասխան ինստիտուտների վրա: Այդ իսկ պատճառով ժամանակակից պայմաններում ապացուցման միջոցների ուսումնասիրությունը քրեական դատավարության իրավունքի գիտության մեջ հրատապ և անհետաձգելի է՝ գիտականորեն հիմնավորելու համար համապատասխան զարգացումների տրամաբանությունն ու էությունը: Ավելին, ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացին զուգընթաց մեծանում են գիտության և տեխնիկայի նվաճումներն արդարադատության իրականացման գործընթացում արդյունավետ կիրառելու հնարավորությունները: Այլ կերպ ասած՝ գիտատեխնիկական նոր նվաճումների և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ու համակարգչային տեխնիկայի կատարելագործմանը և հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը զուգահեռ, ձևավորվում և զարգանում են նաև ապացույցների ամրագրման, հետազոտման նոր եղանակներ:

ՀՀ-ում ընդունվել է նոր քրեական դատավարության օրենսգիրքը, որը որոշակի նորամուծություններ է մտցրել ՀՀ-ի իրավական դաշտ՝ նախատեսելով նոր ապացույցի տեսակներ, և որոշակի փոփոխության է ենթարկել գործող ապացուցման ինստիտուտը: Թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է ուսումնասիրվող ինստիտուտի հետ կապված բազմաթիվ հարցերի արդիականությամբ, թեմայի թերի ուսումնասիրությամբ և նպատակ է հետապնդում բազմակողմանիորեն ուսումնասիրել դրանք, վեր հանել դրանց լուծմանն ուղղված միջոցառումները: Մասնավորապես անդրադարձ է կատարվել հակընդեմ հարցման իրավունքին և քրեական վարույթի ընթացքում վկայի ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակմանը:

Թեմայի նպատակն է՝ ներկայացնել ապացուցման ինստիտուտը և նրա առանձին տեսակների՝ մասնավորապես վկայի ցուցմունքի առաձնահատկությունը ՀՀ-ում:

Մեր նպատակին հասնելու համար առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝

Բացահայտել ՀՀ քրեական դատավարությունում վկայի ցուցմունքի իրավական կարգավորման և համապատասխան իրավադրույթների կիրառման հետ կապված առանցքային հիմնախնդիրները: Հայաստանի

Հանրապետությունում ընդունած, գործող Քրեական դատավարության օրենսգիրքում, թեև ապացույցների և ապացուցմանը վերաբերող գլուխները համեմատաբար ավելի արմատական բնույթ ունեն և դժվարությամբ են փոփոխությունների ենթարկվում, որոշակի փոփոխություններ են կատարվել, որոնք վերաբերում են ապացույցների առաձին տեսակներին, դրանց թույլատրելիությանը և վերաբերելիությանը:

Ապացույցների առանձին տեսակների շարքում առանձնանում է վկայի ցուցմունքը:

Վկաների ցուցմունքներն անձնական և բանավոր ապացույցների տեսակներ են: Իրավահարաբերությունների ծագման, փոփոխման և դադարման հիմք հանդիսացող իրավաբանական փաստերը հաճախ տեղի են ունենում ոչ միայն այդ իրավահարաբերությունների անմիջական մասնակիցների, այլ նաև կողմնակի անձանց ներկայությամբ: Վերջիններս, որպես կանոն, ունակ են լինում ընկալված հանգամանքները վերարտադրել դատարանում՝ հանդես գալով վկայի կարգավիճակով: Վկան ապացույցի աղբյուր է, նրա ցուցմունքը՝ բավականին տարածված ապացուցման միջոցներից մեկը: Վկաների ցուցմունքների կիրառումն արգելվում է միայն այն դեպքում, երբ, օրենքի համաձայն, գործի կոնկրետ հանգամանքները կարող են հաստատվել միայն որոշակի ապացույցներով, և վկաների ցուցմունքներն անթույլատրելի են [3, 263-264]:

Քննության փուլում, ինչպես նաև դատարանում, առաջատար դերը վերապահված է վկաներին: Ժամանակ առ ժամանակ նրանց ցուցմունքները կարող են որոշիչ դեր ունենալ անձի դատապարտման կամ արդարացման գործում: Վկաների մասնակցությունը բնորոշ է նաև քաղաքացիական և վարչական դատավարություններին: Վկան այն անձն է, ով տեղյակ է ցանկացած փաստի մասին, որ կարևոր է քրեական գործի քննության կամ ծագած իրավական վեճի լուծման համար: Անձը կարող է վկայի կարգավիճակ ձեռք բերել ինչպես նախաքննության ընթացքում, այնպես էլ դատաքննության ընթացքում [3, 264-265]:

Վկայի ցուցմունքը մինչդատական կամ դատական վարությամբ Քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված համապատասխան ապացուցողական գործողության ժամանակ գրավոր կամ բանավոր ձևով նրա հաղորդած տվյալներն են [հոդված 90.2]:

Ցուցմունքները համարվում են ապացույցների այն տեսակներից մեկը, որը դատարանը հաշվի է առնում, որոշում և դատավճիռ կայացնե-

լիս: Նրանք չունեն հստակ առավելություն այլ ապացույցների նկատմամբ: Վկաների ցուցմունքները կարող են օգտագործվել դատավարության երկու կողմերի կողմից (մեղադրող կողմ և պաշտպանություն): Օրինակ՝ քրեական վարույթը քննող դատարանի շրջանակներում վկաները կարող են ներգրավվել ինչպես մեղադրող կողմի, այնպես էլ պաշտպանական կողմի կողմից:

Վկաների ցուցմունքները կարող են ինչպես հաստատել, այնպես էլ հերքել նախկինում հաստատված փաստերը: Բացի այդ՝ դատարանը և դատավարության մյուս մասնակիցները իրավունք ունեն վկային ուղղել իրենց հարցերը: Վկայի հարցաքննության առարկա կարող են լինել ոչ միայն դեպքի, այլև մեղադրյալի անձի, հանցագործությանը նախորդող կամ հաջորդող հանգամանքների մասին տեղեկությունները: Եվ վերջապես, վկային կարող են առաջադրվել հարցեր, որոնք նպատակ ունեն բացահայտել հարցաքննության առարկան կազմող հանգամանքները նրա կողմից ճիշտ ընկալելու և վերարտադրելու ունակությունը:

Վկան վարույթում հայտնվում է քննիչի մոտ կամ դատարան կանչվելու պահից: Հենց այդ պահից էլ նրա մոտ ծագում են որոշակի իրավունքներ և պարտականություններ և կարող է վրա հասնել պատասխանատվություն: Վկան պարտավոր է ներկայանալ վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով: Եթե ծանուցագիրը ստացած վկան խուսափում է ցուցմունքներ տալուց, նա կարող է ենթարկվել ոչ միայն բերման, այլ նաև քրեական պատասխանատվության: Այնուհետև, օրենքը պարտավորեցնում է վկային վարույթն իրականացնող մարմնին ճշմարտացի պատմել գործով իրեն հայտնի ամեն ինչի մասին: Ցուցմունքներ տալուց հրաժարվելու կամ խուսափելու կամ ակնհայտ սուտ ցուցմունքներ տալու համար վկան կրում է քրեական պատասխանատվություն [3, 311-312]:

Վկային՝ նրա ցուցմունքների բնությով շահագրգռված անձանց, ինչպես նաև այլ արտաքին ճնշումներից զերծ պահելու համար օրենքը վարույթն իրականացնող մարմնին պարտավորեցնում է կանչված վկաներին հարցաքննել առանձին և միջոցներ ձեռք առնել, որպեսզի դեռևս չհարցաքննված վկաները մինչև հարցաքննությունը չշփվեն միմյանց հետ: Մյուս վկաների նկատմամբ որոշ վկաների ազդեցություն ունենալու հարցը հաշվի է առնվում նաև նրանց կանչելու հաջորդականությունը որոշելիս: Եթե քննիչը զրկված է այլ անձանց հետ հարցաքննված անձի շփումը կանխելու հնարավորությունից, ապա հարցաքննվածից կարող է

ստորագրություն վերցվել գործով իրեն հայտնի տվյալները չհրապարակելու մասին:

Դատարանում վկայի հարցաքննությունը կատարվում է դատաքննության ժամանակ: Վկաները մինչև հարցաքննությունը հեռացվում են դատական նիստերի դահլիճից, որպեսզի նրանց հայտնի չդառնան այլ աղբյուրներից ստացված տվյալներ: Եթե մինչև հարցաքննությունը վկան գտնվել է դահլիճում (օրինակ՝ տվյալ անձին որպես վկա կանչելու հարցը որոշվել է դատաքննության ժամանակ), ապա նրա ցուցմունքները գնահատելիս, այլ փաստերի հետ միասին, հաշվի է առնվում նաև վկայի իրազեկությունն իր ներկայությամբ հարցաքննված վկաների ցուցմունքների բովանդակության մասին:

Հարցաքննված վկաների բանավոր ցուցմունքների ամրագրումը հարցաքննության կամ դատական նիստի արձանագրության մեջ ապահովում է վարույթի համար նշանակություն ունեցող տեղեկությունները և արտահայտությունները, որը կիրառել է հարցաքննված անձը:

Ցուցմունքներ տալու պարտականության հետ միաժամանակ վկան օժտված է որոշակի իրավունքներով, այդ թվում՝ ցուցմունքներն իր ձեռքով գրառելու իրավունքով:

Արձանագրությունում արված գրառումների ճշտությունը հաստատվում է վկայի, հարցաքննությանը մասնակցած այլ անձանց և քննիչի ստորագրություններով: Վկան իրավունք ունի միջնորդելու լրացնելու արձանագրությունը կամ նրանում ուղղում կատարելու: Այդ միջնորդությունը նույնպես մտցվում է արձանագրության մեջ: Վկայի ցուցմունքների ֆիքսման կարևոր ձևերից է նաև տեսաձայնագրումը: Սրանք կատարվում են քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված բոլոր կանոնների պահպանմամբ և կարգով: Օրենքով հատուկ կանոններ են սահմանված առերեսման ժամանակ կատարվող հարցաքննության համար: Վկաների ցուցմունքներին նվիրված մի շարք աշխատություններում ուշադրություն է դարձվում ապացույցի այս տեսակին քննադատաբար մոտենալու անհրաժեշտությանը՝ հաշվի առնելով այն գործոնները, որոնք կարող են հանգեցնել կեղծ կամ սխալ ցուցմունքների: Վկայի ցուցմունքները հետազոտելիս և գնահատելիս պետք է հավաքվեն բավարար տվյալներ՝ որոշելու համար, թե որքանո՞վ են ճշմարտացի նրա ցուցմունքները, կապված չե՞ն արդյոք դրանք փաստերը կեղծելու, քննությունը շեղելու ձգտման հետ, այսինքն՝ պետք է ստուգվի և գնահատվի վկայի բարեխղճությունը,

նրա ցուցմունքների ճշմարտացիությունը, որը գնահատելու համար էական է պարզել վկայի հարաբերությունները դատավարության մասնակիցների հետ, պարզել նրա շահագրգռվածությունը, ներքին մղումները և այլն [3, 313-315]:

Բացի այդ՝ բացահայտվում, ստուգվում և գնահատվում են այն հանգամանքները, որոնք կարող են բարեխիղճ վկաների ցուցմունքներում որոշակի սխալների տեղիք տալ: Դրան կարելի է հասնել նախաքննության և դատական քննության մեթոդաբանական և տակտիկական ճիշտ իրականացմամբ, իրավական երաշխիքների անշեղ պահպանմամբ:

Ամրագրված է, որ վկայի ցուցմունքներում ապացուցողական նշանակություն ունեն միայն ընկալված փաստերի մասին տեղեկությունները, այլ ոչ թե վկայի եզրահանգումները: Կոնկրետ փաստերի հիման վրա այդպիսի եզրահանգումներ կարող են անել միայն քննիչը, դատարանը: Տվյալ դեպքում պետք է հաշվի առնել հետևյալը. նախևառաջ, վկայի ցուցմունքներում, ինչպես և յուրաքանչյուր խոսքում, կարող են լինել և անխուսափելի են գնահատողական դատողությունները (օրինակ՝ «բարձր-ցածր», «մուգ-բաց»), ինչպես նաև որոշակի բնութագրերը (օրինակ՝ մեղադրյալի բնութագիրը՝ որպես դաժան մարդու): Նմանօրինակ գնահատականները նույնպես ունեն ապացուցողական նշանակություն, եթե վկան կարողանա ցույց տալ այն փաստական տվյալները, որոնք նրան բերել են նմանօրինակ եզրահանգումների, գնահատականների:

Վկայի ցուցմունքների ստուգումն իրականացվում է առաջին հերթին դրանց բովանդակության լրիվության, չհակասելիության վերլուծության ճանապարհով: Այնուհետև վկայի ցուցմունքները համադրվում են գործով հավաքված այլ ապացույցների հետ, այդ թվում՝ այլ անձանց ցուցմունքների հետ: Եվ վերջապես, վկայի ցուցմունքների ճշմարտացիության ստուգման համար կարող են կատարվել տարբեր քննչական գործողություններ՝ փորձարարություն, գնություն, փորձաքննություն և այլն, և այլն: Վկայի և այլ անձանց ցուցմունքներում էական հակասությունների առկայության դեպքում կարող է կատարվել առերեսում [3, 315-318]:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված է քրեական գործով ապացույցների շրջանակը, համաձայն որի՝ ապացույցներ են ցանկացած փաստական տվյալները, որոնց հիման վրա օրենքով որոշված կարգով հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը, դատարանը պարզում են քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքի առկայու-

թյունը կամ բացակայությունը, այդ արարքը կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից կատարելը կամ չկատարելը և մեղադրյալի մեղավորությունը կամ անմեղությունը, ինչպես նաև գործի ճիշտ լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ: Թույլատրելի ապացույցների շարքում օրենսդիրը դասել է նաև վկայի ցուցմունքները և սահմանել է մեղադրյալի՝ իր դեմ վկայած անձանց հետ առերես հարցաքննվելու իրավունքը, ինչպես նաև պաշտպանության կողմի՝ վկային հարցաքննելու իրավունքը: Սակայն բազմաթիվ են դեպքերը, երբ օրենսդրությամբ երաշխավորված վերոնշյալ իրավունքները սահմանափակվում են, և հարց է առաջանում՝ կարո՞ղ են արդյոք այդ իրավունքները առհասարակ սահմանափակվել: Այս հարցին իր նախադեպային որոշումներով անդրադարձել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետև՝ Դատարանը): «Վկայի ցուցմունք» հասկացությունը օգտագործվում է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի (այսուհետև՝ Կոնվենցիա) 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (դ) կետում, որտեղ ամրագրված է՝ «...Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.... հարցաքննվելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության, և իրավունք ունենալու՝ իր վկաներին կանչելու ու հարցաքննելու միևնույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները:»։ Այն պատճառով, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի երաշխիքները հանդիսանում են նույն հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված արդարացի դատաքննության իրավունքի հատուկ տարրեր, Դատարանը սովորաբար բողոքը քննության է առնում այդ երկու դրույթների համադրման լույսի ներքո: Նախադեպային այս դիրքորոշման էությունն այն է, որ Դատարանի կարծիքով հնարավոր է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (դ) կետի պահանջները ձևական առումով կատարված չլինեն, սակայն Դատարանը համարի, որ այդ կետի խախտում թույլ չի տրվել, քանի որ «վարույթն ամբողջության մեջ վերցրած եղել է արդարացի»: Ընդհանրապես ապացույցների ընդունելության հարցի վերաբերյալ Դատարանը ունի այն դիրքորոշումը, որ այդ հարցը առաջին հերթին կարգավորվում է ներպետական օրենսդրությամբ, և որ, որպես կանոն, դատարանի խնդիրն է պատասխանել այն հարցին, թե արդյոք դատավարությունը որպես ամբողջու-

թյուն, ներառյալ ապացույցները ձեռք բերելու միջոցները, եղել է արդար [4, 3-39]:

Դատարանի խնդիրն է պարզել, թե որքանով է քննությունն ընդհանուր առմամբ, ներառյալ ապացույցների ձեռքբերման եղանակը, եղել արդար: Բոլոր ապացույցները, որպես կանոն, պետք է ներկայացվեն մեղադրյալի մասնակցությամբ գործի հրապարակային քննության ընթացքում՝ հակափաստարկ ունենալու հնարավորությամբ: Սակայն սա չի նշանակում, որ որպեսզի վկաների ցուցմունքներն օգտագործվեն իբրև ապացույց, դրանք անպայման պետք է տրված լինեն միայն հրապարակային դատաքննության ընթացքում: Նախաքննության ընթացքում տրված նման ցուցմունքներն իբրև ապացույց դիտարկելը ինքնին չի հակասում Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասին և 3-րդ մասի (դ) կետին, եթե երաշխավորվել են պաշտպանական կողմի իրավունքները: Որպես կանոն, այս իրավունքների իրականացումը պահանջում է, որ մեղադրյալին համարժեք և պատշաճ հնարավորություն տրվի վիճարկելու և հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկային, ինչպես ցուցմունք տալու պահին, այնպես էլ գործի քննության հետագա փուլերում: Միևնույն ժամանակ, Դատարանը իր որոշումներում արձանագրել է, որ միայն բողոքն առ այն, որ իրեն թույլ չեն տվել հարցաքննելու որոշ վկաների, ինքնին բավարար չէ, և նա պետք է հիմնավորի, թե ինչու է կարևոր համապատասխան վկաներին լսելը, և ինչով է վերջիններիս տված ցուցմունքը նպաստելու ճշմարտության բացահայտմանը: Արդյոք այդ ցուցմունքները միակ և վճռորոշ են եղել անձի դատապարտման համար: Եթե այո, ապա հակընդդեմ հարցման իրավունքի չապահովման դեպքում, դրանք բավարար չեն անձի համար [1, 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս և 3-րդ մասի (դ) կետ]:

Արդիական է նաև քրեական վարույթի շրջանակներում վկայի, ինչպես նաև դատավարության մասնակից չհանդիսացող անձանց անձնագրերը վերցնելը և նրանց նկատմամբ հանրապետությունից դուրս գալու արգելք սահմանելու ոչ իրավակիրառ պրակտիկան:

Քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձի անձնագիրը վերցնելու և ՄԷԿՏ համակարգի կիրառմամբ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքին միջամտելու պրակտիկան ոչ իրավաչափ դրսևորումներ է ունեցել նաև այն առումով, որ այդպիսի սահմանափակումները կիրառվել են քրեական վարույթի շրջանակներում վկայի կամ տուժողի դատավարական կարգավիճակ ունեցող, կամ առհասարակ դատավարական կար-

գավիճակ չունեցող անձանց նկատմամբ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ այդպիսի գործողության իրավական հիմքերի բացակայության պայմաններում: Այս մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրաձայնում է տարեկան հաղորդումներում: 2018 թվականի ընթացքում խնդրի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքների հասցեագրումը շարունակական է եղել: Այսպես, օրինակ, քրեական գործով դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձը Պաշտպանին ներկայացված բողոքում տեղեկացրել է, որ ցանկացել է մեկնել այլ երկիր, սակայն «Զվարթնոց» օդանավակայանում տեղեկացրել են, որ սահմանափակված է ՀՀ-ից դուրս գալու իր իրավունքը: Անձը հայտնել է, որ երբևէ որևէ քրեական գործով չի հարցաքննվել անգամ որպես վկա:

Մեկ այլ դեպքում ահագանգ է ներկայացրել փաստաբանը, ով եւս նշել է, որ այն անձը, ում ներկայացուցիչն է հանդիսանում, որևէ քրեական գործի շրջանակներում չի հարցաքննվել կամ կարգավիճակ չի ստացել: Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է իր եզրահանգումն առ այն, որ քրեական գործով որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող, դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձանց ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը ՄԷԿՏ համակարգի կիրառմամբ առանց որևէ իրավական հիմքերի սահմանափակելու արատավոր պրակտիկան կրում է շարունակական բնույթ, ինչն անընդունելի է: Քրեական գործով որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող անձանց նկատմամբ այդպիսի սահմանափակումների կիրառման 287 պրակտիկան, անգամ եթե այն վարույթի մասնակցի դատավարական պարտականությունների ապահովման իրավաչափ նպատակ է հետապնդում, օրինական և հիմնավորված կարող է լինել միայն, եթե այդ նպատակի իրագործմանն ուղղված ընթացակարգն ունի քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր: Ի լրումն ասվածի՝ անհրաժեշտ է նշել, որ Ոստիկանության կողմից մշակված և Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ուղարկված «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների՝ Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործելու և Հայաստանի Հանրապետությունից ելքի մասին» ՀՀ օրենքի և հարակից օրենքների նախագծերի փաթեթով առաջարկվում է սահմանել, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու ելքի իրավունքը կարող է ժամանակավորապես սահմանափակվել, եթե քաղաքացին հանցագործության կասկածանքի հիման վրա բերման

ենթարկվելու կամ քրեադատավարական ձերբակալման նպատակով հետապնդվում (որոնվում) է օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող կամ քրեական հետապնդման մարմնի կողմից: Մինչդեռ, վերոնշյալ ձևակերպումը մտավախության տեղիք է տալիս: Այսպես, քրեական գործով որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող անձանց նկատմամբ այդպիսի սահմանափակումների կիրառման պրակտիկան, անգամ եթե այն վարույթի մասնակցի դատավարական պարտականությունների ապահովման իրավաչափ նպատակ է հետապնդում, օրինական և հիմնավորված կարող է լինել միայն, եթե այդ նպատակի իրագործմանն ուղղված ընթացակարգն ունի քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր: Հարցի կապակցությամբ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 2017 թվականի ապրիլի 4-ի ՍԴՈ-1360 որոշմամբ արձանագրել է, որ ՀՀ որևէ իրավական ակտով վկայից, տուժողից անձնագիր վերցնելու կամ այդ անձի վերաբերյալ տեղեկությունները ՄԷԿՏ համակարգ տեղադրելու պահանջ չի նախատեսվում: Ասվածը հիմք ընդունելով՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ քրեական գործով վարույթին որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող կամ դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը որևէ դեպքում չի կարող սահմանափակվել՝ վերջինիս անձնագիրը վերցնելու կամ ՄԷԿՏ համակարգով հանրապետությունից դուրս գալու արգելքի հիման վրա դրա օրենսդրական հիմքերը բացակայում են, ինչպես նաև անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի նմանատիպ ցանկացած խախտում պետք է օրենսդրությամբ սահմանված կարգով առաջ բերի պատասխանատու պաշտոնատար անձի պատասխանատվության հարց [5, 286-287]:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոնշվածը, կարող ենք արձանագրել, որ ըստ Դատարանի նախադեպային որոշումների՝

Վկաներին կանչելու անհրաժեշտությունը գնահատելու իրավասությունը վերապահվում է ներպետական դատարաններին՝ հաշվի առնելով կողմերի դիրքորոշումները:

Դատարանը պարզում է՝ որքանով է գործի քննության ընդհանուր առմամբ, ներառյալ ապացույցների ձեռքբերման եղանակը, եղել արդար՝ գնահատելով ապացույցների թույլատրելիությունը:

Մեղադրյալին պետք է համարժեք և պատշաճ հնարավորություն տրվի վիճարկելու և հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկային՝

լիարժեք օգտվելով հակընդդեմ հարցման իրավունքից, ինչպես նաև քրեական գործով վարույթին որպես վկա հանդես եկող կամ դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը որևէ դեպքում չի կարող սահմանափակվել՝ վերջինիս անձնագիրը վերցնելու կամ ՄԷԿՏ համակարգով հանրապետությունից դուրս գալու արգելքի հիման վրա. դրա օրենսդրական հիմքերը բացակայում են: Անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի նմանատիպ ցանկացած խախտում պետք է օրենսդրությամբ սահմանված կարգով առաջ բերի պատասխանատու պաշտոնատար անձի պատասխանատվության հարց:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոնշյալը, ներպետական դատարանների դերը վկայի կանչման անհրաժեշտության գնահատման գործում՝ կողմերի դիրքորոշումները հաշվի առնելով, չափազանց ծավալուն է: Շեշտվում է հակընդդեմ հարցման իրավունքի լիարժեք իրացման կարևորությունը՝ որպես արդար դատաքննության երաշխիք: Անդրադարձ է կատարվում նաև վկայի կամ կարգավիճակ չունեցող անձի ազատ տեղաշարժի իրավունքի անհիմն սահմանափակման անթույլատրելիությանը՝ իրավական պատասխանատվության հստակ հեռանկարով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. www.arlis.am Մարդու իրավունքների վերաբերյալ և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա, ընդունված 02. 11. 1950 թ.:
2. www.arlis.am ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգիրք ՀՕ-306-Ն, ընդունված 30. 06. 2021 թ.:
3. «Քրեական դատավարություն», ընդհանուր մաս, ԵՊՀ, 2000:
4. «Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի լրատու», Հ-3, Երևան, 2009:
5. «2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդում:

Показания как особый вид доказательств в уголовном процессе

Егшатын Милена

ВГУ, «Юриспруденция», 4-й курс

Научный руководитель: Т. Тадевосян

Резюме

Ключевые слова: доказательство, уголовное производство, право на перекрестный допрос, приговор

Доказательства и механизм их доказывания занимают фундаментальное место в системе уголовно-процессуального права. Без четко регламентированного порядка получения, оценки и использования доказательств невозможна реализация принципов справедливости, состязательности и защиты прав сторон. Независимо от правовой системы, именно доказывание обеспечивает обоснованность приговора и законность судебного разбирательства, выступая краеугольным камнем уголовного процесса.

Testimony as a Special Type of Evidence in Criminal Proceedings

Yeghshatyan Milena

VSU, "Jurisprudence", 4th year

Academic Supervisor: T. Tadevosyan

Summary

Key words: evidence, criminal proceedings, the right to cross-examination, verdict

Evidence and the procedures used for proving it play a central role in criminal procedural law. Without a clearly regulated procedure for obtaining, evaluating and using evidence, it is impossible to implement the principles of fairness, adversarial proceedings and protection of the rights of the parties. Regardless of the legal system, it is the proof that ensures the validity of the sentence and the legality of the trial, acting as the cornerstone of the criminal process.

Կամքի և կամահայտնության առանձնահատկությունները կեղծ և շինծու գործարքներում

Հակոբյան Միլենա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Իրավագիտություն», 4-րդ կուրս,
Գիտական ղեկավար՝ պ. գ. թ. Ա. Կոխլիկյան*

Հանգուցային բառեր. *կամային ակտ, իրավաչափ նպատակ, արատ, իրավական հետևանք, դիտավորություն, քողարկել*

Գործարքներին վերաբերող օրենսդրությունը ծանրակշիռ դերակատարություն ունի հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ոլորտում, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցներին ազատ կամահայտնությամբ բավարարելու իրենց բազմազան պահանջմունքները՝ սահմանելով, փոփոխելով կամ դադարեցնելով քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ: Իսկ գործարքների անվավերության ինստիտուտը կոչված է, քաղաքացիաիրավական գործարքների կնքման օրենսդրական սահմաններ նախատեսելով, նպաստելու քաղաքացիական շրջանառության բնականոն գործունեությանը: Այդ գործունեությանը սպառնացող անվավեր գործարքների շարքում հիմնական բաժինը պատկանում է կեղծ և շինծու գործարքներին, ընդ որում քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց այդ գործարքների թիվն ավելանում է, իսկ իրավական սխեման ավելի բարդանում և կատարելագործվում՝ շատ հաճախ անհնարին դարձնելով դրանց ապացուցումը:

Մեր կարծիքով, ստեղծված իրողության պատճառներից մեկն այն է, որ կեղծ և շինծու գործարքների իրավակարգավորմանը՝ այդ թվում կամքի և կամահայտնությանը վերաբերող բազմաթիվ հարցեր, մնացել են իրավական անորոշության դաշտում, որն էլ հանգեցրել է կեղծ և շինծու գործարքների կնքումը կանխելու և արդեն իսկ կնքված գործարքների դեմ պայքարելու արդյունավետ իրավական մեխանիզմների բացակայությանը: Մասնավորապես՝ կեղծ և շինծու գործարքների անվավերությունը կարգավորող օրենսդրության ոչ լիարժեք և անորոշ լինելը հանգեցրել է նրան, որ հաճախ դատարանները չեն կարողանում գործարքի կեղծ կամ շինծու լինելու վերաբերյալ հանգել միանշանակ հետևության՝ չունենալով նշված գործարքների վերաբերյալ հստակ օրենսդրական ուղենիշներ:

Սույն հոդվածի շրջանակներում կփորձենք բացահայտել կամքի և

կամահայտնության առանձնահատկությունները կեղծ և շինծու գործարքներում՝ գրականության մեջ և դատական պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումների համատեքստում: Նշված հարցի պարզաբանումը տեսական կարևորություն է ներկայացնում, քանի որ հայրենական հեղինակների կողմից այն վերլուծության գրեթե չի ենթարկվել:

Կամք հասկացությունն ուշադրության է արժանանում տարբեր գիտությունների կողմից, այն ուսումնասիրվում է նաև իրավագիտության մեջ, այդ թվում՝ քաղաքացիական իրավունքի շրջանակներում: Օրինակ, ինչպես առհասարակ գործողության իրականացման, այնպես էլ գործարքների կնքման համար առաջնային նշանակություն է ստանում հենց սուբյեկտի կամքը (մտադրությունը): Մինչդեռ միայն կամքի արտահայտությունը բավարար չէ իրավահարաբերություններ առաջացնելու, փոփոխելու կամ դադարեցնելու համար, հետևաբար, կամքը պետք է ընկալելի լինի շրջապատի համար, այսինքն՝ արտահայտվի: Կամքի արտահայտման ձևը, միջոցը, եղանակն էլ կոչվում է կամահայտնություն [1, 219-220]:

Կամքի՝ որպես մարդու վարքագծի որոշիչ գործոնի մասին հասկացությունը, ձևավորվել է դեռևս Հին Հունաստանում և առաջին հերթին հստակ ձևակերպվել Արիստոտելի կողմից: Նա տարբերակել է այն արարքները, որոնք իրականացվում են սուբյեկտի բանականորեն կայացված որոշումներով, և այն արարքները, որոնց հիմքում ընկած են սուբյեկտի ցանկությունները: Կամքի արիստոտելյան հասկացության համար էական նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ կամքը ոչ միայն նախաձեռնում է, այլ նաև ընտրում է կամավոր գործողություններ, ինչպես նաև կարգավորում է դրանց իրականացումը [2, 28]:

Կամքը և կամահայտնությունը որոշիչ նշանակություն ունեն հատկապես գործարքի վավերականության տեսանկյունից: Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ առանձնացվում են գործարքի վավերականության հետևյալ չորս պայմանները՝ բովանդակության օրինակությունը, գործարքի կնքման համար կողմերի իրավունակության և գործունակության առկայությունը, գործարքի ձևի պահպանումը և գործարքի կողմերի կամքի համապատասխանությունը կամահայտնությանը: Նշված պայմաններից որևէ մեկի չպահպանումը հանգեցնում է գործարքի անվավերության [9]:

Վերը նշվածը՝ մասնավորապես կամքի և կամահայտնությանը վերա-

բերող իրավադրույթներն իրենց նորմատիվ ամրագրումն են ստացել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներում: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Պայմանագիր կնքելու համար անհրաժեշտ է երկու կողմի (երկկողմ գործարք) կամ երեք ու ավելի կողմերի (բազմակողմ գործարք) համաձայնեցված կամքի արտահայտությունը»: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Օրենքին, այլ իրավական ակտերին կամ կողմերի համաձայնությանը համապատասխան միակողմ գործարք կնքելու համար անհրաժեշտ և քավարար է մեկ կողմի կամքի արտահայտությունը» [8]:

Կամքը որոշիչ նշանակություն է ստանում նաև կեղծ և շինծու գործարքների դեպքում: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 306-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Կեղծ գործարքը, այսինքն՝ առերևույթ, առանց համապատասխան իրավական հետևանքներ առաջացնելու մտադրության կնքված գործարքը, առոչինչ է», իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է՝ «Շինծու գործարքը, այսինքն՝ մեկ այլ գործարքի քողարկման նպատակով կնքված գործարքը, առոչինչ է: Այդ գործարքի նկատմամբ, հաշվի առնելով դրա էությունը, կիրառվում են այն գործարքին վերաբերող կանոնները, որը կողմերը իրականում նկատի են ունեցել շինծու գործարքը կնքելիս» [8]: Կեղծ և շինծու գործարքները օրենսդիրը համարել է առոչինչ գործարքներ, այսինքն՝ գործարքներ, որոնց դեպքում չի պահանջվում անվավերության հաստատում դատարանի կողմից:

Կեղծ և շինծու գործարքների առոչնչության, հատկապես կամքի և կամահայտության վերաբերյալ կարծիքները գրականության մեջ տարբեր են: Մասնավորապես, ըստ Դ. Դ. Գրիմի, կամքի և կամահայտության անհամապատասխանության բոլոր դեպքերը կարող են ներառվել երկու խմբում՝ կանխամտածված և ոչ կանխամտածված: Կամքի և կամահայտության ոչ կանխամտածված անհամապատասխանությունն առաջանում է սուբյեկտի նկատմամբ որևէ արտաքին պատճառի ներգործության հետևանքով (կոնտրագենտի, երրորդ անձանց կողմից խաբեության կամ հարկադրանքի) կամ գործարքի բնույթի և դրանով հասանելիք արդյունքի վերաբերյալ սուբյեկտի սխալ պատկերացման հետևանքով (մոլորություն): Կամքի և կամահայտության կանխամտածված անհամապատասխանությունն առկա է, երբ գործարքը կնքվում է առանց իրավական հետևանքներ առաջացնելու լուրջ մտադրության կամ երրորդ անձանցից կողմերի իրական մտադրությունները թաքցնելու նպատակով [3, 137-

138]: Այս կապակցությամբ Ի. Վ. Մատվենը նշում է, որ սուբյեկտները կեղծ գործարք կնքում են երրորդ անձանց մոտ իրականում գոյություն չունեցող իրավունքների և պարտականությունների առաջացման տպավորություն առաջացնելու նպատակով [4, 76]: Իսկ Ն. Վ. Ռաբինովիչը գտնում է, որ գործարքը կեղծ կամ շինծու որակելու համար անհրաժեշտ է կեղծ կամ շինծու գործարք կնքելու և այդ գործարքը չկատարելու ընդհանուր կամքի առկայությունը գործարքի բոլոր կողմերի մոտ: Միայն մեկ կողմի մոտ նման խաթարված կամքի առկայությունը բավարար չէ գործարքը կեղծ կամ շինծու որակելու համար [5, 86]:

Անդրադառնելով դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությանը՝ նշենք, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է. յուրաքանչյուր գործարք կամային ակտ է, որն ուղղված է որոշակի իրավական հետևանքներ առաջացնելուն: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, բացահայտելով «կամք» և «կամահայտնություն» հասկացությունների բովանդակությունը, նշել է, որ «կամքը» անձի ներքին ցանկությունն է, պահանջը, ձգտումը, մտադրությունը, դիտավորությունը, համաձայնությունը: «Կամահայտնությունը» կամքի արտահայտման արտաքին ձևն է, միջոցը, եղանակը: Այլ կերպ ասած՝ գործարքն այն կնքած անձանց ներքին կամքի և արտաքին կամահայտնության համակցությունն է: Ընդ որում, օրենքով նախատեսված դեպքերում կնքված գործարքում կամքի և կամահայտնության անհամապատասխանությունը կարող է հանգեցնել այդ գործարքի անվավերությանը: Այդպիսի անհամապատասխանությունը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես գործարքը կնքած անձանց անձնական հատկանիշներով, այնպես էլ արտաքին ներգործության ազդեցությամբ: Ելնելով վերոշարադրյալից՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը կեղծ և շինծու գործարքները դիտարկում է որպես կամքի արատով գործարքներ, քանի որ սահմանված ձևով արտահայտված կողմերի կամահայտնությունը չի համապատասխանում նրանց ներքին կամքին [10]:

Կեղծ և շինծու գործարքների կողմերի կամքը բացահայտելու նպատակով նախ նշենք, որ ցանկացած գործարքի վավերականությունը գնահատելիս պետք է քննարկման առարկա դառնա գործարքը կնքելու, գործարքին իրավաբանական ուժ հաղորդելու և այդ գործարքին բնորոշ իրավական արդյունքին հասնելու համար անհրաժեշտ կամքը, այսինքն՝ գործարքը կնքելու և այն կատարելու ցանկությունը: Այս առումով ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է. կեղծ գործարքի սուբյեկտիվ կողմը

դրսևորվում է գործարքի բոլոր կողմերի դիտավորությամբ: Կեղծ գործարքի առկայությունը հաստատելու համար բավարար չէ միայն մեկ կողմի դիտավորությունը՝ կնքելու կեղծ գործարք: Կողմերից մեկի դիտավորության բացակայությունը չի կարող հիմք հանդիսանալ գործարքի կեղծ լինելը հաստատելու համար, քանի որ գործարքի բարեխիղճ կողմը չպետք է տուժի մյուս կողմի անբարեխիղճության հետևանքով: Բացի այդ՝ կեղծ գործարքի նպատակը իրավահարաբերության պատրանք ստեղծելն է, իսկ նման տպավորություն ստեղծելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի բոլոր կողմերն ի սկզբանե նման ցանկություն ունենան [10]: Հետևաբար, կարող ենք փաստել, որ կեղծ գործարք կնքող սուբյեկտների կամքը ձևավորվում է բնականոն ճանապարհով և ոչ խաբուսիկ պատկերացումների ազդեցության տակ, կողմերը գիտակցում են իրենց մտադրությունների կեղծ լինելը և ցանկանում են, որ կեղծ գործարքին բնորոշ հետևանքները չառաջանան: Կողմերի կամահայտնությունը ձևավորվում է ազատորեն:

Այսպես՝ կեղծ գործարքը կնքվում է կողմերի ազատորեն ձևավորված կամքով, սակայն այն կատարելու ցանկությունը բացակայում է: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ևս փաստել է, որ կեղծ գործարքը համարվում է կամքի արատով գործարք, քանի որ այն չի պարունակում գործարքի կողմերի նպատակադրված կամային ակտը՝ ներքին կամքը, ուղղված իրավունքների և պարտականությունների ծագմանը, փոփոխմանը կամ դադարմանը: Այս առումով ՀՀ վճռաբեկ դատարանը կարևորել է, որ կեղծ գործարքի առկայությունը գնահատելիս դատարանները պետք է գնահատման արժանացնեն գործարքի կողմերի մոտակա և հեռահար նպատակները՝ հաշվի առնելով, որ գործարքի կնքման մոտակա նպատակը գործարքի տպավորություն ստեղծելն է, իսկ հեռահար նպատակը՝ կողմերի կամ նրանցից մեկի համար որևէ առավելություն ստանալը կամ որևէ սահմանափակում շրջանցելը: Հեռահար նպատակի մասին կարող է վկայել, օրինակ, չկատարված պարտավորության, օրինական ուժի մտած՝ չկատարված դատական ակտի կամ այլ նմանատիպ հանգամանքների առկայությունը: Ի տարբերություն հեռահար նպատակի, որի առկայությունը հաստատելու համար կարող են ներկայացվել ուղղակի ապացույցներ, մոտակա նպատակն ապացուցելը բարդ է՝ հաշվի առնելով, որ այն վերաբերում է գործարքի կողմերի ներքին կամքին, հետևաբար՝ մոտակա կամքը բացահայտելու համար կարող է ուղենշային լինել, օրինակ, գործարքի կողմերի դրսևորած վարքագծի արդյունավետության գնահատումը, մասնավորապես այն, որ եթե տվյալ գործարքի իրավական

հետևանքներին կարելի է հասնել ավելի խնայողական և կարճ ճանապարհով, առանց լրացուցիչ գործարքների կնքման, ապա առկա ավելորդ օղակները կարող են վկայել քողարկված նպատակի առկայության մասին (օրինակ՝ ավելորդ գործարքներ կարող են կնքվել լրացուցիչ ծախսեր ցույց տալու՝ հարկային պարտավորություններից խուսափելու նպատակով): Կամ գործարքը կեղծ լինելու մասին կարող է վկայել այն հանգամանքը, որ գործարքի կողմերից մեկն ի սկզբանե ի վիճակի չէր լինելու կատարել գործարքով ստանձնած պարտավորությունները (օրինակ՝ համապատասխան սարքավորումների, աշխատուժի բացակայության պատճառով) [10]:

Ինչ վերաբերում է շինծու գործարքին, ապա երբ հաստատվում է գործարքի շինծու լինելը, դրանով հաստատվում է երկու գործարքի գոյության փաստը՝ քողարկող (շինծու) և քողարկված: Բացի այդ, անվավեր գործարքների շարքում շինծու գործարքներն առանձնանում են անվավերության հատուկ հետևանքներով (կիրառվում են քողարկված գործարքին վերաբերող կանոնները): Հաշվի առնելով շինծու գործարքի դեպքում երկու գործարքի առկայության հանգամանքը՝ հարկ է պարզել, թե արդյոք շինծու գործարքի անվավերության հետևանքներ կիրառելու համար բավարար է միայն շինծու գործարքի կողմերի մոտ այլ գործարք քողարկելու ընդհանուր կամքի (մտադրության) առկայությունը, թե շինծու գործարքի կողմերի ընդհանուր կամքը պետք է տարածվի նաև քողարկված գործարքի նկատմամբ [7]:

Ա. Յու. Բեժեցկին այս կապակցությամբ նշում է, որ սուբյեկտիվ կողմի առումով գործարքի շինծու բնույթի ապացուցումը տարբերվում է գործարքի կեղծ բնույթի ապացուցման պրոցեսից, քանի որ գործարքը շինծու ճանաչելու համար պարտադիր չէ քողարկող գործարքի կնքման մեջ կողմերի ընդհանուր կամքի առկայությունը: Քողարկված գործարքի կնքման և բոլոր էական պայմաններին հասնելու ընդհանուր կամքի առկայության դեպքում քողարկող գործարքի կնքման կամքը կարող է լինել միայն մեկ կողմի մոտ [6]: Կարծում ենք, որ այս տեսակետը վիճելի է, քանի որ շինծու գործարքի ինչպես օրենսդրական բնորոշումից, այնպես էլ էությունից բխում է, որ այն գործարքում արտահայտված փոխհամաձայնեցված կանխամտածված խաբեություն է՝ հասնելու որոշակի արդյունքի, որը կողմերը չէին կարող ունենալ քողարկված գործարքը բացահայտ կնքելիս:

Վճռաբեկ դատարանը նույնպես, անդրադառնալով վերը նշված հար-

ցին, արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. շինծու գործարքներն ամեն դեպքում կամքի արատով գործարքներ են, քանի որ կողմերի՝ սահմանված ձևով արտահայտած կամահայտնությունը չի համապատասխանում նրանց ներքին կամքին: Ընդ որում, շինծու գործարք կնքելիս կողմերը նպատակ են հետապնդում հասնելու այն արդյունքին, որը նրանք կունենային քողարկված գործարքը բացահայտ կնքելիս՝ միաժամանակ խուսափելով քողարկված գործարքի կնքման հետևանքով առաջացող իրավական հետևանքներից [11]:

Վերը նշվածից հետևում է, որ գործարքը շինծու որակելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն գործարքի բոլոր կողմերի մոտ տվյալ գործարքից բխող իրավական հետևանքները չառաջացնելու կամքի առկայությունը, այսինքն՝ կողմերի ընդհանուր կամքը պետք է տարածվի նաև քողարկված գործարքի նկատմամբ: Կողմերի պայմանավորվածությունը պետք է վերաբերի ոչ միայն շինծու, այլ նաև քողարկված հարաբերություններին, քանի որ միայն այդ դեպքում շինծու գործարքը կծառայի իր նպատակին՝ առաջացնելով կողմերի համար ցանկալի արդյունքը:

Այսպիսով՝ կեղծ և շինծու գործարքների իրավական կարգավորման առանձնահատկությունների, տարբեր հեղինակների մոտեցումների և դատական պրակտիկայի համալիր վերլուծությունը թույլ է տալիս կատարելու ներքոշարադրյալ տեսական ու գործնական եզրահանգումները. միայն գործարքը կնքելու, սակայն այն չկատարելու կամքի առկայությունը պարզելը հնարավորություն չի տալիս տարբերակելու կեղծ և շինծու գործարքները կամքի արատով մյուս գործարքներից: Կեղծ և շինծու գործարքների կողմերի կամքը ներառում է նաև կեղծ և շինծու գործարքներ կնքելու միջոցով շրջանցելու օրենքով սահմանված արգելքներն ու սահմանափակումները, հասնելու որոշակի հակաիրավական նպատակի կամ ստանալու որոշակի առավելություններ: Ինչ վերաբերում է շինծու գործարքի որակման խնդրին, ապա այս դեպքում անհրաժեշտ է ոչ միայն գործարքի բոլոր կողմերի մոտ տվյալ գործարքից բխող իրավական հետևանքները չառաջացնելու կամքի առկայությունը, այլ նաև այլ գործարք քողարկելու ընդհանուր կամքի առկայությունը, այսինքն՝ շինծու գործարքի դեպքում կողմերի ընդհանուր կամքը պետք է տարածվի նաև քողարկված գործարքի նկատմամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բարսեղյան Ս. Շ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, անալիզի մաս, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2000:
2. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд. Санкт-Петербург: Издательство: Питер, 2009.
3. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права: Учебник, Москва, издательство «Зерцало», 2003.
4. Матвеев И. В. Правовая природа недействительных следок, Москва: Юрлитинформ, 2002.
5. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1960.
6. Бежецкий А. Ю. «Недействительность мнимых и притворных сделок: проблемы теории и практики». НОУ БПО Московская академия экономики и права: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2013.
7. Рябов А. А. К вопросу о притворности следок, Законодательство. Изд: Фонд Правовая поддержка, Москва, 2008.
8. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՕ-239, ընդունված 05. 05. 1998 թ., <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=186960> (հասանելի է 30. 06. 2024):
9. «Գործարքների անվավերության վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի թիվ 43 որոշումը՝ ընդունված 26. 09. 2001 թ., <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=18320> (հասանելի է 30. 06. 2024):
10. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշում՝ թիվ ԿԴ1/0935/02/14, <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=86703> (հասանելի է 30. 06. 2024):
11. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշում՝ թիվ ԵԴ/35933/02/19, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=181794> (հասանելի է 30. 06. 2024):

Характеристики воли и добровольности при фальшивых и фиктивных сделках

Акобян Милена

ВГУ, «Юриспруденция»,

Научный руководитель:

кандидат исторических наук, А. Кохликян

Резюме

Ключевые слова: добровольное действие, законная цель, правовое последствие, намерение, маскировка, дефект

Волеизъявление сторон притворных и фиктивных сделок включает в себя также желание, намерение, умысел обойти установленные законом запреты и ограничения для достижения определенной противоправной цели или получения определенных преимуществ путем заключения притворных и фиктивных сделок. В случае фиктивной сделки общая воля сторон должна распространяться и на прикрываемую сделку.

Characteristics of Will and Voluntariness in Fake and Fictitious Transactions

Hakobyan Milena

VSU, "Jurisprudence",

Academic Supervisor:

A. Kokhlikyan, Candidate of Historical Sciences

Summary

Key words: voluntary act, legitimate purpose, legal consequence, intention, disguise, defect

The expression of will of the parties to fake and fictitious transactions also includes the desire and intent to circumvent the prohibitions and restrictions established by law in order to achieve a certain illegal goal or obtain certain advantages by concluding sham and fictitious transactions. In the case of a fictitious transaction, the general will of the parties must also extend to the transaction being covered up.

Փորձագետի դերը հիմնական դատալսումներում

Մադաթյան Մանուշ

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Իրավագիտություն», 4-րդ կուրս,
Գիտական ղեկավար՝ Տ. Թադևոսյան*

Հանգուցային բառեր. դատաքննություն, փորձագետի եզրակացություն, ապացուցողական գործողություն, կայացվող դատական ակտ, օրենսդրական կարգավորում, իրավակիրառ պրակտիկա, դատական ապացույց, դատավարական օրենսգիրք

Գիտատեխնիկական նվաճումների ներկա դարաշրջանում արդարադատությունը՝ առանց բոլոր գիտությունների ժամանակակից նվաճումների օգտագործման, անիմաստ կդառնար, որովհետև գիտության, արվեստի, տեխնիկայի և արհեստի տարբեր ճյուղերի մասնագիտացումները դատարանի համար անհնարին են դարձնում գործի քննության ընթացքում առաջացող մասնագիտական հարցերի լուծումը:

Ելնելով դրանցից՝ սահմանված է, որ գործի քննության ժամանակ ծագող հատուկ գիտելիքներ պահանջող հարցերի պարզաբանման նպատակով Դատարանը կարող է կողմի միջնորդությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ փորձաքննություն նշանակել, որը կատարում է փորձագետը [1, 66-67]:

Փորձագետը վարույթի առարկայով չշահագրգռված այն անձն է, որը հատուկ գիտելիքների կամ հմտությունների օգտագործմամբ օժանդակում է վարույթին: Փորձագետը պետք է տիրապետի գիտության, տեխնիկայի, արվեստի, արհեստի կամ այլ բնագավառի բավարար հատուկ գիտելիքների [2]:

Փորձագիտական գործունեությունը, ըստ էության, ուղղված է վարույթն իրականացնող մարմնին որոշակի փաստական տվյալներով ապահովելուն, որոնք որոշակի պահանջների բավարարման դեպքում ճանաչվում են որպես դատական ապացույցներ և դատաքննության փուլում ևս դրվում են գործով կայացվող այս կամ այն որոշման հիմքում: Այս տեսանկյունից դատական փորձագիտական-հետազոտական գործունեությունը սերտորեն կապված է ապացուցման գործընթացի հետ, որն իրականացվում է հատուկ գիտելիքների կիրառմամբ փորձագիտական եզրակացություն տալու միջոցով [3, 8]:

Հետազոտությունները «փորձագետի դերը հիմնական դատալսումներում» թեմայով կարևորել ենք այն հանգամանքով, որ փորձագետը,

որպես՝ վարույթին օժանդակող անձ, իր նշանակալից դերն է ունենում պետությունում արդարադատության ձևավորման գործում, մասնավորապես՝ գործի քննության ընթացքում փորձագետի կողմից տրված եզրակացությունը՝ որպես ապացույց, շատ խոստուն դեր է ստանում և շատ ժամանակ բեկումնային է լինում գործի դատաքննության համար:

Միաժամանակ՝ վերջինս ոչ միշտ է արդարացնում այդ պարտավորությունը, և դա նաև բացասական հետևանքն է այն բանի, որ Հայաստանի Հանրապետությունում չկա միասնական և համապարփակ օրենսդրական կարգավորում, որով կառաջնորդվեն փորձագիտական գործունեությամբ զբաղվող անձինք, այսինքն՝ իրավական առումով առաջնորդվում են միայն դատավարական օրենսգրքերով, որն, ըստ մեզ, բավարար և համակողմանի չէ փորձաքննության և ապացուցողական գործողության պատշաճ իրականացման համար: Մինչդեռ, եթե փորձագետը հստակ իմանա, որ պատասխանատվություն է կրելու իր կողմից տրված եզրակացության համար, այլ ոչ թե օրենսդրական բացի և հատուկ նեղ մասնագիտական խողովակներով կարողանալու է շրջանցել սպառնալիք պատասխանատվությունը, ապա ավելի անկողմնակալ և արժանահավատ եզրակացություն կկազմի տվյալ գործի շրջանակներում: Եվ փորձագետի պատասխանատվության պրակտիկա ձևավորելով՝ Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգը ավելի բեռնաթափված և արդյունավետ կերպով կիրականացնի արդարադատությունը:

Արդարադատության արդյունավետ իրականացման կարևորագույն գրավականներից է ապացուցման գործընթացում հատուկ գիտելիքների ճիշտ և ռացիոնալ օգտագործումը: Հատուկ գիտելիքների կիրառման դատավարական եղանակներից հիմնականը դատական փորձաքննությունների նշանակումն ու կատարումն է: Վերջինս կատարելու իրավասություն ունի տվյալ բնագավառի հատուկ որակավորված մասնագետը՝ փորձագետը:

Ինչ վերաբերում է փորձագետին, ապա որպես ապացույցի տեսակ փորձագետի եզրակացությունն, ի տարբերություն մյուս ապացույցների, որոշ դեպքերում ավելի արժանահավատ և հիմնավոր կարող է ընդունվել դատարանի և դատավարության մյուս մասնակիցների կողմից, հիմնականում նաև վճռորոշ կարող է լինել դատարանի մոտ ներքին համոզմունք ձևավորելու և ուղղորդելու համապատասխան դատական ակտ կայացնելու համար:

Եթե դատավարության կողմերից որևէ մեկը անվստահություն է

հայտնում փորձագետի անձի, գործունեության հետ կապված, ապա դա թույլ է տալիս ենթադրել, որ տվյալ փորձագետը անկողմնակալ և հավաստի եզրակացություն չի կարող կազմել տվյալ գործով, այդ իսկ պատճառով հիմնավոր անվստահության դեպքում չի ընդգրկվում կամ հեռացվում է քրեական վարույթից, հակառակ դեպքում՝ եզրակացությունը ստանալուց և այդ եզրակացության կազմման հետ կապված հարցերի քննարկումը կարող են փորձագետի համար պատասխանատվություն առաջացնել:

Հետազոտության թեման խիստ արդիական է թե՛ տեսական և թե՛ գործնական առումով: Արդի գիտական հետազոտություններում իրավաբանական պատասխանատվությունը անբաժանելիորեն կապված է պետության, իրավունքի, նորմերի, քաղաքացիների ու նրանց միավորումների պարտավորության և հակաիրավական վարքագծի հետ:

Պետությունը սահմանում է իրավախախտ սուբյեկտների իրավաբանական պատասխանատվությունն՝ անկախ իրենց կամքից ու ցանկությունից, այսինքն՝ այն կրում է պետական հարկադրական բնույթ:

Մեր կարծիքով հետազոտական աշխատանքի արդիականությունը պայմանավորված է նաև դատական համակարգում, հասարակական հարաբերություններում և պետական կառավարման ոլորտում իրավախախտումների արդյունավետ կանխարգելումն ու օրինականության պահպանումը պատասխանատվության որոշիչ դերակատարումով:

Հետազոտության խնդիրներն են՝ բացահայտել պատասխանատվության դերը իրավունքի բոլոր սուբյեկտների օրինական վարքագիծն ապահովելու մեխանիզմում:

Ուսումնասիրել պատասխանատվության կառուցակարգային մեխանիզմները:

Մշակել հիմնավորված առաջարկություններ գործող իրավակիրառ պրակտիկայի բարելավման ուղղությամբ:

Աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել փորձագետի դերի կարևորությունը դատաքննության փուլում, ինչպես նաև փորձագետի եզրակացությունից բխող հետևանքների, փորձագետի պատասխանատվության վերաբերյալ ձևավորված դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը, քանի որ վերջինս, որպես վարույթին օժանդակող անձ՝ իր դատավարական կարգավիճակից ելնելով, շատ հաճախ, եթե ոչ միշտ, կարողանում է ապացուցողական գործողության ժամանակ իրեն հայտնի տվյալներով կամ փաստերով գործի քննության ելքը փոփոխել հակառակ բևեռ,

ինչը միանշանակորեն բախվում է գործին մասնակցող անձանց և արդարադատության շահերին, այն է՝ գործի օրինական, հիմնավորված և արդարացի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքներ բացահայտելու նպատակով ապացույցներ հավաքելու, ստուգելու և գնահատելու հետ, որն իրականացվում է հատուկ գիտելիքների կիրառմամբ՝ փորձագիտական եզրակացություն տալու միջոցով:

Փորձաքննության արդյունք հանդիսացող փորձագիտական եզրակացությունը՝ որպես ապացույցի ինքնուրույն տեսակ, գնահատվում է վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից, որն իրականացվում է ապացույցների գնահատման ընդհանուր կանոններով՝ հաշվի առնելով ապացույցի այս տեսակի առանձնահատկությունները:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ապացույց ենթակա է գնահատման՝ վերաբերելիության, թույլատրելիության, հավաստիության, իսկ բոլոր ապացույցների համակցությունը՝ հիմնավոր եզրափակիչ դատավարական ակտ կայացնելու համար բավարարության տեսանկյունից:

Փորձագետի եզրակացության գնահատումը ենթադրում է որոշակի գործով վարույթն իրականացնող մարմնի մոտ ներքին համոզմունքի ձևավորում՝ եզրակացության գիտական հիմնավորվածության և արժանահավատության, ինչպես նաև արդարացիության տեսանկյունից:

Այս ամենի հետ մեկտեղ, փորձագետի ոչ հստակ կամ հակասական եզրակացության հիման վրա Դատարանները իրենց նախաձեռնությամբ կամ դատավարական կողմի միջնորդությամբ, ծախսելով լրացուցիչ ռեսուրսներ և ժամանակ, նշանակում են նոր փորձաքննություն: Մինչդեռ նախկին փորձագետը հավանական է ոչ պատշաճ և բարեխիղճ չի կատարել իր մասնագիտական պարտականությունները, թերացել է մասնագիտական այդ հարցում, թույլ է տվել դատավարական օրենքի կոպիտ խախտում, կամ որևէ կողմի նկատմամբ շահադիտական նպատակներից ելնելով՝ արդյունքում կազմել է կեղծ եզրակացություն, որն էլ որպես հետևանք հանգեցրել է գործի սխալ հանգուցալուծման, իսկ վերջինս որևէ կերպ պատասխանատվություն չի կրել, նույնիսկ այն մասով, որ իրեն վճարված գումարի դիմաց արժանվույնս ծառայություն չի մատուցել:

ՀՀ-ում ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկայի վերաբերյալ հետազոտությունը վկայում է, որ մի շարք դեպքերում տվյալ գործի շրջանակներում՝ անձի նկատմամբ փորձաքննության անցկացման համար, որպես ինքնուրույն հիմք են վկայակոչվում անձի կողմից տարօրինակ հանգա-

մանքներում ենթադրաբար կատարված արարքի փաստական հանգամանքները կամ դրանց կապակցությամբ անձի տված պարզաբանումները:

Մեր կարծիքով՝ փորձագետի եզրակացության գնահատման հարցում հատկապես կարևոր նշանակություն ունի գնահատող սուբյեկտի՝ Դատարանի մոտ ներքին համոզմունքի ձևավորումը: Մասնագիտական գրականության մեջ ներքին համոզմունքը դիտվում է որպես ապացույցների գնահատման մեթոդ, հնարք, սկզբունք, որպես գնահատման չափանիշ կամ արդյունք [4, 354-365]:

Ընդ որում՝ որոշակի չպարզաբանված փաստը փորձագետը պարզում է իրեն հայտնի այլ փաստերի հետազոտության արդյունքում՝ իր ներքին համոզմունքին համապատասխան [5, 13]:

Պետք է նկատել, որ մասնագիտական գրականության մեջ փորձագետի եզրակացության գնահատման վերաբերյալ օգտագործվում են տարբեր եզրույթներ. մի դեպքում՝ խոսվում է եզրակացության գնահատման «տարրերի» [6, 253-254], մեկ այլ դեպքում՝ գնահատման «չափանիշների» [7, 8], երրորդ դեպքում՝ փորձագետի եզրակացության գնահատման «տեսակետների» մասին [8, 365-376]:

Պետք է նշել, որ գրականության մեջ փորձագետի եզրակացության գիտական հիմնավորվածության կամ գիտական արժանահավատության բովանդակության մեջ հիմնականում ներառվում են՝ ա) փորձագետի ընտրած հետազոտության մեթոդների ճշմարտացիությունը, բ) դրանց համապատասխանությունը գիտության և տեխնիկայի զարգացման ժամանակակից մակարդակին, գ) հետազոտության փուլերի տրամաբանական հաջորդականությունը և այլն [9, 254]:

Այս առումով՝ Ա. Ի. Վինբերգը նշում է. «Սխալ մեթոդիկան տանում է սխալ հետևությունների. փորձագետի եզրակացությունը, որը հիմնված է հետազոտությունների ոչ ճիշտ մեթոդների վրա, չի կարող լիարժեք ապացույց համարվել» [10, 195]: Ընդ որում, երբեմն նշված եզրույթները միաժամանակ օգտագործվում են փորձագետի եզրակացության գնահատման ենթակա միևնույն հատկանիշը մատնանշելու համար:

Կարծում ենք՝ վերը նշված հասկացությունները, չնայած ունեցած սերտ կապին, էականորեն տարբերվում են: Ուստի անհրաժեշտ է նշված հասկացությունները որոշակիորեն տարանջատել միմյանցից, հստակեցնել դրանցից յուրաքանչյուրի բովանդակությունը:

Փորձագետի եզրակացության գնահատման «տարրերը», մեր կարծի-

քով, եզրակացության՝ գնահատման ենթակա այն հատկանիշները կամ կողմերն են, որոնց միաժամանակյա առկայությունը պարտադիր է փորձագետի եզրակացությունը գործով որպես ապացույց օգտագործելու համար: Այդ հատկանիշներից որևէ մեկի բացակայությունը հանգեցնում է փորձագետի եզրակացության ապացուցողական նշանակության կորստին:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ այն դեպքում, երբ փորձագետի եզրակացությունը չի համապատասխանում հիմնավորվածության, բավարար չափով հստակության կամ լրիվության պահանջներին, այն չի կարող գնահատվել որպես արժանահավատ ապացույց, քանի դեռ օրենքով սահմանված միջոցներով չեն վերացվել այդ խախտումները:

Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Փորձագիտական եզրակացության հետևություններում առկա են հակասություններ: Մասնավորապես, դրանում նշված է «ախտորոշմանը բնորոշ փոփոխությունները (զառանցական մտքերի առկայությունը, մտածողության անկապությունը, դատողությունների թեթևակշռությունը, անհեթեթությունը) արտահայտված են այն աստիճան, որ զրկում են երևույթները ճիշտ գիտակցելու, ընկալելու, ինչպես նաև վերարտադրելու ունակությունից», միևնույն ժամանակ նշված է, որ «իր ներկա հոգեկան վիճակով Աննա Ավակիմյանը կարող է աղավաղել իր հետ կատարված և կատարվող գործողությունները», ավելին՝ «Ա. Ավակիմյանը բավարար տեղեկացված է սեռերի միջև փոխհարաբերությունների, սեռական հարաբերությունների վերաբերյալ»: Մեջբերված հետևություններից բավարար չափով պարզ չէ՝ Ա. Ավակիմյանը կարող է աղավաղել օբյեկտիվ իրականության փաստերը, թե աղավաղում է դրանք:

...Բացի այդ՝ Փորձագիտական եզրակացությունը թերի է, քանի որ դրանում առկա չեն Ա. Ավակիմյանի հիվանդության զարգացման ընթացքի և փուլի, դրանց դրսևորման առանձնահատկությունների վերաբերյալ տեղեկություններ:

Մինչդեռ Առաջին ատյանի դատարանը, չձեռնարկելով փորձագիտական եզրակացությունում առկա վերը նշված անհստակությունները, հակասությունները և բացը վերացնելուն ուղղված որևէ միջոց, գտել է, որ «թեև փորձագետի եզրակացության համաձայն՝ տուժող Ա. Ավակիմյանը տառապել և տառապում է «Շիզոֆրենիա՝ պարանոիդ ձև» հոգեկան հիվանդությամբ, ինչի բնորոշ փոփոխություններն (զառանցական մտքերի

առկայությունը, մտածողության անկապակցվածությունը, դատողությունների թեթեւակշռությունը, անհեթեթությունը) արտահայտված են այն աստիճան, որ գրկում են երևույթները ճիշտ գիտակցելու, ընկալելու, ինչպես նաև վերարտադրելու ունակությունից, նա կարող է աղավաղել իր հետ կատարված և կատարվող գործողությունները, նրան բնորոշ է զանազան մտքերի առկայությունը, սակայն Դատարանը գտնում է, որ սույն դեպքի կապակցությամբ Ա. Ավակիմյանի ցուցմունքն արժանահավատ է և այն պետք է դնել սույն դատավճռի հիմքում, քանի որ սույն գործի օրինական «հիմնավորված և արդարացի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների տեսանկյունից նշված ցուցմունքում դեպքի կապակցությամբ նրա կողմից հայտնված տվյալների մի մասը, ինչպես միմյանց, այնպես էլ սույն քրեական գործով ձեռք բերված այլ ապացույցներով ստացված տվյալների հետ համընկնում ու փոխկապակցվում են»։ Վերաքննիչ դատարանն իր հերթին գտել է, որ «գործի փաստական տվյալներով չի արձանագրվել որևէ հանգամանք, որը կարող էր հիմք հանդիսանալ տուժող Ա. Ավակիմյանի կողմից տված ցուցմունքներն անարժանահավատ համարելու համար»։ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ փորձագիտական եզրակացության վերոնշյալ անհստակությունների, հակասությունների և բացի վերացնելուն ուղղված միջոցներ ստորադաս դատարանների կողմից չեն ձեռնարկվել։

Փորձագետի եզրակացության մեջ առկա անճշտությունները և դրանց ապացուցողական նշանակության գնահատման անհրաժեշտությունը հատկապես ծագում է այն ժամանակ, երբ փորձագետի եզրակացությունը հակասում է գործով անվիճելիորեն հաստատված ապացույցներին [11, 57]։

Պետք է նկատի ունենալ, որ այլ ապացույցներին հակասելու փաստը, ինքնին, չի նշանակում, որ փորձագետի եզրակացությունն արժանահավատ չէ, այլ անհրաժեշտ է այն համադրել այլ ապացույցների հետ և ապացույցները գնահատել գործով ձեռք բերված այլ ապացույցների բավարար համակցությամբ։ Այս մասին է վկայում նաև Վճռաբեկ դատարանի դատական պրակտիկան [ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի 17.02.2009 թ. Թիվ ՎԲ-01/09 որոշման (ՀՀՊՏ 2009/27 (693) 27.05.09 թ.) 37-րդ կետ]։

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Պետրոսյան Ռ. Գ., Ապացուցում և ապացույցներ (ուսումնական ձեռնարկ), ԵՊՀ, էջ 66-67:
2. ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգիրք (h. 71, h. 105) 30. 06. 2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=154763>
3. Ենգիբարյան Վ. Գ., Հովսեփյան Ա. Ն., Դատական փորձաքննությունների տեսական և գործնական արդի հիմնախնդիրները (գիտագործնական ձեռնարկ), Երևան, 2020, էջ 8:
4. Новик В. В. Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам: проблемы теории и практики, Санкт-Петербург, 2005, 354-365 с.
5. Соколовский М. Оценка заключений криминалистической экспертизы письма, Москва, 1959, 13 с.
6. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза, Москва, 2000, 253 с.
7. Притузова В. А. Оценка заключения криминалистической экспертизы вышестоящим судом, Москва, 1960, 8 с.
8. Новик В. В. Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам: проблемы теории и практики, Санкт-Петербург, 2005, 365-376 с.
9. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза, Москва, 2000.
10. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе, Москва, 195 с.
11. Соколовский З. М. Оценка заключений криминалистической экспертизы письма, Москва, 1959, 57 с.
12. ՀՀ վճռարեկ դատարանի քրեական պալատի 17. 02. 2009 թ. Թիվ ՎԲ-01/09 որոշման (ՀՀՊՏ 2009/27 (693) 27. 05. 09) 37-րդ կետ:

Роль эксперта в исследовании базовых данных

Магакян Мануш

ВГУ, «Юриспруденция»,

Научный руководитель: Т. Тадевосян

Резюме

Ключевые слова: *пробный, мнение эксперта, доказательное действие, ожидающий судебного акта, законодательное регулирование, легальная практика, доказательства в суде, процессуальный кодекс*

Отдельный закон, регулирующий экспертную деятельность, в республике не принят. Оно регулируется процессуальными кодексами, чего недостаточно для комплексного и качественного регулирования этой сферы общественной жизни. Судебные кодексы регулируют вопросы, связанные с назначением, проведением и оценкой заключения эксперта, однако мы считаем, что отсутствие единого правового регулирования отрасли влияет на эффективность экспертной деятельности и использования заключения эксперта в качестве доказательства по делу. Весьма актуальна проблема правового регулирования экспертной деятельности, решение которой будет в интересах правосудия.

The Role of the Expert in Basic Trials

Maghakyan Manush

VSU, "Jurisprudence",

Academic Supervisor: T. Tadevosyan

Summary

Key words: *trial, expert opinion, evidentiary action, pending judicial act, legislative regulation, legal practice, evidence in court, procedural code*

A separate law regulating expert activity has not been adopted in the Republic of Armenia. It is regulated by procedural codes which is not enough to comprehensively and qualitatively regulate this area of public life. Procedural codes regulate issues related to appointing, performing, and evaluating an expert's opinion however, in our opinion the lack of a unified, legal regulation of the field affects the effectiveness of expert activity and the use of the expert's opinion as evidence in a case. The issue of legal regulation of expert activity is very topical and the solution of it would be in the interest of justice.

Կալանքի և տնային կալանքի կիրառման խնդիրները քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում

Նազարյան Գոհար

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Բրավագիտություն», 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ Տ. Թադևոսյան

Հանգուցային բառեր. կալանավորում, ձերբակալում, խափանման միջոցներ, անձնական ազատության իրավունք

Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության նոր օրենսգիրքն աչքի է ընկնում իր առաջադիմական նորամուծություններով: Նոր օրենսգրքով նախատեսվել է այլընտրանքային խափանման նոր միջոց՝ տնային կալանքը, որն իր բնույթով ավելի հումանիստական է: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ տնային կալանքի կիրառման վերաբերյալ դրույթները նոր են և բավարար չափով դեռևս ուսումնասիրված չեն, իրավակիրառ պրակտիկայում հանգեցնում են որոշակի խնդիրների:

Սույն հոդվածի շրջանակներում կփորձենք վերհանել կալանքի և տնային կալանքի կիրառման վերաբերյալ գործնականում առաջացած ներքոշարադրյալ խնդիրը, որի հետևանքով անհրաժեշտություն է առաջանում տվյալ իրավական նորմը համապատասխանեցնել իրավական որոշակիության սկզբունքին՝ տարընթերցումներից և միասնական իրավական պրակտիկայում տարբերվող իրավական ընկալումներից խուսափելու համար:

Այսպես, պրակտիկայում առաջացել է հետևյալ խնդիրը. իրավաչափ է արդյո՞ք անձի նկատմամբ տնային կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելն այն պարագայում, երբ վերջինիս ձերբակալվել է վարույթն իրականացնող մարմին ներկայացնելու նպատակով: Այսինքն՝ արդյո՞ք համաչափ է անձին ձերբակալել և ապա վերջինիս նկատմամբ տնային կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառել:

Անձի անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքները մարդու անօտարելի, հիմնարար իրավունքներն են: ՀՀ Սահմանադրությունը, ամրագրելով մարդու անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքը, միաժամանակ սպառնիչ կերպով թվարկում է ազատությունից զրկելու բոլոր հիմքերը [1, հոդված 27]: Համապատասխանաբար, քրեադատավարական օրենսդրությունը նախատեսել է անձին ազատությունից զրկելու իրավաչափության պայմաններ:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ձերբակալումը անձի կողմից հանցանքի կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու նպատակով նրան արգելանքի վերցնելն է, վարույթն իրականացնող մարմին ներկայացնելը: Քրեական դատավարության օրենսգրքի 108-րդ հոդվածի առաջին մասով սահմանված է հետևյալը. ձերբակալումը կարող է կիրառվել՝

1. հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում,
2. ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին դատարան ներկայացնելու համար,
3. խափանման միջոցի պայմանները խախտած մեղադրյալի նկատմամբ [2]:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 111-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի նկատմամբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու անհրաժեշտության դեպքում քննիչն իրավասու է որոշում կայացնելու մեղադրյալին ձերբակալելու մասին [2]:

ՀՀ Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքը խափանման միջոցները դասակարգել է երկու մասի՝ կալանք և կալանքին այլընտրանք հանդիսացող խափանման միջոցներ: Խափանման միջոցների ողջ համակարգն ուղղված է վարույթն իրականացնող և դատական երաշխիքներ տրամադրող մարմիններին այնպիսի այլընտրանքներ տրամադրելուն, որոնք հնարավորություն կտան մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծն ապահովել նրա իրավունքների հնարավոր նվազ սահմանափակմամբ [5, 193]: Իրենց բնույթով դրանք կանխարգելիչ են, ժամանակավոր, վերականգնող [3, 96]:

Խափանման միջոցների տեսակները թվարկված են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 115-րդ հոդվածում, դրանք են՝ կալանքը և այլընտրանքային խափանման միջոցները [2]: Այսինքն՝ որպես այդպիսին, քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում չկա կալանավորում հասկացությունը՝ որպես խափանման միջոց: Հետևաբար, կարող ենք ենթադրել, որ կալանավորում հասկացության մեջ ներառված են ինչպես կալանք, այնպես էլ տնային կալանք խափանման միջոցները:

Նախ նշենք, որ կալանքը դատարանի որոշմամբ մեղադրյալին օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով ազատությունից զրկելն է՝ օրենքով և դատարանի այդ որոշմամբ սահմանված ժամկետով [2, հոդված

118]: Կալանքն ամենախիստ խափանման միջոցն է, որն առավելագույն չափով սահմանափակում է մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքներն ու ազատությունները, այդ թվում այնպիսի կարևոր իրավունք, ինչպիսին ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքն է: Այդ պատճառով խափանման տվյալ միջոցն ընտրվում է միայն այն ժամանակ, երբ խափանման մյուս միջոցները քրեական գործով վարույթի ընթացքում չեն կարող ապահովել անձի պատշաճ վարքագիծը [4, 362]:

Իսկ տնային կալանքը մեղադրյալի ազատության այնպիսի սահմանափակումն է, որի ընթացքում նա պարտավոր է չլքել դատարանի որոշման մեջ նշված բնակության տարածքը [5, 201]:

Այսինքն՝ տնային կալանքի կիրառման նպատակը մեղադրյալի պատշաճ վարքագծի ապահովումն է մեկուսացման ավելի մեղմ պայմաններում:

Բացի դա, քրեական դատավարության օրենսգրքում չկա որևէ սահմանափակում՝ անձին ձերբակալելուց հետո վերջինիս նկատմամբ կիրառվող խափանման միջոցների վերաբերյալ: ՀՀ Քրեական դատավարության 109-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ **հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում** ձերբակալումը չի կարող տևել 72 ժամից ավելի [2]:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև միջազգային իրավական ակտերում ամրագրված դրույթներին: Այսպես, մարդու իրավունքների համակարգում առաջնահերթ կարևորություն ունեն անձնական իրավունքները, այդ թվում՝ անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքը: Այս իրավունքի պաշտպանության պահանջները ամրագրված են թե՛ միջազգային, թե՛ ներպետական օրենսդրությունում: Մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի ազատությունից զրկել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով.

ա. անձին օրինական կերպով կալանքի տակ պահելը իրավասու դատարանի կողմից նրա դատապարտվելուց հետո,

բ. անձի օրինական ձերբակալումը կամ կալանավորումը դատարանի օրինական կարգադրությանը չենթարկվելու համար կամ օրենքով նախատեսված ցանկացած պարտավորության կատարումն ապահովելու նպատակով,

գ. անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը՝ իրավախախտում կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում նրան իրավասու օրինական մարմինն ներկայացնելու նպատակով կամ այն դեպքում, երբ դա հիմնավոր կերպով անհրաժեշտ է համարվում նրա կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու համար,

դ. անչափահասին կալանքի վերցնելը օրինական կարգադրության հիման վրա՝ դատփարակչական հսկողության համար, կամ նրա օրինական կալանավորումը՝ նրան իրավասու իրավական մարմինն ներկայացնելու նպատակով,

ե. անձանց օրինական կալանքի վերցնելը՝ վարակիչ հիվանդությունների տարածումը կանխելու նպատակով, ինչպես նաև հոգեկան հիվանդներին, գինեմոլներին կամ թմրամոլներին կամ թափառաշրջիկներին օրինական կալանքի վերցնելը,

զ. անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը՝ նրա անօրինական մուտքը երկիր կանխելու նպատակով, կամ այն անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը, որի դեմ միջոցներ են ձեռնարկվում՝ նրան արտաքսելու կամ հանձնելու նպատակով [6]:

Հետևաբար անհրաժեշտ է պահպանել համաչափության սկզբունքը, որի էությունը անձի նկատմամբ համաչափ դատավարական հարկադրանքի միջոց կիրառելու մեջ է:

Բոլոր դեպքերում պետք է նշել նաև, որ քրեական վարույթի սկզբունքներից բխում է հետևյալը, որ վարույթն իրականացնող մարմինն անձի նկատմամբ հարկադրանքի միջոց ընտրելիս առաջնորդվում է նվազագույնի սկզբունքով: Արգելվում է անձի նկատմամբ ընտրել ավելի խիստ հարկադրանքի միջոց, քան այն, որով քրեական վարույթի ընթացքում հնարավոր կլինի ապահովել անձի օրինական վարքագիծը:

Այսպիսով՝ անձին կարելի է գրկել ազատությունից միայն օրենքով սահմանված դեպքերում՝ որոշակի պայմանների առկայությամբ: Հավանաբար պարագայում ազատությունից գրկելը օրինական չի կարող լինել:

Ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի կամ մեղադրյալի նկատմամբ օրենքով նախատեսված խափանման միջոցների կիրառումը հնարավոր է միայն բավարար հիմքերի առկայության դեպքում, երբ ենթադրվում է, որ առանց դրա հնարավոր չի լինի կանխել ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի կամ մեղադրյալի ոչ իրավաչափ վարքագիծը և ապահովել քրեական դատավարության խնդիրների իրականացումը:

Պետք է նշել նաև, որ հնարավոր է առկա լինի անձի ձերբակալման անհրաժեշտություն, սակայն աննպատակահարմար լինի կալանքի կիրառումը՝ հաշվի առնելով նաև կալանքի խիստ բնույթը: Եվ փոխարենը որոշակի հանգամանքների առկայության պայմաններում անձի նկատմամբ որպես խափանման միջոց կիրառվի տնային կալանքը: Տնային կալանքը ևս սահմանափակում է մեղադրյալի սահմանադրական իրավունքները՝ նպատակ հետապնդելով ապահովել մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծը:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ անձին ձերբակալելուց հետո վերջինիս նկատմամբ տնային կալանքի կիրառումը իրավաչափ բնույթ է կրում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510> (հասանելի է՝ 04. 02. 2024):
2. ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգիրք, ընդունված 30. 06. 2021 <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=189479> (հասանելի է՝ 10.02.2024):
3. Андреева О. И., Назаров А. Д., Стойко Н. Г. и Тузова А. Г. Уголовный процесс, Ростов-на-Дону, «Феникс» 2015
4. Ղազիկյան Գ. Ս., Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, ընդհանուր մաս, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2000:
5. Ղուկասյան Հ., Մելքոնյան Դ., Նիկողոսյան Ա., ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց, Եվրոպայի խորհուրդ, հուլիս, 2022 (հասանելի է 10. 02. 2024):
6. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա՝ ընդունված 04. 11. 1950 թ. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=20870> (հասանելի է 15. 02. 2024):

Проблемы реализации задержания и домашнего содержания в новом уголовно-процессуальном кодексе

Назарян Гоар

ВГУ, «Юриспруденция», 4-й курс

Научный руководитель: Т. Тадевосян

Резюме

Ключевые слова: задержание, арест, меры принуждения, право на личную свободу

Лицо может быть лишено свободы только в случаях, определенных законом, при наличии определенных условий. Применение предусмотренных законом мер пресечения в отношении лица, совершившего предполагаемое преступление, или обвиняемого возможно только при наличии достаточных оснований, когда предполагается, что без них предотвратить противоправное поведение невозможно. Также следует отметить, что может возникнуть необходимость арестовать человека, однако применение задержания будет нецелесообразным. А вместо этого при наличии определенных обстоятельств к лицу будет применен домашний арест. На основании изложенного мы считаем, что после задержания человека применение к нему домашнего ареста является законным.

Problems of Detention and House Arrest in the New Criminal Procedure Code

Nazaryan Gohar

VSU, "Jurisprudence", 4th year

Academic Supervisor: A. Kokhlikyan,

Candidate of Historical Sciences

Summary

Key words: detention, arrest, preventive measure, right to personal liberty

A person may be deprived of their liberty only in cases defined by law and only when certain legal conditions are met. It is important to note that while there may be grounds to arrest a person, the use of detention may be inappropriate due to its strict and restrictive nature. In such cases, if specific circumstances are present, house arrest can be applied as a preventive measure instead. Based on the above, we believe that placing a person under house arrest following their arrest is a lawful and justified action.

**«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին»
ՀՀ օրենքի առանձին դրույթների համապատասխանությունը
ՀՀ Սահմանադրությանը**

Շախկույյան Հովհաննես

*ԵՄՀ, «Իրավագիտություն», 3-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ Զ. Ապրեսյան*

Հանգուցային բառեր. *ապօրինի ծագում ունեցող գույք, Սահմանադրություն, կոռուպցիա, օրենքի հետադարձ ուժ, օրենքի որոշակիություն, դատախազություն, բռնագանձում*

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքը ընդունվել է 2020 թվականի ապրիլին: Օրենքը նպատակ ունի քաղաքացիական հայցեր հարուցելու միջոցով բռնագանձել 50 միլիոն ՀՀ դրամը գերազանցող այն գույքը, որը չի հիմնավորում անձի օրինական եկամուտներով: Նման օրենսդրական պրակտիկա արդեն կիրառվում է աշխարհի մի շարք երկրներում, ինչպիսիքն են Կանադան, Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունը, Վրաստանը, Ալբանիան, Միացյալ Թագավորությունը, Ռումինիան և այլն: Սակայն մեր իրավական համակարգի համար նման օրենքը նորություն է, ուստի առավել խորը ուսումնասիրության կարիք ունի: Այդ համատեքստում կարևոր է դիտարկել ընդունված նոր իրավակարգավորման համապատասխանությունը մայր օրենքին՝ Սահմանադրությանը: Սույն հոդվածի նպատակն է վեր հանել վերոնշյալ օրենքի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցում առկա խնդիրները և առաջարկել լուծումներ:

Օրենքի նախագծի հրապարակումից հետո սկսվեցին մասնագիտական քննարկումներ, որոնցից արդեն պարզ դարձավ, որ օրենքում առկա են լրջագույն հակասություններ ՀՀ Սահմանադրությանը: Սակայն օրենքի նախագիծը ընդունվեց, և չկատարվեցին անհրաժեշտ փոփոխությունները՝ օրենքը Սահմանադրությանը համապատասխան դարձնելու համար: Այդ հանգամանքով պայամանավորված ներկայումս շատ արդիական է հարցի շուտափույթ լուծումը, քանի որ օրենքի գործնական կիրառության ընթացքում ի հայտ են եկել դժվարություններ՝ կապված օրենքի սահմանադրականության հետ, ինչը խանգարում է արագ և որակյալ դատաքննության անցկացմանը:

Այսպես, օրինակ, «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով սահմանվում է

«գույք» հասկացությունը [1]: Ըստ այդմ գույք է դիտարկվում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված գույքը՝ այդ թվում կրիպտոարժույթը: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը սահմանում է քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտների սպառիչ ցանկը, այն է՝ 1) գույքը՝ ներառյալ դրամական միջոցները, արժեթղթերը և գույքային իրավունքները, 2) աշխատանքները և ծառայությունները, 3) տեղեկատվությունը, 4) մտավոր գործունեության արդյունքները՝ ներառյալ դրանց նկատմամբ բացառիկ իրավունքները (մտավոր սեփականություն), 5) ոչ նյութական բարիքները [2]: Ինչպես երևում է բերված օրինակից, օրենսդիրը որևէ կերպ չի սահմանում «կրիպտոարժույթ» հասկացությունը: Հայաստանյան օրենսդրությունը առհասարակ չի անդրադառնում կրիպտոարժույթներին, և այդ ոլորտը որևէ կերպ չի կարգավորվում: Հարց է առաջանում. ինչպե՞ս պետք է իրավասու մարմինը տվյալներ ստանա որևէ «գույքի» մասին, եթե անգամ չի կարող սահմանել, թե դա ինչ է: Կամ մեկ այլ հարց. կրիպտոարժույթ հանդիսանում են միայն փոխարկելի՞ էլեկտրոնային միավորները, թե՞ տոկենները և NFT-ները ևս կրիպտոարժույթ են հանդիսանում: Նման հարցերի պատասխանները տրված չեն օրենքում: Սա նշանակում է, որ պատասխանողը կարող է փոխարկել ապօրինի ստացված գույքը, օրինակ, տոկենների և խուսափել ապօրինի ձեռք բերած գույքի բռնագանձումից: Օրենքի այս մասը հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 79-րդ հոդվածով սահմանված որոշակիության սկզբունքին, ըստ որի՝ «Հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ» [3]:

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 15-րդ կետով սահմանվում է «իրավասու մարմին» հասկացությունը [1]: Ըստ այդմ, իրավասու մարմին է համարվում ՀՀ Դատախազության համապատասխան ստորաբաժանումը: Օրենքի այս մասին համար որպես հիմք է դիտարկվում ՀՀ Սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, ըստ որի՝ «Դատախազությունն օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում և կարգով պետական շահերի պաշտպանության հայց է հարուցում դատարան» [3]: Դատախազության այս լիազորությունը ավելի մանրամասն ներկայացվում է Դատախազության մասին ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածում: Մասնավորապես հոդվածի 2-րդ մասում ներկայացվում են այն բացառիկ դեպքերը, երբ դատախազությունը

կարող է պետական շահերի պաշտպանության հայց հարուցել դատարան. «Դատախազը պետական շահերի պաշտպանության հայց հարուցում է հետևյալ բացառիկ դեպքերում, երբ՝ 1) իր լիազորություններն իրականացնելիս հայտնաբերում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը, որին վերապահված է պետական շահերի պաշտպանությանն առնչվող տվյալ հարցերով հայց ներկայացնելը, իրագել լինելով պետական շահերի խախտման փաստի մասին, դատախազի կողմից հայց ներկայացնելու առաջարկություն ստանալուց հետո ողջամիտ ժամկետում հայց չի ներկայացրել, կամ 2) պետական շահերի խախտում է տեղի ունեցել այն հարցերով, որոնցով հայց ներկայացնելը օրենսդրությամբ վերապահված չէ որևէ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի» [4]: Հոդվածի վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ դատախազությունը նման հայց հարուցելու լիազորություն ունի իսկապես միայն բացառիկ դեպքերում, սակայն «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում դիտարկման պարագայում, ինչպես փաստում են դեռևս նախագծի փուլում այս նորմին տրված մասնագիտական բազմաթիվ կարծիքները, «ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման հայցի հարուցումն օբյեկտիվորեն կարող է իրականացվել ՀՀ-ում գործող բազմաթիվ մարմինների կողմից և այս պարագայում առկա չէ բացառիկության որևէ հատկանիշ» [5, 9]: Եթե անդրադառնանք «ՀՀ Դատական օրենսգիրք» ՀՀ սահմանադրական օրենքին, ապա օրենքի 24-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ներկայացված են ՀՀ Հակակոռուպցիոն դատարանի քննությանը ենթակա գործերը. «Հակակոռուպցիոն դատարանին են ենթակա Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքով հակակոռուպցիոն դատարանների իրավասությանը վերապահված վարույթները, ինչպես նաև դատախազի կողմից հարուցված՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով պետության գույքային և ոչ գույքային շահերի պաշտպանության հայցերով և «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի հիման վրա գույքի բռնագանձման հայցերով հարուցված քաղաքացիական գործերը (այսուհետ՝ հակակոռուպցիոն քաղաքացիական գործեր)» [9]: Տվյալ նորմի վերլուծություն կատարելով՝ կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ օրենսդիրը «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի հիման վրա գույքի բռնագանձման հայցը չի դիտարկում որպես պետական շահերի պաշտպանության հայց: Ելնելով վերոնշյալից՝ կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-

ին մասի 15-րդ կետը հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 4-րդ մասին, այն է. «Դատախազությունը գործում է Սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում՝ օրենքի հիման վրա» [3]:

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածը սահմանում է ուսումնասիրության սահմանները: Ըստ այդ հոդվածի՝ «1. Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման պահանջի ներկայացման համար անհրաժեշտ հիմքերի առկայությունը պարզելու նպատակով իրավասու մարմինը հավաքում է նյութեր հետևյալ հարցերի առնչությամբ. 1) անձին պատկանող գույքը, դրա գտնվելու վայրը, ձեռքբերման աղբյուրները. 2) գույքի շուկայական արժեքը դրա ձեռքբերման պահի և ուսումնասիրության իրականացման դրությամբ. 3) գույքի վերափոխումն այլ տեսակի գույքի և գույքի օգտագործումից ստացվածը. 4) գույքը ձեռք բերողի հայտնի եկամուտները և ծախսերը, այդ թվում՝ ապրուստի միջին ամսական ծախսերը. 5) գույքի առնչությամբ կնքված գործարքները. 6) գույքի ծանրաբեռնվածությունն այլ անձանց իրավունքներով»:

2. Հիմք ընդունելով ապօրինի ծագում ունեցող գույքի վերաբերյալ ուսումնասիրության նյութերով հայտնի հանգամանքները՝ իրավասու մարմինը որոշում է ուսումնասիրվող ժամանակահատվածը, որը ներառում է ուսումնասիրությունն սկսելու մասին որոշման կայացումից մինչև ուսումնասիրության ավարտն ընկած ժամանակահատվածը, ինչպես նաև ուսումնասիրությունն սկսելու մասին որոշման կայացումից առաջ ընկած ժամանակահատվածը, որը չի կարող լինել ավելի երկար, քան ուսումնասիրությունն սկսելու մասին որոշման կայացմանը նախորդող տասը տարին, բացառությամբ սույն հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված դեպքերի:

3. Եթե ուսումնասիրության նյութերով ի հայտ են գալիս սույն հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված ժամանակահատվածից ավելի վաղ ձեռք բերված ապօրինի ծագում ունեցող գույքի վերաբերյալ կասկածներ, և այդպիսի գույքի ձեռքբերմանն առնչվող ապացույցները պահպանված են, ապա իրավասու մարմինը կայացնում է որոշում՝ սահմանելով ուսումնասիրվող նոր ժամանակահատված, որը կարող է ներառել բացառապես 1991 թվականի սեպտեմբերի 21-ից հետո ընկած ժամանակահատվածը» [1]:

Անդրադառնանք սույն հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված այն կարգավորմանը, ըստ որի՝ ուսումնասիրությունը կարող է ներառել նաև

ուսումնասիրություն սկսելու մասին որոշմանը նախորդած 10 տարիներն ընդգրկող ժամանակահատվածը: Այս կարգավորումը ուղղակիորեն հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 73-րդ հոդվածին. «1. Անձի իրավական վիճակը վատթարացնող օրենքները և այլ իրավական ակտերը հետադարձ ուժ չունեն:

2. Անձի իրավական վիճակը բարելավող օրենքները և այլ իրավական ակտերը հետադարձ ուժ ունեն, եթե դա նախատեսված է այդ ակտերով» [3]: Ակնհայտ է, որ անձի գույքի հնարավոր բռնագանձում նախատեսող օրենքը «անձի իրավական վիճակը վատթարացնող» է: Կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ, հանրային շահից ելնելով, նման օրենքների հետադարձ ուժ ունենալու փաստը ընդունելի է: Օրինակ Վենետիկի հանձնաժողովը «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի մասին ՀՀ Սահմանադրական դատարանին տված իր խորհրդատվական կարծիքում ասում է, որ անձի վիճակը վատթարացնող օրենքները կարող են հետադարձ ուժ ունենալ քաղաքացիական և վարչական վարույթներում, եթե առկա է հանրային շահ և եթե պահպանվում է համաչափության սկզբունքը [6, 11]: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ ոչ բոլորն են համաձայն օրենքների հետադարձության նման մեկնաբանման հետ: Օրինակ Ռումինիայի Սահմանադրական դատարանը, որոշում կայացնելով ընդլայնված բռնագանձման մասին ռումինական օրենքի հետադարձության մասին, հանգել է հետևյալ եզրակացությանը. «միայն կանխատեսելի կանոնը կարող է հստակորեն որոշել օրենքի հասցեատերերի՝ իրավունքի սուբյեկտների վարքագիծը: [...] Անհեթեթություն է օրենքին ենթակա անձից պահանջել պատասխան տալ այն վարքի և վարքագծի համար, որոնք անձը դրսևորել է նախկինում՝ մինչև այդ վարքը կարգավորող օրենքն ուժի մեջ մտնելը: Իրավունքի սուբյեկտը չէր կարող կանխատեսել, թե օրենսդիրն ինչ էր պատրաստվում կարգավորել և անձի վարքագիծը նորմալ ու բնական է, եթե այն դրսևորվում է ուժի մեջ գտնվող իրավակարգի շրջանակներում» [7, 12]: Ինչպես երևում է որոշումից, Ռումինիայի Սահմանադրական դատարանը անդրադարձել է օրենքի կանխատեսելիությանը, ինչին չի անդրադարձել Վենետիկի հանձնաժողովը իր խորհրդատվական կարծիքում: Պետք է հիշել նաև այն փաստը, որ Վենետիկի հանձնաժողովը չի կարող գնահատել օրենքի սահմանադրականությունը, այլ միայն ներկայացնում է միջազգային լավագույն փորձը, ինչը ուղղակիորեն նշված է Վենետիկի հանձնաժողովի խորհրդատվական կարծիքում [6, 13]: Քանի որ հոդվածում քննարկվում է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման

մասին» ՀՀ օրենքի՝ ՀՀ Սահամանադրությանը համապատասխանելու հարցը, ապա պետք է մի կողմ դնենք հարցի վերաբերյալ միջազգային փորձը և օրենքի հետադարձության թույլատրելիության մասին եզրակացություն անենք՝ միայն երկու իրավական նորմերը ուղղակի համեմատության մեջ դնելով: Այսպիսով, Սահամանադրության 73-րդ հոդվածի 1-ին մասը ուղղակիորեն սահմանում է, որ անձի իրավական վիճակը վատթարացնող օրենքները և այլ իրավական ակտերը հետադարձ ուժ չունեն: Հստակորեն երևում է, որ նորմը չի սահմանում որևէ բացառություններ: Այսինքն այս համատեքստում այլևս էական չեն հանրային շահի առկայությունը կամ բացակայությունը, իրավական ակտերի քրեական կամ քաղաքացիական բնույթը, կոռուպցիայի դեմ պայքարի անհրաժեշտությունը և այլն: Այս նորմը իմպերատիվ բնույթ է կրում և որևէ պարագայում ենթակա չէ խախտման: Ելնելով վերոնշյալից, հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասը հակասում է ՀՀ Սահամանադրության 73-րդ հոդվածի 1-ին մասին:

Այսպիսով, դիտարկված օրինակներից երևում է, որ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի և ՀՀ Սահամանադրության մեջ առկա են էական հակասություններ: Նման իրավիճակը չի բխում ՀՀ Սահամանադրության 5-րդ հոդվածով սահմանված կարգավորումից, ըստ որի՝ Սահամանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ և բոլոր օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահամանադրությանը [3]: Եկեք քննարկենք նման խնդրի լուծման ուղիները:

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի և ՀՀ Սահամանադրության 79-րդ հոդվածի միջև առկա հակասությունը կարելի է վերացնել ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի 1-ին մասում կատարելով անհրաժեշտ լրացումը՝ մասնավորապես ավելացնելով «կրիպտոարժույթը» որպես քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտ և տալով այդ հասկացության սահմանումը: Մեկ այլ լուծում կարող է հանդիսանալ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքը հակասահմանադրական ճանաչելը և օրենքը մշակման ուղարկելը, որտեղ օրենքից կհանվի «կրիպտոարժույթ» եզրույթը:

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 15-րդ կետի և ՀՀ Սահամանադրության 176-րդ հոդվածի 4-րդ մասի միջև առկա հակասությունը կարելի է վերացնել՝ փոփոխություններ կատարելով «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժո-

ղովի մասին» ՀՀ օրենքում [8] և «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքում [1]՝ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման պահանջով քաղաքացիական վարույթ սկսելու լիազորություն տալով Կոռուպցիայի կանխարգալման հանձնաժողովում ստեղծվելիք հատուկ մարմինն: Հատուկ մարմինը կարող է ստեղծվել դատախազության կազմում արդեն իսկ գործող Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման գործերով վարչության ռեսուրսների հիման վրա: Տվյալ պարագայում գործերով վերահսկողությունը կփոխանցվի Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովին, ինչը թույլ կտա ավելի համակարգված գործել կոռուպցիայի դեմ պայքարում և գործել ավելի համախմբված: Նշված փոփոխությունները կատարելով՝ կվերանա օրենքի և Սահմանադրության միջև առկա հակասությունը:

Մի փոքր ավելի բարդ է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասի և ՀՀ Սահմանադրության 73-րդ հոդվածի 1-ին մասի միջև առկա հակասության լուծումը: Մի կողմից, եթե «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքում կատարենք համապատասխան փոփոխություններ և շրջանառությունից հանենք օրենքի հետադարձության մասին կարգավորումը, ապա էականորեն կտուժի կոռուպցիայի դեմ պայքարին ուղղված հանրային շահը: Սակայն մյուս կողմից, Սահմանադրության վերոնշյալ նորմը իմպերատիվ է և չի նախատեսում բացառություններ, և հակասությունը չվերացնելը կասկածի տակ է դնում արդարադատության բուն էությունը: Ինչպես երևում է միջազգային փորձից, քաղաքացիական վարույթներով ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման հետադարձությունը բավականին էֆեկտիվ գործիք է կոռուպցիայի դեմ պայքարում, և նման նորմի կիրառությունը միջազգայնորեն ընդունված պրակտիկա է: Տվյալ պարագայում առավել համապարփակ և համակարգային լուծում է ՀՀ Սահմանադրության մեջ անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելը և ՀՀ Սահմանադրությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարի համաշխարհային նոր ստանդարտներին համապատասխան դարձնելը: Կարելի է Սահմանադրությանը օրենքի հետադարձության բացառիկ հնարավորություն տալ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքին: Այս փոփոխությամբ կվերանա վերոնշյալ հակասությունը օրենքի և Սահմանադրության միջև:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենք, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=142347> (հասանելի է 07. 07. 24):
2. ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=74658> (հասանելի է 07. 07. 2024):
3. ՀՀ Սահմանադրություն, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723> (հասանելի է 07. 07. 2024):
4. Դատախազության մասին ՀՀ օրենք, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=117713> (հասանելի է 07. 07. 2024):
5. Փորձագիտական կարծիք, դիտողություններ և առաջարկություններ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծի վերաբերյալ <https://armla.am/wp-content/uploads/2019/09/.pdf> (հասանելի է 07. 07. 2024):
6. Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Armenia on Certain Questions relating to the Law on the Forfeiture of Assets of Illicit Origin, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2022\)048-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2022)048-e) (հասանելի է 07. 07. 2024):
7. Անկա Ջուրմա, ի. գ. թ., Ապօրինի ծագում ունեցող գույք/չհիմնավորված ակտիվներ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին Հայաստանի Հանրապետության և Ռումինիայի օրենքների կարգավորումների զուգահեռներ, https://advocates.am/images/gradaran/2023/HODVATS_ANKA_JURMA.pdf (հասանելի է 07. 07. 2024):
8. Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին ՀՀ օրենք, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=114355> (հասանելի է 07. 07. 2024):
9. «ՀՀ դատական օրենսգիրք» ՀՀ սահմանադրական օրենք, <https://www.arlis.am/> (հասանելի է 07. 07. 2024):

**Соответствие некоторых положений Закона РА
«О конфискации имущества незаконного происхождения»
Конституции РА**

Шахкулян Оганнес

*МУЕ, «Юриспруденция», 3-й курс
Научный руководитель: З. Апресян*

Резюме

Ключевые слова: имущество незаконного происхождения, Конституция, коррупция, обратная сила закона, определенность закона, прокуратура, конфискация

В данной статье речь идет о соответствии Закона о конфискации незаконно полученного имущества Конституции Республики Армения. В статье освещаются противоречия между законом и Конституцией и предлагаются пути их решения. В частности, речь идет о вопросах компетентного органа, обратной силы закона и определенности закона, а решения предлагаются через законодательные изменения.

**Compliance of Some Provisions of the RA Law
“On Confiscation of Property of Illegal Origin”
with the Constitution of the RA**

Shakhkulyan Hovhannes

*ETU, “Jurisprudence”, 3rd year
Academic Supervisor: Z. Apresyan*

Summary

Key words: property of illegal origin, Constitution, corruption, retroactive effect of the law, certainty of the law, prosecutor's office, confiscation

This article deals with the compliance of the Law on Confiscation of Illegally Obtained Property with the Constitution of the Republic of Armenia. The article highlights contradictions between existing laws and the Constitution and proposes ways to resolve them. It specifically addresses issues such as the definition of a competent authority, the retroactive application of laws, and the principle of legal certainty. The article offers solutions to these problems through proposed legislative amendments.

Հեռավար առողջապահության կիրառման ժամանակ առաջացող հիմնահարցերը

Մահակյան Էլեն

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Բրավագիտություն», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Բ. Ղազարյան*

Հանգուցային բառեր. *հեռաբժշկություն, անձնական տվյալներ, պատասխանատվություն, հեռահաղորդակցության միջոցներ, առողջապահական ծառայություններ*

21-րդ դարում միջազգային հանրության առջև ծառացած բազմաթիվ և բազմազան մարտահրավերները, ի թիվս այլ ոլորտների, փոփոխությունների են ենթարկում համաշխարհային առողջապահության ոլորտը: Մարդկանց զբաղվածությունը, համաճարակները, պատերազմներն ու աղետները, գիտության ու տեխնիկայի, մասնավորապես հեռահաղորդակցության միջոցների արագ զարգացումը ստիպում են պետություններին առողջապահության ոլորտում առաջացած խնդիրների լուծման համար փնտրել նոր, ավելի հարմար և ժամանակակից ուղիներ, որոնցից է հեռավար առողջապահությունը: Ցավոք, այսօր մարդկությունը այնպիսի խնդիրների առջև է կանգնել (մասնավորապես աղետներ, պատերազմներ և համաճարակներ), որոնք փոխել են կյանքի բնականոն ընթացքը: Փոփոխություններին հարմարվելու համար ինչպես կյանքի ցանկացած ոլորտում, այնպես էլ առողջապահական համակարգում ի հայտ է եկել նոր ոլորտ՝ հեռավար առողջապահությունը, որը, բնականաբար, ուսումնասիրման կարիք ունի: Այսօր արդեն անհնար է պատկերացնել ժամանակակից և որակյալ առողջապահությունը առանց դրա անբաժան մասը կազմող էլեկտրոնային առողջապահական համակարգի: Հայաստանի Հանրապետությունը ևս անմասն չի մնում աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձություններից և մի շարք պետությունների նման փորձում է հեռավար առողջապահությունը դարձնել իր առողջապահական համակարգի մաս: Հեռավար առողջապահությունը նոր ոլորտ է, որը, առողջապահության բնագավառում առկա մի շարք խնդիրներին լուծում տալուց բացի, միաժամանակ պետություններին կանգնեցնում է նոր իրավական, ֆինանսական, տեղեկատվական և այլ խնդիրների առջև: Սույն հոդվածում փորձ է արվել վեր հանելու հեռավար առողջապահության (կամ հեռաբժշկության) ներդրման ընթացքում ծագող հիմնահարցերը, դրանց

լուծման տարբերակները, հեռաբժշկության ոլորտում միջազգային և ներպետական օրենսդրության մեջ առկա իրավական բացերի վերաբերյալ հարցերը: Մասնավորապես անդրադարձ է կատարվել՝

- հեռաբժշկության և դրանից ծագող հարաբերությունների կարգավորման օրենսդրական մակարդակում,
- հիվանդների անձնական տվյալների ապահովմանը, դրանց գաղտնագերծման դեպքում սահմանված պատասխանատվությանը,
- շահառուների համար հեռաբժշկության ծառայություններից օգտվելու մատչելիության ապահովմանը,
- հեռաբժշկության ծառայությունների մատուցման ոլորտում բժշկական անձնակազմի թվային գիտելիքի պատրաստվածության մակարդակին:

Համաձայն Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ)՝ թվային առողջապահությունը «գիտելիքի և պրակտիկայի ոլորտ է, որը կապված է թվային տեխնոլոգիաների մշակման և օգտագործման հետ առողջությունը բոլոր փուլերում բարելավելու համար» [4]: «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքը ևս սահմանում է «հեռաբժշկություն» տերմինը՝ այն ներկայացնելով որպես «բժիշկների, ինչպես նաև բժշկի և պացիենտի միջև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգնությամբ հեռահար խորհրդատվություն իրականացնելու բժշկական պրակտիկա» [2, հոդված 2, մաս 1, կետ 18]: Այսօր դժվար է անվանել այնպիսի զարգացած երկիր, որտեղ հեռավար առողջապահությունը չի ներդրվել զոնե որոշ ժամանակով: Հեռավար առողջապահությունը ներդրվել է ապահովելու համար մարդկանց առողջությունը ցանկացած ծայրահեղ և աղետալի վիճակներում և ցանկացած հեռավորության վրա: Ըստ էության առողջապահության ոլորտում առաջանում են նոր հասարակական հարաբերություններ, որոնք բնականաբար որոշ չափով տարբերվում են ավանդական առողջապահության շրջանակներում առաջացող հասարակական հարաբերություններից: Հետևաբար ներդրման պահից սկսած պետությունների համար առաջնային խնդիրը այդ ոլորտում առաջացող հասարակական հարաբերությունների օրենսդրական ամրագրումն ու կարգավորումն է լինելու: Օրինակ, Ֆրանսիայում հեռավար բժշկությունը առաջին անգամ սահմանվել և կարգավորվել է 2009 թ. հուլիսի 21-ի օրենքով [1, 12]: Գերմանիայում հեռավար առողջապահությունը կարգավորվում է մի շարք օրենքներով, կանոնակարգերով

և հրահանգներով: 2019 թ. դեկտեմբերին ուժի մեջ է մտել Գերմանիայի «Թվային առողջապահության մասին» օրենքը: Ի տարբերություն մի շարք երկրների, որոնք ցանականում են այսօր փոփոխել հեռավար առողջապահության կանոնակարգերը COVID-19-ի փորձի պատճառով, Գերմանիան այն երկիրն էր, որը մինչ համաճարակն ուներ հեռավար առողջապահությունը կարգավորող օրենքների շրջանակ [1, 15, 16]: Բայց, միևնույն ժամանակ, օրինակ Հարավային Կորեայում, չնայած նրան, որ համաճարակի ընթացքում երբեմն թույլատրվել են հեռախոհրդակցություններ, իրավական տեսանկյունից «Բժշկական ծառայության մասին» օրենքը արգելում է հեռաբժշկության օգտագործումը [1, 7]: Ավստրալիայում հեռավար առողջապահության վերաբերյալ օրենքներ կամ կանոնակարգեր չկան, և հեռաբժշկության նկատմամբ կիրառվում են առողջապահական ծառայությունների մատուցման վերաբերյալ օրենքները [1, 11]: Հայաստանի Հանրապետությունում ևս չկա հեռավար առողջապահության ոլորտը կարգավորող նորմատիվ իրավական ակտ, և մեր երկրում ևս հեռավար առողջապահության նկատմամբ կիրառվում են ավանդական առողջապահության ոլորտը կարգավորող օրենքները: Այն երկրները, որտեղ հեռավար առողջապահությունը ներդրվել է կամ ներդրման փուլում է (այդ թվում՝ ՀՀ-ն), բնականաբար նախընտրելի է ընդունել այդ ոլորտում առաջացող հասարակական հարաբերությունները կարգավորող նորմատիվ իրավական ակտեր կամ կարելի է որոշակի չափով փոփոխության ենթարկել ավանդական առողջապահության ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունները:

Հեռաբժշկության ներդրման ժամանակ պետությունները անխուսափելիորեն կբախվեն հիվանդների անձնական տվյալների գաղտնիության պահպանման խնդրին: Հեռաբժշկության դեպքում բոլոր փաստաթղթերը (այդ թվում անձնական տվյալներ պարունակողները) էլեկտրոնային են լինելու, հետևաբար դրանց հասանելիությունն այն մարդկանց կողմից, ովքեր չունեն դրա իրավունքը, ավելի շատ է հնարավոր դառնում: Օրինակ՝ Ավստրալիայում պրակտիկ բժիշկների գործունեությունը կարգավորող ավստրալիական գործակալության (AHPRA) դաշնային մարմինը, որը պատասխանատու է Ավստրալիայում առողջապահության ոլորտի մասնագետների գործունեությունը կարգավորելու համար, հրապարակել է հեռավար առողջապահության ուղեցույց պրակտիկ բժիշկների համար: Ուղեցույցում նշվում է, որ հեռավար առողջապահական ծառայություն-

ներ մատուցելու համար հատուկ սարքավորումներ չեն պահանջվում, և դրանք կարող են տրամադրվել հեռախոսով լայնորեն հասանելի հավելվածների և տեսազանգերի միջոցով՝ թվարկելով նաև հավելվածների անվճար տարբերակները, բայց միաժամանակ նշվում է, որ դրանք կարող են չհամապատասխանել անվտանգության և գաղտնիության մասին գործող օրենքներին, հետևաբար, մասնագետները հաղորդակցության ձևն ընտրելուց առաջ պետք է ուշադրություն դարձնեն, որ ընտրված հաղորդակցության ձևը համապատասխանի իրենց կլինիկաների ներկայացրած պահանջներին և, իհարկե, հիվանդների կարիքներին [1, 11]: Գերմանիան այն երկրներից է, որտեղ հեռավար առողջապահությունը ամբողջությամբ կարգավորվում է մի շարք օրենքներով, կանոնակարգերով և հրահանգներով («Պացիենտների տվյալների պաշտպանության ակտ», «Թվային առողջապահության մասին օրենք» և այլն): Սկզբունքորեն, Գերմանիայում կարող են առաջարկվել ցանկացած տեսակի հեռաթժշկության ծառայություններ, սակայն դրանք պետք է ոչ միայն հիմնավորված լինեն բժշկական տեսանկյունից, այլև հիվանդը պետք է տեղեկացված լինի բուժման և խորհրդատվության առանձնահատկությունների մասին, այն էլ հատուկ հաղորդակցման ալիքով [1, 15]: Ի տարբերություն այլ երկրների՝ Գերմանիայում հիվանդների անձնական տվյալները առավելագույնս պաշտպանված են երրորդ անձանց հասանելիությունից: Հեռավար առողջապահության ցանկացած հավելված այստեղ գործում է խիստ կարգավորվող միջավայրում: Նույնիսկ այդ հավելվածների նախագծման փուլում հատուկ ուշադրություն է դարձվում հիվանդների խիստ գաղտնի տվյալների պաշտպանությանը [1, 15]: Թեև գերմանական օրինակը միակ ուղին չէ, որ երկրները կարող են ընտրել կարգավորելու համար հեռավար առողջապահության ծառայությունները, այնուամենայնիվ այն ծառայում է լավ միջոց, օրինակ, թե ինչպես հեռավար առողջապահությունը կարող է դառնալ ցանկացած երկրի առողջապահական համակարգի հուսալի մաս: Իսրայելում մինչ օրս հրապարակված հիմնական փաստաթղթերը, որոնք կարգավորում են հեռավար առողջապահության ոլորտը, Առողջապահության նախարարության գլխավոր տնօրենի շրջափերականներն են, որոնք ի թիվս այլ հարցերի, անդրադառնում են հիվանդների անձնական տվյալների հասանելիության ապահովման խնդրին: Այս երկրում առողջապահական ծառայություններ մատուցողն է պարտավոր ձեռնարկել տվյալների պաշտպանության համապատասխան միջոցներ և

ապահովել վերահսկողություն իրականացնող մեխանիզմների կանոնավոր գործունեությունը: Բացի սա՝ այստեղ բժշկի պատասխանատվությունը հեռաբժշկության ծառայություններ մատուցելիս լիովին համընկնում է դեմ առ դեմ բուժում իրականացնելու պատասխանատվության հետ [1, 31]: «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է անձնական տվյալ հասկացությունը. այն ֆիզիկական անձին վերաբերող ցանկացած տեղեկություն է, որը թույլ է տալիս կամ կարող է թույլ տալ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով նույնացնել անձի ինքնությունը [3, հոդված 3, մաս 1]: «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է, որ առողջության բնագավառի տվյալների բազաներում ներառվող անձնական տվյալները պաշտպանվում են «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքով [2, հոդված 7, մաս 4]: Նույն օրենքը սահմանում է, որ բժշկական հաստատություններում անձնական տվյալներ պարունակող բժշկական (այդ թվում՝ *էլեկտրոնային*) փաստաթղթերի պահպանումը պետք է բացառի օրենքով սահմանված համապատասխան իրավասություն չունեցող անձանց՝ դրանց ծանոթանալու, պատճենահանելու կամ քաղվածքներ կատարելու կամ որևէ այլ եղանակով դրանցից տեղեկություններ ստանալու հնարավորությունը [2, հոդված 12, մաս 2]: ՀՀ-ում գործում է հեռավար (էլեկտրոնային) առողջապահության միասնական տեղեկատվական ԱՐՄԵԴ համակարգը, որը հանդես է գալիս որպես տվյալների փոխանցման համապարփակ և համաժամանակյա հարթակ 3 տեսակի տվյալների համար՝ կլինիկական, վարչական և ֆինանսական [5]: Բայց երկրների մեծ մասը, այդ թվում՝ ՀՀ-ն, չի անդրադարձել այն հարցին, թե ով է ենթարկվելու պատասխանատվության հիվանդների անձնական տվյալները դրա իրավունքը չունեցող անձանց հասանելի դառնալու դեպքում, կամ, որ հաղորդակցության միջոցը կարող են օգտագործել առողջապահական ծառայություն մատուցողները և հիվանդները: Պետությունները պետք է ամեն ինչ անեն այս ոլորտում ևս ապահովելու և երաշխավորելու մարդկանց կարևորագույն իրավունքներից անձնական տվյալների գաղտնիության իրավունքի պաշտպանությունը. չէ՞ որ այս իրավունքի ապահովման պատասխանատուն առաջին հերթին պետությունն է:

Հեռավար առողջապահության առավելություններից մեկն այն է, որ երկրների ծայրամասերում, գյուղերում ապրող բնակչությունը կարող է օգտվել բժշկական ծառայություններից: Աշխարհի բոլոր երկրներում

բարձր տեխնոլոգիական հագեցվածությամբ բժշկական օգնությունը հնարավոր է միայն խոշոր բժշկական կենտրոններում և մասնագիտացված ինստիտուտներում: Երկրների ծայրամասերում, հնարավոր է, չլինեն բժշկական հաստատություններ, կամ բժշկական հաստատությունները ապահովված չլինեն համապատասխան սարքավորումներով, վերջապես կարող է մասնագետների պակաս լինել, ուստի հեռահաղորդակցությունն այդ մարդկանց հնարավորություն է տալիս ստանալ առողջապահական կրթություն, խնամք և տեղեկատվություն: Այլ կերպ ասած՝ առաջին անգամ հնարավոր է մտածել համընդհանուր առողջապահական խնամքի մասին: Սակայն այստեղ խնդիրն այն է, որ ոչ բոլոր մարդիկ ունեն հնարավորություն օգտվել հեռահաղորդակցության միջոցներից, հնարավոր է նաև այդ հատվածներում համացանցի բացակայություն: Ոչ մի երկիր չի անդրադարձել այն խնդրին, թե ինչպես պետք է ապահովվի երկրների ծայրամասերում ապրող բնակչության հեռավար առողջապահության մատուցած ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունը:

Հեռավար առողջապահական ծառայություններ մատուցելու ժամանակ կարելի է բխվել նաև բժիշկների համակարգչային գրագիտության պակասին: Արդյոք բժիշկներն այսօր պատրաստ են հեռավար առողջապահության այս մարտահրավերին: Ի տարբերություն երիտասարդ սերնդի՝ ավագ սերնդի համար ժամանակակից տեխնոլոգիաներին հարմարվելը բավականին բարդ է և ժամանակատար: Իսկ առողջապահության ոլորտում բացառապես չեն աշխատում և չեն էլ կարող միայն երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչները աշխատել, ուստի սկզբնական շրջանում կառաջանան հեռահաղորդակցության միջոցներից, էլեկտրոնային հարթակներից օգտվելու, անձանց տվյալները մուտքագրելու հետ կապված խնդիրներ, որոշ դեպքերում բացառված չէ նաև տվյալների սխալ մուտքագրումը: Մինչ համակարգի ներդրումը ցանկալի կլինի համապատասխան մարմինների կողմից կազմակերպվեն մասնագետների վերապատրաստման պարտադիր դասընթացներ, բժիշկներին ծանոթացնեն ներդրվող համակարգի էլեկտրոնային հարթակի աշխատանքներին, ծառայությունների մատուցման եղանակներին: Իսկ երիտասարդ սերնդի համար ավելի նախընտրելի կլինի հեռավար առողջապահությունը դարձնել պետությունների բժշկական համալսարանների կրթական ծրագրերի անբաժան մաս:

Այսպիսով ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս գալու այն եզրա-

կացության, որ եթե ցանկանում ենք օգտվել հեռավար առողջապահության առավելություններից, բնականաբար, պետք է պատրաստ լինենք դիմագրավել այս նոր ոլորտի մարտահրավերին և պաշտպանվել տեխնոլոգիաների անխոհեմ և սխալ օգտագործման հետևանքով առաջացող հնարավոր վտանգներից: Այն երկրները, որոնք ներդրել կամ պատրաստվում են ներդնել հեռավար առողջապահությունը որպես իրենց առողջապահական համակարգի մաս, պետք է հաշվի առնեն այս նոր տեխնոլոգիաների փոխադրեցությունը իրենց իրավական համակարգերի հետ և պատրաստ լինեն իրենց օրենսդրական դաշտը ենթարկելու փոփոխությունների: Վստահաբար այս ոլորտը կարգավորող իրավական պրակտիկայի վերաբերյալ փորձի և տեղեկատվության փոխանակումն արժեքավոր կլինի բոլոր երկրների համար, կօգնի լուծել այս ոլորտի հիմնահարցերն ու կհեշտացնի առողջապահության ոլորտում ժամանակակից տեխնոլոգիաների օգտագործումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Аксенова Е. И., Горбатов С. Ю., Регулирование услуг телемедицины в различных странах мира, Москва, 2023.
2. Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին ՀՀ օրենք, 04. 03. 1996 <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=187305> (հասանելի է 29. 05. 2024):
3. Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին ՀՀ օրենք, 18. 05. 2015 <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=183134> (հասանելի է 29. 05. 2024):
4. AADH Armenian association of digital health. Տեղեկություններ թվային առողջապահության վերաբերյալ, <https://armdigihealth.org> (հասանելի է 29. 05. 2024):
5. ԱՐՄԵԴ Էլեկտրոնային համակարգի մասին <https://corporate.armed.am/about-system> (հասանելի է 29. 05. 2024):

Основные вопросы во время применения телемедицины

Саакян Элен

ВГУ, «Юриспруденция», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат юридических наук К. Казарян

Резюме

Ключевые слова: телемедицина, личные данные, ответственность, средства телекоммуникации, службы здравоохранения

В данной статье рассматриваются вопросы, возникающие при проведении телемедицины. В статье постарались пролить свет на проблемы, возникающие при проведении телемедицины и их решения. Особое внимание уделено вопросам правового регулирования телемедицины и связанных с ней правовых отношений. Результаты исследования позволили сделать вывод, что для полноценного использования преимуществ телездоровоохранения необходимо быть готовыми к вызовам, которые несёт эта новая область, а также обеспечить защиту от возможных рисков. Странам, которые внедрили или планируют внедрить телездоровоохранение следует рассмотреть возможность взаимодействия этих новых технологий со своими правовыми системами. Уверен, что обмен опытом будет ценен для всех стран и поможет решить проблемы в этой сфере.

Emerging Issues in Telehealth Implementation

Sahakyan Elen

VSU, "Jurisrudence", 4th year

Academic Supervisor: Ch. Ghazaryan,

Candidate of Juridical Sciences

Summary

Key words: telehealth, personal data, responsibility, means of telecommunication, health services

This article explores the key issues that arise in the implementation of telehealth. We aimed to shed light on the challenges associated with introducing telehealth technologies, potential solutions, and the legal gaps that exist in both international and national legislation in this area. The findings of our research suggest that in order to fully benefit from telehealth, we must first be prepared to face the challenges posed by this emerging field and take measures to mitigate potential risks. The exchange of legal practices and experiences between countries will undoubtedly be valuable and can contribute to overcoming the challenges in this sector.

**Անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի
դրսևորման հիմնախնդիրները Արցախի Հանրապետությունում
2020-2023 թթ.-ին**

Մարգարյան Արա

*ԵՊՀ, «Իրավագիտություն», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Տ. Գևորգյան*

***Հանգուցային բառեր.** անչափահաս, հանցավոր վարքագիծ, կրի-
մինոգեն, հանցագործություն, կանխարգելում, պատասխանատվություն,
հանցավորություն*

Անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրսևորման խնդիրը վերջին տարիներին շարունակում է մնալ արդիական: Սույն աշխատանքում ուսումնասիրվել են անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրսևորմանը նպաստող գործոնները, պետության կողմից դրանց կանխարգելմանն ուղղված միջոցները: Արցախում անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների վիճակագրությունը ուսումնասիրվել է համեմատվել է արտասահմանյան մի շարք երկրների վիճակագրությունների հետ (Բելառուս, Ղազախստան, Ռուսաստան): Ուսումնասիրությունների արդյունքում վեր են հանվել Արցախում անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրսևորմանը նպաստող գործոններն ու պատճառները և համապատասխան առաջարկություններն են արվել՝ դրանք լուծելու համար:

Քաղաքակրթությունն օրեցօր զարգանում է, և դրա հետ համընթաց զարգանում է նաև հանցավորությունը: Ուստի շարունակում է արդիական մնալ հանցավորության դեմ պայքարը, քանի որ վերջին տարիներին աշխարհում, հատկապես Արցախում, սկսել է աճել հանցագործությունների թիվը: Երբեմն հանցավորության սահմաններն այնքան են ընդլայնվում, որ պետությունները չեն կարողանում վերահսկել: Այս համատեքստում անհրաժեշտ է անդրադառնալ անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրսևորման հիմնախնդրին՝ պայմանավորված նրանց բարձր խոցելիությամբ, ֆիզիոլոգիական ու հոգեբանական առանձնահատկություններով և այլ գործոններով: Ներկայումս, հատկապես, արդիական է դարձել անչափահաս հանցագործի ուսումնասիրության խնդիրը, և դա առաջին հերթին պայմանավորված է նրանով, որ, առանց հանցագործություն կատարողների անձը իմանալու, անհնար է պայքարել հանցավորության դեմ: Անչափահասների հանցագործության մակարդակը ցույց է տալիս, թե ինչ վիճակում է գտնվում տվյալ պետության սոցիալական

ինստիտուտների գործունեության արդյունավետությունը, հասարակության բարեկեցությունը և այլն:

Անչափահաս հանցագործի անձը բարդ և բազմակողմ երևույթ է, որի ճիշտ դատողությունը հնարավոր է միայն դեռահասի բոլոր սոցիալական հատկությունների և բնութագրերի, նրա դրական և բացասական հատկությունների հիման վրա [1]: Հանցագործի ինքնությունը ձևավորվում է որոշակի սոցիալական ազդեցությունների և կապերի ազդեցության տակ: Տարբեր սոցիալական պայմանները կարող են զարգացնել մարդու և՛ բարոյապես դրական, և՛ բարոյապես բացասական կողմնորոշումը: Հանցագործություններ կատարողները միմյանցից տարբերվում են հակասոցիալական հայացքների խորությամբ ու համառությամբ, հասարակական վտանգավորության աստիճանով, ուստի անհրաժեշտ է դառնում նրանց բաժանել տարբեր կատեգորիաների կամ տեսակների [2]: Անչափահասի շեղված վարքագծի աղբյուրը կարիքների (ձգտումների, արժեքների) և դրանք բավարարելու հնարավորությունների հակասությունն է [3]: Վերոնշյալի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ անչափահասի մետ շեղվող, հանցածին վարքագիծ կարող է դրսևորվել սոցիալապես վատ պայմանների առկայության դեպքում: Այս ամենի հետ մեկտեղվում է նաև անչափահասի բարձր խոցելիությունը: Անչափահասների վրա մեծ ազդեցություն ունեն երկու կարևոր գործոններ՝ **ընտանիքը և շրջապատը**: Այս երկու գործոնները կարող են ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական ազդեցություն ունենալ, հատկապես անչափահասների մոտ շեղվող վարքագծի առաջացման կամ դրա զարգացման վրա:

Ընտանիքն այն հիմնական միջավայրն է, որտեղ տեղի է ունենում մարդու սոցիալականացումը: Անչափահասը ձեռք է բերում հիմնական գաղափարները շրջապատող աշխարհի, մարդկանց մասին, արգելքների և թույլտվությունների մասին, ձևավորվում են նրա սովորությունները և հայացքները, բարոյական և արժեքային կողմնորոշումները և այլն: Անչափահասը հաճախ ընդունում է այն վարքագիծը, որով նա դաստիարակվել է ընտանիքում: Հիմնականում հանցագործությունները կատարում են այսպես կոչված «դժվար» անչափահասները [4]: «Դժվար» անչափահասների ձևավորման հիմնական պայմաններից է ընտանեկան անախորժությունների առկայությունը: Վաղ շրջանում շատ կարևոր է ընտանիքի դերը անչափահասի կայացման ու զարգացման համար: Եթե ծնողների կողմից պատշաճ չի իրականացվում երեխայի դաստիարակություն, ընտանիքում չի տիրում համերաշխություն, բարեկեցություն, ապա նման ընտանիքում մեծացող երեխայի մոտ կարող է օտարվածության, տագնա-

պայնության բարձր մակարդակ, ինչպես նաև հանցածին (կրիմինոգեն) վարքագիծ դրսևորվել: Երեխան անգիտակցաբար սովորում է բացասական օրինակներ, մեծահասակների վարքի օրինաչափություններ, և դրանք կարող են ունենալ քրեածին նշանակություն: Այս փուլում անչափահասի զարգացումը մեծապես կախված է ընտանիքից: Ծնողների կողմից երեխայի հոգեբանական օտարումը, նրա նկատմամբ հոգատարության, քնքշության, հարաբերություններում ջերմության բացակայությունը կարող է հանցավոր վարքագծի պատճառ դառնալ [5]: Այստեղ պետք է ներառել նաև ծնողների անփութք վերաբերմունքը իրավական և բարոյական նորմերի նկատմամբ: Մեծ վտանգ կա այն ընտանիքներում, որտեղ ի սկզբանե առկա է հանցավոր վարքագիծ, քանի որ դրա պայմաններում անչափահասը կարող է ընդօրինակման միջոցով ինտեգրվել հանցավոր հանրության:

Մեծ է նաև շրջապատի դերը անչափահասի զարգացման ու կայացման գործում: Պետք է նշենք, որ այստեղ ռիսկերը ավելի մեծ են, որ նրա մոտ կարող է առաջանալ հանցավոր վարքագիծ: Քանի որ անչափահասը դեռևս չի հասել հասունացման այն աստիճանին, որ ինքնորոշյալ հաշիվ տա իր գործողությունների համար ու գիտակցի դրանք, նրան ապակողմնորոշելը, հանցավոր վարքագծի ուսուցումը կամ դրան հակումը ավելի հեշտ է լինում: Ուստի այս շրջանում վտանգները ավելի շատ են, սակայն անչափահասի ինտեգրումը շրջապատին, ինչպես նաև շրջապատում նրա վարքագծի դրսևորումը կախված է ավելի վաղ շրջանում նրա հոգեբանական ու ֆիզիոլոգիական զարգացումից: Ընտանիքում ու շրջապատում անչափահասի վարքագծի դրսևորումը միմյանց հետ փոխկապակցված է: Անչափահասը կարող է ներգրավվել այնպիսի խմբերի մեջ, որոնք կրիմինոգեն խմբեր են, հակված են հանցանք կատարելուն կամ արդեն կատարում են և ունեն այլ ենթամշակույթ (հակասոցիալական): Այս խմբերում ներգրավվելը ավելի վտանգավոր է անչափահասի համար:

Զանգվածային լրատվամիջոցները ևս իրենց բացասական ազդեցությունն են ունենում անչափահասի վրա: Ապրելով տեխնոլոգիաների զարգացման դարում՝ շատ հաճախ ծնողները չեն կարողանում վերահսկել անչափահասներին, և օգտվելով համացանցի հնարավորություններից՝ նրանք գիտակցաբար, իսկ երբեմն անգիտակցաբար սովորում են հակաիրավական երևույթներ: Դրանք կարող են լինել ֆիլմեր, հրապարակումներ, տեսահոլովակներ, համակարգչային խաղեր և այլն: Տարբեր տեսակի ֆիլմերի, սերիալների դիտումը նպաստում է, որ անչափահասի մոտ հանցավոր վարքագիծ դրսևորվի: Մերօրյա իրականությունում հատ-

կապես վտանգավոր է սերիալների ցուցադրումը, որից անչափահասը ընդօրինակում և սովորում է հակօրինական վարքագիծ:

Անչափահասների մոտ հանցավորության դեմ պայքարի իրավական միջոցների շարքում քրեական օրենսդրությունը առանձնահատուկ տեղ է գրավում: Արցախի Հանրապետության (այսուհետ՝ ԱՀ) քրեական օրենսգրքի 5-րդ բաժինը նվիրված է անչափահասների քրեական պատասխանատվության և պատժի առանձնահատկություններին [6, բաժին 5]: Վերոնշյալ բաժինը տալիս է անչափահասների քրեական պատասխանատվության հայեցակարգը, այդ կատեգորիայի անձանց նկատմամբ կիրառվող պատիժների տեսակները, սահմանում է պատժի նշանակման կարգը, պայմաններ, որոնց դեպքում անչափահասներն ազատվում են քրեական պատասխանատվությունից ու պատժից, դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելը: Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվության ընդհանուր տարիքը 16 տարեկանն է, բացառությամբ այն հանցագործությունների, որոնց համար քրեական պատասխանատվությունը նախատեսվում է 14 տարեկանից: Անչափահասները քրեական պատասխանատվության են ենթարկվում և նրանց նկատմամբ պատիժ է նշանակվում քրեական օրենսգրքի դրույթներին համապատասխան՝ հաշվի առնելով 5-րդ բաժնում նախատեսված կանոնները: Հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ կարող է նշանակվել **պատիժ** կամ կարող են նշանակվել **դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ** [6, հոդված 84]: Անչափահասների նկատմամբ նշանակվող պատժի տեսակներն են՝ ա) տուգանքը, բ) հանրային աշխատանքները, գ) կալանքը, դ) որոշակի ժամկետով ազատազրկումը:

Տուգանքը կիրառվում է անչափահասի ինքնուրույն վաստակի կամ այնպիսի գույքի առկայության դեպքում, որի վրա կարող է տարածվել բռնագանձում: Տուգանքը նշանակվում է նվազագույն աշխատավարձի **տասնապատիկից հինգհարյուրապատիկի** չափով: Այստեղ պետք է նշենք, որ տուգանքի կիրառման վերաբերյալ միատեսակ մոտեցում չկա, քանի որ 14-18 տարեկանում անչափահասները չունեն ինքնուրույն վաստակ, գույք, որի նկատմամբ կարող է տարածվել բռնագանձում: Պետք է հստակեցնել անչափահասների նկատմամբ տուգանքի կիրառման մեխանիզմը, սահմանել՝ կոնկրետ որ տարիքի անչափահասի, ինչպիսի գույքի առկայության դեպքում է կարող այն կիրառվել: Կալանքը տասնհինգ օրից երկու ամիս ժամկետով նշանակվում է դատավճիռը կայացնելու պահին **16 տարին** լրացած անչափահասի նկատմամբ:

Որոշակի ժամկետով ազատազրկումն անչափահասի նկատմամբ նշանակվում է ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար՝ **առավելագույնը մեկ տարի** ժամկետով, իսկ միջին ծանրության հանցագործության համար՝ **առավելագույնը երեք տարի** ժամկետով: Մինչև տասնվեց տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ **առավելագույնը յոթ տարի** ժամկետով, իսկ տասնվեցից մինչև տասնութ տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ **առավելագույնը տասը տարի** ժամկետով [6, հոդված 88]:

Անչափահասի նկատմամբ պատիժ նշանակելիս հաշվի են առնվում նրա կյանքի և դաստիարակության պայմանները, հոգեկանի զարգացման աստիճանը, առողջության վիճակը, անձի այլ առանձնահատկությունները, ինչպես նաև նրա վրա այլ անձանց ազդեցությունը: Մինչև տասնվեց տարին լրանալը միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ ազատազրկումը, ըստ հանցագործությունների համակցության, **չի կարող գերազանցել յոթ տարին**: Տասնվեցից մինչև տասնութ տարին լրանալը միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ ազատազրկումը, ըստ հանցագործությունների համակցության, **չի կարող գերազանցել տասը տարին**: Ըստ դատավճիռների համակցության՝ ազատազրկման ձևով նշանակվող վերջնական պատիժը **չի կարող գերազանցել տասներկու տարին**:

Առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասը դատարանի կողմից կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե դատարանը գտնի, որ նրա ուղղվելը հնարավոր է **դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ**: Անչափահասի նկատմամբ դատարանը կարող է նշանակել դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի հետևյալ միջոցները՝ ա) նախազգուշացում, բ) ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ տեղական ինքնակառավարման կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի հսկողությանը հանձնելն **առավելագույնը վեց ամիս** ժամկետով, գ) պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելը՝ դատարանի սահմանած ժամկետում, դ) ժամանցի ազատության սահմանափակումը և վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումն **առավելագույնը վեց ամիս** ժամկետով: Դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի միջնորդությամբ դատարանն անչա-

փահասի նկատմամբ կարող է նշանակել դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի այլ միջոցներ: Հատկանշական է, որ անչափահասի նկատմամբ կարող է միաժամանակ նշանակվել դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի մի քանի միջոց: Դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներից ամենամեղմը նախագգուշացումն է: **Նախագգուշացումը** անչափահասի արարքով պատճառած վնասի, ինչպես նաև քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցանքների կրկնակի կատարման հետևանքների պարզաբանումն է անչափահասին [6, հոդված 91]: **Հսկողության հանձնելը** ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի վրա անչափահասի նկատմամբ դաստիարակչական ներգործության և նրա վարքագծի նկատմամբ վերահսկողության պարտականություն դնելն է: **Պատճառված վնասը հարթելու** պարտականությունը դրվում է՝ հաշվի առնելով անչափահասի գույքային դրությունը և նրա մոտ համապատասխան աշխատանքային ունակությունների առկայությունը: **Ժամանցի ազատության սահմանափակումը և անչափահասի վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումը** կարող են նախատեսել որոշակի վայրեր այցելելու, ժամանցի որոշակի ձևերի, այդ թվում՝ մեխանիկական տրանսպորտային միջոցներ վարելու հետ կապված արգելք, օրվա որոշակի ժամերից հետո տնից դուրս գտնվելու, առանց տեղական ինքնակառավարման մարմնի համաձայնության այլ վայրեր ուղևորվելու իրավունքի սահմանափակում: Անչափահասին կարող է նաև ուսումնական հաստատություն վերադառնալու կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի միջնորդությամբ աշխատանքի տեղավորվելու պահանջ ներկայացվել: Օրենսդիրը սահմանել է նաև պատժից ազատելը հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական-դաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելու միջոցով: Ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասը կարող է պատժից ազատվել, եթե դատարանը գտնի, որ պատժի նպատակներին կարելի է հասնել նրան անչափահասների հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական-դաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելու միջոցով [հոդված 92]: Հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական-դաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելը նշանակվում է առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, բայց ոչ ավելի, քան չափահաս դառնալը: Համապատասխան հաստատություններում գտնվելը կարող է վաղաժամկետ դադարեցվել, եթե դատարանը ուսումնադաստիարակ-

չական կամ բժշկական-դաստիարակչական հաստատության ղեկավարի միջնորդությամբ գտնի, որ անչափահասը տվյալ միջոցը հետագա կրելու կարիքը չունի:

Օրենսգրքի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու համար նախատեսված են կրճատ ժամկետներ: Անչափահասի նկատմամբ պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել, եթե դատապարտյալը փաստացի կրել է՝ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան **մեկ քառորդը**, ծանր հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան **մեկ երրորդը**, առանձնապես ծանր հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան **կեսը**: Մինչև տասնութ տարին լրանալը հանցանք կատարած անձին վաղեմության ժամկետներն անցնելու հետևանքով քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելիս քրեական օրենսգրքի 74-րդ և 80-րդ հոդվածներով նախատեսված վաղեմության ժամկետները համապատասխանաբար կրճատվում են կիսով չափ [6, հոդված 94-95]: Այսպիսով՝ ԱՀ-ում անչափահասները ենթակա են քրեական պատասխանատվությամբ՝ քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքներ կատարելու դեպքում: Քրեական օրենսգրքի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ անչափահասների նկատմամբ ավելի մեղմ պատիժներ են նախատեսված, ինչպես նաև պատժի կրման, պատժից վաղաժամկետ ազատման ու դատվածությունը մարված համարելու կրճատ ժամկետներ են սահմանված՝ հաշվի առնելով անչափահասների խոցելիությունը, ֆիզիոլոգիական ու հոգեբանական առանձնահատկությունները:

ԱՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը այն կարևոր նորմատիվ իրավական ակտերից է, որտեղ անչափահասների վերաբերյալ նյութական օրենսդրության նորմերը իրացվում ու կիրառվում են: Քրեական դատավարության նորմերի մեջ առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում անչափահասների գործերով վարույթի առանձնահատկությունները, որտեղ նախատեսված է անչափահասների գործերով քրեական վարույթի կարգը, նշված գործերով հաստատման ենթակա հանգամանքները, անչափահասի օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը գործի քննությանը, անչափահասի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելը, պատժից ազատելը՝ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոց կիրառելով [7]:

Օրենսդիրը քրեակատարողական օրենսգրքում ևս դրույթներ է նա-

խատեսել անչափահասների վերաբերյալ: Մասնավորապես, դատապարտյալների վերառոգիալականացման հիմնական միջոցների մեջ ներառվել է անչափահասների հետ դաստիարակչական (մանկավարժական) աշխատանքներ իրականացնելը, պատժախցերում նրանց առանձին պահելը և այլն: Անչափահաս դատապարտյալները պատիժ են կրում անչափահաս դատապարտյալների համար նախատեսված քրեակատարողական հիմնարկում, որտեղ նրանց համար նախատեսվում են պատժի կրման հատուկ վերականգնողական պայմաններ, որոնք ուղղված են անչափահաս դատապարտյալի ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր, բարոյական և սոցիալական բնականոն զարգացումն ապահովելուն, նրան դաստիարակելուն և այլ անձի բացասական ազդեցությունից պաշտպանելուն [8]: Քրեական վարույթի առանձին տեսակ նախատեսելով և քրեակատարողական օրենսգրքում նորմեր նախատեսելով՝ օրենսդիրը հաշվի է առել անչափահասի ֆիզիոլոգիական ու հոգեբանական առանձնահատկությունները:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև անչափահասների կողմից իրականացված հանցագործությունների վիճակագրությանն Արցախում՝ խնդրին ավելի համապարփակ մոտեցում ցույց տալու համար:

Ըստ ԱՀ Դատախազության 2020-2022 թվականների հաշվետվության՝ ունենք անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների աղյուսակ 1-ում տրված պատկերը [9].

2020 թվականին արձանագրվել է անչափահասների կողմից կամ նրանց մասնակցությամբ կատարված 33 հանցագործություն (2019 թ.՝ 40): Ընդ որում անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների գերակշիռ մասը **գողության, ծեծի, դիտավորությամբ առողջությանը վնաս պատճառելու** դեպքեր են: Մեկ հանցագործության դեպք կատարվել է ավկոհոլային հարբածության վիճակում գտնվող անչափահասի կողմից: Դատարանում մեղադրանք է պաշտպանվել 3 անչափահասի նկատմամբ, 1 անչափահասի նկատմամբ նշանակվել է դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոց:

2021 թվականին Արցախում նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է հանցագործությունների թիվը: Արձանագրվել է 39 անչափահասների կողմից կամ նրանց մասնակցությամբ կատարված 42 հանցագործություն (2020 թ.՝ 33): Անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների գերակշիռ **մասը հափշտակության, ծեծի, դիտավորությամբ առողջությանը վնաս պատճառելու և հասարակական անվտանգության դեմ ուղղված** հանցագործություններ են:

Աղյուսակ 1. Անչափահաս հանցագործների կրիմինոլոգիական բնութագրիչներն Մրցախում

Հանցավորության ստեղծակալությունը	Ըստ սեռի		Ըստ տարիքային խմբի		Ըստ զբաղմունքի տեսակի	Հանցագործության կատարումը	
	իգական	արական				հանցավորի կողմից	անչափահասների խմբի կողմից
2020 թ.							
Ստեփանակերտ քաղաքում՝ 20, Ասկերան՝ 1, Մարտակերտ՝ 2, Մարտունի՝ 2, Քաջաթաղ՝ 8	1	29	14-15	16-17	սովորողներ՝ 15, կարձու աշխատող՝ 1, այլ զբաղմունքի տեր կամ չաշխատող՝ 14	29	1
			2	28			
2021 թ.							
Ստեփանակերտ քաղաքում՝ 32, Ասկերան՝ 6, Մարտակերտ՝ 1, Մարտունի՝ 2, Քաջաթաղ՝ 1	1	38	14-15	16-17	-	38	4
			5	34			
2022 թ.							
Ստեփանակերտ քաղաքում՝ 38, Ասկերան՝ 10, Մարտակերտ՝ 4, Մարտունի՝ 3, Քաջաթաղ՝ 2	3	55	14-15	16-17	-	51	7
			9	49			

Հանցագործություններից 33-ը կատարվել է մինչև 2021 թ.-ի առաջին կիսամյակը: Պատճառը հետպատերազմյան նպաստավոր պայմաններն էին, որոնք շարունակում էին իրենց ազդեցությունն ունենալ հանցագործությունների կատարմանը խթանելու կամ նպաստելու գործում:

Բացի վերոնշյալ վիճակագրությունից՝ առկա է նաև լատենտային հանցավորություն՝ հատկապես թմրամիջոցների շրջանառության, օգտագործման հետ կապված, հասարակական կարգի դեմ ուղղված և այլ հանցագործությունների պարագայում:

Ղազախստանի Հանրապետությունում անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունները գնալով նվազում են: 2021 թ.-ին անչափահասների կողմից կամ նրանց ներգրավմամբ կատարվել է 1529 հանցագործություն, որի 1/3-ը ծանր հանցագործություններ են: Հանցագործություններից մեծ մասը են կազմում **գողությունը, կողոպուտը, առաղջությանը դիտավորյալ ծանր վնաս հասցնելը** [10]: Բելառուսի Հանրապետությունում ևս նկատվում է անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունների թվի նվազում: 2021 թ.-ին այն կազմում էր 1351, որոնց մեծ մասը **գողություն, կողոպուտ և խուլիգանություն** հանցագործություններ են [11]: 2021 թվականին Ռուսաստանում դատապարտվել է 14855 անչափահաս: Վերջին տարիներին Ռուսաստանում ևս նվազում են անչափահասների հանցագործությունները: Անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունները ՌԴ-ում հանցագործությունների ընդհանուր թվի **2,6 տոկոսն** են: Առավել հաճախ անչափահասներին դատում են **սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների** համար: 2021 թվականին դեպքերի գրեթե կեսը վերաբերում է **գողությանը**, երկրորդ տեղում են **առևանգումները**, դատապարտյալների 11,7 %-ը, իսկ երրորդում՝ **կողոպուտներ** 10,3 % [12]: Վերոնշյալից կարող ենք եզրակացնել, որ անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունները ինչպես Արցախում, այնպես էլ այլ երկրներում հիմնականում նույնն են, և դրանց պատճառները անչափահասի նյութական վիճակն է: Անչափահասը, կատարելով հանցագործություն, փորձում է բավարարել իր նյութական կարիքները: Միևնույն ժամանակ պետք է նշենք, որ վերոնշյալ երկրներում անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունների թիվը գնալով նվազում է, որն, իհարկե, դրական ազդեցություն ունի առաջին հերթին անչափահասի ու հասարակության վրա: Ի համեմատ վերը նշված երկրների՝ Արցախում նկատվում է անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունների աճ, որն ունի իր պատճառները:

Ելնելով վերը կատարված ուսումնասիրություններից ու վերլուծություններից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ներկայումս Արցախում անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրսևորմանը նպաստում են հետևյալ գործոնները՝

1. **Երկրի տնտեսական վիճակը:** Մոցիալ-տնտեսական անկայունությունը հաճախ կապված է աղքատության, երիտասարդների մշտական գործազրկության և ցածր եկամուտների հետ, ինչը մեծացում է հանցավոր գործունեության մեջ նրանց ներգրավվելու հավանականությունը:

2. **Հետպատերազմյան իրավիճակը** ևս նպաստել է Արցախում անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարման դեպքերի ավելացմանը: Մի կողմից նպաստավոր պայմաններ է ստեղծվել հանցանք կատարելու համար, մյուս կողմից պատերազմի հետևանքով ստեղծված իրողությունները՝ ծնողի, հարազատի մահ և այլն, որոնք բացասական ազդեցություն են թողել անչափահասի հեգեմոնության վրա:

3. **Դաստիարակություն «անբարենպաստ» ընտանիքներում**, որտեղ կան վեճեր, սկանդալներ, հարբեցողություն և այլասերվածություն: Անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարմանը նպաստող պայման են հանդիսացել նաև վերջիններիս ընտանիքների սոցիալ-կենցաղային ծանր պայմանները, քանի որ, ըստ հանցատեսակների կատարված վերլուծության, պարզվել է, որ նրանց կատարած հանցագործությունների մեջ մեծ թիվ են կազմել սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունները՝ գողություն, կողոպուտ և այլն:

4. **Հանրակրթական հաստատությունների թերությունները**՝ մանկապարտեզները, դպրոցները: Ներկայումս Արցախի մանկապարտեզներում և դպրոցներում բավականաչափ աշխատանք չի կատարվում անչափահասների հետ՝ բացառելու նրանց կողմից հանցավոր վարքագծի դրսևորելը:

5. **Անչափահասի շրջապատը:** Անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրևորումը պայմանավորված է հիմնականում սխալ ընկալված արժեքային համակարգի, ինքնահաստատվելու գործոններով, ինչպես նաև այնպիսի շրջապատում ներգրավվելը, նրա անդամների հետ շփվելը, որոնց անդամները հակված են կամ արդեն իսկ ունեն հանցավոր վարքագիծ:

6. **ԶԼՄ-ների կողմից հեռարձակվող տեղեկատվությունը, ֆիլմերը, սերիալները, համացանցը, համակարգչային խաղերը և այլն:** Բավականին հաճախ ագրեսիվ և հանցավոր պահվածքը դրսևորվում է դրականո-

րեն ՁԼՄ-ներում՝ ստեղծելով ընդունելի հասարակության շփոթված պատկեր, որոշ երիտասարդական ենթամշակույթների նորմեր: Դրանք ընդօրինակելով՝ անչափահասը վերածվում է հանցագործի:

Կանխարգելումը պահանջում է անհատական, խմբային և կազմակերպչական ջանքեր՝ ուղղված անչափահասներին օրենքը խախտելուց զերծ պահելուն: Վերոնշյալ խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ է՝

1. Ընտանիքը՝ որպես սոցիալականացման առաջնային ինստիտուտ, ըստ երևույթին, ամենակարևոր դերն է խաղում անչափահասների հանցագործության կանխարգելման գործում: Անչափահասի ծնողները պետք է ավելի լուրջ մոտենան երեխայի դաստիարակությանը, նրան հատկապես ճիշտ արժեհամակարգ, հասարակական, բարոյական ու իրավական նորմերի նկատմամբ հարգանք ուսուցանեն: Այստեղ կարևոր է ծնողների իրավագիտակցության մակարդակը:

2. Հանրակրթական հաստատություններում համապատասխան հոգեբանների, սոցիալական աշխատողների կողմից անչափահասների հետ պետք է պարբերաբար աշխատանքներ կատարվեն: Այստեղ կարևոր է ուստիկանության անչափահասների գործերով տեսուչների աշխատանքը: Նրանց կողմից պետք է նոր մեթոդներ ու միջոցներ կիրառվեն, կանխարգելիչ աշխատանքներ իրականացվեն հատկապես այն անչափահասների հետ, ովքեր հակված են հանցավոր վարքագծի դրսևորման:

3. 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի պատերազմի, 2023 թվականի սեպտեմբերի 19-ի Ադրբեջանի ահաբեկչական գործողությունների հետևանքով, ինչպես նաև այլ պատճառներով ծնողազուրկ, սոցիալապես անապահով անչափահասների նկատմամբ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել:

Վերոնշյալ աշխատանքները կատարողները պետք է իրենց առջև հիմնական նպատակ դնեն, որ անչափահասներին հանցագործների վերածվելը կանխեն ժամանակին՝ տարբեր միջոցներով հանելով նրանց հանցավոր ճանապարհից, թույլ չտան, որ նրանց մոտ ձևավորվի շեղվող, հանցածին վարքագիծ: Այստեղ կարևոր է այն հանգամանքը, որ հանրակրթական հաստատությունների աշխատողները՝ հոգեբանները, սոցիալական աշխատողները, ինչպես նաև ուստիկանության անչափահասների գործերով տեսուչները պետք է հատուկ վերապատրաստման դասընթացներ անցնեն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Зайко Т. М., Меры борьбы с преступностью несовершеннолетних и молодежи: Правовой и психолого-криминологические аспекты, Тамбов, 2017, 9 с.
2. Зайко Т. М., Некоторые аспекты классификации личности преступника. Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе: Свердловск, Межвузовский сборник научных трудов, 1985, 133 с.
3. Сорокотягин И. Н., Юридическая психология: Учебник. Москва: Юрайт, 2015, 198 с.
4. Чуфаровский Ю. В., Юридическая психология: Учебник. Москва: Юрайт, 2010, 328 с.
5. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Психология преступника и расследование преступлений. Москва: Норма, 2009. 231 с.
6. ԱՀ քրեական օրենսգիրք, ընդունված 2013 թ.-ին, փոփոխություններն ու լրացումները 22. 12. 2022 թ.-ի դրությամբ:
7. ԱՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, ընդունված 2008 թ.-ին, փոփոխություններն ու լրացումները 2021 թ.-ի նոյեմբերի դրությամբ:
8. ԱՀ Քրեակատարողական օրենսգիրք, ընդունված 2022 թ.-ին,
9. ԱՀ Դատախազության պաշտոնական կայքէջ, <https://prosecutor.nk.am/category/> (հասանելի է 01. 01. 2023):
10. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, [https://bala.stat.gov.kz/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/](https://bala.stat.gov.kz/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnyim-vidam-prestuplenij/) (հասանելի է 05. 01. 2023):
11. Официальный сайт Национальный статистический комитет Республики Беларусь, <http://dataportal.belstat.gov.by/Indicators/Preview?key=190796> (հասանելի է 05. 01. 2023):
12. Сколько в России несовершеннолетних преступников, <https://journal.tinkoff.ru/juvenile-justice-stat/#:~:text=> (հասանելի է 06. 01. 2023):

Проблемы преступного поведения среди несовершеннолетних в Республике Арцах в 2020-2023 годах

Саргсян Ара

ЕГУ, “Юриспруденция”, 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат юридических наук Т. Геворгян

Резюме

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступное поведение, крими-
ногенность, преступление, профилактика, ответственность, преступность

Проблемы проявления преступного поведения у несовершеннолетних продолжают оставаться актуальными в последние годы. В данной работе изучены факторы, способствующие проявлению преступного поведения среди несовершеннолетних и меры, направленные на их профилактику со стороны государства. Изучена статистика преступлений совершенных несовершеннолетними в Арцахе и сопоставлена со статистикой ряда зарубежных стран (Беларусь, Казахстан, Россия). В результате исследований были выделены факторы и причины, способствующие проявлению преступного поведения среди несовершеннолетних в Арцахе, и даны соответствующие рекомендации по их устранению.

Problems of Criminal Behavior among Minors in the Republic of Artsakh in 2020-2023

Sargsyan Ara

YSU “Jurisprudence”, 4th year

Academic Supervisor:

T. Gevorgyan, Candidate of Juridical Sciences

Summary

Key words: juvenile, criminal behavior, criminological, crime, prevention, responsibility, criminality

The issue of criminal behavior among minors has remained a pressing concern in recent years. This study examines the factors contributing to juvenile delinquency and analyzes the preventive measures implemented by the state. Crime statistics involving minors in Artsakh were reviewed and compared with data from several other countries, including Belarus, Kazakhstan, and Russia. Based on the findings, the study identifies the key factors and causes underlying juvenile delinquency in Artsakh and offers targeted recommendations for their prevention and elimination.

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ЭКОНОМИКА

ECONOMY

Ինտելեկտուալ տրանսպորտային համակարգերի ներդրման և լոգիստիկ բեռնափոխադրումների թվայնացման հիմնախնդիրների վերլուծությունը ՀՀ-ում

Թավադյան Ռուզաննա

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Կառավարում», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ տ. գ. թ., դոցենտ Ն. Բարսեղյան

Հանգուցային բառեր. *լոգիստիկա, լոգիստիկական մեթոդաբանություն, շուկայական հարաբերություններ, պահանջմունքների բավարարում, թվային ներուժ, լոգիստիկ բեռնափոխադրումներ, բեռնափոխադրումների թվայնացում*

Ներածություն: Հայաստանում շուկայական հարաբերությունների ձևավորմանը զուգընթաց հետևողականորեն սկսեց զարգանալ նոր գիտագործնական ուղղություն՝ լոգիստիկան: Նրա նկատմամբ անընդհատ աճող հետաքրքրությունը պայմանավորված է տնտեսության և գործարարության զարգացման պահանջմունքներով: Տնտեսության զարգացման ներկա պայմաններում առավել հրատապ են դառնում այն արտադրական գործընթացները, որոնք կողմնորոշվում են շուկայի բազմաբնույթ պահանջմունքների բավարարման ուղղությամբ: Այդպիսի գործընթացների արդյունավետ իրականացումը կարող է ապահովել լոգիստիկական մեթոդաբանությունը, որը թույլ է տալիս լավարկելու, բարելավելու ապրանքային մատակարարումների ամբողջ շղթան՝ նյութատեխնիկական ապահովումից մինչև պատրաստի արտադրանքի բաշխումը:

Լոգիստիկա գիտության շնորհիվ ձեռնարկության, կազմակերպության կառավարման համակարգում ներմուծվեց նոր մոտեցում՝ կողմնորոշում դեպի սպառողը: Լոգիստիկական պահանջում է, որ նյութերի գնումը, արտադրանքի արտադրությունը և այն սպառողին հասցնելը կատարվի ճիշտ ժամանակին, այսինքն՝ անհրաժեշտ ապրանքները անհրաժեշտ պահին լինեն անհրաժեշտ վայրում:

Բեռնափոխադրումների և տարանցման հետ կապված ծախսերը խոչընդոտում են միջազգային առևտրում երկրների ավելի ընդգրկուն մասնակցությանը՝ մատնանշելով արդյունավետ տրանսպորտային և լոգիստիկ համակարգերի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Միևնույն ժամանակ տրանսպորտային մեծ ծախսերը խաթարում են զարգացող երկրների մրցունակությունը համաշխարհային շուկայում, ինչպես նաև այդ երկրների՝ առավել ցածր ինքնարժեքով ապրանքների արտադրելու

հնարավորությունները: Այսպիսով՝ չափազանց կարևոր է արդյունավետ լոգիստիկ լուծումների շնորհիվ արտադրության ծախսերի կրճատումը:

Նպատակ: Աշխատաքի նպատակն է ուսումնասիրել ինտելեկտուալ տրանսպորտային համակարգերի ներդրման և լոգիստիկ բեռնափոխադրումների թվայնացման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև ուսումնասիրել լոգիստիկ բեռնափոխադրումների թվայնացման հնարավորությունները:

Բովանդակություն: Լոգիստիկ բեռնափոխադրումների թվայնացումը հնարավորություն է տալիս փոխել ապրանքների շարժման ուղիները, առաքման ձևաչափերը և կառավարման գործընթացները:

Տնտեսագիտության բարձրագույն դպրոցի վիճակագրական հետազոտությունների և գիտելիքի էկոնոմիկայի ինստիտուտի ուսումնասիրության համաձայն՝ 2020 թվականին առաջադեմ թվային տեխնոլոգիաների տրանսպորտային և լոգիստիկ արդյունաբերության պահանջարկը կազմել է 89,4 միլիարդ ռուբլի (մոտավորապես 388.89 միլիարդ դրամ), իսկ մինչև 2030 թվականը այն կարող է աճել մինչև 626,6 միլիարդ ռուբլի (մոտավորապես 2 725.71 միլիարդ դրամ), այսինքն՝ 7 անգամ: HSE փորձագետները նշում են, որ պահանջարկի նման աճը, ի թիվս այլ բաների, հետևանք է տրանսպորտային ոլորտում տեղի ունեցող արմատական փոփոխությունների՝ բարձր ավտոմատացված և անօդաչու մեքենաների առաջացմամբ և տեխնոլոգիաների թռիչքաձև զարգացմամբ [5]:

Բեռնափոխադրումներ իրականացնող կազմակերպությունների փաստաթղթերը, նրանց ձևաչափերը և պահանջները էապես տարբերվում են տարբեր տրանսպորտային այլ միջոցների փաստաթղթերից: Դրանց էլեկտրոնային ձևի վերածումը կարագացնի ապրանքների վերամշակումը, գրանցումը, վերահսկումը բազմակի անգամներ:

Ամեն տարի ավելի քան 50,000 ճանապարհային փոխադրողներ թողարկում են շուրջ 3 միլիարդ բեռնափոխադրման փաստաթղթեր: Թղթային փաստաթղթերի կառավարման ծախսերը կազմում են լոգիստիկայի ընդհանուր արժեքի տարեկան ավելի քան 2 %-ը:

Եվրասիական զարգացման բանկը (ԵԱԶԲ, Բանկ) գնահատել է «Հյուսիս-Հարավ» միջազգային տրանսպորտային միջանցքի ներուժը բացվող նոր հնարավորությունների ֆոնին: Դրանց թվում են ԵԱԶԲ-ի և Հնդկաստանի, Իրանի և Հարավային Ասիայի և Պարսից ծոցի այլ երկրների միջև փոխգործակցության ակտիվացումը, Հյուսիս-Հարավ ՄՏԿ-ի լայնական տրանսպորտային ուղիների հետ փոխհարաբերությունների զգալի ներուժի առկայությունը, թվայնացման գործընթացների արագացումը և կլիմայի օրակարգի առաջնահերթությունը [3]:

«Հյուսիս-Հարավ» ՄՏՄ-ի հիմնական առավելությունն այլ երթուղիներին, այդ թվում՝ Սուեզի ջրանցքով ծովային ճանապարհի նկատմամբ փոխադրումների վրա ծախսվող ժամանակի կրկնակի կրճատումն է: Այդպես, Մումբայից Սանկտ Պետերբուրգ բեռների առաքման ժամկետը Սուեզի ջրանցքով ավանդական ճանապարհով տևում է 30-ից 45 օր, մինչդեռ «Հյուսիս-Հարավ» ՄՏՄ-ի ցամաքային ճանապարհով կարող է տևել 15-ից 24 օր: Ղազախստանի եւ Թուրքմենստանի երկաթուղիներով անցնող միջանցքի արևելյան ճյուղով բեռների առաքումը կտևի 15-18 օր [3]:

Երկաթուղային տրանսպորտը նվազագույն անխաժին է արտանետում, որը կարևոր մրցակցային գործոն է «Հյուսիս-Հարավ» ՄՏՄ երկայնքով բեռնափոխադրումների իրականացման համար: «Հյուսիս-Հարավ» միջազգային տրանսպորտային միջանցքի շրջանակներում բեռնափոխադրումները ծովից երկաթուղային փոխադրումների վերաուղղումը կնվազեցնի ջերմոցային զազերի արտանետումները 25 %-ով երթուղու կրճատման հաշվին: Գործնականում Եվրասիայում միջազգային տրանսպորտային միջանցքների կազմակերպումը երկաթուղային և ավտոմոբիլային տրանսպորտի համատեղում է պահանջում՝ արդյունավետ լոգիստիկայի կազմակերպման ինտեգրված մոտեցման շրջանակներում [3]:

«Հյուսիս-Հարավ» այլընտրանքային միջանցքի ստեղծման անհրաժեշտությունը հաստատվել է COVID-19 համավարակի համատեքստում, այդ թվում՝ 2021 թվականի մարտին Ever Given կոնտեյներային նավի կողմից Սուեզի ջրանցքի արգելափակման ժամանակ, ինչը այս պայմաններում ծովային ճանապարհով բեռների առաքման ժամանակացույցի գլոբալ խաթարում և բեռնափոխադրումների լոգիստիկ շղթաների աշխատանքի անորոշություն դիտվեց, ինչը ծովային փոխադրումների սակագների կտրուկ բարձրացման հանգեցրեց: Այս ֆոնին Եվրասիական մայրցամաքում երկաթուղային փոխադրումների պահանջարկը մեծացել է, այդ թվում՝ երկաթուղային տրանսպորտի սակագների կայունության հետ կապված՝ դրանով իսկ մատնանշելով բեռնափոխադրումների համար լրացուցիչ կապուղու ձևավորման անհրաժեշտությունը [3]:

Ցամաքային միջանցքների հաջողության մասին է վկայում նաև այն, որ վերջին 10 տարվա ընթացքում Չինաստան-Եվրոպա առանցքով երկաթուղային կոնտեյներային բեռնափոխադրումները 7 հազարից հասել են 547 հազարի կոնտեյների:

Բանկի վերլուծաբանները նշում են «Հյուսիս-Հարավ» երթուղիներով կոնտեյներային բեռնափոխադրումների զգալի ներուժը, որը մինչև 2030 թվականը կարող է 325-ից մինչև 662 հազար TEU (քսան ոտնաչափ հա-

մարժեք միավոր) կազմել (5.9-ից 11.9 միլիոն տոննա)՝ կախված իրավիճակից: Ընդ որում, «Հյուսիս-Հարավ» ՄՏԿ երկայնքով բեռնափոխադրումների զարգացումը էական հետաքրքրություն է ներկայացնում ԵԱՏՄ անդամ երկրների համար: Այդ երկրներին բաժին է ընկնում պոտենցիալ կոնտեյներային բեռնափոխադրումների 75 %-ը [3]:

«Հյուսիս-Հարավ» ՄՏՄ-ի եզակի ուղղությունը հնարավորություններ է ստեղծում Արևելքից Արևմուտք անցնող լայնական տրանսպորտային միջանցքների հետ կապվելու համար,– նշել է ԵԱԶԲ-ի և «Կայունացման և զարգացման Եվրասիական հիմնադրամի» գլխավոր տնտեսագետ Եվգենի Վինոկուրովը [3]:

«Վերջնական նպատակը եվրասիական տրանսպորտային շրջանակի ստեղծումն է՝ փոխկապակցված միջանցքների ցանց Արևելք-Արևմուտք և Հյուսիս-Հարավ ուղղություններով, որը կնպաստի լրացուցիչ բեռնահոսքերի առաջացմանը և դեպի ծով ելք չունեցող երկրներին շուկաներ մուտք գործելու հնարավորություն կապահովի: Դա կնպաստի արտահանման ծախսերի կրճատմանը, նոր արտադրական նիշերի ներուժի ստեղծմանը և տարածաշրջանի տարանցիկ ներուժի իրացմանը» [3]:

Բեռնափոխադրումների հավելյալ ծավալ կարող է ապահովվել ենթակառուցվածքների թվայնացման և բարելավման միջոցով:

Ինտելեկտուալ տրանսպորտային համակարգերի ներդրումը, միջազգային փոխադրումների և լոգիստիկայի թվայնացումը բարենպաստ ազդեցություն կունենան «Հյուսիս-Հարավ» ՄՏՄ համաձայնագրի մասնակից երկրներում արտաքին առևտրի ծավալի վրա: Դա նոր հնարավորություններ կբացի սահմանի հատման, ընթացակարգերի պարզեցման, ապրանքների առաքման ժամկետների կրճատման, տրանսպորտային ծախսերի կրճատման և միջանցքի երկայնքով երթևեկության անվտանգության բարելավման համար [3]:

Հայկական «Արմենպրես» լրատվական գործակալության փոխանցմամբ՝ Վրաստանի ծովային տարածքի օգտագործմամբ փոխադրումներ են սկսվել Բաթումի-Նովոռոսիյսկ-Բաթումի և հակառակ ուղղությամբ:

Ըստ «ՄԻ ԸՆԴ ԷՄ ԻՆԹԵՐՆԵՅՇՆԼ» տրանսպորտային ընկերության տնօրեն Դավիթ Իլյանի՝ իրենք երկար ժամանակ այլընտրանք են փնտրել Ռուսաստանից Լարսով Հայաստան բեռնափոխադրումներին, իսկ 2023 թ.-ի ապրիլից սկսել են փոխադրումները Բաթումի-Նովոռոսիյսկ-Բաթումի ուղղությամբ և հակառակ ուղղությամբ, և այդ բեռնափոխադրումները պետք է իրականացվեն պետության սուբսիդավորմամբ [1]:

«ՄԻ ԸՆԴ ԷՄ ԻՆԹԵՐՆԵՅՇՆԼ» տրանսպորտային ընկերության տնօ-

րեն Դավիթ Իլոյանը նաև նշել է, որ այս պահի դրությամբ նրանք ունեն 350 կոնտեյներներ, ինչպես նաև 2023 թ.ապրիլի 18-ին բարեհաջող կատարել են առաջին բեռնափոխադրումը [1]:

Ընկերությունը նախատեսում է նաև հետագայում շաբաթական մեկ կանոնավոր փոխադրում իրականացնել Նովոռոսիյսկ-Բաթումի և հակառակ ուղղություններով, իսկ եթե ավելանա նաև պահանջարկը, ապա կավելանա փոխադրումների քանակը 2 կամ 3 անգամ [1]:

Փոթի նավահանգիստը Ռուսաստանի «Կավկազ» նավահանգստի հետ կապող լաստանավային անցուղին համարվում է այլընտրանք՝ վրաց-ռուսական «Կազբեգի-Վերին Լարս»՝ Հայաստանը Ռուսաստանի հետ կապող միակ ցամաքային ճանապարհին, և Հայաստանը, քանի որ ելք չունի դեպի ծով, օգտվում է վրացական նավահանգիստներից, ինչը նախատեսված է միջազգային կոնվենցիայով [1]:

Եզրակացություն: ՀՀ-ում լոգիստիկայի նկատմամբ հետաքրքրության աճը պայմանավորված է տնտեսության և գործարարության զարգացման պահանջով: Արտադրության ծավալի աճը, տնտեսական կապերի ընդլայնումն ու բարդացումը, արտադրական պաշարների պահպանման ու արտադրանքի տեղափոխման ու բաշխման ծավալների զգալի ավելացումը շարժառիթ են հանդիսանում լոգիստիկայի զարգացման համար:

Եթե նախկինում կազմակերպությունների ջանքերը հիմնականում ուղղված էին բեռնափոխադրումների միավոր արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը, ապա ներկայումս, սուր մրցակցության պայմաններում, ձեռնարկատերերը առավել կարևորություն են տալիս սպառման ապահովմանը ընդհանուր ծախսերի իջեցման հաշվին:

Լոգիստիկական մոտեցումը առանձնանում է նրանով, որ կառավարման օբյեկտ են հանդիսանում նյութական, ֆինանսական, տեղեկատվական հոսքերը՝ որպես միասնական ամբողջություններ, և դիտարկվում են մշտական գործընթացի մեջ, որոշակի ժամանակային միջակայքում:

Այսպիսով՝ լոգիստիկ գործընթացների արդյունավետությունը կենսական նշանակություն ունի առևտրի և տնտեսական աճի համար:

Միջազգային առևտրում երկրի մասնակցության հնարավորությունը պայմանավորված է վերջինիս առևտրականների համար բեռնափոխադրումների և լոգիստիկայի գլոբալ ցանցերի հասանելիությամբ:

Գլոբալ լոգիստիկ ցանցին միանալու հնարավորությունները կախված են երկրի ենթակառուցվածքներից, ծառայությունների շուկայից և առևտրային ընթացակարգերից: Միևնույն ժամանակ, մատակարարների շղթայի արդյունավետությունը (արժեք, ժամանակ և հուսալիություն)

կախված է ազգային տնտեսության լոգիստիկ համակարգի առանձնահատկություններից [2]:

Առաջարկություններ: Այս համատեքստում ներկայացվել են հետևյալ առաջարկությունները՝

- Առաջարկվում է ընդլայնել էլեկտրոնային առևտրի աճը: Վերջին տասնամյակում էականորեն ավելացել են համացանցից կատարվող գնումների ծավալները: Այժմ էլեկտրոնային առևտուրը իր զարգացման զագաթնակետում է: Բնականաբար, աճում են նաև գնումները վերջնական սպառողին հասցնելու հետ կապված տրանսպորտային ծառայությունների տեսակարար կշիռն ու դերը: Սա լոգիստական շղթայի բացարձակ նոր տիպ է, ուստի տրանսպորտային ընկերությունները, ժամանակակից շուկայի պահանջներին համապատասխան պետք է օպտիմալացնեն իրենց լոգիստական համակարգերի կողմից մատուցվող ծառայությունները:
- Առաջարկվում է, որ լոգիստական շղթայի մասնակիցները ձգտեն համագործակցել այն մատակարարների հետ, որոնք առաջարկում են էկոլոգիայի տեսանկյունից ոչ միայն վստահելի, այլև անվտանգ որոշումներ:

Ժամանակակից հասարակությունում կարևորվում է շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը: Տրանսպորտային լոգիստիկական նույնպես հետզհետե ավելի մեծ ուշադրություն է դարձնում բնապահպանության նորմերի պահպանությանը:

Առաջարկվում է ավելի մանրամասն ուսումնասիրել քաղաքական և տարածաշրջանային մարտահրավերները: Թեպետ Կարս-Թբիլիսի-Բաքու երկաթուղու կառուցմամբ Հայաստանը վերջնականապես դուրս մնաց տարածաշրջանային ենթակառուցվածքային նախագծերից, դեռ ավելին, մեր երկրի տարածքով չեն անցնում նավթամուղներ, գազամուղներ, երկաթուղիներ, չունենք նաև անմիջական ելք դեպի բաց ծով, այնուամենայնիվ, մեկուսացվածության աստիճանը չպետք է գնահատել միայն մեխանիկական չափորոշիչներով: Հայաստանի աշխարհաքաղաքական տեղադրությունը և մեկուսացվածության աստիճանը գնահատելիս պետք է ելնել հայկական առանցքի ռազմաքաղաքական և տնտեսական բովանդակությունների համադրումից: Պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ մենք ապրում ենք տեխնոլոգիական հեղափոխության և աշխարհակարգի դինամիկ վերափոխման ժամանակաշրջանում: Ելնելով տրանսպորտային լոգիստիկայի առանձնահատկություններից՝ առաջարկվում է Հայաստանը դիտարկել ոչ միայն հեռահաղորդակցական

հնարավորությունների, այլև տեխնոլոգիական կենտրոն վերածվելու տեսանկյունից: Մենք ունենք հեռահաղորդակցական խաչմերուկի վերածվելու ներուժ՝ ըստ Իրան-Հայաստան-Վրաստան գծի:

Ամփոփում: Լոգիստիկայի ոլորտում իրականացվող գործողությունները ներառում են պահանջարկի կանխատեսում, արտահանման փաթեթավորում, պիտակավորում: Մի առանձին հատված այս ոլորտում հատկացվում է կառավարմանը՝ օրինակ պատվերի կառավարում, ստուգում, փոխադրումների կառավարում: Լոգիստիկան պատասխանատու է նաև մաքսագերծման, պահեստավորման և բաշխման գործողությունների համար:

Լոգիստիկայում կարևոր է գտնել ապրանքների արդյունավետ պահեստավորման և փոխադրման եղանակներ, որոնք հնարավորինս կհեշտացնեն և հարմարավետ կդարձնեն փոխադրման ընթացքը:

Այսպիսով, լոգիստիկ արդյունաբերությունը կենտրոնանում է պլանավորման գործողությունների վրա, որոնք կնպաստեն բեռի շարժի հեշտ կառավարմանը: Նաև վերլուծվում են անհրաժեշտ տվյալներն ու փաստաթղթերը միջազգային առևտրում ծախսերը արդյունավետ դարձնելու համար [4]:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. <https://armenpress.am/arm/about/> (հասանելի է 01. 04. 2024):
2. <https://asue.am/upload/files/science/banber/2018-year-2/8-B-2018-2-DASAV-7.pdf> (հասանելի է 10. 04. 2024):
3. <https://news.am/arm/news/674984.html> (հասանելի է 07. 04. 2024):
4. <https://www.brokers.am/blog/logistics-and-transportation-differences> (հասանելի է 10. 04. 2024):
5. <https://www.tadviser.ru/index.php/> (հասանելի է 16. 04. 2024):

Анализ проблем внедрения интеллектуальных транспортных систем и цифровизации логистики грузоперевозок в РА

Тавадян Рузанна

ВГУ, «Менеджмент», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат экономических наук, доцент Н. Барсегян

Резюме

Ключевые слова: логистика, методология логистики, рыночные отношения, удовлетворение спроса, цифровой потенциал, логистика грузоперевозок, цифровизация грузовых перевозок

В логистике важно найти способы эффективного хранения и транспортировки грузов, которые сделают процесс перевозки максимально простым и комфортным. Таким образом, логистическая отрасль уделяет особое внимание планированию деятельности, которая облегчит управление движением грузов. Также анализируются необходимые данные и документы, чтобы сделать затраты эффективными в международной торговле. Документы грузоперевозочных организаций, их форматы и требования существенно отличаются от документов других видов транспорта. Их перевод в электронную форму позволит во много раз ускорить обработку, регистрацию, контроль товаров. Внедрение интеллектуальных транспортных систем, цифровизация международных перевозок и логистики окажут благоприятное влияние на объемы внешней торговли РА. Это откроет новые возможности для пересечения границ, упростит процедуры, сократит сроки доставки товаров, снизит транспортные расходы и повысит безопасность движения по коридору.

Analysis of the Problems of the Introduction of Intelligent Transport Systems and Digitalization of Logistics Cargo Transportation in RA

Tavadyan Ruzanna

VSU, "Management", 4th year

Academic Supervisor: N. Barseghyan

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *logistics, logistics methodology, market relations, demand satisfaction, digital potential, logistics freight, digitalization of freight*

The logistics industry concentrates on planning activities that will facilitate the management of cargo movement. Necessary data and documents are also analyzed to make costs effective in international trade. The documents of cargo transportation organizations, their formats and requirements are significantly different from the documents of other means of transportation. Their conversion into electronic form will speed up the processing, registration and control of goods multiple times. The introduction of intelligent transport systems, digitalization of international transportation and logistics will have a favorable effect on the volume of RA foreign trade. It will open up new opportunities for border crossing, simplifying procedures, shortening delivery times of goods, reducing transportation costs and improving traffic safety along the corridor.

ՀՀ պետական պարտքի կառավարման արդյունավետության վերլուծությունը ՀՀ-ում վերջին տասնամյակում

Թավադյան Ռուզաննա

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Կառավարում», 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ տ. գ. թ., դոցենտ Ն. Բարսեղյան

Հանգուցային բառեր. ֆինանսական միջոցներ, ՀՀ արտաքին և ներքին պետական պարտք, տնտեսության զարգացում, պարտքի մարում, ՀՀ պետական բյուջե, պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշ, պարտքի տոկոսավճարներ, ներքին և արտաքին պարտքի կշիռներ

Ներածություն: Տնտեսական գլոբալացման պայմաններում աշխարհի շատ երկրներ, իրականացնելով տնտեսական վերափոխումներ, դիմում են արտաքին ֆինանսավորման աղբյուրների օգնությանը:

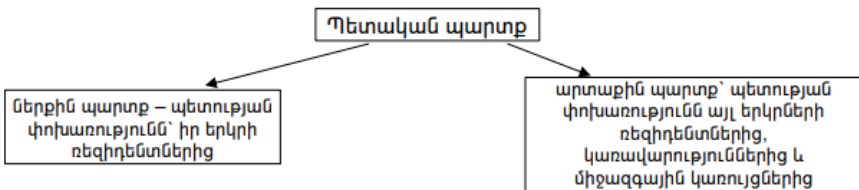
Անհամեմատ հաճախակի ֆինանսական միջոցներ փոխառում են հետխորհրդային երկրները՝ փորձելով հաղթահարել համաշխարհային տնտեսության ճգնաժամային միտումների բացասական ազդեցությունն ու արագացնել տնտեսական զարգացման տեմպերը: Արտասահմանյան փոխառությունների, վարկերի և օգնությունների արդյունավետ օգտագործումը նպաստում է տնտեսական առաջընթացի արագացմանը, սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հաղթահարմանը: Տնտեսական և իրավական բարեփոխումների հետևողական իրականացումը բազմաթիվ հիմնախնդիրներ է առաջ բերել հետխորհրդային երկրների ֆինանսական քաղաքականության մեջ:

ՀՀ արտաքին և ներքին պետական պարտքի կառավարման խնդիրը առավել սուր և հատկանշական է ինչպես ազգային տնտեսության զարգացման հեռանկարների, այնպես էլ համաշխարհային տնտեսական համակարգում սեփական դիրքերի ամրապնդման տեսանկյունից: Նշված հիմնախնդիրները առաջնահերթ կարևորություն ունեն նաև ՀՀ տնտեսության համար, որոնց լուծման անհրաժեշտությամբ և ուսումնասիրվածության ցածր մակարդակով էլ պայմանավորված է ընտրված թեմայի արդիականությունը:

Նպատակ: Աշխատանքի հիմնական նպատակն է բացահայտել արտաքին պետական պարտքի ձևավորման և կառավարման առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, կառավարման արդյունավետությանն առնչվող հիմնախնդիրները, ինչպես նաև ուսումնասիրել պետական պարտքի դիմափական վերջին տասնամյակում:

Բովանդակություն: Պետական պարտքը յուրաքանչյուր պետության տնտեսության զարգացման մակարդակը բնութագրող կարևորագույն ցուցանիշներից է: Երկրի պետական պարտքը և բյուջեի պակասուրդը գտնվում են սերտ փոխկախվածության մեջ: Պետական պարտքը գործնականում առաջանում է չձախսած ավանդատարքեր կարիքներից ձևավորված բյուջեի պակասուրդի պատճառով և իրենից ներկայացնում է պետության ամբողջ գոյության ընթացքում կուտակված բյուջետային պակասուրդների հանրագումար [2]:

Պետական պարտքը կարելի է ներկայացնել հետևյալ գծապատկերով.

Գծապատկեր 1. Պետական պարտքի կառուցվածքը

Հատկանշական է, որ Հայաստանի պետական պարտքի զգալի մասը կազմում է արտաքին պարտքը:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ին, ապա վերջին երկու տասնամյակներում երկրի պետական բյուջեի ձևավորումն ու կատարումը, ընդհանուր առմամբ, ընթացել է բյուջետային եկամուտների նկատմամբ ծախսերի որոշակի գերազանցմամբ, ընդ որում՝ պակասուրդի ֆինանսավորման միջոցների ներգրավումն իրականացվել է և՛ ներքին, և՛ արտաքին աղբյուրներից:

Կարևոր հարց է ոչ միայն պետական պարտքի կառավարումը, այլև դրա ձևավորումը, որը ՀՀ-ում բնութագրվում է որոշակի առանձնահատկություններով: Որպես կանոն՝ պետություններն ավելի ակտիվորեն են օգտագործում իրենց անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների հավաքագրման այն աղբյուրները, որոնք գտնվում են ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ դրա սահմաններից դուրս: Արդյունքում ձևավորվում է պետության արտաքին պարտքը, որը էապես տարբերվում է պետության ներքին պարտքից: Դրա գլխավոր առանձնահատկությունն այն է, որ տվյալ դեպքում վարկային գործարքների մասնակից են հանդիսանում ընկերությունները, բանկերը, տարբեր երկրների պետական մարմինները, ինչպես նաև միջազգային ֆինանսական ինստիտուտները [7]:

Ամենատարածված տեսակետներից մեկի համաձայն՝ պետական պարտքի կառավարման հիմնական նպատակը դրա սպասարկման ծախսերը նվազագույնի հասցնելն է [3]:

Արտաքին պարտքը կարող է առաջանալ երկու հիմնական պատճառներով.

- արտասահմանյան պետություններից, մասնավոր ընկերություններից միջոցների ուղղակի փոխառության արդյունքում,
- օտարերկրյա իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց, պետություններին պետական արժեթղթերի վաճառման ճանապարհով:

Քանի որ արտաքին պարտքը ֆիքսվում, մարվում և սպասարկվում է արտասահմանյան արժույթով, ապա ՀՆԱ-ի ծավալից ու աճի տեմպերից բացի, երկրի վճարունակության կարևոր ցուցանիշ է հանդիսանում ապրանքների և ծառայությունների արտահանումը: «Արտաքին պարտք/արտահանում» գործակիցը դառնում է պարտքի վիճակի ցուցիչ, որն արտացոլում է երկրի՝ իր կուտակված պարտքը մարելու առկա հնարավորությունները: Որքան շատ է զարգացած ազգային տնտեսության արտահանման հատվածը, այնքան պարտապանն ունի արտաքին վարկատուների նկատմամբ պարտքային պարտականությունները կատարելու շատ հնարավորություններ, և, համապատասխանաբար, այնքան փոքր է տվյալ ցուցանիշը [5]:

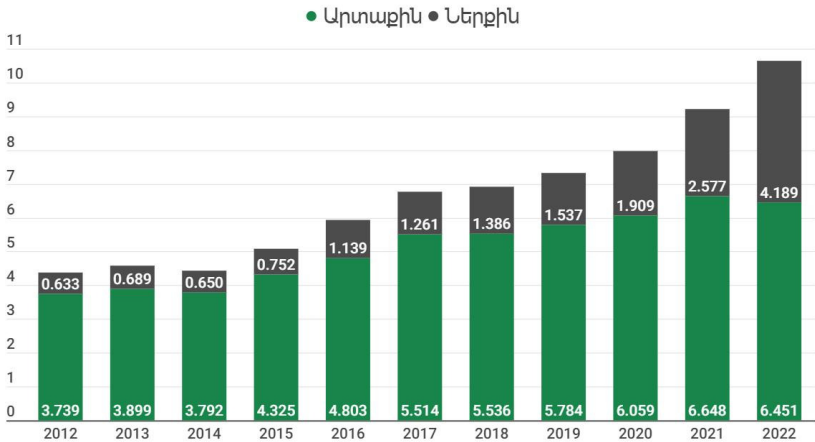
Հիմնականում պետական պարտքի մարման աղբյուրներ են համախառն ներքին արդյունքի չափը, ապրանքների և ծառայությունների արտահանման և պետության ոսկու արտարժույթի պաշարների մակարդակը և այլն: Միաժամանակ, հարկ է հաշվի առնել նաև սպառնալիքի սահմանային մեծությունը. ԱՄՆ մեթոդաբանությամբ, անթույլատրելի է համարվում ՀՆԱ-ի համեմատ 60 % և ավելի արտաքին պարտքի ավելացումը [5]:

2022 թ.-ի դեկտեմբերի վերջի դրությամբ ՀՀ պետական պարտքը կազմել է 10 մլրդ 638 մլն դոլար: Մեկ տարում այն աճել է 15.3 %-ով կամ 1 մլրդ 412 մլն դոլարով:

Պետական պարտքը աճել է ներքին պարտքի հաշվին: Տարեվերջին ներքին պետական պարտքը կազմել է մոտ 4 մլրդ 189 մլն դոլար՝ տարվա ընթացքում ավելանալով մոտ 1 մլրդ 610 մլն դոլարով կամ 62.5 %-ով: Ներքին պարտքը գոյացել է հիմնականում ռեզիդենտների կողմից ձեռք բերված պետական գանձապետական պարտատոմսերի հաշվին: Արտաքին պարտքը կազմել է 6 մլրդ 451 մլն դոլար: Ի տարբերություն ներքին պարտքի, արտաքին պարտքը նվազել է տարվա ընթացքում՝ կատարված

մարումների հաշվին: Այն տարեսկզբի համեմատ նվազել է 197.6 մլն դոլարով կամ 3 %-ով: Արտաքին պարտքի մեծ մասը կազմում են այլ պետություններից ու կազմակերպություններից վերցված վարկերն ու փոխառությունները [5]:

Վերջին տասը տարում ՀՀ պետական պարտքը աճել է 2.4 անգամ:

Աղբյուրը՝ ՀՀ ֆինանսների նախարարություն

Գծապատկեր 2. ՀՀ պետական պարտքը (մլրդ ԱՄՆ դոլար)

Առանց պարտքի ՀՀ պետական բյուջեն չի կարող սպասարկել իր ծախսերը, քանի որ ծախսերը միշտ ավելի շատ են, քան եկամուտները: Սակայն երբեմն պարտքի բեռը հատում է «կարմիր գիծը»: Իհարկե, դա դեֆոլտ չէ, սակայն վտագավոր շեմ է:

Թե որքանով է պետական պարտքի մակարդակը վտանգավոր երկրի համար, չափվում է հիմնականում համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) հետ հարաբերակցությամբ. չնայած պետական պարտքը աճել է, սակայն Կառավարության պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը նվազում է:

ՀՀ պետական պարտքը Կառավարության և ԿԲ պարտքի հանրագումարն է: Սակայն, ԿԲ-ի պարտքն, իրականում, փոքր բաժին ունի: Մասնավորապես, 2022 թ.-ի վերջում ՀՀ 10 մլրդ 638 մլն դոլար պետական պարտքի 10 մլրդ 86 մլն դոլարը Կառավարության պարտքն է, իսկ մնացած 551 մլն դոլարը՝ ԿԲ-ինը [5]:

Հարկաբյուջետային կանոններով յուրաքանչյուր տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ Կառավարության պարտքի և ՀՆԱ-ի հարաբերակ-

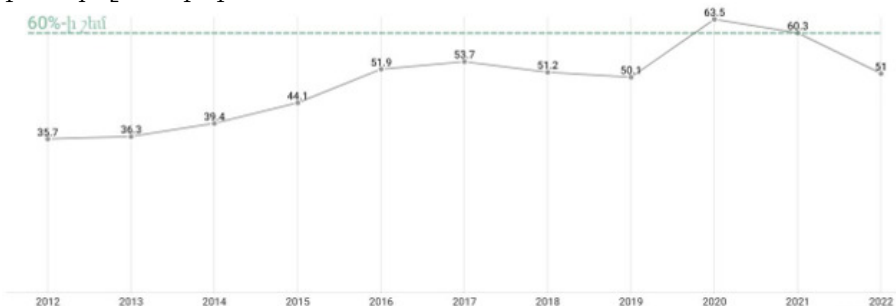
ցության սահմանային շեմը 60 % է սահմանված [1]: Սա, այսպես կոչված, պարտքի վտանգավոր շեմն է, որը հատելու դեպքում գործադիրը պարտավորվում է ընթացիկ ծախսերը սահմանափակել, ինչպես նաև ներկայացնել ծրագիր՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ Կառավարության պարտքի մակարդակը նվազեցնելու վերաբերյալ:

2020 թ.-ին պետական պարտքը հատեց այդ շեմը՝ կազմելով 63.5 %: Հաջորդող տարում այն նվազեց՝ մոտենալով 60 %-ին [5]:

2022 թ.-ի նոյեմբերի 16-ին ֆիննախ.-ը հայտարարեց, որ 2022 թ.-ի տարեվերջյան տվյալներով՝ Կառավարության պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշը վերադարձել է 60 %-ից ցածր մակարդակի՝ կազմելով 51 %: Դրան նպաստել է ինչպես տնտեսական աճը, այնպես էլ տարվա ընթացքում դրամի շուրջ 20 %-ով արժևորումը դոլարի նկատմամբ. հաշվարկները կատարվում են դրամով՝ մինչդեռ արտաքին պարտքը դոլարով է:

Դեռևս 2022 թ.-ի հունիսին ֆիննախ.-ը հայտարարեց, որ եթե տարեկգրի համեմատ տարեվերջին դոլարի փոխարժեքը լինի ավելի ցածր, ապա պետական պարտքը դրամային արտահայտությամբ ավելի փոքր կլինի: Հետևաբար, Կառավարության պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշը ցածր կլինի [5]:

Կառավարության պետական պարտքը մինչև 2020 թ.-ը երբևէ չի հատել ՀՆԱ-ի 60 %-ի շեմը: Մինչև 2008 թ.-ի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը այդ ցուցանիշը աստիճանաբար նվազել է: Ճգնաժամի պայմաններում պետությունը զգալի ավելացրել է պարտքը, բայց նույնիսկ այդ պարագայում՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարաբերակցությունը այսքան բարձր չի եղել: Հետագայում ևս աստիճանաբար աճել է և կտրուկ թռիչք կատարել 2020 թ.-ին:

Աղբյուրը՝ ՀՀ ֆինանսների նախարարություն

Գծապատկեր 3. ՀՀ կառավարության պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշը (%)

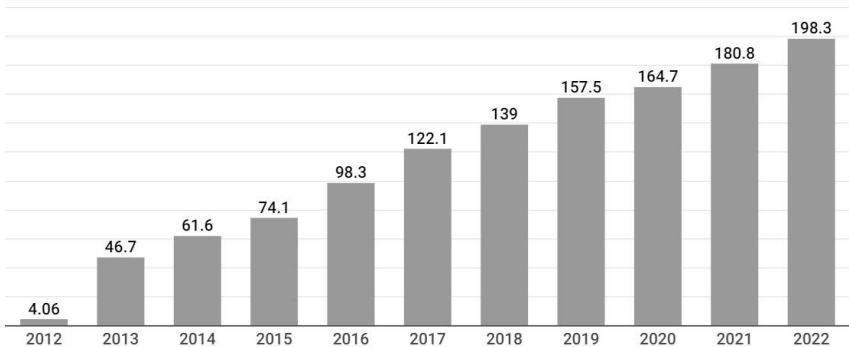
Թեև պետական պարտքը հարկաբյուջետային կանոնները չի խախտի, սակայն դրա աճը, այսպես թե այնպես, բացասական է ազդում պետական բյուջեի վրա, հետևաբար նաև՝ հարկատուների, որոնց հարկերի հաշվին էլ գոյանում է այդ բյուջեն:

Ամեն տարի Կառավարությունը միլիարդավոր դրամներ է ուղղում պետական պարտքի տոկոսավճարները մարելուն: Պարտքի ֆիզիկական ծավալների աճին զուգահեռ աճում են տոկոսավճարները, ինչպես նաև մայր գումարները [5]:

Վերջին տարիներին բյուջեի ծախսերի մոտ 10 %-ը բաժին է ընկնում Կառավարության պարտքի տոկոսավճարներին, իսկ մայր գումարի մարումները կատարվում են հիմնականում նոր վերցվող միջազգային վարկերի հաշվին:

2022 թ.-ին պետական պարտքի տոկոսավճարները կազմել են 198.3 մլրդ դրամ, որից 125,9 մլրդ դրամը ներքին պարտքի տոկոսավճարներն են, 72.4 մլրդ դրամը՝ արտաքին: Ընդ որում՝ այդ գումարներն ավելի մեծ կլինեին, եթե դոլարը դրամի նկատմամբ էժանացած չլիներ: Պարտքի տոկոսները վճարվում են դոլարով և որքան այն ավելի էժան է, այնքան բյուջեից քիչ դրամ է ուղղվում դրանց վճարմանը:

Բոլոր դեպքերում, 2021 թ.-ի համեմատ պարտքի տոկոսավճարներն ավելացել են 17.5 մլրդ դրամով կամ 9.7 %-ով [5]:

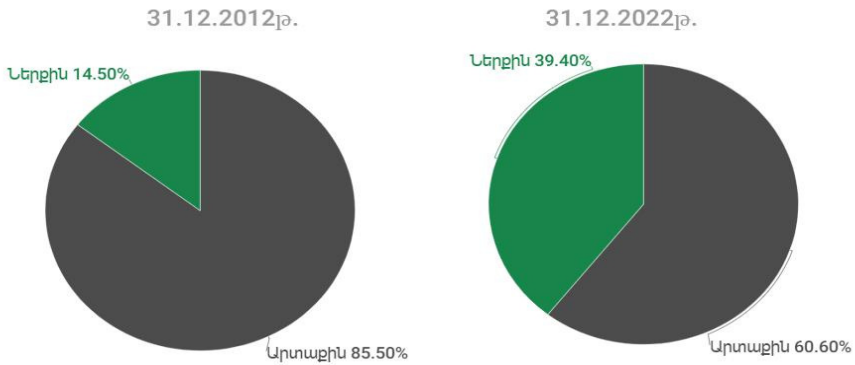

Աղբյուրը՝ ՀՀ ֆինանսների նախարարություն

**Գծապատկեր 4. ՀՀ կառավարության պարտքի գծով
տոկոսավճարները (մլրդ դրամ)**

Վերջին հինգ տարիներին ներքին պարտքը մեծ թափով է աճում:

Արդյունքում արտաքին պարտքը տարիների ընթացքում զիջել է իր դիրքերը:

Աղբյուրը՝ ՀՀ Ֆինանսների նախարարություն

**Գծապատկեր 5. Ներքին և արտաքին պարտքի կշիռները
Հայաստանի պետական պարտքի կազմում**

Եթե տասը տարի առաջ արտաքին պարտքը 85 % կշիռ ուներ, ապա այսօր այն մոտ 61 % է, որը Կառավարության ռազմավարության մի մասն է: Հիմնավորվում է, որ ներքին պարտքի տեսակարար կշռի մեծացումը նպաստում է փոխարժեքի ռիսկի նվազեցմանը: Ներքին պարտքը տրվում և սպասարկվում է ՀՀ դրամով ու դրամ/դոլար փոխարժեքի տատանումների բացասական ազդեցություններից զերծ է մնում: Մյուս կողմից էլ, սակայն, դա հանգեցնում է տոկոսադրույքի ռիսկի և պարտքի սպասարկման ծախսերի աճի, քանի որ ներքին պարտքի տոկոսադրույքները, եթե ոչ միջտ, ապա հաճախ ավելի բարձր են լինում [5]:

2023 թ.-ին ՀՀ-ում դոլարի փոխարժեքի մի քանի օր նկատվող բարձրացումից հետո հակառակ գործընթացն է տեղի ունեցել՝ դրամը դոլարի նկատմամբ կրկին արժևորվել է: ԿԲ-ի՝ 2023 թ.-ի հոկտեմբերի 11-ին սահմանած վերջին փոխարժեքների համաձայն՝ ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը նվազել է 2.30 դրամով և կազմել 395.22 դրամ այն դեպքում, երբ հոկտեմբերի 4-ի դրությամբ դոլարը հասել էր 429.14 դրամի, բանկերը մեկ դոլարը վաճառում էին ընդհուպ 454 դրամով:

Տնտեսագետները իրավիճակի կայունացումը կապում են ԿԲ-ի միջամտության, նաև մարդկանց սպասումների փոփոխության հետ, և, որ

դուլարը կկայունանա կրկին 400 դրամի շրջակայքում: Համաձայն վերլուծությունների, մի քանի օր տևած դուլարի փոխարժեքի բարձրացման կամ դրամի արժեզրկման հիմնական պատճառը խուճապային տրամադրություններն էին, այսինքն՝ հանրությունն ուներ բացասական սպասումներ՝ պայմանավորված Արցախում ստեղծված իրավիճակով, քաղաքական անկայունությամբ: Սովորաբար նման իրավիճակներում մարդիկ սպասում են նաև ֆինանսական անկայունություն, ֆինանսական խնդիրներ և փորձում են ապահովագրվել, որն էլ լինում է նաև արտարժույթ ձեռք բերելու եղանակով:

Նմանօրինակ սպասումները ստեղծում են արտարժույթի նկատմամբ աժիոտաժային պահանջարկ, ինչը, գերազանցելով առաջարկը, դեֆիցիտ է առաջացնում շուկայում: Մասնագետների գնահատմամբ՝ իրավիճակը կայունացավ Կենտրոնական բանկի կողմից միջամտությունից հետո:

Կենտրոնական բանկը 2023 թ.-ի հոկտեմբերի 4-ին հայտարարել էր արտարժույթի շուկայում գործառնություններ իրականացնելու մասին: ԿԲ միջամտությունն ի ցույց դրեց, որ բանկը վերահսկում է իրավիճակը: Երբ ԿԲ-ն միջամտություն արեց, այսինքն՝ փորձեց դեֆիցիտը լրացնել պահուստների հաշվին, ամեն ինչ վերադարձավ իր նախկին հունին:

Ընդամենը օրեր տևած դրամի արժեզրկումը տնտեսության վրա էական ազդեցություն չի ունեցել: Ըստ նրա՝ հիմնական ինստիտուցիոնալ մասնակիցները շատ լավ հասկանում էին, թե ինչ է տեղի ունենում և կտրուկ քայլերի չգնացին, որն է կերպ չմիջամտեցին, ձեռք չբերեցին արտարժույթ, որը հետո կկորցնեին:

Տնտեսագետները նաև նշում են, որ խնայողությունները պետք է պահել այն արժույթով, որին համապատասխան ծախսեր են անում, եթե ծախսերը դրամային են, ապա պետք է դրամ ունենալ [4]:

Այսպիսով՝ *քանի որ ՀՀ արտաքին պարտքի հաշվարկներն ու մարումները կատարվում են ԱՄՆ դոլարով, և 2022 թ.-ի դրամը արժևորվել է, 2022 թ.-ը այդ առումով բարենպաստ տարի էր պարտքի սպասարկման համար: Այլ խոսքով՝ դրամի ամրացումը դոլարի նկատմամբ հոգուտ պետական պարտքի է եղել:* Դոլարի նկատմամբ դրամի արժևորումը նպաստել է, որ դրամային արտահայտությամբ պարտքի թե բացարձակ արժեքը, թե տոկոսավճարները նախատեսվածից քիչ լինեն:

2022 թ.-ի ընթացքում դոլարի փոխարժեքը դրամի նկատմամբ նվազել է մինչև 20 %-ով: Արդյունքում՝ դրամային արտահայտությամբ պարտքի նվազում էր գրանցվել, սակայն դոլարային արտահայտությամբ՝ աճ:

Դրամը դոլարի նկատմամբ շարունակել է ամրապնդվել նաև այս

տարի, սակայն՝ շատ ավելի թույլ տեմպով: Եթե 2022 թ.-ի դեկտեմբերին պետական պարտքի հաշվարկներում հիմք է ընդունվել 393.57 ԱՄՆ դոլար/ ՀՀ դրամ միջին փոխարժեքը, ապա 2023-ի հուլիսին՝ 386.22 դրամ, այսինքն՝ դոլարը էժանացել է ընդամենը 2 %-ով: Հետևաբար, փոխարժեքի տատանումները պարտքի ցուցանիշների և սպասարկման վրա այս տարի մեծ ազդեցություն չեն թողել [6]:

Պետական պարտքի կառավարման արդյունավետությունը, թերևս, իրենից ենթադրում է վերջինիս այնպիսի ուղղություններով ծախսումը, որը հնարավորություն կտա ապահովել հավելյալ տնտեսական աճ, ինչի հաշվին էլ կփակվի համապատասխան պարտքը և կիրականացվի վերջինիս սպասարկումը:

2022 թ.-ի դեկտեմբերի վերջի դրությամբ ՀՀ պետական պարտքը կազմել է 10 մլրդ 638 մլն դոլար: Մեկ տարում այն աճել է 15.3 %-ով կամ 1 մլրդ 412 մլն դոլարով, իսկ 2023 թ.-ին պետական պարտքը կազմել է 11 մլրդ 322 մլն դոլար [5]:

Վերջին տարիներին պետական պարտքը աճել է ներքին պարտքի հաշվին:

2022 թ. տարեվերջին ներքին պետական պարտքը կազմել է մոտ 4 մլրդ 189 մլն դոլար՝ տարվա ընթացքում ավելանալով մոտ 1 մլրդ 610 մլն դոլարով կամ 62.5 %-ով, իսկ 2023 թ.-ին պետական պարտքը կազմել է 4 մլրդ 617 մլն դոլար, որը նույն տարվա տարեսկզբի համեմատ աճել է 425 մլն դոլարով կամ 10.1 %-ով [8]: Ներքին պարտքը հիմնականում գոյացել է ռեզիդենտների կողմից ձեռք բերված պետական գանձապետական պարտատոմսերի հաշվին [8]:

Արտաքին պարտքը կազմել է 6 մլրդ 451 մլն դոլար: Ի տարբերություն ներքին պարտքի, արտաքին պարտքը տարվա ընթացքում նվազել է կատարված մարումների հաշվին: Այն տարեսկզբի համեմատ նվազել է 197.6 մլն դոլարով կամ 3 %-ով: Արտաքին պարտքի մեծ մասն էլ այլ պետություններից ու կազմակերպություններից վերցված վարկերն ու փոխառություններն են:

Վերջին տասը տարում Հայաստանի պետական պարտքը աճել է 2.4 անգամ [8]:

ՀՀ պետական պարտքը 2023 թ.-ի 9 ամիսների ընթացքում աճել է 6,4 տոկոսով, աճել է համամասնությամբ, քանի որ փոխարժեքը մեծ տատանում չի ունեցել: ԿԲ-ի պարտքը նվազել է, իսկ կառավարության պարտքն աճել է մոտ 7 տոկոսով:

2023 թ.-ին պետական պարտքը կազմել է 4 տրիլիոն 454 մլրդ դրամ՝

նախորդ տարվա տարեվերջի 4 տրիլիոն 186,7 մլրդ դրամի դիմաց: Արտաքին պարտքը կազմել է 2 տրիլիոն 354 մլրդ դրամ, ներքին պարտքը՝ 1 տրիլիոն 89 մլրդ դրամ: Դոլարային արտահայտությամբ պետական պարտքը կազմել է 11 մլրդ 322 մլն դոլար, կառավարության պարտքը կազմել է 10 մլրդ 790 մլն դոլար: Ընդհանուր առմամբ, եթե դիտարկենք կառավարության պարտքի պորտֆելի ռիսկերի կառավարման ցուցանիշները, կառավարության պարտքի գծով սահմանված բոլոր ուղենիշները փաստացի պահպանվել են, իսկ պարտքի միջին տոկոսադրույքը նախորդ տարեվերջի նկատմամբ աճել է 0,7 տոկոսային կետով՝ ըստ էության, պարտքի կառավարման տեսանկյունից ռիսկի սահմանված ուղենիշների շրջանակներում:

Ֆիքսված տոկոսադրույքով պարտքը գերազանցել է ռազմավարությանը սահմանված նվազագույն 80 տոկոսի ցուցանիշը և կազմում է 84 տոկոս:

ՀՀ պարտքում էական տեսակարար կշիռ ունի երկարաժամկետ պարտքը, սակայն վերջին տարիների ավելացել է կարճաժամկետ և միջնաժամկետ պարտքի մասնաբաժինը: Ներկա դրությամբ երկարաժամկետ պարտքի մասնաբաժինը 81 տոկոս է, միջնաժամկետ պարտքինը՝ 16 տոկոս, կարճաժամկետ պարտքինը՝ 3 տոկոս: Աճել է դրամային պարտքը, այս պահին այն կազմում է պարտքի 43 տոկոսը, ԱՄՆ դոլարով արտահայտված պարտքը կազմում է 34 տոկոս, եվրոյով պարտքը՝ 9 տոկոս [8]:

Պետական պարտքն աճում է բացառապես ներքին պարտքի հաշվին: Ներքին պարտքը հիմնականում ռեզիդենտների կողմից ձեռք բերած պետական գանձապետական պարտատոմսերն են: Մայիսի վերջի դրությամբ այն կազմել է 4 մլրդ 617 մլն դոլար, որը տարեսկզբի համեմատ աճել է 425 մլն դոլարով կամ 10.1 %:

Արտաքին պարտքը կազմել է 6 մլրդ 409 մլն դոլար՝ տարեսկզբի համեմատ նվազելով 36 մլն դոլարով կամ 0.6 %-ով: Արտաքին պարտքի կազմում էական կշիռ ունեն միջազգային կազմակերպություններից ու պետություններից վերցված վարկերն ու փոխառությունները (4 մլրդ 439 մլն դոլար): Ոչ ռեզիդենտների կողմից ձեռք բերված արտարժույթային պարտատոմսերը կամ, ինչպես ավելի հայտնի է, եվրոպարտատոմսերը կազմել են 1 մլրդ 199,5 մլն դոլար, մնացածը ոչ ռեզիդենտների կողմից ձեռք բերված պետական գանձապետական պարտատոմսերն են ու արտաքին երաշխիքները: Արտաքին պարտքի 91 %-ը Կառավարության պարտքն է, 9 %-ը՝ ԿԲ-ինը:

Եզրակացություն: ՀՀ Կառավարությունը, նախքան 2020 թ. արձանա-

գրված տնտեսական անկումը, փորձում էր կրճատել պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը: Կանխատեսվում էր, որ 2026 թ. կառավարության պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը չի գերազանցի 60 %-ը, և տնտեսական աճը միջնաժամկետ հատվածում կհանգեցնի այդ հարաբերակցության կրճատմանը, որն, իր հերթին, կնպաստի հարկային եկամուտների աճին, հակառակ դեպքում, վատագույն սցենարով, կարող է պարտքային ճգնաժամ արձանագրվել, եթե ՀՀ Կառավարությունը չկարողանա սպասարկել իր ստանձնած պարտավորությունները՝ հատկապես արտաքին պարտքի կտրվածքով:

Մյուս կողմից՝ արտաքին շուկերով պայմանավորված, կարող է արձանագրվել ներքին պահանջարկի և արտահանման ծավալների կրճատում, ինչն էլ ճնշումներ կարող է գործադրել ՀՀ արժույթի վրա: Դա կարող է ազդել մասնավոր ընկերությունների վերցրած վարկերի վերադարձելիության վրա (անհուսալի՝ հատկապես արտաթույթով տրամադրված վարկերի քանակի աճ), և բացասական զարգացումները կարող են վատագույն սցենարի դեպքում արժույթային, ինչպես նաև բանկային ճգնաժամի պատճառ դառնալ, որն էլ, իր հերթին, կազդի ՀՀ Կառավարության՝ ստանձնած պարտավորությունները (արտահանման, ներմուծման, տրանսֆերտների կրճատման հետևանքով բյուջե փոխանցվող անուղղակի և ուղղակի հարկերի կրճատմամբ պայմանավորված) սպասարկելու կարողության վրա: Իսկ ընթացիկ հաշվի խորացող անհավասարակշռության հետևանքով ազգային արժույթի արժեզրկումը կարող է դժվարացնել արտաքին պարտքի սպասարկումը և մարումը (հատկապես, երբ արտաքին պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը բավականին մեծ է), ինչն էլ կարող է հանգեցնել պարտքային ճգնաժամի:

Այսպիսով, կարելի է եզրահանգել, որ, ընդհանուր առմամբ, զարգացող և մեկ շնչի հաշվով միջինից բարձր եկամտի մակարդակ ունեցող երկրների պարագայում պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցության մոտ 90 %-ի դեպքում շեմը կարող է համարվել վերին, և մինչ այդ շեմին մոտենալը վերջինիս աճը բացասական ազդեցություն է ունենում տնտեսական աճի վրա, իսկ ստորին շեմ կարող է հանդես գալ 33-35 %-ը, մինչդեռ 90 %-ը գերազանցելու դեպքում դա կհամարվի «պարտքի ոչ արդի գոտի»:

Արտաքին շուկերով պայմանավորված, կարող է արձանագրվել ներքին պահանջարկի և արտահանման ծավալների կրճատում, ինչն էլ ճնշումներ կարող է գործադրել ՀՀ արժույթի վրա: Դա կարող է ազդել

մասնավոր ընկերությունների վերցրած վարկերի վերադարձելիության վրա:

Ամփոփում: Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրահանգմանը, որ պետությունը, մեծացնելով իր արտաքին և ներքին պարտքերը, ավելացնում է իր պետական բեռը, որն էլ իր հերթին խնդիր է առաջացնելու հետագայում ոչ միայն տնտեսության կայուն զարգացման համար, այլև դժվարացնելու է պարտքի հետագա սպասարկումը և մարումը (հատկապես՝ երբ արտաքին պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը բավականին մեծ է), ինչն էլ կարող է հանգեցնել պարտքային ճգնաժամի: Մյուս կողմից՝ կապիտալ ներդրումները պետք է ուղղվեն այն ծրագրերին, որոնք կնպաստեն ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպերի ապահովմանը, այլ ոչ թե այն ծրագրերին, որոնք լավ մշակված չեն, և որոնց նպաստումը տնտեսական աճին բավականին ցածր մակարդակում է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենք:
2. Wheeler, Graeme Sound Practice in Government Debt Management, 2004, World Bank, p. 94.
3. Русаякина А.М. Управление государственным долгом. Пенза, 2001, с. 11.
4. <https://armenpress.am/arm/news/1121813.html> (հասանելի է 05. 03. 2024)
5. <https://hetq.am/hy/article/152298> (հասանելի է 26. 03. 2024)
6. <https://hetq.am/hy/article/159957> (հասանելի է 03. 04. 2024)
7. <https://library.asue.am/books/2791.pdf> (հասանելի է 26. 03. 2024)
8. <https://www.aravot.am/2023/11/27/1384948/> (հասանելի է 05. 03. 2024)

Анализ продуктивности государственного управления РА за последнее десятилетие

Тавадян Рузанна

ВГУ, «Менеджмент», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат экономических наук, доцент Н. Барсегян

Резюме

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, внешний и внутренний государственный долг РА, развитие экономики, погашение долга, государственный бюджет РА, соотношение долга к ВВП, выплаты процентов по долгу, веса внутреннего и внешнего долга*

В результате исследования мы пришли к выводу, что государство, увеличивая свой внешний и внутренний долг, увеличивает и свою государственную нагрузку, что в свою очередь создаст проблемы не только для стабильного развития экономики в будущем, но также затруднит дальнейшее обслуживание и погашение долга (особенно когда соотношение внешнего государственного долга к ВВП достаточно велико), что может привести к долговому кризису. С другой стороны, капитальные вложения должны быть направлены на такие проекты, которые будут способствовать более высоким темпам экономического роста, а не на проекты, которые плохо разработаны и их способствование экономическому росту на достаточно низком уровне. Ввиду внешних шоков может быть зафиксировано сокращение внутреннего спроса и объемов экспорта, что может оказать давление на валюту РА. Это может повлиять на возвратность кредитов, взятых частными компаниями.

The Analysis of the Efficiency of the RA State Administration in the Last Decade

Tavadyan Ruzanna

VSU, "Management", 4th year

Academic Supervisor: N. Barseghyan

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *financial resources, RA external and internal state debt, economic development, debt repayment, RA state budget, debt/GDP ratio, debt interest payments, internal and external debt weights*

As a result of the research, we have come to the conclusion that the state increases its burden by increasing its external and internal debts, which in its turn will cause a problem not only for the sustainable development of the economy in the future, but will also make it difficult to further service and repay the debt (especially when external public debt/GDP ratio is quite high), which can lead to a debt crisis. On the other hand, capital investments should be directed to projects that will contribute to higher economic growth rates, not to projects that are not well-designed and contribute to economic growth at a fairly low level. Due to external shocks, a decrease in domestic demand and export volumes may be recorded, which may put pressure on the RA currency. It may affect the returnability of loans taken by private companies.

Անձնակազմի կառավարման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում

Հալաջյան Էդիտա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հանրային կառավարում»,
մագիստրատուրա, 1-ին կուրս
Գիտական ղեկավար՝ տ. գ. թ., դոցենտ Ն. Բարսեղյան*

***Հանգուցային բառեր.** անձնակազմ, անձնակազմի կառավարում, կառավարման հիմնախնդիրներ, անձնակազմի շահադրդում*

Անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքը կառավարման հատուկ կամ որոշակի գործառնություններից է, որը կարևորագույն նշանակություն ունի արդյունավետ տնտեսավարման և շուկայավարման պահանջներից բխող ձեռնարկչատիրական գործունեության կազմակերպման, կարգավորման և կառավարման համար: Յուրաքանչյուր կազմակերպությունում ընտրված ռազմավարության հիման վրա մշակվում է կառավարման կազմակերպական որոշակի կառուցվածք, ըստ այդմ՝ նաև հաստիքային ցուցակ, որտեղ առկա հաստիքների համալրումը համապատասխան կադրերով և նրանց արդյունավետ օգտագործումը անձնակազմի կառավարման հիմնական նպատակն է: Կազմակերպության աշխատողները, որպես արտադրական գործընթացի բաղկացուցիչ մաս, կառավարման օբյեկտ են, դրանով հանդերձ՝ անձնակազմը, նախ և առաջ, մարդիկ են՝ անհատական բնութագրերի բարդ համալիրով, որոնց մեջ գլխավոր դեր են կատարում սոցիալ-հոգեբանական որակները: Անձնակազմի կառավարումը աշխատանքային գործընթացների իրականացման ժամանակ նրա ներուժի արդյունավետ օգտագործման նպատակով աշխատողների շահերի, վարքագծի և գործունեության վրա կառավարչական ներազդեցության սկզբունքների, մեթոդների, միջոցների և ձևերի ամբողջությունն է: Կազմակերպության անձնակազմ ասելով պետք է հասկանալ ինչպես վարձու, այնպես էլ սեփականատեր աշխատողների համախումբը, որոնց աշխատանքային ներուժը համապատասխանում է արտադրական հզորություններին և ապահովում է արդյունավետ տնտեսական գործունեություն [1, 388]:

Տնտեսության զարգացման ժամանակակից փուլում կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը կադրերի հետ տարվող աշխատանքն է: Հետազոտությունները հաստատում են, որ կազմակերպությունները դժվարությոններ են ունենում արտաքին միջավայրի փոփոխություններին հարմարվելիս: Շուկայական փոփոխություններին և տեխնոլոգիական նո-

րույթներին հարմարեցումը անհնար է իրականացնել հին կազմակերպության շրջանակներում, առանց համակարգի ձևափոխման ուղղությունների դիտարկման, առանց կազմակերպչական այնպիսի միջոցառումների ընդունման, որոնք կապահովեն կազմակերպության գործունեության արդիականացումը, համապատասխանեցումը շուկայի անընդհատ փոփոխվող պայմաններին ու պահանջներին: Կազմակերպական նոր ձևերը և մոտեցումները պետք է հակազդեն ձեռնարկությունների գործունեության մեջ տեղի ունեցող անկումներին և նոր խնդիրների լուծման հարցում դրանց ղեկավարների անընդունակությանը:

Իրենց բնույթով կազմակերպությունները միշտ պետք է գտնվեն նորացման գործընթացում: Դեպի արդունքները կողմնորոշված հարմարման գործընթացը պետք է ղեկավարներին օգնի խորացնել կազմակերպության նպատակների նվաճման ժամանակակից մեթոդների յուրացումը փոփոխվող իրադրությունում: Շատ ընկերություններում կազմակերպությունների ղեկավարներն ուշադրությունը կենտրոնացնում են արտադրության, ֆինանսների կառավարման և մարքեթինգի վրա այն դեպքում, երբ ձեռնարկությունների կառավարման այնպիսի կարևոր բաղկացուցիչներ, ինչպիսիք են մարդկային ռեսուրսները, շարունակում են մնալ թույլ օղակ կառավարման ընդհանուր համակարգում: Շատ կարևոր է նաև, որ ընկերության Մարդկային ռեսուրսի կառավարման ստորաբաժանումը կենտրոնանա ոչ միայն ընկերության ֆունկցիոնալ փոխհարաբերությունների արդյունավետ իրականացման վրա, այլև կարողանա արագ և որակով լուծել իր բոլոր խնդիրները՝ ընթացիկ աշխատանքներում ներգրավելով գրագետ, արհեստավարժ, մասնագիտական բարձր գիտելիքներով և որակներով օժտված հմուտ անձնակազմ:

Մարդիկ ցանկացած կազմակերպության ամենակարևոր ռեսուրսն են: Հենց իրենք են ստեղծում նոր արտադրանք, կուտակում և օգտագործում ֆինանսական ռեսուրսներ, վերահսկում արտադրանքի և կատարվող աշխատանքների որակը: Մարդիկ ունակ են անընդհատ զարգանալ և կատարելագործվել, նրանց հնարավորություններն անսպառ են՝ այն դեպքում, երբ մնացած բոլոր ռեսուրսները զուրկ են նման հնարավորությունից:

Մարդկային ռեսուրսների կառավարումը համարվում է կազմակերպության ռազմավարական զարգացման անբաժանելի մասը [2]:

Աշխատանքի ուսումնասիրման օբյեկտը կազմակերպություններն են, որոնք ձգտում են արդյունավետորեն օտագործել մարդկային ներուժի հնարավորությունները, որտեղ ներդրվում են ժամանակակից ձեռնար-

կությունների կառավարման արդի մեթոդներ, աշխատանքի սուբյեկտը աշխատուժն է՝ իր մասնագիտական կրթությամբ, որակավորման մակարդակով, ձեռքբերված փորձառություններով, հմտություններով և կարողություններով:

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել անձնակազմի կառավարման տեսամեթոդական հիմքերը, վերլուծել ՓՄՁ ձեռնարկություններում անձնակազմի կառավարման հիմնախնդիրները և զարգացման հեռանկարները:

Հոդվածում անձնակազմի կառավարման հիմնախնդիրները ներկայացվել են մի շարք միջազգային խոշոր ընկերությունների ՀՀ ներկայացուցչությունների գործունեությունը բնութագրող ցուցանիշների վերլուծությունների միջոցով: Նրանք սովորաբար կիրառում են կադրերի լավագույն փորձը (Synopsis, Coca-Cola Hellenic, Viva-MTS, Team Telecom Armenia, UCom):

Synopsis. «Մինոփսիս» ընկերությունը սկսել է իր գործունեությունը Հայաստանում 2004 թ.-ին՝ որպես «Մինոփսիս Արմենիա» փակ բաժնետիրական ընկերություն (ՓԲԸ): «Մինոփսիս Արմենիա» ՓԲԸ-ն զբաղվում է գիտահետազոտական և ճարտարագիտական աշխատանքներով: Այսօր, ունենալով ավելի քան 1000 որակյալ հայ մասնագետ, Մինոփսիս Արմենիան հայկական ՏՏ ոլորտի խոշորագույն գործատուներից մեկն է և ԱՄՆ-ից դուրս գտնվող ամենամեծ մասնաճյուղը: «Մինոփսիս Արմենիան» իր գործունեությունն է ծավալում ՀՀ-ի 2 քաղաքներում՝ Երևանում և Գյումրիում: Այն նպաստում է նորարարությունների առաջադրմանը և ստեղծագործելու կարողությանը: Ընկերության մարդկային ռեսուրսները ստեղծում են այնպիսի միջավայր, որը կնպաստի ուղեղային գրոհի, փորձի և գաղափարների փոխանակմանը, որոնք դրականորեն կազդեն բիզնեսի և մշակույթի վրա ՀՀ-ում: Վերջինիս աշխատակիցները գիտեն, որ ունեն կենսական նշանակություն և զգում են, որ իրենք կազմակերպության կարևոր մասն են կազմում՝ առաջնորդվելով «խելացի և ապահով» սկզբունքով: Ընկերությունը աշխատակիցների համար ապահովում է գրավիչ հարթակ, որտեղ կարող են օգտագործել և կիսել գիտելիքները, լավագույն փորձը, մարտահրավերները և զարգացման հնարավորությունները՝ հույս ունենալով ոգեշնչել հաջորդ սերնդին դառնալ տեխնոլոգիական առաջատարներ Synopsis-ում: Ընկերությունը կոչ է անում դառնալ իր անձնակազմի անդամ, այնպիսի կարգախոսով, որը նպաստում է մարդկային ռեսուրսների արագ համալրմանը՝ «Միանալով մեզ՝ կարող եք կապվել, աջակցել և սովորեցնել միմյանց և ապագա սերունդներին,

առաջնորդել նրանց, անձնապես աճել, մասնագիտորեն զարգանալ, աջակցել մշակութային ինքնությանը, ունենալ հնարավորություններով լի ապագա»։ Ընկերությունն աջակցում է իր աշխատակիցներին, կատարում առաջավոր փորձի փոխանակում և ցուցաբերում ուշադրություն յուրաքանչյուրի նկատմամբ, որն անհրաժեշտ է առավելագույնը ստանալու, նախագիծը ժամանակացույցի մեջ պահելու և հմտություններն ու արտադրողականությունը արագացնելու համար։ Հաճախ իրականացվում են սեմինարներ, վեբինարներ, աջակցություններ և այլն [4]։

Coca-Cola Hellenic. «Կոկա-Կոլա ՀԲԲ Արմենիա» ընկերությունում թիմի անդամներն ընկերության հաջողության որոշիչ գործոնն են։ Նրանց բարեկեցությունն ու արդյունավետությունն էական ազդեցություն ունեն սպառողի գոհունակության և, հետևաբար, ընկերության ֆինանսական ցուցանիշների վրա։ Բազմազանությունն ու աշխատանքային միջավայրը համարելով ընկերության հիմնական ուժը՝ մշտապես աշխատում են թիմի և մշակույթի ռազմավարության զարգացման ուղղությամբ, հատկապես կարևորում են բարձր ղեկավարներին ընկերության ներսում զարգացնելու անհրաժեշտությունը՝ տաղանդաշատ անձանց ներգրավելու, կանանց լիդերությունը բարձրացնելու, կորպորատիվ յուրօրինակ մշակույթի, բազմազանության և մասնագիտական զարգացման արդյունավետ ծրագրերի միջոցով։

Առանձնացվում են աշխատակիցների կառավարման մի շարք մոտեցումներ։

Որպես գործատու ընկերությունը երաշխավորում է, որ յուրաքանչյուր աշխատակից դրսևորի իր լավագույն հնարավորությունները, որպեսզի որպես համախմբված թիմ, հասնեն ընդհանուր գործարար նպատակների իրագործմանը։ Վերջինս իրականացնում են խրախուսելով ակտիվ հաղորդակցություն, ապահովելով հավասար հնարավորություններ, ստեղծելով ներառական, անվտանգ և առողջ աշխատանքային միջավայր բոլոր աշխատակիցների համար։ Անձնակազմի կառավարման նկատմամբ ընկերության մոտեցումը հիմնվում է թափանցիկ և բաց հաղորդակցության վրա, որն աշխատակիցների արտադրողականությունն ու ներգրավվածությունը խթանելու միակ արդյունավետ միջոցն է։

Շատ կարևոր է, որ ստորաբաժանումներն ունենան աշխատակիցների անհատական գործերի ստեղծման և վարման արդյունավետ ընթացակարգեր։ Այդ նպատակով աշխատակիցների անհատական գործերի կառավարման քաղաքականությունը տալիս է «անհատական գործ» եզրի սահմանումը, փաստաթղթի յուրաքանչյուր տեսակի համար սահմանում

է պահպանման ժամանակահատվածը, նշում է անհատական գործերի պահպանման հատուկ վայրը, մանրամասներ է տրամադրում անհատական գործերի ֆիզիկական անվտանգությունը, քաղաքականության հետևողական իրականացումը և համապատասխանության ստուգումների անցկացումն ապահովելու մասին:

Աշխատակիցների աշխատանքային պայմանների փոփոխության քաղաքականությունը սահմանում է աշխատանքային պայմանները փոխելու մասին ընթացակարգերը՝ ներառյալ բոլոր համապատասխան ծանուցագրերի և հրամանների պատրաստումը: Աշխատանքային փոփոխարեությունների դադարեցման քաղաքականությամբ կարգավորվում են աշխատանքային հարաբերությունների ավարտի հետ կապված հարցերը:

Ընկերության բողոքների դիտարկման քաղաքականությունը մշակվել է՝ աշխատակիցների մտահոգություններին կառուցողական և արդար լուծում տալու համար: Այն պարունակում է ցուցումներ՝ նախատեսված աշխատավայրում անարդար վերաբերմունքի, առողջության պահպանման և անվտանգության հետ կապված բողոքի ներկայացման դեպքերի համար: Աշխատակիցները կարող են նաև ներկայացնել իրենց առաջարկությունները և բողոքները հատուկ նախատեսված «Խոսի՛ր» թեժ գծով: Քաղաքականությունը վերաբերում է բոլոր աշխատակիցներին, այդ թվում՝ փորձակներին, կես և լրիվ դրույքով աշխատողներին: Մարդկային ռեսուրսների (HR) թիմի խնդիրն է բողոքների դիտարկման ողջ ընթացքում արդար վերաբերմունք դրսևորել ներգրավված բոլոր կողմերի նկատմամբ, ժամանակին լուծել առաջացած խնդիրները և հավատարիմ մնալ պատասխան գործողություններ չձեռնարկելու սկզբունքին, երբ աշխատակիցները բողոք են ներկայացնում ընդդեմ ղեկավարության:

2020 թվականին արտադրության ղեկավարների համար կազմակերպել են իրազեկման բազմաթիվ դասընթացներ՝ տրամադրելով տեղեկություններ աշխատավայրում առկա վտանգների, ներառականության, բազմազանության, բնության ու շրջակա միջավայրի վերաբերյալ: Նման դասընթացների նպատակն է, ի թիվս այլոց, օգնել թիմին արագ հարմարվել աշխատանքային նոր պայմաններին:

Համավարակի շրջանում կազմակերպվում են վեբինարներ՝ նվիրված հեռավար աշխատանքի պայմաններում աշխատակիցների արդյունավետության բարձրացմանը, վիրտուալ թիմերի կառավարման բերավականնր, նորեկների համար հարմարվողականության գործընթացի կազմակերպմանը [3]:

Viva-MTS. «Վիվա-USU» ընկերությունը գիտակցում է, որ իր հաջողության գրավականն իր աշխատակիցներն են, հետևաբար, վերջիններս՝ հնարավորություն ունեն շարունակաբար ձեռք բերել նոր գիտելիքներ՝ ինչպես տեխնիկական, այնպես էլ անձնային հմտությունների հետ կապված, և մշտապես ապահովեն բարձր և առողջ ներգրավվածության և կատարողականի մակարդակ: Ընկերությունը ձգտում է արագորեն վերամշակել իր զարգացման ծրագրերը՝ օգնելու անձնակազմին պահպանելու իր ձկունությունն ու եռանդը: Այս նպատակով ընկերությունն ապահովում է իր զարգացման ծրագրերի առցանց փոխանցումը և առաջարկում էլեկտրոնային ուսուցման ձևերն դասընթացներ: Ընկերությունը գործում է խստագույնս պահպանելով տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին ՀՀ օրենքի պահանջները: «ՎիվաՄեկ-USU»-ի աշխատակիցները տեղյակ են և պարտավոր են գործել գործող օրենքներին, կանոններին և կանոնակարգերին համապատասխան, ինչպես նաև հետևել «ՎիվաՄեկ-USU»-ի քաղաքականությանը և ընթացակարգերին: «ՎիվաՄեկ-USU»-ի աշխատակիցներին արգելվում է խրախուսել որևէ երրորդ կողմի կատարել կամ անձամբ մասնակցել որևէ գործողության, որը խախտում է օրենքները, կանոնները և կանոնակարգերը, ինչպես նաև՝ ընկերության քաղաքականությունն ու ընթացակարգերը [5]:

Պետական օրենսդրությանը համապատասխանության հետ մեկտեղ՝ ընկերության անձնակազմը հետևում է նաև մի շարք ներքին սկզբունքների, որոնք առաջնահերթություններ են նաև կորպորատիվ կառավարման համար. այն է՝ հակակոռուպցիոն նորմերն ու կանոնակարգերը, խարդախությունների կանխարգելումը, բարեխիղճ գործարար պրակտիկան, պատասխանատու մատակարարման շղթան: Ընկերության ողջ աշխատակազմն անցել է հակակոռուպցիոն օրենսդրության համապատասխանության ծրագրի, Հակակոռուպցիոն ձեռնարկի կարևորագույն պահանջների և կոռուպցիայի խոցելի ոլորտների և այդ ռիսկերի նվազեցման վերաբերյալ ուսուցում: «ՎիվաՄեկ-USU»-ի բոլոր աշխատակիցները պարտավոր են իրենց աշխատանքները կատարել առավել արդյունավետ, և, որպես այդպիսին, ընկերությունն արգելում է բոլոր տեսակի շահերի բխումները: Շահերի բխում կարող է առաջանալ, երբ անձնական շահերն են ներգրավված կամ վտանգված, և համապատասխան որոշումները կարող են բացասաբար ազդել ընկերության շահերի վրա: Ընկերության շահերը և բրենդը պետք է առաջնահերթություն ունենան «ՎիվաՄեկ-USU»-ի աշխատակիցների կողմից ընդունված բոլոր որոշումների և գործողությունների մեջ: «ՎիվաՄեկ-USU»-ում աշխատող անհատ-

ները միշտ պետք է գործեն ընկերության նկատմամբ իրենց ստանձնած պարտականություններին համահունչ եղանակով և առանձնահատուկ միջոցներ ձեռնարկեն՝ ընկերությանը գերծ պահելու համար իրենց և ընկերության շահերի միջև բախումների հետևանքով առաջացած վնասներից: Էթիկայի կանոնները հասանելի են «ՎիվաՄեկ-USU»-ի ողջ աշխատակազմին և ներկայացվում են ցանկացած նոր աշխատակցի: «ՎիվաՄեկ-USU»-ն ստեղծել է նաև Թեժ-գիծ՝ ապահովելու հարգալից և բաց աշխատանքային միջավայր: Հատկապես կարևոր է ապահովել արդարացի վերաբերմունք աշխատակիցների նկատմամբ և արագ արձագանքել նրանց անհանգստությունների և խնդիրների ժամանակ: «ՎիվաՄեկ-USU»-ը խթանում է իր աշխատակիցների համար արդար, բազմազան և անվտանգ աշխատանքային միջավայրի ստեղծումը: Ընկերության հաջողության հիմքում հավատարիմ, արհեստավարժ և ինտեգրված աշխատակիցներն են և փոփոխությունների նկատմամբ, ինչպես նաև աշխատանքում մարտահրավերներին դիմակայման հարցերում իրենց ճկունությունն ու հարմարվողականությունը: Ընկերությունը խորապես հավատում և խրախուսում է աշխատակիցների մասնագիտական զարգացումը, հավասար հնարավորությունները և աշխատանք-կյանք հավասարակշռությունը, որի համար իրականացնում է բազմաթիվ նախաձեռնություններ: Ընկերության չորս հիմնական առաջնահերթություններն են՝ աշխատակցի ներգրավվածությունը, աշխատակցի կարիերայի առաջընթացն ու ուսուցումը, բազմազանությունն ու հավասարությունը և առողջությունն ու անվտանգությունը: Բոլոր աշխատակիցների հավաքագրման ժամանակ «ՎիվաՄեկ-USU»-ը առաջնորդվում է սահմանված կանոններով և ընթացակարգերով և բոլոր թեկնածուների համար որդեգրել է արդարության և հավասարության ռազմավարություն: Ընկերությունը խստորեն արգելում է ցանկացած տեսակի խտրականությունը կամ հավաքագրման արտոնությունները, այդ թվում նաև՝ աշխատանքի ընդունումը, առաջադրանքի հանձնարարումը, փոխհատուցումը, միևնույն աշխատանքի համար հավասար վարձատրությունը, արտոնությունները, աշխատանքի առաջխաղացումը, տեղափոխումը, կարգապահությունն ու աշխատանքային պայմանագրի դադարեցումը, հետապնդման ու ոտնձգության ցանկացած տեսակները՝ կախված ռասայից, կրոնից, ազգային պատկանելիությունից, քաղաքացիությունից, սեռից, տարիքից, անաշխատունակությունից, սեռական կողմնորոշումից, ընտանեկան կարգավիճակից կամ ցանկացած այլ առանձնահատկություններից, ինչպես սահմանված է համապատասխան քաղաքականությամբ: Ընկերու-

թյունն ունի վարձատրության հստակ քաղաքականություն, որի կայուն մասը պայմանավորված է պաշտոնի կարգից, իսկ փոփոխական մասը ներառում է պարգևավճարներն ու միջնորդավճարային համակարգը: Ձեռնարկվում են միջոցներ՝ բարձրացնելու խրախուսման համակարգի օբյեկտիվությունը և բարելավելու կատարողականի գնահատման գործընթացը և ուժեղացնելու աշխատողների անհատական աշխատանքի արդյունքի վարձատրության և ընկերության համար ընդհանուր վերջնական արդյունքների միջև կապը:

Դրական աշխատանքային մշակույթ ապահովելու համար՝ ստեղծվել է Սոցիալական կոմիտե, որը ներգրավված է բազմաթիվ ժամանցային ծրագրերում, ներքին և արտաքին միջոցառումներում, ինչպես նաև «Գաղափարների շղթա» թիմ, որում ներգրավված են աշխատակիցներ բոլոր վարչություններից իրենց գաղափարները և կարծիքները արտահայտելու նպատակով: Իրականացվել են մի շարք ծրագրեր, որոնք նպաստել են աշխատակիցների ներգրավվածության և խրախուսման բարձրացմանը, դրանցից են՝ մի շարք բացօթյա միջոցառումները, տարբեր գործընկեր ընկերությունների հետ ֆուտբոլային խաղերը, բոլոր աշխատակիցների համար առաջին օգնության դասընթացները, աշխատակիցների ձեռագործ աշխատանքների ցուցահանդեսները և շատ ուրիշ միջոցառումներ՝ թիմի կառուցման և ընդհանուր թիմային ոգու ամրապնդման համար: Ընկերությունում նաև լույս է տեսնում «Միասին» ամսագիրը, որը թողարկվում է յուրաքանչյուր եռամսյակ և պարունակում է հետաքրքիր պատմություններ, փաստեր աշխատակիցների մասին, ղեկավարների կողմից փորձի փոխանակում, նկարագրում է իրականացված նախագծերը և տալիս հետաքրքիր և օգտակար գաղափարներ ինքնագարգացման համար: Ընկերությունը հատուկ ուշադրություն է դարձնում աշխատակիցների առողջությանը և աշխատանքի անվտանգությանը: Այն շուկայում բացառիկ ընկերություններից է, որն ունի Կորպորատիվ բժիշկ՝ որպես թիմի անդամ, որը միշտ պատրաստ է օգնել և խորհուրդներ տրամադրել, աջակցել և անհրաժեշտության դեպքում, առաջին բուժօգնություն ցուցաբերել: Ամբողջ աշխատակազմին հաճախ ուղարկվում են բժշկական խորհուրդներով հողվածներ, կազմակերպվում են տարբեր հիվանդությունների կանխարգելման վերաբերյալ իրազեկման հանդիպումներ [6]:

UCom. Որպես կադրային քաղաքականություն՝ ընկերությունում առաջնահերթություններ են սահմանվել անձնակազմին էլ՝ ավելի համախմբելը, երկար ժամանակ հեռավար ռեժիմով աշխատանքից հետո գրա-

սենյակում աշխատանքին վերափնտեղվելը և թիմի ներգրավվածության բարձրացումը: Այդ ուղղությամբ ընկերությունը հանդես է եկել մի շարք նախաձեռնություններով, այդ թվում՝ անձնակազմի թիմային ոգին բարձրացնող միջոցառումներ կազմակերպել, մի շարք խրախուսական ծրագրեր իրականացրել: Ընկերությունը նպատակ ունի ստեղծել այնպիսի հարթակ, որտեղ մասնագետները կունենան լայն հնարավորություններ իրականացնելու իրենց նորարարական նախագծերը՝ աշխատելով և կրթվելով փոխադարձ համագործակցության միջավայրում: Գործարար էթիկան, ազնիվ ու թափանցիկ գործելակերպը մեր ինքնության հիմքն են:

Հարգանքը, ազնիվ և արդար մրցակցությունը, անհանդուրժողականությունը կաշառակերության և կոռուպցիայի նկատմամբ այն հիմնարար սկզբունքներն են, որոնցով առաջնորդվում ենք մեր ամենօրյա աշխատանքում և որոնք ընկած են մեր՝ բոլոր հաճախորդների, գործընկերների, բաժնետերերի ու միմյանց հետ փոխհարաբերությունների ու գործակցության հիմքում: Ու քանի դեռ ընկերությունը շարունակում է փոխակերպել հաղորդակցության և տեխնոլոգիաների աշխարհը մեր երկրում, էթիկայի և ազնվության վրա հիմնված բիզնես վարելու հանձնառությունն անփոփոխ է, իսկ հետադարձ կապի ապահովումը՝ կարևոր:

Դիմումներն ընդունելիս և դիտարկելիս ընկերությունը երաշխավորում է դիմողների անձնական տվյալների գաղտնիությունը և չբացահայտումը: Ընկերությունը պարտավորվում է թույլ չտալ պատասխան գործողություններ՝ խախտումների մասին հաղորդող բարեխիղճ անձանց նկատմամբ: Ընկերությունը երաշխավորում է, որ յուրաքանչյուր աշխատակից դրսևորի իր լավագույն հնարավորությունները, որպեսզի որպես համախմբված թիմ, հասնեն ընդհանուր գործարար նպատակների իրագործմանը: Վերջինս իրականացնում են՝ խրախուսելով ակտիվ հաղորդակցություն, ապահովելով հավասար հնարավորություններ, ստեղծելով անվտանգ և առողջ աշխատանքային միջավայր բոլոր աշխատակիցների համար: Անձնակազմի կառավարման նկատմամբ ընկերության մոտեցումը հիմնվում է բաց հաղորդակցության վրա, որն աշխատակիցների արտադրողականությունն ու ներգրավվածությունը խթանելու միակ արդյունավետ միջոցն է [8]:

Team Telecom Armenia. Team Telecom Armenia-ն լիովին հայկական բրենդ և հազարավոր արհեստավարժ մասնագետների հզորագույն թիմ է: Ոլորտի առաջատար ու արհեստավարժ մասնագետներով համալրված թիմը պատրաստ է նոր փոփոխություններ ու զարգացումներ բերել հեռահաղորդակցության ոլորտ, համաշխարհային առաջադեմ և ապագայի

տեխնոլոգիաները ներդնել՝ ծառայեցնելով դրանք մարդկանց կենցաղային ու բիզնես խնդիրների լուծմանն ու կյանքի բարելավմանը: Համադրելով Հայաստանում առաջին կապի օպերատորի հարուստ փորձը և ժամանակակից տեխնոլոգիաները՝ ընկերությունն այժմ առավել ակտիվ քայլերով մտնում է իր ռազմավարական ծրագրերի իրականացման փուլ: Ընկերության անվանումը պատահական չէ ընտրված: «Team»-ում հավաքվել են մարդիկ, որ կիսում են այն բոլոր արժեքներն ու նպատակները, որոնք դրված են ընկերության հիմքում: Կարճ ժամանակահատվածում ընկերությունը կարողացավ իրականացնել ծրագրեր, որոնք ապագայում բեկունային փոփոխություններ են բերելու տեղեկում ոլորտ՝ նպաստելով ոչ միայն ընկերության առաջխաղացմանը, այլ նաև Հայաստանում SS ոլորտի զարգացմանը [7]:

Այսպիսով ժամանակակից ձեռնարկությունները գիտակցում են, որ իրենց հաջողության գրավականն աշխատակիցներն են, հետևաբար, ստեղծելով բարեկեցիկ պայմաններ, հնարավորություն են ընձեռում շարունակաբար ձեռք բերել նոր գիտելիքներ, կարողություններ և հմտություններ, ապահովել բարձր և առողջ ներգրավվածության և կատարողականի մակարդակ, ձգտելով արագորեն վերամշակել իրենց զարգացման ծրագրերը՝ օգնելու անձնակազմին պահպանելու իր ճկունությունն ու եռանդը: Ներկայումս ընկերությունները խրախուսում են ակտիվ հաղորդակցություն, ապահովում հավասար հնարավորություններ, ստեղծում անվտանգ և առողջ աշխատանքային միջավայր բոլոր աշխատակիցների համար: Մարդկային ռեսուրսների կառավարումը հիմնվում է բաց հաղորդակցության վրա, որն աշխատակիցների արտադրողականությունն ու ներգրավվածությունը խթանելու միակ արդյունավետ միջոցն է, քանի որ հենց իրենք են ստեղծում նոր արտադրանք, կուտակում և օգտագործում ֆինանսական ռեսուրսներ, վերահսկում արտադրանքի և կատարվող աշխատանքների որակը: Մարդիկ ունակ են անընդհատ զարգանալ և կատարելագործվել, նրանց հնարավորություններն անսպառ են՝ այն դեպքում, երբ մնացած բոլոր ռեսուրսները գուրկ են նման հնարավորություններից:

Առաջարկություններ

Կադրային քաղաքականության և կադրերի կառավարման ռազմավարության հայեցակարգային և փորձնական խնդիրների ամփոփումը թույլ է տալիս հանրային կառավարման բարեփոխումների համատեքստում կատարել կադրերի կառավարման ռազմավարության ներդրման հնարավորություն ընձեռող հետևյալ առաջարկները.

▪ Ապահովել ազգային զարգացման առաջնահերթությունների վրա մշակված կադրային քաղաքականության ռազմավարական հայեցակարգի մշակում՝ հաշվի առնելով, որ հանրային ծառայության օրենսդրական և իրավական դաշտը բավականին մասնատված է, իսկ համակարգը դեռևս չի մտել կայունացման փուլ:

▪ Հանրային կառավարման բոլոր մակարդակներում զարգացնել կադրային քաղաքականության մշակման նոր մոտեցումներ, որոնք կնպաստեն ռազմավարական հայեցակարգի կատարելագործմանը:

▪ Կադրային քաղաքականության մշակման ռազմավարական շրջանակի ստեղծում՝ քաղաքականության պլանավորման հարթակ ապահովելու և պետության զարգացման ուղենիշներ սահմանելու նպատակով:

▪ Պետական կառավարման և քաղաքականության փոխգործակցային հարաբերությունների հաստատում, որը կբացառի բիզնես կառավարման տրամաբանությամբ մրցակցությունը: Հակառակ դեպքում գործնականում հնարավոր չի լինի իրականացնել նպատակային գործունեություն և հասնել արդյունքահեն կառավարման:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Սուվարյան Յու. Մ., Մենեջմենթ, 2016:
2. Богатырёва М. Р., Мясягутова А. Н. Мобильность трудовых ресурсов предприятия
3. <https://am.cocacolahellenic.com/content/dam/cch/am/mediagallery/documents/sustainability/CC%20HBCA%20Sustainability%20Report-Arm%202020.pdf.downloadasset.pdf> (հասանելի է 15. 05. 2024):
4. <https://www.synopsys.com/company/contact-synopsys/office-locations/armenia.html> (հասանելի է 17. 05. 2024):
5. https://www.mts.am/docs/default-source/fr/gri_report2017_arm.pdf (հասանելի է 19. 05. 2024):
6. <https://www.mts.am/annual-report/sustainable-development/staff-development> (հասանելի է 21. 05. 2024):
7. <https://www.telecomarmenia.am/hy/results-reporting/> (հասանելի է 25. 05. 2024):
8. <https://www.ucom.am/hy/personal/> (հասանելի է 27. 05. 2024):

Проблемы управления персоналом в Республике Армения

Аладжян Эдита

ВГУ, «Общественное управление»,

магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

кандидат экономических наук, доцент Н. Барсегян

Резюме

Ключевые слова: персонал, управление персоналом, проблемы управления, кадровый интерес

Современные предприятия всё чаще осознают, что именно сотрудники являются ключевым фактором их успеха. Сегодня компании стремятся поощрять активное и открытое общение, обеспечивать равные возможности для всех, а также создавать безопасную и здоровую рабочую среду. Эффективное управление человеческими ресурсами строится на принципах открытого взаимодействия, поскольку именно такой подход способствует росту производительности и повышению вовлечённости персонала. Сотрудники играют решающую роль в создании новой продукции, в аккумулировании и использовании финансовых ресурсов, в контроле качества продукции и выполняемой работы. В отличие от других ресурсов, возможности человека к развитию и совершенствованию практически безграничны. Это делает персонал самым ценным активом любой организации.

Problems of Staff Management in Armenia

Halajyan Edita

VSU, “Public Administration”,

MA, 1st year

Academic Supervisor: N. Barseghyan

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *personnel, personnel management, management issues, personnel interest*

Modern enterprises increasingly recognize that employees are the key factor in their success. Today, companies strive to encourage active and open communication, ensure equal opportunities for all, and create a safe and healthy working environment. Effective human resource management is based on the principles of open interaction, as this approach promotes increased productivity and employee engagement. Employees play a crucial role in developing new products, managing and utilizing financial resources, and ensuring the quality of both products and work performed. Unlike other resources, human potential for growth and improvement is virtually limitless. This makes personnel the most valuable asset of any organization.

Աշխատաշուկայի հիմնահարցերը և բարելավող ուղիներին առաջադրումը Հայաստանի Հանրապետությունում

Մելոյան Մարիամ

*ԳՊՀ, «Ֆինանսներ (ըստ ոլորտի)», 2-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ տ. գ. թ., դոցենտ Ս. Ամիրխանյան*

Հանգուցային բառեր. *աշխատաշուկա, միջին ամսական աշխատավարձ, գործազրկության և զբաղվածության մակարդակ, ռազմավարական ծրագիր, սոցիալական քաղաքականություն*

Յուրաքանչյուր պետության ներքին քաղաքականության բաղկացուցիչ տարրերից է սոցիալական քաղաքականությունը, որը ենթադրում է համալիր միջոցառումներ՝ ուղղված բնակչության կյանքի որակի պահպանմանը, խոցելի խմբերի համար տարբեր թիրախային ծրագրերի իրականացմանը, որոնցում կարևորվում են աշխատատեղերի ավելացումը, գործազրկության ցուցանիշների կրճատումը, ինչպես նաև զբաղվածության ապահովումը: Վերոգրյալ խնդիրներին համապատասխան նշենք, որ աշխատաշուկայի ձևավորումն ու գործունեությունն այսօր ընթանում են արտադրության կայուն անկումով և լարվածության աճով, ուստի ուղեկցվում են բարդ սոցիալական երևույթով՝ գործազրկությամբ:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում արդիական խնդիր է դարձել աշխատավարձի և գործազրկության մակարդակի կարգավորման հարցը, իսկ հարցի դրական լուծման համար խիստ կարևոր է ուսումնասիրել աշխատավարձի և գործազրկության ցուցանիշները տարբեր ոլորտների և երկրների համապատկերում:

Աշխատանքի շուկան բարդ համակարգ է, որտեղ միմյանց հետ փոխազդեցության մեջ են մտնում աշխատաշուկայի տարրերը և կարևորում են շուկայում աշխատատեղերի հագեցվածության աստիճանը, ամսական միջին աշխատավարձը, գործազրկության և զբաղվածության մակարդակները: Աշխատաշուկայի տարրերի փոխազդեցությունը պարզելու համար անհրաժեշտ է ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել և վերհանել այս համակարգի առկա և արդիական խնդիրները:

Աշխատանքի շուկայի վերլուծության շրջանակներում համաշխարհային մասշտաբով աշխատողների ամենաբարձր միջին ամսական աշխատավարձը, որը 2022 թվականին ամենաբարձր ցուցանիշն է գրանցել աշխարհի 14 երկիր, արտացոլված է աղյուսակ 1 -ում: Ցուցանիշները

վկայում են, որ 2022 թվականին առաջատար դիրքում է Լյուքսեմբուրգը՝ 7,215.97 \$, բայց եթե համեմատենք 2021 թվականի ցուցանիշի հետ, ապա այն զբաղեցրել է չորրորդ հորիզոնականը՝ 69,128 \$: 2022 թվականին երկրորդ հորիզոնականում է Բելգիան՝ 6,614.72\$, որը գերազանցում է Նիդեռլանդներին՝ 5,871.24\$:

Աղյուսակ 1.

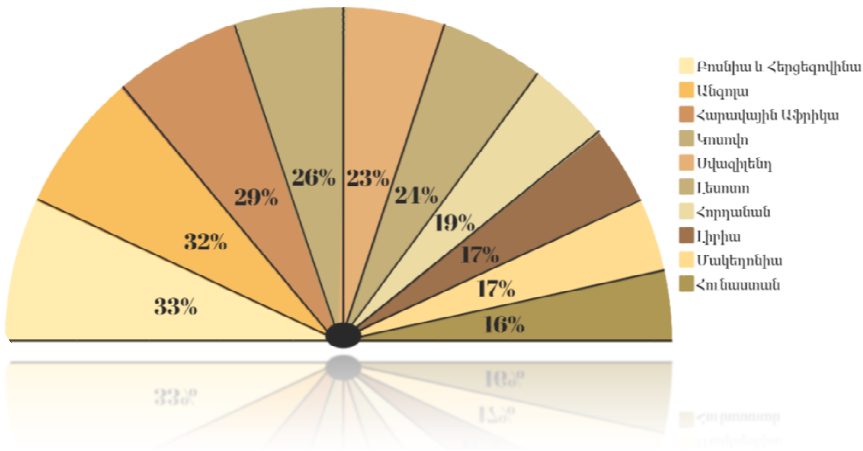
***Աշխարհի երկրների միջին աշխատավարձի ցուցանիշները,
2022 թվական [1]***

	Երկիր	Միջին ամսական աշխատավարձ,\$
1	Լյուքսեմբուրգ	7,215.97
2	Բելգիա	6,614.72
3	Նիդեռլանդներ	5,871.24
4	Գերմանիա	5,683.13
5	Պաղեստին	5,452.28
6	Ավստրիա	5,425.91
7	Մալթա	5,212.64
8	Ֆինլանդիա	5,120.13
9	Միացյալ Նահանգներ	4,844.62
10	Մավրիտանիա	4,811.43
11	Իսլանդիա	4,737.04
12	Սինգապուր	4,642.11
13	Իտալիա	4,361.2
14	Քաթար	4,344.98

Աշխատաշուկայի հաջորդ՝ ամենակարևոր խնդիրներից մեկն է հանդիսանում գործազրկության մակարդակի կարգավորմանը խոչընդոտող հիմնահարցերի վերհանումը: Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզ է դարձել, որ 2022 թվականին 192 միլիոն մարդ աշխատանք չի կարողացել գտնել [2]: Այս համապատկերում կարևորագույն խնդիրներից է գործազրկությունը, մասնավորապես, երիտասարդների շրջանում, որը խոչընդոտ է հանդիսանում երկրների քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական զարգացման համար և բացասաբար է ազդում ամբողջ աշխարհի տնտեսական կայունության վրա: Հատկանշական է, որ աշխատաշուկայի վերականգնման լավատեսական կանխատեսումները խախտվել են հատկապես կորոնավիրուս համավարակի տարածման

հետևանքով: Համաճարակի պատճառով աշխատաշուկաներին հասցված վնասը սպառնալիք է հանդիսացել:

Այսօր նկատվում է աղքատության և սոցիալական անհավասարության տագնապալի աճ: Շատ աշխատողներ ստիպված են անցնել աշխատանքի նոր ձևերի տարբեր պատճառներով, այդ թվում՝ միջազգային զբոսաշրջության երկարատև անկման պատճառով:

Գծապատկեր 1. Գործազրկության ամենաբարձր մակարդակ ունեցող երկրները համաշխարհային մասշտաբով, 2023-2024 թվականներ [3]

Աշխարհում գործազրկության ամենաբարձր մակարդակը Բոսնիայում և Հերցեգովինայում է՝ 32,62 % (գծապատկեր 1): Այս երկրում գործազրկության գլխավոր պատճառը Եվրամիության հետ ազատ առևտրի համաձայնագրի առկայությունն է, որի արդյունքում երկրի ձեռնարկությունների մեծ մասը սնանկացել է, մարդիկ մնացել են առանց աշխատանքի: Հարավաֆրիկյան Հանրապետության գործազրկության բարձր մակարդակը կապված է աշխատուժի թույլ պահանջարկի և կրթության բացակայության հետ: Հունաստանում գործազրկության մակարդակը բարձրացել է 2008 թվականի ճգնաժամի պատճառով, որի հաղթահարումը դեռևս համարվում է ընթացիկ խնդիրներում գերակա լուծում պահանջողը: Մնացած երկրները, ցավոք սրտի, աշխատաշուկայի ոչ ճիշտ կարգավորման, անկայուն տնտեսական իրավիճակի, մասնավորապես, ճգնաժամի հետևանքով դարձել են գործազրկության գերի:

Կարող ենք արձանագրել, որ համաշխարհային աշխատուժի եկամուտը 2021 թվականի առաջին երկու եռամսյակներում նվազել է 5,3 տոկոսով, հետևաբար ավելի քան 108 միլիոն աշխատող այժմ ապրում է ծայրահեղ կամ չափավոր աղքատության մեջ, որոնց մեծ մասը զարգացող երկրներում է: Ավելին, համաճարակն ավելի մեծ վնաս է հասցրել եկամտի բաշխման ցածր մակարդակում գտնվողներին:

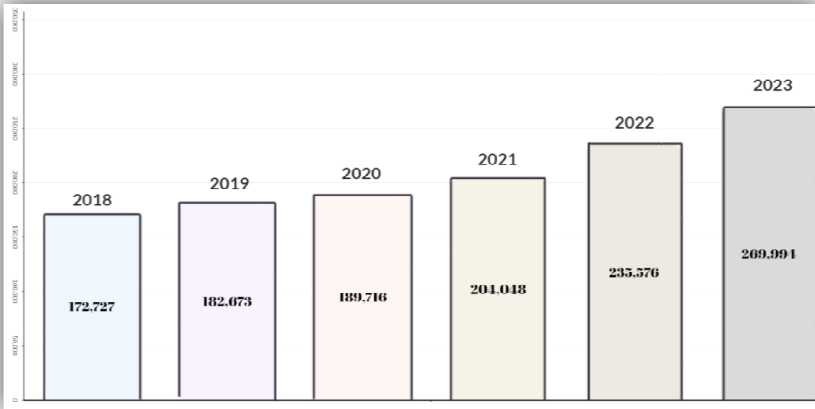
Վերոգրյալի իմաստով հավելենք, որ համաճարակների, պատերազմների ընթացքում ժամանակավոր մի շարք աշխատատեղեր փակվեցին, բայց միևնույն ժամանակ ստեղծվեցին այլ աշխատատեղեր, արդյունքում ստացվում է, որ ժամանակավոր աշխատողների թիվը միջին հաշվով մնաց անփոփոխ:

Գաղտնիք չէ, որ աշխատանքի շուկայում աշխատավարձից հետո ամենակարևորը հանգստի գործոնն է: Այս երկու գործոնով է պայմանավորված մարդկանց շահագրգռվածությունը դեպի աշխատանք և աշխատանքի արդյունավետություն:

Կարող ենք արձանագրել, որ ամենակարճ պաշտոնական արձակուրդ ունեցող երկրներն են՝

1. Ֆիլիպինները, որտեղ կարող են իրենց թույլ տալ տարեկան ընդամենը 5 օր արձակուրդ,
2. Մեքսիկան և Սինգապուրը՝ համապատասխանաբար 6 և 7 օր արձակուրդ,
3. Ճապոնիան, որտեղ հանգստանում են ընդամենը 10 օր մեր 24 օրվա դիմաց,
4. Դանիան, Մադագասկարը և Պանաման, որտեղ բնակիչները կարող են պարծենալ ամենաերկար արձակուրդով, որը 2023 թվականին հասել է արդեն 30 օրվա [4]:

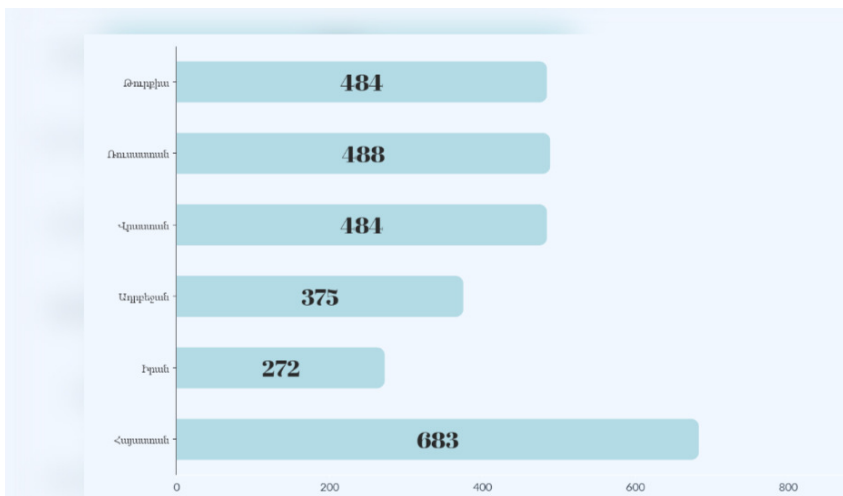
Վերոգրյալի իմաստով անդրադարձ կատարենք նաև Հայաստանին, որը 2020 թվականին մեծ համաճարակի և պատերազմի պայմաններում առնչվեց մի շարք խոչընդոտների հետ և հայտնվեց ութսունմեկերորդ հորիզոնականում 189,716 ՀՀ դրամ ամսական միջին աշխատավարձով:

Գծապատկեր 2. Միջին ամսական անվանական աշխատավարձը ՀՀ-ում, 2018-2023 թվականներ, ՀՀ դրամ [5]

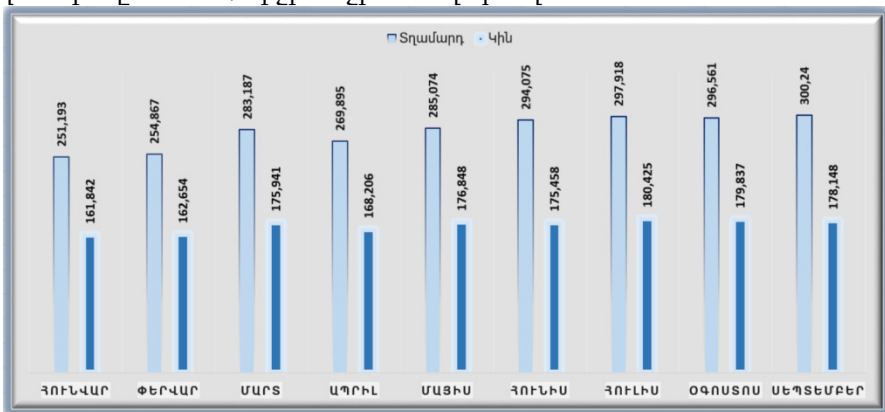
Սակայն, ինչպես երևում է գծապատկեր 2-ում, երկրի ներսում միջին ամսական անվանական աշխատավարձի ցուցանիշներում նկատվել է նախորդ տարիների համեմատ աճ: Ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2023 թվականին, որը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 34,418 ՀՀ դրամով և կազմել է 269.994 ՀՀ դրամ: 2018 թվականի համեմատ 2020 թվականին, համաճարակային պայմաններից ելնելով, աշխատանքի պահանջարկը բարձրացավ այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են՝ բժշկությունը, սպասարկման ծառայությունները և հեռավար աշխատանքները, և հետևաբար այդ ոլորտներում աշխատավարձի մակարդակի աճ է նկատվել 2018 թվականի նկատմամբ:

Արված վերլուծությունների շրջանակներում կարող ենք արձանագրել, որ հարկված միջին աշխատավարձի մեծությամբ Հայաստանն առաջ է հարկան երկրներից (գծապատկեր 3), ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնությունից: 101 երկրների շարքում Հայաստանը միջին աշխատավարձի ցուցանիշով զբաղեցնում է 57-րդ հորիզոնականը: Հայաստանցիների իրական միջին աշխատավարձը կազմում է 682.93 \$: Նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը կազմում է 71,745 դրամ, իսկ նվազագույն միջին աշխատավարձը կազմում է 75.000 դրամ, որը գերազանցում է նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը և բավարարում է մարդկանց կարիքները հոգալու համար:

Գծապատկեր 3. Հարկված միջին աշխատավարձի մեծությունը ՀՀ-ում և հարևան երկրներում 2023 թվականի տվյալներով, \$

Դիտարկելով միջազգային շուկայում առկա աշխատաշուկայի ցուցանիշները՝ պարզվում է, որ վերոնշյալ ցուցանիշներով 73-րդ հորիզոնականում Ռուսաստանն է՝ 488.49 \$, որին անմիջապես հաջորդում է Վրաստանը՝ 484.31 \$, ապա Թուրքիան՝ 84-րդ հորիզոնականում՝ 484.31 \$: Ադրբեջանում միջին աշխատավարձի չափը կազմում է 374.87 \$՝ զբաղեցնելով 86-րդ հորիզոնականը: Իրանը ցանկում զբաղեցնում է 94-րդ հորիզոնականը՝ 272.23 \$ միջին աշխատավարձով:

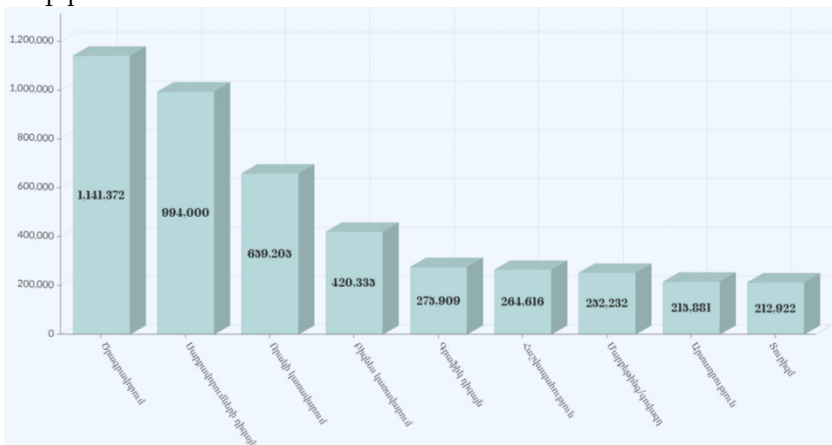

Գծապատկեր 4. Միջին անվանական աշխատավարձը ըստ սեռի, 2022 թվական, ՀՀ դրամ [5]

Գծապատկեր 4-ի տվյալները վկայում են այն մասին, որ տղամարդկանց վճարվող աշխատավարձն աճել է 20 %-ով, սակայն կանանց վճարվող աշխատավարձը՝ ընդամենը 6 %-ով: Սրա պատճառներից է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, ֆինանսական և հանքագործության ոլորտներում աշխատավարձի զգալի աճը, որտեղ որպես աշխատող հիմնականում կա՛մ գերակայում են տղամարդիկ, կա՛մ երկու սեռերի հավասար ներկայացվածության դեպքում որպես ղեկավար պաշտոններ զբաղեցնում են տղամարդիկ:

2022 թվականին մեծ է եղել տարբեր երկրների կողմից մեր աշխատաշուկայի ուսումնասիրությունը, հատկապես արտերկրում գտնվող ընկերությունների կողմից հրապարակված աշխատանքների աշխարհագրական վերլուծությունը Հայաստանի Հանրապետությունում: Ամենաակտիվ ուսումնասիրողները և Հայաստանի աշխատաշուկայի վերաբերյալ հավաքագրողներն են ԱՄՆ-ում գտնվող ընկերությունները, որին հաջորդում են Ռուսաստանի ընկերությունները: Հարկ է նշել, որ 2022 թվականին մի շարք ընկերություններ, որոնք հիմնադրվել էին Ռուսաստանում կամ ունեին մեծ գրասենյակներ, ամբողջությամբ կամ մասնակի տեղափոխվել են Հայաստանի Հանրապետություն: Այդ ընկերությունների շարքին են պատկանում Miro, ManyChat, Quantori, Iponweb, Yandex, NVIDIA և մի շարք այլ ընկերություններ:

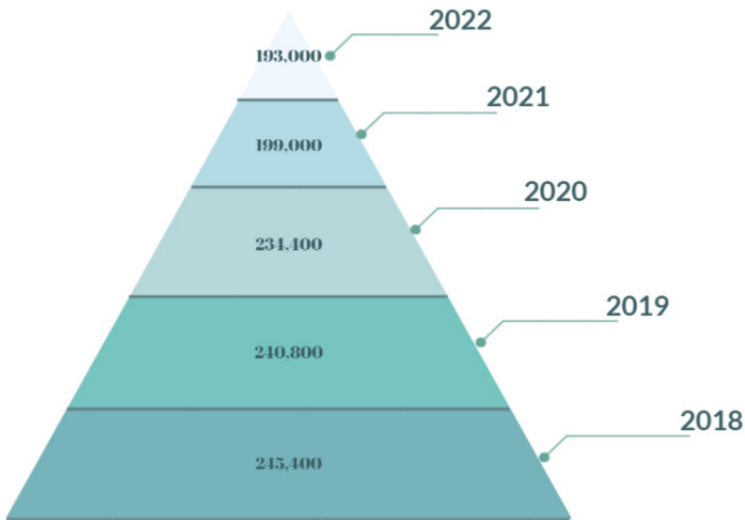
Պահանջված մասնագիտությունները և դրանց դիմաց վարձատրվող աշխատավարձի չափերի ընդհանուր պատկերը ներկայացված է գծապատկեր 5-ում:

Գծապատկեր 5. Ամսական գուտ աշխատավարձի չափը ըստ մասնագիտությունների, 2022 թվական, ՀՀ դրամ [5]

Վերոնշյալում առկա ցուցանիշները վկայում են, որ առաջին երկու հորիզոնականները զբաղեցնում են ծրագրավորման հաստիքները, որը ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետությունում է պահանջված մասնագիտություն, այլ նաև ամբողջ աշխարհում: Հայաստանի Հանրապետությունը, թեև այժմ է ընկնում իր գեղատեսիլ բնությամբ, սակայն տուրիզմը ամենաքիչ վարձատրվող մասնագիտություններից է հանդիսանում:

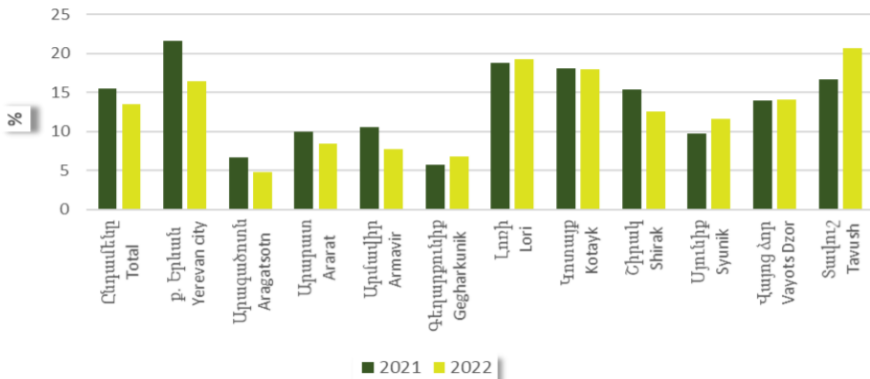
Գործազրկության մակարդակի կարգավորման հետ կապված խնդիրները արդիական են բոլոր երկրներում, մինչդեռ դրանց մեջ բացառություն չի կազմում նաև Հայաստանի Հանրապետությունը: 2018-2022 թվականներին նկատում ենք (գծապատկեր 6), որ երկրում գրանցվել է գործազրկության մակարդակի դինամիկ կրճատում: Կտրուկ փոփոխությունները նկատելի են հատկապես 2021 թվականին, ընդ որում հավելենք, որ նախորդ տարվա համեմատ գործազուրկների թիվը կրճատվել է 34.5 %-ով և կազմել 199.000 մարդ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ մարդկանց մեծ մասը զբաղվել է հեռահար աշխատանքով և, բնականաբար, զբաղվածների թիվը բժշկության ոլորտում համեմատաբար աճել է մյուս տարիների համեմատ:

Գծապատկեր 6. Գործազուրկների թիվը ՀՀ-ում, 2018-2022 թվականներ, մարդ [5]

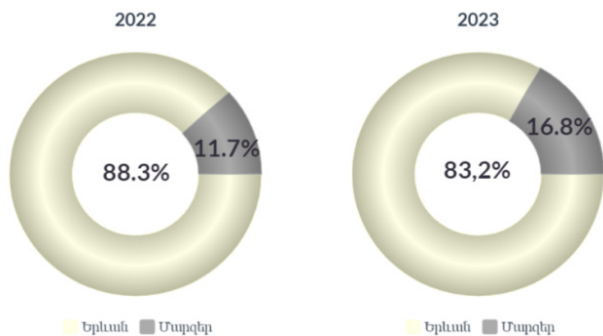
Գործազրկության թվերը դանդաղ են կրճատվում ամբողջ Հայաստանի տարածքում: 2022-ին գործազրկության մակարդակը 13,5 տոկոսից 2023 թվականի 2-րդ եռամսյակում հասել է 11.7 տոկոսի:

2021-2022

Գծապատկեր 7. Գործազրկության մակարդակն ըստ ՀՀ մարզերի և ք. Երևանի [5]

Ինչպես երևում է գծապատկերի 7-ից՝ գործազրկության մակարդակը և՛ Երևան քաղաքում, և՛ մարզերում, ընդհանուր առմամբ, 2021 թվականին ավելի մեծ ցուցանիշ է գրանցել, քան 2022 թվականին: Բացառություն են կազմում Գեղարքունիքի, Լոռու, Սյունիքի և Տավուշի մարզերը: 2021 թվականին գործազրկության բարձր ցուցանիշներ գրանցվել են ք. Երևանում և Լոռու մարզում, իսկ ամենացածրը եղել է Գեղարքունիքի մարզում: 2022 թվականին ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է Տավուշի, այնուհետև Լոռու մարզում, իսկ ամենացածրը՝ Արագածոտնի մարզում:

Գծապատկեր 8. Մարզերի և Երևանի աշխատանքների բաշխվածությունը 2022-2023 թթ. [6]

Չնայած որ 2021 թվականին գործազրկության ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է Երևան քաղաքում, այնուամենայնիվ գծապատկեր 8-ից պարզ է դառնում աշխատանքների բաշխվածությունը մարզերում և Երևան քաղաքում, ընդ որում, թվականներին բոլոր աշխատանքների համապատասխանաբար 88.3 %-ը և 83.2 %-ը գտնվում են Երևան քաղաքում 2022 և 2023 թվականներին:

Աշխատաշուկայում առկա բազմաբնույթ խնդիրներին լուծում տալու նպատակով կառավարության կողմից մշակվել է 2014-2025 թվականների զարգացման ռազմավարական ծրագիր, որի արդյունքում մինչև 2025 թվականը ոչ գյուղատնտեսական ոլորտում զբաղվածների թիվը 2012 թվականի համեմատ պետք է ավելանա շուրջ 220 հազարով [7]: Ժամանակի ընթացքում պետք է նվազի գյուղատնտեսությունում զբաղվածների տեսակարար կշիռը՝ հոգուտ արդյունաբերությունում և շինարարությունում զբաղվածների: Այս պարագայում բնակչության եկամուտների աղբյուրների մասով փոփոխություններ չեն սպասվում:

Ապագայում աշխատանքի շուկայի արդյունավետ քաղաքականությունները մշակելիս առանձնահատուկ ուշադրություն կդարձվի տարիքային կտրվածքին, հատկապես երիտասարդության շրջանում գործազրկության հիմնախնդիրներին: Ընդհանուր առմամբ, աշխատանքի շուկայի ակտիվ քաղաքականությունների իրագործման արդյունավետությունը կգնահատվի նաև երիտասարդների գործազրկության և գործազրկության միջին մակարդակի միջև եղած տարբերության կրճատման տեսանկյունից: Գործազրկության պատճառները բազմազան են, հետևաբար հիմնախնդրին հասցեականորեն արձագանքող կառավարության

կողմից ծրագրերը պետք է անդրադարձ կատարեն այդ բոլոր պատճառներին, ներառյալ՝ աշխատաշուկայում խտրականության բոլոր դրսևորումներին:

Հիմք ընդունելով արված ուսումնասիրությունները՝ կարող ենք կատարել հետևյալ առաջարկությունները.

1. Այսօր զբաղվածության ընդլայնումը և գործազրկության մակարդակի նվազեցումը հանդիսանում են աշխատաշուկայի հիմնական կարգավորիչ միջոցները: Գործազրկության հետ կապված խնդիրների լուծման ճանապարհին անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հատկապես գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատավարձի մակարդակի բարձրացմանը, որակյալ և բարձր վարձատրվող աշխատատեղերի ստեղծման վրա: Երիտասարդության շրջանում ուսումից դեպի աշխատանքի շուկա անցումն ապահովող ակտիվ մեխանիզմների բացակայությունը հանդիսանում է գործազրկության արդի պատճառներից մեկը: Այս խնդրի լուծման համար առաջարկվում է իրականացնել հետևյալ միջոցառումները՝ ընթացիկ և պարբերաբար կազմակերպվող պրակտիկաներ կամ կրթության ֆինանսավորման այնպիսի եղանակներ, որոնք ենթադրում են կրթության հետ համատեղ հանրային աշխատանքների իրականացում:

2. Դեռևս թույլ է աշխատաշուկայի և մասնագետների միջև եղած կապը, և ֆիրմաները հաճախ չեն իրականացնում մասնագետների պատրաստման նպատակով ներդրումներ: Փոքր և միջին բիզնեսի դանդաղ զարգացումը խոչընդոտում է ձեռնարկությունների կողմից հստակ մասնագետներ պատրաստելու կրթական համակարգին ներկայացվող պահանջները: Ժամանակն է միջոցառումներ մշակել՝ ելնելով հանրապետության տարածաշրջանային առանձնահատկություններից: Ձեռնարկությունների կողմից մասնագետների հստակ պահանջների առաջադրման և կրթական հաստատությունների կողմից դրանց իրականացման գործընթացների արդյունավետ կազմակերպումը առաջարկում է տալ լոկալ լուծումներ, մասնավորապես, գյուղատնտեսության և մնացած թիրախային ոլորտներում:

3. Երկրում աշխատատեղերի համակենտրոնացման գործոնը ստիպում է բնակչությանը հանգել արտաքին կամ ներքին միգրացիայի: Առաջադրվում է մեր ամբողջ աշխատանքային ռեսուրսները ներգրավել ողջ Հայաստանի Հանրապետության տարածք, այդ թվում ծայրամասային, արվարձանային, սահմանամերձ բնակավայրեր՝ ապահովելով ապակենտրոնացված, հետևաբար կայուն տնտեսական զարգացում:

4. Պահանջարկի և առաջարկի միջև եղած անհամապատասխանությունը մնում է արդի խնդիր բոլոր ժամանակներում: 2000-ականներին շինարարության ոլորտի մեծ կշիռը և այդ ոլորտում զբաղվածության աճը տեղի ունեցավ արդյունաբերությունում զբաղվածների թվի կրճատման պայմաններում: Նման անհամապատասխանությունից խուսափելու համար պետք է մեր միջոցները ուղղենք բոլոր ոլորտներում հավասարաչափ, քանի որ երկրում յուրաքանչյուր ոլորտն էլ ունի իր ուրույն նշանակությունը և փոխկապակցված է մյուսների հետ:

Այսպիսով՝ հավասարակշռությունը ամենակարևոր կարգավորիչ գործոններից մեկն է աշխատաշուկայում, որը իրականացվում է զբաղվածության քաղաքականության և ռազմավարական ծրագրերի միջոցով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. The Statistics Portal for Market Data: <https://www.statista.com/>. (հասանելի է 18. 02. 2024):
2. SDG Indicators: <https://unstats.un.org/>. (հասանելի է 18. 02. 2024):
3. Визовый Миграционный Центр: <https://visasam.ru/>. (հասանելի է 18. 02. 2024):
4. Топ-10 стран с самым коротким отпуском: <https://basetop.ru/>. (հասանելի է 24. 02. 2024):
5. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայք – <https://armstat.am/>. (հասանելի է 23. 11. 2023):
6. Armenian Job Portal: <https://www.staff.am/>. (հասանելի է 19. 02. 2024):
7. Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մարտի 27-ի N 442 - Ն որոշման – <https://www.gov.am/>. (հասանելի է 18. 02. 2024):

Разъяснение основных вопросов рынка труда и предложение путей улучшения в Республике Армения

Мелоян Мариам

ГГУ, «Финансы (по отраслям)», 2-й курс

Научный руководитель:

кандидат экономических наук, доцент С. Амirkhanyan

Резюме

Ключевые слова: рынок труда, среднемесячная заработная плата, уровень безработицы и занятости, стратегический план, социальная политика

Сегодня важнейшим фактором основы экономического развития является вопрос регулирования рынка труда. В результате эффективного сочетания человеческих и производственных ресурсов мы можем обеспечить реализацию цели, поставленной конкретно перед отраслью. Бесспорно то, что целевыми проблемами стран с социальной экономикой, таких как Республика Армения, являются высокий уровень безработицы, а также трудовая миграция.

Explaining the Main Issues of the Labor Market and Offering Ways to Improve in the Republic of Armenia

Meloyan Mariam

GSU, "Finance (by sector)", 2nd year

Academic Supervisor: S. Amirkhanyan

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: labor market, average monthly salary, level of unemployment and employment, strategic plan, social policy

Today, the most important factor in the basis of economic development is the issue of labor market regulation. As a result of the effective combination of human and production resources, we can ensure the realization of the goal set specifically for the sector. It is indisputable that the target problems of countries with a social economy, such as the Republic of Armenia, are the high level of unemployment, as well as labor migration.

ԻՆՖՈՐՄԱՏԻԿԱ
ИНФОРМАТИКА
INFORMATICS

Հյուրանոցների վարձակալման և ծառայությունների մատուցման մեխանիզմների մոդելների մշակում. հավելվածի ստեղծում

Միմոնյան Զուլիետա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Ծրագրային ճարտարագիտություն»,
մագիստրատուրա, 1-ին կուրս
Գիտական դեկավար՝ տեխ. գ. թ. Շ. Օհանյան*

Հանգուցային բառեր. *հյուրանոցային ձեռնարկություն, ծրագրային հավելված, կառավարման համակարգ, կառավարման համակարգի ավտոմատացում, հյուրանոցի վարձակալման խնդիր, ծրագրավորման լեզու, տվյալների բազա*

Հյուրանոցային բիզնեսը կապված է հյուրընկալության ոլորտում ծառայությունների մատուցման հետ և հիմնականում կենտրոնացած է զբոսաշրջիկների, այդ թվում՝ բիզնես նպատակներով ժամանող հանգստացողների կարիքների բավարարման վրա: Հյուրանոցային բիզնեսն այսօր ձեռնարկատիրական գործունեության ամենագրավիչ տեսակներից է, որն աշխարհի մի շարք երկրների տնտեսություններում ապահովում է եկամտաբերության բարձր ցուցանիշներ [1]: Գրագետ մոտեցման, գնի և որակի գրավիչ հարաբերակցության, գովազդի ճիշտ ներկայացման և այլնի դեպքում հյուրանոցային բիզնեսը կարող է ցույց տալ պահանջարկի գերազանց մակարդակ: Այդ բարձր ցուցանիշների հիմնական նախադրյալներից մեկն էլ առաջատար տեխնոլոգիաների ներդրումն ու ժամանակաշրջանի պահանջներին բավարարող համապատասխան մաթեմատիկական մոդելների մշակումն են [2]: Հյուրանոցային ոլորտում տեխնոլոգիաները կարևոր դեր են ստանձնում, քանի որ նրանք բիզնեսը դարձնում են ավելի հասանելի և արդյունավետ: Նորագույն տեխնոլոգիաները հյուրին տրամադրում են տեղեկատվություն հյուրանոցների մասին, օգնում որոշում կայացնել և ապահովում ամրագրման առցանց ծառայություն: Բարձր մրցակցային բիզնես միջավայրում ընկերություններին մարտահրավեր է նետվում՝ մշակել այնպիսի լուծումներ, որոնք կարող են բարելավել հյուրանոցի գործունեությունը և մրցակցային առավելությունները՝ բարձրացնելով հաճախորդների գոհունակությունը: Բացի այն, որ մեծ արդիականություն և պահանջարկ ունեն հաճախորդների սպասարկման համար մշակվող առցանց հավելվածները, դրանց գույքահետ շարունակաբար աճում է նաև հյուրանոցային բիզնեսի կառավարման համար գործիքների մշակումը ծրագրային հավելվածների տես-

քով [3]: Կառավարման նմանատիպ համակարգերի ներդնումն առավել բարձրացնում է անձնակազմի կողմից կատարվող աշխատանքի արդյունավետությունը և որակը: Հաշվի առնելով բիզնես գործընթացների կառավարման համար ներդրվող թվային տեխնոլոգիաների դերն ու կարևորությունը՝ ստեղծվել է վեբ հավելված, որի միջոցով իրականացվում է կառավարման դինամիկ պրոցես, ինչպես նաև հաշվի առնելով ամենատարբեր հանգամանքների առկայությունը՝ լուծում է ստանում առաջադրված հյուրանոցների վարձակալման խնդիրը: Թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է՝ հետազոտել հյուրանոցային ոլորտում ներդրված բիզնես մոդելները, որոնք հնարավորություն են տալիս ձեռնարկությանը վարել արդյունավետ քաղաքականություն հյուրանոցի կառավարման գործում, ընդգծել և վեր հանել նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումը գործող հյուրանոցային բիզնեսների առավելություններն ու մարտահրավերները, ինչպես նաև մշակել հյուրանոցի կառավարման ծրագրային հավելված, որը բացահայտում է նոր ուղիներ բիզնեսի հեղինակության և եկամտաբերության աճի խթանման մեջ:

Հավելվածի մշակման համար մեծ ծավալով ուսումնասիրվել է նմանատիպ հավելվածների աշխատանքի բնույթը, առկա հնարավորությունները, դրանց ընձեռնած առավելությունները և սահմանափակումները հյուրանոցի կառավարման գործում: Ծրագրային հավելվածը նախատեսված է հյուրանոցային ձեռնարկության ադմինիստրատիվ աշխատակիցների համար, ովքեր կկարողանան ավտոմատ եղանակով իրականացնել հյուրանոցային ամրագրումներ, անձնակազմի, հաճախորդների, սենյակների տվյալների կառավարում, ինչպես նաև որպես առանձին բաղադրիչ ներկայացված է վարձակալությամբ տրվող հյուրանոցների խնդրի մաթեմատիկական մոդելի ծրագրային իրականացումը, որն իր հերթին ձեռնարկատիրոջը հնարավորություն կտա կայացնել օպտիմալ վարձակալման որոշում՝ կախված կայացվելիք որոշման ռիսկի և եկամտաբերության բարձրացման աստիճանից [4]:

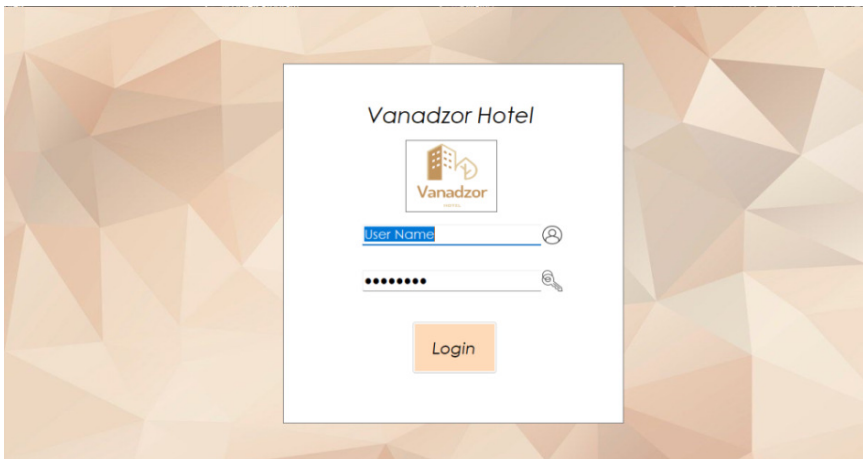
Ծրագրային հավելվածի մշակման առաջին փուլում նախագծվել է նրա հիմնական բովանդակային հատվածը, առանձնացվել են անհրաժեշտ տվյալները և բաժինները, որոնք պետք է ներառված լինեն հավելվածում, որից հետո իրականացվել է տվյալների բազայի մշակում: Հավելվածի մշակման գործընթացը բաղկացած է երեք փուլից.

1. հավելվածի արտաքին տեսքի մշակում, որի իրականացման համար ընտրվել է WinForms օգտատիրոջ գրաֆիկական ինտերֆեյսի միջավայրը,

2. տվյալների բազայի մշակում, որն իր հերթին իրականացվել է Visual Studio 2022- ում ներդրված Server explorer-ի միջավայրում համապատասխան տվյալների բազայի և տվյալների աղյուսակների ստեղծման տեսքով,

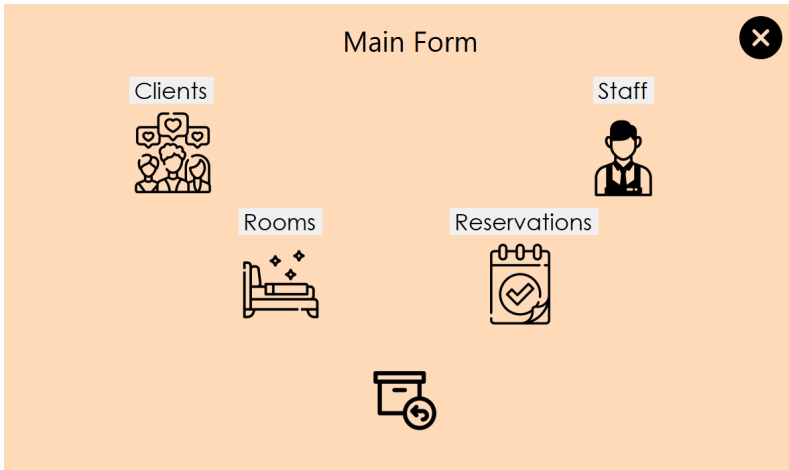
3. ծրագրային ապահովում, որն իրականացվել է C# ծրագրավորման լեզվի միջոցով:

Ծրագրային հավելվածը կազմված է 5 հիմնական բաժիններից՝ անձնակազմի տվյալների ղեկավարման հատված, այցելուների տվյալների ղեկավարման հատված, սենյակների տվյալների մշակման հատված, ամրագրումների իրականացման հատված, ինչպես նաև որպես առանձին հատված ներկայացված է վարձակալությամբ տրվող հյուրանոցների խնդրի մաթեմատիկական մոդելի ծրագրային իրականացումը: Յուրաքանչյուր հատվածի մշակման համար ստեղծվել են համախառնախանութի ծրագրային փաթեթները, որոնք իրենց մեջ ներառում են ինչպես համակարգերի արտաքին տեսքի, այնպես էլ ֆունկցիոնալ հատվածների նախագծումը: Քանի որ որպես հավելվածի օգտատերեր հանդես են գալիս հյուրանոցային ձեռնարկության ադմինիստրատիվ աշխատակիցները, ուստի հավելվածն ունի նաև մուտք գործելու հնարավորություն աշխատակիցների համար (նկար 1):

Նկար 1. Համակարգ մուտք գործելու պատուհանը

Համակարգ մուտք գործելուց հետո բացվում է նոր պատուհան, որը հնարավորություն է տալիս ընտրել առկա 5 բաժիններից որևէ մեկը, կրկին վերադառնալ մուտք գործելու հատված, կամ էլ փակել երկխոսային պատուհանը (նկար 2):

Նկար 2. Համակարգի 5 հիմնական բաժինները

1. *Clients բաժին*: Հյուրանոցի կառավարման ծրագրային հավելվածը առաջարկում է հատուկ բաժին՝ հաճախորդների տեղեկատվությունը արդյունավետ կառավարելու համար: Հյուրանոցային կազմակերպությունները կարող են պահպանել հաճախորդների մանրամասն տվյալների բազա, որը ներառում է կոնտակտային տվյալները, նախապատվությունները և հյուրանոցի հետ կապված ամրագրումների պատմությունը: Այս բաժինը հեշտացնում է անհատականացված ծառայությունների մատուցումը՝ թույլ տալով անձնակազմի անդամներին արագ մուտք գործել հյուրերի տվյալների կառավարման բաժին: Հյուրանոցի մենեջերները կարող են վերլուծել հյուրերի տվյալները՝ պարզելու միտումները, նախասիրությունները և հյուրերի բավարարվածության մակարդակը՝ հնարավորություն տալով նրանց հարմարեցնել իրենց ծառայությունները անհատական կարիքներին: Այս բաժնում հնարավոր է տեսնել առկա հաճախորդների անձնական տվյալները, փնտրել առանձին այցելուներին ըստ իրենց անվան, ավելացնել նոր այցելուներ, թարմացնել առկա տվյալները, ինչպես նաև հեռացնել դրանք (նկար 3):

Client Information

9-5-2023

Client Search

Search

↻

Clientid

Client Name

Client PhoneNumber

Country

Add

Edit

Delete

Back

Clientid	ClientName	ClientPhone	ClientCountry
1	ArnNew	374885689	Armenia
2	Bred	7895856	USA
4	Jhone	11223344	France

Նկար 3. Clients բաժին

2. Rooms բաժին: Հյուրանոցի կառավարման հավելվածի սենյակների կառավարման բաժինը ձեռնարկատիրոջը թույլ է տալիս արդյունավետորեն վերահսկել սենյակների գույքագրումը և սպասարկումը: Նրանք կարող են պահպանել սենյակների տեսակների, սակագների և զբաղվածության կարգավիճակների մանրամասն տվյալների բազա: Հավելվածը տրամադրում է իրական ժամանակի թարմացումներ սենյակների առկայության վերաբերյալ՝ պարզեցնելով տեղաբաշխման գործընթացը և նվազագույնի հասցնելով հյուրերի սպասման ժամանակը: Այս բաժնի միջոցով հյուրանոցների ղեկավարները կարող են օպտիմալացնել սենյակների օգտագործումը, վերահսկել արդյունավետությունը և ապահովել հյուրերի հարմարավետ հանգիստը: Այս բաժնում ևս հնարավոր է կառավարել հյուրանոցային սենյակների տվյալները, փնտրել դրանք ըստ իրենց համապատասխան համարի, ավելացնել նոր սենյակներ, թարմացնել առկա տվյալները՝ ելնելով սենյակների զբաղվածությունից, ինչպես նաև հեռացնել դրանք ամրագրումների համար խոչընդոտներ չստեղծելու համար:

3. Staff բաժին: Անձնակազմի կառավարման բաժինը ծառայում է որպես կենտրոնացված համակարգ աշխատակիցների հետ կապված բոլոր գործողությունների իրականացման համար: Այն հնարավորություն է տալիս հյուրանոցների մենեջերներին պահպանել անձնակազմի ան-

դամների համապարփակ տվյալների բազա՝ ներառյալ նրանց անձնական տվյալները, աշխատանքային պատմությունը և նշանակված դերերը: Այն նաև թույլ է տալիս հետևել հաճախելիությանը, կառավարել արձակուրդները և հեշտացնել հաղորդակցությունը անձնակազմի ներսում: Հավելվածի այս բաժինը զգալիորեն բարելավում է համակարգումը, բարձրացնում արտադրողականությունը և բարձրացնում է աշխատակիցների գոհունակությունը: Բաժնում ներառված են անձնակազմի տվյալների մշակման վերը թվարկված բոլոր գործիքները՝ զուգորդված որոնման համակարգով և տվյալների դիմանիկ թարմացման առկայությամբ (նկար 4):

Staff Information

19-5-2023

Staff Search

Search

Staffid

Staff Name

Staff PhoneNumber

Password

Gender

Add

Edit

Delete

Back

Staffid	StaffName	StaffPhone	Gender	StaffPassword
1	Jhone	2222222222	Male	1234J
4	New	14526	Male	1111

Նկար 4. Staff բաժին

4. *Reservations բաժին*: Հավելվածի ամրագրումների կառավարման բաժինը պարզեցնում է ամրագրման ամբողջ գործընթացը՝ սկզբնական հարցումից մինչև դուրսգրում: Հյուրանոցների մենեջերները կարող են հեշտությամբ կառավարել ամրագրումները, հետևել հասանելիությանը և սենյակներ հատկացնել՝ օգտագործելով օգտատիրոջ համար հարմար ինտերֆեյս: Հավելվածը ավտոմատացնում է ամրագրումների հաստատումները, թարմացումները և չեղարկումները՝ վերացնելով հնարավոր սխալները և ապահովելով անխափան հաղորդակցություն հյուրերի հետ: Ավելին, այն հնարավորություն է տալիս վերահսկել ամրագրման միտումները, օպտիմալացնել սենյակների գները և ստեղծել հաշվետվու-

թյուններ կատարողականի վերլուծության համար: Այս բաժինը բարձրացնում է գործառնական արդյունավետությունը, առավելագույնի հասցնում եկամուտը և նվազագույնի է հասցնում գերամրագրման կամ բաց թողնված ամրագրումների ռիսկը: Այս հատվածի մշակման ժամանակ հաշվի են առնվել ամրագրումների ավելացման հիմնական տրամաբանությունը, կապված ճիշտ ժամանակացույցի ընտրման, տվյալների ճշգրիտ լրացման, առկա ազատ սենյակների տրամադրման և ակտիվ հաճախորդների սպասարկման հետ: Արդեն իսկ կատարված ամրագրումներում հնարավոր է իրականացնել ամենատարբեր փոփոխությունները, այդ թվում՝ ժամանակացույցի հետ կապված, ինչպես նաև սպառված ամրագրումները հեռացնել համակարգից (նկար 5):

Reservations Information

9-5-2023

Reservation Search

Search

Reservation Id

AnnNew

7

Date In

30 апреля 2023 г.

Date Out

30 апреля 2023 г.

Add

Edit

Delete

Back

Reservationid	Client	Room	DateIn	DateOut
45	AnnNew	7	30.04.2023 20:13:12	30.04.2023 20:13:12
1111	Jhone	16	02.05.2023 20:13:12	04.05.2023 20:13:12

Նկար 5. Reservations բաժին

5. *Rential system բաժին*: Այս բաժինը նախագծվել է վարձակալությանը տրվող հյուրանոցների խնդրի մաթեմատիկական մոդելի հիման վրա: Այս հատվածը նախատեսված է առաջադրված խնդրի ծրագրային իրականացումը գործնական խնդրի օրինակով դիտարկելու համար [4]: Օգտատերը, նախ մուտք գործելով այս բաժին, կարող է ծանոթանալ խնդրի դրվածքին՝ կարդալով տրամադրվող ամբողջական ինֆորմացիան, որից հետո համապատասխան հուշող դաշտերում ծանոթանում է ներմուծվելիք տվյալների տիպերին և ակնկալվող արդյունքներին: Այստեղ հնարավորություն է տրվում խնդրի դրվածքին համապատասխան

հյուրանոցների 4 տեսակներից ընտրել նախընտրելի տարբերակը, ենթադրվող զբաղեցված հյուրանոցային սենյակների քանակը և հաշվարկել յուրաքանչյուր տարբերակի համար տարեկան ստացվող եկամուտը: Բացի դրանից՝ բուն խնդրին վերաբերող ընտրությունը կատարելուց հետո, որին զուգորդվում է նաև նախընտրելի ռիսկի աստիճանը ընտրված իրավիճակին համապատասխան, և ըստ այդմ տեսնել ինչպես այդ ընտրության արդյունքում սպասվելիք ակնկալվող շահույթը, այնպես էլ առաջարկվող օպտիմալ ընտրությունը, որը տվյալ պարագայում կապահովի առավելագույն շահույթ ձեռնարկատիրոջ համար: Այս բաժնի հիմնական նշանակությունը այն է, որ հյուրանոցային բիզնեսի կառավարչին ներկայացվում է գործնական խնդրի օրինակ, որին նա կարող է բախվել իրական կյանքում, և տվյալ պարագայում առավելագույն շահավետ լուծումը կարելի է որոնել պարզ վերլուծությունների և համեմատությունների միջոցով, որը ապահովում է այս բաժինը (նկար 6):

Նկար 6. Rental system բաժին

Հյուրանոցի կառավարման ծրագրային հավելվածը՝ անձնակազմի, հաճախորդների, ամրագրումների, սենյակների և հյուրանոցների վարձակալման համար նախատեսված իր համապարփակ բաժիններով, ծառայում է որպես անփոխարինելի գործիք հյուրանոցատերերի համար: Այն ձեռնարկատիրոջը հնարավորություն է տալիս պարզեցնել իրականացվող գործառնությունները, բարելավել հյուրերի սպասարկման որակը և

առավելագույնի հասցնել եկամուտը: Կենտրոնացնելով տեղեկատվությունը և ավտոմատացնելով հիմնական խնդիրները՝ հավելվածը խնայում է ժամանակ և ջանք՝ թույլ տալով կենտրոնանալ բացառիկ ծառայությունների մատուցման վրա: Նման տեխնոլոգիական լուծումների ընդունումը առաջ է մղում հյուրընկալության արդյունաբերությունը՝ խթանելով արդյունավետությունը և հաճախորդների գոհունակությունը հյուրանոցների կառավարման դինամիկ աշխարհում [5]:

ՉՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Воронова О. В., Харёва В. А., Хныкина Т. С. Современные тенденции развития рынка услуг Российской Федерации в условиях цифровой трансформации (на примере индустрии гостеприимства), Санкт-Петербург, 2019, 5 с.
2. Руглова Л. В., Матолыгина Н. В. Стратегии и бизнес-модели развития и продвижения гостиничных брендов в современном пространстве гостеприимства, Санкт-Петербург, 2019, 9 с.
3. Сооляттэ, А. Ю. Бизнес-модель – ключ к развитию бизнеса на основе инновации, Москва, 2010, 10 с.
4. Ветохин А., Силаева И., Математическое моделирование принятия решений в гостиничном бизнесе в условиях неопределенности. Научно-практический журнал «Современные проблемы сервиса и туризма», Москва, № 3, 2009, 7 с.
5. Lee, A. S. Retrospect and Prospect: Information Systems Research in the Last and Next 25 Years, London, 2010, 336-348 pp.

Разработка моделей аренды отелей и механизмов предоставления услуг и создание приложения

Симонян Джулиета

ВГУ, «Программная инженерия», магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

кандидат технических наук, доцент Э. Оганян

Резюме

Ключевые слова: *гостиничное предприятие, программное приложение, система управления, автоматизация системы управления, проблема аренды гостиницы, язык программирования, база данных*

Эффективные информационные технологии жизненно важны для успеха в бизнесе, особенно в индустрии гостеприимства. Разработка инновационного программного обеспечения для управления отелем решает конкретные проблемы отрасли и повышает прибыльность. Такое ПО должно учитывать рыночные пробелы, потребности отрасли, масштабируемость и опыт пользователя, чтобы создать индивидуальное решение для отельеров. Оно оптимизирует ключевые процессы, включая управление персоналом, отношения с клиентами, бронирование, распределение номеров и аренду. Повышая операционную эффективность и удовлетворенность гостей, ПО улучшает рабочую среду для персонала и максимизирует доход, делая его важным инструментом для современного управления отелями.

Development of Models for Hotel Rental and Service Provision Mechanisms and Creation of an Application

Simonyan Julieta

VSU, "Software Engineering", MA, 1st year

Academic Supervisor: H. Ohanyan

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *hotel enterprise, software application, management system, management system automation, hotel rental problem, programming language, database*

Effective information technology is essential for business success, especially in the hospitality industry. Developing innovative hotel management, software addresses specific industry challenges and drives profitability. This software should consider market gaps, industry needs, scalability, and user experience to create a tailored solution for hoteliers. It streamlines key operations, including staff management, customer relations, reservations, room allocation, and rentals. By improving operational efficiency and guest satisfaction, the software enhances the overall work environment for hotel staff and maximizes revenue, making it a crucial tool for modern hotel management.

Վարդանյան Հայարփի

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ,
«Բնֆորմատիկա և կիրառական մաթեմատիկա», 4-րդ կուրս
Գիտական դեկավար տեխ. գ. թ., դոցենտ Հ. Օհանյան*

Հանգուցային բառեր. *մեքենայական ուսուցում, ինքնաուսուցանվող խաղեր, կշիռների մատրիցա, քայլի կշիռ, խաղացող-մարդ, համակարգչային խաղացող, ինքնաուսուցանվող համակարգչային խաղացող*

Մեքենայական ուսուցումը գիտություն է ալգորիթմների և վիճակագրական մոդելների մշակման վերաբերյալ, որտեղ կոմպյուտերային համակարգերն օգտագործվում են որոշակի առաջադրանք կատարելու նպատակով՝ առանց հստակ հրահանգների հաջորդականության տրման՝ հենվելով միայն օրինաչափությունների և տրամաբանական եզրակացությունների վրա: Այսինքն՝ կարող ենք ասել, որ մեքենայական ուսուցման հիմնական գաղափարն այնպիսի ծրագրային համակարգերի նախագծումն է, որոնք կկարողանան գտնել օրինաչափություններ, կատարել եզրակացություններ և կանխատեսումներ, լուծել խնդիրներ և բարելավել ստացված արդյունքները՝ հիմնվելով աշխատանքի ընթացքում շարունակաբար ձեռքբերվող փորձի վրա: Նշված մոտեցումը հաճախ օգտագործվում է այնպիսի ծրագրերի նախագծման ժամանակ, որտեղ դժվար է կազմել խնդրի լուծման ծրագիրը՝ հստակ ալգորիթմի բացակայության պատճառով, կամ որտեղ առաջադրանքը և միջավայրը կարող է փոխվել ժամանակի ընթացքում [1]:

Մեքենայական ուսուցման ոլորտի առաջատար գիտնական Թոմ Մ. Միտչելը, ով հայտնի է մեքենայական ուսուցման ալգորիթմների մշակման և արհեստական ինտելեկտի ոլորտում կատարած ներդրումներով, իր «Մեքենայական ուսուցում» (1997) ազդեցիկ աշխատությունում տվել է մեքենայական ուսուցման մեջ օգտագործվող ալգորիթմների առավել ֆորմալ սահմանումը. «Համակարգչային ծրագիրը սովորում է T որոշակի խնդիրների դասի նկատմամբ E փորձի և P որակի չափի միավորի հիման վրա, եթե T դասից խնդիրների լուծման որակը, որը չափվում է P-ի հիման վրա, բարելավվում է E փորձի ձեռք բերման արդյունքում» [2]: Օրինակ՝ շախմատը, որտեղ E-ն խաղացած շախմատային պարտիաների քանակն է, T-ն համակարգչի շախմատ խաղալու և պարտիա-

յում հաղթելու խնդիրն է, P-ն հաջորդ խաղում համակարգչի հաղթելու հավանականությունն է: Մեքենայական ուսուցումը կավելացնի խաղացված պարտիաների քանակը՝ E-ն, որպեսզի հաղթանակի հավանականությունն ավելի մոտ լինի բացարձակին՝ մոտ 100 տոկոսին: Այսինքն՝ մեքենայական ուսուցումը պետք է «սովորի» խնդիրների լուծման սեփական փորձի միջոցով՝ ելքային տվյալների ճշգրտությունը բարձրացնելու նպատակով [1]:

Ներկայումս առաջատար ընկերություններից շատերում, ներառյալ Facebook-ը և Google-ը, մեքենայական ուսուցումը կենտրոնական դեր է զբաղեցնում իրենց ամբողջ գործունեության մեջ: Արդեն իսկ կան ընկերություններ, որոնք օգտագործում են մեքենայական ուսուցման տրամադրած հնարավորությունները բաժնետոմսերի գները կանխատեսելու, վարկային քարտերի խարդախությունները հայտնաբերելու համար: Բժշկության մեջ այն օգտագործվում է հիվանդությունների ախտորոշման, նոր դեղամիջոցների մշակման և անհատականացված բուժման համար: Համակարգչային խաղերի նախագծողները ևս օգտագործում են մեքենայական ուսուցման տարրերը՝ ավելի իրատեսական և գրավիչ խաղեր ստեղծելու նպատակով:

Քանի որ հավաքագրվող և մշակվող տվյալների ծավալը շարունակաբար աճում է, ապա մեքենայական ուսուցման դերը ևս, ամենայն հավանականությամբ, ավելի կկարևորվի [3]: Իհարկե, կան նաև որոշակի ռիսկեր, օրինակ՝ մեքենայական ուսուցման ալգորիթմները կարող են օգտագործվել պոտենցիալ վտանգավոր ինքնավար համակարգեր ստեղծելու համար: Կարևոր է տեղյակ լինել այդ ռիսկերի մասին և քայլեր ձեռնարկել դրանք նվազեցնելու համար:

Աշխատանքի նպատակը մեքենայական ուսուցման տարրերի կիրառմամբ համակարգչային «tic-tac-toe» խաղի ստեղծումն է:

Թեման արդիական է, քանի որ համակարգչային խաղերի նկատմամբ հետաքրքրությունը գնալով աճում է, և դրանք զվարճալի լինելուց բացի հանդիսանում են տարբեր հմտություններ ձեռք բերելու, սովորելու և զարգացնելու միջոց: Օրինակ՝ այդ խաղերը հնարավորություն են տալիս բարելավել հիշողությունը, ռեակցիան, տրամաբանական մտածողությունը և այլն:

Հարկ է նշել, որ դիտարկված «tic-tac-toe» խաղը, չնայած իր պարզությանը, հանդիսանում է հիանալի օրինակ՝ խաղի մշակման շրջանակնե-

րում մեքենայական ուսուցման ներուժը և հնարավորությունները բացահայտելու համար: Չնայած խաղն ինքնին պարզ է, դրա հիմքում ընկած ռազմավարությունները և որոշումների կայացման գործընթացները կարող են բավականին բարդ լինել:

Խաղը հիմնված է կանոնների վրա, որտեղ կանխորոշված ռազմավարություններն են թելադրում խաղի ընթացքը: Այնուամենայնիվ, ինտեգրելով մեքենայական ուսուցման մոտեցումը, մենք կարող ենք հաղթահարել այս սահմանափակումները և մշակել համապատասխան ծրագրային հավելված, որը զարգանում է ժամանակի ընթացքում: Խաղի շատ պարտիաների և այդ պարտիաների ընթացքում ստացվող տարբեր սցենարների միջոցով ինքնաուսուցանվող «tic-tac-toe» խաղը կարող է կատարելագործել իր որոշումներ կայացնելու ունակությունները:

Այժմ փորձենք մշակել խաղի իրականացման ռազմավարությունը՝ հաշվի առնելով մեքենայական ուսուցման հնարավորությունները: Ներկայացնենք խաղի կանոնները: Համակարգիչը սկսում է «X» տեղադրել հնարավոր ինը վանդակներից մեկում: Հակառակորդը պատասխանում է «O»-ով, հետո նորից համակարգչի հերթն է: Խաղի նպատակն է տեղադրել երեք միանման նշաններ՝ զետեղված միայն կա՛մ ուղղահայաց, կա՛մ հորիզոնական, կա՛մ անկյունագծային: Եթե ստացվում է երեք «X»-երի հավաքածու, ապա հաղթում է համակարգիչը, իսկ երեք «O»-ների հավաքածուի դեպքում հաղթում է հակառակորդը: Եթե բոլոր վանդակները լցված են, սակայն հաղթող կոմբինացիաներ առկա չեն, ապա արձանագրվում է ոչ ոքի:

Այժմ փորձենք մեքենայական ուսուցման սկզբունքները ներդնել այս նախագծում: Սկզբում համակարգիչն օգտագործում է «պատահական ռազմավարությունը», այսինքն՝ յուրաքանչյուր քայլում «X»-ը տեղադրում է պատահականորեն ընտրված վանդակում: Եթե խաղն ավարտվում է համակարգչի հաղթանակով, ապա հաղթանակի հանգեցրած քայլերի հաջորդականությունը «խրախուսվում է» նրա օգտագործման հաճախականության մեծացման միջոցով:

Այժմ ավելի մանրամասն դիտարկենք ուսուցման գործընթացը: «X»-երի և «O»-ների ցանկացած դասավորության դեպքում համակարգիչն այնքան տարբերակներ ունի, որքան ազատ վանդակներ են մնացել խաղաղաշտում: Ինչպես վերը նշվեց, ի սկզբանե համակարգիչը վանդակի ընտրությունը կատարում է պատահական սկզբունքով, սակայն ուսուց-

ման գործընթացում վանդակի ընտրության տարբեր որոշումներ ստանում են տարբեր կշիռներ: Կշիռը ամբողջ թիվ է, որն սկզբում յուրաքանչյուր հնարավոր քայլի համար հավասար է որևէ հաստատուն արժեքի (այդ հաստատուն արժեքը նշանակենք InitWeight-ով, արժեքի ընտրությունը կատարում է ծրագրավորողը, սակայն խորհուրդ է տրվում ընտրել 100-ին մոտ արժեք): Եթե ինչ-որ քայլ հանգեցնում է համակարգչի հաղթանակին, ապա դրա կշիռը պետք է մեծացվի:

Դիտարկենք տիպիկ իրավիճակ, որն առաջանում է խաղում.

x	o	
o	x	x
	o	

Նկար 1. Խաղի տիպիկ իրավիճակ

Համակարգիչը կարող է «X» տեղադրել երեք ազատ վանդակներից որևէ մեկում: Սկզբում նախապատվություններ չկան, քանի որ յուրաքանչյուր քայլի կշիռը նախօրոք որոշված հաստատուն InitWeight է:

Այժմ ենթադրենք, որ համակարգիչը պատահականորեն ընտրել է ստորին աջ վանդակը և հաղթել խաղը: Այդ դեպքում պետք է «խրախուսվի» այդ քայլի օգտագործումը՝ դրա կշիռը ինչ-որ արժեքով ավելացնելու միջոցով (ավելացվող արժեքը նշանակենք LearningStep-ով, որի խելամիտ արժեքը գտնվում է 10...30 միջակայքում):

Քայլեր ընտրելու գործընթացում պատահականության գործոնը չի քացառվում, բայց ավելի հաճախ ընտրվում են ավելի մեծ կշիռ ունեցող քայլերը. եթե մի քայլի կշիռը երկու անգամ մեծ է մեկ այլ քայլի կշիռից, ապա առաջին քայլն օգտագործվում է երկու անգամ ավելի հաճախ:

Ցանկացած քայլ անբաժանելի է խաղային իրավիճակից, հետևաբար կշիռների հավաքածուները կորոշվեն առանձին՝ «X»-երի և «O»-ների յուրաքանչյուր գոյություն ունեցող դասավորության համար: Հիշողությունը և ժամանակը խնայելու համար կարող ենք հաշվի առնել, որ շատ իրավիճակներ ստացվում են ուրիշներից՝ պարզապես պտտելով կամ արտացոլելով խաղադաշտը:

Եթե որոշակի քայլը հանգեցնում է համակարգչի պարտության, ապա նրա կշիռը նվազեցվում է: Հնարավոր նվազագույն կշիռը 0 է (գրոյական

կշիռներով քայլերը երբեք չեն ընտրվի): Եթե ոչ ոքի է լինում համակարգչի կատարած ընտրությունը, չի «խրախուսվում» և չի «պատժվում»:

Խելամիտ է «խրախուսել» կամ «պատժել» ոչ միայն վերջին քայլը, որն ուղղակիորեն հանգեցրել է հաղթանակի կամ պարտության, այլ նաև ամբողջ խաղի ռազմավարությունը, այսինքն՝ հաղթանակին կամ պարտությանը նախորդած քայլերը:

Դիտարկենք պարզ մոտեցում: Հաղթանակի հանգեցրած վերջին քայլի կշիռը ավելացվում է LearningStep -ով, իսկ յուրաքանչյուր նախորդ ընտրված քայլի կշիռը մեծանում է $\text{LearningStep} * \text{քայլի\_գործակից}^{(n-i)}$ արժեքով (քայլի գործակիցը նշանակենք StepCoeff -ով), որտեղ n -ը համակարգչի կողմից կատարած քայլերի ընդհանուր քանակն է, i -ն այդ քայլի համարն է: Օրինակ՝ եթե համակարգիչը հաղթում է չորրորդ քայլում, ապա հաղթական հաջորդականությունը կազմող քայլերի կշիռները փոխվում են հետևյալ կերպ.

*առաջինի կշիռը + LearningStep * StepCoeff³*

*երկրորդի կշիռը + LearningStep * StepCoeff²*

*երրորդի կշիռը + LearningStep * StepCoeff*

չորրորդի կշիռը + LearningStep

StepCoeff -ի արժեքը նպատակահարմար է գտնվի գրոյից մինչև մեկ միջակայքում հետևյալ պատճառով. ավելի վաղ կատարված քայլերի կշիռները ավելի քիչ կփոխվեն ինքնաուսուցման գործընթացում [4]:

Եթե համակարգիչը պարտվում է, ապա քայլերի կշիռները նվազում են համապատասխան ձևով:

Շատ կարևորվում է ուսուցման գործընթացի հետազոտությունը: Պահանջվում է հավաքագրել հաղթանակների, ոչ ոքիների, պարտությունների դինամիկան N խաղերի ընթացքում (որտեղ N -ը կարող է տատանվել տասնյակից մինչև հարյուր): Կարելի է ծրագրավորել երկրորդ պրոցեսորան, որը կատարում է հակառակորդի դերը՝ խաղում է «0»-ներով, և խաղացնել պրոցեսորաները միմյանց հետ: Երկրորդ պրոցեսորան կարող է լինել չուսուցանվող, այսինքն՝ օգտագործի պատահական ռազմավարություն:

Ներկայացված ռազմավարության համար նախագծվել է ծրագրային համակարգ, որում լիարժեք փորձարկման համար օգտագործվել է երեք տեսակի խաղացողների աջակցությունը.

- խաղացող-մարդ (քայլերը մուտքագրվում են ստեղնաշարից),

- համակարգչային խաղացող՝ օգտագործում է պատահականության ռազմավարությունը,
- ուսուցանվող համակարգչային խաղացող:

Բոլոր տեսակի խաղացողների համար ընդհանուր ինտերֆեյսն ապահովվում է Player արստրակտ բազային դասի միջոցով.

```
class Player
{
protected:
    //խաղացողի կողմից օգտագործվող սիմվոլը («X»կամ «0»)
    char Symbol;
public:
    Player(char_symbol) : Symbol(_symbol) {}
    //կատարել հաջորդ քայլը
    virtual void MakeMove()=0;
    //կատարել ուսուցման մեկ խտերացիա
    virtual void Learn(int) {}
};
```

Ուսուցման անդամ-ֆունկցիան իսկապես անհրաժեշտ է միայն ուսուցանվող համակարգչային խաղացող դասում (մնացած տեղերում այն նախատեսված է միայն ինտերֆեյսի համատեղելիության համար):

Առաջին երկու խաղացողների դասերը բավականին պարզ են: Ուսուցանվող խաղացողի դասը պարունակում է մի քանի լրացուցիչ փակ անդամ-ֆունկցիաներ և տվյալների դաշտեր, քանի որ ուսուցանվող համակարգչային խաղացողը գործում է ավելի բարդ ձևով: Database գիտելիքի բազան համապատասխանեցնում է խաղացողին հայտնի յուրաքանչյուր իրավիճակին որոշակի մատրիցա, որը ցույց է տալիս հնարավոր քայլերի կշիռը (այսինքն՝ քայլի ընտրության նախապատվությունը): Սկզբում գիտելիքի բազան բնականաբար դատարկ է:

Քայլ ընտրելիս խաղացողը «խորհրդակցում» է գիտելիքի բազայի հետ: Խաղում առաջին անգամ հանդիպող իրավիճակը մուտքագրվում է տվյալների բազա, ընդ որում բոլոր վավեր քայլերն ի սկզբանե հավասարապես նախընտրելի կհամարվեն:

Ընթացիկ խաղում ուսուցանվող համակարգչային խաղացողի բոլոր քայլերը գրառվում են ստեկում: Ուսուցման գործընթացում գրառվող քայլերը կա՛մ «կխրախուսվեն», կա՛մ «կպատժվեն»:

Դիտարկենք կշիռների մատրիցայի հիման վրա պատահական թվի ստեղծումը: Դիտարկենք մատրիցայի կոնկրետ օրինակ.

0	50	80
200	0	70
100	100	100

Ալգորիթմի կատարումը բաժանված է չորս քայլի: Առաջին քայլը կշիռների նորմավորումն է, այսինքն՝ յուրաքանչյուր կշիռ բաժանվում է մատրիցի կշիռների ընդհանուր գումարին (տվյալ դեպքում $0+50+80+200+0+70+100+100+100=700$).

0	0.07	0.11
0.29	0	0.1
0.14	0.14	0.14

Երկրորդ քայլով ստացված տարրերը բազմապատկվում են PrecCoeff արժեքով, որն իրենից ներկայացնում է պատահական թվերի գեներատորի ճշտությունը: Արդյունքի կոտորակային մասը անտեսվում է: Որքան մեծ է PrecCoeff-ը, այնքան ավելի լավ գեներացված թվերը կհամապատասխանեն մատրիցի կշիռներին: Այնուամենայնիվ, ճշգրտությունը ապահովվում է արագության գնով:

Դիցուք PrecCoeff=50: Աղյուսակը բազմապատկումից հետո կստանա հետևյալ տեսքը.

0	3	5
14	0	5
7	7	7

Երրորդ փուլում ստեղծվում է զանգված, որը պարունակում է K-ի այնքան արժեքներ, որքան գրված է կշիռների մատրիցի K-րդ բջջում (K-ի արժեքը գտնվում է 0-ից 8-ում ներառյալ).

1 1 1 2 2 2 2 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 3 5 5 5 5 6 6 6 6 6 6 7 7 7 7 7 7 7 8 8 8 8 8 8 8

Վերջին փուլում զանգվածից ընրվում է պատահական տարր և օգտագործվում որպես գեներատորի աշխատանքի արդյունք:

Այժմ դիտարկենք, թե ինչպես է աշխատում ուսուցանող ֆունկցիան LearningStep և StepCoeff պարամետրերով («խրախուսումը» կամ «պատիժը» կատարվում է նույն սխեմայի համաձայն, գործողությունը կախված է LearningStep-ի նշանից): Վերջին քայլը «խրախուսվում» կամ «պատժվում» է առավելագույն չափով. կշիռների մատրիցայում համապատասխան կշիռը փոխվում է LearningStep-ի արժեքով: Այնուհետև գործողությունը կրկնվում է նախորդ քայլի համար, բայց այս անգամ կշիռը

կփոխվի ավելի փոքր չափով $LearningStep * StepCoeff$: Հաջորդ քայլի համար փոփոխությունը ավելի քիչ էական կլինի և այդպես շարունակ:

Պատահական խաղացողի հետ 50000 խաղի ընթացքում ուսուցանվելուց հետո s խաղացողը կարողանում է որոշակի չափով ուսուցանվել:

Հոդվածում քննարկվում է մեքենայական ուսուցման սկզբունքների կիրառությունը տարբեր բնագավառներում, մասնավորապես՝ համակարգչային խաղերի ստեղծման մեջ: Մեքենայական ուսուցման սկզբունքների օգտագործմամբ իրականացվել է «tic-tac-toe» խաղի ծրագրային հավելվածի մշակում: Սկզբում խաղում օգտագործվում է պատահական ռազմավարություն, սակայն խաղալով խաղի մեծ թվով պարտիաներ համակարգչային խաղացողի հետ՝ ծրագիրն ուսուցանվում է և բարելավվում իր ռազմավարությունը՝ ցուցադրելով մեքենայական ուսուցման մոտեցման կիրառման արդյունավետությունը: Հոդվածում մանրամասն նկարագրված է խաղի իրականացման ռազմավարությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. <https://habr.com/ru/articles/526984/> (հասանելի է 13. 03. 2024)
2. Mitchell M. T. Machine Learning McGraw-Hill. Science (Engineering), Math, 1997, 421 p.
3. <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/machine-learning-ML> (հասանելի է 13. 03. 2024):
4. Мозговой М. В.: С++ мастер-класс. 85 нетривиальных проектов, решений и задач: Санкт-Петербург, 2007, 135 с.

Разработка программы самообучения «tic-tac-toe» игры

Варданын Айарпи

ВГУ, «Информатика и прикладная математика», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат технических наук, доцент Э. Оганян

Резюме

Ключевые слова: машинное обучение, самообучающиеся игры, матрица весов, вес шага, игрок-человек, компьютерный игрок, самообучающийся компьютерный игрок

В статье обсуждается применение принципов машинного обучения в различных областях, включая создание компьютерных игр. Разработка игры «tic-tac-toe» («Крестики и нолики») осуществлялась с применением принципов машинного обучения. Сначала в игре используется случайная стратегия, однако, по мере проведения большого числа партий с компьютерным игроком, программа самообучается и совершенствует свою игру, демонстрируя эффективность подхода машинного обучения. Стратегия игры подробно описана в статье.

Development of a Self-Learning Program for 'tic-tac-toe' Game

Vardanyan Hayarpi

VSU, "Informatics and Applied Mathematics", 4th year

Academic Supervisor: H. Ohanyan

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: machine learning, self-learning games, weight matrix, step weight, human player, computer player, self-learning computer player

The article discusses the application of machine learning principles in various domains, including the creation of computer games. The development of the 'tic-tac-toe' game was carried out using machine learning principles. Initially, the game employs a random strategy, however, as a large number of matches are played against the computer player, the program self-learns and improves its gameplay, demonstrating the effectiveness of the machine learning approach. The game strategy is described in detail in the article.

ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՔԻՄԻԱ

БИОЛОГИЯ И
ХИМИЯ

BIOLOGY AND
CHEMISTRY

Բնական պայմաններում պոպուլացիայի զարգացման Վերհյուլստի-Պերլի օրենքը

Այվազյան Հրայր

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Գենսաբանություն», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ ֆ.-մ. գ. թ., դոցենտ Վ. Քոչարյան*

Հանգուցային բառեր. *պոպուլացիա, իդեալական և իրական պայմաններ, Մալթուսի մոդել, Վերհյուլստի-Պերլի մոդել, լոգիստիկ կոր, կատաստրոֆիկ նվազում*

Պոպուլյացիան (լատիներեն՝ *populus*-բնակչություն) նույն բնակեցման տարածք զբաղեցնող, միմյանց հետ փոխկապակցված և միևնույն գենոֆոնդ ունեցող տեսակների համախումբն է կամ միևնույն տեսակի ազատ խաչասերվող և բեղուն սերունդ տվող առանձնյակների ամբողջությունն է, որը տևական ժամանակ գոյություն ունի արեալի որոշակի մասում՝ նույն տեսակի մյուս ամբողջությունից հարաբերականորեն մեկուսացված [1]: Պոպուլյացիաների, նրանց զարգացման դինամիկայի և փոխազդեցությունների ուսումնասիրությունները բնապահպանական և ժողովրդագրական հիմնական խնդիրներից է: Մասնավորապես, բնակչության դինամիկայի առաջարկված ամենապարզ մոդելներից մեկը լոգիստիկ հավասարումն է:

Պոպուլացիայի աճը դիտարկվող ժամանակամիջոցում նրա անդամների թվաքանակի ավելացման և նվազման միջև տարբերությունն է: Այն փոփոխվում է որոշակի սահմաններում և կարող է լինել դրական, չեզոք և բացասական (աճի տեմպը կամ արագությունը միջին աճն է միավոր ժամանակում): Պոպուլացիայի չափսերը աճում են ծնելիության ու ներգաղթի արդյունքում և փոքրանում են մահացության ու արտագաղթի հետևանքով:

Պոպուլացիայի աճի վրա ազդող գործոնները բաժանվում են երկու տիպի՝ պոպուլացիայի անդամների խտությունից կախված և խտությունից անկախ տեսակների:

1) Խտությունից անկախ գործոնների թվին են պատկանում ներգաղթը, արտագաղթը, բռնի տեղահանությունները (ինչպես օրինակ՝ Արցախում կամ Գազայի գոտում), բնական աղետները և երևույթները (երկրաշարժը, փոթորիկը, սաստիկ ցուրտը, երաշտը և այլն): Այս գործոնների ազդեցության դեպքում պոպուլացիայի անդամների քանակը կախված չէ պոպուլացիայի սկզբնական թվից, այլ կախված է այս գործոնների

ազդման չափից: Հասկանալի է, որ այս գործոններն առաջացնում են թռիչքաձև փոփոխություններ, որոնք բնութագրվում են այլ օրինաչափություններով և մեր աշխատանքում չեն քննարկվում:

2) Խտությունից կախված գործոններն այն կենսաբանական՝ ներտեսակային և միջտեսակային գործոններն են, որոնց ազդման աստիճանը մեծանում է պոպուլացիայի խտության մեծացման հետ զուգընթաց: **Ներտեսակային (ներպոպուլացիոն)** գործոններ են համարվում պոպուլացիայի ներսում մրցակցային պայքարը, տեղի և սնունդի պակասը, մեծ խտության պատճառով ինֆեկցիաների փոխանցումը և այլն: **Միջտեսակային (միջպոպուլացիոն)** գործոնների թվին են պատկանում միջտեսակային մրցակցությունը, սահմանափակ ռեսուրսների համար պայքարը, գիշատիչները, մակաբույծները, ինֆեկցիոն հիվանդությունները: Կայունացած պոպուլացիաներին բնորոշ է այն, որ ծնելիությունը հավասարակշռված է տարբեր գործոններով՝ պայմանավորված մահացության հետ:

Դիտարկենք մեկուսացված պոպուլացիայի զարգացումն ու աճի օրենքը իդեալական և իրական պայմաններում:

1. Իդեալական պայմաններ

Պոպուլացիայի աճը իդեալական պայմաններում ներկայացնելիս ենթադրվում է, որ պոպուլացիայի վրա չկան որևէ արտաքին կամ ներքին ազդեցություններ, չկա սննդի պակաս, և աճը պայմանավորված է միայն ծնելիության և մահացության բնական պրոցեսներով (Մալթուսի մոդել) [2]:

Հաշվենք իդեալական պայմաններում մեկուսացված պոպուլացիայում անդամների թվի փոփոխությունը ժամանակի ընթացքում: Ենթադրենք ժամանակի t պահին պոպուլացիայի անդամների թիվը $x(t)$ է: Δt ժամանակ անց այն կլինի $x(t + \Delta t)$, և աճը կկազմի $\Delta x = x(t + \Delta t) - x(t)$, որը հավասար է

$$\Delta x = N - M \quad (1)$$

որտեղ N -ը Δt ժամանամիջոցում ծնվածների թիվն է, M -ը՝ մահացածների:

Նորմալ պայմաններում N -ը և M -ը կախված են $x(t)$ -ից և Δt -ից: Հետևաբար, կարող ենք գրել $N = F(x, \Delta t)$ և $M = F_1(x, \Delta t)$: Խնդրի դրվածքից ելնելով, առաջին մոտավորությամբ կարելի է ընդունել $x(t)$ և Δt մեծություններից N և M ֆունկցիաների գծային կախվածություններ, այսինքն՝

$$N = k_1 x \cdot \Delta t \text{ և } M = k_2 x \cdot \Delta t \quad (2)$$

(2) արտահայտություններում k_1 -ը պոպուլացիայի թվաքանակի ավելացումը բնութագրող գործակիցն է, k_2 -ը՝ նվազումը:

Հաշվի առնելով (2)-ը՝ կունենանք

$$\Delta x = (k_1 - k_2)x \cdot \Delta t = kx \cdot \Delta t; k = k_1 - k_2 \quad (3)$$

Պարզ է, որ իրականում N , M և x մեծությունները ընդունում են միայն ամբողջ արժեքներ և խիստ մոտեցմամբ հնարավոր չէ նրանց ընդունել որպես անընդհատ փոփոխվող կամ դիֆերենցելի: Սակայն, եթե պոպուլացիայի անդամների թիվը մեծ է, իսկ Δt ժամանակը շատ փոքր, $x(t)$ ֆունկցիան իր հատկություններով նմանվում է անընդհատի, և այն կարող ենք ընդունել անընդհատ և դիֆերենցելի [3, 151]:

Որոշենք Δx -ի փոփոխման արագությունը

$$\lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta x}{\Delta t} = \frac{dx}{dt} = kx \quad (4)$$

Ընդունելով $t = t_0$ պահին սկզբնական $x(t_0) = x_0$ պայմանը և ինտեգրելով (4)-ը, կստանանք

$$x(t) = Ce^{kt}; t = t_0 (x = x_0); C = x_0 e^{-kt_0}; \quad (5)$$

$$x(t) = x_0 e^{k(t-t_0)} \quad (6)$$

Ստացված (6) բանաձևը արտահայտում է Մալթուսի օրենքը, համաձայն որի՝ մեկուսացված պոպուլացիայում անդամների թիվը $k > 0$ ($k_1 > k_2$) դեպքում ժամանակի ընթացքում աճում է էքսպոնենցիալ օրենքով: Սակայն ակնհայտ է, որ պոպուլացիայի (այդ թվում նաև մարդկանց) թվաքանակի նման անսահմանափակ աճը իրականում անկա բազմաթիվ գործոնների պայմաններում անհնար է:

2. Իրական պայմաններ

Ինչպես նշվել է ներածական մասում, իրական պայմաններում պոպուլացիայում միշտ գոյություն ունեն ներպոպուլացիոն (ներտեսակային) գործոններ, որոնք էապես ազդում են աճի տեմպի վրա՝ ավելացնելով ոչ բնական մահացությունների թիվը: 1838 թ. և 1845 թ. աշխատանքներում Վերիյուլստը (Pierre-François Verhulst) ենթադրեց, որ բնակչության աճի հետ մեկտեղ ծնելիությունը պետք է նվազի, իսկ մահացությունը՝ ավելանա, այսինքն՝ աճի տեմպը չպետք է մնա հաստատուն, ինչպես Մալթուսի մոդելում, այլ լինի որոշակի ֆունկցիա, որը նվազում է բնակչության աճի հետ՝ ժամանակի ընթացքում սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում կայունացնելով պոպուլացիայի թվաքանակը [4]: Հետագայում, 1920 թ. Պերլը (Raymond Pearl) այս ենթադրությունը ընդհանրացրեց բոլոր տիպի պոպուլացիաների համար (Վերիյուլստի-Պերլի մոդել): Համաձայն այս մոդելի՝ պոպուլացիայում անդամների թվի փոփոխությունը Δt ժամանակի ընթացքում կարող ենք ներկայացնել հետևյալ տեսքով՝

$$\Delta x = kx \cdot \Delta t - h(x, \Delta t) \quad (7)$$

որտեղ $h(x, \Delta t)$ անդամը ցույց է տալիս իրական պայմաններում պոպուլացիայի ներսում անդամների թվի բնական մահերով չպայմանավորված փոքրացումը:

Պարզ է, որ $h(x, \Delta t)$ մեծությունը համեմատական է Δt ժամանակին, այսինքն՝ $h(x, \Delta t) = f(x) \cdot \Delta t$:

Այս կախվածության կիրառման համար Վերհյուլստը ստուգել է չորս տեսքի $f(x) = \lambda \cdot x^2$, $f(x) = \lambda \cdot x^3$, $f(x) = \lambda \cdot x^4$ և $f(x) = \lambda \cdot \ln x$ ֆունկցիաներ և ցույց տվել, որ նրանց արդյունքները շատ մոտ են միմյանց: Ուստի կարելի վերցնել նրանցից ամենապարզը՝ $f(x) = \lambda \cdot x^2$ և կունենանք $h(x, \Delta t) = \lambda x^2 \cdot \Delta t$ (λ -պոպուլացիայի ներսում ներքին պայքարի կամ ինքնառնչազգման գործակիցն է, ընդ որում $\lambda \geq 0$):

(7)-ում տեղադրելով $h(x, \Delta t)$ ֆունկցիան, պոպուլյացիայի անդամների թվի աճի համար կստանանք $\Delta x = kx \cdot \Delta t - \lambda x^2 \cdot \Delta t$: Պոպուլացիայի անդամների թվի աճի արագությունը կլինի [3,154].

$$\frac{\Delta x}{\Delta t} \sim \frac{dx}{dt} = kx - \lambda x^2 \quad (8)$$

Ձևափոխենք (8) արտահայտությունը:

$$\frac{dx}{dt} = kx \left(1 - \frac{\lambda}{k} x \right) = kx \left(\frac{\frac{k}{\lambda} - x}{\frac{k}{\lambda}} \right) \quad (8a)$$

Կատարելով $\mu = \frac{k}{\lambda}$ նշանակումը, (8a)-ից կստանանք

$$\frac{dx}{dt} = kx \frac{\mu - x}{\mu} \quad \text{և} \quad \frac{\mu dx}{x(\mu - x)} = \left(\frac{1}{x} + \frac{1}{\mu - x} \right) dx = k dt \quad (9)$$

Եթե ժամանակի $t_0 = 0$ պահին $\mu > x(t_0) = x_0$, ապա պարզ է, որ $\mu > x(t)$:

Ինտեգրելով (9) հավասարումը, կստանանք $\ln x - \ln(\mu - x) = kt + C$ կամ

$$\frac{x}{\mu - x} = C \cdot e^{kt} \quad (10)$$

(10)-ի մեջ մտնող ինտեգրման C հաստատունը որոշվում է սկզբնական պայմաններից՝ $t_0 = 0$ պահին $x(t_0) = x_0$, հետևաբար $C = \frac{x_0}{\mu - x_0}$:

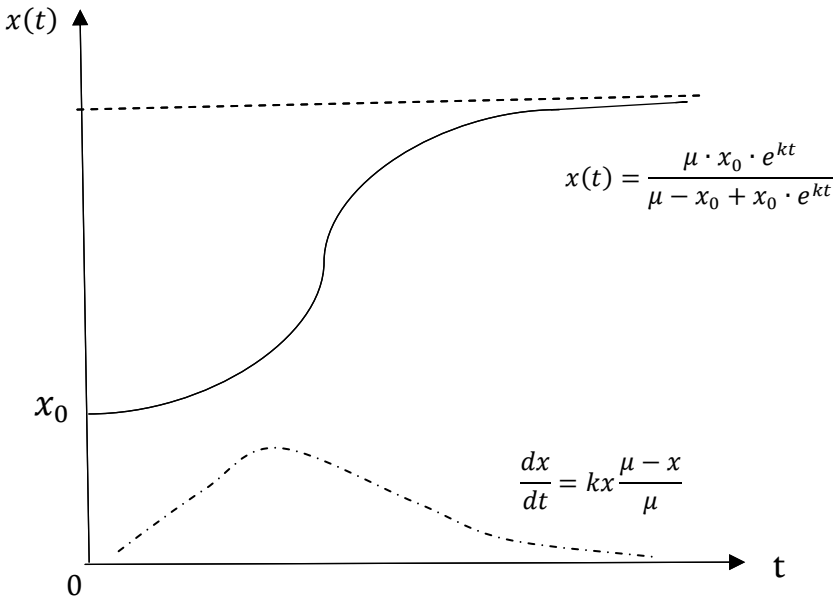
Տեղադրելով (10)-ում C հաստատունի արժեքը, կստանանք

$$\frac{x}{\mu - x} = \frac{x_0}{\mu - x_0} e^{kt}: \text{ Այստեղից՝}$$

$$x(t) = \frac{\mu \cdot x_0 \cdot e^{kt}}{\mu - x_0 + x_0 \cdot e^{kt}} \quad (11)$$

Ստացված (11) բանաձևը իրական պայմաններում պոպուլացիայի աճի վրա ազդող գործոնների առկայությամբ, պոպուլացիայի աճի Վեր-հյուլստի-Պերլի օրենքն է (նկար 1):

Նկար 1-ում պոպուլացիայի աճը ցույց տվող կորը հայտնի է **Լոգիստիկ կոր** անունով [2,4]:

Նկար 1. Իրական պայմաններում պոպուլացիայի անդամների թվի (Լոգիստական կոր) և նրա փոփոխման արագության կախվածությունները ժամանակից

Քննարկենք Վերհյուլստի-Պերլի օրենքում ժամանակից $x(t)$ կախվածությունը բնութագրական $\mu = \frac{k}{\lambda}$ մեծության տարբեր արժեքների դեպքում: Քանի որ $\lambda > 0$, μ մեծության նշանը որոշվում է k -ի նշանով ($\lambda \rightarrow 0$ դեպքում ինքնատոնչացումը բացակայում է, $\rightarrow \infty$ և (11)-ից ստացվում է Մալթուսի օրենքը):

Պոպուլացիայի թվաքանակի աճի դեպքում $k > 0$, $\mu > 0$ և Վեր-հյուլստի-Պերլի (11) օրենքից $t \rightarrow \infty$ դեպքում ստանում ենք, որ ժամա-

նակի ընթացքում պոպուլացիայի աճը ձգտում է զրոյի, իսկ թվաքանակը ձգտում է հաստատունի (նկար 1)

$$x(t \rightarrow \infty) = \mu \quad (12)$$

Պոպուլացիայի թվաքանակի նվազման դեպքում $k < 0, \mu < 0$ և հաշվի առնելով, որ $t \rightarrow \infty$ դեպքում $e^{-|k|t} \ll 1$, (11)-ից ստանում ենք

$$x(t) = \frac{|\mu|x_0}{|\mu| + x_0} e^{-|k|t} \quad (13)$$

Համաձայն (13)-ի, պոպուլացիայի թվաքանակի նվազումը իրականանում է էքսպոնենցիալ օրենքով:

$\lambda \gg 1$ պայմաններում, երբ տեղի ունի պոպուլացիայի թվաքանակի կատաստրոֆիկ նվազում (բռնի արտագաղթ, ինֆեկցիոն հիվանդություններից զանգվածային մահեր և այլն), $\mu = \frac{k}{\lambda} \rightarrow 0$: Այս դեպքում (11) օրենքում որոշիչ է դառնում թվաքանակի μ -ին համեմատական կախումը և ժամանակից անկախ ստանում ենք, որ $x(t) \sim \mu \rightarrow 0$:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Պոպուլացիա. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (հասանելի է 31. 05. 2024):
2. Պոպուլյացիա. <https://hy.wikipedia.org/wiki/> (հասանելի է 31. 05. 2024):
3. Пономарев К. К. Составление дифференциальных уравнений, изд. «Высшая школа», Минск, 1973, 560 с.
4. <http://www.dmb.biophys.msu.ru/registry?article=32>-Динамические модели в биологии (հասանելի է 31. 05. 2024):

Закон Ферхюльста-Перла развития популяции в естественных условиях.

Айвазян Грайр

ВГУ, Биология, 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат физико-математических наук, доцент В. Кочарян

Резюме

Ключевые слова: популяция, идеальные и реальные условия, модель Мальтуса, модель Ферхюльста-Перла, логистическая кривая, катастрофический упадок

В статье рассматривается развитие популяции в идеальных и реальных условиях. В идеальных условиях, в соответствии с моделью Мальтуса, не рассматриваются внешние факторы и процессы самоуничтожения, и численность членов популяции экспоненциально растет, что не реально. В реальных условиях учитываются все влияющие на численность отрицательные факторы, что приводит к логистическому закону модели Ферхюльста-Перла. Рассматриваются изменения численности популяции в различных условиях в зависимости от значений коэффициентов увеличения и уничтожения.

The Verhulst-Pearl Law of Population Development under Natural Conditions

Ayvazyan Hrayr

VSU, Biology, 4th year

Academic Supervisor: V. Qocharyan

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: population, ideal and real conditions, Malthus model, Verhulst-Pearl model, logistic curve, catastrophic decline

The article explores population dynamics under both idealized and real-world conditions. Under ideal conditions, as described by the Malthusian model, external factors and self-regulating mechanisms are not taken into account, resulting in exponential population growth. However, such growth is not realistic in practice. Under real-world conditions, various negative factors influencing population size are considered, leading to a logistic growth pattern described by the Verhulst-Pearl model. The article analyzes changes in population size under different scenarios, depending on the values of growth and decline coefficients.

Հայկական մեդրի որոշ նմուշների որակական ցուցանիշների որոշումը

Բաբայան Մարտա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Կենսաբանություն», 3-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ կ. գ. թ., դոցենտ Վ. Հովսեփյան*

Հանգուցային բառեր. *մեդր, բուժիչ հատկություններ, օրգանոլեպտիկ ցուցանիշներ, թթվայնություն*

Վաղուց հայտնի է, որ մեդրը, շնորհիվ իր բարդ ու հարուստ քիմիական կազմի, օժտված է բուժիչ հատկություններով: Այն կիրառվում է մի շարք հիվանդությունների կանխարգելման և բուժման նպատակով: Իր այս առանձնահատկությունների շնորհիվ մեդրը այսօր համարվում է շուկայի ամենապահանջված արտադրանքներից մեկը:

Մեդրը յուրահատուկ սննդամթերք է, որը ոչ միայն համեղ է, այլև շատ առողջարար: Այն բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը, նպաստում է վերքերի շուտ ապաքինմանը, հանգստացնող ազդեցություն է թողնում նյարդային համակարգի վրա, հանդիսանում է բնական քնաբեր: Մեդրը նաև կիրառվում է լյարդի զանազան հիվանդությունների բուժման, աղիների կծկումների աշխուժացման և մի շարք ինֆեկցիոն հիվանդությունների բուժման նպատակով:

Շնորհիվ իր մեջ պարունակվող մանրէասպան նյութերի՝ մեդրը օժտված է հակաբակտերիալ և հակաբորբոքային հատկություններով: Ըստ գրական տվյալների՝ մեդրի հակաբակտերիալ հատկությունը պայմանավորված է նրա բաղադրության մեջ մտնող այնպիսի նյութերով, ինչպիսիք են ջրածնի պերօքսիդը, մեթիլ գլիօքսալը, կալիումը, որոշ չափով նաև հակամիկրոբային պեպտիդները: Մեդրը իր մեջ պարունակվող կալիումի, մի շարք օրգանական թթուների շնորհիվ հանդիսանում է այնպիսի միջավայր, որտեղ մանրէներ չեն կարող գոյություն ունենալ [2]:

Մեդրը հանդիսանում է բազմատարբ նյութ՝ իր մեջ պարունակելով ավելի քան տարբեր 70 նյութեր, ինչպիսիք են՝ ածխաջրեր, ջուր, մեծ քանակի օրգանական թթուներ, մի շարք աղեր, միկրո- և մակրոտարրեր, վիտամիններ, ոչ մեծ քանակի ֆերմենտներ, մի շարք արոմատիկ, եթերային, ֆլավոնոիդային նյութեր, ծաղկափոշի և այլն:

Մեդրի քիմիական կազմը հիմնականում կախված է բույսերի տեսակից, որից մեղուն հավաքել է նեկտարը, հողի քիմիական կազմից, որտեղ

աճում էր այդ բույսը, տեղի բարձրությունից, բնակլիմայական պայմաններից:

Ըստ գրական տվյալների՝ բնական մեղրը հիմնականում ունի հետևյալ քիմիական կազմը (աղյուսակ 1) [5, 3].

Աղյուսակ 1

Մեղրի քիմիական կազմը

Միացություն	Քանակ (%)
Ֆրուկտոզա	38-40
Գլյուկոզա	32-25
Սախարոզա	1,3-7
Մալթոզա	5-10
Ջուր	15-21
Օրգանական թթուներ	0,3
Հանքային նյութեր	(0,1-0,35) 0,14-1,6
Սպիտակուցներ	0,3- 3,3
Ազոտային նյութեր	0,3
Վիտամին C	0,00003
Վիտամին E	0,00001
Վիտամին PP	0,0000031
Անօրգանական թթուներ	0,03
Փոշեհատիկներ	0,5

Մեղրի հիմնական բաղադրամասը համարվում են ածխաջրերը՝ գլյուկոզան և ֆրուկտոզան, որոնց քանակությունը կախված է մեղրի տեսակից: Այս մոնոսախարիդների հատկությունները որոշում են մեղրի հիմնական որակները՝ նրա քաղցրությունը, սննդային արժեքը, բյուրեղանալու ունակությունը և հիգրոսկոպիկությունը: Մեղրը պարունակում է նաև սախարոզա: Ծաղիկների նեկտարում սախարոզայի պարունակություն զգալիորեն ավելի շատ է (20 %): Մեղրի վերածվելու պրոցեսի ընթացքում նեկտարում պարունակվող սախարոզայի մի մասը ֆերմենտների ազդեցությամբ ճեղքվում է գլյուկոզայի և ֆրուկտոզայի [5]:

Մեղրը, հարուստ լինելով հեշտ յուրացվող ածխաջրերով, համար-

վում է բարձր էներգետիկ արժեք ունեցող սննդամթերք: 100 գ մեղր օրգանիզմին տալիս է 335 կալորիա էներգիա: Մեղրի տեսակարար կշիռը 1,40-1,42 գ/սմ է [1]:

Ֆերմենտներից մեղրի մեջ առկա են դիաստազա, կատալազա, ինվերտազա, լիպազա, թթու ֆոսֆատազա և այլն: Այս ֆերմենտներից հատկապես կարևոր նշանակություն ունի դիաստազան, որի քանակով որոշում են, թե որքանով է մեղրը բնական:

Մակրո-և միկրո տարրերից այն պարունակում է մագնեզիում, կալիում, կալցիում, նատրիում, ֆոսֆոր, քլոր, ծծումբ, ցինկ, յոդ, պղինձ, երկաթ: Իր մեջ պարունակվող հանքային նյութերի շնորհիվ մեղրը համարվում է պոտենցիալ հիմնային միջավայր ստեղծող սննդամթերք: Դրանով է բացատրվում մեղրի դրական դերը ստամոքս-աղիքային համակարգի այն հիվանդությունների բուժման ժամանակ, որոնք ուղեկցվում են ստամոքսաղիքի թթվայնության բարձրացմամբ [5]:

Օրգանական թթուներից մեղրի բաղադրության մեջ մտնում են՝ խնձրաթթու, գինեթթու, կիտրոնաթթու, կաթնաթթու, մրջնաթթու, քացախաթթու, թրթնջկաթթու, պալմիտինաթթու և այլն:

Մեղրը վիտամինների հարուստ աղբյուր է: Այն պարունակում է գրեթե բոլոր վիտամինները՝ B₂, PP, C, B₆, B₅, H, E, K, A [6]:

Մեղրի կարևոր բաղադրամասերից է ծաղկափոշին, ինչի շնորհիվ մեղրը հարստանում է վիտամիններով և սպիտակուցային բնույթի նյութերով: Փոշեհատիկների առկայությունը վկայում է մեղրի բնական լինելը: Փոշեհատիկների տեսքը հաշվի առնելով՝ որոշում են այն բույսերի տեսակը, որից մեղուն նեկտար է հավաքել՝ հետևաբար՝ նաև մեղրի տեսակը [5]:

Մեղրի բաղադրության մեջ մտնող որոշ նյութերի ազդեցությունն օրգանիզմի վրա ներկայացված են աղյուսակ 2-ում [5, 6, 9, 10, 11].

Մեղրի բաղադրության մեջ մտնող միացություններից յուրաքանչյուրը արժեքավոր է և կատարում է անփոխարինելի, կարևոր գործառույթ: Սակայն բուժիչ հատկություններով օժտված, արժեքավոր դեղամիջոց է համարվում միայն բնական մեղրը: Ցավոք, այսօր քիչ չեն դեպքերը, երբ արտադրողները կեղծում են բնական մեղրը:

**Մեղրի բաղադրության մեջ մտնող որոշ նյութերի
ազդեցությունն օրգանիզմի վրա**

Նյութի անվանումը	Ազդեցությունը/ Հատկություն
Ֆենոլներ/ ֆլավոնոիդներ	Հակաօքսիդիչ, խոլերետիկ, հակաբորբոքային ազդեցություն, բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը
Վիտամին C	Բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը, նպաստում է արյունաստեղծմանը, վերքերի շուտ ապաքինմանը, կանխում է լնդախտը, արգելակում է քաղցկեղածին նյութերի գոյացումը
Վիտամին PP	Կարգավորում է խոլեստերինի մակարդակը, ադիներում միկրոֆլորայի հավասարակշռությունը, ունի հակաօքսիդիչ ակտիվություն, բարելավում է ուղեղի և իմունային համակարգի գործառնությունները
Վիտամին K	Բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը, նպաստում է վերքերի ապաքինմանը, արյան մակարդեղիության կարգավորմանը
Վիտամին E	Բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը, կանխում է անքնությունը, հակաօքսիդանտ է
Պղինձ	Խթանում է արյունաստեղծումը, հակամարմինների արտադրությունը, կարգավորում է նյութափոխանակությունը
Կալիում	Ունի մանրէասպան հատկություն, նպաստում է վերքերի շուտ ապաքինմանը
Երկաթ	Խթանում է արյունաստեղծումը
Կոբալտը	Նվազեցնում է մարմնի հյուսվածքների թափանցելիությունը, ինչը սահմանափակում է բորբոքային ռեակցիաները
Ցինկը	Մեծացնում է ինսուլինի ազդեցության տևողությունը և բարելավում է տեսողությունը
Մանգանը	Խթանում է հակամարմինների արտադրությունը, կանխում անքնությունը
Ջրածնի պերօքսիդը	Ունի մանրէասպան, հակաբակտերիալ հատկություն
Օրգանական թթուներ	Հակաբակտերիալ, հակաօքսիդանտ, հակաբորբոքային հատկություններ, բարելավում են մարսողությունը

Գոյություն ունեն մեղրի կեղծման մի քանի մեթոդներ: Շատ հաճախ արտադրանքի ծավալը մեծացնելու նպատակով արտադրողները մեղրին ավելացնում են շաքարի օշարակ: Որպես հավելանյութեր կեղծված մեղրը

կարող է նաև պարունակել հակաբիոտիկներ, օսլա, ալյուր, կավիճ, որի արդյունքում ստացվում է անորակ մեղրը: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է տարբերել բնական մեղրը, արհեստական, անորակ մեղրից: Բնական մեղրը կախված տեսակից, բնորոշվում է տարբեր ֆիզիկոքիմիական հատկություններով: Մեղրի գույնը կախված է դրանում պարունակվող գունականներից (կարոտիններ և այլն), բույրը՝ եթերայուղերից: Բնական անարատ մեղրը լինում է անգույն, դեղին, շագանակագույն և այլ գույների՝ կախված ծաղկատեսակներից: Ակացիայի ծաղիկներից ստացված մեղրը լինում է թույլ դեղնավուն, ջրային, քիչ բուրմունքով, շատ շուտ բյուրեղանում է: Երեքնուկի մեղրը լինում է բաց դեղնավուն, ջրալի չէ, զգալի բուրմունքով է և ուշ է բյուրեղանում: Լորենու մեղրը լինում է բաց դեղնավուն, կանաչ-դեղնավուն, ջրալի է և ունի լորենու հոտ: Ուրցի, դադձի մեղրը լինում է բաց կանաչավուն, ունի ուժեղ հոտ ու բուրմունք: Անթառամի մեղրը լինում է մուգ դարչնագույն, ունի նորմալ խտություն: Այս օրինակները ցույց են տալիս, որ մեղրի որակը մեծ մասամբ կախված է նեկտարատու ծաղիկներից [1]: Սովորաբար արհեստական մեղրը ունենում է կարամելի քաղցր համ և բույր, իսկ բնական մեղրը ծաղիկների բույր և քաղցր համ՝ թույլ դառնությամբ:

Աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել ու ներկայացնել ՀՀ տարբեր շրջաններից բերված մեղրի որակական հատկանիշները:

Նյութը և մեթոդները. Ուսումնասիրությունների ընթացքում հետազոտվել են Տաշիրից, Նոյեմբերյանից, Արմավիրից, Միսիանից, Երևանից, Գեղարքունիքի մարզի Խաչաղբյուր և Սյունիքի մարզի Ձորակ գյուղերից բերված մեղրի նմուշները:

Հետազոտության ընթացքում որոշվել են ՀՀ մի քանի շրջաններից բերված մեղրի որակական հատկանիշները և նրանց բաղադրության մեջ հավելանյութերի շաքարի, օսլայի և ալյուրի պարունակությունը և թթվայնությունը:

Հետազոտությունները կատարվել են ըստ ԳՈՍՏ 19792-2017-ի: Շաքարի պարունակությունը որոշվել է մեղրի լուծույթը փոխադեցության մեջ դնելով արծաթի նիտրատի հետ: Հավելանյութ հանդիսացող շաքարի առկայության դեպքում առաջանում է արծաթի քլորիդի սպիտակ նստվածք:

Ավելացրած օսլայի կամ ալյուրի պարունակությունը որոշվել է՝ մեղրի լուծույթին ավելացնելով յոդի սպիրտային լուծույթ:

Մեղրը բնութագրող կարևոր ցուցանիշներից է նրա թթվայնությունը: Մեղրի թթվայնությունը որոշվել է տիտրման եղանակով [4]:

Հետազոտության արդյունքները. Գոյություն ունեն մեղրի որակական հատկանիշների որոշման երկու հիմնական եղանակ՝ օրգանոլեպտիկ և լաբորատոր: Օրգանոլեպտիկ եղանակով որոշում են մեղրի այնպիսի որակական հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ համը, հոտը, գույնը, խտությունը, խմորման և մեխանիկական հավելանյութերի առկայությունը:

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են մեղրի հետազոտված փորձա-նմուշների օրգանոլեպտիկ ցուցանիշները:

Աղյուսակ 3

Մեղրի փորձանմուշների օրգանոլեպտիկ ցուցանիշները

Մեղրի փորձա-նմուշներ	Գույն	Համ	Հոտ	Խտություն
Լոռի, Տաշիր	Սաթագույն	Միջին քաղցության, որոշակի դառնությամբ	Թեթևակի, ծաղկային	Չափավոր խիտ, բյուրեղացած
Սյունիք, Ջորակ	Բաց դեղին	Յուրահատուկ ծաղկային համ, թույլ դառնությամբ	Աննշան ծաղկային, գրեթե անհոտ	Խիտ բյուրեղացած
Տավուշ, Նոյեմբերյան	Ոսկեգույն	Քաղցր ծաղկային համ, թույլ դառնությամբ	Յուրահատուկ ծաղկային	Խիտ, բյուրեղացած
Արմավիր, Արմավիր	Սաթագույն՝ թույլ կարմրավուն երանգով, կիսաթափանցիկ	Մրգային համ, թույլ դառնությամբ և որոշակի թթվայնությամբ	Միջին ուժգնությամբ ծաղկային	Կիսահեղուկ, թույլ մածուցիկ
Գեղարքունիք, Խաչաղբյուր,	Մուգ սաթագույն կարմրավուն երանգով, կիսաթափանցիկ	Քաղցր ծաղկային համ, որոշակի դառնությամբ	Թույլ ծաղկային, կարամելայինի խառնուրդով	Թույլ մածուցիկ
Սյունիք, Միսիան	Բաց ոսկեգույն	Քաղցր համ, թույլ դառնությամբ	Յուրահատուկ ծաղկային	Չափավոր խիտ, բյուրեղացած
Երևան	Մուգ սաթագույն, կիսաթափանցիկ	Թույլ քաղցրությամբ, որոշակի թթվայնությամբ և դառնությամբ	Ծաղկային բույր, որոշակի թթվայնությամբ	Կիսահեղուկ, միջին մածուցիկությամբ

Ուսումնասիրված նմուշներից միայն Գեղարքունիքի մարզից բերված մեղրը ուներ թույլ ծաղկային, կարամելային խառնուրդի բույր, որը բնորոշ է արհեստական մեղրին: Երևանից և Արմավիրից ստացված նմուշները ունեին նաև որոշակի թթվայնություն: Մյուս նմուշները համը և բույրը համապատասխանել են մեղրի որակական հատկանիշներին՝ ըստ ԳՈՍՏ-ի:

Մեղրի նմուշներում որպես հավելանյութ շաքարի առկայության ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ոչ մի նմուշ շաքար չի պարունակել:

Նկար 1. Մեղրի փորձանմուշներում շաքարի պարունակության հետազոտության արդյունքները

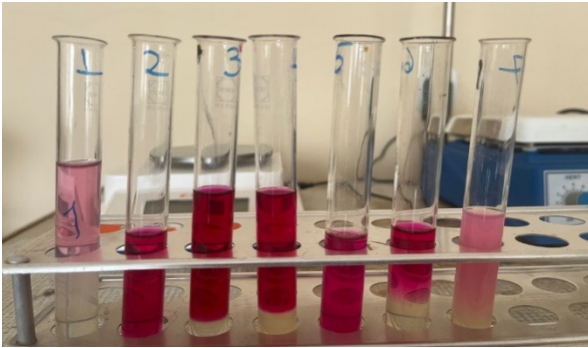
Օսլայի և ալյուրի պարունակության որոշման նպատակով իրականացրած հետազոտությունների արդյունքում՝ հետազոտության օբյեկտ հանդիսացած մեղրի նմուշներից ոչ մեկում օսլա չի հայտնաբերվել (աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Մեղրի փորձանմուշներում կատարված հետազոտության արդյունքները

Մարզ, Քաղաք/գյուղ	Շաքարի պարունակությունը	Օսլայի և ալյուրի պարունակությունը
Լոռի , Տաշիր	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել
Մյունիք, Ձորակ	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել
Տավուշ, Նոյեմբերյան	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել
Արմավիր, Արմավիր	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել
Գեղարքունիք, Խաչաղբյուր	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել
Մյունիք, Միսիան	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել
Երևան	չի հայտնաբերվել	չի հայտնաբերվել

Մեղրը բնութագրող կարևոր ցուցանիշներից է նրա թթվայնությունը: Թթվայնության որոշման նպատակով իրականացրած փորձի արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 5-ում և նկար 2-ում:

Նկար 2. Մեղրի փորձանմուշների թթվայնության որոշումը

Ըստ ԳՕՍՍ՝ միջպետական ստանդարտների, թթվայնությունը պետք է լինի 0,5-4 սահմաններում՝ կախված մեղրի տեսակից: Մեղրի թթվայնության ցածր (1-ից ցածր) ցուցանիշները խոսում են այն մասին, որ մեղուները կերակրվել են շաքարի օշարակով, իսկ բարձր (4-բարձր) ցուցանիշները՝ սախարոզային արհեստական քայքայման մասին:

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 5-ից, նմուշների ընդհանուր թթվայնությունը տատանվել է 0,25-2 սահմաններում, որը համապատասխանել է ստանդարտներին:

Աղյուսակ 5

**ՀՀ որոշ շրջաններից բերված մեղրի փորձանմուշների
ընհանուր թթվայնությունը**

Մարզ, Քաղաք/գյուղ	Թթվայնություն
Լոռի , Տաշիր	2
Սյունիք, Չորակ	1,4
Տավուշ, Նոյեմբերյան	0,5
Արմավիր, Արմավիր	0,45
Գեղարքունիք, Խաչաղբյուր	0,45
Սյունիք, Սիսիան	0,3
Երևան	0,25

Ուսումնասիրված նմուշներից միայն Լոռու և Սյունիքի մարզի նմուշներում թթվայնությունը տատանվել է 1-ից բարձր և չի գերազանցում

չորսը: Մյուս նմուշներինը մեկից ցածր է, որը կարող է վկայել նրա մասին, որ մեղուները կերակրվել են շաքարի օշարակով:

Այսպիսով՝ հետազոտությունների արդյունքում պարզվեց, որ մեղրի վերը նշված փորձանմուշները չեն պարունակում հավելանյութ հանդիսացող օսլա, ալյուր և շաքար: Ուսումնասիրված նմուշների թթվայնությունը հիմնականում համապատասխանել է ԳՈՍՏ-ով սահմանված պահանջներին:

Առողջությունը վտանգի չենթարկելու համար կարևոր է ընտրել և օգտագործել այնպիսի մեղրը, որը համապատասխանում է միջպետական ստանդարտներին, քանի որ արհեստական կամ անորակ մեղրը ոչ միայն չի օգնում հիվանդությունների դեմ պայքարում, այլև կարող է վտանգի տակ դնել մեր առողջությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մկրտչյան Գ. Ս., Պեպելյան Հ. Գ., Մեղվաբուծություն, Երևան, 2015, էջ 111-113:
2. Ջարվիս Դ. Ս., Մեղրը և մյուս բնամթերքները, Երևան, 1985, էջ 98-103:
3. Баранова А. И. Пчелиный мед – здоровье круглый год! Продукты пчеловодства для здоровья и долголетия, Харьков, 2017, 3-6 с.
4. Заикина, В. И. Экспертиза меда и способы обнаружения его фальсификации: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Товароведение и экспертиза товаров» и др. Москва, 2010, - 168 с.
5. Кузьмина К. А. Лечение пчелиным медом и ядом, Киев, 1992, 34-37 с.
6. Петрова А. Д., Кузнецова Е. А., Пархимович М. Н. Мёд – ценнейший дар природы, Юный ученый, № 4 (7), Казань, 2016, 63-65 с.
7. ГОСТ 19792-2017 Мед натуральный. Технические условия. Москва, 2017.
8. ГОСТ 19792-2001 Мед натуральный. Технические условия. Москва, 2001.
9. <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/1533210110392943> (հասանելի է 17. 02. 2024)
10. <https://www.hila.lt/ru/uslugi-i-ceny/issledovaniya/laboratornye-issledovaniya/issledovaniya-na-vitaminy-i-mikroelementy/vitamin-b5-pantotenovaya> (հասանելի է 17. 02. 2024)
11. <https://techbio.ru/articles/neytralizatsiya-deystviya-mikotoksinov/organicheskie-kisloty-svoystva-i-spektr-primeneniya-v-selskom-khozyaystve> (հասանելի է 17. 02. 2024)

Определение показателей качества некоторых образцов армянского меда

Бабаян Марта

ВГУ, «Биология», 3-й курс

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент В. Овсепян

Резюме

Ключевые слова: мед, целебные свойства, органолептические показатели, кислотность

Мед – уникальный продукт питания, повышающий сопротивляемость организма, способствующий скорейшему заживлению ран, успокаивающе действующий на нервную систему. Изучены качественные характеристики меда, привезенного из нескольких регионов РА, содержание в его составе добавок: сахара, крахмала и муки, а также кислотность. В исследованных образцах меда крахмал, мука и сахар не обнаружены. Кислотность исследованных образцов соответствовала требованиям, установленным ГОСТом.

Determination of the Quality Indicators of Some Samples of Armenian Honey

Babayan Marta

VSU, "Biology", 3rd year

Academic Supervisor: V. Hovsepyan

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: honey, healing properties, organoleptic indicators, acidity

Honey is a unique food that increases the body's resistance, promotes early healing of wounds, and has a calming effect on the nervous system. The quality characteristics of honey brought from several regions of RA and the content of additives in their composition: sugar, starch and flour and acidity were studied. Starch, flour and sugar were not detected in the examined honey samples. The acidity of the studied samples met the requirements set by GOST.

Որոշ դեղաբույսերի օգտագործման հեռանկարները Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում

Խալաֆյան Իզաբելա

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Կենսաբանություն», 3-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ գ. գ. թ., դոցենտ Լ. Բայրամյան*

Հանգուցային բառեր. ֆիտոցենոզ, դեղատուրբույսեր, հետազոտություն, բուսական հումք, Փամբակի լեռնաշղթա, ֆիտոբազմազանություն

Լոռու մարզը, իր տարածքի մեծությամբ համարվելով հանրապետության երրորդ մարզը, աչքի է ընկնում իր բուսական բազմազանությամբ: Բուսականության մեջ իրենց ուրույն տեղն են զբաղեցնում դեղաբույսերը: Սույն աշխատանքի մեջ ներկայացվում է Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում հեռանկարային որոշ դեղաբույսեր:

Բուսականությունը՝ կենսոլորտի կարևոր բաղադրիչ մասը, համարվելով էկոհամակարգերի անբաժանելի մասը, անընդհատ ենթարկվում է մարդածին գործոնի ներգործությանը: Վայրի բույսերի հումքի երկարատև անկանոն օգտագործումը, տարածքների ինտենսիվ շահագործումը, անբարենպաստ էկոլոգիական իրավիճակը հանգեցրել են ֆլորայի բազմաթիվ տեսակների արեալների կրճատմանը և պաշարների նվազմանը [3, 4]:

Լոռու մարզը գտնվում է ՀՀ հյուսիսարևելյան մասում, հանրապետության տարածքի մեծությամբ երրորդ մարզն է 3787 կմ² (Հայաստանի տարածքի 12,7 %-ը): Լոռու մարզի տարածքը բնութագրվում է չափազանց բարդ և բազմազան ռելիեֆով, որտեղ բարձրությունների տարբերությունը գերազանցում է 2800 մ-ը: Վերջինս էլ իր կնիքն է դնում մարզի կլիմայական պայմանների վրա: Իր աշխարհագրական դիրքով Լոռու մարզը ամբողջությամբ գտնվում է մերձարևադարձային գոտում, սակայն ծովի մակարդակից ունեցած բարձր դիրքի և լեռնային բարդ ռելիեֆի շնորհիվ այստեղ լեռներն ի վեր իրար են հերթափոխվում չոր մերձարևադարձայինից մինչև բարձր լեռնային ձնամերձ գոտու կլիմայական պայմանները [1]:

Իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Լոռու մարզը գտնվում է տարբեր բուսաաշխարհագրական մարզերի շփման վայրում: Ըստ Ա. Լ. Թախտաջյանի՝ ՀՀ տարածքի հյուսիսային հատվածն ընկած է Կովկասյան բուսաաշխարհագրական մարզի տարածքում, որտեղ բնորոշ են բուսականության մեզոֆիլ (խոնավասեր) տեսակները: Կլիմայի և ռելիեֆի բազմա-

զանության, բնապատմական զարգացման և ուրույն աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ բազմազան է նաև Լոռու մարզի բուսականությունը [9]:

Առանձին տեղ են զբաղեցնում դեղաբույսերը: Դեղաբույսերը համարվում են մարզի բնակչության կարևոր բաղադրիչ մասը, քանի որ օժտված են ֆիզիոլոգիական ներգործության լայն սպեկտրով: Քիմիական բնույթից կախված, դեղաբույսերը դրսևորում են տարբեր հատկություններ: Դեղաբույսերն օգտագործում են մարդկանց տարբեր հիվանդությունների ժամանակ ինչպես գիտական, այնպես էլ ժողովրդական բժշկության մեջ: Դեղերի մի մասը պատրաստվում է դեղաբույսերից: Ներկա ժամանակ հայտնի են մոտ 250 դեղաբույսեր և նրանց բուժիչ հատկությունները [8]:

Աշխատանքում ներկայացվում են Լոռու մարզում տարածված, բայց բնակչության կողմից անծանոթ դեղաբույսերը:

Աշխատանքի նպատակն է՝ կատարել Լոռու մարզի որոշ անծանոթ դեղաբույսերի վիճակի մոնիթորինգ:

Աշխատանքի խնդիրներն են՝

- ուսումնասիրել հեռանկարային դեղաբույսերի տարածվածությունը Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզների տարածքում,
- խորացնել գիտելիքները համակեցություններում որոշ հեռանկարային դեղաբույսերի տեղախմբերի մասին,
- որոշել հեռանկարային դեղաբույսերի տեսակային կազմը:

Աշխատանքի արդիականություն է

- մարզում լայնատեսակ բույսերի արելաների ավելացման ուսումնասիրությունները,
- մարզում անհայտ դեղաբույսերի ճանաչումը և կիրառումը բնակչության կողմից:

Հետազոտական աշխատանքներն իրականացվել են Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում վայրի դեղաբույսերի պաշարների ուսումնասիրության մեթոդական ցուցումների օգնությամբ [5, 10]:

Դեղաբույսեր (*շառին՝ plantaemedicinalis*), մարդկանց և կենդանիների տարբեր հիվանդությունների բուժման, կանխարգելման և այլ դեղերի ստացման նպատակով օգտագործվող բույսերն են [7, 8]: Դեղաբույսերի բուժիչ հատկությունների մասին հայ մատենագրության մեջ առաջին գրավոր վկայությունն է թողել Եզնիկ Կողբացին, իսկ որպես դեղամիջոցներ օգտագործել են Մխիթար Հերացին և Ամիրդովլաթ Ամասիացին [4]:

Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզները հարուստ են բազմաթիվ դեղաբույսերով, բայց դրանց մեծ մասը որպես դեղաբույս չի ճանաչվում և չի

օգտագործվում բնակչության կողմից: Ֆիտոցենոզների խոտային դեղաբույսերը հիմնականում մեզոֆիտներ են [9]:

Հետազոտությունները կատարվել են 2022-23 թթ.-ին Փամբակի լեռնաշղթայի Վանաձորի շրջակա անտառներում և այլ ֆիտոցենոզներում, 1400-2200 ծ.մ.բ. սահմաններում: Ներկա ժամանակ մարզի՝ մասնավորապես Վանաձորի, բնակչության կողմից պրոֆիլակտիկ և բուժման նպատակով օգտագործվում են տեղական ֆլորայի վայրի աճող հայտնի բույսերը:

Բայց մի շարք դեղաբույսեր, չնայած լայն տարածմանը Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում, տեղի բնակչության կողմից չեն օգտագործվում: Հետազոտվող տարածքում հնարավոր է կազմակերպել հարուստ, էժան ռեսուրսներ, կազմել որոշ տեսակների հումքի հավաքը, որոնք ուսումնասիրվել են որպես հեռանկարային դեղաբույսեր: Ուսումնասիրվել են Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում լայն տարածված որոշ տեղական դեղաբույսեր, որոնք ապագայում կնպաստեն մարզում դեղաբույսերի ռեսուրսագործության զարգացմանը [3]:

Իրականացվել է հեռանկարային դեղաբույսերի ֆլորայի էկոլոգիական հետազոտություն: Էկոլոգիական ուղղությունը ենթադրում է դեղաբույսերի արեալների քարտեզագրում, պաշարների գնահատում, պահպանության միջոցների մշակում [2, 5, 6]:

Հետազոտությունների արդյունքում որոշվել են Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում լայն տարածում գտած մի քանի հեռանկարային դեղաբույսերի տեսակային կազմը (աղյուսակ 1):

Նախնական մոնիթորինգը ցույց տվեց, որ Վանաձորի ֆիտոցենոզներում առավել հաճախ հանդիպող խոտային դեղաբույսերը համարվում են *Asteraceae* ընտանիքի ներկայացուցիչներ: Մնացած ընտանիքները հանդիպում են մեկական տեսակներով: Աշխատանքը շարունակական է, քանի որ լիարժեք ուսումնասիրված չեն Վանաձորի շրջակայքի դեղաբույսերի բազմազանությունը:

Հեռանկարային դեղաբույսերի արեալների ուսումնասիրությունը տեսականոր լայնացման նպատակով արդիական խնդիր է: Անհրաժեշտ է կատարել ռեսուրսաբանական հետազոտություններ, ստեղծել բնապահպանական համակարգեր, ուսումնասիրել անձանոթ, «մոռացված» կամ օգտագործումից դուրս մնացած դեղաբույսերը, ԿԱՆ-ի կուտակման վրա ազդող գործոնները:

Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում հեռանկարային դեղաբույսերի տեսակային կազմը

Ընտանիք	Ցեղ	Տեսակ	Հումքի տեսակ
<i>Valerianaceae</i>	<i>Valeriana</i>	<i>Valeriana officinalis L.</i>	կոճղարմատը, արմատները
<i>Polygonaceae</i>	<i>Persicaria</i>	<i>Persicaria hydropiper (L.) Delarbre</i>	ամբողջ բույսը
<i>Ranunculaceae</i>	<i>Pulsatilla</i>	<i>Pulsatilla albana (Steven) Berchtold & J. Prest</i>	ամբողջ բույսը
<i>Asteraceae</i>	<i>Bidens</i>	<i>Bidens tripartia L.</i>	ամբողջ բույսը
	<i>Tussailago</i>	<i>Tussailago farfara L.</i>	տերևները
	<i>Artemisia</i>	<i>Artemisia abisnthium L.</i>	ամբողջ բույսը
	<i>Achillea</i>	<i>Achillea millefolium L.</i>	ամբողջ բույսը
	<i>Onopordum</i>	<i>Onopordum acanthium L.</i>	ամբողջ բույսը
<i>Lamiaceae</i>	<i>Origanum</i>	<i>Origanum vulgare L.</i>	ամբողջ բույսը
<i>Fabaceae</i>	<i>Melilotus</i>	<i>Melilotus officinalis (L.) LAM.</i>	ամբողջ բույսը
<i>Melanthiaceae</i>	<i>Vertarum</i>	<i>Vertarum album</i>	կոճղարմատը, արմատները
<i>Brassicaceae</i>	<i>Capsella Medik</i>	<i>Capsella bursapastoris (L.) Medik</i>	ամբողջ բույսը
<i>Fabaceae</i>	<i>Trifolium</i>	<i>Trifolium pratense L.</i>	ամբողջ բույսը
<i>Gentianaceae</i>	<i>Gentiana</i>	<i>Gentiana Gelida M. Bieb</i>	արմատները
<i>Polygonaceae</i>	<i>Polygonum</i>	<i>Polygonum ayiculare L.</i>	ամբողջ բույսը
<i>Cucurbitacea</i>	<i>Bryonia</i>	<i>Bryonia alba L.</i>	կոճղարմատը
<i>Onagraceae</i>	<i>Epilobium</i>	<i>Epilobium angustifolium L.</i>	ամբողջբույս

Եզրակացություն

- Էկոլոգիական մոնիթորինգի արդյունքում ուսումնասիրվել են Վանաձորի շրջակայքի ֆիտոցենոզների 13 ընտանիքների բուսատեսակներ:
- Մոնիթորինգը ցույց տվեց, որ Վանաձորի ֆիտոցենոզներում առավել հաճախ հանդիպող խոտային դեղաբույսերն են համարվում *Asteraceae* ընտանիքի ներկայացուցիչները:
- Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզների հեռանկարային դեղաբույսերի ուսումնասիրությունը արդիական հիմնահարցերից է:

Առաջարկություն

- ուսումնասիրել հեռանկարային դեղաբույսերի ռեսուրսները, հումքը հավաքելու և մշակելու համար,
- ընդգրկել հեռանկարային դեղաբույսերը մշակության մեջ, մարզի վայրի դեղաբույսերի բազմազանության պահպանման համար,
- մարզի բնակչության կյանքի որակի բարձրացման նպատակով տարածաշրջանում ավելացնել աշխատատեղերը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մնացականյան Բ. Պ., Թադևոսյան Գ. Պ., Լոռու կլիման և ջրերը, Վանաձոր, 2007, 290 էջ:
2. Борисова Н. А., Шретер А. И. Методика исследований: к методике учета и картирования ресурсов лекарственных растений. Растительные ресурсы. 1966, т. 2, вып. 2, 481-491 с.
3. Зироян А. Н., Эколого-биоэнергетическая оценка растительности Армении. Ереван, изд. <Лусабац>, 2008, 353 с.
4. Зироян А. Н. О классификации растительности Армении. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, Ереван: Эдит Принт, 2016, 552 с.
5. Крылова И. Л., Шретер А. И. Методические указания запасов дикорастущих лекарственных растений. Москва: ВИЛР, 1971, 22 с.
6. Левинова В. Ф., Донцов А. А., Хлебников А. В. и др. Ресурсоведение, экология и охрана дикорастущих растений: уч.-методич пос, Пермь, 2004, 88 с.
7. Машковский М. Д. Лекарственные средства Москва: изд. Умеренков, 2008, 1206 с.
8. Муравьева Д. А., Самылина И. А., Яковлев Г. П. Фармакогнозия, Москва: Медицина, 2002. 656 с.
9. Саньков А. Н., Шмыгарева А. А. Ресурсоведение, экология и охрана дикорастущих растений. Учебное пособие по фармакологии, Оренбург, 2013, 91 с.
10. Файвуш Г. М., Алексанян А. С., Местообитания Армении: Ереван: НАН РА, Институт ботаники, 2016. - 360 с.

Перспективы использования некоторых лекарственных растений в окрестных фитоценозах Ванадзора

Халафян Изабела

ВГУ, Биология, 3-й курс

Научный руководитель:

кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Л. Байрамян

Резюме

Ключевые слова: фитоценоз, перспективные лекарственные растения, исследования, растительное сырье, Памбакский хребет, фиторазнообразие

Лорийский марз является третьим по величине в республике. Он выделяется большим фиторазнообразием. Особое место в растительности занимают лекарственные растения. В данной работе представлены некоторые перспективные лекарственные растения окрестных фитоценозов Ванадзора.

Prospects for the Use of Some Medicinal Plants on the Surrounding Phytocenoses of Vanadzor

Khalafyan Isabela

VSU, Biology, 3rd year

Academic Supervisor: L. Bayramyan

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: phytocenosis, medicinal plants, research, plant raw materials, Pambak ridge, biodiversity

Lori marz is the third largest in the republic. It stands out for its great phytodiversity. As medicinal plants occupy a special place in vegetation, this work presents some promising medicinal plants of the surrounding phytocenoses of Vanadzor.

Թիթեռների դերը բժշկության մեջ՝ թիթեռնաթերապիա

Խառատյան Ալեքսան

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Կենսաբանություն», 3-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ կ. գ. թ., դոցենտ Հ. Գրիգորյան*

Հանգուցային բառեր. *թիթեռներ, թրթուրներ, բժշկություն, թիթեռնաթերապիա, բուժում, առողջություն*

«...կենդանիներն ավելի իրական են, քան մարդիկ: Նրանք չեն ցանկանում մեզ հաճել, չեն ցանկանում որևէ տպավորություն թողնել մեզ վրա: Ոչ մի ցուցադրական բան. նրանք այնպիսին են, ինչպիսին կան, ինչպես քարերն ու ծաղիկները կամ աստղերը՝ երկնքում...»

Հերման Հեսսե, Տափաստանի գայլը

Թիթեռները զարմանալի արարածներ են, որոնք հիացնում են իրենց գեղեցկությամբ և առեղծվածներով: Նրանք մոլորակի ամենազարմանալի արարածներից են, և նրանց մասին շատ հետաքրքիր փաստեր կան, որոնք կարող են զարմացնել բոլորին [10]:

Թիթեռները կամ թեփուկաթևավորները (*Lepidoptera*) նկարագրված են շուրջ 100 հազ. տեսակով: Ունեն երկու գույգ թևեր, որոնք ծածկված են ձևափոխված մազիկներով՝ թեփուկներով: Վերջիններս սնամեջ խիտինային թիթեղիկներ են, որոնք ունեն տարբեր ձև և գունավորում: Սրանք տեղադրված են թևերի վրա կոմինդրաձև: Հասուն առանձնյակների գլխի վրա տեղադրված են լավ զարգացած ֆասետային աչքերը, գույգ հոտառական զգայարանները՝ բեղիկները, ծծող տիպի բերանային ապարատը՝ երկար, պարուրաձև ոլորված կնճիթը: Ումանք զրկված են բերանային օրգաններից: Ունեն թույլ զարգացած ոտքեր: Թրթուրներն ունեն գլխային բաժին, կրծքային և փորային վերջույթներ, կրծող տիպի բերանային ապարատ: Թրթուրների մարմինը հավասարաչափ ծածկված է մազիկներով: Վերջիններս հաճախ միացած են մաշկային թունավոր գեղձերի հետ և ունեն պաշտպանական նշանակություն: Թրթուրներին յուրահատուկ է հովանավորող կամ նախագոլշացնող գունավորումը, մետաքսագեղձերի առկայությունը: Այս գեղձերի արտաթորանքը, որը օդում չորանում և դառնում է թել, նրանց կողմից օգտագործվում է տարբեր նպատակների համար՝ բոժոժ պատրաստելու, ծառերի ճյուղերից իջնելու և այլն: Թեփուկաթևավորների դերը բնության մեջ, մարդու տնտեսության համար շատ մեծ է: Հասուն ձևերը հանդիսանում են բույսերի փոշոտողներ: Թիթեռներով սնվում են թռչունները և այլ կենդանիներ: Բոժոժներից ստանում են

հումք՝ մետաքսաթել, որը նախատեսված է արդյունաբերության համար: Օրինակ այդ նպատակին է ծառայում՝ թթենու շերամը (*Bombyx mori*), չինական կաղնու շերամը (*Antheraea perni*) [1, 155-158]:

Հիշատակման արժանի է այս միջատների դերը հավատալիքներում, քանի որ դեռ հին ժամանակներից տարբեր ազգեր թիթեռի հետ կապում էին սիրո, հոգու և վերածնության գաղափարներ: Համաձայն հարավամերիկյան հնդկացիների լեգենդների՝ մորֆոները (թիթեռներ) մեռած մարդկանց հոգիներն են, որոնք ձգտում են վեր: Հին հույները համարում էին, որ թիթեռները հոգու անմահության խորհրդանիշներ են: Չինաստանում թիթեռը անմահության, պտղաբերության մարմնավորումն էր, իսկ քրիստոնյաների մոտ թիթեռի կյանքի ցիկլի փուլերը ներկայացնում են կյանքը, մահը և հարությունը, այդ պատճառով հաճախ թիթեռին պատկերում էին մանուկ *Քրիստոսի* ձեռքում՝ որպես հոգու վերածնության ու հարության խորհրդանիշ [3]:

Թիթեռների թրթուրների բուժիչ հատկությունների մասին շատ քիչ տեղեկություններ են հայտնի [8]: Օրինակ՝ Այուրվեդայում (Հնդկաստան) յատրոֆայի տերևակերը (*Stomphastis thraustica*), որը սնվում է յատրոֆայով (*Jatropha plantarium*) և համարվում գյուղատնտեսության լուրջ վնասատու, օգտագործվում է որպես բուժիչ միջոց: Սրանց թրթուրները հավաքում են, եփում և տրորում, մինչև դառնա մածուկ, ապա օգտագործում են՝ համարելով, որ այն խթանում է լակտացիայի պրոցեսը, նվազեցնում է մարդկանց մոտ ջերմությունը և հանգստացնում աղեստամոքսային տրակտը [8]:

Կենտրոնական Ամերիկայում օգտագործում են թթենու շերամի (*Bombyx mori*) թրթուրները: Եփած թրթուրները ուտում են ապոպլեքսիայի, աֆազիայի, բրոնխիտի, թոքաբորբի, արյունազեղումների և հաճախամիզության ժամանակ: Թրթուրների արտաթորանքը նույնպես ուտում են արյան շրջանառությունը բարելավելու և խոլերայի ախտանիշները (ինտենսիվ փսխում և փորլուծություն) մեղմելու համար [8]:

Բացի այդ՝ մայաները և *բնիկ ավստրալացիները* օգտագործում էին թիթեռների թրթուրները *վերքերի բուժման* համար: Վերջինս դրանք օգտագործվել են *Վերածննդի* ժամանակաշրջանում Եվրոպայում, *Նապոլեոնյան պատերազմներում*, *Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմներում* և *առաջին ու երկրորդ համաշխարհային պատերազմներում* [8]: Այն շարունակում է կիրառվել ռազմական բժշկության մեջ մինչ այժմ [10]:

Թիթեռները նաև օգտագործվում են հակաբիոտիկների պատրաստման մեջ: Նրանք արտադրում են հատուկ նյութեր, որոնք կարող են

ոչնչացնել վիրուսներին և բակտերիաներին: Օրինակ, դրանք օգտագործվում են սիբիրախտի բուժման ժամանակ [5]:

Վնասակար բակտերիաների դեմ կիրառվող մեծ քանակությամբ նյութեր, որոնք ստացվել են թիթեոններից, լավ օգնում են մարդկանց նույնիսկ լուրջ միկրոօրգանիզմների դեմ պայքարում [5]:

Թիթեոնթերապիայի նշանակությունը

Ժամանակակից երեխաները, շատ հաճախ ապրելով քաղաքներում, շրջապատված միայն քարե շինություններով, չեն տեսնում բնությունը: Մինչդեռ նրանց համար տարբեր կենդանիներին դիպչելը, շփվելը համարվում է թերապիա [2]:

Թիթեոնթերապիան թույլ է տալիս երեխաներին դրական հույզեր, լիցքեր ստանալ նրանց հետ անմիջական շփումից: Գործնականում երեխաները դիտում, կերակրում և անմիջականորեն «շփվում» են թիթեոնների հետ, ուսումնասիրում են թիթեոնների կյանքի ցիկլը և բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում թրթուրների զարգացման համար [2]:

Թիթեոնների հետ անցկացրած թերապիան ունի բուժիչ ազդեցություն: Ապացուցված է, որ թիթեոններին դիտելուց ստացված վառ հույզերը բարելավում են ինքնագգացողությունը, հատկապես սահմանափակ ֆիզիկական և մտավոր ունակություններ ունեցող մարդկանց մոտ: Երեխաների հետ աշխատելիս օգտագործվում է թիթեոնային թերապիա անհանգստություններից և վախերից ազատվելու համար՝ որպես անհատականության և հուզական խանգարումների շտկման բնական մեթոդ: Թերապիայի այս տեսակը առանձնահատուկ նշանակություն ունի աուտիզմով հիվանդ երեխաների համար, քանի որ այն թույլ է տալիս մեծ հաջողությունների հասնել բուժման ընթացքում, նվազեցնել վարքի խանգարումների կլինիկական ախտանիշների բարդությունները [4]:

Բնության թերապևտիկ հրաշքների ոլորտում թիթեոնների նուրբ և գունագեղ ներկայությունը ի հայտ է եկել որպես զգացմունքային բարեկեցության և ներքին խաղաղության խթանման յուրահատուկ և հանգստացնող մոտեցում [7]:

Թիթեոնների թերապևտիկ դերը

Թիթեոնների թերապիան բնական թերապիայի ձև է, որը ներառում է թիթեոնների հանգիստ և մեղմ ներկայությունը բուժման գործընթացում: Այն անհատներին հնարավորություն է տալիս կապ հաստատել բնության հետ և զգալ խորը հույզեր և մխիթարություն այս հրաշագեղ արարածների հետ նրանց շփման միջոցով [7]:

Ինչո՞ւմ է թիթեոնաթերապիայի բուժիչ ուժը: Թիթեոնները մի քանի

թերապևտիկ օգուտներ են բերում բուժման ժամանակ.

1. *Ուշադրության կենտրոնացում.* թիթեռների թռիչքների նրբագեղ ձևերի և վառ գույների դիտումը դրդում են ուշադրության կենտրոնացման, այսինքն՝ դրանք դեպի իրենց են ձգում մարդկանց ուշադրությունը:

2. *Մթերեսի նվազեցում.* ցույց է տրված, որ թիթեռներին թռչելիս դիտելու ժամանակ նվազում են սթրեսն ու անհանգստությունը: Նրանց նուրբ ներկայությունը և կատարած ներդաշնակ «պարը» հանգստության զգացում են հաղորդում:

3. *Հուզական հանգիստ.* թիթեռներին դիտելու և նրանց հետ շփվելու պարզությունը դժվար պահերին ապահովում է հուզական (էմոցիոնալ) հանգիստը: Նրանց հանգիստ պահվածքն ու էլեգանտ շարժումները ներքին խաղաղություն են ներշնչում:

4. *Տեսողական էսթետիկա.* թիթեռի թևերի նրբագեղ և բարդ նախշերը ստեղծում են տեսողականորեն գրավիչ և էսթետիկորեն հաճելի միջավայր, որը կարող է բարձրացնել թերապիայի արդյունավետությունը [7]:

Կանադայի Մր. Թերեզայի անվան մեծահասակների խնամքի կենտրոնում (*Covenant care St. Teresa place, Canada*) 78-ամյա Մերի Ջո Բներիջը ամբողջությամբ հաղթահարել է իր հույզերը, երբ դիտել է, թե ինչպես են տասնյակ հոյակապ թիթեռներ դուրս գալիս իրենց հարսնյակներից և թռչում [9]:

«Դա պարզապես նոր կյանք էր թվում»,– ասում է նա: «Ես հույսով լցվեցի այդ թիթեռների համար, որ նրանք կգտնեն իրենց ճանապարհը: Մենք այնքան ուրախ էինք՝ տեսնելով, որ նրանք թռչում են և դառնում բնության մի գեղեցիկ մասը» [9]:

Թիթեռնաթերապիայի կիրառությունը

Թիթեռնաթերապիան կարող է կիրառվել հոգեկան և հուզական առողջական տարբեր խնդիրների լուծման ժամանակ.

1. *Մթերես և անհանգստություն.* թիթեռների հանգստացնող ներկայությունը օգնում է թեթևացնել սթրեսի և անհանգստության ախտանիշները՝ ստեղծելով հանգստացնող ազդեցություն:

2. *Դեպրեսիա և վիշտ:*

3. *Մտածողություն և մեղիտացիա.* թիթեռների թերապիան հնարավորություն է տալիս մտախոհության և մեղիտացիայի համար՝ խրախուսելով անհատներին ընդունել ներկա պահը և գտնել մխիթարություն:

4. *Զգացմունքային աջակցություն.* թիթեռների հետ շփվելը խթանում է խորը հուզական կապ բնության հետ՝ առաջացնելով հոգեկան հանգստություն և ինքնաճանաչման զգացում [7]:

Թիթեռնաթերապիայի կատարման ընթացքը

Թիթեռների թերապիան ներառում է հանգստի և բնական միջավայրի ստեղծում, որտեղ անհատները կարող են դիտել և շփվել թիթեռների հետ: Դա կարող է տեղի ունենալ հատուկ այգիներում կամ այլ բացօթյա վայրերում, որտեղ կարող են գտնվել այս նուրբ արարածները [7]:

Թիթեռներով հաջող բուժման համար կարևոր է ստեղծել այնպիսի միջավայր, որը կնպաստի ինչպես անհատների, այնպես էլ թիթեռների բարեկեցությանը [7]:

Թիթեռների թերապիան կարևոր օղակ է բնության ուշագրավ կարողությունները ներկայացնելու բուժելու մարդկային ներաշխարհը: Այն կարծես թե հանդիսանում է բնական հիշեցում բնության հետ մեր փոխկապակցվածության և այս կախարդիչ միջատների ներկայությամբ հանգստություն և հավասարակշռություն գտնելու մեր կարողության մասին: Թիթեռնաթերապիան բնության հանգստացնող և փոխակերպող ուժի վկայությունն է [7]:

Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ չկա բնության մեջ գեթ մեկ օրգանիզմ, մասնիկ, որը կա մ պատահական ստեղծված լինի, կա մ էլ չունենա որևէ նշանակություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Համբարյան Մ. Ե., Անողնաշարավորների կենդանաբանություն, հատոր 2, Երևան, 1997, 284 էջ (հասանելի է 22. 03. 2024):
2. Токарева Н. Г., Социальная практика: Бабочкотерапия, Москва, 2019 (հասանելի է 20. 03. 2024):
3. Թիթեռներ – <https://hy.wikipedia.org/> (հասանելի է 26. 03. 2024):
4. Антисрессовая терапия при помощи тропических бабочек <https://dzen.ru/> (հասանելի է 26. 03. 2024):
5. Бабочки и их роль в жизни человека <https://fenix.help/> (հասանելի է 28. 03. 2024):
6. 15 самых интересных фактов о бабочках <https://nvr.fly-fly.ru/> (հասանելի է 27. 03. 2024):
7. Butterfly Therapy: Finding solace in the company of butterflies <https://gossypnews.com/> (հասանելի է 27. 03. 2024):
8. Insects in medicine <https://en.wikipedia.org/> (հասանելի է 28. 03. 2024):
9. New butterfly therapy project takes flight <https://covenanthealth.ca/> (հասանելի է 20. 03. 2024):
10. Maggot Debridement Therapy in Modern Army Medicine: Perceptions and Prevalence <https://academic.oup.com/> (հասանելի է 25. 03. 2024):

Роль бабочек в медицине – лепидотерапия

Харатьян Алексан

ВГУ, Биология,

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент А. Григорян

Резюме

Ключевые слова: бабочки, гусеницы, медицина, лепидотерапия, лечение, здоровье

В данной статье рассматривается роль бабочек в медицине. Здесь представлено их применение как в виде фармацевтических препаратов, так и как средство психологического воздействия. Лепидотерапия (бабочкотерапия) – это лечение различных психологических проблем, таких как стресс, депрессия, горе, синдромом дефицита внимания, эмоциональное расстройство и т. д. Представлена информация об эффективности, актуальности данной терапии. Лепидотерапию можно проводить с людьми, имеющими вышеперечисленные проблемы.

The Role of Butterflies in Medicine – Butterfly Therapy

Kharatyan Alexan

VSU, Biology,

Academic Supervisor: H. Grigoryan

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words. butterflies, caterpillars, medicine, butterfly therapy, treatment, health

This article examines the role of butterflies in medicine. Here their use is presented both in the form of pharmaceuticals and as a means of psychological influence. Lepidotherapy (butterfly therapy) is the treatment of various psychological problems such as stress, depression, grief, attention deficit disorder, emotional disorder, etc. The information is presented on the effectiveness and relevance of this therapy. Lepidotherapy can be carried out with people who have the above-mentioned problems.

Վահանաձև գեղձի թերֆունկցիայի ժամանակ կիրառվող դեղերի որակի վերահսկում

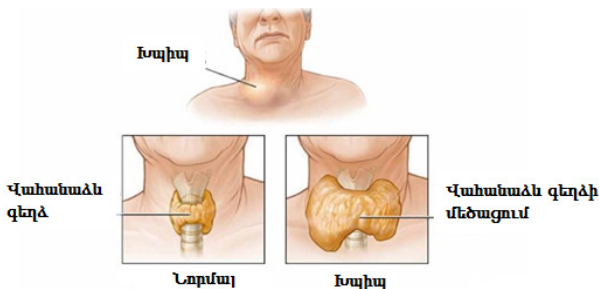
Մարկարյան Ռաիսա

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Դեղագործական քիմիա», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ կ. գ. թ., դոցենտ Վարդուհի Հովսեփյան

Հանգուցային բառեր. թիրօքսին, տրիյոդթիրոնին, կալցիտոնին, էնդեմիկ խալիպ, թերֆունկցիա

Ժամանակակից կյանքը մեր առաջ շատ խնդիրներ է դնում՝ կապված առողջության հետ: Դրանցից են վահանաձև գեղձի հիվանդությունները: Վերջին տարիներին վահանաձև գեղձի հիվանդությունը դարձել է ամենատարածված էնդոկրին պաթոլոգիան և կազմում է ամբողջ էնդոկրին պաթոլոգիայի 79.4 %-ը: Յոդի անբավարարության հետևանքով վահանաձև գեղձը մեծանում է, որպեսզի ապահովի օրգանիզմը բավարար քանակությամբ հորմոններով (օրգանիզմի պաշտպանիչ ռեակցիան) [1]: Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների համաձայն՝ բնակչության սննդում յոդի անբավարարության հետևանքով աշխարհում շուրջ 1,6 միլիարդ մարդ ենթակա է հիվանդանալու ռիսկի, 26 միլիոնի մոտ առկա է մտավոր զարգացման հապաղում, 6 միլիոնը տառապում է կրետինիզմով և այլն [2]:

Վահանաձև գեղձը մեր օրգանիզմի ամենակարևոր գեղձերից մեկն է, այն թիթեռնիկաձև օրգան է՝ տեղակայված պարանոցի առաջային մասում վահանաձևաձև և շնչափողի առաջակողմնային մակերեսին: Նրա զանգվածը տատանվում է 25-40 գրամի սահմաններում, կանանց շրջանում ծավալը քիչ գերազանցում է 18 սմ³-ը, իսկ տղամարդկանց շրջանում 25 սմ³ է [3]:

Նկար 1. Վահանաձև գեղձ (նորմալ և վահանաձև գեղձի մեծացում)

Վահանաձև գեղձը օրգանիզմին անհրաժեշտ յոդի պաշարն է հավաքում և նրանից սինթեզում հորմոններ: Հիմնական հորմոններն են թիրոքսինը (T₄), տրիյոդթիրոնինը (T₃), կալցիտոնինը: Այս հորմոնները պատասխանատու են երեխայի աճի, մտավոր և ֆիզիկական զարգացման, հետագայում ձվազատման, լիբիդոյի, կալցիումի փոխանակության համար:

Աղյուսակ 1

Թիրեոիդ հորմոնների ֆիզիոլոգիական էֆեկտները [3]

Մետաբոլիկ պրոցեսներ, օրգաններ, հյուսվածքներ	Թիրեոիդ հորմոնների ազդեցության բնույթը
Հյուսվածքների կողմից թթվածնի օգտագործման արագությունը, ջերմության արտադրություն	Զգալիորեն բարձրացնում են (կալիբրոգեն էֆեկտ)
Սպիտակուցային փոխանակություն	Ֆիզիոլոգիական քանակները խթանում են սպիտակուցների սինթեզը
Ածխաջրային փոխանակություն	Խթանում են ածխաջրերի ներծծումը աղիներում, գլյուկոնեոգենեզը, գլիկոգենոլիզը, բարձրացնում են գլիկեմիան
Ճարպերի փոխանակություն	Խթանում են խոլեստերինի սինթեզը, բայց միաժամանակ խթանում են դրա կատաբոլիզմը և լեղու հետ արտազատումը, որը նվազեցնում է խոլեստերինեմիան: Խթանում է լիպոլիզը
Աճ և ոսկրերի հասունացում	Խթանում է աճը, նպաստում է ՍՏՀ-ի ինսուլինի անաբոլիկ աճային էֆեկտի արտահայտմանը, նպաստում է ոսկրերի հասունացմանը, տարբերակմանը
Վիտամինների փոխանակություն	Նպաստում է պրովիտամինից վիտամին A-ի սինթեզին
Հեմոպոեզ	Խթանում է աղիքներում վիտամին B ₁₂ -ի ներծծումը և էրիթրոպոեզը
ԳՆՀ	Անհրաժեշտ են գլխուղեղի նորմալ աճի և տարբերակման համար
Աղիներ	Խթանում են մոտոր ֆունկցիան
Սեռական գեղձեր	Անհրաժեշտ են սեռական գեղձերի նորմալ զարգացման և սեռական հորմոնների արտադրելու համար

1950-ականներին Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում էր նախկին ԽՍՀՄ այն տարածաշրջանների թվում, որտեղ առկա էր յոդի բավականին լուրջ անբավարարություն, և գրանցվում էին խալիպի համեմատաբար բարձր ցուցանիշներ: Հանրային առողջապահության այս լուրջ հիմնախնդիրը լուծելու համար Հայաստանի կառավարությունը նախաձեռնեց էնդեմիկ տարածքների բնակչությանը յոդացված սեղանի աղի մատակարարման ծրագիր: 1995 թ. հանրապետությունում կատարված ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտվել է վահանաձև գեղձի գերաճ (խալիպ)՝ հետազոտությամբ ընդգրկված հղի կանանց 50,4 տոկոսի և 6-12 տարեկան երեխաների 40 տոկոսի մոտ: Արձանագրվել է նաև կրետինիզմի 37 դեպք [4]: 2004 թվականին ՀՀ կառավարությունն ընդունեց ՀՀ բնակչության սննդում յոդի անբավարարության հետևանքների դեմ պայքարի և կանխարգելման ազգային ծրագիր, ինչպես նաև առաջնահերթ (2004-2007թ.թ.) միջոցառումների իրականացման ժամանակացույց: Աղի համընդհանուր յոդացումը (ԱՀՅ) Հայաստանում դարձավ պարտադիր, իսկ չյոդացված աղի ներկրումն արգելվեց:

Յոդի օրական պահանջից պակաս քանակի մուտքը օրգանիզմ հանգեցնում է վահանագեղձի կոմպենսատոր մեծացմանը, այսինքն խալիպի զարգացմանը:

Տարբերում են յոդի բացարձակ անբավարարություն (այսինքն՝ ջրի և սննդի հետ յոդի մուտքի դեֆիցիտ) և հարաբերական անբավարարություն, որը պայմանավորված է ոչ թե շրջակա միջավայրում և սննդամթերքներում յոդի անբավարարությամբ, այլ *ստամոքսաղիքային ուղու հիվանդություններով* և *աղիքներում յոդի ներծծման խանգարմամբ, որոշ դեղամիջոցներով* (կորդարոն, կալիումի պերքլորատ, նիտրատներ, լիթիումի կարբոնատ, սուլֆանիլամիդներ, որոշ հակաբաոտիկներ) *վահանագեղձի կողմից յոդի զավթման պաշարմամբ, վահանագեղձում թիրեոիդ հորմոնների կենսասինթեզի բնածին դեֆեկտով* [5]:

Երբեմն ծավալով վահանագեղձի մեծացումը չի ապահովում թիրեոիդ հորմոնների օպտիմալ մակարդակը, և զարգանում է հիպոթիրեոզ: Արյան մեջ թիրեոիդ հորմոնների մակարդակի նվազման արդյունքում թիրեոտրոպիկ արտադրությունը մեծանում է, որը հանգեցնում է գեղձի դիֆուզ հիպերպլազիայի, իսկ հետո խալիպի հանգուցավոր ձևերի զարգացման: Վահանագեղձի՝ մասսայի մեծացումով օրգանիզմը յոդի անբավարար պայմաններում ձգտում է մեծացնել հորմոնների սինթեզը: Խալիպային, էնդեմիայի պայմաններում ադապտացիոն մեխանիզմներից է նաև T4-ից T3-ի առաջացման մեծացումը: Խալիպի զարգացման համար

մեծ նշանակություն ունի նաև էնդեմիկ տեղամասում թիրեոգլոբուլինի անբավարար սինթեզը, ինչը հանգեցնում է թիրոքսինի անբավարար առաջացմանը [5]:

Շատ հաճախ, երբ հնարավոր չի լինում սննդի միջոցով բավարարել յոդի քանակությունը, անհրաժեշտություն է առաջանում օգտագործել յոդ պարունակող դեղամիջոցներ: Դրանք են յոդոմարինը, յոդբալանսը, կալիումի յոդիդը: Յոդոմարինը և յոդբալանսը՝ որպես ազդող նյութ, պարունակում են կալիումի յոդիդ: Երեք պրեպարատները միմյանց համար հանդիսանում են անալոգներ [6]:

Լինելով յոդի աղբյուր՝ այս դեղամիջոցներից յուրաքանչյուրը օրգանիզմում կանխում է յոդային անբավարարության հետևանքով տարբեր հիվանդությունների առաջացման ռիսկը, ինչպես նաև խալիպի առաջացման հավանականությունը՝ կապված սննդի մեջ յոդի ոչ բավարար քանակությամբ: Նաև կարգավորում են վահանաձև գեղձի չափերը նորածինների, երեխաների, դեռահասների և չափահասների մոտ [6]:

Աշխատանքի նպատակն է վահանաձև գեղձի թերֆունկցիայի վերացման համար օգտագործվող դեղամիջոցների կազմի մեջ մտնող կալիումի յոդիդի քանակի և որակի վերահսկումը: Վերլուծություն կատարվել է ՀՀ բնակչության շրջանում յոդի անբավարարության հետևանքով առաջացած հիվանդությունները պարզելու նպատակով:

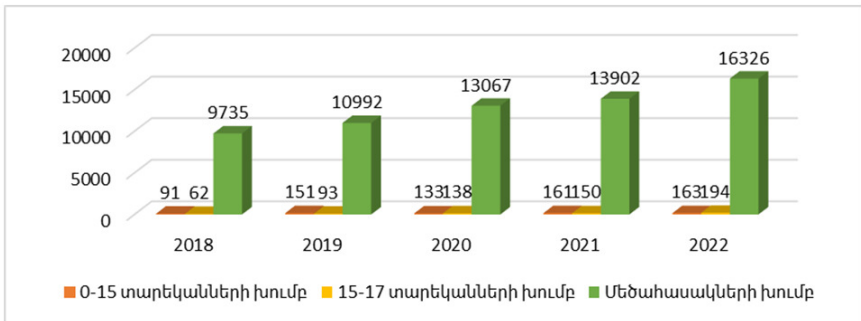
Ուսումնասիրության մեթոդներ

Վահանաձև գեղձի հիվանդությունների ժամանակ օգտագործվող յոդ պարունակող պրեպարատների մեջ յոդիդ իոնի քանակի ուսումնասիրությունն իրականացվել է արծաթաչափական տիտրման միջոցով: Դեղանյութերի հետ փորձերը իրականացվել են ըստ ֆարմակոպեայում նկարագրված մեթոդի: Տիտրման մեթոդով ուսումնասիրվել են կալիումի յոդիդ պարունակող 4 պրեպարատների՝ Йодбаланс 100-ի, Йодбаланс 200-ի, Йодомарин 100-ի, Йодомарин 200-ի մեջ նրա քանակության համապատասխանությունը՝ ըստ այդ դեղերի նկարագրության: Յուրաքանչյուր պրեպարատի համար փորձերն իրականացվել են 3 անգամ: Ստացված արդյունքների գրանցումից հետո մաթեմատիկական հաշվարկի օգնությամբ՝ ծախսված արծաթի նիտրատի լուծույթի ծավալի միջոցով հաշվում ենք յուրաքանչյուր դեղահատի մեջ կալիումի յոդիդի քանակությունը:

ՀՀ տարածքում բնակչության շրջանում յոդի անբավարարության հետևանքով առաջացած հիվանդությունների վերլուծությունը տարբեր տարիքային խմբերի համար կատարվել է՝ օգտվելով ՀՀ «Առողջություն և առողջապահություն» 2018-2022 թթ. վիճակագրական տարեգրքից:

Ուսումնասիրության արդյունքների վերլուծություն

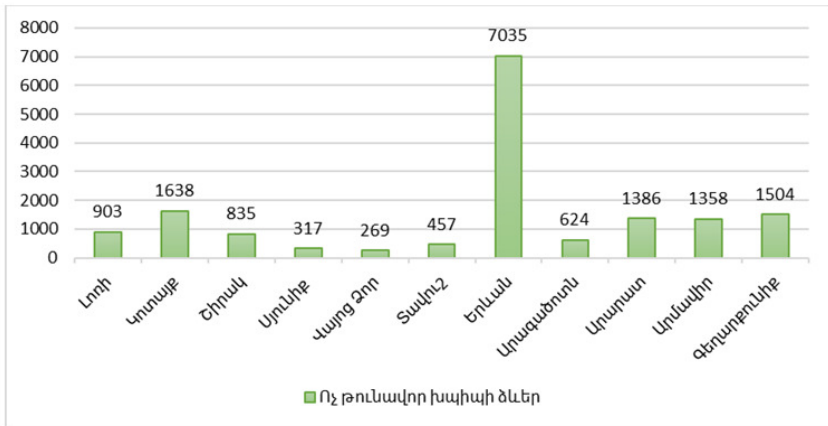
ՀՀ «Առողջություն և առողջապահություն» 2018-2022 թթ. վիճակագրական տարեգրքում հրապարակված տվյալների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ՀՀ տարածքում բնակչության շրջանում յոդի անբավարարության հետևանքով առաջացացած հիվանդություններից ոչ թունավոր խալիպի ձևերի ամենաշատ հիվանդացության դեպքերը հանդիպում են մեծահասակների խմբում: Ինչպես տեսնում ենք գրաֆիկ 1-ից, 2018-2022 թթ. ոչ թունավոր խալիպի դեպքերը բոլոր տարիքային խմբերում տարեց-տարի աճում է:

Գրաֆիկ 1. Ոչ թունավոր խալիպի ձևերի տարածվածությունը տարիքային տարբեր խմբերում

Հիվանդությունները ամենաքիչը հանդիպում են 0-15 տարեկանների տարիքային խմբում: Մեծահասակների տարիքային խմբի տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 2022 թ. 2021 թ. համեմատ խիստ աճել է:

Ոչ թունավոր խալիպի դեպքերի վերլուծությունն ըստ մարզերի (գրաֆիկ 2) ցույց տվեց նաև, որ ՀՀ տարածքում բնակչության շրջանում յոդի անբավարարության հետևանքով առաջացացած ոչ թունավոր խալիպի ձևերից ամենաշատ հիվանդների թիվը գրանցվել է Երևանում (7035), իսկ ամենաքիչը՝ Վայոց ձորում (269): ՀՀ-ում ոչ թունավոր խալիպի ձևերով երկրորդ տեղը զբաղեցնում է Կոտայքի մարզը (1638), իսկ երրորդը Գեղարքունիքի մարզն է (1504): Այս տվյալների հիման վրա կարող ենք ենթադրել, որ ՀՀ տարածքում ամենաշատ յոդի անբավարարությունը Երևանի տարածքում է: Լոռու մարզը այս ցուցանիշով ՀՀ մարզերի շարքում գտնվում է վեցերորդ տեղում՝ համապատասխանաբար զիջելով Երևանին, Կոտայքի, Գեղարքունիքի, Արարատի, Արմավիրի մարզերին:

Պատկեր 2. Ոչ թունավոր խալիպի ձևերի հանդիպման հաճախականությունը ՀՀ մարզերում

Վահանաձև գեղձի թերֆունկցիայի վերացման համար օգտագործվող դեղամիջոցների կազմի մեջ մտնող կալիումի յոդիդի քանակի որոշման արդյունքները ցույց են տվել, որ ուսումնասիրված բոլոր նմուշները համապատասխանել են

Աղյուսակ 2. Ուսումնասիրության նպատակով իրականացված քիմիական փորձերի տվյալները

	Յոդալանս 100 մգ	Յոդալանս 200 մգ	Յոդումարին 100մգ	Յոդումարին 200մգ
m(KI) (մկգ) ըստ փորձի տվյալների	130,03 մկգ	261,7 մկգ	132,7 մկգ	262,35 մկգ
m(KI) (մկգ) ըստ դեղանյութի	130,8 մկգ	261,6 մկգ	131 մկգ	262 մկգ

Դիտարկելով վերը նշված աղյուսակային տվյալները՝ եզրակացնում ենք, որ կալիումի յոդիդ պարունակող ուսումնասիրված 4 պրեպարատների մեջ ազդող նյութի քանակությունը համապատասխանում է ֆարմակոպեայով սահմանված քանակներին: Չնչին տատանում է նկատվել Յոդումարինի ուսումնասիրված նմուշի դեպքում (աղյուսակ 2):

Այսպիսով՝ ոչ թունավոր խալիպը ավելի շատ տարածված է մեծահա-

սակների մոտ, և 2022 թ. այդ հիվանդների քանակը խիստ ավելացել է: Ըստ մարզերի՝ ավելի շատ հիվանդներ կան Երևանում: Ուսումնասիրված նմուշներում կալիումի յոդիդի քանակությունը համապատասխանել է Ֆարմակոպեայով սահմանած քանակներին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Герасимов Г.А. За щитом щитовидки. Не более, 2000, вып. 12, с. 38-40, 44-46, 48, 50-53.
2. ՀՀ կառավարության որոշումը ՀՀ բնակչության սննդում յոդի անբավարարության հետևանքների դեմ պայքարի և կանխարգելման ազգային ծրագիրը, ազգային ծրագրով նախատեսված առաջնահերթ (2004-2007 թթ.) միջոցառումների իրականացման ժամանակացույցը հաստատելու և ՀՀ կառավարության 2000 թվականի դեկտեմբերի 31-ի որոշման մեջ լրացում կատարելու մասին:
3. <http://thyroid.am/patient/1> (հասանելի է 23.02.2024):
4. Հայաստանում յոդի անբավարարությամբ պայմանավորված խանգարումների (ՅԱԽ) վերացման ազգային ծրագրի տարբեր բաղադրիչների իրականացման կարգավիճակի գնահատման վերաբերյալ տեխնիկական հաշվետվություն/ Հրայր Ասլանյան.- Երևան: ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան Առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ, 2019, 43 էջ:
5. Бабский Е. Б., Глебовский В. Д., Коган А. Б., Коротько Г. Ф., Косицкий Г. И., Покровский В. М., Наточин Ю. В., Скипетров В. П., Ходоров Б. И., Шаповалов А. И., Шевелев И. А., Физиология человека, Москва «Медицина», 1985, 190-191 с.
6. Էնդոկրինալոգիա. ուսումնական ձեռնարկ, Ե. Մ. Աղաջանովայի խմբագրությամբ, Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան, 2011, 220 էջ:

Контроль качества лекарств, применяемых при дисфункции щитовидной железы

Маркарян Раиса

ВГУ, «Фармацевтическая химия», 4-й курс

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент В. Овсепян

Резюме

Ключевые слова: тироксин, трийодтиронин, кальцитонин, нетоксичный зоб, дисфункция

В последние годы заболевания щитовидной железы стали наиболее распространенными эндокринными патологиями и составляют 79,4 % всей эндокринной патологии. Согласно статистическим данным, нетоксичный зоб чаще встречается у взрослых, а в 2022 году число этих пациентов значительно увеличилось. По сравнению с регионами, больше заболевших в Ереване. Количество йодида калия в исследованных образцах соответствовало количеству, установленному «Фармакопеей».

The Control of Medicaments' Quality Used for Thyroid Dysfunction

Markaryan Raisa

VSU, "Pharmaceutical Chemistry", 4th year

Academic Supervisor: V. Hovsepyan

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: thyroxine, triiodothyronine, calcitonin, non-toxic goitre, dysfunction

In recent years, thyroid diseases have become the most common endocrine pathologies and account for 79.4 % of all endocrine pathology. According to the statistics, non-toxic goiter is more common among adults and in 2022 the number of those patients has significantly increased. Compared to the regions, there are more cases in Yerevan. The amount of potassium iodide in the studied samples corresponded to the amount established by the Pharmacopoeia.

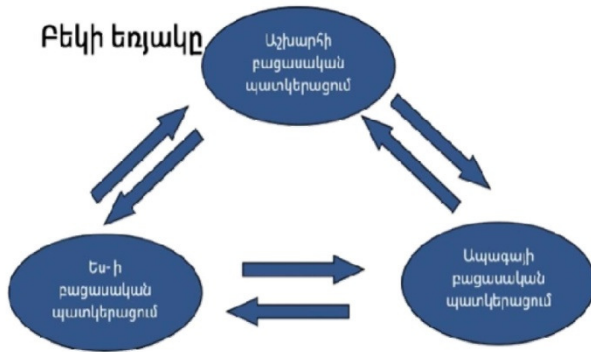
Դեպրեսիայի տարածվածությունը և դրա դեմ օգտագործվող դեղամիջոցների համեմատական բնութագիրը ու որակի գնահատումը

Սահակյան Սերինե

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Դեղագործական քիմիա», 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ կ. գ. թ., դոցենտ Վ. Հովսեփյան*

Հանգուցային բառեր. *դեպրեսիա, Զունգի թեստ, հակադեպրեսանտներ, ամփոփիպոլին*

Աշխարհի բոլոր երկրներում ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դեպրեսիան, ինչպես սրտանոթային հիվանդությունները, դառնում է մեր ժամանակի ամենատարածված հիվանդությունը, որով տառապում են միլիոնավոր մարդիկ: Ըստ տարբեր հետազոտողների՝ զարգացած երկրների բնակչության մինչև 20 %-ը տառապում է դեպրեսիայով: Դեպրեսիան լուրջ հիվանդություն է, որը կտրուկ նվազեցնում է աշխատունակությունը և տառապանք է բերում ինչպես հիվանդին, այնպես էլ նրա հարազատներին: Ցավոք, մարդիկ շատ քիչ են տեղյակ դեպրեսիային բնորոշ դրսևորումների և հետևանքների մասին, ուստի շատ հիվանդների օգնություն է ցուցաբերվում, երբ վիճակը երկարատև և ծանր բնույթ է ստանում, իսկ երբեմն էլ ընդհանրապես օգնություն չի ցուցաբերվում: Գրեթե բոլոր զարգացած երկրներում առողջապահական ծառայությունները մտահոգված են ստեղծված իրավիճակով [1]: Դեպրեսիան հիվանդություն է, որն ազդում է օրգանիզմի ֆիզիկական վիճակի, տրամադրության և հոգեկանի վրա: Այն ազդում է այն բանի վրա, թե ինչպես է մարդը ուտում և քնում, ինչպես է նա վերաբերվում իրեն և ինչպես է ընկալում իրեն շրջապատող աշխարհը: Դեպրեսիան նույնը չէ, ինչ վատ տրամադրությունը: Դա անձի թուլության նշան չէ կամ պայման, որը կարող է հաղթահարվել կամքի կամ ցանկության ջանքերով: Եթե մենք կենտրոնանանք ճանաչողական թերապիայի հիմնադիր Ահարոն Բեկի վրա, ով շատ ժամանակ է նվիրել դեպրեսիային, ապա ավելի հեշտ հասկանալու համար, թե ինչ է դեպրեսիան, կարելի է առանձնացնել դեպրեսիայի ճանաչողական եռյակը (նկար 1): Մարդը բացասական գույնով է մտածում իր, աշխարհի կամ այլ մարդկանց և ապագայի մասին: Քանի որ Բեկը մեծ նշանակություն էր տալիս դեպրեսիայի ժամանակ ավտոմատ մտքերին, թերապիան հաճախ կառուցվում էր հենց դրա վրա [1]:

Նկար 1. Բեկի եռյակը

Հիվանդությունը կապված է հուզական խանգարումների հետ, որոնք, որպես կանոն, ուղեկցվում են մարմնի վեգետատիվ և սոմատիկ գործառույթների փոփոխություններով: Դեպրեսիայի հիմնական ախտանիշներն են՝

- Տրամադրության նվազումը,
- Հետաքրքրությունների նվազումը կամ կորուստը,
- Այն գործունեության հաճույքը զգալու ունակությունը, որը սովորաբար կապված է դրական հույզերի հետ,
- Ախորժակի խանգարում, որը կարող է տարբեր կերպ լինել ինչպես չափից շատ ուտելը, այնպես էլ ախորժակի բացակայությունը,
- Մարմնի քաշի փոփոխություն:

Ներկայումս ընդունված է այն տեսակետը, որ դեպրեսիվ խանգարումը համակարգային հիվանդություն է, որի պաթոգենեզի հիմքում առաջատարներն են

- նեյրոհադորդիչ խանգարումները,
- նեյրոէնդոկրին խանգարումները,
- համակարգային բորբոքային պրոցեսը,
- ընկալիչների զգայունության և ընկալիչների փոխհարաբերությունների խախտումը,
- ներքջային ազդանշանի փոխանցման խախտումը, գենի արտահայտման խանգարումը:

Դեպրեսիայի բուժման ժամանակակից մոտեցումը ներառում է տարբեր մեթոդների համակցում՝ կենսաբանական թերապիա (դեղորայքային և ոչ դեղորայքային) և հոգեթերապիա [1]:

Հոգեթերապիան այլընտրանք չէ, այլ կարևոր հավելում է դեպրեսիայի դեղորայքային բուժմանը: Դեպրեսիայի բուժման մեջ երեք մոտեցում է ապացուցվել, որ ամենաարդյունավետն են և գիտականորեն ապացուցվածը՝

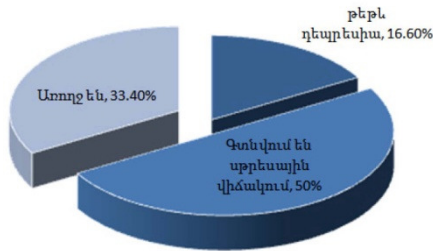
- հոգեդինամիկ հոգեթերապիա,
- վարքային հոգեթերապիա,
- կոգնիտիվ հոգեթերապիա:

Դեղորայքային բուժումը նշանակվում է դեպրեսիայի մեղմ, միջին և ծանր ախտանիշներով հիվանդներին: Բուժման արդյունավետության համար անհրաժեշտ պայմանը բժշկի հետ համագործակցությունն է՝ սահմանված թերապիայի ռեժիմի խստիվ պահպանում, բժշկի պարբերական այցելություններ, մանրամասն, անկեղծ հաշվետվություն ձեր վիճակի և կյանքի դժվարությունների մասին [1]: Հակադեպրեսանտները կիրառվում են դեպրեսիաների բուժման համար: Ներկայումս առկա բոլոր հակադեպրեսանտները տարբեր ճանապարհներով մեծացնում են նշված մեղիատորների քանակությունը սինապսային ճեղքում և դրանով իսկ լավացնում հիվանդների ախտաբանորեն փոփոխված տրամադրությունը:

Աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել դեպրեսիայի տարածվածությունը ՀՀ բնակչության շրջանում և կատարել դեպրեսիայի համար օգտագործվող հակադեպրեսանտների որակի գնահատում:

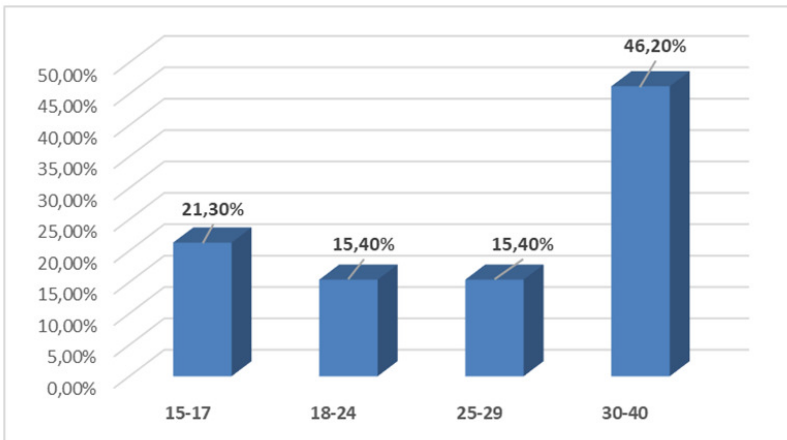
Ուսումնասիրման մեթոդները: Դեպրեսիայի տարածվածությունը որոշելու համար անցկացվել է Զունգի թեստի էլեկտրոնային հարցում: Հարցմանը մասնակցել է 35 հոգի: Հարցման արդյունքում Զունգի թեստի միջոցով պարզվել է դեպրեսիայի ցուցանիշը: Դեղագետների և բժիշկների շրջանում իրականացվել է հարցում հակադեպրեսանտների կիրառության ու տարածվածության մասին: Հարցմանը մասնակցել են 20 հոգի: Ամփոփապոլիսի քանակական անալիզը կատարվել է պոտենցիոմետրիական տիտրման միջոցով:

Ուսումնասիրման արդյունքները: Էլեկտրոնային հարցման մասնակիցները տարիքային շեմը 18-25 է, որոնց 58.3 %-ը սովորում է, 25 %-ը՝ աշխատում, իսկ 16.7 %-ը և՛ սովորում է, և՛ աշխատում: Հարցվածների 16.6 %-ի մոտ նկատվում է թեթև դեպրեսիա, 50 %-ը գտնվում է մշտական սթրեսի մեջ, միայն 33,4 %-ը լրիվ առողջ է:

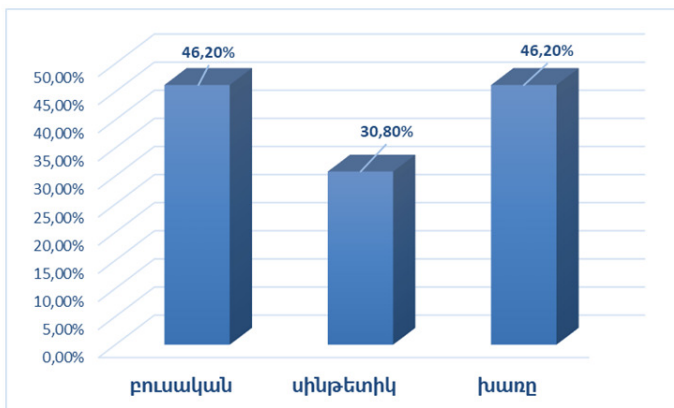
Տրամագիր 1. Էլեկտրոնային հարցման արդյունքները

Բժիշկների շրջանում հարցման արդյունքները ցույց տվեցին, որ դեպքերի ավելի շատ տարածված է 30-40 տարիքային խմբում (46,20 %), 15-17 տարիքային խմբում դեպքերի հանդիպում է 21,30 %-ի մոտ: Մյուս տարիքային խմբերում հանդիպման հաճախականությունը քիչ է (տրամագիր 2):

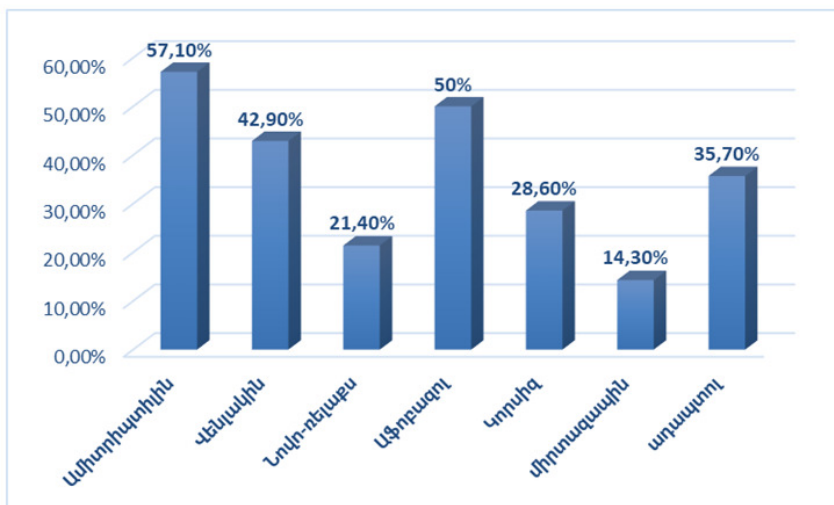
Տրամագիր 2. Դեպքերի հանդիպման հաճախականությունը տարբեր տարիքային խմբերի մոտ

Բժիշկների և դեղագործների շրջանում հարցման արդյունքները ցույց տվեցին, որ հիվանդների կողմից դեպքերի առաջին նշանների դեպքում ավելի շատ կիրառվում են բուսական ծագման և խառը դեղերը (46,2 %): Սինթետիկ դեղերը նշանակվում են հիմնականում խորը դեպքերի դեպքում (տրամագիր 3):

Տրամագիր 3. Ղեկընտնակի համար օգտագործվող դեղամիջոցների վերլուծությունը

Հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ որպես հակադեպրեսանտներ ավելի հաճախ նշանակում են ամփոփապտիլին (57.1 %), աֆոբազոլ (50 %), վենլակլին (42.9 %): Ավելի քիչ նշանակվում է միտազապինը (տրամագիր 4):

Տրամագիր 4. Հակադեպրեսանտների օգտագործման տվյալների վերլուծությունը

Պոտենցիոմետրիական տիտրման միջոցով ստուգվել է ամիտրիպտիլին ազդող նյութի պարունակությունը հաբում: Ստացված արդյունքը համապատասխանել է պետական ֆարմակոպեայի տվյալներին:

Եզրակացություն: Այսպիսով՝ Զունգի թեստի միջոցով պարզ դարձավ, որ հարցվածների 50 %-ը գտնվում է սթրեսի մեջ, 16.6 %-ը ունի թեթև դեպրեսիա, իսկ 33.4 %-ը առողջ է: Դեպրեսիան ավելի շատ հանդիպում է 30-40 տարեկանների շրջանում: Առավել հաճախ օգտագործվող հակադեպրեսանտն է հանդիսանում ամիտրիպտիլինը: Ուսումնասիրված ամիտրիպտիլինի նմուշը համապատասխանում է ֆարմակոպեական նորմերին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Аарон Б, Депрессия – болезнь нашего времени. Что необходимо знать о депрессии: Пособие для пациентов. Питер, 2013, 9 с.
2. Жаркевич Д. А., Фармакология, 9-е изд., перераб., доп. и испр, Москва: ГЭОТАР, Медиа, 2006, 736 с.
3. <https://ysmu.am/norutyunner/hogekan-aroghjutyany-khndiry-finansak/> 22.03.2024թ (հասանելի է 02. 07. 2024):
4. Անդրեասյան Դ., Բազարյան Ա., Առողջապահության համակարգի գործունեության գնահատում, Հայաստան, 2022 / Ա 720:

Распространенность депрессии, сравнительная характеристика и оценка качества лекарств, используемых против нее

Саакян Серине

ВГУ, "Медицинская химия", 4-й

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент **В. Овсепян**

Резюме

Ключевые слова: депрессия, тест Зунга, антидепрессанты, амитриптилин

Исследования показывают, что депрессия, является наиболее распространенным современным заболеванием, от которого страдают миллионы людей. Депрессия – это заболевание, которое влияет на физическое состояние организма, настроение и психику. С помощью теста Цунга стало ясно, что 16,6 % имеют легкую депрессию. Опрос показал, что депрессия чаще встречается у людей в возрасте от 30 до 40 лет. Наиболее часто используемым антидепрессантом является амитриптилин. Исследуемый образец амитриптилина соответствует фармакопейным нормам.

Prevalence of Depression, Comparative Characteristics and Evaluation of the Quality of Drugs used against it

Sahakyan Serine

VSU, "Pharmaceutical Chemistry",

Academic Supervisor: V. Hovsepyan

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: depression, Zung test, antidepressants, amitriptyline

Studies conducted globally indicate that depression is the most common disease of our time, which affects millions of people. Depression is a disease that affects the physical state of the body, mood and psyche. Thanks to the Zung test, it became clear that 16.6% have mild depression. Moreover, the survey identified that depression is more common among the individuals aged between 30 and 40 years. The most commonly used antidepressant is amitriptyline. The sample of studied amitriptyline corresponds to the pharmacopoeial standards.

Կենսաբանական մտքի արտացոլումը հայ առակագիրների գրվածքներում

Վիրաբյան Մանե

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Կենսաբանություն»,
մագիստրատուրա, 1-ին կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Կ. Գ. Ղ., պրոֆեսոր Զ. Վարդանյան*

Հանգուցային բառեր. բույս, կենդանի, կենսաբանական միտք, առակ,
բարոյախոսություն

Առակը (առ ակն՝ աչքի առաջ) բարոյախոսական բնույթի գրական ստեղծագործություն է, որտեղ այլաբանության միջոցով ներկայացվում, ծաղրվում և քննադատության են ենթարկվում մարդկանց արածները [1]:

Առակի վերջում սովորաբար հեղինակը դրսևորում է իր հստակ վերաբերմունքը նկարագրածի հանդեպ, որն էլ առակի բարոյախոսությունն է: Առակի հերոսները կենդանական և բուսական աշխարհի ներկայացուցիչներ են, իրեր, լուսատուներ և այլն: Անտիկ շրջանում և միջնադարում առակները արձակ ժանրի ստեղծագործություններ էին, սակայն հետագայում դրանք սկսեցին գրվել չափածո [5]:

Առակը բաղկացած է 2 մասից՝ պյուժեից և բարոյախոսությունից: Սյուժեն դեպքերի, իրողությունների սեղմ շարադրանքն է, իսկ բարոյախոսությունը՝ առակի սկզբում կամ մեծ մասամբ վերջում արտահայտված եզրակացությունը: Առակը ժողովրդական բանահյուսության հնագույն տեսակներից է և առկա է գրեթե բոլոր ժողովուրդների բանավոր ստեղծագործության մեջ: Այն այլաբանական բովանդակություն ունեցող փոքրածավալ պատմողական ստեղծագործություն է, որում հաճախ մարդկանց փոխարեն հանդես են գալիս կենդանական, բուսական աշխարհի ներկայացուցիչներ, տիեզերական մարմիններ, որոնք անձնավորված են: Նրանց փոխհարաբերություններն այլաբանորեն ներկայացնում են մարդկային կյանքի զանազան խրատական, հաճախ երգիծական բովանդակություն [1]:

Հայ գրավոր գրականության մեջ առակները թափանցել են միջնադարում. գիտնական, պետական գործիչ, մանկավարժ Գրիգոր Մագիստրոսն իր «Թղթերում» օգտագործել է ամենատարբեր առակներ: Ըստ վկայության՝ նա պատվիրում է դպրոցներում աշակերտներին սովորեցնել քերականության և ճարտասանության հետ նաև առասպելավարժություն,

այսինքն՝ աշակերտներին գրել, անգիր անել և մեկնել տալ առակներ, որը շատ հարմար վարժություն է եղել ապագա մեկնաբաններ պատրաստելու համար: 12-13-րդ դարերում արդեն հանդես են գալիս հայ նշանավոր առակագիրներ Մխիթար Գոշը և Վարդան Այգեկցին [5]:

Մխիթար Գոշը (1130 թ., մոտ 1120 թ, կամ 1120 թ.-ականներ, Գանձակ – 1213 թ., Գոշավանք) եղել է հայ մտածող-գիտնական, օրենսդիր, առակագիր, հոգևորական, մանկավարժ, հասարակական գործիչ: Մխիթար Գոշի առակներով 12-րդ դարի հայ գրականության մեջ մուտք է գործել ժողովրդական բանավեպի տեսակը՝ առակը: Ամերիկյան հանրագիտարանը համարում է, որ Գոշը հայկական վերածնունդի հիմնական ներկայացուցիչներից մեկն է: Բրիտանացի մտավորական Դեյվիդ Լենգը Գոշին համեմատում է հայտնի առակագիրներ Եզոպոսի և Լաֆոնտենի հետ [6]:

Մխիթար Գոշի առակներում հետաքրքիր կերպով նկարագրված են մի շարք կենդանիների վարքային առանձնահատկությունները, միջոցառակային և ներտեսակային փոխհարաբերությունները, նկարագրել է նաև մի շարք բուսատեսակներ, պտղատու ծառեր, թփեր, խոտաբույսեր: Մխիթար Գոշի՝ որպես առակագրի գրվածքները ուսումնասիրելիս պարզ է դառնում, որ նա օժտված է եղել տրամաբանական և վերլուծական հմտություններով, վերջինս էլ երևում է նրա կենսաբանական ծանոթագրություններում: Նա հիմնալի կերպով կենցաղային դաշտ է բերել կենդանիներին և բույսերին՝ վերջիններին դարձնելով իր առակների կերպարներ, որոնք կատարյալ արտացոլում են առակի բարոյախրատական միտքը:

Ստորև ներկայացված են կենսաբանական տեսանկյունից առավել հետաքրքիր և իմաստալի առակները.

Մորենին և վազը

Ոխ պահելով վազի դեմ, մորենին ասաց.

– Քեզ նման կրարձրանամ և կրկնակի պտուղ կտամ և կգերազանցեմ քեզ, որովհետև ձմռանը ես անթառամ եմ լինում:

Վազը հակաճառեց նրան.

– Քո պարծանքը կատարյալ կլինի, երբ աշնանը հավաքվես հնձա-նում:

Իսկ աշնանը մորենին ոտնատակ եղավ [3]:

Նախ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Մխիթար Գոշը մորենի անվանումը տվել է ըստ ժողովրդական տարանվան (ըստ դասակարգման՝ գետնամորի անտառային (*F. vesca*) կամ գետնամորի սովորական): «Ձմռանը ես

անթառամ եմ լինում» առակի ենթատեքստում հասկացվում է մորենու բազմամյա լինելու փաստը: Ամռանը մորենին պտուղներ է տալիս, իսկ աշնանը բեղիկները և տերևները սկսում են չորանալ: Նաև երկխոսությունից հետևություն է արվում նշված բուսատեսակների չափերի վերաբերյալ, մորենու երկարությունը մոտ 30 սմ է լինում, իսկ խաղողի վազինը մինչև 30-40 մետր կարող է հասնել:

Խոհեմ մարդը և ծառերը

Մի խոհեմ մարդ հարցրեց ծառերին.

– Ի՞նչն է պատճառը, որ ինչքան բարձրանում եք, այնքան խորն եք արմատներ գցում: Եվ նրանք պատասխանում են.

– Խոհեմ լինելով, ինչպե՞ս չգիտես, որ մենք չենք կարող այսքան ճյուղեր կրել և ընդդիմանալ հողմերի ճնշմանը, եթե խոր և բազմաճյուղ արմատներ չունենանք: Տեսնում ես մեր եղբայր հաճարի և փիճի ծառերը, որ, թեև շատ ճյուղեր չունեն, չեն կարողանում դիմադրել, որովհետև չունեն նաև խոր արմատներ [3]:

Ծառերի սաղարթի և արմատային համակարգի խորությամբ աճելու միջև կա կորելյացիա, այսինքն՝ չափերի համամասնություն: Պետք է ենթադրել, որ Մխիթար Գոշը իմացել է կորելյացիայի մասին, այլ պարագայում առակը չէր գրվի:

Վերոնշյալ առակում ներկայացված է բույսի համար արմատների կենսական նշանակության կարևորությունը: Ինչպես հայտնի է, բույսն արմատներով ամրանում է հողին, նրա շնորհիվ բույսը ողջ կյանքի ընթացքում ամուր կանգնած է իր տեղում: Հատկապես խոր թափանցում են հողի մեջ ծառերի արմատները, հասնում մեծ չափերի և ամուր պահում ծառի ծանր բունն ու տերևներով ճյուղերը: Առակում նշվում է նաև հաճարենու ու փիճի արմատային համակարգի մասին: Հաճարենին չունի մեկ խոր առաքային արմատ, նրա արմատային համակարգը գտնվում է մակերեսին մոտ և հաճախ նույնիսկ դուրս է գցվում հողի մակերեսին: Միգուցե այդ պատճառով էլ հիշատակվել է ծառը, որպես հողմերին դիմակայել չկարողացող, իսկ խեժափիճին, հակառակը, բնութագրվում է որպես առանցքային հզոր արմատային համակարգ ունեցող բույս, որն ունենում է բազմաթիվ կողմնային արմատներ, վերջինս կարելի է դիտարկել առակում որպես թյուր կարծիք խեժափիճու վերաբերյալ: Արդյո՞ք առակը մեզ չի ասում, որ նա, ով խոր արմատներ ունի, այսինքն՝ ամուր է ամրացած հողին, դժվար է արմատախիլ արվում, այսինքն՝ ոչնչանում:

Մարդն ու ծառերը

Մի չքավոր մարդ ձմռանը գնաց այգի՝ պտուղ քաղելու: Եվ տեսնելով, որ ծառերը փայտացած են, սկսեց թշնամանալ, տրտնջալ, հարվածել ու ասել նրանց.

– Ինչո՞ւ պտուղ չունեք, որ ուտեմ ու կշտանամ, ու սկսեց ավելի չարանալ: Եվ ծառերից մեկը քաղցրությամբ ու համոզող խոսքով ասաց:

– Մի՛ տրտնդիր, ո՞վ մարդ, և ի՞գուր մի՛ բամբասիք, որովհետև, սխալվում ես: Թեպետ կարիքավոր, բայց ինչո՞ւ չգիտես, որ ձմռանը հանգստանում ենք և գորացնում մեր արմատները, որպեսզի կարողանանք գարնանը ծաղկել, ամռանը սնունդ տալ պտղին և աշնանը հասնել ու կերակրել: Ինչո՞ւ չեկար այն ժամանակ, երբ մարդ, անասուն ու գազան վայելում էին մեր պտուղները: Այժմ գնա և վերադառնալով հարմար ժամանակ, կեր որչափ կկամենաս:

Եվ գնաց մարդը այդ խոսքի հույսով [3]:

Նշված առակում նկարագրվում են մարդ-բնություն հարաբերությունները՝ ընդգծելով մարդու կախվածությունը բնության բարիքներից՝ պտղատու բույսերից: Բացի այդ՝ առակում մանրակրկտորեն ներկայացված են ծառերի վեգետացիայի տարբեր փուլերը, ինչպես նաև բողբոջումը, պտղակալումը: Բույսերի սեզոնային երևույթների մասին այսպիսի վերլուծություն կարող է անել նա, ով քաջատեղյակ է դրանց ընթացքին: Պետք է ենթադրել, որ Մ. Գոշը տեղյակ է եղել վեգետացիայի փուլերին:

Առակը խորհրդանշում է մարդ-բնություն փոխհարաբերության կարևորությունը, որում առաջնայինը բույսերի տված բերքն է՝ որպես սնման շղթաների առաջին օղակ:

Նոնենին և թզենին

Նոնենին և թզենին կամեցան սիրով կապվել միմյանց հետ ու երդվեցին քաղցրությամբ, բայց նոնենու թթվության պատճառով ձանձրացավ թզենին, և նրանց դաշինքը խախտվեց [3]:

Վերոնշյալ առակից կարելի է ենթադրել, որ միգուցե փորձ են կատարել պատրիսի միջոցով ստանալ նոնենու և թզենու հիբրիդ կամ խաչասերել այդ բույսերը, սակայն անհաջող է ստացվել, այլ կերպ՝ դաշինքը խախտվել է, ինչպես ասվում է առակում:

Ըստ առակի՝ դաշինք կարող են կազմել համախոհ մարդիկ, ովքեր ունեն միանման մտածողություն: Թզենին և նոնենին ունեն համային տարբեր որակներ, այսինքն «համախոհ» չեն: Գուցե Մ. Գոշը տեղյակ է եղել այդ երկու բույսերի խաչասերմանը, ինչը տրամաբանական է՝ պետք է անպտուղ լիներ:

Նշենին և շագանակենին

Քաղցր նշենին, մոր կողմից եղբայր լինելով դառն նշենուն, նեղվեց նրա դառնությունից և շագանակենուն դարձրեց իրեն բարեկամ ու եղբայր, գտնելով, որ երկու որակով նա բարոյակից է իրեն: Եվ շատերից մեղադրվելով, ասաց.

– Ով իմ հակումներն ունի, նա է իմ եղբայրը:

Ոչ որ չկարողացավ հակաճառել [3]:

Առակը հետաքրքրություն է ներկայացնում այն իմաստով, որ Մխիթար Գոշը այս գրվածքով ցանկացել է փոխանցել մայր բույսից 2 տարբեր՝ դառը և քաղցր համեր ունեցող բույսերի զարգացումը, որը կարող է կապված լինել գենետիկական մոդիֆիկացիայի կամ էլ դառնությունը պայամանվորող գենի ի հայտ գալով: Գուցե այս կերպ փորձել է մատնանշել դոմինանտ և ռեցեսիվ ալելների դրսևորումները, իսկ շագանակենու և նշենու եղբայրանալը կարելի է կապել այս բույսերի՝ սննդի մեջ օգտագործելու ընդհանրությամբ: Ինչպես հայտնի է, շագանակենուց ստանում են մեղր, նաև օգտագործվում է ալյուրի մեջ՝ որպես հավելում: Հնարավոր է, որ նախկինում ավելի կիրառելի է եղել վերջինս:

Դեղնուկի պատասխանը

Գնդաձաղիկը, կորնգանը, խոլորձը, կապույտ առվույտը, սեզը և սրանց նմանները, ծաղրելով դեղնուկին, ասում էին.

– Ինչո՞ւ ե, որ մենք զվարճադեմ ենք, իսկ նա դեղնությամբ հյուծվել է:

Լսելով, դեղնուկը պատասխանեց.

– Որովհետև անմիտ եք ու աներկյուղ: Չեք մտածում, որ մեզ համար գերանդի են սրում, իսկ ես մտատանջվելով, սարսափահար եղած դեղնում եմ [3]:

Վերոնշյալ առակում նշված են մի քանի բույսերի անվանումներ՝ սեզ, կապույտ առվույտ, խոլորձ, գնդաձաղիկ, կորնգան, դեղնուկ: Դա վկայում է դեռևս XII դարում այս բույսերի կիրառությունն հայտնիության մասին: Դեղնուկը համարվում է մեծ կիրառություն ունեցող դեղաբույս, որը կիրառվում է սրտային հիվանդությունների բուժման նպատակով: Եվ կարելի է մտածել, որ առակում դեղնուկը առանձնացվել է հենց դրա օգտակար հատկությունների ընդգծելու նպատակով:

Ձկները և նրանց թագավորը

Ձկները մեղադրվեցին իրենց թագավորից.

– Ինչո՞ւ եք ուտում ձեզնից մանր ձկներին:

Համարձակություն ստանալով ձկները պատասխանում են.

– Որովհետև քեզնից սովորեցինք, շատերը եկան քեզ երկրպագելու, և

կլանելով՝ քեզ կերակուր դարձրիր: Ըստ այդմ իրենք ևս ավելի հանդուգն եղան [3]:

Մխիթար Գոշը այս առակում նկարագրել է սննդային շղթայի օրինակ, երբ առավել խոշոր ձկները սնվում են իրենցից մանր ձկներով: Առակում ձկների թագավոր է առանձնացվում, սակայն ձկների վտառում չկա մեկ իշխող, այլ կան մի քանի լիդերներ:

Ջայլամն ու ծխոք

Ծխոք տեսնելով, որ ջայլամը մեծ-մեծ ձկեր է ածում, գայթակղվեց և ուսանելու նպատակով հարցրեց գաղտնիքը:

Ջայլամն ասաց.

– Կրակ եմ ուտում և այդ պատճառով էլ խոշոր ձկեր եմ ածում: Կարծելով, թե ճիշտ է ասածը, ծխոք կրակ կերավ ու մեռավ: Չմտածեց, որ ոչ թե դա է պատճառը, այլ հասակի մեծությունը [3]:

Վերոնշյալ առակը հետաքրքիր է, այն առումով, որ հին Հայաստանի տարածքներում ջայլամներ են հանդիպել, ինչի մասին էլ խոսվում է: Ընդգծված է թռչունների տարբեր տեսակների մոտ ձվի չափի տարբերությունները, որը հենց հեղինակի կողմից ներկայացվել է որպես մարմնի չափերի հետ ուղեկցվող երևույթ: Կարելի է ենթադրել, որ առակը դյուրահավատ մարդկանց է վերաբերում և զգուշացնում է:

Առյուծը և կենդանիները

Առյուծը, կոտորելով ոտքը, տրտնջում էր բոլոր կենդանիների վրա.

– Իմ հպատակներն եք, քանի որ կենդանիների իշխանն եմ ես, բայց ինչո՞ւ այժմ ընծա չեք բերում, որ առողջանամ:

Պատասխանում են.

– Դու երբեք չպաշտպանեցիր մեզ ոչ արջից, ոչ գայլից և ոչ էլ ուրիշ գազանից:

Նույնիսկ դու ինքդ մեզ չխնայեցիր: Մենք աստծուն պիտի ընծա մատուցենք, որ այդպիսի չարիքի մեջ ես ընկել [3]:

Առակում խոսվում է առյուծի և այլ կենդանիների՝ արջ, գայլ, գիշատչության մասին: Սա նույնպես սննդային շղթայի հետաքրքիր օրինակ է: Առակը ինչ-որ տեղ վերաբերում է չար մարդկանց, որոնց հետ պատահած դժբախտությունը մարդիկ դիտում են որպես փոխհատուցում իրենց արարքների համար:

Ծովի գորտերը

Ծովի գորտերը խորհուրդ անելով՝ ասացին.

– Ինչո՞ւ ենք տոգած փորերով ու դեղնած մաշկով խեղդվում ջրերում, դուրս գանք ցամաք ու ապրենք ուրիշների պես:

Ծերերից մեկն ասում է:

– Հայրս պատվեր է տվել ինձ, որ ծովի ապաստանը չթողնեմ, որովհետև բնությամբ երկչոտ եմք, գուցե դուրս գանք ու սարսափելով ետ դառնանք և ցույց տանք մեր երկչոտությունը:

Չլսեցին խորհուրդը և դուրս ելան, բայց ոտնաձայն լսելով՝ փախան ու կրկին խորասուզվեցին ծովը [3]:

Առակում բացատրվում է 2 հիմնական գաղափար: Մեկն այն, որ գորտերի լսողական ապարատը (երկկենցաղները ցամաքային կենսակերպի հետ կապված՝ ունեն մեկ լսողական ոսկրիկ միջին ականջի կառուցվածքում. դա ասպանդակն է) զարգացած է, և նրանք ոտնաձայները անմիջապես լսել են, և մյուսը, որ գորտերը երկկենցաղ կենդանիներ են, կարող են ապրել և՛ ցամաքում, և՛ ջրում: Առակն ըստ էության վերաբերվում է երկչոտ մարդկանց, ովքեր թաքնվում են, խուսափում մարդկային հարաբերություններից:

Վարդան Այգեկցին ապրել է XII դարի վերջին և XIII դարի սկզբին: Ծնվել է Հայոց Միջագետքի Տլուք գավառի Մարաթա հայաբնակ գյուղում, կրթություն ստացել է ծննդավայրում, ապա՝ Արքայակաղնի վանքում: Ուսումն ավարտելուց հետո ձեռնադրվել է վարդապետ և զբաղվել քարոզչությամբ: Այնուհետև ապաստանել է Կիլիկյան Հայաստանի Սև լեռների Տոսխ կոչված ձորում կառուցված Այգեկ վանքում, որտեղից էլ ստացել է իր Այգեկցի մականունը: Վախճանվել է 1250 թվականին [7]:

Ուսումնասիրելով Մխիթար Գոշի առակները, համեմատելով Այգեկցու առակների հետ՝ կարելի է եզրահանգել, որ Այգեկցին ավելի շատ իր առակները գրել է կենդանիների հիշատակումով, քան բույսերի: Մխիթար Գոշը ունեցել է բուսաբանական թեքվածություն, իսկ Այգեկցին՝ կենդանաբանական: Այգեկցու առակներում նկատվում է նրա տեղեկացվածությունը կենդանական աշխարհի մի շարք երևույթների մասին, ինչպիսիք են կենդանիների միածին կամ բազմածին լինելը: Ստորև մեկնաբանված են մի քանի առակներ.

Աղվեսը և առյուծը

Մի առյուծ կորյուն ծնեց, և հավաքվեցին կենդանիները կորյունին տեսնելու և ուրախանալու:

Աղվեսն եկավ և հանդեսի ժամանակ, բազմության մեջ առյուծին նախատեց բարձրաձայն և անարգեց, թե ա՛յդ է քո գորությունը, որ ծնում ես միայն մի կորյուն և ոչ բազմաթիվ:

Առյուծը հանդարտաբար պատասխանեց և ասաց.

– Այո, ես ծնում եմ մի կորյուն, բայց առյուծ եմ ծնում և ոչ քեզ նման աղվես [4]:

Վերոնշյալ առակում հստակ արտահայտված է առյուծի՝ որպես «կենդանիների արքա» կոչումը, ինչպես նաև վերջինիս ուժի գերակայությունը աղվեսի նկատմամբ: Բացի դա առակում շեշտադրված է առյուծի միածին կենդանի լինելու փաստը (ունենում է 1 կորյուն) և հակառակը, աղվեսի բազմածին լինելը (ունենում են 4-6 ձագ, երբեմն 12):

Առակը խորհուրդ է պարծենկոտ մարդկանց պատասխան տալու մասին:

Բազեն և ընտանի հավը

Պարսավում էր բազեն հավին ու ասում նրան.

– Ինչո՞ւ այդպես անշնորհակալ ես քո տիրոջ նկատմամբ, ինչո՞ւ ես զգուշանում նրանից: Չե՞ս տեսնում ինձ, վայրենի լինելով հանդերձ, հենց որ տերս սուլում և կամ ձեռքի շարժումով կանչում է, անմիջապես մոտենում եմ նրան: Իսկ դու թեև ազգուտակով ծնվել ու սնվել ես նրա տան մեջ, բայց խուսափում ես նրանից:

– Շամփուրն եմ հիշում, որովհետև մեզանից շատերին խորովեցին, իսկ բազեններից և ոչ մեկին: Որքան որ ես հավ եմ տեսել շամփուրի վրա, ո՛վ թռչունների արքա, եթե դու գեթ մի բազե տեսնեիր, կարծում եմ, որ անդարձ կհեռանայիր մարդուց, և եթե հազար անգամ համոզեին ու բազում պարզներ խոստանային, դարձյալ չէիր համաձայնի ենթարկվել նրա կանչին [4]:

Վերոնշված առակում Այգեկցին հստակ տարբերակում է տվել վայրի և ընտանի կենդանիների՝ բազեին ներկայացնելով որպես վայրի, սակայն վարժեցման ենթակա կենդանի, իսկ հավին՝ ընտանի կենդանի: Նշել է բազեին որպես թռչունների արքա լինելը, հավանաբար հաշվի է առել նրա առավել կատարելագործված զգայարանները և հնարավորությունները: Առակում նկարագրված է նաև մարդու և կենդանիների միջև եղած սննդային կապը:

Հողագործն ու արագիլը

Հողագործը բակլա ու սիսեռ ցանեց գետի եզերքին: Մոտիկ եղեգնուտից դուրս էին գալիս սագեր ու կռունկներ, հավաքում սերմերը: Հողագործն ականատեսներ պատրաստեց ու դրեց ցանքի եզրին: Առավոտյան դեմ վերցրեց կաղնե մահակը ու գնաց նայելու ականատեսները: Սագերն ու կռունկերը եկել էին, ընկել թակարդների մեջ, նրանց հետ էր մի արագիլ: Հողագործն իր մահակով սկսեց ջարդել սագերի ու կռունկների պարանոցները:

– Ո՛վ բարեսեր հողագործ,– դիմում է նրան արագիլը պաղատագին ձայնով,– դու լավ գիտես, որ ես ոչ բակլա եմ ուտում և ոչ սիսեռ, քո էլ լավ բարեկամն եմ, վերացնում եմ քո հանդերից օձերին, մկներին ու ճիճուներին, թեթևացնում քո հոգսը: Եվ արդ, խնայիր ինձ ու մի պատժիր [4]:

Առակում նշված են կենդանիների անվանումներ՝ սագ, կոունկ, օձ, մուկ, արագիլ, ճիճու, ինչպես նաև բույսեր՝ բակլա, սիսեռ: Հետաքրքիր է, որ Այգեկցին բավականին մանրամասն ուսումնասիրել է կենդանիների սննդակարգը, քանի որ առակում խոսվում է կոունկների և սագերի՝ բակլայով ու սիսեռով սնվելու մասին, իսկ արագիլը սնվում է օձերով, մկներով, ճիճուներով: Այսպիսով ընդգծվում է սննդային շղթան և արագիլի օգտակարությունը մարդու կյանքում:

Առակը ունի դաստիարակչական նշանակություն՝ սովորեցնում է երախտամոռ չլինել:

Թագավոր և օձ

Կար մի թագավոր և ուներ նա մի սիրելի օձ, որ նրան ամեն օր բերում էր մի կարմիր դահեկան: Եվ թագավորն ունեցավ մի մանուկ, որին սնուցում էր գահի վրա և օձը նետում էր մանկան պարանոցով, և այդպես խաղում էին օձն ու մանուկը: Եվ երբ մանուկը մեծացավ, մի անգամ խաղի ժամանակ սուրը հանեց և կտրեց օձի պոչը և գետին գցեց: Եվ զայրացավ օձը, թույնով զարկեց մանուկին, և մանուկը իսկույն մեռավ, և օձը գնաց օտար երկիր: Եվ երբ թագավորը եկավ և մանուկին օձի թույնից սևացած և մեռած տեսավ և օձի պոչը գետնին ընկած, իմացավ, որ յուր մանուկն է թրով կտրել օձի պոչը: Եվ սգաց որդուն, տարավ թաղեց գերեզմանում [4]:

Նշված առակում նկարագրված է օձի վարքային դրսևորումը: Օձը խայթեց տղային, երբ տղան վնաս պատճառեց իրեն: Այսինքն՝ օձերը կարող են անվտանգ լինել և նույնիսկ ապրել մարդու հետ, բայց թեթևակի վնասի դեպքում օձի խայթոցը անխուսափելի է դառնում: Նշում է թույնի մահացու լինելու փաստը:

Առակը մարդուն խորհուրդ է տալիս լինել զգուշավոր:

Եզն և ձի

Եզը և ձին խոսեցին միմյանց հետ: Եզն ասաց. «Դու ո՞վ ես կամ ինչի՞ պետք ես»: Ձին ասաց. «Ես ձի եմ և ինձ թագավորները և իշխանները և պարոնները զարդարում են ոսկով և արծաթով և բազմում են ինձ վրա»: Եզն ասաց. «Ամբողջ աշխարհի բարեկեցությունն եմ ես, որովհետև ես եմ վաստակում և չարչարվում և հոգնում և ապա դու և քո թագավորն ուտում եք: Եվ բոլոր մարդիկ ուտում են իմ վաստակը և եթե չվաստակեմ, դու և

քո թագավորն իսկույն կմեռնէք: Եվ դու երախտամոռ մի լինիր» [4]:

Առակում հեղինակը շեշտադրում է եզի և ձիու դերը մարդու կյանքում և կենցաղում: Հայտնի է, որ ի սկզբանե եզին մարդն օգտագործել է որպես բեռներ տեղափոխող, արտը վարող կենդանի: Իսկապես, կենդանու դերը բավականին մեծ է եղել գյուղացու կյանքում, իսկ ձին հիմնական փոխադրամիջոցն է եղել, ինչպես նաև պատերազմներին և մարտերին է մասնակցել:

Ներառյալ նշված առակների կենդանական հերոսները, Վարդան Այգեկցին ունի մոտ 67 կենդանական անուն իր գրվածքներում և հետաքրքիր է, որ ոչ մի բույս հանդես չի գալիս որպես հատուկ առակի նյութ, այլ կողմնակի ձևով է նշվում բույսերի մասին: Այդ կերպ առակներում նշվել են մոտ 10 բույսի անուն՝ Պորդոկսոն՝ ծառ ի Հնդկկա, դդում, մեղրակաթ ծառ, խաղող, ձմերուկ, եղեգ, հոտավետ ծաղիկ, նոնենի, ձիթենի, համասփյուռ:

Խնկո Ապերը (Աթաբեկ Հովհաննեսի Խնկոյան) ծնվել է 1870 թվականի հոկտեմբերի 19-ին, Փամբակի շրջանի Ղարաբոյա գյուղում (այժմ կրում է Խնկոյան անունը): Նախնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրում՝ տիրացու Կարապետի ծխական դպրոցում, 1880 թվականից՝ Ալեքսանդրապոլի (այժմ՝ Գյումրի) Մարտիրոս Պողոսյանի մասնավոր կրթարանում, ապա՝ Երկու տարի անց՝ քաղաքային դպրոցում: Եղել է վաստակավոր գրող, մանկագիր և ուսուցիչ: Խնկոյանը մահացել է 1935 թվական, Երևանում: Թաղված է Երևանի Կոմիտասի անվան պանթեոնում [8]:

Քանի որ Աթաբեկ Խնկոյանը ասպարեզ է եկել ավելի ուշ, քան մնացած հեղինակները, կարելի է ենթադրել, որ նա արդեն իսկ ունեցել է առավել մեծ ծանոթություններ՝ իր ժամանակաշրջանին համապատասխան: Խնկոյանի առակներում հիշատակվում են և՛ կենդանիներ, և՛ բույսեր: Հետաքրքիր է, որ նրա առակներում շեշտադրված են կենդանիների վարքի առանձնահատկությունները, ինչպես նաև առանձնացվում են առավել խելացի և անխելք կենդանիներ, ինչպես օրինակ՝ ագռավին համարում է խելացի, իսկ խոզին՝ ոչ այդքան:

Ստորև ներկայացվում են Աթաբեկ Խնկոյանի մի քանի առակներ.

Խոզն ու ագռավը

Մի դարավոր կաղնու տակ

Խոզը ագահ ու անհազ,

Այնքան կաղին զխտվեց,

Որ ցած ընկավ ու փովեց:
 Զարթոնեց քնից ու տակից
 Ծառը փորեց արմատից:
 -Ի՞նչ ես անում, այ անգետ,
 Ագռավն ասաց վերնից:
 -Խա՞ղ ես անում ծառի հետ,
 Կչորանա արևից:
 Չորանում է՝ չորանա,
 Ինձ ի՞նչ օգուտ՝ զորանա,
 Միայն կաղին ունենամ,
 Ուտեմ, պառկեմ, գիրանամ:
 Այ ապերախտ կենդանի,
 Ով քեզ նման վիզ ունի՝
 Իր կույր աչքով չի տեսնի,
 Որ կաղինը հյուրթալի
 Լոկ այս ծառն է ձեզ տալի,
 – Ագռավն ասավ խոզուկին,
 Էն կախ գլուխ կուզիկին [2]:

Վերոնշյալ առակում տրվում են մի շարք հետաքրքիր փաստեր: Դրանցից մեկը կաղնու տարիքն է, առակում անվանվել է դարավոր (ինչպես հայտնի է, կաղնին ապրում է 400-500 տարի, կան դեպքեր, երբ 1000-1500 տարի): Բացի այդ՝ առակում խոսվում է խոզի՝ կաղնու պտուղներով սնվելու մասին: Նշվում են խոզի որոշ բնութագրական հատկանիշներ՝ հաստավիզ, ագահ, անհագ, անգետ, ապերախտ: Խնկոյանը այս առակով տալիս է նաև արմատային համակարգի մասին որոշակի տվյալ՝ նշելով, որ եթե ծառի տակը փորվի, և արմատները բացվեն՝ ծառը կչորանա: Վերջինիս տակ կարելի է հասկանալ արմատի կարևորության մասին, ինչպես նաև այն փաստը, որ եթե հողը փորվի, արմատը կարող է մեխանիկական վնասվածքներ կրել, որի բուժման համար ծառի հյուսվածքներում ֆիզիոլոգիական տարբեր գործընթացներ են կատարվում: Առակը խրատական է, սովորեցնում է չլինել ապերախտ:

Ագռավն ու աղվեսը

Բախտի բերմամբ,
 Թե պատահմամբ,
 Մի մեծ ագռավ
 Մի գունդ պանիր

Դաշտում գտավ.

Կտուցն առավ,

Ծառին թռավ:

Օ, ինչ պանիր, դեղին ոսկի...

Բայց դեռ չառած համը իսկի,

Աղվեսն անցավ ծառի մոտով,

Գերվեց,

Էրվեց

Պանրի հոտով [2]:

Նշված է առակից մի հատված: Այստեղ հիանալի կերպով նկարագրված են ագռավի և աղվեսի կենդանական վարքի առանձնահատկությունները: Աղվեսը բնութագրվել է որպես խորամանկ և ճարպիկ կենդանի, իսկ ագռավը թեպետ խելացի կենդանի է համարվում, բայց մոլորեցվում է աղվեսի կողմից: Առակում աղվեսի կողմից տրվում են ագռավի նկարագրական տվյալները՝ սևիկ վառ աչքեր, նուրբ ծալքերով գույգ թևեր, ատլասն հագին (ի նկատի ունի ագռավի փետրածածկույթը): Լավ է նկարագրված ագռավի ձայնը՝ կռռոցը:

Առակը մարդուն խորհուրդ է տալիս լինել զգոն, չենթարկվել խորամանկ մարդկանց հաճոյախոսություններին:

Կարիճն ու գորտը

Սև կարիճը լճի ափին տեսավ մի գորտ,

Ասավ.

– Այ գորտ, ճարպիկ լողորդ,

Առ ինձ մեջքիդ ախպերաբար,

Առ ու լճի էն ափը տար:

Էն ինչ գորտ էր,

Քաջ լողորդն էր,

Շալակն առած սև կարիճին,

Իրեն տվեց կապույտ լճին:

Բայց կարիճը խայթեց գորտին,

Խեղճը ջրում փովեց լեռդին,

Ուշքը գնաց,

Նվաղելով հա կռկռաց [2].

Առակի այս հատվածում տրվում են տեղեկություններ կենդանիների՝ տարբեր էկոլոգիական միջավայրերում ապրելու վերաբերյալ. կարիճը ցամաքային է և վախենում է ջրում խեղդվելուց, իսկ գորտը, լինելով երկ-

կենցաղ, և՛ ջրում, և՛ ցամաքում իրեն լավ է զգում: Այնուհետև առակում ասվում է կարիճի թունավոր խայթոցի մասին, որից էլ սատկում է գորտը: Հիշատակվում է նաև գորտի ձայների մասին՝ նշելով կոկոռը: Առակը բարոյախրատական է՝ լավ ճանաչել մարդկանց, իմանալ ո՞ւմ և ինչպե՞ս են օգնում:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ հայ առակագիրներ Մխիթար Գոշի, Վարդան Այգեկցու և Աթաբեկ Խնկոյանի առակներում թաքնված են կենսաբանական խորը գիտելիքներ, ինչը վկայում է այդ հեղինակների խոր կենդանաբանական և բուսաբանական գիտելիքների մասին: Դրանք իրենց յուրատիպ արտացոլումն են գտել առակներում՝ կենդանական և բուսական օրգանիզմների բնորոշ առանձնահատկությունների ճիշտ նկարագրության մեջ: Առանձնապես հետաքրքիր է կենդանական վարքի դիպուկ և բովանդակալից ներկայացումն առակներում, ինչը փաստում է այդ հեղինակների էթոլոգիական գիտելիքների մասին:

Առակներում ներառված կենսաբանական նյութը առավել արժեքավոր է դարձնում առակի կարևոր ուսուցանող իմաստը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գրիգորյան Գրիգոր Ա, Հայ ժողովրդական բանահյուսություն: Ուս. ձեռնարկ բուհերի բանասիր. ֆակ. ուսանողների համար. 2-րդ հրատ. Երևան, «Լույս», 1980, 471 էջ:
2. Խնկոյան Աթաբեկ, Երկեր, Երևան, «Լույս», 1984, 222 էջ:
3. Մխիթար Գոշ, Առակներ, Երևան, «Արմավ» հրատ., 2019, 476 էջ:
4. Վարդան Այգեկցի, Աղվեսագիրք, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1981, 110 էջ:
5. Տեր-Պողոսյան Ավետիք, Բիոլոգիական մտքի զարգացումը Հայաստանում, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1960, 555 էջ:
6. <https://aybuben.com/mhitar-gosh-life> (հասանելի է 07. 06. 2024):
7. <https://aybuben.com/vardan-aygekci-life> (հասանելի է 07. 06. 2024):
8. <https://aybuben.com/atabek-khinkoyan-life> (հասանելի է 07. 06. 2024):

Отражение биологической мысли в произведениях армянских баснописцев

Вирабян Мане

ВГУ, Биология, магистратура, 1-й курс

Научный руководитель:

доктор биологических наук, профессор З. Варданын

Резюме

Ключевые слова. *растение, животное, биологическая мысль, басня, моральная речь*

В баснях армянских баснописцев Мхитара Гоша, Вардана Айгекци и Атабека Хнкояна скрыты глубокие биологические знания, которые нашли свое своеобразное отражение в баснях, в правильном описании характерных особенностей животных и растительных организмов. Особый интерес представляет точное и содержательное изображение поведения животных в баснях. Биологический материал, включенный в баснях, делает их еще более ценным, важным и обучающим.

Reflection of Biological Thought in the Works of Armenian Fabulists

Virabyan Mane

VSU, Biology, MA, 1st year

Academic Supervisor: Z. Vardanyan

Doctor of Biological Sciences, Professor

Summary

Key words. *plant, animal, biological thought, fable, moral speech*

In the fables of the Armenian fabulists Mkhitar Gosh, Vardan Aygektsi and Atabek Khnkoyan, deep biological knowledge is hidden. It is uniquely reflected in the fables, in the correct description of the characteristic features of animal and plant organisms. Of particular interest is the accurate and meaningful depiction of animal behavior in fables. The biological material included in the fables makes them even more valuable, important and educational.

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ

ПСИХОЛОГИЯ И
СОЦИОЛОГИЯ

PSYCHOLOGY AND
SOCIOLOGY

Սովորողների գեղագիտական դաստիարակության անհրաժեշտությունը արդի պայմաններում

Ալեքսանյան Արփինե

«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Դպրոցական մանկավարժություն և մեթոդիկա»

Գիտական դեկավար՝ մ. գ. թ., դոցենտ Լ. Բաղդասարյան

Հանգուցային բառեր. *մշակույթ, գիտատեխնիկական աճ, անձի
զարգացում, աշխարհայացք*

Հոգևածի նպատակն է բացահայտել սովորողների գեղագիտական դաստիարակության մակարդակը «նոր մշակույթի» պայմաններում: Սովորողների գեղագիտական դաստիարակության բարդությունները պարզելու նպատակով հարցվել են ք.Վանաձորի 6 դպրոցների թվով 300 աշակերտներ: Որպես ախտորոշման մեթոդ ընտրել ենք Սուխանովա Մ. Վ.-ի հարցման, անավարտ նախադասությունների և գեղարվեստական-արտահայտիչ վերլուծության թեստերը: Ուսումնասիրությունների արդյունքում եկել ենք այն եզրահանգման, որ սովորողների մոտ կա վատ արտահայտված հետաքրքրություն դեպի գործունեության գեղագիտական տեսակներ: Սովորողների գեղագիտական դաստիարակության ախտորոշման արդյունքները հիմք են՝ հասկանալու արդի պայմաններում իրականացվող գեղագիտական դաստիարակության արդյունավետությունը:

Կրթության որակի կատարելագործումն անընդհատ տեղի ունեցող գործընթաց է: Ժամանակակից աշխարհում փոխվել են պահանջները և դրանց բավարարման համար անհրաժեշտ միջոցները: Որակյալ կրթություն իրականացնելու համար հարկավոր է հետևել գիտատեխնիկական աճին, լինել բաց փոփոխությունների համար [1, 48]:

Հնագույն ժամանակներից գեղագիտական և բարոյական դաստիարակություն հասկացությունները եղել են սերտ փոխկապակցված: Հին հույներն օգտագործել են «կալոկագատիյա» տերմինը, որում «կալոս» նշանակում է գեղեցիկ, իսկ «ագատո՛ս»՝ բարի, լավ: Այս տերմինը տալիս է իրական նախատիպն այն մարդու, ում արտաքին և ներքին գեղեցկությունը հանդես է գալիս որպես անբաժանելի միություն [2, 91]:

Աշակերտակենտրոն կրթությունը ենթադրում է ուսուցիչ-աշակերտ փոխհարաբերությունների կառուցում ոչ միայն վերջնարդյունք գրանցելու, այլև երկու կողմերի մտքերի միջև համաձայնություն գտնելու նպատակով: Սովորողի անձի զարգացումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ սովորեցնողը նույնպես սովորում է, պատրաստ է ինքնակատարելա-

գործվելու [3, 3-12]: Արևելյան երկրներում ասում են. «Անապատի ավազներում չկա գեղեցկություն, գեղեցկություն կա արաբների հոգիներում» [4, 250-251]: Դպրոցի խնդիրն է նպաստել սովորողների գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը:

Ըստ Կ. Դ. Ուշինսկու՝ ամենալավ դաստիարակը բնությունն է. «... վարդագույն ամառ և ոսկեգոծ աշուն. նրա՞նք չէին արդյոք մեր լավագույն դաստիարակները: Իմ կյանքի ընթացքում ես եկել եմ խորը համոզմունքի, այն է. երիտասարդ հոգու վրա անչափ մեծ ազդեցություն ունի գեղեցիկ բնապատկերը, կանաչ դաշտը, և այդ ուժգին ազդեցության հետ չի կարող մրցել նույնիսկ ուսուցչի ազդեցությունը» [5, 210]:

Մենք ապրում ենք մշակութային արժեքների վերաիմաստավորման ժամանակաշրջանում և ականատեսն ու կրողն ենք ժամանակակից արվեստի ազդեցության: Ժամանակակից արվեստն այսօրվա արվեստն է: Այն ստեղծվել է 20-րդ դարի երկրորդ կեսին կամ 21-րդ դարում:

Մեծ ճանաչում ունի սուպերմատիզմի հիմնադիր Կազիմիր Սևերինովիչ Մալևիչի «Սև քառակուսին»: Այն աշխարհում ամենահայտնի և ամենաքննարկվող նկարներից է, որը մեկնաբանվում է որպես բացարձակ դատարկություն, սև անցք: Հեղինակն ասում է, որ այս աշխատանքը ստեղծելիս չի կարողացել ո՛չ քնել և ո՛չ էլ ուտել և ինքն էլ չի հասկանում, թե ինչ է արել:

Կարող ենք բազմաթիվ իմաստներ վերագրել այս գործերին, բայց արդյո՞ք չենք տրվում խաբկանքին: Հիշենք դանիացի գրող Հանս Քրիստիան Անդերսենի «Թագավորի նոր զգեստը» հեքիաթը, երբ միայն փոքրիկ տղան, նկատելով թագավորի մերկությունն, ասաց. «Բայց չէ՞ որ թագավորը մերկ է» [6, 68-71]: Մտածել ստիպող հեքիաթ է: Գալիս ենք եզրահանգման. Մենք նման ենք հեշտ կառավարվող ամբոխի:

Ստորև ներկայացնենք հետազոտությունների արդյունքները:

Ախտորոշում I – Հարցում

Ախտորոշման նպատակն է բացահայտել վաղ դեռահասության (10-13 տ.) և ուշ դեռահասության (13-18 տ.) տարիքի սովորողների գեղագիտական դաստիարակության մակարդակը: Վաղ դեռահասության տարիքի, ուշ դեռահասության տարիքի գեղագիտական դաստիարակության մակարդակի բացահայտում՝ ըստ Մուխանովա Մ. Վ.-ի:

Հարցաթերթ1 (տե՛ս հավելված 1-ում)

Ըստ հարցաթերթիկի պատասխանների՝ ուշ դեռահասության տարիքի սովորողների մոտ ախտորոշվեց գեղագիտական դաստիարակության միջին մակարդակ, որը բնութագրվում է գեղագիտական երևույթ-

ների նկատմամբ ոչ կայուն հետաքրքրությամբ: Հարցաթերթիկի ամբողջացված արդյունքները ներկայացված են նկար 1-ում:

Նկար 1. Ուշ դեռահասության տարիքի գեղագիտական դաստիարակության մակարդակի ախտորոշում (տե՛ս հավելված 2-ում):

Վաղ դեռահասության տարիքի սովորողների մոտ ախտորոշվեց գեղագիտական դաստիարակության բարձր մակարդակ: Այն է, վառ արտահայտված հետաքրքրություն գործունեության գեղագիտական տեսակների նկատմամբ: Հարցաթերթիկի ամբողջացված արդյունքները ներկայացված են նկար 2-ում:

Նկար 2. Վաղ դեռահասության տարիքի գեղագիտական դաստիարակության մակարդակի ախտորոշում (տե՛ս հավելված 3-ում):

Ախտորոշում 2- Անավարտ նախադասություններ

Ախտորոշման նպատակն է գեղագիտական մշակույթ հասկացության նկատմամբ ընդհանուր հայացքների բացահայտումը: Այն պարզում է գեղագիտական մշակույթ հասկացության մասին գոյություն ունեցող ընդհանուր կարծիքները: Երեխաներին ներկայացվել են ութ անավարտ նախադասություններ, որոնք պիտի շարունակեին:

«Գեղագիտական մշակույթ» հասկացության նկատմամբ ընդհանուր հայացքների բացահայտման հարցաթերթ՝ ըստ Սուխանովա Մ. Վ.-ի: Հարցաթերթ 2 (տե՛ս հավելված 4-ում):

Աշակերտների պատասխաններն ընթերցելով և ի մի բերելով՝ եկանք այն եզրահանգման, որ նրանց մոտ գերակշռում է գեղագիտական դաստիարակության միջին մակարդակը: Այն է, գեղագիտական գործունեության նկատմամբ դրական վերաբերմունք, հետաքրքրություն, որը դրսևորվում է դեպի գեղագիտական առարկաներ, օբյեկտներ և շրջապատող իրականության երևույթներ:

Ախտորոշում 3 – Արտահայտիչ-վերլուծության թեստ

Ախտորոշման նպատակն է բացահայտել սովորողների հուզական պատկերացումների զարգացման մակարդակը: Այս նպատակով հարցվել են մեր կողմից ընտրված տարբեր դպրոցների վեց դասարաններից 164 աշակերտներ: Երեխաներին ներկայացրել ենք հայտնի երեք գեղանկարների կրկնօրինակներ, որոնցում պատկերված էին երեխաներ: Սովորողները պետք է դիտեին նկարները և բանավոր խոսքով ներկայացնեին նկարներում պատկերված երեխաների մասին և վերջում պատասխանեին մի քանի հարցերի:

Սովորողների հուզական պատկերացումների զարգացման մակարդակի ախտորոշման արդյունքները: Աղյուսակ 3 (տե՛ս հավելված 5-ում):

Լսելով սովորողների պատկերացումների, դատողությունների մասին՝ եկանք այն եզրահանգման, որ դասարաններում կա գեղագիտական դաստիարակության բարձր մակարդակ, այն է. երեխան հստակ և դիպուկ որսում է հերոսների տրամադրությունները, ազատ և ընդարձակ պատմում է այդ երեխաների բնավորությունների մասին, պատկերացնում է նրանց հետագա քայլերը:

Օգտագործելով արվեստի գործերը և թանգարանը՝ որպես ուսուցման հիմնական միջոց՝ կարելի է զարգացնել անձի պատմական գիտակցությունը, միջանձնային հաղորդակցությունը, տեսողական մտածողությունն ու ստեղծագործական ունակությունները [7, 20]:

Որպես ուսումնասիրության մեթոդ ընտրեցինք նաև հարցախույզը: Վանաձորի կերպարվեստի թանգարանում շրջայցերի ընթացքում կազմակերպված հարցախույզի ուսումնասիրության օբյեկտ հանդիսացան երկու տարիքային խմբեր՝ վաղ դեռահասության տարիք և ուշ դեռահասության տարիք: Հարկ ենք համարում նշել, որ հարցվել են նաև ներկա գտնվող ծնողները և ուսուցիչները: Թանգարանային զբոսայցն ավարտելուց հետո յուրաքանչյուր խմբին տրվեցին հետևյալ երկու հարցերը.

- Հաճախ եք այցելում թանգարաններ: Եթե ոչ, ապա ինչո՞ւ:
- Մասնակցո՞ւմ եք «Թանգարանային գիշեր» միջոցառմանը:

Ըստ պատասխանների կարելի է եզրակացնել, որ հիմնականում կրթական կառույցների՝ այս դեպքում դպրոցի նախաձեռնությամբ է կազմակերպվում այցելություն դեպի թանգարան: 2-րդ հարցին տրված պատասխանները փաստում են, որ թանգարան չայցելելու պատճառներից է նաև զբաղվածությունը: «Թանգարանային գիշեր» միջոցառումը տեղի է ունենում տարվա մեջ մեկ օր՝ մայիսի 18-ին, և տարվա մեջ միայն այդ օրն է, որ թանգարանները բաց են մինչև կեսգիշեր: Շատ մարդիկ, ովքեր զբաղվածության պատճառով չեն այցելել թանգարաններ, այդ օրն այցելում են և լրացնում իրենց բացթողումները:

Անհրաժեշտ է ամրացնել թանգարան-դպրոց համագործակցությունը, որն էլ կօգնի ստեղծել թանգարանի և այցելուի միջև անմիջական կապ՝ նպաստելով բազմակողմանի զարգացած ու ներդաշնակ հասարակության կայացմանն ու թանգարանային գործի կազմակերպման արդյունավետությանը:

«Նոր մշակույթի» ծագման ազդեցությունն ուսումնասիրելով՝ վստահ կարող ենք ասել, որ *այն թակարդ է, որը մեզ տանում է դեպի արժեքների վերախմաստավորման, այն է՝ խարխլման:*

Սովորողների գեղագիտական դաստիարակության մակարդակի բա-

ցահայտում իրականացնելու նպատակով իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքում եկել ենք այն եզրահանգման, որ *սովորողների մոտ կա ոչ կայուն հետաքրքրություն գեղագիտական արժեքների նկատմամբ:*

«Նոր մշակույթի» պայմաններում գեղագիտական դաստիարակության մակարդակը բացահայտելու նպատակով արված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզեցինք, որ հիմնականում խնդիրները կապված են սովորողների աշխարհայացքի, աշխարհընկալման և աշխարհ-զգացողության հետ:

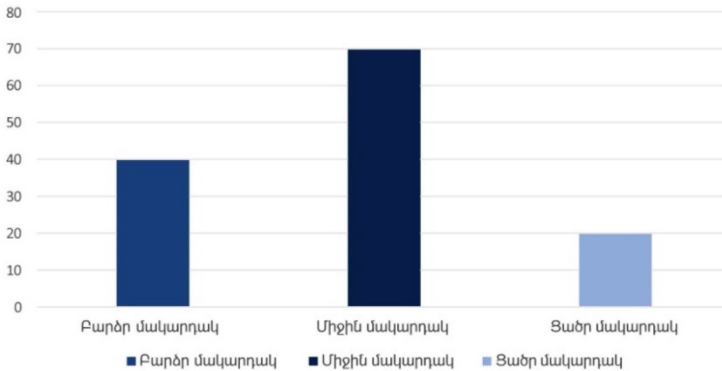
ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Հավելված 1

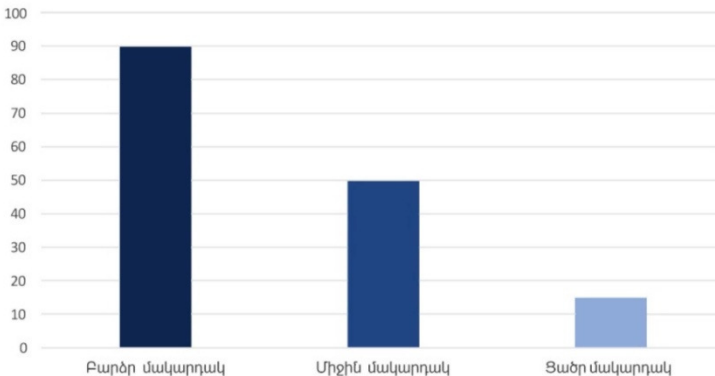
№	Հարց	Այո	Երբեմն	Ոչ
1	Երբ պատկում ես քնելու, հիշո՞ւմ ես արդյոք այն վայրերը, որոնք քեզ դուր են եկել (թանգարաններ, թատրոններ, համերգներ և այլն):			
2	Սիրո՞ւմ ես արդյոք հորինել իրականության մեջ գոյություն չունեցող հերոսներ և պատմություններ նրանց մասին:			
3	Քեզ դո՞ւր է գալիս լսել բնության ձայները. թռչունների դայլալ, տերևների խշխշոց, ատվակների քչքչոց:			
4	Կարո՞ղ ես արդյոք պատկերացնել հետևյալ տեսարանը. կանաչ դաշտ, արևային տաք եղանակ, շատ կակաչներ, զբոսնող մայր և որդի, հեռվում տնակ, պարզ երկինք:			
5	Քեզ դո՞ւր է գալիս պատմել քո ծնողներին այն ամենի մասին, ինչը քեզ հուզում է (ֆիլմի մեջ, գրքի մեջ, երաժշտության մեջ):			
6	Հաճախո՞ւմ ես գրադարան:			
7	Քեզ լա՞վ ես զգում, երբ մաքուր ես հագնված:			
8	Քո համադասարանցիների հետ շփման մեջ քաղաքավարի ե՞ս:			
9	Մշակույթի մասին որևէ գրականություն կարդո՞ւմ ես:			
10	Համացանցում օգտվո՞ւմ ես այնպիսի հարթակներից, որտեղ պատմում են դասական երաժշտության և գեղանկարչության մասին:			

№	Հարց	Այո	Երբեմն	Ոչ
Արդյունքները հաշվվել են ըստ.		Արդյունքների մշակումը տեղի է ունեցել՝ ելնելով հետևյալ ցուցումներից.		
Պատասխան «այո» – 3 միավոր		30-21 միավոր- բարձր մակարդակ		
Պատասխան «երբեմն» – 2 միավոր		20-11 միավոր- միջին մակարդակ		
Պատասխան «ոչ» – 1 միավոր		10 և ավելի ցածր միավոր- ցածր մակարդակ		

Հավելված 2

Հավելված 3

Հավելված 4

1. Լավ կյանքը...
2. Ես ամենալավն ինձ զգում եմ, երբ...
3. Ես ինձ լավ եմ զգում, երբ իմ շուրջը...
4. Ինձ դուր է գալիս նայել...
5. Ես սիրում եմ հաճախել (գնալ)...
6. Ես տեսնում եմ գեղեցիկը...
7. Ինձ դուր է գալիս, երբ իմ նկարած նկարները...
8. Բարին ինձ համար...

Հավելված 5

Դասարան	Մասնակիցների քանակ	Բարձր մակարդակ	Միջին մակարդակ	Ցածր մակարդակ
4-րդ դասարան	42 աշակերտ	✓		
5-րդ դասարան	23 աշակերտ	✓		
6-րդ դասարան	23 աշակերտ	✓		
8-րդ դասարան	25 աշակերտ			✓
8ա դասարան	23 աշակերտ	✓		
9բ դասարան	28 աշակերտ		✓	

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека. Москва, 1996.
2. Балашов В. А. Вопросы эстетического образования и эстетики, Казань, 1990.
3. Сухомлинский А.//Педагогика: научно-теоретический журнал. Москва, 2007, 3-12 с.
4. Харламов И. Ф., Педагогика. Москва: Гардарики, 1999.- 520 с.
5. Харламов И. Ф., Педагогика, Москва: Гардарики, 1999, 311с.
6. Ганс Христиан Андерсен. Сказки, рассказанные детям, 1983. Новый наряд короля (сказка, перевод Ганзен А. В., Ганзена П.), 68-71 с.
7. Столяров Б. А. Музей как образовательная среда. Музейная педагогика. Междисциплинарные диалоги. Санкт-Петербург: «Специальная литература», 1998, 96 с.

Необходимость эстетического воспитания учащихся в актуальных условиях

Александян Арпине

ВГУ, «Школьная педагогика и методика»

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Л. Багдасарян

Резюме

Ключевые слова: *культура, научно-технический рост, развитие личности, мировоззрение*

В данной статье рассматривается уровень эстетического воспитания учащихся в контексте дисциплины «Современное искусство». С целью выявления проблем эстетического воспитания в современных условиях было проведено анкетирование 300 учеников из шести начальных школ города Ванадзора. В качестве диагностического инструмента были использованы методики, разработанные М. В. Сухановой.

Результаты исследования показали, что учащиеся проявляют устойчивый интерес к видам деятельности, связанным с эстетикой. Однако в условиях цифровой среды современные дети всё чаще оказываются лишёнными живого и содержательного взаимодействия с искусством – особенно ярко это выражено среди детей, проживающих в сельской местности.

С целью преодоления этой проблемы была реализована образовательная программа «Музей в школе» в 30 начальных школах Лорийской области. Полученные данные показали, что внедрение современных технологий – таких как аудиогиды, информационные терминалы и очки виртуальной реальности – может значительно укрепить сотрудничество между музеями и образовательными учреждениями.

The Significance of Aesthetic Education of Learners under Modern Conditions

Aleksanyan Arpine

VSU, "School Pedagogy and Methodology",

Academic Supervisor: L. Baghdasaryan

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *culture, scientific and technological growth, personal development, worldview*

In this article, we examined the level of aesthetic education among learners under the conditions of "Contemporary Art." To explore the challenges of aesthetic education in contemporary conditions, a survey was conducted with 300 students from six primary schools in Vanadzor. For diagnostic purposes, we used the methods developed by M. V. Sukhanova.

The results of the study revealed that learners demonstrate a strong interest in aesthetic forms of activity. However, in today's digital world, children are increasingly surrounded by technology and often lack direct, meaningful interaction with art – an issue that is particularly noticeable among children living in rural communities.

To address this, we implemented the educational program "*Museum at School*" in 30 primary schools across the Lori region. The survey results also indicated that the integration of modern technologies – such as audio guides, information terminals, and VR headsets – can significantly enhance collaboration between museums and schools.

Ֆրուստրացիայի էությունն ու տեսակները, կապն անձի կամային որակների հետ

Բարսեղյան Կարինե

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հոգեբանություն», 3-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ հ. գ. թ., դոցենտ Վ. Միրզոյան*

Հանգուցային բառեր. *ֆրուստրացիա, ֆրուստրանտ, կամային որակներ, նպատակալացություն, նախաձեռնողականություն*

Մարդու կենսագործունեության ընթացքում հանդիպող դժվարությունները և հնարավոր անհաջողությունները նրա մոտ կարող են առաջացնել ոչ միայն սթրեսներ ու տագնապներ, այլ նաև՝ ֆրուստրացիոն վիճակ: Ֆրուստրացիոն վիճակն ի հայտ է գալիս այն դեպքում, երբ մարդու ճանապարհին հանդիպում են խոչընդոտներ և ձախողում նպատակի իրականացումը ու պահանջմունքի բավարարումը:

Հոգեբանության մեջ ֆրուստրացիայի վերաբերյալ կան տարբեր տեսակետներ: Ըստ Լ. Անդրոպովայի՝ ֆրուստրացիան հուզական վիճակ է, որն ապրում է մարդը, երբ չի կարողանում ինչ-որ բան ստանալ, երբ կարիքներն ու ցանկությունները անհասանելի են: Հոգեբան, հոգեթերապևտ Լ. Լևիցկայան ֆրուստրացիան համարում էր տառապանք, քանի որ մարդը չի կարողանում հասնել այն ամենին, ինչին ցանկանում է [3]:

Ամերիկացի հոգեթերապևտ Ս. Ռոզենցվեյգը համարվում է ֆրուստրացիայի տեսության հեղինակը (լատ.՝ «պլանների ձախողում», «գաղափարների ոչնչացում»):

Նա առանձնացնում է ֆրուստրացիայի երկու տեսակ.

1. առաջնային, երբ սուբյեկտը զրկված է կարիքը բավարարելու հնարավորությունից՝ որևէ օբյեկտի բացակայության պատճառով,
2. երկրորդային, երբ կարիքի բավարարման ճանապարհին առաջանում են խոչընդոտներ [1, 8]:

Ֆրուստրացիայի ուժը կախված է նպատակի կարևորության աստիճանից: Այն մարդուն, ով գտնվում է ֆրուստրացիոն վիճակում, անվանում են ֆրուստրանտ, իսկ ֆրուստրատորը այն անձն է, մարդկանց խումբը, նրանց գործողությունները, տարբեր հանգամանքներն ու իրավիճակները, որոնք առաջանում են մարդու նպատակի ճանապարհին որպես խոչընդոտ [2, 14]:

Գոյություն ունեն ֆրուստրացիայի տարբեր դասակարգումներ: Դրանցից մեկի համաձայն այն լինում է աղեկվատ և ոչ աղեկվատ:

Առաջին տեսակը տեղի է ունենում, երբ մարդու՝ դեպի նպատակը տանող ուղիղ ճանապարհին հանդիպում են բազում խոչընդոտներ, որոնք դժվարացնում են նպատակի իրականացումը: Այս տեսակը հիմա արդիական է շատերի համար: Ոչ ադեկվատ ֆրուստրացիայի դեպքում մարդը երազում է անհնարինի մասին ու տառապում դրանից [3]:

Ֆրուստրատորները դասակարգվում են արտաքին և ներքին տեսակների: Ներքին անվանվում են այն ֆրուստրատորները, որոնք արգելք են հանդիսանում նպատակի ճանապարհին, իսկ արտաքին, որոնք թույլ չեն տալիս մարդուն դուրս գալ ստեղծված իրավիճակից: Արտաքին ֆրուստրատորները իրենց հերթին կարող են լինել իրական և պոտենցիալ: Իրական են նրանք, որոնք տվյալ պահին արդեն ազդեցություն են ունենում մարդու վրա և ֆրուստրացնում նրան, իսկ պոտենցիալ ֆրուստրատորները արտաքին աշխարհի սպասվող ֆրուստրացիոն գործոններն են [2, 17]:

Գրականության մեջ առանձնացնում են ֆրուստրատորների երեք հիմնական տեսակ.

1. զրկանք, որը ներառում է նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ միջոցները, որը մարդը չունի: Միաժամանակ կան արտաքին և ներքին զրկանքներ,

2. կորուստ, որը ևս կարող է լինել արտաքին, օրինակ՝ սիրելիի կորուստ, և ներքին՝ ուժի, հեղինակության կորուստ,

3. կոնֆլիկտ, որի դեպքում արտաքին կոնֆլիկտը կարող է կապված լինել աշխատավայրում ուրիշի դիրքի համար կռվի հետ: Ներքին կոնֆլիկտի օրինակ կարող է լինել այն, որ մարդը չի կարողանում ուրախանալ իր ձեռք բերած նոր անշարժ գույքով՝ նման հնարավորություն չունեցող մարդկանց առաջ մեղքի և ամոթի զգացման պատճառով [3]:

Հատկապես վտանգավոր են այն սթրես-ֆրուստրատորները, որոնք հոգեկան տրավմա են առաջացնում: Տրավմատիկ են համարվում այն ֆրուստրատորներն ու սթրեսային գործոնները, որոնք վտանգ են ներկայացնում մարդու առողջությանը և կյանքին, և երբ անհատը, համեմատելով իր ուժերն ու հնարավորությունները արտաքին վտանգի հետ, գիտակցում է, որ չունի բավարար հնարավորություններ այն հաղթահարելու համար [2, 61-62]:

Ելնելով նրանից, թե ինչին է ուղղված ֆրուստրատորի ազդեցությունը, տարբերակում են նաև ֆրուստրացիայի հետևյալ երկու տեսակները.

1. պրոբլեմային ֆրուստրացիա, որն առաջանում է երկու պատճառով՝

- խնդիրը բարդ է, և անհատը չունի բավարար գիտելքներ ու հմտություններ այն լուծելու համար,
- խնդիրը պարզապես լուծում չունի,

2. անձնային ֆրուստրացիա, որի դեպքում մարդը բարեհաջող սկսում է իր նպատակալաց գործունեությունը, բայց նրա ճանապարհին առաջանում են խոչընդոտներ: Հակառակ դեպքում նա հաջողությամբ կավարտեր այն [2, 18]:

Կարելի է առանձնացնել նաև ռետրոսպեկտիվ և պրոսպեկտիվ ֆրուստրացիա: Առաջինը տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ որպես ֆրուստրատոր հանդես է գալիս այն բանի գիտակցումը, որ նախկինում ինչ-որ բան չենք արել, չենք օգտվել իրական հնարավորություններից: Երկրորդ՝ պրոսպեկտիվ տեսակի դեպքում մարդը կանխատեսում է այն ֆրուստրացիաները, որոնք կառաջանան իր կյանքում [2, 44-45]:

Ֆրուստրացիայի առաջացման պատճառները յուրաքանչյուր մարդու համար անհատական են: Հիմնական պատճառներից են

1. նպատակներին հասնելու անկարողությունը,
2. անիրատեսական սպասումները,
3. իրավիճակի սխալ ընկալումը,
4. անվստահությունը սեփական ուժերի նկատմամբ,
5. սթրեսը աշխատավայրում,
6. խնդրի լուծման հետ կապված դժվարությունները և այլն [4]:

Ֆրուստրացիայից խուսափելու համար առաջին հերթին պետք է ունենալ իրատեսական սպասումներ, նախապես պլանավորել գործունեությունը և գնահատել այն խնդիրները, որոնք կարող են առաջանալ, ինչը կօգնի խուսափել այնպիսի իրավիճակներից, որոնք կարող են ֆրուստրացիա առաջացնել, ինչպես նաև սովորել կառավարել սեփական հույզերը:

Մեր օրերում ֆրուստրացիայի հսկայական աղբյուրը սոցիալական միջավայրն է, որի պատճառով առաջանում է սոցիալական ֆրուստրացիա: Վ. Շլյապնիկովը ասում է, որ մարդկանց համար կարևոր է այլ մարդկանցից վատը չլինելը, բայց քանի որ լավ կամ վատ հասկացությունները հարաբերական են, ապա համեմատությունը ֆրուստրացիա է առաջացնում [4]:

Հասարակության կողմից սահմանված չափանիշներն ու ակնկալիքները կարող են ճնշում գործադրել մարդկանց վրա, որն էլ իր հերթին

նպաստում է դժգոհությունների առաջացմանն ու ֆրուստրացիաների ի հայտ գալուն: Սոցիալական ֆրուստրացիայի մեկ այլ պատճառ կարող է հանդիսանալ շրջապատող մարդկանց կողմից աջակցության բացակայությունը, որը մեծացնում է միայնության զգացումը, ինչպես նաև ուրիշների բացասական գնահատականները և քննադատությունները սեփական նպատակների և կարողությունների վերաբերյալ կարող են խաթարել վստահությունը սեփական ուժերի նկատմամբ և առաջացնել ֆրուստրացիա:

Ֆրուստրացիայի առաջացման պատճառների, դրսևորումների և անձնային որակների միջև կապի վերաբերյալ կան տարբեր ուսումնասիրություններ: Ոմանք գտնում են, որ աղջիկներն ավելի հեշտ են ֆրուստրացվում, քան տղաները: Կան տվյալներ, համաձային որոնց՝ թույլ նյարդային համակարգ ունեցող մարդիկ ավելի հեշտ են ֆրուստրացվում նույնիսկ ամենափոքր ձախողումների դեպքում, քան ուժեղ նյարդային համակարգ ունեցողները [7]:

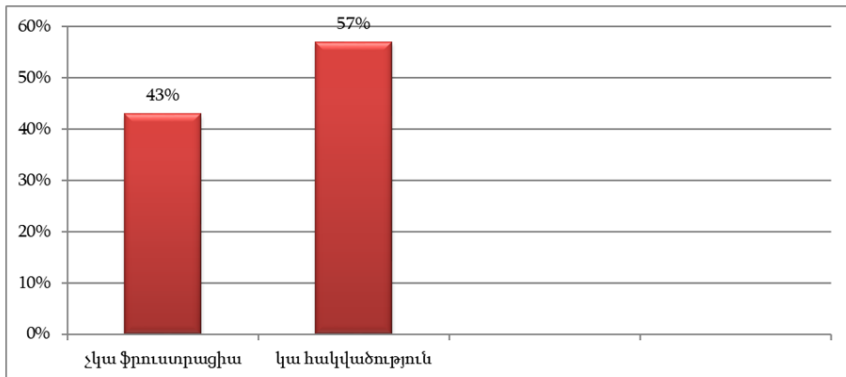
Մեր հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ֆրուստրացիայի կապն անձի կամային որակների հետ:

Ֆրուստրացիայի և կամային որակների միջև կապը բացահայտելու համար իրականացրել ենք հետազոտություն: Հետազոտության մասնակիցները 19-20 տարեկան 30 ուսանողներ են, որոնք սովորում են ՎՊՀ-ի և ՀԱՊՀ-ի 2-րդ և 3-րդ կուրսերում: Հետազոտությունը իրականացվել է «ֆրուստրացիայի հակվածության» հարցարանի [6] և Մ. Վ. Չումակովի «անձի կամային որակների» հարցարանի միջոցով [5]:

Առաջին քայլն էր ուսումնասիրել ֆրուստրացիայի առկայությունը ուսանողների մոտ: Ըստ «ֆրուստրացիայի հակվածության» հարցարանի արդյունքների՝ հետազոտվողների 57 %-ի մոտ կա հակվածություն դեպի ֆրուստրացիան, իսկ 43 %-ի մոտ ֆրուստրացիան բացակայում է:

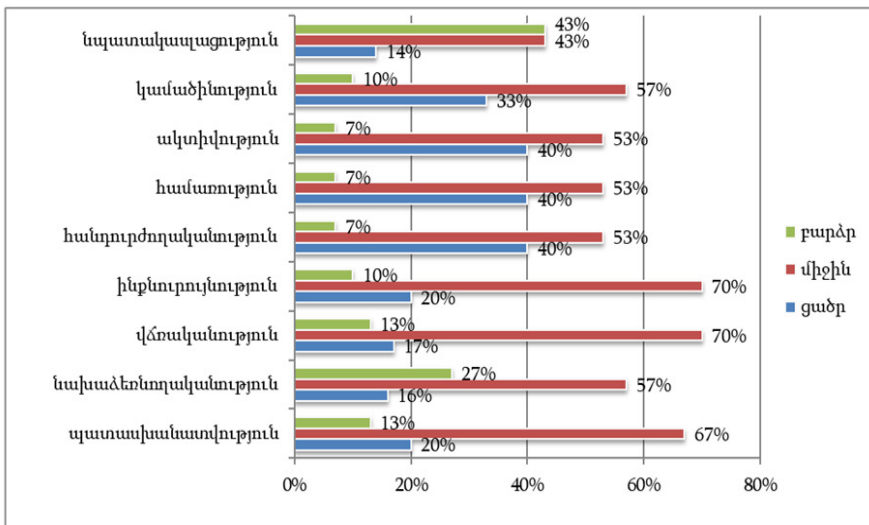
Հետազոտության արդյունքները տե՛ս 1 տրամագրում:

Ինչպես երևում է տրամագրից, 43 %-ի մոտ չկա ֆրուստրացիա, իսկ 57 %-ի մոտ առկա է հակվածություն դեպի ֆրուստրացիան: Այս ցուցանիշը վկայում է այն մասին, որ այսպիսի մարդիկ ավելի շատ են ենթարկվում բացասական հույզերի ազդեցությանն ու սթրեսներին: Նրանք կարող են ունենալ ցածր հանդուրժողականություն խոչընդոտների նկատմամբ: Ֆրուստրացիայի հակվածությունը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ մարդկանց ինքնագնահատականի և ինքնավստահության վրա:

Տրամագիր 1. Ֆրուստրացիայի հակվածության ցուցանիշները ուսանողների մոտ

Կամային որակների զարգացվածությունը որոշելու համար օգտագործեցինք Մ. Վ. Չումակովի անձի կամային որակները բացահայտող հարցարանը: Հետազոտության արդյունքները ներկայացված են տրամագիր 2-ում:

Տրամագիր 2. Անձի կամային որակների զարգացվածության աստիճանը ուսանողների մոտ

Ըստ Մ. Վ. Զումակովի «անձի կամային որակների» հարցարանի արդյունքների՝ վերլուծության հետազոտվողների մոտ առավել զարգացած է նպատակաւացությունը: Մյուս կամային որակը, որը զարգացած է հետազոտվողների մոտ, նախաձեռնողականությունն է: Մյուս կամային որակները գտնվում են զարգացման միջին մակարդակում:

Ֆրուստրացիայի և կամային որակների կապը բացահայտելու համար իրականացվել է համահարաբերակցական վերլուծություն, ըստ որի՝

Աղյուսակ 1

Ֆրուստրացիայի կապն անձի կամային որակների հետ

Նպատակաւացության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,1$	հակադարձ թույլ կապ
Կամաձինության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,2$	հակադարձ թույլ կապ
Ակտիվության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,1$	հակադարձ թույլ կապ
Համառության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,1$	հակադարձ թույլ կապ
Հանդուրժողականության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,4$	հակադարձ չափավոր կապ
Ինքնուրույնության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,5$	հակադարձ միջին կապ
Վճռականության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = 0,03$	կապը բացակայում է
Նախաձեռնողականության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = 0,02$	կապը բացակայում է
Պատասխանատվության կապը ֆրուստրացիայի հետ	$r = -0,1$	հակադարձ թույլ կապ

Սրա հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ մարդու կամային որակների մակարդակի զարգացմանը զուգընթաց նվազում է ֆրուստրացիայի մակարդակը: Ավելի զարգացած կամային որակներ ունեցող մարդիկ ավելի լավ են հատրահարում դժվարությունները, խոչընդոտներն ու սթրեսները, ինչն իր հերթին նվազեցնում է ֆրուստրացիայի մակարդակը և նպաստում ֆրուստրացիոն ազդեցությունների նկատմամբ հանդուրժողականության բարձրացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Дементий Л. И. «Фрустрация. Понятие и диагностика». ОмГУ, 2004, - 68 с.
2. Налчаджян А. А. «Фрустрация, психологическая самозащита и характер. Том 1. Защитные психологические механизмы и их генезис». Ереван, 2013, - 217 с.
3. Гаврилов Д. «Обманываться рад: что такое фрустрация и как ее преодолевать». <https://www.forbes.ru/forbeslife/461871-obmanyvat-sa-rad-cto-takoe-frustracia-i-kak-ee-preodolet?fbclid=IwAR23Jf6k3w19LbKkGdYoHBpagEDFAid2htlCcNVI9UXOxIFPTorQREqMejU> (հասանելի է 12. 10. 23):
4. Гайнуллин Э. Р. «Фрустрация». https://rehabfamily.com/articles/frustratsiya/?fbclid=IwAR2kQTip7BcxhyTQd9eCqVRbKkh7RUecLvI0AH8FpEON6ki4e6_8WliQ8B4 (հասանելի է 13. 10. 23):
5. Чумаков М. В. «Волевые качество личности». <https://infourok.ru/oprosnik-na-temu-emocionalno-volevye-kachestvali-chnosti-5702176.html> (հասանելի է 15. 11. 23):
6. «Склонность к фрустрации». <https://azps.ru/tests/stest/125.html> (հասանելի է 15. 11. 23):
7. «Типы реагирования на фрустрацию». <https://soulsick.ru/content/view/454/107/> (հասանելի է 13. 10. 23):

Сущность и виды фрустрации, ее связь с волевыми качествами человека

Барсегян Карине

ВГУ, «Психология», 3-й курс

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент В. Мирзоян

Резюме

Ключевые слова: *фрустрация, фрустрант, волевые качества, целеустремленность, инициативность*

В данной статье описывается фрустрация как психическое состояние, ее виды, причины, а также роль волевых качеств в процессе предотвращения фрустрации. Также представлены результаты эмпирического исследования, целью которого было выявить связь между фрустрацией и волевыми качествами. В ходе исследования был использован опросник «Склонность к фрустрации» и опросник М. В. Чумакова «Волевые качества личности»

The Essence and Types of Frustration and its Connection with the Volitional Qualities of a Person

Barseghyan Karine

VSU, Psychology, 3rd year

Academic Supervisor: V. Mirzoyan

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *frustration, frustrant, volition qualities, purposefulness, initiative*

The article describes frustration as a mental state, its types, causes and the role of volitional qualities in the process of preventing frustration. The results of an empirical research study, the purpose of which was to identify the connection between frustration and volitional qualities, are also presented. During our research study, the questionnaire “Tendency to Frustration” and M. V. Chumakov’s questionnaire “Volitional Qualities of Personality” were used.

**Արհեստական բանականությունը աշխատակիցների
հավաքագրման գործընթացում. կիրառությունների շրջանակի
ուրվագծում և մարտահրավերների հասցեագրում**

Գյումշուդյան Սյուզաննա

*«ԵՊՀ» հիմնադրամ, «Հոգեբանություն», 2-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ գիտաշխատող Ա. Գրիգորյան*

Հանգուցային բառեր. *հավաքագրում, մարդկային ռեսուրսների կառավարում, արհեստական բանականություն, որոշման կայացում, հավաքագրման ավտոմատացված գործընթացներ*

21-րդ դարում հավաքագրման դերը մարդկային ռեսուրսների կառավարման մեջ նշանակալի է՝ որպես որակավորված մասնագետներին նույնականացնելու, նրանց գրավելու և ընտրելու գործընթաց՝ ընկերությունների կադրային կարիքները բավարարելու համար: Ըստ Քեմբրիջի բառարանի՝ հավաքագրումը ընկերության համար աշխատակիցներ գտնելու կամ կազմակերպության նոր անդամ ներգրավելու գործընթացն է [6]: Այլ կերպ ասած՝ հավաքագրումը ընկերության թափուր աշխատատեղին համապատասխանող թեկնածուների խմբից ճիշտ թեկնածու ընտրելու պրակտիկան է: Կարելի է ասել, որ հավաքագրումը նաև ՄՌԿ-ի հիմնական է, քանի որ ընտրվում են այն աշխատակիցները, որոնք ապագայում ընգրկվում են ՄՌԿ-ի այլ պրակտիկաներում: Դրա համար շատ կարևոր է կազմակերպություններում ունենալ աշխատակիցների հավաքագրմամբ և ընտրությամբ զբաղվող կոմպետենտ անձնակազմ (Newell, 2005): Եթե աշխատանքի ընդունվի տվյալ պաշտոնին չհամապատասխանող մարդ, որպես արդյունք՝ կազմակերպությունը կարող է մի շարք տնտեսական վնասներ կրել [1, 11]: Հետևաբար՝ հավաքագրման պրակտիկաների, ընտրության չափանիշների ու գործիքակազմի ուսումնասիրությունն ու դրանց արդյունավետության գնահատումը շատ կարևոր են դառնում ինչպես առանձին կազմակերպությունների՝ որպես գործատուի շահերի տեսանկյունից, այնպես էլ կազմակերպչական ոլորտում մարդու կողմից որոշման կայացման գործընթացի առանձնահատկությունների, դրա վրա ազդող գործոնների վերհանման, աշխատաշուկայի զարգացման հեռանկարների, գործատու-աշխատակից հաղորդակցության պրակտիկաների փոփոխությունների հասկացման համար:

Չնայած հավաքագրման գործընթացի վերաբերյալ էմպիրիկ աշխատանքների աճին՝ հավաքագրման գործընթացի վերաբերյալ տեսական

աշխատանքները սակավաթիվ են: Հավաքագրման գործընթացի վերաբերյալ գրականությունը մեծամասամբ անդրադառնում է դիմորդների ընտրության հիմնական չափանիշներին, գործատուների՝ աշխատակիցների ընտրության ռազմավարություններին: Ոլորտի ուսումնասիրություններն էլ ավելի են բարդանում, երբ հաշվի ենք առնում անընդհատ փոփոխվող պրակտիկաները՝ տեխնոլոգիական զարգացմանը զուգընթաց: Ինչպես սոցիալական կյանքի կազմակերպման այլ ոլորտներ, այնպես էլ աշխատաշուկան և, մասնավորապես, աշխատակիցների հավաքագրման ոլորտը նույնպես զերծ չեն մնացել նորարարական գործիքակազմի ներդրումից:

Հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու հավաքագրման գործընթացի ժամանակակից միտումները, ինչպես նաև այդ գործընթացում արհեստական բանականության կիրառությունն ու դրանից բխող մարտահրավերները: Վերջինս ակնարկային վերլուծություն է՝ ուրվագծելու ԱԲ գործիքակազմի հիմնական շրջանակը ու առավելությունները, և հասցեագրելու հետագա ուսումնասիրությունների ուղղություններ:

Մրցակցության պայմաններում աշխատակիցների հավաքագրման գործընթացը փոխվել է: Այլևս հնարավոր չէ օգտագործել հավաքագրման նույն աղբյուրները, ինչպես ընդունված էր նախկինում: Փոխարենը ընկերություններն այսօր օգտագործում են իրենց աշխատակիցներին հավաքագրելու ավելի նորարարական եղանակներ՝ որպես մրցակիցներից տարբերվելու միջոց: Սրանից կարելի է հետևություն անել, թե որքան կարևոր է յուրաքանչյուր կազմակերպության համար փորձել հետևել հավաքագրման միտումներին և իրազեկ լինել՝ ինչպես է զարգանում հավաքագրումը [1, 11]:

Հավաքագրման արդյունավետ պրակտիկան մեծապես նպաստում է տաղանդավոր աշխատակազմի ներգրավմանը, կազմակերպության աճի խթանմանը, շուկայում մրցակցային առավելությունների պահպանմանը, բազմազանությանը և ներառականությանը:

Գոյություն ունեն հավաքագրման գործընթացի կազմակերպման մի քանի մոտեցումներ: Այդ մոտեցումները կազմակերպությունից կազմակերպություն խիստ տարբերվում են: Ըստ Մարդկային ռեսուրսների կառավարման նորարարական ակադեմիայի (AIHR)՝ հավաքագրման ցիկլը կազմված է վեց հիմնական քայլերից [3]: Առաջին՝ նախապատրաստական փուլի ժամանակ համալրման ղեկավարի (hiring manager) հետ ուրվագծվում է թափուր աշխատատեղերի շրջանակը, սահմանվում են աշխատանքային պարտականություններն ու ապագա աշխատակցի

մասնագիտական պրոֆիլը, պատրաստվում և հրապարակվում է աշխատանքի հայտարարությունը, այդպիսով էլ իրականացվում է թեկնածուների որոնումը: Որոնման փուլում ստուգվում են նաև տվյալների պահոցում եղած տաղանդները՝ տվյալ հաստիքին համապատասխանությունը դիտարկելու նպատակով: Գործընթացին տեղյակ է լինում նաև համալրման ղեկավարը: Որոնման փուլից հետո ֆիլտրվում են ինքնակենսագրականները, ապա՝ հեռախոսային զրույցները, տրվում է իրատեսական աշխատանքի նախադիտում: Ֆիլտրման փուլին հաջորդում է ընտրությունը, որի ժամանակ կիրառվում է հարցազրույցի ուղեցույց՝ գործընթացը կառուցվածքավորելու համար, ավտոմատացվում է հարցազրույցի պլանավորումը, իսկ համալրման ղեկավարը հստակ տեղեկացվում է ընթացքի վերաբերյալ: Համալրման փուլում ստուգվում են տեղեկանքները, համալրման ղեկավարի հետ կայացվում են համալրման տվյալահեն որոշումներ: Եվ, վերջին՝ աղապտացիայի փուլում կապը պահպանվում է թեկնածուի հետ նախաաղապտացիոն շրջանում, պարբերաբար ստուգումներ են արվում աղապտացիոն շրջանում և, անհրաժեշտության դեպքում, հաղորդվում համալրման ղեկավարին [2]: Հավաքագրումն ու աշխատակիցների տեղաբաշխումը, մարդկային ռեսուրսների պլանավորման տեսանկյունից, «սնուցող» դեր է կատարում կազմակերպության համար՝ լուծելով կազմակերպության՝ անձնակազմի հետ կապված մարտահրավերները [4, 3]:

Հավաքագրման գործընթացի մեկ այլ մոդել առաջարկել է Ջ. Բրոն: Ըստ Ջեյմս Բրոյի՝ հավաքագրման գործընթացի մոդելը բաղկացած է հինգ փոխկապակցված քայլերից: Առաջին քայլը սկսվում է կազմակերպության՝ աշխատակիցների հավաքագրման նպատակները սահմանելուց, որը հստակեցնում է, թե քանի հաստիք պետք է համալրվի, և թե ցանկալի նոր աշխատակիցը ինչ բնութագրեր, ինչպիսիք են հմտությունները, աշխատանքային փորձ, կրթություն պետք է ունենա: Երկրորդ քայլը ռազմավարության մշակումն է, որտեղ կազմակերպությունները պետք է ընտրեն, թե ինչպիսի աշխատող են ցանկանում հավաքագրել, ինչ աղբյուրով, ինչ ուղերձով են ուզում կապ հաստատել, և արդյոք կլինեն բյուջեի սահմանափակումներ: Աղբյուրները լինում են ներքին, արտաքին կամ միջանցիկ: Երրորդ քայլը հավաքագրման գործողություններն են, երբ պետք է որոշվի հավաքագրման մեթոդը. ո՞ր հավաքագրման մասնագետները պետք է իրականացնեն հավաքագրումը, կամ արդյո՞ք նրանց անհրաժեշտ է երկարացնել աշխատանքի առաջարկի ժամանակահատվածը: Մինչև երրորդ քայլը՝ Բրոյի հավաքագրման գործընթացը նկարա-

գրվում է ըստ կազմակերպության տեսլականի, իսկ չորրորդ քայլում աշխատանքի դիմողի գործունն է մտնում մոդելի մեջ: Սա ներառում է դիմորդի հետաքրքրությունը (օրինակ, թե որքան հետաքրքիր է, նրա կարծիքով, պաշտոնը, ինչ է ակնկալում աշխատանքի առաջարկից կամ ինչ այլ հնարավորություններ ունի): Այն ներառում է նաև դիմողի անձնաշին բնութագրերը և որոշումների կայացման գործընթացը: Վերջին՝ հինգերորդ քայլը հավաքագրման արդյունքներն են, որոնք փոխկապակցված են հավաքագրման գործընթացի բոլոր նախորդ քայլերի հետ: Սրանք ամբողջ հավաքագրման վերջնական արդյունքներն են, որոնք պետք է կապված լինեն հավաքագրման նպատակների հետ, որ կազմակերպությունն ուներ ի սկզբանե, և տեսանելի լինեն ինչպես ռազմավարության մշակման, այնպես էլ հավաքագրման գործողությունների միջոցով: Հավաքագրումն այս բոլոր քայլերով իրականացված համարվում է այն դեպքում, երբ, ըստ Բրոյի, կազմակերպությունը հաջողությամբ նոր աշխատակից է հավաքագրել թափուր պաշտոնի համար [1, 12-13]:

Ավանդական հավաքագրման գործընթացը չունի որոշակի մոդել, թե ինչպես պետք է այն իրականացվի: Ավելի ճիշտ է ասել, որ այն տարբեր ձևով է նկարագրված և տեսականացված տարբեր հետազոտողների կողմից [1, 12]: Սովորաբար, առաջին քայլով ընկերությունը որոշում է, թե արդյոք կազմակերպության ներսում պետք է լրացվի տեղը կամ թափուր աշխատատեղը, երկրորդը թափուր աշխատատեղի վերլուծությունն է, երրորդը՝ աշխատանքի նկարագրությունը (կատարողականի պրոֆիլը) գրելը և, վերջապես, նախընտրելի աշխատակցի նկարագրության որոշակիացումը [1, 12]: Ընտրությունը աշխատակիցների համալրման երկրորդ գործընթացն է: Այն սովորաբար անցկացվում է կազմակերպության իրականացրած նախնական հավաքագրումից հետո, երբ ստեղծվում է որակավորված դիմորդների հնարավոր մի խումբ, և ապա աշխատանքի համար պետք է ընտրվի համապատասխան դիմորդը: Ըստ Newell-ի՝ ընտրությունը նման է խճապատկերի, գլուխկոտրուկի, որտեղ ընկերությունը փորձում է սխալ կտորների փնջից ընտրել գլուխկոտրուկի ճիշտ կտորը: Համապատասխան աշխատողների ընտրությունն առավել հաճախ իրականացվում է ավանդական մեթոդներով, օրինակ՝ թեկնածուների հետ հարցազրույց անցկացնելով: Այնուամենայնիվ, սա պրակտիկա է, որն ընկերությունները կամաց-կամաց փոխարինում են ավելի ոչ ավանդական մեթոդներով՝ որպես ընտրության հուսալիությունը բարձրացնելու միջոց: Կարևոր բաներից մեկը, որ պետք է հաշվի առնել ընտրություն կատարելիս, այն է, որ բոլոր թեկնածուները պետք է ունենան

աշխատանքի համար ընտրվելու հավասար հնարավորություններ [1, 11-12]: Ընտրության համար գործածվող որոշ մեթոդներ ներառում են նախնական ընտրությունը, հարցազրույցները և գնահատման կենտրոնները: Դիմորդի ընտրությանը համապատասխան մեթոդի ճիշտ լինելը սովորաբար գնահատվում է երեք չափանիշով՝ հուսալիություն, հիմնավորվածություն և օգտակարություն: Ըստ հիմնավորվածության՝ դիմորդները կարող են գնահատվել աշխատանքի կատարողականով (y առանցք) և թիմային աշխատանքի գնահատմամբ (x առանցք)՝ ըստ «կեղծ բացասականների» կամ «կեղծ դրականների», այսինքն մարդիկ, ովքեր իրենց վատն էին համարում, բայց լավն էին, կամ մարդիկ, ովքեր իրենց համարում էին լավը, բայց, ի վերջո, վատ էին հանդես գալիս: Ընտրության վերջնական որոշումը, որպես կանոն, ընդունում է մեկ անձ, շատ հաճախ աշխատանքային փորձ ունեցող հավաքագրման մասնագետը, ով կարող է համարժեք որոշումներ կայացնել, թե ով է համապատասխանում տվյալ աշխատանքին: Ավելի մեծ ընկերություններում կա հնարավորություն, որ ընտրության վերջնական որոշումը կայացնի խորհուրդը՝ աշխատակիցների համար պատասխանատու հիմնական անձնակազմից մի քանի հոգու հետ, օր.՝ անմիջական ղեկավարները և նախագահը: Այս մեթոդը բացառում է փորձառության և պահանջվող հմտությունների ճնշումը, ինչպես նաև կարող է օգնել վերացնել թեկնածուների նկատմամբ կողմնակալության որոշ գործոններ [1, 12]:

Անցած տարիների ընթացքում ՄՌԿ ոլորտը մեծ ազդեցություն է կրել տեխնոլոգիական առաջընթացից, հատկապես համացանցը մեծապես ազդել է կազմակերպություններում ՄՌԿ-ի ընդհանուր գործունեության վրա: Առցանց հավաքագրումը, որը կարելի է անվանել նաև էլեկտրոնային հավաքագրում, ՄՌԿ-ում ազդեցիկ միտում է եղել հավաքագրման գործընթացի և ՄՌԿ տարբեր առաջադրանքների ավտոմատացման առումով, ինչպիսիք են ՄՌԿ գնահատումը և ՄՌԿ պարզևատրումները: Հատկապես առցանց հավաքագրման արդյունքում ստացվող աշխատանքի մեծ թվով դիմումների պատճառով քննարկումներ են եղել այն մասին, թե ինչպես կարող են կազմակերպությունները կառավարել այս բոլոր դիմումները: Այնուամենայնիվ, աշխատանքի ընդունման գործընթացում տեխնոլոգիաների օգտագործումը հատկապես տարածում է գտել խոշոր ընկերությունների շրջանում [1, 13-16]: Տեխնոլոգիական առաջընթացը ոչ միայն հանգեցնում է թեկնածուներից ակնկալիքների փոփոխությունների այս կամ այն ուղղություններով, այլև տեխնոլոգիան ինքնին վերափոխում է հավաքագրման գործընթացը: Ըստ Huang and Liao-ի՝ Արհեստական բա-

նականության (ԱԲ) նորույթը հավաքագրման գործընթացում խթանում է դրական, կայուն մինչաշխատանքային հարաբերությունների վարքագիծը հինգ հիմնական գործոնների պատճառով՝ էսթետիկա, մատչելի գործածություն, աշխուժություն, ծառայության գերազանց մատուցում, օգտակարություն [5, 220]: Էլեկտրոնային հավաքագրման տեխնոլոգիաների թեկնածուների փորձի ինտեգրումը կարող է զգալիորեն խթանել հավաքագրման տեխնոլոգիան և դրա արժեքի համաստեղծման բաղադրիչը: Պոտենցիալ թեկնածուներին, ներկայիս աշխատակիցներին և կազմակերպություններին միացնելը հավաքագրման առաջադեմ միջավայրում կստեղծի տեխնոլոգիական միջնորդավորված հավաքագրման ծառայության էկոհամակարգ, որտեղ հետադարձ կապը ձևավորված է և անմիջական: Թեկնածուները, ովքեր օգտագործում են ԱԲ ներառող էլեկտրոնային հավաքագրման տեխնոլոգիաներ, ունեն ոչ ավտոմատ ընտրության հնարավորություն, որի ժամանակ համակարգը ընտրում է առավել որակավորված դիմորդին: Սա ժամանակին ծանուցում է թեկնածուին և օգուտ է բերում կազմակերպությանը աշխատողների որակի, ինչպես նաև ներդրումների վերադարձի առումով՝ հաշվի առնելով էլեկտրոնային հավաքագրման տեխնոլոգիաների հետ կապված տարբեր ծախսերը [5, 219]:

Աշխատակիցների հավաքագրման գործընթացում ԱԲ-ի կիրառությունը ունի երկկողմանի օգտակարություն: Դիտարկենք մի քանի օրինակներ որոշ ընկերությունների փորձի օրինակով:

1. Ideal Corp-ը ծրագրային ապահովման ընկերություն է, որն օգտագործում է ԱԲ-ն հավաքագրման առաջադրանքները ավտոմատացնելու համար: Ընկերության գործադիր տնօրեն Մոմեն Մոնդալն ասում է, որ ԱԲ-ի ամենամեծ ազդեցությունը թեկնածուների ավտոմատ ֆիլտրումն է և կողմնակալության նվազեցումը: ԱԲ-ն կարող է սովորել որոշակի պաշտոնում հաջողակ աշխատակիցների որակավորումները և կիրառել այդ գիտելիքները՝ որակյալ թեկնածուներ ընտրելու, հաշվելու և գնահատելու համար: Ըստ Մոնդալի՝ ընկերությունը հավաքագրելու համար օգտագործել է ԱԲ ծրագրակազմ՝ հավաքագրման ծախսերի 71 %-ով կրճատմամբ և հավաքագրման արդյունավետության եռակի բարձրացմամբ: Նախ, նիշերի օպտիկական ճանաչումը (OCR) օգտագործվում է թղթային ռեզյումեները և նկարները նույնականացնելու համար, կամ օգտագործում է մեծ տվյալների մեթոդը՝ էլեկտրոնային ռեզյումեները ֆիլտրելու, ռեզյումեները վերլուծելու, ռեզյումեի և տեքստի տեղեկատվության դուրսբերման տեխնիկայի բնութագրերը համադրելու համար՝ համապատասխանության, հարաբերակցության վերլուծության և վիճակագրական տվյալների

վերլուծության միջոցով: Տվյալների բազան վայրկյանների ընթացքում կարող է վերածվել կառուցվածքային ռեգյումեի և թեկնածուի ռեգյումեն ճշգրիտ ու արագ ներկայացնել ընկերությանը: Միննույն ժամանակ, ռեգյումեի և աշխատանքի համապատասխանության վերլուծության միջոցով համակարգը կարող է համապատասխան պաշտոններ առաջարկել թեկնածուներին, հատկապես որոշ առաջնակարգ տաղանդների համար: Այս գործընթացում ԱԲ-ն ունի թեկնածուներին առանց կողմնակալության ֆիլտրելու առանձնահատկությունները [4, 5]:

2. Մեկ այլ պարագայում ԱԲ-ն կիրառվել է հարցազրույցների անցկացման փուլում: Հարցազրույցի ընթացքում ընկերությունը ստեղծում է հավաքագրման մոդել, և ռոբոտը հարցեր է տալիս թեկնածուին: Ձեռնարկությունը կարող է ռոբոտին առաջադրել թեկնածուի տված պատասխանների և պաշտոնների համապատասխանեցման, բանալի բառերի ընդլայնման խնդիրներ: Օրինակ, եթե թեկնածուն զբաղվել է տվյալների մշակման հետ կապված աշխատանքով, ռոբոտը կհարցնի գործողության ընթացքը և կհարցնի, թե որ տվյալների բազան օգտագործի ըստ պատասխանի: Պատասխանը կարելի է գնահատել հավաքելով բանալի բառեր և նմանատիպ բառերի իմաստներ: Եթե հարցազրուցավարը կասկածներ ունի, կարող է նորից դիտել տեսանյութը: ԱԲ-ն 15 րոպե տևողությամբ վիդեո հարցազրույցը վերածում է 20000 տվյալների՝ դեմքի շարժումների, ինտոնացիայի և բառերի ընտրության վերաբերյալ: Համակարգը կարող է օգնել հարցազրուցավարին մեծապես բարելավել հարցազրույցի արդյունավետությունը՝ չնվազեցնելով հարցազրույցի որակը [4, 5]:

3. Leap.ai-ը հիմնադրվել է Միացյալ Նահանգներում 2016 թվականին Yunkai Zhou-ի (Leap.ai-ի համահիմնադիր և CTO) և այլոց կողմից՝ կենտրոնանալով բարձր տեխնոլոգիական ընկերություններում բոլոր պաշտոնների համար կարիերայի զարգացման հարթակի ստեղծման վրա: Նրանք բարձրորակ կերպով համապատասխանեցնում են աշխատանք փնտրողներին և հավաքագրողներին՝ արհեստական ինտելեկտի տեխնոլոգիայի կիրառմամբ [4, 6]:

4. Դեմքի ճանաչման տեխնիկան կարող է օգտագործվել քննելու և որոշելու, թե արդյոք թեկնածուն համապատասխանում է իր ներկայացրած փաստաթղթին՝ դրանով իսկ թույլ չտալով մյուսներին անցնել թեստը թեկնածուի փոխարեն: Բնական լեզվի մշակման տեխնոլոգիայի օգտագործումը վերացնում է մուտքագրելու անհրաժեշտությունը, իսկ խոսքից տեքստի փոխակերպումը շատ ժամանակ չի պահանջում, ինչը մեծապես բարելավում է հավաքագրողի աշխատանքի արդյունավետությունը և

ճշգրտությունը: Բացի այդ, համակարգը կարող է նաև ընտրել ողջամիտ հարցազրուցավարի՝ օգտագործելով ձայնային թեստի մեթոդը՝ արդյունավետ հավաքագրում իրականացնելու համար: Դրանից հետո մեծ տվյալների (Big data) մեթոդը օգտագործվում է թեկնածուների մասին տեղեկություններ հավաքելու, թափուր աշխատատեղերը ֆիլտրելու, համալրված անձնակազմի հարցազրույցի արդյունքները համապատասխանեցնելու, նրանց անձնային բնութագրերը, առավելություններն ու թերությունները վերլուծելու և համընկնող պաշտոնները համապատասխանեցնելու համար՝ անձի և IQ/EQ թեստի վերլուծության միջոցով:

Միևնույն ժամանակ, աշխատակիցները կարող են պարբերաբար թեստավորվել (օրինակ՝ տարեկան): ԱԲ-ի օգտագործումը կարող է օգնել ղեկավարներին բացահայտելու հաջողության մեծ ներուժ ունեցող նոր աշխատակիցներին և տեղակայել նրանց ճիշտ թիմում: Խելացի համակարգը կարող է նաև օգնել աշխատակիցներին համապատասխանեցվել ճիշտ ղեկավարների հետ, առաջարկել հնարավորություններ սովորելու և մասնագիտական ճանապարհների համար և նույնիսկ կանխատեսել, որ նրանք աշխատանքից հեռացվելու վտանգի տակ են: Այն կարող է նաև օգնել նորից համապատասխանեցնել աշխատատեղերը այն աշխատողների համար, ովքեր պատրաստակամ են փոխել աշխատանքը [4, 6]:

5. Ըստ Upadhyay and Khandelwal-ի՝ ԱԲ-ի կիրառումը ՄՌԿ-ում հավաքագրման մասնագետների շրջանում ամենաուշագրավ միտումներից մեկն էր 2018 թվականին: Ստյուարտը և Նորվիլը տեղեկատվության վերհանումը սահմանում են որպես գործընթաց, որտեղ տեղեկատվություն և գիտելիք կարելի է հավաքել տեքստը սկանավորելով: Հատկապես նոր աշխատակիցների հավաքագրման ժամանակ ԱԲ-ն կարող է օգտագործվել տեղեկատվության վերհանման մեթոդներով, որոնք կարող են ավտոմատացնել ռեզյումեի սկանավորման և համապատասխան տեղեկատվության վերհանման գործընթացը: Քանի որ աշխատանքի դիմումների թիվն ավելացել է և կարող է նույնիսկ ծանրաբեռնել ՄՌ բաժինները, աշխատանքի ընդունման գործընթացն արագացնելու համար ներկայացվել են ավտոմատացված համակարգեր, որոնք դասակարգում են աշխատանքի թեկնածուներին (օր.՝ ABC մեթոդը): ՄՌ բաժինը սովորաբար ձեռքով իրականացնում է ստացված աշխատանքի հայտերի գնահատումը, հետևաբար՝ դիմորդների վարկանիշային համակարգերը, որոնք կարող են ստեղծվել ԱԲ-ի կիրառմամբ, կարող են հավաքագրողների գնահատման առաջադրանքն ավելի արդյունավետ դարձնել: Թեկնածուների վարկանիշային համակարգը աշխատում է ԱԲ ալգորիթմների և մարդկային

հավաքագրողների ուժով, որոնք տրամադրում են ուսուցման տվյալներ ԱԲ ալգորիթմների համար, որտեղից նրանք սովորում են դիմորդների գնահատման գործառույթը: Ներկայացվում են չաթ-բոտեր՝ ԱԲ-ի վրա հիմնված հավաքագրման օգնականներ, որոնք հնարավորություն են տալիս թեկնածուների հետ անձնական և արդիական կապի հնարավորությունները էլեկտրոնային փոստի, տեքստային հաղորդագրությունների կամ երկխոսության պատուհանի միջոցով: Կան աշխատանքի համապատասխանեցման համակարգչային մի շարք տեխնիկաներ, որոնք մշակվել են հավաքագրողների ծանրաբեռնվածությունը թեթևացնելու համար: Նման տեխնիկան ներառում է ծրագրակազմ, որը տեսակավորում է ռեգումենտները և կարող է իրականացվել՝ օգտագործելով ուսուցման վրա հիմնված տեխնիկան և ալգորիթմները: ԱԲ-ի վրա հիմնված վարկանիշային համակարգերի հետաքրքիր առանձնահատկությունը դիմորդների անձնային գծերի մասին տեղեկատվություն հավաքելու հնարավորությունն է, որոնք չափազանց կարևոր են աշխատանքային հաստիքները համալրելիս: Այնուամենայնիվ, այս հատկանիշները հաճախ նկատվում են աշխատանքային հարցազրույցի ժամանակ, սակայն նախնական տվյալներ կարելի է ձեռք բերել համացանցում որոնումների միջոցով: Լեզվաբանական վերլուծություն կատարելով դիմորդների բլոգային գրառման կամ հղումով էջերի վրա՝ հնարավոր է տեղեկություններ հավաքել դիմորդների անձնային բնութագրերի, տրամադրության և հույզերի մասին: Աշխատանքային հարցազրույցները, որոնք անցկացվում են որպես տեսազրույց, դարձել են ընկերությունների հավաքագրման հանրաճանաչ գործիք: hirevue-ի կողմից մշակվել է վիդեո հարցազրույցների հավելված, որն օգտագործում է ԱԲ: Այս հավելվածում ԱԲ-ն կարող է մեկնաբանել և վերլուծել դիմողի մարմնի լեզուն, դեմքի արտահայտությունները կամ ձայնի տոնը: Հավելվածը համեմատում է հարցազրույց անցած դիմորդներին ընկերության լավագույն տաղանդավոր աշխատակիցների հետ և, վերջապես, հավաքագրողներին առաջարկում է լավագույն դիմորդ-թեկնածուներին:

«Հիլթոն» հյուրանոցների համաշխարհային ցանցը տեսազրույցների անցկացման մի քանի առավելություններ է ունեցել, մինչդեռ ամենաուշագրավ հետևանքը հավաքագրման գործընթացում ծախսված ժամանակի նվազումն է (time-to-hire): Մինչ հավաքագրման գործընթացը Հիլթոն հյուրանոցում տևում էր 42 օր, ԱԲ-ի վրա հիմնված վիդեո հարցազրույցների օգտագործման շնորհիվ այն տևում է ընդամենը 5 օր [1, 16-17]:

Ինչպես կարելի է տեսնել, արհեստական բանականության գործիք-

ները մեծապես կիրառվում են հավաքագրման գործընթացի ֆիլտրման և ընտրության փուլերում: Արհեստական բանականությամբ նախագծված ժամանակակից հավաքագրման համակարգերը, ընդհանուր առմամբ, նպատակ ունեն հեշտացնել կազմակերպությունների աշխատանքը և խնայել ծախսերը: Ըստ Դիքսոնի և Նուսայրի՝ ԱԲ-ի կիրառությունը հավաքագրման մեջ նվազեցնում է թղթային աշխատանքների ծավալը, նպաստում է թեկնածուների ավելի մեծ բազա ունենալուն: ԱԲ-ի օգնությամբ, նախքան հարցազրույցը, հնարավոր է մեղիահարթակներից ստանալ տվյալներ թեկնածուի արժեքների, դիրքորոշումների, բնավորության գծերի վերաբերյալ: Այս ամենը օգնում է ղեկավարներին մեծ արագությամբ և բարձր արդյունավետությամբ գտնել որակավորված դիմորդներին: ԱԲ համակարգերը նաև տալիս են հնարավորություն հետադարձ կապ հաստատելու տվյալ հաստիքը համարելու դիմած և մերժում ստացած թեկնածուի հետ՝ զարգացնելու իր որակավորումներն ու հմտությունները ապագայում [1, 17-18]:

Ինչպես երևում է, ԱԲ-ն բազմազան կիրառություններ ունի աշխատակիցների հավաքագրման գործընթացում. այն հեշտացնում է այս գործընթացը, թույլ է տալիս խնայել շատ ժամանակ ու ռեսուրսներ, և ամենակարևորը, ԱԲ-ն գործատուին հասանելի է դարձնում հնարավոր աշխատակիցների վերաբերյալ շատ ավելի մեծ ծավալի տեղեկատվություն, որը հասանելի չէ հավաքագրման ավանդական պրակտիկաների դեպքում: Ավելին, ԱԲ-ն թույլ է տալիս համադրել տեղեկատվության տարբեր աղբյուրներ, նույնիսկ այնպիսի տվյալներ, որոնք անմիջականորեն չեն հավաքագրվում դիմորդից: Ստացվում է, որ ԱԲ կիրառմամբ ընդլայնվում է որոշման կայացման վրա ազդող տեղեկատվության ու չափանիշների շրջանակը, ինչը մի կողմից նվազեցնում է որոշում կայացնողի՝ անձնային գործոնով պայմանավորված կողմնակալության ազդեցությունը կոնկրետ դիմորդին աշխատանքի ընդունելու հարցում, բայց մյուս կողմից էլ առաջ է բերում դիմորդների մասին տեղեկատվության տիրապետման, պահպանության և գործարկման, ինչպես նաև որոշման կայացման չափանիշների հստակեցման և թափանցիկության ապահովման իրավական և էթիկական մարտահրավերներ: Հենց սա էլ առաջ է բերում հավաքագրման և, առհասարակ, ՄՌԿ պրակտիկաներում ԱԲ գործիքակազմի կիրառության արդյունավետության ուսումնասիրության անհրաժեշտություն, այդ թվում երկարաժամկետ հեռանկարի տեսանկյունից՝ հնարավոր մարտահրավերները հասցեագրելու ու կարգավորման մեխանիզմներ սահմանելու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Johansson J., Herranen S. The Application of Aritifical Intelligence (AI) in Human Resource Management. Jonkoping University. 2019. 60 p. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1322478/FULLTEXT01.pdf> (հասանելի է 24. 03. 2024)
2. Rikowski G. The Recruitment Process and Labour Power, 2021, 50 p. https://www.researchgate.net/profile/GlennRikowski/publication/349482929_The_Recruitment_Process_and_Labour_Power/links/6032670992851c4ed5893e04/The-Recruitment-Process-and-Labour-Power.pdf (հասանելի է 24. 03. 2024)
3. Full circle of Recruiting: All You Need to know. <https://www.aihr.com/blog/full-cycle-recruiting/> (հասանելի է 24. 03. 2024)
4. Jia Q., Guo Y., Li R., Li Y., Chen Y. A Conceptual Artificial Intelligence Application Framework in Human Resource Management. Guilin. ICEB Proceedings. 2018, 106-114 p. <https://aisel.aisnet.org/iceb2018/91> (հասանելի է 21. 03. 2024)
5. Van Esch, P., Black, J. S., & Ferolie, J. Marketing AI recruitment: the next phase in job application and selection. Computers in Human Behavior, 90 p., 2019, 215-222 pp. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.09.009> (հասանելի է 22. 03. 2024)
6. Definition of Recruitment: Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/recruitment> (հասանելի է 24. 03. 2024)

Искусственный интеллект в процессе подбора персонала. Определение сферы применения и вызовов

Гюмшудян Сюзанна

ЕГУ, Психология, 2-й курс

Научный руководитель:

научный сотрудник А. Григорян

Резюме

Ключевые слова: подбор персонала, искусственный интеллект. управления персоналом, принятие решений, автоматизированные процессы подбора персонала

В статье рассматриваются современные тенденции в процессе подбора сотрудников. Описываются основные возможности и преимущества приложений искусственного интеллекта, проводятся параллели с традиционными практиками. Полезность искусственного интеллекта в процессе подбора персонала демонстрируется на различных практических примерах: искусственный интеллект повышает эффективность работы и экономит время. Аналитический обзор позволяет определить вызовы применения искусственного интеллекта в этом процессе.

AI in Recruitment: Delineating the Scope of Applications and Addressing the Challenges

Gyumshudyan Syuzanna

YSU, Psychology, 2nd year

Academic Supervisor:

A. Grigoryan Researcher

Summary

Key words: Recruitment, Human Resource Management, Artificial Intelligence, Decision Making, Automated Recruitment Processes

The article discusses current trends in the recruitment process. It describes the main possibilities and advantages of artificial intelligence applications, drawing parallels with traditional practices. The usefulness of artificial intelligence in recruitment is demonstrated through various practical examples: it improves work efficiency and saves time. The analytical review allows us to identify the challenges of using artificial intelligence in this process.

«Սասունցի Դավիթ» էպոսի առաջին ճյուղի հոգեբանախորհրդանշական վերլուծության փորձ

Դանիելյան Մյուզաննա, Եղիազարյան Լիդա
«ԵՊՀ» հիմնադրամ, «Հոգեբանություն», 3-րդ կուրս,
Գիտական դեկավար՝ հ. գ. թ., դոցենտ Դ. Մարգարյան

Հանգուցային բառեր. «Սանասար և Բաղդասար», խորհրդանիշ, հոգեբանական վերլուծություն

Սույն հոդվածում իրականացվել է հոգեբանական վերլուծության փորձ՝ հայկական էպոսի առաջին ճյուղի՝ «Սանասար և Բաղդասար»-ի մեջ զետեղված խորհրդանիշների մասին: Հոդվածի նպատակն է հոգեբանության տեսանկյունից դիտարկել էպոսի խորհրդանիշների դերն ու նշանակությունը: Այս հոդվածի համար առանձնացրել ենք 4 առանցքային խորհրդանիշների՝ ծուռության, գերմարդու, ջրի, աստծու հոգեբանական վերլուծությունները՝ դիտարկելով դրանք այլ նմանատիպ խորհրդանիշների համեմատության ենթատեքստում:

Հոգեբանության մեջ կան բազմաթիվ չուսումնասիրված հարցադրումներ, որոնք ունեն վերադիտարկման կարիք: Այդպիսի թեմաներից մեկն էլ հայկական էպոսում ներառված խորհրդանիշների վերաիմաստավորումը և հոգեբանության տեսակետից դիտարկումն է: Ըստ այդմ փորձել ենք դուրս բերել Հայկական ժողովրդական էպոսի՝ «Սասունցի Դավիթի» առաջին ճյուղի՝ «Սանասար և Բաղդասար»-ի մեջ զետեղված խորհրդանիշները և կատարել դրանց հոգեբանական վերլուծությունը:

Այս թեմայի մասին արդիական է խոսել, քանի որ էպոսի մեջ կարելի է գտնել հայերի ազգային բնավորության, ոգու, մտածելակերպի, վարքի և կերպարի էթնոհոգեբանական դրսևորումները, որոնց ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել երիտասարդների էթնիկական ինքնագիտակցության և նույնականացման զարգացման նորագույն մոտեցումների համակարգմանը:

Հազարամյա պատմություն ունեցող հայկական էպոսը առաջին անգամ գրի է առել Գարեգին Սրվանձտյանցը 1873 թվականին, սակայն էպոսի պատմումների թիվը անցնում է 70-ը: Էպոսն անվանում են նաև «Ջոջանց տուն», այսինքն՝ «Մեծերի տուն», «Ավագների տուն» (տարիքով և դիրքով ավագների), «Հսկաների տուն» (նշանակում է «Քաջերի տուն»), կամ դրսևորվում է էպոսի առնչությունը բարքերին, ոգիներին վերաբերող մի շարք ավանդությունների հետ [9, 6]:

«Սասունցի Դավիթ» էպոսն իր մեջ ամփոփում է Սասնա դյուցազուն-

ների չորս սերնդի՝ Սանասարի և Բաղդասարի, Մեծ Միերի, Դավթի, Փոքր Միերի ծննդյան, կյանքի ու սխրանքների պատմությունը, որը ներառված է համանուն 4 ճյուղերում: «Ճյուղ» անվանումը, միգուցե, կապված է տոհմաբանական ծառ գաղափարի հետ, որը խորհրդանշում է հայ դյուցազունների տոհմաձառը [7, 60]:

Հայկական էպոսում նկարագրվում է հայ ժողովրդի հերոսական պայքարը օտարների դեմ: Այդ պայքարում Սասնա բոլոր ճյուղերի դյուցազունները աչքի են ընկնում իրենց արտասովոր ուժով, սխրանքներով և խենթություններով, անհամար հաղթանակներով և ցավալի պարտություններով, քաղաքական-տնտեսական բարդ հարցերի լուծումներով, մարդկանց և կենդանիների, թշնամի և բարեկամ երկրների, հարազատների և ընտանիքի անդամների հետ շփման ընդգծված հատկանիշերով: Նրանց բնորոշող արտասովոր ուժի նպատակն է ոչ միայն կոիվներում հաղթելը, այլև նոր բան կառուցելն ու շենացնելը.

«...Երբ որ քոչեր իրենց տներ նստան,
Տղեկներ կրկին ըսկսեցին ըզբերդ շինել:
Սանասար ջոջ քարափներ շալկեց, էբեր
Ջոջ ջոջ քարեր էլ իր աղբեր էբեր» [7, 99]:

Էպոսի հերոսները իդեալականացված չեն. նրանք օժտված են համամարդկային հատկություններով: Էպոսին հատուկ չէ զուտ դրական և զուտ բացասական հերոսների պարզունակ բաժանումը: Օրինակ խալիֆը բնութագրվում է բացասական գծերով, սակայն նշմարվում են նաև դրական անձնային որակներ. սա ակնհայտ է այն դրվագում, երբ խալիֆը ընդառաջում է Ծովինարին և հետաձգում է նրա սպանությունը՝ մեծահոգություն և խղճահարություն ցուցաբերելով:

Էպոսի հերոսները, ինչպես նշում է Մանուկ Աբեղյանը, հասարակ ժողովուրդ չեն, այլ «Ազնանց ջնսից» են (ազն=ազգ բառից, ազնյանք, ազնիվների տոհմ): Այլ պատումների մեջ հերոսները բնորոշվել են որպես «փերզի» ազգ կամ փահլևան, կամ անձնահուր (անձամբ հրեղեն) [1, 402]:

Այժմ անդրադառնանք առաջին ճյուղի հիմնական խորհրդանիշերին.

Գերմարդ – քաջություն, արիություն, վտանգավոր անվախություն, արագ ձեռք բերվող ուժ, հաղթանդամություն:

Հերոսները բարձրահասակ են, հաղթանդամ, ուժեղ, պնդակզմ, գերբնական մեծությամբ: Բոլոր դյուցազունները ի ծնե ունեն այսպես կոչված «դյուցազնական հատկություն». նրանք մեծանում, զորանում են շատ արագ, օր օրի և իրենց գերմարդկային հատկությունները ցույց տալիս դեռ մանուկ հասակից [1, 403]:

«...Էդ ձժերն օրըստօրե պետացան.

Ինչ էդան մեկ տարեկան,

Ինչպես հինգ տարեկան տղա...» [7, 76]:

Մեկ այլ մեկնաբանություն է տվել և գերմարդու հավաքական կերպարին է անդրադարձել փիլիսոփա Ֆրիդրիխ Նիցշեն, ով նշում էր, որ մարդը կամուրջ է կենդանու և գերմարդու միջև: Նիցշեի ընկալմամբ «գերմարդը» նա է, ով կարողացել է ճնշել իր մեջ կենդանական բնագոյները և օժտված է անսահմանափակ իրավունքներով և հնարավորություններով: Նա գոյի բացարձակ դրսևորումն է: Ըստ Նիցշեի՝ գերմարդու մեջ ապրելու, կենսական և ստեղծագործ ուժը մեծացնելու կամքը հասնում է իր զարգացման ամենաբարձր կետին և իրեն զգում է ազատ, ինչպես մանկիկը: Էպոսի հերոսներն էլ են շատ հատկանիշներով նման մանկիկին՝ թե՛ ազատության ձգտումով, թե՛ միամտությամբ և խենթությամբ: Փաստացի գերմարդը բարոյական իդեալ է, որում միավորված են բոլոր բարձրագույն առաքինությունները, վեհությունը և ոգու մեծությունը [11], [12, 150], [3, 282], [5, 26-31]:

Հոգեբանության տեսանկյունից էպոսի հերոսները համապատասխանում են գերմարդու նկարագրությանը: Այս առումով արժեքավոր է հոգեբան Կարլ Գուստավ Յունգի մեկնաբանությունը: Ըստ Կ. Յունգի մոտեցման՝ մարդը խելագարված կենդանի է: Այդ խելագարությունից երկու ելք կա.

1) նա պետք է նորից կենդանի դառնա,

2) նա պետք է դառնա ավելին, քան մարդ:

Այս գաղափարն իր մեջ կարող է ամփոփել գերմարդու էությունը [13, 199-205]:

Ծռություն – խենթություն, անմտություն, հիմարություն, խելահեղ քաջություն, անխելքություն, անհաշվենկատություն, տաքարյունություն, ազատասիրություն, սուր հուզական վարք:

Սասնա դյուցազունները աչքի են ընկնում իրենց «ծռությամբ»: «Ծռու» բառը հայերենում ունի մի քանի նշանակություն՝ դիվահար, խենթավուն, խելահեղ քաջ: Բմաստային այս տարբերակներից յուրաքանչյուրը էպոսի հերոսների համար բնորոշ է նրանց կյանքի այս կամ այն պարագայում: Փորձենք հասկանալ, թե ում կարող ենք համարել «ծռու»:

«Ծռու» է նա, ով

- լեռներում է մեծացել, կտրիճ է, հոգին պարզ, առանց երկար ու բարակ մտածելու պատրաստ է յուրաքանչյուր վիրավորանքի հակահարված տալ,

- թշնամուց չի վախենում. քաջությամբ կռվում է, և ուրիշները նրանից սարսափում են,
- անձնական իրավունքն է պաշտպանում և ոչ թե ստրկորեն տանում այլ տիրապետությունը [1, 449-450]:

Էպոսի հերոսների «ծուռ» կոչման մեջ երևում է մեր դյուցազունների քաջությունը, ազատասիրությունն ու պատվասիրությունը:

Եթե դիտարկենք ծոություն և հիմարություն բառերը որպես հոմանիշներ, ապա նման հատկանիշներ կարելի է նկատել թե՛ էպոսի դյուցազունների, թե՛ հայ ժողովրդի մոտ:

Այնուամենայնիվ հիմարությունը մարդու մտածողության դրսևորումն է խոսքով ու վարքով: Թեև վերջիններիս արդյունքները հաճախ նույն պահին չէ, որ ամբողջությամբ դրսևորվում են էպոսի հերոսների մոտ, սակայն միևնույն է, շատ են իրավիճակները, որոնցում հիմարությունն ակնհայտ է: Հիմարությունը խելքի պակասությունն է և ոչ թե բացակայությունը, որովհետև երկրորդ դեպքում մտածական գործունեությունը բացառվում է: Հիմարը չգիտի, որ ինքը հիմար է: Նա բոլոր ձախողումների պատճառը փնտրում է ամեն տեղ, բայց ոչ իր մեջ: Դիտարկենք հետևյալ օրինակը. երբ Դեղձուն Ծամը Բաղդասարին ուղարկում է մեկ բարև, իսկ Սանասարին՝ երկու: Բաղդասարը դրանում մեղադրում է Սանասարին, կռվում է նրա հետ ամբողջ սրտով, միևնույն ժամանակ չգիտակցելով, որ խնդիրն իր մեջ է, և դա ընդամենը «թրիզգեր» է հանդիսացել իր թերաբժեքության զգացման դրսևորման համար: Նման դեպքերը և հիմարության ֆենոմենի դրսևորումները քիչ չեն նաև Թումանյանի ստեղծագործություններում (օրինակ՝ «Անխելք մարդը» (1894), «Ոսկու կարասը» (1907), «Ձախտորդ Փանոսը» (1914)...): Սա կարող է ինչ-որ չափով խոսել մեր ազգային բնութագրիչների՝ մեղալի մյուս երեսի մասին [2]:

Ջուր – Ծովածին, ծովային, հղիություն, կյանք, կենսական էներգիա, անմահություն, ողջություն, առողջություն, անարատություն, մաքրություն:

Էպոսի կարևոր մոտիվներից է այն, որ դյուցազունները ծովածին կամ ծովային են ¹:

¹ Համաշխարհային գրեթե բոլոր էպոսներին և առասպելներին բնորոշ են ջրածին հերոսները, ջրից ծնվելը, ջրի հետ անմիջական կապը (Մովսես, Նոյ, Աստղիկ, Գանգա, Կառնա...): Համեմատելով այն մարդու կենսաբանական ծննդի հետ՝ առանձնակի տարբերություններ չեն դիտարկվում սեռական հարաբերություններից մինչև պտղի ծնունդ ընկած ժամանակահատվածի նկարագրությունների միջև:

Եղբայրների արտասովոր ջրային ծնունդը, ջրի հրաշագործ էությունը զգալի է ողջ էպոսում: Ջրային ծննդի հեթանոսական առասպելին միացել է նաև կուսական հղիության մոտիվը²: Էպոսի հերոսներն իրենց կենսական էներգիան ստանում են ջրից, իսկ այդ տարերքի խորհրդանշողն է Ծովինարը (Ծովյալ, Ծովյան): Ջրային ծնունդի հետ անմիջական կապ ունի Ծովինարը և՛ որպես երկվորյակ դյուցազունների մայր, և՛ առասպելական հերոսուհի [4, 23-43]:

Դյուցազունները ծնվել են աղբյուրի ջրից, երբ իրենց մայրը՝ Ծովինարը, մեկ լիքը և մեկ կիսատ բուռ ջուր է խմում:

«...Ասաց.– Ո՛րդի, ես մեկ ժամանակ
Հետ իմ քեռմոր գնացի ծովափ,
Շատ ծարվեցա, քեռմոր ասի՝
Մեկ ջուր գտի ինձ համար.
Ծով բացվեց, մեկ համեղ ջուր էկավ,
Ես էլ էն ջուր խմեցի,
Մեկ բուռ լիք, մեկ բուռ կիսատ.

Աստված ձեզ էն ջրից էտուր ինձ...» [7, 78]

Երեխան ծնվում է հիդրոմիջավայրից, և էպոսի այս դրվագը հիշեցնում է Էմբրիոնի ձևավորման ընթացքի նկարագրություն:

Սանասարն ու Բաղդասարը գիտեն, որ իրենք հողածին չեն, այլ ծովային են: Ջուրը նրանց տարրն է, և նրանք անվնաս մտնում են ջրի տակ: Վիպական տարածված գծերից մեկն է ջրից ուժ ստանալը և, ընդհանրապես, խմելուց անսովոր արագությամբ աճելն ու զորանալը: Եվ միգուցե դա է պատճառը, որ մեր ազգը շատ կարևորություն է տալիս ջրի զորությանը. ջուրը ամոքիչ, բուժող, վերականգնող, չարը տանող, բարին բերող գործառույթ է կատարում: Սա նաև լավ արտացոլված է մեր կրոնի մեջ, որը մեծ ազդեցություն է ունեցել մեր մտածողության, ավանդույթների, ծեսերի վրա: Մկրտությունը մեղքերից ազատվելու, մաքրվելու խորհուրդ ունի, որը կատարվում է ջրով, Վարդավառին ջրով իրար ցողելու խորհուրդը մաքրվելն է, մաքրագործվելը, և ի վերջո մեծ ջրհեղեղը, որը Աստված իրականացրեց մարդկանց մեղքերից ազատելու համար [1, 406-410]:

Ջուրը կատարում է իր դերը, և Սասնա Ծռերի ուժի պատճառը համարվում է ջուրը, և հատկապես Սասնա ջուրը կամ աղբյուրը: Երկու

² Օրինակ՝ Կրոնական գրքերում ևս հանդիպում ենք նմանատիպ բազմաթիվ հերոսների, ովքեր ծնվում են աղոթքից, ջրից, երկնքից, հրեշտակներից կամ դրանց միջնորդությամբ:

եղբայրներ հանդիպում են մի գորեղ ջրի, որ լեռից իջնելով՝ կտրում է մի մեծ գետ, անցնում: Այս առիթով Սանասարն ասում է.

«... – Ով որ զեղա պատիկ ջրի ակըն գտնե,

Ու զիր տունն էլ շինե վեր եղ ջրին,

Էնոր զավակն էլ որ ըլնի,

Էդպես գորեղ կ'ըլնի...

...Հացն ու գինին, տեր կենդանին.

Էդ ջրի ակ որտեղ էղավ,

Էրթանք, Էնտեղ մեր տուն շինենք,

Էնտեղ, ջրի վերան շենլիք շինենք...» [7, 89]:

Ջրի այս հրաշագործ գորությունը կարելի է բացատրել երկու տեսանկյունից. մեկը, որ դյուցազունները ջրից են գոյացել, ջուրը նրանց տարրն է, ուստի ուժ ու կենդանություն է տալիս նրանց, մյուսն էլ՝ կապված հայ հին հեթանոսական հավատալիքի հետ, որ մեր ժողովրդի մեջ դեռ տեղ-տեղ մնում է: Այդ հին հավատալիքով ջուրը, հատկապես աղբյուրի ջուրը, տալիս է ողջություն և առողջություն, երկար կյանք և մինչև իսկ անմահություն: Այդ պատճառով մենք հաճախ որպես ջրի մակդիր օգտագործում ենք «անմահական» բառը [1, 408-409]:

Աստված – խաչապաշտություն, պաշտպանություն, անխոցելիություն, հավատ, Խաչ Պատերազմի-ի գորություն, Աստծու արքեսիպ, աստվածապաշտություն:

Վեպի մեջ ոչ մի նշանավոր գործ չի կատարվում առանց Աստծու: Դյուցազունները կարևոր գործերից առաջ դիմում են Աստծուն, տալիս են նրա անունը, հիշում են նրան [1, 429]:

«...Աստծու անուն էտու,

Խաչ պատերազմին կանչեց,

Ձեռ էտու, զգուրգ բռնեց...» [7, 139]:

Ինքն Աստված, սակայն, իբրև առանձին գործող անձ, երևան չի գալիս «Սասնա Շռերի» մեջ, սակայն նա հիշատակվում է նշանների տեսքով.

«...Հացն ու գինին, Տեր կենդանին...» [7, 120]:

Սա Էպոսը բնութագրող աղոթք-բանաձև է, որը հանդիպում է բոլոր ճյուղերում: Հացը խորհրդանշում է Աստծո մարմինը, իսկ գինին՝ արյունը՝ կենսական ուժը: Այս առիթով տեղին է հիշել հին փիլիսոփայական մտեցումներից մեկը, ըստ որի՝ հոգին արյան մեջ է (Ցի) [3, 13-18], [8, 34-37]:

Ուստի հարց է առաջանում. այս արտահայտությունը Էպոսում ընկալվում է որպես երդո՞ւմ, թե՞ օրհնություն:

Կ. Յունգը հավատում էր, որ յուրաքանչյուր մարդու մեջ կա նախնադարյան և ամբողջական կրոնական արքետիպ՝ «ներքին Աստծու» արքետիպը, որը չի ծագել Քրիստոսի ծնունդով (ինչպես կարող է թվալ շատերին), այլ ի սկզբանե եղել է բոլորիս կոլեկտիվ անգիտակցականում: Այդպես էլ մեր հերոսներն են. մեծանալով օտարների մեջ՝ նրանք միևնույն է կրում են Աստծու արքետիպի ողջ ազդեցությունը թե՛ իրենց խոսքում, թե՛ վարքում [10], [14, 13-24]:

Աստծու, հավատի ընդհանրական գաղափարը էպոսի մեջ ամփոփվում է **Խաչ Պատերազմի** նշանով, որը պաշտպանում է դյուցազուններին, ուժ է տալիս, դարձնում է անխոցելի, անհաղթ: Դյուցազունների ուժը ոչ միայն ջրից է, այլև խաչից, որն էպոսի մեջ ունի երկակի ծագում՝ քրիստոնեական և հեթանոսական (Խաչ Պատարազի) [6, 843]:

Հեթանոսական մոտիվներ նկատվում են նաև այն դրվագներում, որտեղ կատարվում է աստղերի և երազների միջոցով գուշակություն: Աստղերը, ըստ հեթանոսական հավատի, կապված են մարդկանց հոգիների հետ, և աստղի վիճակը ցույց է տալիս հերոսի վիճակը: Այսպես, երբ Բաղդասարը նեղն է լինում, Սանասարը նայում է և տեսնում, որ Բաղդասարի «աստղը նվաղիր է» [1, 441]:

Հավատը արժևորվում է դյուցազունների կողմից, ինչը երևում է անընդհատ կրկնվող աղոթքներում, երազներում, եկեղեցաշինության մեջ, անձանց տրվող բնութագրիչներում. էպոսում մեր կրոնը կոչվում է աստվածապաշտություն կամ խաչապաշտություն, իսկ այլազգիներինը՝ կռապաշտություն:

Ինչպես նկատեցինք հոգեբանական վերլուծության այս փորձից, հայկական էպոսը համաշխարհային մյուս նմանատիպ երկերի պես չափազանց հարուստ է խորհրդանիշերով, որոնք սերտորեն կապված են բնության, մարդու, տիեզերքի և՛ հոգևոր, և՛ կենցաղային կյանքի հետ: Իհարկե, բարդ է գտնել ազգագրական, պատմաբանական, մշակութաբանական և հոգեբանական գիտությունների եզրագիծը խորհրդանիշերի վերլուծության հարցում, և կարծում ենք, որ դրանց միավորումն ու համադրումները կտան խորհրդանիշերի մասին առավել խորին պատկերացումներ: Այս գործընթացը բավարար բարդ է, այն պահանջում է համակարգվածություն և միջգիտական մոտեցումներ: Հաջորդիվ մեր հետազոտություններում առավել խորությամբ կանդրադառնանք էպոսում մատնանշված առարկայական խորհրդանիշերի (օրինակ՝ կաթ, խնձոր, խաչ, գավազան, թուր, ձի, աստղ, ակ, վիշապ) միջգիտակարգային վերլուծությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արեղյան Մ. Խ., Երկեր, հատոր Ա, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1996, 571 էջ:
2. Աղաջանյան Ս. Ա., Հիմարության ֆենոմենն ըստ Հովհ. Թումանյանի, Երևան, ՎԷՄ, 2019:.
3. Զաքարյան Ս. Ա., Փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, «Նաիրի», 2000, 336 էջ:
4. Հովսեփյան Լ. Վ., Հրաշապատում հեքիաթի տարրերը «Սասնա ծռեր» էպոսում, Հովսեփ Օրբելին և «Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական էպոսը, Հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2015:
5. Նիցշե Ֆ. Վ., Այսպես խոսեց Զրադաշտը, Երևան, Անտարես, 2015, 612 էջ:
6. Սասնա Ծռեր, հ. Բ, մաս երկրորդ, Երևան, Հայպետհրատ., 1951, 1004 էջ:
7. Սասունցի Դավիթ, Երևան, Արևիկ, 1988, 432 էջ:
8. Սարգսյան Դ. Յ., Հոգեբանության պատմություն, Երևան, հեղինակային հրատ., 2022, 272 էջ:
9. Օրբելի Հ. Ա., Հայկական հերոսական էպոսը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1956. 137 էջ:
10. Вертель А. В. Образ Бога в философии К. Г. Юнга: Христос как символ самости, Украина: CORE, 2013.
11. Исаченко Н. Н. Идея сверхчеловека: путь от ressentимента к возвышению индивида. Фундаментальные исследования, 2014, № 11 (Часть 10), 2309-2312 с.
12. Ницше Ф. В. Веселая наука, Украина, «ОМІКО», 1882, 352 с.
13. Хьелл Л. А., Зиглер Д. Дж. Теории личности, Санкт-Петербург, 2020, 608 с.
14. Юнг К. Г. Архетипы и коллективное бессознательное, Россия: 2023, 224 с.

Попытка психосимволического анализа первой ветви эпоса

«Давид Сасунский»

Даниелян Сюзанна, Егиазарян Лида

ЕГУ, «Психология», 3-й курс

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Д. Саргсян

Резюме

Ключевые слова: *Санасар, Багдасар, символ, психологический анализ*

В статье предпринята попытка провести психологический анализ символов, встречающихся в первой части («ветви») армянского эпоса «Санасар и Багдасар». Цель статьи заключается в рассмотрении роли и значения символов эпоса с психологической точки зрения. В статье основное внимание уделяется психологическому анализу 4-х ключевых символов: сорвиголова, сверхчеловек, вода и Бог, которые рассматриваются в контексте сравнения с другими подобными символами.

An Attempt at a Psycho-Symbolic Analysis of the First Cycle of the “David of Sassoon” Epic

Danielyan Syuzanna, Yeghiazaryan Lida

YSU, Psychology, 3rd year

Academic Supervisor: D. Sargsyan

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: *Sanasar, Baghdasar (Balthasar), symbol, psychological analysis*

This research paper strives to carry out a psychological analysis of the symbols, which are found in the Armenian national epic's first cycle (part) titled “Sanasar and Baghdasar”. The purpose of this paper is to consider the role and significance of the epic's symbols from a psychological standpoint. The paper focuses on the analysis of 4 key symbols: daredevil; superman; water and God within the context of comparison with other similar symbols.

Հույզերը, հուզական ապրումները Արցախից բռնի տեղահանված երեխաների մոտ

Հարությունյան Աշխեն

ՇՊՀ, «Հոգեբանություն», 3-րդ կուրս

Գիտական ղեկավար՝ մ. գ. թ. Շ. Ֆարգադյան

Հանգուցային բառեր. *հույզ, բռնի տեղահանություն, հուզական ապրումներ, հուզական ինտելեկտ (EQ)*

*Այլ կենդանի էակներից մարդը տարբերվում է ծիծաղելու ընդունակությամբ:
Էդիսոն*

Էդիսոնը նկատի ունի այն հանգամանքը, որ մարդը նաև հուզական էակ է: Լինել հուզական էակ, նշանակում է տխրել ու հիասթափվել, երբ սպասելիքները չեն արդարանում, ուրախանալ և երջանկանալ, երբ երեխան իր առաջին քայլերն է կատարում, լարվել կարևոր ելույթներից առաջ, բարկանալ, երբ քեզ ստում են.....

Հույզերը միշտ էլ մարդկանց հետաքրքրել են. դեռևս անտիկ ժամանակներից սկսած այն եղել է փիլիսոփաների խորհրդածության թեման: Այսօր էլ այն չի կորցնում իր կարևորությունը և հետաքրքրությունը, քանի որ մարդկային փոխհարաբերությունների ամրությունը մեծամասամբ կապված է հույզերից և դրանց ճիշտ կառավարումից: Հույզերի միջոցով մենք արտահայտում ենք մեր վերաբերմունքը այն ամենի վերաբերյալ, ինչ կատարվում է մեր շուրջը: Երբ բոլոր սահմանումները միացնում ենք՝ և՛ անտիկ փիլիսոփաների, և՛ ժամանակակից մտածողների, ապա գաղափար ենք կազմում դրանց բնույթի վերաբերյալ:

Հույզերն իրադրական են և, որպես կանոն, կարճատև: Հույզերը չպետք է շփոթել հուզականության հետ, որը անձի կայուն գծերից մեկն է [3, 134-135]: Օրինակ՝ անձը կարող է բարկանալ, երբ իրեն ստում են կամ վատ են վերաբերվում, սակայն կան մարդիկ, ովքեր բարկացկոտ են, ամեն մի թեթև բանից հեշտությամբ բռնկվում են: Այսպիսով՝ առաջին դեպքում գործ ունենք հույզի հետ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ հուզական բնութագրի:

Հույզերի աշխարհը հարուստ է ու բազմազան, ուստի այդ բազմազանության մեջ չխճճվելու համար ներմուծել են դասակարգում: Հույզերը լինում են առաջնային, երկրորդային, երկարժեք, ակտիվացնող և պասիվացնող: Հույզերը տարբեր կերպ են ազդում մարդու վարքի, տրամադրության, անգամ մտքերի վրա: Օրինակ՝ որոշ հույզեր մարդու մեջ մեծ եռանդ

են դնում՝ ակտիվացնելով վարքը, որոշներն էլ, ազդելով մարդու տրամադրության վրա, պասիվացնում են վարքը [3, 137-138]:

Առանձնացնում ենք նաև դրական և բացասական հույզեր, թեև դասակարգման մեջ չենք նշում. այնուամենայնիվ պետք է հիշել, որ ցանկացած հույզ (օրինակ՝ ուրախություն, տխրություն) կարող է լինել և՛ դրական, և՛ բացասական՝ կախված այն հանգամանքից, թե որքանով է այն օգնում կամ խանգարում [5, 39]:

19-րդ դարից սկսած ձևավորվեցին հույզերի վերաբերյալ տարբեր տեսություններ, որոնք ոչ միայն վերաբերում էին հույզերի հոգեբանական առանձնահատկություններին, այլև ֆիզիոլոգիական հիմքերին և մեխանիզմներին: Բոլոր տեսությունների մեջ կային մի շարք հարցեր, որոնց պատասխանները մնացին անորոշ. այդ հարցերից գլխավորը հույզի առաջացման էր վերաբերվում: Մենք չգիտենք, թե ինչպես են առաջացել հույզերը և ինչպես են փոխակերպվել էվոլյուցիայի ընթացքում, բայց հիմնվելով ժամանակակից հետազոտական տվյալների վրա՝ կարող ենք ասել, որ հույզը մոր և երեխայի փոխադարձ կապի մեջ ամրացնող գործոնն է: Պարզ փորձը կարող է դրա վառ ապացույցը տալ: Մեկ տարեկան երեխային մի քանի րոպեով թողեք առանց մոր՝ անծանոթ սենյակում: Երեխաների մեծ մասը բաժանմանը կարձագանքի բուռն հույզերով: Եթե մոր և երեխայի միջև կապը խզվում է երկար ժամանակով, ապա նկատվում է բացասական հույզերի արտահայտիչ փունջ, որը որոշ դեպքերում վերածվում է դեպրեսիայի ծանր ձևերի և կարող է նույնիսկ առաջացնել մարմնի ընդհանուր հյուծում [5, 19]:

Երբ մենք հուզական ապրումներ ենք ունենում, գլխուղեղի որոշակի բաժիններ սկսում են ակտիվանալ: Չիկագոյի ներոպաթոլոգ Ջեյմս Պապեցը հայտնեց այն տեսակետը, որ ուղեղում գոյություն ունի հույզերի համար պատասխանատու մի համակարգ: Իր երկարամյա հետազոտությունների հիման վրա Ջ. Պապեցը ենթադրեց, որ գլխուղեղի հետևյալ բաժինները, հերթականությամբ փոխգործակցելով, կազմում են հույզերի ղեկավարման միասնական համակարգ՝ հիպոթալամուս-թալամուսի կորիզներ-գոտկային գալար-հիպոքսամպ-պտկիկային մարմիններ (հիպոթալամուսի մեջ մտնող նյարդային գոյացություններ):

Ամերիկացի հետազոտող Մակ-Լին Ջ. Պապեցի շրջանը անվանեց «լիմբիկ-համակարգ» (լատ. Limbia - երիզ, եզրագիծ), քանի որ գոտկային գալարը և հիպոքսամպը կարծես երիզում են առաջնային ուղեղի հիմքը [7]:

Հուզական ապրումների ժամանակ ակտիվանում է ոչ միայն լիմբիկ համակարգը, այլ նաև Վեշ-ի սիմպաթիկ բաժինը, որն էլ իր հերթին առա-

ջացնում է արագ սրտխփոց, զարկերակային ճնշում, քրտնարտադրություն, գունատություն, կարող են նաև տարբեր օրգաններ ցավել, օրինակ՝ երբ մարդ նյարդայնանում է կամ գտնվում է լարվածության մեջ, սկսում է ստամոքսը ցավել կամ, ինչպես ասում են, ստամոքսում «թիթեռնիկեր են թրթռում» [8]:

Հավանաբար քչերը գիտեն, որ լեգենդար պոլիգրաֆը, որը հայտնի է որպես ստի դետեկտոր, ցույց է տալիս ոչ թե մարդու ճշմարտացիությունը կամ ստախոսությունը, այլ այն վեգետատիվ փոփոխությունները, որոնք մարդ ունենում է հուզված ժամանակ: Կա կարծիք, որ եթե մարդ չի ստում, պիտի չհուզվի, սակայն մարդ կարող է հուզվել անգամ այն ժամանակ, երբ ճիշտն է խոսում, հատկապես կարող է լարվել ու շփոթվել, երբ տեսնում է, որ իրեն չեն հավատում: Այս ամենի արդյունում պոլիգրաֆը արձանագրում է բազմաթիվ սխալ արդյունքներ [4, 42-43]:

Արցախից բռնի տեղահանված երեխաների հույզերը

Պատերազմ, շրջափակում, տագնապ, անորոշություն, վախ, համատարած սով, ռմբակոծություն, բռնի տեղահանություն, կորուստ... Ահա այս ամենը տեսան և իրենց մաշկի վրա զգացին արցախցիները: Թվում է, թե 21-րդ դարը քաղաքակրթության և հումանիզմի դարաշրջանն է, սակայն, ցավոք սրտի, մարդկային ազաւհությունն ու անզգամությունը չափ ու սահման չունեն:

Երեխաները այնքան զգայուն են, որ կարողանում են հասկանալ ավելին, քան մենք պատկերացնում ենք, միգուցե բառերով չեն արտահայտում իրենց զգացողությունները, սակայն ամեն ինչ արտացոլվում է նրանց վարքում (օրինակ՝ ագրեսիվ վարքագիծ, տրամադրության անկում, պարփակվածություն, անհետաքրքրություն): Պատերազմական իրավիճակները և ռազմական գործողությունները ցանկացած մարդու համար ամենաուժեղ տրավմատիկ իրողություններից են: Ինչպես և ցանկացած տրավմատիկ իրավիճակ, այն բացասական ազդեցություն է ունենում երեխայի զարգացման և նրա հետագա հոգեբանական առողջության վրա: Պատերազմական տրավման կարող է տարատեսակ հետևանքներ ունենալ. երեխան կարող է ակնառաւես լինել մահվան, մտերիմի կորստին, իր կենցաղի և առօրյայի կտրուկ փոփոխությանը, ընտանիքի տառապանքին և այլն: Երեխայի վրա հոգեցունց ազդեցություն է թողնում նաև տարահանումը, երբ երեխան հայտնվում է լիովին այլ, իր համար խորթ միջավայրում: Տարահանված երեխաների հետտրավմատիկ արձագանքները բազմազան են և կախված են մի ամբողջ շարք հանգամանքներից:

րից: Մասնավորապես, կարևոր են այն նոր պայմանները, որոնցում երեխան պետք է շարունակի իր կյանքը. նոր միջավայրում անվտանգության և ապահովության աստիճանը, հիմնարար պահանջմունքների բավարարման հնարավորությունները, կայուն առօրյան, մարդկանց վերաբերմունքը, հասակակիցների հետ մտերմության աստիճանը, համայնքի բարյացակամությունը, սոցիալական ինստիտուտների առկայությունը և այլն [2, 21-22]: Վառ տպավորված ահասարսուռ պահերը դաջվում են գլխուղեղի հուզական սխեմայում: Տրավմատիկ հիշողությունները դառնում են ձգաններ՝ տագնապի ահագանգ հնչեցնելու միջադեպի կրկնության մասին վկայող նույնիսկ նվազագույն ակնարկի դեպքում: Ցանկացած տրավմատիկ իրադարձություն կարող է նշահամալիրում արմատավորել խթան-հիշողություն: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ բռնության դեպքերը ավելի ծանր հետևանքներ են ունենում, քան բնական աղետները: Ի տարբերություն բնական աղետի զոհերի՝ բռնության ենթարկված անձինք իրենց զգում են թիրախավորված և չարակամությամբ ընտրված: Ընդամենը մի ակնթարթում սոցիալական աշխարհը վերածվում է վտանգավոր վայրի, իսկ մարդիկ՝ սպառնալիքի [1, 281]:

Հետազոտություն: Հետազոտության նպատակն է ախտորոշել բռնի տեղահանված երեխաների հույզերը: Հետազոտության համար ընտրվել են 3 պրոյեկտիվ թեստեր (Լյուշերի գունային թեստ, «ի՞նչ եմ զգում», «ի՞նչ է կատարվում հոգուդ խորքում»): Հետազոտության մասնակցել է 41 երեխա: Առաջին թեստը անցնելու համար նրանցից պահանջվում էր նախապես ընտրված 8 գույները դասավորել իրենց նախընտրած հերթականությամբ, հաջող թեստի համար երեխաները պետք է նկարեին մարդուկ և այն գունավորեին նախապես ընտրված գույներով, իսկ վերջին թեստն անցնելու համար պարզապես պետք է ընտրեին առաջարկվող նկարներից որևէ մեկը:

Հետազոտության օգնությամբ ստացանք հետևյալ արդյունքները՝

- Թեստավորվողների 19.5 %-ի մոտ առկա էր բարձր տագնապայնություն, 14.6 %-ի մոտ՝ միջին տագնապայնություն, 31.7 %-ի մոտ՝ ցածր տագնապայնություն,
- 79 %-ի մոտ՝ վախ,
- 61.8 %-ի մոտ՝ ուրախություն,
- 60.9 %-ի մոտ՝ զայրույթ,
- 58.5 %-ի մոտ՝ տխրություն,
- 51.2 %-ի մոտ՝ անհանգստություն,

- 24.3 %-ի մոտ՝ ագրեսիա,
- 24.3 %-ի մոտ՝ անորոշություն,
- 21.9 %-ի մոտ՝ լարվածություն,
- 14.6 %-ի մոտ էլ՝ մենակության զգացում:

Ամփոփելով արդյունքները՝ տեսնում ենք, որ հետազոտությանը մասնակցած երեխաների մեծ մասի մոտ առկա էին բացասական հույզեր, այնինչ մանկության տարիները պետք է լցված լինեին դրական ու անհոգ հուշերով: Իսկ բացասական հույզերի կուտակումը մարդու ներաշարժում իր հետքն է թողնում հետագա զարգացման և գործունեության վրա: Հավանաբար՝ երեխաների մոտ առկա է նաև հույզերի զսպում, որը ազդել է հետազոտության արդյունքների վրա (օրինակ 79 % վախի պարագայում թեստավորվողների միայն 19.5 %-ի մոտ է առկա բարձր տագնապայնություն): Ուստի պետք է երեխային սովորեցնել հույզերը կառավարել, այլ ոչ թե ճնշել դրանք: Դեռևս փոքր տարիքից ծնողները ստիպում են երեխային զսպել հույզերը, բայց մոռանում են դրանք արտահայտելու ճիշտ ձևը սովորեցնել: Դրա պատճառով էլ մարդկանց մոտ հուզական ինտելեկտը՝ EQ-ն, ցածր մակարդակի վրա է: Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում հուզական ինտելեկտը: Ունենալ հուզական ինտելեկտ, նշանակում է առաջին հերթին հասկանալ սեփական հույզերն ու զգացմունքները, այնուհետև կարողանալ դրանք կառավարել և ճիշտ արտահայտել: Հուզական ինտելեկտի շնորհիվ անձը կարողանում է հասկանալ և ընդունել ինքն իրեն: Հենց EQ-ն է ընկած ամենակարևոր հմտությունների հիմքում. դա ազդում է գրեթե այն ամենի վրա, ինչ անում կամ ասում ենք: EQ-ն չափազանց կարևոր է հաջողության հասնելու համար. մենք կարող ենք ասել, որ ցանկացած արդյունքի մոտ 60 տոկոսը կախված է դրանից: Բազմաթիվ հետազոտություններ վկայում են այն մասին, որ հիմնականում հաջողության են հասնում այն մարդիկ, ում EQ-ն բարձր է [6, 34]:

Բացի հաջողություն գրանցելուց՝ հուզական ինտելեկտի կարևորությունը այն է, որ այն հնարավորություն է տալիս կառավարել վարքը անկանխատեսելի իրավիճակներում: Ինքնակառավարումը հույզերի մասին գիտելիքներն օգտագործելու կարողությունն է՝ ձկուն մնալու և վարքագիծը դրականորեն կառավարելու համար [6, 44]: Հուզական ինտելեկտի ցածր մակարդակի պատճառով է, որ մարդիկ, հայտնվելով արտակարգ իրավիճակներում, կորցնում են իրենց, չեն կարողանում օգնել և՛ իրենց, և՛ դիմացիներին՝ էլ ավելի բարդացնելով իրավիճակը:

Ամփոփում

Այսպիսով՝ հույզը ապրում է, որի միջոցով մենք արտահայտում ենք մեր վերաբերմունքը այն ամենի վերաբերյալ, ինչ կատարվում է մեր շուրջը և ներաշխարհում: Վառ տպավորված տրավմատիկ իրադարձությունները, որոնք հարուստ են բացասական հույզերով, խաթարում են հոգեկան ներդաշնակությունը՝ ազդելով վարքագծի և մտածողության վրա: Չարտահայտված հույզերը կուտակվելով դուրս են գալիս վերահսկողությունից և ահագնանում են: Գործի են դրվում զգացմունքները բուցավառող, դրանց կործանարարությունը բազմապատկող գործոնները: Այս ամենի ազդեցության տակ վախը դառնում է տագնապ, զայրույթը՝ ցասում, տհաճությունը՝ նողկանք, տխրությունը՝ դեպրեսիա: Հույզերի զսպումը (և՛ դրական, և՛ բացասական) հանգեցնում է ինքնազգացողության վատթարացման, հոգեկան լարվածության և մի շարք հոգեւոմատիկ հիվանդությունների առաջացման:

Ուստի պետք է խոսել երեխաների հետ՝ ճիշտ օրինակ ծառայելով, օգնել նրանց հասկանալ սեփական հույզերը և արտահայտել դրանք: Ինչպես նաև նպաստել հուզական ինտելեկտի զարգացմանը, որը կօգնի անձին հասնել հաջողության և ամենակարևորը՝ կառավարել հույզերը անկանխատեսելի և արտակարգ իրավիճակներում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գոուլման Դ., Հուզական ինտելեկտ, Երևան, ԶԱՆԳԱԿ, 2020, 447 էջ:
2. Խանամիրյան Ի., Գևորգյան Դ., Երեխան և հոգետրավման, Երևան, ԵՂՀ հրատարակչություն, 2017, 72 էջ:
3. Նալչաջյան Ա. Ա., Հոգեբանության հիմունքներ, Երևան, Բուկի-նիստ, 2016, 543 էջ:
4. Էրման Փոլ, Սոփր ինձ, Երևան, Անտարես, 2022, 300 էջ:
5. Изард К., Психология эмоций, Москва, «Питер», 2003.
6. Эмоциональный интеллект 2.0, Москва, «Манн, Иванов и Фербер», 2017, 202 с.
7. <https://kineziolog.su/content/emotsionalnyi-krug-peipetsa> (հասանելի է 25. 12. 23):
8. http://www.mc3cb.com/pdf_ap_articles_2/2015_12_27_Limbic_The%20Emotional%20Nervous%20System.pdf (հասանելի է 0. 12. 23):

Эмоции, эмоциональные переживания насильственно перемещенных детей из Арцаха

Арутюнян Ашхен

ШГУ, «Психология», 3-й курс,

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Г. Фарзаян

Резюме

Ключевые слова: эмоции, вынужденное перемещение, эмоциональные переживания, эмоциональный интеллект (EQ)

В данной статье приведены эмоции, общая характеристика эмоций и эмоциональных переживаний, которые присутствуют у детей, вынужденно перемещенных из Арцаха. В статье также был затронут эмоциональный интеллект и его важность. Важность эмоционального интеллекта заключается в том, что он позволяет управлять эмоциями и поведением в непредсказуемых ситуациях.

Emotions, Emotional Experiences of Forcibly Displaced Children from Artsakh

Harutyunyan Ashkhen

ShSU, "Psychology", 3rd year

Academic Supervisor: H. Farzadyan

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: emotions, forced displacement, emotional experiences, emotional intelligence (EQ)

The article discusses the general characteristics of emotions and the emotional experiences that are present among children forcibly displaced from Artsakh. The article also touched on emotional intelligence and its importance. The importance of emotional intelligence lies in the fact that it enables one to manage emotions and behavior in unpredictable situations.

Երիտասարդ աղջիկների մոտ էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության և անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության կապի ուսումնասիրում

Ղանադյան Ավետիք

*«ԿՊՀ» հիմնադրամ, «Հոգեբանություն», 2-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ հ. գ. թ., դոցենտ Մ. Մազմանյան*

Հանգուցային բառեր. *երիտասարդներ, էքստրեմալ պայմաններ, ինքնազգացողություն, անորոշություն, հանդուրժողականություն*

Հոդվածում ներկայացվում է երիտասարդ աղջիկների մոտ էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության և անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության կապը:

Երիտասարդների մոտ առաջանում են տարբեր հոգեբանական փոփոխություններ, որոնցից են էքստրեմալ պայմանների և անորոշության նկատմամբ վերաբերմունքը, էքստրեմալ և անորոշ իրավիճակներում կողմնորոշմանը, ինքնազգացողությանը և դրանց հանդեպ հանդուրժողականությանը վերաբերող փոփոխությունները: Հետազոտությունը իրականացվել է երիտասարդ աղջիկների հետ, քանի որ նրանց մոտ, կապված սեռային և տարիքային առանձնահատկությունների հետ, այդ փոփոխությունները ավելի ընդգծված և նկատելի են: Այս փոփոխությունների դրական զարգացման համար խոչընդոտ կարող են հանդիսանալ տագնապայնության բարձր մակարդակը, վախերը, ինքնավստահության պակասը և այլն: Հետազոտությունն ուղղված է հայտնաբերելու և ուսումնասիրելու էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության և անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության միջև կապը:

Էքստրեմալ իրավիճակը մարդու համար անսովոր պայմանների համագումարն է, որը դժվարացնում կամ անհնարին է դարձնում անհատի կամ սոցիալական խմբերի կենսագործունեությունը: Մարդու մոտ էքստրեմալ պայմանների և իրավիճակների ազդեցությունը կարող է դրսևորվել կազմակերպված վարքի վատթարացմամբ, շարժողական գործունեության արգելակմամբ, գործունեության արդյունավետության բարձրացմամբ կամ իջեցմամբ, հոգեկան գործընթացների վատթարացմամբ և այլն: Էքստրեմալ իրավիճակներ են համարվում բնական աղետները, վթարները, ռազմական կոնֆլիկտները, ճգնաժամները և այլն [11]:

Գոյություն ունեն էքստրեմալ իրավիճակների տարբեր դասակարգումներ՝

1. ըստ առաջացման պատճառների լինում են բնածին, տեխնածին, մարդածին և խառը,
2. ըստ որակական առանձնահատկությունների լինում են բնական, սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական, մասնագիտական, կենցաղային, սոմատիկ, տրանսպորտային, քրեական, ռազմական [5],
3. ըստ ազդեցության շրջանակի՝ միջպետական, պետական, տարածաշրջանային, տեղային,
4. ըստ հասցրած վնասի բնույթի՝ ուղղակի վնաս հասցնող, անուղղակի վնաս հասցնող, մարդկային կորուստներ պատճառող, նյութական վնասներ հասցնող,
5. ըստ զարգացման դինամիկայի՝ արագ զարգացող և դանդաղ զարգացող [2]:

Էքստրեմալ պայմանների, իրավիճակների, աղետների ողբերգական փորձը հաճախ ազդում է մարդու ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա: Էքստրեմալ իրավիճակներում հոգեկան խանգարումների զարգացման դինամիկայի խնդիրը շատ կարևոր տեղ ունի հոգեբանության մեջ: Էքստրեմալ իրավիճակներում հոգեկան խանգարումների զարգացման դինամիկան կապված է անհատի հոգեկան դիմադրողականությունից: Էքստրեմալ պայմանների ազդեցության հետևանքով մարդու մոտ կարող են առաջանալ սթրես, ֆրոստրացիա, տագնապ, ագրեսիվ ռեակցիաներ, լաց, գայլույթ և այլն: Էքստրեմալ պայմաններում մարդու ինքնազգացողությունը կարող է վատանալ, իսկ որոշ մարդկանց մոտ՝ ընդհակառակը [1, 6]:

Ինքնազգացողությունը սուբյեկտիվ զգացողությունների համալիր է, որը արտացոլում է մարդու ֆիզիկական և հոգեբանական հարմարվածության աստիճանը: Ինքնազգացողությունը կարող է ներկայացված լինել մեկ ընդհանրացված հատկանիշով՝ լավ, վատ, ցավային և այլն, և առանձին համակարգերի և գործընթացների վիճակն արտացոլող հատկանիշներով՝ մարմնի տարբեր մասերում տհաճ զգացողություններով, որոշակի գործառույթներ կատարելու դժվարություններով, որոշակի ճանաչողական գործընթացների ընթացքի փոփոխություններով: Ինքնազգացողության փոփոխությանը բնորոշ ախտանիշները առաջ են գալիս մարդու տարբեր ֆունկցիոնալ վիճակների ժամանակ [4]:

Անորոշությունը ներկա իրադարձությունների կամ ապագա արդյունքների մասին տեղեկատվության պակասի գիտակցումն է: Անորոշությունը շրջապատում է մարդուն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում: Մեր հոգեկանը զարգացել է շրջակա միջավայրի ազդեցության տակ՝ փորձելով

ավելի լավ հարմարվել անորոշ իրավիճակներին: Երբ ասում ենք, որ իրավիճակն անորոշ է, մենք կամ չենք տիրապետում ամբողջ ինֆորմացիային, կամ չունենք բավարար տեղեկատվություն տվյալ իրավիճակում կոնկրետ որոշում կայացնելու համար: Անորոշությունը ենթադրում է իրադարձությունների ոչ միանշանակ իրականացում: Մենք լիովին վստահ չենք կարող լինել՝ կկատարվի այս կամ այն իրադարձությունը, թե ոչ [10]:

Անորոշությունը փաստ է, որի հետ պայքարելուն պետք է պատրաստ լինեն կյանքի բոլոր ձևերը: Եթե անորոշությունը կյանքի փաստ է, ապա անորոշության հանդեպ հանդուրժողականությունը այն պարամետրն է, որը ընդհանրացնում է անհատի ճանաչողական և հուզական գործընթացները՝ բնութագրելով ճանաչողական ոճը, համոզմունքների համակարգը, միջանձնային և սոցիալական հարաբերությունները, խնդիրների լուծման ժամանակ ցուցաբերված վարքագիծը: Անորոշության և դրա հանդեպ հանդուրժողականության մասին հետևյալ կարծիքները արտահայտել են հոգեբաններ Ամոս Տվերսկին, Դանիել Կանեմանը և Պոլ Սլովիկը [3, 9]:

Հոգեբան Կատյա Ստոյչևան իր հետազոտություններում անորոշության հանդեպ հանդուրժողականությունը սահմանում է որպես անորոշության պայմաններում ապրելու, անորոշությունը հանդուրժելու և անորոշության հետ փոխազդելու ունակություն: Անորոշությունը չհանդուրժող մարդիկ անորոշ իրավիճակները ընկալում և մեկնաբանում են որպես հոգեբանական անհարմարության կամ սպառնալիքի աղբյուր և հակված են խուսափել այդ իրավիճակներից՝ կամ հոգեբանորեն անտեսելով անորոշությունը, կամ փախուստ կատարելով դրանից: Նրանք անորոշության պայմաններում չեն կարողանում կառուցողական որոշումներ կայացնել և լուծումներ փնտրել, ինչը հանգեցնում է ինքնագնահատականի և ինքնավստահության իջեցմանը: Նրանք, ովքեր հանդուրժում են անորոշ իրավիճակները, կոնֆլիկտային իրավիճակները, կարող են ավելի երկար դիմանալ իրավիճակի անհարմարությանը, որպեսզի հարմարվեն այդ իրավիճակին և մշակեն ավելի ադեկվատ ու ճկուն վարքագիծ [7; 8; 9]:

Այսպիսով, կարելի է վստահորեն ասել, որ էքստրեմալ պայմաններում ինքնագզացողության և անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության կապի որոշումը և ուսումնասիրումը կարևոր նախապայման է կյանքի տարբեր իրավիճակներին հարմարվելու և տարատեսակ անկանխատեսելի իրավիճակներում ճիշտ գործելու համար:

Ելնելով տեսական հետազոտության արդյունքներից՝ կարող ենք ենթադրել, որ էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողությունը կարող է պայմանավորված լինել անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության մակարդակով:

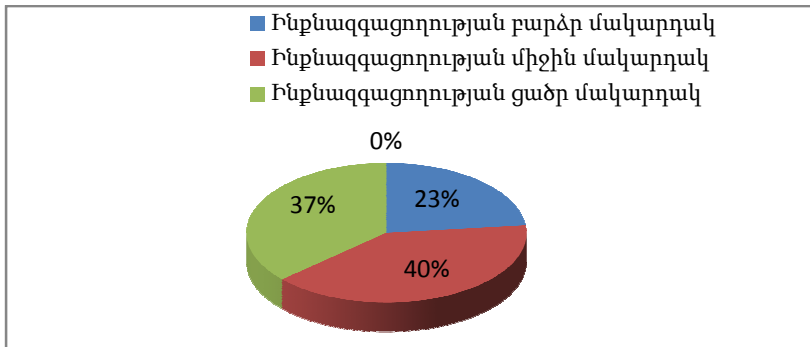
Հետազոտության մեթոդիկաների և ընտրակազմի նկարագրությունը:

Հետազոտության կատարման համար ընտրվել են հետևյալ մեթոդիկաները՝

1. Ա. Վուկով, Ն. Ե. Վոդոպյանովա, «Ինքնազգացողությունը էքստրեմալ պայմաններում» [12],
2. Ս. Բանդեր, «Անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության սանդղակ» [13]:

Հետազոտությունը անց է կացվել 17-ից 20 տարեկան 30 աղջիկների հետ:

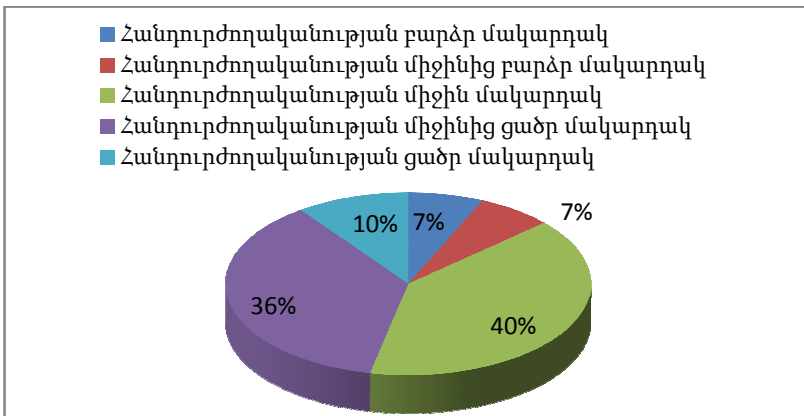
Արդյունքների վերլուծություն: Հետազոտվողներին ներկայացվել է երկու մեթոդիկա: Առաջին մեթոդիկան նախատեսված է պարզելու համար էքստրեմալ պայմաններում նրանց ինքնազգացողությունը: Ստացված արդյունքները ներկայացված են նկար 1-ում:

Նկար 1. Հետազոտվողների էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության մակարդակը

Առաջին մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում պարզ դարձավ, որ 30 աղջիկներից ինքնազգացողության բարձր մակարդակ է նկատվում 23 %-ի մոտ, միջին մակարդակ՝ 40 %-ի մոտ և ցածր մակարդակ՝ 37 %-ի մոտ:

Երկրորդ մեթոդիկան նախատեսված է պարզելու համար անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության մակարդակը: Ստացված արդյունքները ներկայացված են նկար 2-ում:

**Նկար 2. Անորոշության հանդեպ
հանդուրժողականության մակարդակը**

Երկրորդ մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում պարզ դարձավ, որ 30 աղջիկներից հանդուրժողականության բարձր մակարդակ է նկատվում 7 %-ի մոտ, միջինից բարձր մակարդակ՝ 7 %-ի մոտ, միջին մակարդակ՝ 40 %-ի մոտ, միջինից ցածր մակարդակ՝ 36 %-ի մոտ և ցածր մակարդակ՝ 10 %-ի մոտ:

Հետազոտության արդյունքում պարզվեց, որ երկու մեթոդիկաների միջոցով ուսումնասիրված երեւոյթների միջև կապը, ըստ Սպիրմենի կորելյացիայի գործակցի, հավասար է 0.5-ի: Ստացված կորելյացիոն կապի գործակիցը ցույց է տալիս ուսումնասիրված երևույթների միջև միջին ուժգնության կապի առկայությունը:

Եզրակացություն: Հետազոտությունների արդյունքների վերլուծությունը թույլ տվեց կատարել հետևյալ եզրահանգումը. մեր կողմից ուսումնասիրված երկու երևույթների՝ էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության և անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության միջև առկա է միջին ուժի կապ: Էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության բարձր մակարդակ ունեցողների մոտ հիմնականում առկա է անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության միջին կամ միջինից բարձր մակարդակ: Հետազոտության արդյունքներից կարող ենք եզրակացնել, որ Էքստրեմալ պայմաններում ինքնազգացողության մակարդակի բարձրացմանը նպաստող գործոններից է անորոշության հանդեպ հանդուրժողականության բարձր մակարդակը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Гефеле О. Ф. Влияние экстремальной ситуации на изменение психического состояния личности <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-ekstremalnoy-situatsii-na-izmenenie-psihicheskogo-sostoyaniya-lichnosti/viewer> (հասանելի է 25. 07. 2023)
2. Егоров А. А., Комолова Э. В. Психология экстремальной ситуации <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-ekstremalnoy-situatsii/viewer> (հասանելի է 25. 07. 2023)
3. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков: Гуманитарный центр, 2005, 632 с.
4. Мещерякова Б., Зинченко В., Большой психологический словарь, 2003, 439 с.
5. Рогачева Т. В., Залевский Г. В., Левицкая Т. Е. Психология экстремальных ситуаций и состояний: учеб. пособие. Томск: Издательский дом ТГУ, 2015. https://psyera.ru/ponyatie-ekstremalnoy-situacii-v-psihologii_10107.htm (հասանելի է 25. 07. 2023)
6. Рогачева Т. В., Залевский Г. В., Левицкая Т. Е., Психология экстремальных ситуаций и состояний: учеб. пособие. Томск: Издательский Дом ТГУ, 2015. https://psyera.ru/vliyanie-ekstremalnyh-usloviy-na-zdorove-cheloveka_10111.htm (հասանելի է 26. 07. 2023)
7. Stoycheva K. Ambiguity tolerance as a value. In Yearbook of the Department of Cognitive Science and Psychology of the New Bulgarian University, Sofia: Publishing House of the New Bulgarian University, 2005, 31-38 p.
8. Stoycheva K. Talent, Science and Education: How Do We Cope with Uncertainty and Ambiguities? (P. Csermely, L. Lederman, Eds). Science Education: Talent Recruitment and Public Understanding, NATO Science Series (vol. V/38, 31-43 p). The Netherlands: Amsterdam, 2003.
9. <https://psy.su/feed/9293/> (հասանելի է 26. 07. 2023)
10. <https://www.irk.ru/news/articles/20191024/uncertainty/> (հասանելի է 26. 07. 2023)
11. https://studbooks.net/901661/psihologiya/ponyatie_tipy_ekstremalnyh_situatsiy (հասանելի է 25. 07. 2023)
12. <https://psytests.org/stress/sosext.html> (հասանելի է 03. 07. 2023)
13. <https://psytests.org/trait/ias.html> (հասանելի է 03. 07. 2023)

Исследование связи самочувствия в экстремальных условиях и толерантности к неопределенности у молодых девушек

Ганадян Аветик

ВГУ, «Психология», 2-й курс

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент М. Мазманиян

Резюме

Ключевые слова: молодёжь, экстремальные условия, самочувствие, толерантность, неопределенность

Анализ результатов исследования позволил сделать вывод, что два явления (самочувствие в экстремальных условиях и толерантность к неопределенности) исследованные в статье, имеют связь средней силы. Те, кто имеют высокий уровень самочувствия в экстремальных условиях, в большинстве случаев обладают средним или более высоким уровнем толерантности к неопределенности. По результатам исследования можно сделать вывод, что высокий уровень толерантности к неопределенности является одним из факторов, способствующих повышению уровня самочувствия в экстремальных условиях.

The Study of the Connection of Well-being in Extreme Conditions and Tolerance to Uncertainty among Young Girls

Ghanadyan Avetik

VSU, "Psychology", 2nd year

Academic Supervisor: M. Mazmanyanyan

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: youth, extreme, conditions, well-being, tolerance, uncertainty

The analysis of the results of this study made it possible to conclude, that the 2 phenomena (well-being in extreme conditions and tolerance to uncertainty) studied in the article have a medium-strength bond. Those who have a high level of well-being in extreme conditions, in most cases, have an average or higher degree of tolerance to uncertainty. From the results of the research, it can be concluded that high level of tolerance for uncertainty is one of the factors contributing to the increase in the level of well-being in extreme conditions.

Ղանաղյան Ավետիք, Անանյան Անի

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հոգեբանություն», 2-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ ի. Գ. Թ., դոցենտ Մ. Մազմանյան*

Հանգուցային բառեր. *ագրեսիվության մակարդակ, իմպուլսիվության մակարդակ, ագրեսիվություն, իմպուլսիվություն, երիտասարդներ*

Երիտասարդների մոտ, կապված տարիքային շրջանի հետ, ավելի սուր են դառնում ագրեսիայի և իմպուլսիվության դրսևորումները: Այս դրսևորումների ուժգնացումը ավելի լավ է արտահայտված տղաների մոտ: Տարիքային գործոնով պայմանավորված այս փոփոխությունները ավելի լավ հետազոտելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այս երկու երևույթների միջև եղած կապը:

Ագրեսիան բավականին բարդ և կործանարար հույզ է, որը բացասաբար է ազդում ոչ միայն այն ցուցաբերող անձի վրա, այլ նաև շրջապատող մարդկանց վրա: Հոգեբանության տեսանկյունից ագրեսիան մարդու անձնային հատկություն է, որը արտահայտվում է ինչպես ուրիշին, այնպես էլ ինքն իրեն վնաս պատճառելուն ուղղված արարքներով: Ագրեսիան դրսևորվում է դյուրագրգռությամբ, թշնամանքով, ֆիզիկական վնասվածքներ հասցնելով, ինքն իրեն և հասարակությանը վնասելով: Շատ հաճախ ագրեսիան ի հայտ է գալիս այն ժամանակ, երբ ինչ-որ մեկը փորձում է խախտել մարդու ֆիզիկական կամ հոգեբանական անձնական տարածքը:

Կան ագրեսիայի դրսևորմանը հանգեցնող մի քանի գործոններ:

- Իրավիճակային գործոններ. այս խմբին են պատկանում շրջակա միջավայրի ազդեցությունները: Դրանք կարող են լինել ջերմաստիճանի կամ կլիմայական ազդեցությունները, ալկոհոլի և թմրանյութերի ազդեցությունը, անհանգստությունը կամ ցավային զգացողությունները՝ կապված ճնշման, տարածքի փոքրության, աղմուկի, տհաճ հոտերի հետ:

- Անձնական գործոններ. այս շարքին են պատկանում մարդու մտքերը, հույզերը, այն ոլորտը, որտեղ նա գտնվում է: Ամենից հաճախ առանձնացնում են անձնական գործոնների հետևյալ տեսակները. աճող անհանգստություն, թշնամանք, դեպրեսիայի հակում, ցածր ինքնագնահատական, սեփական կարողությունների սխալ գնահատում, հաղորդակցման դժվարություններ: Անձնական գործոնների շարքին են պատկանում նաև հոգեկան խանգարումները:

▪ Սոցիալ-հոգեբանական գործոններ. այս խմբին են պատկանում այն գործոնները որոնք ձևավորվում են սոցիալական խմբերում: Դրանք են՝ երկրի զարգացման և տվյալ երկրում կյանքի մակարդակը, վատ սոցիալական կարգավիճակը, սոցիալական վճարներից և նպաստներից կախվածությունը և այլն:

▪ Վարքագծային գործոններ. այս գործոնները կապված են վարքագծի և արարքների հետ, որոնք դժվարություններ են ստեղծում շրջապատի մարդկանց հետ նորմալ շփման համար: Դրանք են՝ ազատ ժամանակի անիմաստ վատնումը, ինչ-որ բան անելու և ավելիին ձգտելու ցանկության բացակայությունը, վանդալիզմը, հակասոցիալական գործունեությունը, որը հանգեցրել է դատվածության և այլն:

Ագրեսիայի դրսևորման ձևերն են՝ կատաղությունը, զայրույթը, գրգռվածությունը, չարությունը, ատելությունը: Շատ հաճախ այդ հույզերը անկառավարելի են և վտանգ են ներկայացնում շրջապատի մարդկանց համար: Այս հույզերից յուրաքանչյուրը դրսևորվում է հետևյալ ձևերով.

- ա) Զայրույթը. ագրեսիային շատ մոտ վիճակ է, առանց զայրույթի ագրեսիան հնարավոր չէ:
- բ) Գրգռվածությունը. ագրեսիայի նվազագույն դրսևորումն է և զգուշացումը ագրեսիայի հնարավոր սկզբի մասին:
- գ) Զարություն. ագրեսիայի ավելի ցայտուն դրսևորումն է և ավելի հաճախակի երևույթ է, քան գրգռվածությունը:
- դ) Ատելությունը. ագրեսիայի ամենածանր դրսևորումն է: Հաճախ ատելությունը կարող է լինել բնավորության գիծ, բայց այն արագորեն կարող է ստանալ քրոնիկ բնույթ:

Ագրեսիան ի հայտ է գալիս այն մարդկանց մոտ, ում ուղեղի գրգռման և արգելակման գործընթացների համար պատասխանատու կառույցները կորցրել են իրենց ֆունկցիոնալությունը: Արդյունքում գրգռիչների ազդեցության ժամանակ գերակշռում է գրգռումը, իսկ արգելակման գործընթացը ուշ է ընթանում և ունենում է փոքր ուժ:

Հոգեբանության մեջ ագրեսիան դասակարգվում է ըստ մի քանի չափանիշների.

Ըստ ուղղվածության.

- 1) Ավտոագրեսիա (ինքնաագրեսիա). ուղղված է հենց իրեն: Բնութագրական հատկանիշներն են ինքնառնչացնող վարքը և ինքնառնչացումը:
- 2) Հետերոագրեսիա. ուղղված է շրջապատի մարդկանց: Ագրեսիայի

այս տեսակը արտահայտվում է վիրավորանքներով, սպառնալիքներով, հայհոյանքներով, ֆիզիկական բռնությունով:

Ըստ առաջացման պատճառի.

- Ռեակտիվ ագրեսիա. արտահայտվում է գրգռչին պատասխանի տեսքով:
- Ինքնաբուխ ագրեսիա. առաջանում է առանց առանձնահատուկ պատճառի, ներքին իմպուլսների ազդեցության հետևանքով:

Ըստ նպատակի.

- Մոտիվացված ագրեսիա. նախապես պլանավորված ագրեսիա՝ օբյեկտին վնաս պատճառելու նպատակով:
- Չմոտիվացված ագրեսիա. ագրեսիա, որը չի առաջացել արտաքին պատճառներով: Ագրեսիայի այս տեսակը հաճախ քրոնիկ հոգնածության, հոգեկան խանգարումների և ասթենիկ համախտանիշի դրսևորում է: Ագրեսիայի այս տեսակը դիտվում է նաև ալկոհոլի և թմրանյութերի ազդեցության հետևանքով:
- Գործիքային ագրեսիա՝ ագրեսիայի այս տեսակը օգտագործվում է որպես գործիք ինչ-որ բան ձեռք բերելու կամ ինչ-որ արդյունքի հասնելու համար:

Ըստ արտահայտման ձևի.

- Անուղղակի ագրեսիա. ուղղված է ոչ թե գրգռիչին, այլ այն օբյեկտներին, որոնց վրա ագրեսիան արտահայտելը հեշտ և ապահով է:
- Ուղղակի ագրեսիա. ուղղված է բուն գրգռիչին, արտահայտվում է կոպտությամբ, ֆիզիկական բռնությամբ և այլն:

Ըստ դրսևորման ձևի.

- Ֆիզիկական ագրեսիա. ֆիզիկական ուժի կիրառում՝ օբյեկտին ֆիզիկական վնաս հասցնելու նպատակով:
- Վերբալ ագրեսիա. արտահայտվում է խոսքի միջոցով, վիրավորանքներով, սպառնալիքներով:
- Արտահայտչական ագրեսիա. իրականացվում է ձայնի ինտոնացիայի, ժեստերի, դեմքի արտահայտությունների միջոցով:
- Հուզական ագրեսիա. դրսևորվում է մարդկանց հետ շփվելիս օտարման, կասկածի, հակակրանքի, թշնամանքի զգացումների առաջացմամբ:
- Առարկայական ագրեսիա. ագրեսիայի այս տեսակը դրսևորվում է շրջապատի առարկաների նկատմամբ:

Ըստ ակտիվության.

- Ակտիվ ագրեսիա. ուղիղ ագրեսիան է հուսահատվածների կամ

ուժեղ անհատականությունների ընտրությունը, ովքեր հասկանում և գիտակցում են բոլոր ռիսկերը:

- Պասիվ ագրեսիա. թաքնված ագրեսիա՝ քողարկված հոգատարության և ուշադրության տակ: Կարող է տհաճ հույզեր առաջացնել օբյեկտի մոտ, ինչպես ամոթը, հիմարության և մեղավորության զգացումը խոսքերի կամ արարքների համար [3], [4]:

Իմպուլսիվությունը մարդու վարքագծի հատկանիշ է, որը դրսևորվում է հույզերի և հանգամանքների ազդեցությամբ առաջին ազդակով գործելու մեջ: Իմպուլսիվ մարդը չի մտածում իր արարքների մասին, այլ անմիջապես արձագանքում առաջին իսկ ազդակին՝ հետագայում հաճախ զղջալով իր արարքների համար: Իմպուլսիվությունը սովորաբար բնորոշ է նախադպրոցական և դպրոցական տարիքի երեխաներին: Դեռահասների մոտ իմպուլսիվությունը հուզական գրգռվածության բարձրացման հետևանք է: Մեծահասակների մոտ իմպուլսիվությունը առաջանում է գերհոգնածության, աֆեկտի և որոշ հիվանդությունների հետևանքով [5]:

Իմպուլսիվ մարդու վարքագիծը տատանվում է դժգոհության դրսևորումներից, հապճեպ որոշումներ կայացնելուց մինչև ցավ պատճառող արարքներ կատարելը: Առօրյա կյանքում իմպուլսիվությունը դրսևորվում է հետևյալ ձևերով.

- Չափից դուրս շատախոսությամբ,
- Հույզերը վերահսկելու անկարողությամբ,
- Ուրիշների խոսակցություններին միջամտելու ցանկությամբ,
- Անհամբերությամբ,
- Ակնթարթային գործողություններ կատարելով՝ առանց հետևանքները հաշվի առնելու,
- Չմտածված գործողություններ կատարելով, որոնք կարող են հանգեցնել նյութական և այլ խնդիրների,
- Մշտական մասնակցությամբ կոնֆլիկտային իրավիճակներին, որոնք հաճախ հրահրվում են հենց օբյեկտի կողմից:

Դեռահասների մեծ մասի իմպուլսիվ գործողությունների պատճառը աֆեկտիվ անզավաճությունն է: Իմպուլսիվության բարձր մակարդակը երբեմն բնավորության գիծ է: Իմպուլսիվության հիմքում ընկած է բարձրագույն նյարդային գործունեության գործընթացների լաբիլության մակարդակը: Իմպուլսիվությունը առավել բնորոշ է խղիղիկներին և սանձվիճիկներին: Իմպուլսիվության պատճառներ կարող են հանդիսանալ

տարբեր հոգեկան խանգարումները, հոգեհուզական անկայունությունը, վարքի վերահսկողության թուլացումը և այլն:

Բմպուլսիվ անձինք չգիտեն, թե ինչպես պլանավորել գործողությունները և կանխատեսել հետևանքները: Այս կամ այն արարքը կատարելիս նրանք գտնվում են զգացմունքների ազդեցության տակ, ուստի չեն կարողանում կանխատեսել հնարավոր հետևանքները: Բմպուլսիվ մարդկանց համար ստացված ցանկացած արդյունքը անակնկալ է լինում: Բմպուլսիվ անձինք նախընտրում են կարճ ժամանակում տեսնել թեկուզ փոքր էֆեկտ, այլ ոչ թե ավելի շատ ժամանակ հատկացնել ավելի նշանակալի ձեռքբերումների հասնելու համար: Բմպուլսիվ մարդիկ հակված են գործել հույզերի ազդեցության տակ, որոնք բացասաբար են ազդում գիտակցված որոշումներ կայացնելու ունակության վրա: Բմպուլսիվ մարդիկ անընդհատ շտապում են և սիրում են գործել արագ՝ պահի ազդեցության տակ: Բմպուլսիվ մարդիկ հաճախ իրենք էլ չգիտեն, թե ինչ արարք կարող են գործել հաջորդ պահին [6]:

Ագրեսիվության և իմպուլսիվության միջև կապը ուսումնասիրվել է բազմաթիվ հետազոտողների կողմից: Լյուդմիլա Դեմենտիի իրականացրած հետազոտությունում ուսումնասիրվում է ագրեսիվության, իմպուլսիվության և ինքնավերահսկողության երևույթների կախվածությունը միմյանցից և դրանց կախվածությունը տարիքային գործոնից: Ըստ Լյուդմիլա Դեմենտիի կատարած ուսումնասիրության՝ ավագ դպրոցական տարիքի երեխաների մոտ ինքնավերահսկողությունը ուժեղանում է, և դրանից կախված ագրեսիվությունը և իմպուլսիվությունը թուլանում են: Այս հետազոտությունը ցույց տվեց նաև, որ ագրեսիվությունը և իմպուլսիվությունը ուղիղ համեմատական են, իսկ ինքնավերահսկողությունը հակադարձ համեմատական է ագրեսիվությանը և իմպուլսիվությանը [1]:

Ագրեսիվության, իմպուլսիվության և ինքնավերահսկողության միջև կապը ուսումնասիրվել է նաև ռուս հոգեբան Վիկտորյա Կուլչենկոն: Նա այս երեք երևույթները կապում էր դեռահասների մոտ սուիցիդալ ռիսկերի հետ: Ըստ նրա կատարած հետազոտության արդյունքների՝ բարձր սուիցիդալ ռիսկ է գրանցվում այն դեռահասների մոտ, ովքեր ունեն արտահայտված իմպուլսիվություն, վերբալ և անուղղակի ագրեսիվության բարձր մակարդակ և ինքնավերահսկողության միջին մակարդակ: Ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն ագրեսիվությունը և իմպուլսիվությունը, բացի միմյանց հետ կապված լինելուց, կապված են նաև ինքնագնահատականի և սուիցիդալ ռիսկերի հետ [2]:

Այսպիսով, վստահորեն կարելի է նշել, որ ագրեսիվության և իմպուլ-

սիվության միջև կապի որոշումը և ուսումնասիրումը երիտասարդների մոտ հանդիսանում է կարևոր խնդիր, որը կարող է անդրադառնալ հասակակիցների հետ արդյունավետ շփման, սոցիալական միջավայրում ընդգրկվելու և շրջապատի հետ հաղորդակցման վրա:

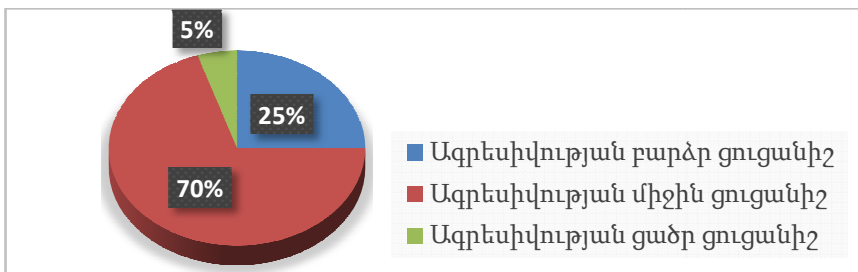
Հետազոտության մեթոդիկաների և ընտրակազմի նկարագրությունը:

Հետազոտության իրականացման համար ընտրվել են հետևյալ մեթոդիկաները՝

1. Լ. Գ. Պոչեբուտ, Ագրեսիայի տեսակների մեթոդիկա,
2. Է. Բարատ, Իմպուլսիվության սանդղակ:

Հետազոտության անցկացման համար ընտրվել են 18-ից 30 տարեկան 20 տղաներ և 20 աղջիկներ:

Արդյունքների վերլուծություն: Հետազոտությունը կատարվել է երկու փուլով: Առաջին փուլում հետազոտվողներին տրվել է հարցարան՝ պարզելու համար նրանց ագրեսիվության մակարդակը: Ստացված արդյունքները ներկայացված են տրամագիր 1-ում:

Տրամագիր 1. Երիտասարդների ագրեսիվության մակարդակ

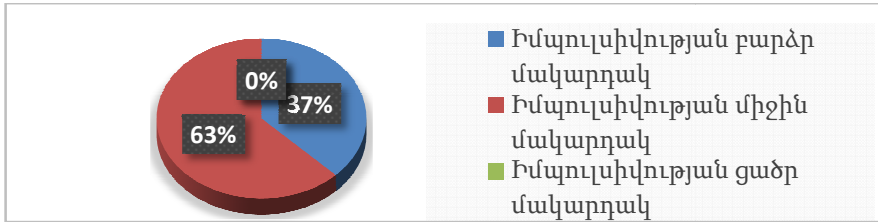
Հետազոտությունից պարզ դարձավ, որ 40 երիտասարդներից ագրեսիվության բարձր ցուցանիշ է գրանցվել 25 %-ի մոտ, միջին ցուցանիշ՝ 71 %-ի մոտ, իսկ ցածր ցուցանիշ՝ 4 %-ի մոտ:

Հետազոտվողների 32,5 %-ի մոտ ամենաբարձր արտահայտվածությունն ուներ վերբալ ագրեսիան, 20 %-ի մոտ՝ ինքնաագրեսիան, 12,5 %-ի՝ մոտ ֆիզիկական ագրեսիան, 12,5 %-ի մոտ՝ առարկայական ագրեսիան, 10 %-ի մոտ՝ հուզական ագրեսիան և 12,5 %-ի մոտ բարձր արտահայտվածություն ունեին ագրեսիայի միանգամից մի քանի տեսակ:

Հետազոտության երկրորդ փուլում հետազոտվողներին տրվել է հարցարան՝ պարզելու համար նրանց իմպուլսիվության մակարդակը: Ստացված արդյունքները ներկայացված են դիագրամ 2-ում:

Հետազոտությունից պարզ դարձավ, որ 40 երիտասարդներից իմ-

պուլսիվության բարձր ցուցանիշ է գրանցվել 37 %-ի մոտ, միջին ցուցանիշ՝ 63 %-ի մոտ, իսկ ցածր ցուցանիշ չի գրանցվել:

Տրամազիր 2. Երիտասարդների իմպուլսիվության մակարդակ

Եզրակացություն: Կատարված հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ մեր կողմից ուսումնասիրված երևույթների ազդեցիվության և իմպուլսիվության միջև առկա է միջին ուժի կապ, այս երկու երևույթների միջև կորելյացիոն կապը կազմում է 0.5: Այն հետազոտվողները, ում մոտ գրանցվել է ազդեցիվության բարձր ցուցանիշ, գրանցվել է նաև իմպուլսիվության բարձր ցուցանիշ: Ազդեցիվության միջին ցուցանիշ գրանցած հետազոտվողների մոտ գրանցվել է իմպուլսիվության միջին կամ բարձր ցուցանիշ, իսկ մնացած 4 %-ի մոտ, ովքեր գրանցել են ազդեցիվության ցածր ցուցանիշ, առկա է իմպուլսիվության միջին ցուցանիշի ստորին շեմ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Дементий Л. И. Возрастные особенности самоконтроля, импульсивности и агрессивности школьников.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/vozrastnye-osobennosti-samokontrolya-impulsivnosti-i-agressivnosti-shkolnikov/viewer> (հասանելի է 29. 05. 2024)
3. Купченко В. Е. Самоконтроль, агрессия, импульсивность подростков с различным суицидальным риском.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/samokontrol-agressiya-impulsivnost-podrostkov-s-razlichnym-suitsidalnym-riskom/viewer> (հասանելի է 29. 05. 2024)
5. Почебут Л. Г. Кросс-культурная и этническая психология: Учебное пособие. Питер, 2012, - 336 с.
6. <https://rehabfamily.com/articles/agressiya/> (հասանելի է 29. 05. 2024)
7. <https://www.psychologies.ru/glossary/09/impulsivnost/> (հասանելի է 29. 05. 2024)
8. <https://rehabfamily.com/articles/impulsivnost/> (հասանելի է 29. 05. 2024)

Связь агрессивности и импульсивности у молодежи

Ганадян Аветик, Ананян Ани

ВГУ, “Психология”, 2-й курс

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент М. Мазманиян

Резюме

Ключевые слова: степень агрессивности, степень импульсивности, агрессивность, импульсивность, молодежь

Анализ результатов проведенного исследования позволяет сделать вывод о наличии связи средней силы между изучаемыми нами явлениями: агрессивностью и импульсивностью, корреляция между которыми составляет 0.5. Те исследуемые, у которых был высокий индекс агрессивности, также имели высокий индекс импульсивности. Среди испытуемых, зафиксировавших средний показатель агрессивности, зафиксирован средний или высокий показатель импульсивности, а остальные 4 %, зафиксировавшие низкий показатель агрессивности, имели низкий порог среднего показателя импульсивности.

Relationship between Aggressiveness and Impulsiveness among the Youth

Ghanadyan Avetik, Ananyan Ani

VSU, “Psychology”, 2nd year

Academic Supervisor: M. Mazmanyanyan

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: level of aggression, level of impulsivity, aggression, impulsivity, young people

The analysis of the research findings suggests a moderate relationship between the two phenomena under investigation – aggression and impulsivity – with a correlation coefficient of 0.5. Participants with the high level of aggression also tended to have high level of impulsivity. Those with average aggression levels generally showed either average or high levels of impulsivity. Meanwhile, the remaining 4 % of participants, who displayed low aggression, were also characterized by low or slightly below-average impulsivity levels.

Պատերազմը որպես էքզիստենցիալ վտանգ և նրա ազդեցությունը հայ երիտասարդների մահվան մասին պատկերացումների և արժեհամակարգի վրա

Ոսկանյան Մարիամ

*«ՎՊՀ» հիմնադրամ, «Հոգեբանություն», 2-րդ կուրս
Գիտական դեկավար՝ հ. գ. թ., դոցենտ Ն. Կոստանդյան*

Հանգուցային բառեր. *պատերազմ, մահ, զինծառայող, զինվոր, կյանք, մարտական իրադրություն, գոյություն*

Պատերազմը համաշխարհային և խիստ արդիական խնդիր է, որը հանգեցնում է մարդկային կյանքերի կորստի, ոչնչացման, հումանիտար և բնապահպանական աղետների, ինչպես նաև մի շարք այլ ծանր հետևանքների: Հոդվածում ներկայացված է մարդկային էության և հոգեբանության վրա ռազմական կոնֆլիկտների ազդեցության ուսումնասիրությունը: Այն վերլուծում է, թե ինչպես է պատերազմը ներգործում մարդկային գոյության վրա՝ առաջացնելով խորը հուզական և բարոյական ցնցումներ, ինչպես նաև կյանքի իմաստի և մարդկային ինքնության մասին հարցեր: Հոդվածում ուսումնասիրվում են պատերազմի և մահվան հոգեբանական և փիլիսոփայական ասպեկտները, դիտարկվում են տվյալ կոնցեպցիան հաստատող պատմական իրադարձություններ:

Մահը՝ որպես հոգեբանական, սոցիալական, մշակութային և բժշկական երևույթ, իր ողջ փիլիսոփայական իմաստային ծանրաբեռնվածությամբ գտնվում է մարդու գիտակցության, ֆենոմենոլոգիական փորձի շրջանակներում՝ գրավելով այնտեղ կարևորագույն տեղերից մեկը: Մահվան առեղծվածայինությունը միաժամանակ գրավում և վախեցնում է մարդուն՝ պայմանավորված այս երևույթի բացարձակ անորոշությամբ և շատ դեպքերում՝ անկանխատեսելիությամբ: Անկախ մեր կամքից՝ մահվան և դրան հաջորդող գոյության թեմաները խիստ արդիական են յուրաքանչյուրի համար [4]:

Չնայած այս կարևորագույն թեմային ուղղված հետաքրքրողսանքներ և հետազոտական աշխատանքներին՝ մահվան երևույթի մասին տեղեկատվությունը մասնակի և ոչ լիարժեք է: Սա պայմանավորված է նրանով, որ մահվան պրոբլեմատիկությունը բազմակողմանի և բազմամակարդակ է: Մահվան նկատմամբ ունեցած վախը համարվում է հիմնային վախ, որն ընկած է բազմաթիվ հոգեբանական վիճակների պահպանման և զարգացման հիմքում [5, 2]:

Գոյություն ունեն իրավիճակներ, որոնք հանգեցնում են ընդմիջտ հրաժեշտ տալու անհրաժեշտության. դրանք հարազատի կորուստը և սեփական մահն են:

Իրադրությունը մեր օրերի աշխարհում դասավորվել է այնպես, որ բազմաթիվ ազգեր միմյանց նկատմամբ թշնամական են տրամադրված և ձգտում են մեկը մյուսի ոչնչացմանը [6]:

Երկրի վրա գրեթե չկան պետություններ, որոնք մեկը մյուսի նկատմամբ որոշակի տարածքային պահանջներ չունենան, ինչն էլ հանգեցնում է պատերազմների: Կարելի է ասել, որ մարդկության պատմությունը պատերազմների պատմություն է: Մարտական գործունեությունը զինված սուբյեկտների միջև հակամարտություն է, որի ժամանակ նրանք ակտիվ ձգտում են հասնել նպատակին՝ հակառակորդի նյութական և կենդանի ուժի ֆիզիկական ոչնչացումով: Մարտական գործունեության համար հատկանշական են կյանքի և առողջության համար անդադար վտանգը, զենքի կիրառումը կամ էլ պատրաստվածությունը դրա համար, թշնամական շրջապատը, ուշադրության կենտրոնացվածության բարձր աստիճանը, ֆիզիկական խիստ ծանրաբեռնվածությունը, որը համադրվում է կոգնիտիվ ոլորտի բարձր ակտիվության հետ [1, 12]:

Մարդու ֆիզիկական մահը անհատական և սոցիալական գոյության անխզելի մասնիկ է, որը բոլոր ժամանակներում տեղ է զբաղեցրել մարդու գիտակցությունում՝ որպես խնդիր, որը պահանջում է ռելևանտ լուծում: Իմմորտալիզմը՝ անմահության մասին արժեհամակարգը, բնորոշ է բոլոր հին ու նոր մշակույթներին և կրոններին, այն ծագել է որպես մարդու բնականոն ռեֆլեքսիա կյանքի կենսաբանական ավարտին և հանդիսանում է արքետիպային գոյացություն: Ա. Շոպենհաուերը մահվան նկատմամբ վերաբերմունքով մարդու բնույթը երկատում է կենսաբանական և հոգևոր մասերի: Մարդու էքզիստենցիալիզմում հոգևոր բնույթը գերակայում է կենսաբանականի նկատմամբ: Օրգանիզմի կյանքը հավերժ չէ, և անհնար է խուսափել մահից, ինչի համար էլ մարդն անպայման փնտրում է հոգևոր հիմք: Վերոնշյալ կոնցեպցիային հակառակ հայացքներ են հայտնել խորհրդային փիլիսոփաները, որոնք մահը դիտարկել են աթեիզմի տեսանկյունից: Աթեիզմը բացառում է հավատը Աստծո նկատմամբ, այն վերափոխում է մահվան և անմահության գիտակցումը՝ տեղափոխելով դրանց լուծումը սոցիալական հարթություն, որտեղ անմահությունը դիտարկվում է ստեղծագործությունների և արարքների մեջ [1, 27-38]:

Մահվան և անմահության փիլիսոփայական վերլուծությունը, դրանց և կյանքի իմաստի միջև կապի հաստատումը համընդհանուր է բոլոր

մասնագիտությունների, հատկապես զինծառայողների համար: Մարտական առաջադրանքի կատարման ժամանակ զինվորի ինքնազոհաբերման պատրաստակամությունը հանդիսանում է կյանքի իմաստի իրագործում և հոգևորության բարձր մակարդակ, որը անմահության գաղափարի կրողն է: Կյանքի իմաստի կորուստը հոգևոր մահ է, որին հաջորդում է ֆիզիկական մահը՝ ինքնասպանության, թմրամոլության, ալկոհոլիզմի, դեպրեսիայի, փսիխոզների և այլնի տեսքով: Ինչպես նշել են Չ. Դարվինը և Պ. Կրոպոտկինը, բարոյականությունը անձնական և հասարակական բնագոյի պայքարի արդյունք է, որտեղ վերջինս հաղթում է: Զինծառայողի՝ մահվան և անմահության ընկալումը աղապատացիան է՝ մարտական իրադրության մեջ գիտակցության հարմարումը մահաբեր իրականությանը: Վախը մահվան նկատմամբ դեստրուկտիվ է զինվորի համար: Զինվորի ուղին հակումն է մահվան [3, 9]:

Կյանքի իմաստը և պատրաստակամությունը մահվան հանդիսանում են զինվորական պարտքի աղեկվատ ընկալում, որը միաժամանակ դառնում է պարտք սեփական անձի նկատմամբ: Ֆատալիզմը անազատության պայմաններում մարդու վարքի ռացիոնալիզացիան է: Կյանքին և մահվանը ֆատալիստական վերաբերմունքը պայմանավորում է զինվորի մահի արքետիպային ընկալումը, երբ մահը դիտարկվում է որպես սովորական երևույթ: Ընդհանուր գործունեությունը ձևավորում է կոլեկտիվիզմ՝ որպես գոյատևման համար անհրաժեշտ պայման: Այն ուժեղացնում է կյանքի նկատմամբ ալտրոիստական վերաբերմունքը: Վախը մահվան նկատմամբ և պայքարը կյանքի համար ավելի հեշտ է ապրել միասին: Ս. Գրոֆը նշում է մահվան առաջ մարդկանց միավորվելու ֆիլոգենետիկական հակման մասին: Մահի և անմահության ընկալման բոլոր տարբերակներում անընդհատ շոշափվում է կյանքի իմաստի թեման, ինչը փաստում է վերջինիս և անհատի՝ սեփական մահի ընկալման օրինաչափ կապի մասին [1, 38-53]:

Մարտական սթրեսի հոգեբանությունը հիմնականում ուսումնասիրվել է առաջին և երկրորդ չեչենական պատերազմների ժամանակ: Դա մարդու հույզերի, ինքնազգացողության, գործունեության, ձգտումների, մտքի կառուցվածքի և մարդկային փոխհարաբերությունների բարդ փոփոխություն է: Պայմանականորեն «ծերացած» կոչվող զինվորների մոտ մարտական սթրեսը կոնստրուկտիվ է: Նրանք հոգեբանորեն ավելի հակված են ապրելուն, ավելի կոկիկ են, լավ են հետևում իրենց գեներին, լիարժեքորեն տիրապետում են դրան: Մարտի դաշտում ավելի են ձգտում հաղթանակին, նրանց վախը վտանգին համարժեք և աղեկվատ է: Մահը

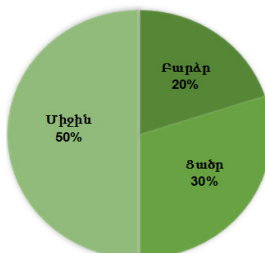
վախեցնում է նրանց, բայց չի գցում հուսահատության մեջ: Մեծաքանակ սպանությունները այս տիպի զինվորների ենթագիտակցության մեջ ձևավորում են չգիտակցվող բողոք մահվան դեմ և կյանքը սերունդ տալով շարունակելու սուր ձգտում: Բարվոք կերպով պատերազմից վերադարձած զինվորները հակված են վերարտադրման և արդյունավետ գործունեության, սակայն այն զինվորները, որոնք պատերազմ են գնացել վաղ պատանեկության տարիքում և առանց հարուստ կենսափորձի, վերադառնալով հաճախ չեն կարողանում իրագործել իրենց կոնստրուկտիվ հոգեբանական ներուժը: Առանց համապատասխան օգնության նրանց մոտ ձևավորվում է «մարտական երկրորդային սթրեսը»: Դեստրուկտիվ մարտական սթրեսի արդյունքում ձևավորվում են զինվորների այլ հոգեբանական տիպեր: «Կոտրվածների» գլխավոր առանձնահատկությունն է անընդհատ աճող վախը: Տանջվում են մղձավանջներից, անցյալ խաղաղ կյանքը նրանց համար անիրական է թվում, ապագան նրանց վախեցնում է, քանի որ տանում է մահվան: Այս տիպի զինվորների մոտ «վշտից տառապող» մարդու դեմք է՝ դիմային մկանների լարվածության իջեցման արդյունքում: Նրանց մոտ թույլերի նկատմամբ դաժանության դրվագներ են նկատվում՝ ինքնահաստատման համար: Դյուրագրգիռ և հուզական են, մարտում հեշտ թիրախ են թշնամու և մահվան համար, հակված են թմրանյութերի և ալկոհոլի օգտագործմանը: «Հիմարացած» տիպի զինվորները հակված են անընդհատ կատակել՝ հաճախ անտեղի: Քողարկվելով կատակներով՝ այս զինվորները հեռանում են անցյալի և ապագայի լարվածություն առաջացնող թեմաներից: Նման սթրեսային վարքը կոչվում է ռեակտիվ ինֆանտիլիզացիա: Մարտական իրադրությունում «հիմարացած» զինվորները ընդունակ չեն գնահատել վտանգը: Ապահով իրադրությունում նրանց հումորային վարքը արագ անհետանում է: Սուիցիդալ վարքը այս տիպի զինվորների մոտ քիչ հավանական է: «Կատաղած» տիպի զինվորները առանձնանում են իրենց կայուն բարկությամբ, ոչ ադեկվատ չափով ագրեսիվ են: Ունեն «չար հայացք», տալիս են կտրուկ և մասնակի պատասխաններ: Չափազանց բարկությունը նրանց զրկում է մարտական իրադրությունում իրավիճակը ճիշտ գնահատելու ունակությունից: Բարկությունը, ճնշելով վախը, նրանց դարձնում է անուշադիր: Մյուս կողմից էլ այն մոբիլիզացնում է ֆիզիկական ուժերը, ուշադրությունը կենտրոնացնում է թշնամու վրա, նվազեցնում է զգայունակությունը ցավի նկատմամբ: Խաղաղ պայմաններում արագ են ազատվում անդադար բարկությունից, բայց ցանկացած սթրեսային իրավիճակում ունենում են բարկության կտրուկ ռեակցիա, որին հաճախ հաջորդում է

ափսոսանքը և մեղքի զգացումը, ինչը կուտակվելու դեպքում կարող է հանգեցնել ինքնասպանության:

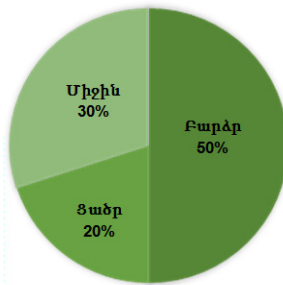
Մարտական սթրեսը լինում է առաջին, երկրորդ և երրորդ աստիճանի: Առաջին աստիճանի մարտական սթրեսի ժամանակ հոգեկանում և ամբողջ մարմնում մոբիլիզացվում են «մակերեսային ադապտացիոն պահուստները (ռեզերվները)», որոնք միշտ պատրաստ են շահագործման: Հանկարծակի սթրեսի ժամանակ յուրաքանչյուրը դառնում է ակտիվ կամ պասիվ: Երկրորդ աստիճանի մարտական սթրեսի ժամանակ զինվորների մոտ նկատվում են շփման և ծառայողական փոխհարաբերությունների հիվանդագին խանգարումներ, ինչպես նաև մարմնական հիվանդություններ (զարկերակային հիպերտոնիա, գաստրիտ, ստամոքսի, աղիների խոց և այլն): Այս զինվորների մոտ իջնում է դիմադրողականությունը և մարտունակությունը: Երրորդ աստիճանի մարտական սթրեսի ժամանակ օրգանիզմը իրեն դնում է ինքնառնչացման մեջ՝ միացնելով հոգեբանական, սոցիալական և ֆիզիոլոգիական ոչնչացման մեխանիզմները: Այն ի հայտ է գալիս պաթոֆիզիոլոգիական դրսևորումների տեսքով: Մեծ հայրենական պատերազմի ժամանակ տրավմատիկ փորձն ապրած նախկինում առողջ զինվորների մոտ արագ առաջացել են ֆիզիոլոգիական հիվանդություններ, որոնց արդյունքում նրանք մահացել են [2, 1-13]:

Հետազոտության նպատակն է մարդկային էության և հոգեբանության վրա ռազմական կոնֆլիկտների ազդեցության ուսումնասիրությունը: Հետազոտության ընտրակազմն է 18-30 տարեկան պատանիներից կազմված 2 խումբ՝ ՀՀ ՁՈՒ ծառայություն անցած/չանցած:

«Ընթացիկ անձնային վախերի հիերարխիկ կառուցվածքի հարցաքան» (Յու. Շչերբատիև և Է. Իվլևա, ISAS)

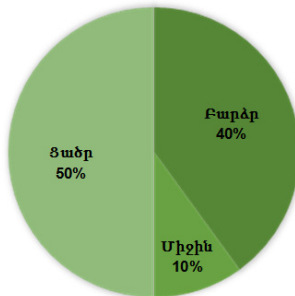

***Տրամագիր 1. Ընթացիկ անձնային վախի մակարդակ
ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ ունեցող պատանիների մոտ***

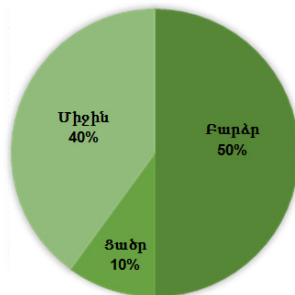

**Տրամագիր 2. Ընթացիկ անձնային վախի մակարդակ
ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ չունեցող պատանիների մոտ**

«Կյանքի իմաստավորման ճգնաժամի հարցարան» (Կ. Վ. Կարպինսկի)

**Տրամագիր 3. Կյանքի իմաստավորման ճգնաժամի մակարդակ
ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ ունեցող պատանիների մոտ**

**Տրամագիր 4. Կյանքի իմաստավորման ճգնաժամի մակարդակ
ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ չունեցող պատանիների մոտ**

Այսպիսով՝ մեր կատարած հետազոտության արդյունքների վիճակագրական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ ունեցող պատանիներից 40 %-ի մոտ առկա է կյանքի իմաստավորման խորը ճգնաժամ: Սա լուրջ խնդիր է, որը պահանջում է ուշադրություն և աջակցություն: ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ ունեցող պատանիներից 20 %-ի մոտ ընդհանուր վախի մակարդակը գերազանցում է նորմայի ցուցանիշը: Պատճառներից կարող են հանդիսանալ զինվորական ծառայության առանձնահատկությունները, հոգեբանական տրավման, խաղաղ կյանքին հարմարվելու դժվարությունները: Հետազոտության շրջանակներում պարզվել է նաև, որ ՀՀ ՁՈՒ ծառայության փորձ չունեցող պատանիներից 50 %-ի մոտ ընդհանուր վախի մակարդակը զգալիորեն գերազանցում է նորմայի ցուցանիշը, և նույնքան տոկոսի մոտ կյանքի իմաստավորման խորը ճգնաժամ է: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ ծառայությունը կարող է առաջացնել ներքին խորը կոնֆլիկտներ և հոգեկան ցնցումներ, որոնք պահանջում են լուրջ ուշադրություն և աջակցություն ինչպես հասարակության, այնպես էլ համապատասխան հոգեբանական և բժշկական ծառայությունների կողմից: Սա կարող է նաև հնարավորություն ընձեռել հոգեբանական բարեկեցության վրա զինվորական ծառայության ազդեցության, վետերանների վերականգնման և աջակցության արդյունավետ ծրագրերի մշակման և ավելի խորը հետազոտության համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Данильченко С. А., Кадыров Р. В., Кулешов В. Е. Отношение к смерти и бессмертию на войне: монография, Владивосток: ТОВМИ им. С. О. Макарова, 2007, -113 с.
2. Китаев-Смык Л. А. Стресс войны: Фронтовые наблюдения врача-психолога, Москва, 2001. - 80 с.
3. Миямото М., Искусство самурая: Книга пяти колец.
4. Сельченков К. В., Ефимович Т. А., Психология смерти и умирания, 1998.
5. Iverach L., Menzies R. G., Menzies R. E. Death anxiety and its role in psychopathology: Reviewing the status of a transdiagnostic construct. Clinical Psychology Review, 2014.
6. <https://dzen.ru/a/XsO-AdJXanWFX2rb> (12.11.2023) (հասանելի է 05. 06. 2024)

Война, как экзистенциальная опасность, и ее воздействие на представления о смерти и мировоззрение армянских юношей

Восканян Мариам

ВГУ, "Психология", 2-й курс

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Н. Костандян

Резюме

Ключевые слова: война, смерть, военнослужащий, солдат, жизнь, боевая обстановка, существование

Война – всемирная и строго актуальная проблема, которая приводит к потерям людских жизней, разрушениям, гуманитарным и экологическим кризисам, а также ряду других тяжелых последствий. В статье описано исследование влияния военных конфликтов на человеческую сущность и психологию. Сделана попытка показать как война воздействует на человеческое существование, вызывая глубокие эмоциональные и моральные потрясения, вопросы о смысле жизни и человеческой идентичности. В статье исследуются философские и психологические аспекты войны, а также рассматриваются примеры и исторические события для подтверждения данной концепции.

War as an Existential Danger and its Impact on the Outlook on Death and the Worldview of the Armenian Youth

Voskanyan Mariam

VSU, "Psychology", 2nd year

Academic Supervisor: N. Kostandyan

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Summary

Key words: war, death, serviceman, soldier, life, combat situation, existence

War is a strictly topical issue that leads to the loss of human life, destruction, humanitarian and environmental crises, as well as a number of other serious consequences. The article describes research of the influence of military conflicts on human essence and psychology. It examines how war affects human existence, causing deep emotional and moral shocks, raising questions about the meaning of life and human identity. The article explores the philosophical and psychological aspects of war, and also examines the examples and historical events to support this concept.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բաղայրան Լուսինե

Լորաբանությունները Ս. Զորյանի «Տխուր մարդիկ» ժողովածուում.....8

Թաղևոսյան Անժելա

Անձնանունները Լոռու մարզի

10-17-րդ դդ. վիմագիր արձանագրություններում 15

Մաշինյան Հասմիկ

Ներդրյալ միավորների իմաստակառուցվածքային

առանձնահատկությունները Ալեքսանդր Շիրվանզադեի

դրամաներում 31

Պողոսյան Գայանե

Լոռու մարզի էպոնիմ տեղանունների բառակազմական

առանձնահատկությունները.....39

Միմոնյան Աննա

Լորաբանությունները «Առակք Սողոմոնի» երկում.....47

Վարդանյան Մանյա

Նախադասության երկրորդական անդամների ուսուցման խնդիրները

տարրական դասարանների մայրենի լեզվի դասագրքերում.....54

Ֆիդանյան Մերի

Ստորոգյալի ուսուցման մեթոդաբանական մոտեցումները

չորրորդ դասարանում 62

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ասլանյան Արմինե

Ճամբարակ համայնքի վերաբերյալ վաղ հիշատակությունները և

պատմամշակութային հուշարձանները 74

Ավետիսյան Հասմիկ

Մասունները և 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումը 83

Բաղդասարյան Ռեզինա

Լճափ գյուղը մինչև 1920 թ. 91

Բավեյան Նարինե

Արմենակ Ղազարյանի (Հրայր Դժոխք) գործունեությունը

1894 թ. մինչև 1904 թ. 103

Գալստյան Հասմիկ

Մանկան քառասունքի ծեսերն ու ավանդույթները հայոց մեջ 114

Եղիազարյան Անի

«Մեղու» և «Մասիս» պարբերականների

համեմատական վերլուծություն.....123

Թորոսյան Տաթևիկ

«Մասիս» ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի մասին 137

Խաչատրյան Լենա

Գեղարքունիքի մարզի Մարտունու շրջանի միջնադարյան վանական

համալիրները և դրանց կրոնամշակութային նշանակությունը 145

Հակոբյան Լիլիթ

Ինկվիզիցիան միջնադարյան Իսպանիայում 153

Հովնիկյան Վիկտորյա

Մխիթարյան միաբանները ամերիկյան քաղաքացիական

պատերազմի մասին 168

Հովսեփյան Արմեն

Եկեղեցաշինությունն Արցախում XVII դարում 176

Ղազարյան Մերի

Ամերիկյան քաղաքացիական պատերազմի արձագանքը

«Արշալույս Արարատյան» պարբերականում 185

Մաղաթեյան Հերիք

Մարիոն թագուհու դերը Կիլիկիայի պատմության մեջ.....196

Պետրոսյան Կարեն

Մայիսյան իրադարձությունները Ֆրանսիայում 1968 թ. 206

Պողոսյան Լուսինե

Գավառի երկրագիտական թանգարանի

բուսածաղկային գորգերի հավաքածուն 214

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ասատրյան Գայանե

Պետական գաղտնիքի պաշտպանության իրավակարգավորման

հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում 225

Ասրյան Մանե

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու կանոնների

առանձնահատկությունները քաղաքացիական

դատավարությունում 232

Եղջատյան Միլենա

Վկայի ցուցմունքը որպես ապացույցի առանձին տեսակ
քրեական դատավարությունում.....245

Հակոբյան Միլենա

Կամքի և կամահայտնության առանձնահատկությունները
կեղծ և շինծու գործարքներում 257

Մադաթյան Մանուշ

Փորձագետի դերը հիմնական դատալսումներում.....266

Նազարյան Գոհար

Կալանքի և տնային կալանքի կիրառման խնդիրները քրեական
դատավարության նոր օրենսգրքում.....275

Շախկույան Հովհաննես

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին»
ՀՀ օրենքի առանձին դրույթների համապատասխանությունը
ՀՀ Սահմանադրությանը 281

Սահակյան Էլեն

Հեռավար առողջապահության կիրառման ժամանակ
առաջացող հիմնահարցերը 290

Սարգսյան Արա

Անչափահասների մոտ հանցավոր վարքագծի դրսևորման
հիմնախնդիրները Արցախի Հանրապետությունում
2020-2023 թթ.-ին.....298

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Թավադյան Ռուզաննա

Ինտելեկտուալ տրանսպորտային համակարգերի ներդրման և
լոգիստիկ բեռնափոխադրումների թվայնացման
հիմնախնդիրների վերլուծությունը ՀՀ-ում 313

Թավադյան Ռուզաննա

ՀՀ պետական պարտքի կառավարման արդյունավետության
վերլուծությունը ՀՀ-ում վերջին տասնամյակում 322

Հալաջյան Էդիտա

Անձնակազմի կառավարման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում 336

Մեղյան Մարիամ

Աշխատաշուկայի հիմնահարցերը և բարելավող ուղիների
առաջադրումը Հայաստանի Հանրապետությունում 349

ԻՆՖՈՐՄԱՏԻԿԱ

Միմոնյան Զուլիետա

Հյուրանոցների վարձակալման և ծառայությունների մատուցման
մեխանիզմների մոդելների մշակում. հավելվածի ստեղծում.....363

Վարդանյան Հայարփի

«TIC-TAC-TOE» խաղի ինքնուսուցանվող ծրագրի նախագծում.....374

ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԻՄԻԱ

Այվազյան Հրայր

Բնական պայմաններում պոպուլացիայի զարգացման
Վերհյուլստի-Պերլի օրենքը.....384

Բաբայան Մարտա

Հայկական մեղրի որոշ նմուշների
որակական ցուցանիշների որոշումը 391

Խալաֆյան Իզաբելա

Որոշ դեղաբույսերի օգտագործման հեռանկարները
Վանաձորի շրջակա ֆիտոցենոզներում 401

Խառատյան Ալեքսան

Թիթեռների դերը բժշկության մեջ՝ թիթեռնաթերապիա 407

Մարկարյան Ռաիսա

Վահանաձև գեղձի թերֆունկցիայի ժամանակ
կիրառվող դեղերի որակի վերահսկում 413

Սահակյան Սերինե

Դեպրեսիայի տարածվածությունը և դրա դեմ օգտագործվող
դեղամիջոցների համեմատական բնութագիրը ու
որակի գնահատումը 421

Վիրաբյան Մանե

Կենսաբանական մտքի արտացոլումը
հայ առակագիրների գրվածքներում.....428

Ալեքսանյան Արփինե

Սովորողների գեղագիտական դաստիարակության
անհրաժեշտությունը արդի պայմաններում 443

Բարսեղյան Գարինե

Ֆրուստրացիայի էությունն ու տեսակները,
կապն անձի կամային որակների հետ.....452

Գյումշուղյան Սյուզաննա

Արհեստական բանականությունը աշխատակիցների
հավաքագրման գործընթացում. կիրառությունների շրջանակի
ուրվագծում և մարտահրավերների հասցեագրում 460

Դանիելյան Սյուզաննա, Եղիազարյան Լիդա

«Սասունցի Դավիթ» էպոսի առաջին ճյուղի
ինդեքսանալոգիկական վերլուծության փորձ 472

Հարությունյան Աշխեն

Հույզերը, հուզական ապրումները Արցախից
բռնի տեղահանված երեխաների մոտ 481

Ղանաղյան Ավետիք

Երիտասարդ աղջիկների մոտ էքստրեմալ պայմաններում
ինքնագգացողության և անորոշության հանդեպ
հանդուրժողականության կապի ուսումնասիրում.....488

Ղանաղյան Ավետիք, Անանյան Անի

Երիտասարդների մոտ ագրեսիվության և
իմպուլսիվության կապը.....495

Ոսկանյան Մարիամ

Պատերազմը որպես էքզիստենցիալ վտանգ և
նրա ազդեցությունը հայ երիտասարդների՝ մահվան մասին
պատկերացումների և արժեհամակարգի վրա.....503

СОДЕРЖАНИЕ

АРМЯНСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Бадалян Лусине

Новації С. Зоряна в збірникі «Грустні люди» 8

Тадевосян Ангела

Личні імена в епіграфічних надписах

X-XVII століть Лорійської області.....15

Машинян Асмик

Семантичні та структурні особливості

вставних конструкцій в драмах Олександра Ширванзаде 31

Погосян Гаяне

Словообразовальні особливості епонімних

топонімів Лорійської області.....39

Симонян Анна

Новації в створенні «Притчі про Соломона» 47

Варданян Маня

Представленість второстепенних членів в підручниках

початкових класів рідної мови.....54

Фиданян Мери

Методичні підходи до навчання сказаного в четвертому класі.....62

ИСТОРИЯ

Асланян Армине

Давні згадки та історико-культурні

пам'ятники громади Чамбарак.....74

Аветисян Асмик

Масони та жовтєвий переворот 1917 року 83

Багдасарян Регина

Село Лчап до 1920 року 91

Бавелян Нарине

Активність Арменака Казаряна (Грайр Джохк) 1894 до 1904.....103

Галстян Асмик

Обичаї та традиції дитячих глядін у армян.....114

Егизарян Ани

Сравнительный анализ периодических изданий «Мегу» и «Масис» 123

Торосян Татевик	
«Масис» об Американской гражданской войне	137
Хачатрян Лена	
Средневековые монастырские комплексы Мартунинской области	
Гегаркуникского региона и их религиозно-культурное значение	145
Акопян Лилит	
Инквизиция в средневековой Испании	153
Овникян Виктория	
Мхитаряны об американской гражданской войне	168
Овсепян Армен	
Церковное строительство в Арцахе в XVII веке	176
Казарян Мери	
Американская гражданская война	
в оценке еженедельной газеты «Аршалуйс Араратян»	185
Магакелян Эрик	
Роль королевы Марион в истории Киликии	196
Петросян Карен	
Цветная революция во Франции в 1968 году	206
Погосян Лусине	
Коллекция цветочных ковров гаварского геологического музея	214

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Асатрян Гаяне	
Проблемы защиты государственной тайны и	
правового регулирования в Республике Армения	225
Асрян Мане	
Особенности правил распределения бремени	
доказывания в гражданском процессе	232
Егшатын Милена	
Показания как особый вид доказательств в уголовном процессе	245
Акобян Милена	
Характеристики воли и добровольности	
при фальшивых и фиктивных сделках	257
Магакян Мануш	
Роль эксперта в исследовании базовых данных	266

Назарян Гоар

Проблемы реализации задержания и домашнего содержания в новом уголовно-процессуальном кодексе	275

Шахкулян Оганнес

Соответствие некоторых положений Закона РА «О конфискации имущества незаконного происхождения» Конституции РА	281

Саакян Элен

Основные вопросы во время применения телемедицины.....	290

Саргсян Ара

Проблемы преступного поведения среди несовершеннолетних в Республике Арцах в 2020-2023 годах	298

ЭКОНОМИКА

Тавадян Рузанна

Анализ проблем внедрения интеллектуальных транспортных систем и цифровизации логистики грузоперевозок в РА	313

Тавадян Рузанна

Анализ продуктивности государственного управления РА за последнее десятилетие	322

Аладжян Эдита

Проблемы управления персоналом в Республике Армения	336

Мелоян Мариам

Разъяснение основных вопросов рынка труда и предложение путей улучшения в Республике Армения	349

ИНФОРМАТИКА

Симонян Джулиета

Разработка моделей аренды отелей и механизмов предоставления услуг и создание приложения.....	363

Варданян Айарпи

Разработка программы самообучения игры «tic-tac-toe»	374

БИОЛОГИЯ И ХИМИЯ

Айвазян Грайр

- Закон Ферхюльста-Перла развития популяции
в естественных условиях.....384

Бабаян Марта

- Определение показателей качества
некоторых образцов армянского меда 391

Халафян Изабела

- Перспективы использования некоторых
лекарственных растений в окрестных фитоценозах Ванадзора 401

Харатьян Алексан

- Роль бабочек в медицине – лепидотерапия 407

Маркарян Раиса

- Контроль качества лекарств, применяемых
при дисфункции щитовидной железы 413

Саакян Серине

- Распространенность депрессии, сравнительная характеристика и
оценка качества лекарств, используемых против нее.....421

Вирибян Мане

- Отражение биологической мысли
в произведениях армянских баснописцев 428

ПСИХОЛОГИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

Алексян Арпине

- Необходимость эстетического воспитания учащихся
в актуальных условиях.....443

Барсегян Карине

- Сущность и виды фрустрации,
ее связь с волевыми качествами человека 452

Гюмшудян Сюзанна

- Искусственный интеллект в процессе подбора персонала.
Определение сферы применения и вызовов 460

Даниелян Сюзанна, Егиазарян Лида

- Попытка психосимволического анализа первой ветви
эпоса «Давид Сасунский» 472

Арутюнян Ашхен

Эмоции, эмоциональные переживания насильственно
перемещенных детей из Арцаха 481

Ганадян Аветик

Исследование связи самочувствия в экстремальных условиях
и толерантности к неопределенности у молодых девушек 488

Ганадян Аветик, Ананян Ани

Связь агрессивности и импульсивности у молодежи 495

Восканян Мариам

Война, как экзистенциальная опасность, и ее воздействие
на представления о смерти и мировоззрение армянских юношей 503

CONTENTS

ARMENIAN PHILOLOGY

Badalyan Lusine

Neologisms in S. Zorian's "Sad People" Collection 8

Tadevosyan Anjela

Personal Names in Epigraphic Inscriptions
of the 10th-17th Centuries of Lori Region 15

Mashinyan Hasmik

Semantic and Structural Features of Embedded
Units in Alexander Shirvanzade's Dramas 31

Poghosyan Gayane

Word-formation Features of Eponymous Toponyms of the Lori region 39

Simonyan Anna

Neologisms in the "Parables Of Solomon" 47

Vardanyan Manya

Representation of Secondary Parts in Primary School
Textbooks of the Native Languagee.....54

Fidanyan Mery

Methodological Approaches to Teaching Predicates in the Fourth Grade....62

HISTORY

Aslanyan Armine

Earliest Mentions and Historical-Cultural Monuments
of Chambarak Community.....74

Avetisyan Hasmik

Freemasons and the October Revolution of 1917 83

Baghdasaryan Regina

Village Lchap Before 1920 91

Baveyan Narine

The Activities of Armenak Ghazaryan (Hrayr Djokhk) 1894 to 1904.....103

Galstyan Hasmik

Newborn's Rites and Traditions of 40 Days among Armenians.....114

Yeghiazaryan Ani

Comparative Analysis of "Meghu" and "Masis" Periodicals 123

<i>Torosyan Tatevik</i>	
“Masis” on the American Civil War	137
<i>Khachatryan Lena</i>	
Medieval Monastery Complexes of Martuni, Gegharkunik Region and Their Religious and Cultural Significance.....	145
<i>Hakobyan Lilit</i>	
Inquisition in Medieval Spain.....	153
<i>Hovnikyan Viktorya</i>	
The Mekhitarists on the American Civil War	168
<i>Hovsepyan Armen</i>	
Church Construction in Artsakh in the XVII century	176
<i>Ghazaryan Mary</i>	
The Reaction of the American Civil war in the Periodical “Arshaluys Araratyan”.....	185
<i>Maghakelyan Herik</i>	
The Role of Queen Marion in the History of Cilicia	196
<i>Petrosyan Karen</i>	
The Color Revolution in France 1968	206
<i>Poghosyan Lusine</i>	
The Floral Rugs Collection of Gavar Geological Museum.....	214

JURISPRUDENCE

<i>Asatryan Gayane</i>	
The Problems of State Secret Protection and Legal Regulation in the Republic of Armenia.....	225
<i>Asryan Mane</i>	
Features of the Rules for Allocating the Burden of Proof in Civil Proceedings	232
<i>Eghshatyan Milena</i>	
Testimony as a Special Type of Evidence in Criminal Proceedings.....	245
<i>Hakobyan Milena</i>	
Characteristics of Will and Voluntariness in Fake and Fictitious Transactions	257
<i>Maghakyan Manush</i>	
The Role of the Expert in Basic Trials	266

Nazaryan Gohar

Problems of Detention and House Arrest in the New Criminal Procedure Code	275

Shakhkulyan Hovhannes

Compliance of Some Provisions of the RA Law “On Confiscation of Property of Illegal Origin” with the Constitution of the RA	281

Sahakyan Elen

Emerging Issues in Telehealth Implementation	290

Sargsyan Ara

Problems of Criminal Behavior among Minors in the Republic of Artsakh in 2020-2023	298

ECONOMY

Tavadyan Ruzanna

Analysis of the Problems of the Introduction of Intelligent Transport Systems and Digitalization of Logistics Cargo Transportation in RA	313

Tavadyan Ruzanna

The Analysis of the Efficiency of the RA State Administration in the Last Decade	322

Halajyan Edita

Problems of Staff Management in Armenia	336

Meloyan Mariam

Explaining the Main Issues of the Labor Market and Offering Ways to Improve in the Republic of Armenia	349

INFORMATICS

Simonyan Julieta

Development of Models for Hotel Rental and Service Provision Mechanisms and Creation of an Application	363

Vardanyan Hayarpi

Development of a Self-Learning Program for ‘tic-tac-toe’ Game	374

BIOLOGY AND CHEMISTRY

Ayvazyan Hrayr

- The Verhulst-Pearl Law of Population Development
under Natural Conditions 384

Babayan Marta

- Determination of the Quality Indicators of Some Samples
of Armenian Honey 391

Khalafyan Isabela

- Prospects for the Use of Some Medicinal Plants
on the Surrounding Phytocenoses of Vanadzor 401

Kharatyan Alexan

- The Role of Butterflies in Medicine – Butterfly Therapy 407

Markaryan Raisa

- The Control of Medicaments' Quality
Used for Thyroid Dysfunction 413

Sahakyan Serine

- Prevalence of Depression, Comparative Characteristics and Evaluation
of the Quality of Drugs used against it 421

Virabyan Mane

- Reflection of Biological Thought in the Works of Armenian Fabulists 428

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

Aleksanyan Arpine

- The Significance of Aesthetic Education of Learners
under Modern Conditions 443

Barseghyan Karine

- The Essence and Types of Frustration and its Connection
with the Volitional Qualities of a Person 452

Gyumshudyan Syuzanna

- AI in Recruitment: Delineating the Scope of Applications
and Addressing the Challenges 460

Danielyan Syuzanna, Yeghiazaryan Lida

- An Attempt at a Psycho-Symbolic Analysis of the First Cycle of the
“David of Sassoon” Epic 472

Harutyunyan Ashkhen

Emotions, Emotional Experiences of Forcibly Displaced Children from Artsakh.....	481

Ghanadyan Avetik

The Study of the Connection of Well-being in Extreme Conditions and Tolerance to Uncertainty among Young Girls.....	488

Ghanadyan Avetik, Ananyan Ani

Relationship between Aggressiveness and Impulsiveness among the Youth.....	495

Voskanyan Mariam

War as an Existential Danger and its Impact on the Outlook on Death and the Worldview of the Armenian Youth	503

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ
13-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ
ՆՅՈՒԹԵՐ

Գիտության մարտահրավերները և
երիտասարդ գիտնականների ներուժը

ՎԱՆԱԶՈՐ
2025

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ,
КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РА**

**ФОНД «БАНАДЗОРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ О. ТУМАНЯНА»**

**МАТЕРИАЛЫ 13-ОЙ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
СТУДЕНЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ**

Проблемы науки и
потенциал молодых ученых

БАНАДЗОР
2025

**RA MINISTRY OF EDUCATION, SCIENCE,
CULTURE AND SPORT**

**“VANADZOR STATE UNIVERSITY
NAMED AFTER H. TUMANYAN” FOUNDATION**

**MATERIALS
OF THE 13TH
REPUBLICAN STUDENT
CONFERENCE**

The challenges of science and the
potential of young scientists

**VANADZOR
2025**

Լեզվական խմբագիր՝ *Վալերի Փիլոյան*
Օտարալեզու տեքստերի խմբագիր՝ *Զարա Ալեքյան*
Համակարգչային ձևավորող՝ *Աշխեն Գալստյան*

ՎԱՆԱԶՈՐ – 2025

Языковой редактор: *Валерий Пилюян*
Корректор иноязычных текстов: *Зара Алесян*
Компьютерный дизайнер: *Ашхен Галстян*

ВАНԱԶՅՕՐ – 2025

Linguistic Editor: *Valeri Piloyan*
Proofreader of Texts in Foreign Languages: *Zara Alekryan*
Computer Designer: *Ashkhen Galstyan*

VANADZOR – 2025

ISBN 978-9939-1-2076-8

9 789939 120768